არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Arnold Chikobava Institute of Linguistics
Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

Институт языкознания имени Арнольда Чикобава
Тбилисский государственный университет имени
Иванэ Джавахишвили

Arn. Chikobava

Works
IV

А. С. Чикобава

Труды
IV

Tbilisi 2008 Тбилиси

არნოლდ ჩიქობავა

შრომები

IV

თბილისი
2008

სარედაქციო საბჭო

ი. აბდულაევი (მაჰაჩყალა), **ნ. ანდღულაძე** (თბილისი), **ა. არაბული** (თავმჯდომარე, თბილისი), **შ. აფრიდონიძე** (თბილისი), **ნ. ბაბუნაშვილი** (თბილისი), **გ. ბედოშვილი** (თბილისი), **ბ. ბერსიროვი** (მაიკოპი), **ი. ბრაუნი** (პოლონეთი), **ჰ. გამზათოვი** (მაჰაჩყალა), **თ. გამყრელიძე** (თბილისი), **გ. გოგოლაშვილი** (თბილისი), **ტ. გურიევი** (ვლადიკავკაზი), **კ. ვამლინგი** (შვედეთი), **ხ. თაოვი** (ნალჩიკი), **ა. თიმაევი** (გროზნო), **მ. კუმახოვი** (მოსკოვი), **ნ. მაჭავარიანი** (თბილისი), **ფ. ოზდოევა** (ნაზრანი), **ე. ოსიძე** (თბილისი), **ს. პაზოვი** (კარაჩაევსკი), **თ. უთურგაიძე** (თბილისი), **ბ. უტიე** (საფრანგეთი), **კ. ჰ. შმიდტი** (გერმანია), **ი. ჩანტლაძე** (თბილისი), **ა. ჭინჭარაული** (თბილისი), **ლ. ჭკადუა** (სოხუმი), **ზ. ჭუმბურიძე** (თბილისი), **რ. ჯანაშია** (თბილისი), **ა. ჰარისი** (აშშ)

სარედაქციო კოლეგია

ც. ბარამიძე, ლ. ეზუგბაია, გ. კვარაცხელია, მ. სუხიშვილი, მ. ქურდიანი, ვ. შენგელია (მთავარი რედაქტორი), **მ. ჩუხუა**

ტომის რედაქტორი **ვ. შენგელია**

Editorial Council

I. Abdulaev (Makhachkala), **N. Andguladze** (Tbilisi), **Sh. Apridonidze** (Tbilisi), **A. Arabuli** (Chairman, Tbilisi), **N. Babunashvili** (Tbilisi), **G. Bedoshvili** (Tbilisi), **B. Bersirov** (Maikop), **I. Brown** (Poland), **I. Chantladze** (Tbilisi), **H. Gamzatov** (Makhachkala), **Th. Gamkrelidze** (Tbilisi), **G. Gogolashvili** (Tbilisi), **T. Guriev** (Vladikavkaz), **A. Harris** (USA), **R. Janashia** (Tbilisi), **M. Kumakhov** (Moscow), **N. Matchavariani** (Tbilisi), **E. Osidze** (Tbilisi), **F. Ozdoeva** (Nazran), **B. Outtier** (France), S. **Pazov** (Karachaevsk), **K. H. Schmidt** (Germany), **Kh. Taov** (Nalchik), **A. Tchintcharauli** (Tbilisi), **L. Tchkadua** (Sokhumi), **Z. Tchumburidze** (Tbilisi), **A. Timaev** (Grozny), **T. Uturgaidze** (Tbilisi), **K. Vamling** (Sweden)

Editorial Board

Ts. Baramidze, **M. Chukhua**, **L. Ezugbaia**, **M.** Kur**d**iani, **G. Kvaratskhelia**, **V. Shengelia** (Editor-in-chief), **M. Sukhishvili**

Editor of the volume **V. Shengelia**

© არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
ISBN (მრავალტომეული)
ISBN (ტომი IV)

ჭანურ-მეგრულ-ქართული

შედარებითი ლექსიკონი

ЧАНСКО-МЕГРЕЛЬСКО-ГРУЗИНСКИЙ
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ СЛОВАРЬ

Dictionnaire Comparé
Tchane-Mégrélien-Géorgien

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა (ქართ.) 11

„ (რუს.) 16

შემოკლებათა განმარტება 20

შესავალი 21

I. ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი სახელები 33

II. ადამიანის სხეულის ნაწილთა სახელები 60

III. ცხოველების, ფრინველების, ქვეწარმავალთა და სხვ. სახელები 91

IV. მცენარეულობა (ხეები... ყანა... ბოსტანი...) 131

V. შენობები... სამუშაო იარაღები... ჭურჭლეულობა... საჭმელები... ტანისამოსი 159

VI. წყალი... ზღვა... მიწა... ქვა... თოვლი... წვიმა 188

VII. დღე... ღამე... ცა... მნათობები... დღეების სახელები 198

VIII. რიცხვის სახელები 216

IX. ნაცვალსახელები და წარმოების მიხედვით მათთან დაკავშირებული სიტყვები 225

X. ატრიბუტივები (ზედსათავი სახელები) 231

XI. ზმნები 249

დასკვნითი დებულებები (ქართულად) 423

„ „ (რუსულად) 427

„ „ (ფრანგულად) 431

პირთა საძიებელი 435

სიტყვათა, ფუძეთა და ძირთა საძიებელი 437

ОГЛАВЛЕНИЕ

Предисловие (на груз. яз.) 11
„ (на русск. яз.) 16
Сокращения (наиболее часто встречающиеся) 20
Введение 21
I. Номенклатура родственных отношений (отец... мать... брат...)...... 33
II. Номенклатура соматическая (голова... рука... сердце...) 60
III. Названия животных, птиц, насекомых 91
IV. Названия растений 131
V. Названия построек, орудий труда, домашней утвари,
кушаний, одежды 159
VI. Вода... земля... камень... дождь... снег 188
VII. День... ночь... названия дней недели 198
VIII. Имена числительные 216
IX. Местоимения и генетически с ними связанные слова 225
X. Имена прилагательные 231
XI. Глаголы 249
XII. Общие выводы (на груз. яз.) 423
„ „ (на русск. яз.) 427
„ „ (на франц. яз.) 431
Указатель имен 435
Указатель слов, основ, корней 437

S O M M A I R E

Préface (en géorgien) 11
„ (en russe) 16
Abréviations le plus frequents 20
Introduction 21
I. Nomenclature de liens de parenté (père... mère... frère...) 33
II. Nomenclature somatique (tête... main... coeur...) 60
III. Noms d'oiseaux, d'insectes 91
IV. Noms de plantes 131
V. Noms de constructions, d'ustils, d'ustensiles, d'aliments, de vêtements 159
VI. Eau... terre... pluie... neige 188
VII. Jour... nuit... jours de la semaine 198
VIII. Noms de nombre 216
IX. Pronoms et mots qui s'y rattachent génétiquement 225
X. Adjectifs 231
XI. Verbs 249
XII. Résumé en géorgien 423
„ en russe 427
„ en français 431
Table des noms 435
Table des mots, des thèmes, des radicaux 437

სატრანსკრიფციო ნიშნები
ТРАНСКРИПЦИОННЫЕ ЗНАКИ
ქართული ანბანის რიგზე
(В ПОРЯДКЕ ГРУЗИН. АЛФАВ.)

ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	ჱ	თ	ი	კ	ლ
a	b	g	d	e	v	z	ē(η)*	t	i	ḳ	l
მ	ნ	ჲ	ო	პ	ჟ	რ	ს	ტ	ჳ	უ	ფ
m	n	j	o	p̣	ž	r	s	ṭ	y*	u	p
ქ	ღ	ყ	შ	ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	ჴ	ჯ
k	γ	q̣	š	č	c	ʒ	ç̣	č̣	x	q	ǯ
			ჰ	ჵ	უ̂	ჶ	ჷ	ჸ			
			h	ω	w	f	ə	’			

---

* ძველი ქართულის ტექსტების ტრანსკრიფციისათვის.
* Для транскрибирования древ.-грузин. текстов.

წინასიტყვაობა

1. „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ მჭიდროდ უკავშირდება ავტორისავე ნარკვევს „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“ ტექსტებითურთ (ტფილისი, 1936, ენიმკის გამოცემა). ამ უკანასკნელში მოცემულია სისტემატური მიმოხილვა ჭანურის ფონეტიკური შედგენილობისა (და პროცესებისა), მორფოლოგიური სტრუქტურისა და ძირითადი სინტაქსური ფაქტებისა მეგრულისა და ქართულის სათანადო მოვლენებთან შეპირისპირებით, ნაჩვენებია, რაა საერთო მათ შორის და რა განასხვავებს მათ.

იმავე მიზნით წინამდებარე ნარკვევი განიხილავს ჭანურის ლექსიკას მეგრულისა და ქართულის ლექსიკასთან შედარებით.

შედარებითი ლექსიკონის ობიექტს მარტოოდენ დიფერენცირებული მასალა წარმოადგენს (იხ. „შესავალი“, გვ. 3);

კაც-ი — კოჩ-ი... ძმ-ა — ჯუმ-ა (ჭან.), ჯიმ-ა (მეგრ.)... ბეღელ-ი — ბაღ-უ...

ჩვენ კი შეტანილი გვაქვს საერთო ლექსიკური მონაცემიც: ისეთი ფუძეები და ძირები, რომლებიც მეორდება ჭანურში, მეგრულში, ქართულში და არ არის უცხო ენობრივი სამყაროდან შეთვისებული[1]; ასეთია, მაგალითად, **ცხენ**-ი (გვხვდება ქართულშიც, მეგრულშიც, ჭანურშიც; იხ. გვ. 94); **დიკა** (გვაქვს ჭანურში და ქართულში; იხ. გვ. 151); **ქურუმ**-ი ჭანურში და **ქჳ̂რიმა** ქართულში (იხ. გვ. 152).

ამგვარ სიტყვათაგან ზოგი ძველის ძველი საერთო კუთვნილებაა,

---

[1] ადვილი სრულებითაც არ არის ნასესხებ სიტყვათა გამოყოფა, მეტადრე, თუ სიტყვა ძველად არის შეთვისებული. ასეთი სიტყვები იმდენად შეეგუებიან ხოლმე ახალ ენობრივ გარემოს, ისე იცვლიან ხშირად ფერს, რომ ისტორიული ძიების გარეშე მათი სადაურობის გარკვევა შეუძლებელია. ლათ. „სკალა“ — „კიბე“ ჭანურში **მ**-სქალა ‖ **ფ**-სკლა-ს სახით გვაქვს, გურულში კი მას **პწკალა**-ს სახე მიუღია, მართალ ქართულ სიტყვად გამოიყურება: — პ წ კ!..

ზოგჯერ ნასესხებმა სიტყვამაც შეიძლება მოგვცეს მონათესავე ენებში კანონზომიერი შესატყვისობა (თუ კი დიფერენციაციამდის იყო ნასესხები); ასეთი „უცხოელის“ გამოცნობა თითქმის შეუძლებელი ხდება; მაგრამ ეს არ არის დიდი უბედურება: შედარება თვითმიზანი კი არ არის, არამედ ენის ისტორიის გასარკვევი დამხმარე საშუალება. ამ ფუნქციას კი ასეთი ნასესხები მასალა ისევე შეასრულებს, როგორც საკუთარი სიტყვა.

ზოგიც ერთ-ერთი შესადარებელი ერთეულიდანაა შესული სხვებში. მაგრამ ორსავე შემთხვევაში ამგვარ მასალას უდაო მნიშვნელობა აქვს ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულის **ისტორიული ურთიერთობის** გასათვალისწინებლად; ამგვარი მასალის უყურადღებოდ დატოვება უხერხული იქნებოდა. მისი შეტანით კი შედარებითი ლექსიკონის ფარგლებიდან გავდივართ, ლექსიკონში ისტორიული ლექსიკონის ფაქტებიც შემოდის.

2. შედარება გულისხმობს შესადარებელ ერთეულებს. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი უნდა ემყარებოდეს ჭანურისა და მეგრულის სრულ დ ო კ უ მ ე ნ ტ ი რ ე ბ უ ლ ლექსიკონებს, ქართულ დ ი ა ლ ე ქ ტ უ რ ლექსიკონებს და სალიტერატურო ქართულის ი ს ტ ო რ ი უ ლ ლექსიკონს.

ამგვარი ლექსიკონები არ გაგვაჩნია (ორიოდე დიალექტური ლექსიკონი ხარვეზს ვერ ავსებს). ასეთ პირობებში შედარების პროცესი რთულდება და შედარების შედეგსაც შეუძლებელია მთელი რიგი ნაკლი არ ახლდეს.

ჭანური დ ო კ უ მ ე ნ ტ ი რ ე ბ უ ლ ი ლექსიკონის უპოვარობის გამო საჭირო აღმოჩნდა ჭანური სიტყვების მნიშვნელობა გაგვემარტა კონტექსტებში — გამოცემული ტექსტების მიხედვით: I აღნიშნავს (ავტორის) „ჭანურ ტექსტებს. I. ხოფურ კილოკავს“ — ტფილ. 1929; II — „ჭანურის გრამატიკულ ანალიზს“ დართულ ტექსტებს: ვიწურ-არქაბული კილოკავისა — 243-322 გვ.; ათინური კილოკავისა — გვ. 323-369; (გვ. 372-381 უჭირავს ხოფურ ტექსტებს, ლექსებს).

მეგრული სიტყვები ან ამოღებულია განსვენ. პროფ. ი. ყიფშიძის გამოკვლევიდან („მეგრული ენის გრამატიკა“ ქრესტომათიითა და ლექსიკონით, 1914; რუს.) და ასეთ შემთხვევაში არის სათანადო მითითება, ხოლო თუ მითითება არ არის, მაგალითი ჩვენი მოყვანილია.

ჭანური სიტყვების დიალექტური ვარიანტები ვცდილობდით სრულად აღგვენუსხა, მეგრული სიტყვების ვარიანტებიდან კი ხშირად უპირატესობას ვანიჭებდით იმას, რომელიც უფრო საინტერესო იყო ს ი ტ ყ ვ ი ს ი ს ტ ო რ ი ი ს თვალსაზრისით, იმისდა მიუხედავად, ზუგდიდურ-სამურზაყანულ კილოკავში დასტურდებოდა ეს ვარიანტი თუ სენაკურში.

ცალკე შემთხვევაში, როცა ჭანური სიტყვა (ანდა მისი რომელიმე ვარიანტი) ტექსტებში არ გვხვდება, და აკად. ნ. მარის „ჭანური ენის გრამატიკის“ ანდა პროფ. ი. ყიფშიძის „დამატებითი ცნობების“ მიხედვითაა მოყვანილი, სიტყვას უზის ინიციალები M (მარი), K (ყიფშიძე). სვანურ სიტყვათა მეტი წილი ი. ნიჟარაძის „რუსულ-სვანური ლექსიკონიდან“ (ტფილ. 1910) გვაქვს ამოღებული.

ჭანური სიტყვის მნიშვნელობა ჯერ სხვადასხვა გამოთქმებში გვაქვს დამოწმებული, მერე მეგრული და ქართული შესატყვისებია მოცემული (წინადადებებში ანდა განმხოლოებით); ამის შემდეგ წარმოდგენილია შესადარებელი ერთეულების ბგერითი მხარისა და მნიშვნელობის ანალიზი (არის თუ არა დაცული ბგერათშესატყვისობა, თუ გადახრაა, რატომ; დაცულია თუ არა წინანდელი მნიშვნელობა; თუ ცვლილებებია მომხდარი, — რაგვარი...).

3. შესადარებლად გამოყენებულია ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც შესადარებელი მასალა სამი წევრიდან მხოლოდ ორს გააჩნია: ჭანურსა და ქართულს ანდა ჭანურსა და მეგრულს, მესამეში კი „არა ჩანს"... „არა ჩანს" არ ნიშნავს „არ არის", „ობიექტურად არ მოიპოვება". სრული საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ბ ე ვ რ ი რამ, რაც ახლა ჭანურში ან მეგრულში გვაქვს, მაგრამ ქართულში არა ჩანს, მასში დადასტურდება ქართული დიალექტების ლექსიკური საგანძურის შესწავლისა და სალიტერატურო ქართულის ი ს ტ ო რ ი უ ლ ი ლექსიკონის დამუშავების შედეგად[1]. ამას გვაფიქრებინებს ის მარტივი გარემოება, რომ, რაც უფრო ახლოს ვეცნობით ქართულის, მეგრულისა და ჭანურის ისტორიულ ურთიერთობას, მით უფრო მეტი სიახლოვე მჟღავნდება მათ შორის მორფოლოგიაში, სინტაქსში, ლექსიკაშიც და ფონეტიკაშიც.

ერთი მაგალითი: ახალ ქართულში იხმარება „ხილის **კრეფ**-ა"; მეგრულში და ჭანურში **წილ**-უა || ო-**წილ**-უ. სულ სხვადასხვა ძირია; სად **კრეფ**- და სად **წილ**-? ეს უკანასკნელი ამჟამად ქართულში არა ჩანს. ნიშნავს თუ არა ეს, რომ **წილ**- მეგრულისა ლა ჭანურის კუთვნილებაღაა? არა: XVIII საუკუნეში ეს **წილ**- ქართულშიც ცნობილი ყოფილა; საბა ამბობს: „**მოწილვა** — ხილთ მოკრეფა"...

ამიტომაა, რომ თითქმის ყველგან, სადაც ქართული შესაბამისი წევრი გვაკლდა, ვრჩეობდით გამოთქმას: „ქართულში არა ჩანს".

4. შედარებისათვის აუცილებელი ფონეტიკური შესატყვისობანი ქართულისა და ზანურისა ჯერ კიდევ პროფ. ალ. ცაგარელმა გაარკვია, შემდეგ აკად. ნ. მარმა დააზუსტა (იხ. „შესავალი", გვ. 29-32).

წინამდებარე ნაშრომში შედარებისას ეს შესატყვისობაა ამოსავალი, ოღონდ:

a) წამოყენებული და გამოყენებული გვაქვს დებულება, რომ ძირის კანონზომიერი შესატყვისობა არ ნიშნავს აფიქსების შესატყვისობასაც (იხ.

[1] თუ ჭანურსა და მეგრულში სხვა ენებიდან შეთვისებული მასალაა, მას რა თქმა უნდა, ქართულში შესატყვისი არ აღმოაჩნდება.

„შესავალი“, გვ. 23-25; „დასკვნითი დებულ.“ § 3);

b) ძირეულად მიჩნეულ მასალაში მრავალ შემთხვევაში გამოყოფილია სუფიქსი, ფუძის დეტერმინანტი;

c) თავსართებში საგანგებო ყურადღება ექცევა ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელ ფორმანტებს (იხ. „დასკვნითი დებულ.“ 6);

d) ზანური (ჭანურ-მეგრული) მიჩნეულია ქართულის[1] დიფერენციაციის შედეგად (და არა დიფუზური ბგერების მქონე რაღაც x- მეტყველების დიფერენციაციის შედეგად); ამ ქართულს ჩამოყალიბებული სახით უკვე გააჩნდა ყველა ის ფონემა, რაც მასში დღეს მოგვეპოვება (**რ, ჰ** და **ს**-ს გარდა).

დიფერენციაცია სამი ხმოვნისა, წინაენისმიერ აფრიკატებისა და სპირანტების ცვლაში გამოიხატა (იხ. „შესავალი“, გვ. 25-27).

ამ დებულებათა საფუძველზე ჭანური ლექსიკის შედარებითი ანალიზი ჩატარებულია დამოუკიდებლივ (იმ შემთხვევათა გამოკლებით, სადაც პირდაპირაა ნაჩვენები მკვლევართა შრომები).

ჭანურის ძირითადი ლექსიკური ფონდი გაანალიზებულია; სისრულეზე ლაპარაკი, რა თქმა უნდა, უადგილო იქნებოდა. ეს მომავლის საქმეა.

5. სახელები დალაგებულია **ფუძეების** მიხედვით ბუნებრივ სემასიოლოგიურ ჯგუფებად (იხ. „სარჩევი“). ამას გარკვეული უპირატესობა აქვს, მაგრამ დაბრკოლებაც ახლავს: გაჭირდა ადგილის მიჩენა ზოგი სახელისათვის (მაგ. „გუდა“... „შეშა“... „ცეცხლი“ და მაგგვარ. პირობითაა მოქცეული სათანადო ჯგუფებში).

ზმნა ანბანთ რიგზე გავაწყვეთ **ძირების** მიხედვით; სემასიოლოგიურ ჯგუფებად დაყოფა შეუძლებელი იყო; **ფუძე** კიდევ ზმნას ეცვლება დროთა, ქცევათა, გვართა მიხედვით: ერთ ზმნას ათეული ფუძე აღმოაჩნდება (მეტადრე, თუ პრევერბებსაც ანგარიშს გავუწევთ). სამაგიეროდ, ძირის თარგმნა ჭირს: ერთი და იგივე ძირი სხვადასხვა ფუძეში თვალსაჩინოდ იცვლის მნიშვნელობას.

ამიტომაა, რომ ზმნა ხშირად თარგმნილია რამდენიმე სიტყვით (და ეს მაინც არ ამოსწურავს ზმნის ყველა ფუძის მნიშვნელობას).

ზმნის ძირთან მეტწილად კონკრეტული ფორმაცაა ნაჩვენები; ესაა აორისტი (ყველგან, სადაც დრო არაა ნაჩვენები); ზოგჯერ საილუსტრაციოდ აწმყოა გამოყენებული (ამ შემთხვევაში „აწმყო“ ყველგან მიწერილია).

[1] ზუსტად რომ ვთქვათ: იმ ენის, რომლის გაგრძელებასაც ისტორიულად ცნობილი ქართული წარმოადგენს.

სახელების დაჯგუფება სემასიოლოგიური ნიშნის მიხედვით აადვილებს ცალკე დარგების ლექსიკის გათვალისწინებას, მაგრამ სიტყვის დაძებნა ჭირს.

ბოლოს დართული „საძიებელი სიტყვებისა, ფუძეებისა და ძირებისა“ ამ უხერხულობას ნაწილობრივ მაინც აბათილებს.

საძიებელში შეტანილია ის სიტყვა-ფუძე-ძირები, რომლებიც შედარებისათვის გვაქვს გამოყენებული.

20. VI. 1938. **არნ. ჩიქობავა**

ПРЕДИСЛОВИЕ

1. «Чанско-мегрельско-грузинский сравнительный словарь» непосредственно примыкает к работе автора «Грамматический анализ чанского диалекта» (изд. ИЯИМК, Тбилиси, 1936 г.). В этой последней нами дан систематический обзор фонетического состава (и фонет. процессов), морфологической структуры и основных синтаксических фактов чанского диалекта в сопоставлении с соответствующими явлениями мегрельского диалекта и грузинского языка, сделана попытка выяснить, что общего между ними, в чем они расходятся и каковы исторические пути их развития.

Предлежащий словарь ставит задачей в тех же целях дать обзор чанской лексики сравнительно с мегрельской и грузинской лексикой.

Объектом сравнительного словаря являются лишь основы и корни, представляющие результаты закономерной дифференциации общего материала (см. «Введение», стр. 23, § 5): груз. კაც-ი ḳac-i «человек» — чан., мегр. კოჩ-ი ḳoč-i; груз. ძმ-ა ʒm-a — чан. ჯუმ-ა ǯum-a, мегр. ჯიმ-ა ǯim-a; груз. ბეღ-ელ-ი be-γel-i — чан., мегр. ბაღ-უ baγ-u «амбар».

В словарь же мы включили и такие основы и корни. которые являются общим достоянием сравниваемых лингвистических единиц, не будучи заимствованы[1] из других языковых групп или семейств (напр. слово ცხენ-ი cxen-i «лошадь» встречается и в чанском, и в мегрельском и в грузинском; см. стр. 94; დიკა diḳa вид пшеницы — представлено и в чанском и в грузинском; см. стр. 151; ქურუმ-ი kurum-i — род проса — налично и в грузинском яз. с некоторой модификацией ქჳრიმა kwrima; см. стр. 152...); из таких слов одни являются общим достоянием грузинского и занского языков, другие заимствованы из одного родственного языка в другой; но и в том, и в другом случае лексические совпадения безусловно ценны с точки зрения исторического взаимоотношения грузинского и занского языков; пренебречь ими было бы

---

[1] Отнюдь не всегда легко выделить заимствованные слова, отличить «свое» от «чужого», особенно, когда дело касается времен, давным давно минувших. Такие заимствованные слова вполне ассимилируются в новой среде, меняя подчас и внещний облик: лат. scala — лестница — в чанском диал. звучит, как **მ**-სკალა || **ფ**-სკალა **m**-sḳala || **p**-sḳala, а в гурийском нар. груз. языка выглядит, как პწკალა p̣c̣ḳala — პწკ...

Иногда заимствованное слова может быть представлено даже закономерными звукосоответствиями в сравниваемых родственных языках; это признак того, что заимствованное слова проделало большой путь развития в новой языковой среде. Такие слова весьма ценны для истории языка: с р а в н е н и е в е д ь н е с а м о ц е л ь, а в с п о м о г а т е л ь н о е с р е д с т в о и с т о р и и.

нежелательно. Но включая такой материал, пришлось тем самым раздвинуть рамки сравнителного словаря; в него вошло некоторое количество материалов исторического словаря.

2. Отсутствие исторического словаря литературного грузинского языка, словарей по большинству грузинских наречий, равно как и отсутствие документированного чанского и мегрельского словарей в значительной мере осложняли процесс сравнительного анализа и не могли не повлиять отрицательно на результаты этого анализа.

Пришлось документировать чанские слова, давая их значения в выражениях по изданным текстам: I обозначаем (автора): «Чанские тексты. I Хопский говор» Тбилиси 1929. X + 166 стр. II —: «Чанские тексты» в «Грамматическом» анализе чанского диалекта» ч. II — вицско-архавский говор., стр. I-86; атинские тексты, стр. 87-138 (стр. 139-151 занимают хопские тексты в стихах).

Мегрельские слова или взяты из исследования покойного проф. И. Кипшидзе («Грамматика мингрельского языка» с хрестоматией и словарем, СПБ. 1913) и тогда имеется соответствующая ссылка, если же нет ссылки, пример приводится нами.

Чансике диалектные варианты представлены полностью, из мегрельских же вариантов часто предпочтение отдавалось тому, который для истории слова представляет большийй интерес, независимо от того, фигурирует этот вариант в зугдидско-самурзаканском или в сенакском говоре.

В отдельных случаях, когда чанское слово (или какой-либо его вариант) не засвидетельствовано в текстах, а приводится по материалам «Грамматики чанского яз.» акад. Н. марра или по «Дополнительным сведениям о чанском языке» проф. И. Кипшидзе, на это указывают инициалы *М* (Марр), *К* (Кипшидзе).

Сванский материал, привлекаемый лишь в отдельных случаях, взят в большинстве своем из «Русско-сванского словаря» И. И. Нижарадзе (Тифл. 1910).

Проиллюстрировав значение чанского слова в контекстах и приведя мингрельские и грузинские соответствия (в предложениях или без), мы даем в словаре анализ сравниваемых основ, как со стороны фонетической, так и морфологической и семасиологической (имеются ли отклонения от нормального звукосоответствия, если да, почему; сохранилось ли прежнее значениа или и тут имеются изменения, — какие; каково взаимоотношение аффиксов).

3. К сравнению привлечены и те основы (корни), которые встречаются из трех сравниваемых лингвистических единиц лишь в двух: или в чанском и мегрельском, или в чанском и грузинском яз.

Отсутствие третьего члена бывает обусловлено недостаточной изученностью лексики картвельских языков. В мегрельском и в чанском диалектах, напр., наличен корен წილ- c̣il- «собирать: срывать фрукты»; в грузинском языке в этом же значении испльзуется основа კრეფ- ḳrep-; это два совершен-

но различных корня; ⴜⴈⴊ- отсутствует в грузинском яз.; но по свидетельству знаменитого лексикографа XVIII в. Саввы Сулхана Орбелиани ⴜⴈⴊ- c̣il- корень был, оказывается, наличен и в грузинском языке.

Учитывая перспективу таких возможностей, мы сочли целесообразным не оставлять без рассмотрения и вышеуказанные материалы.

4. Необходимые для сравнения звукосоответствия грузинского и занского языков в основном были уставновлены проф. А. Цагарели и в дальнейшем уточнены акад. Н. Марром (см. «Введение» стр. 10-12).

Эти звукосоответствия являлись исходными и для нас, причем:

а) в процессе сравнения мы базировались на положении, согласно которому наличие закономерного звукосоответствия в корневой части еще не означает наличия такого же соответствия между аффиксами сравниваемых слов (см. «Введение», стр. 5-6; «Общ. выв.» § 3е);

б) в основах, признаваемых за простые по составу, пришлось выделить суффиксы, детерминанты основ;

с) в префиксах особо учитывались показатели «категории вещи» (см. «Общие выводы», 6g);

d) занский яз. (чанск. и мегр. диал.) нами квалифицируется, не как результат дифференциации какого-то х-языка с диффузными звуками, а как результат дифференциации языка, преемственно представленного в грузинском языке, и имевшего к моменту дифференциации все фонемы, наличые в грузинском языке и поныне (кроме რ r ჰ h и ს s; см. «Общ. выв.» 6).

На основе этих положений сравнитеьный анализ чанской лексики проведен самостоятельно (за исключением случаев, где имеются прямые ссылки на использованные работы других авторов).

Основной словарный фонд чанского диалекта, имеющий соответствия в других сравнимаемых единицах (или повторяющийся в них), пронализирован; но говорить о полноте охвата, разумеется, не приходится; это дело будущего.

5. Имена распределены по о с н о в а м на семасиологические группы (см. «Оглавнение»); это имеет определенное преимушество, но связано с некоторыми трудностями; нелегко подыскать надлежащую рубрику для таких слов, как «меха», «дрова», «огонь» — мы условно относили их к соответствуюшим группам.

Глагол расположен в алфавитном порядке по к о р н я м; распредлять их по семасиологическим группам было бы затруднительно, к тому же не необходимо. Исходить из глагольных о с н о в было невозможно: времена, версии, залоги имеют отличные друг от друга о с н о в ы; таких основ у каждого глагола изрядное количество (в особенности, если принять во внимание формы с превербами).

С другой стороны передать значение глагольного к о р н я дело нелегкое : значение глагола варьирует по основам.

Этим и объясняется, почему очень часто значение глагола передано ря-

дом слов (и всетаки не исчерпаны все значения глагольных основ).

При глагольном корне зачастую указана конкретная форма аориста (время не обозначено) или настоящего времени (время обозначено).

Распределением имен по семасиологическим групам облегчается обзор их по рубрикам, зато осложняется нахождение нужного слова.

Общий указатель «слов, основ, корней», приложенный в конце книги, может облегчить использование представленного в ней материала.

В «Указатель» включены привлеченные к сравнению корни, основы, слова.

20. VI. 1938. Арн. Чикобава

შემოკლებათა განმარტება

დამატ. ცნობები: Кипшидзе И. "Дополнительные сведения о чанском языке ". СПБ. 1911. Стр. VI + 33.

ზოგადი ფონეტიკა: ახვლედიანი გ. „ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები“, ტფილ. 1938. გვ. 231.

მეგრ. გრამ.: Кипшидзе И. "Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем". СПБ. 1914. Стр. XV + 150 + 188 + 424.

საბა: საბა სულხან ორბელიანი: „ქართული ლექსიკონი“, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, ტფილ. 1928, გვ. XXXII+05+480.

საქართ. ეკონ. ისტ. I, II: ჯავახიშვილი ივ. „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“ ტ. I, ტფილ. 1930. გვ. VII + 428; ტ. II, ტფილ. 1934. გვ. XX + 708.

სიტყვის კონა: ბერიძე ვუკოლ, „სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა“. პ. 1912. გვ. VIII + 76.

ფონეტ. დაკვირვ.: თოფურია ვ. „ფონეტიკური დაკვირვება ქართველურ ენებში. I: „მიმომხილველი“ გვ. 198-219; II: ტფილ. უნივ. მოამბე, X, გვ. 291-304.

ქართ. ერ. ისტ.: ჯავახიშვილი ივ. „ქართველი ერის ისტორია“, ტ. I (გამოც. II), ტფილ. 1928. გვ. X + 375.

ჭან. გრამ.: Марр Н. "Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и словарем", СПБ. 1910. Стр. XXX + 240.

ჭან. გრამ. ანალ.: ჩიქობავა არნ. „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“ ტექსტებითურთ. ტფილ. 1936. გვ. X V + 249 + 151.

I: ჩიქობავა არნ. „ჭანური ტექსტები, ნაკვეთი I: ხოფური კილოკავი“, ტფილ. 1929, გვ. X + 166.*

II: ჩიქობავა არნ. „ჭანურის გრამატ. ანალიზი“, ნაწ. II, ტექსტები.*

---

* ქვემოთ ყველგან მითითება ეხება ამ ტექსტების ახალ გამოცემას, რომელიც წარმოდგენილია არნ. ჩიქობავას შრომების III ტომში — 2008 წ. (რედ.).

შესავალი

ენის შესახებ აზროვნება ენათმეცნიერებად იქცა მას შემდეგ, რაც ენობრივ მოვლენათა შესწავლისას ისტორიული თვალსაზრისი იქნა გამოყენებული. ამით ერთხელ კიდევ დადასტურდა სხვა მეცნიერებათა ისტორიიდან კარგად ცნობილი ფაქტი, რომ მოვლენის მეცნიერული შესწავლა გულისხმობს მის შესწავლას განვითარებაში.

ისტორიული თვალსაზრისის სრული გაშლა მოვლენის *დოკუმენტალური ისტორიის* გარკვევის გარდა მის *შედარებითს შესწავლასაც* აუცილებელს ხდის: შედარება ისტორიის დამხმარე საშუალებაა, შედარება ისტორიული წარსულის უფრო ღრმად წვდომის იარაღია. ამიტომ ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის შესახებ რომ ვლაპარაკობთ, ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ორი მომენტი თანაბარი ღირებულებისა არ არის: ისტორია მიზანია, შედარება — საშუალება.

ამჟამად ენათა მეცნიერული შესწავლა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის გარეშე წარმოუდგენელია[1]. ყველფერი, რაც კი მტკიცე მეცნიერულ მონაპოვრად ითვლება სხვადასხვა ენების და, კერძოდ, ქართველური ენების წარსულის შესწავლისას, — ისტორიულ-შედარებითი ძიების შედეგადაა მიღებული. არ არსებობდა და არ არსებობს სხვა გზა, რომელსაც შეეძლოს არა თუ უკეთესი შედეგების მოცემა, არამედ თუნდაც დაახლოებით იმგვარივესი, როგორსაც ისტორიულ-შედარებითი ძიება იძლევა.

შედარების ტექნიკა საკმაოდ რთულია; ზოგიერთ მომენტს ჩვენ ქვემოთ აღვნიშნავთ. პირველ ყოვლისა აქ საჭიროა მოხსენებულ იქნეს ერთი ძირითადი პრინციპთაგანი, რომლის უგულებელყოფა შედარებისას დაუსჯელად არ ჩაივლის:

1. შესადარებელი მოვლენები ან უნდა *წარმოგვიდგენდნენ* განვითარების ერთსა და იმავე საფეხურს, ან უნდა იქნენ *დაყვანილი*

---

[1] ამის აღნიშვნა ზედმეტი იქნებოდა, რომ თანამედროვე ენათმეცნიერების არა ერთს მიმართულებაში, მათ შორის, იაფეტიდოლოგიაშიც, ისტორიზმის დაჩრდილვისა და არსებითად უარყოფის შემთხვევებსაც კი არ ვხვდებოდეთ. დაწვრილებით ამაზე აქ ვერ შევჩერდებით.

ერთ საფეხურამდის. ეს ისევე აუცილებელია, როგორც აუცილებელია წილადთა შეკრება-გამოკლებისას, წილადთა სიდიდის შედარებისას, მათი გაერთმნიშვნელიანება: $\frac{3}{7}$ და $\frac{2}{7}$ შეიძლება ერთმანეთს პირდაპირ მივუმატოთ, გამოვაკლოთ, შევუდაროთ (რომელია მეტი, ნაკლები), — რადგანაც ისინი ერთმნიშვნელიანები არიან; მაგრამ $\frac{3}{7}$ და $\frac{3}{11}$ ერთმანეთს ვერ შევუდარებთ, ვერ შევკრებთ... მხოლოდ იმის მიხედვით, რომ მათ მრიცხველები ერთნაირი აქვთ: აუცილებელია მათი გაერთმნიშვნელიანება.

სხვანაირად რომ ვთქვათ, შედარება ისტორიას ეშველება, მაგრამ შედარებამ რომ მკვიდრი შედეგი მოგვცეს, შესადარებელ მოვლენათა ისტორია უნდა იყოს გარკვეული.

2. შედარება ფონეტიკურ შესატყვისობას არკვევს და მას ემყარება (იხ. ქვემოთ ქართულისა და ზანურის შესატყვისობანი).

3. შედარება არ შეიძლება, თუ სხვადასხვა ძირებია:

ქართ. ს ა ხ ლ -ი, მეგრ. ჸ უ დ ე ერთსა და იმავეს ნიშნავს, მაგრამ სხვადასხვა ფუძეებია (ძირებია); ეს არ ნიშნავს, რომ ს ა ხ ლ - ფუძის შესატყვისი ძირი მეგრულს არ გააჩნია, ანდა ჸ უ დ ე -ს შესაბამისი ქართულში არ მოიპოვება (ს ა ხ ლ - ს ო ხ ო რ- შეესატყვისება: ოხორ-ან-ს — სახლ-ობს, ჸ უ დ ე -ს ქართ. ყ უ დ ე — მაგალ. ქვა-ყუდე). იგივე ითქმის ქართ. მ ი წ ა - ფუძისა და მეგრ. დ ი ხ ა -ს შესახებ.

4. შედარება არ შეიძლება, თუ სავსებით ერთნაირი ფუძეებია (ძირებია): მაგალ. ქართ. ც ხ ე ნ - და მეგრ. ც ხ ე ნ -, ჭან. ც ხ ე ნ .. ქართ. დ ი კ ა და ჭან. დ ი კ ა ... ქართ. კ ვ ე რ ც ხ - ი და მეგრ. კ ვ ე რ ც ხ - ი.

თუ შედარებითს ლექსიკონში ამგვარი მასალა მაინც გვაქვს შეტანილი, მხოლოდ იმიტომ, რომ მას ლ ე ქ ს ი კ ი ს ი ს ტ ო რ ი ი ს ა თ ვ ი ს აქვს მნიშვნელობა, მაგრამ ამგვარი მოვლენის შეფასებისას უნდა გვქონდეს გათვალისწინებული სამგვარი შესაძლებლობა, რომელსაც ასეთ შემთხვევაში აქვს ადგილი: ა) საერთო ფუძე ძველია, იგი შესადარებელ მონათესავე ენათა ძველ ს ა ე რ თ ო კ უ თ ვ ნ ი ლ ე ბ ა ს წარმოადგენს (დ ი კ ა ქართ., ჭან.); ბ) საერთო ფუძე ერთ-ერთი შესადარებელი ენის კუთვნილებას შეადგენს და მეორეში ამ ენიდანაა შეთვისებული (კ ვ ე რ ც ხ - ი ქართულიდანაა მეგრულში შესული, თუმცა, საბოლოოდ ჯერ კიდევ არ გამოუდევნია მეგრ. მ ა რ ქ ვ ა ლ - ი); შედარებისათვის ამას მნიშვნელობა არა აქვს; გ) საერთო ფუძე მ ე ს ა მ ე ენიდან შეიძლება მომდინარეობდეს; იგი არც ერთი შ ე ს ა დ ა რ ე ბ ე ლ ი ე ნ ი ს კუთვნილე-

ბას არ წარმოადგენს და, ცხადია, მათი ლექსიკური ურთიერთობის გასარკვევად არ გამოდგება. ამგვარი ს ა ე რ თ ო მასალა არც უნდა იქნეს შეტანილი განსახილველ მასალაში. ქვემოთ, მაგალ., დ ი კ ა , ც ხ ე ნ ი ... შეტანილია, მაგრამ ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ს უ რ ა თ ი , დ ა რ დ ი , შ ა ქ ა რ ი , ბ რ ი ნ ჯ ი ... არაა მოხსენებული, თუმცა ეს სიტყვები ჭანურშიც არის, მეგრულშიცა და ქართულშიც: მათი უცხოური წარმომავლობა ცნობილია და იმიტომ.

მაგრამ შეუძლებელი სრულებით არ არის, რომ ძველ საერთო კუთვნილებად მიჩნეული ესა თუ ის სიტყვა იმგვარადვე იყოს სხვა წრის ენებიდან შეთვისებული, როგორც დ ა რ დ ი ან შ ა ქ ა რ ი ა , მაგრამ ის წყარო ცნობილი არ იყოს (ვთქვათ, ის ენა ცოცხალ ენათა შორის აღარც მოიპოვება!) და ძ ვ ე ლ ა დ შ ე თ ვ ი ს ე ბ უ ლ ი ძველ ს ა ე რ თ ო კ უ თ ვ ნ ი ლ ე ბ ა დ იქნეს მიჩნეული. ესეც ცხადყოფს, თუ რამდენად აუცილებელია შესადარებელ მოვლენათა ისტორიის ცოდნა.

5. შედარება შეიძლება, თუ ერთი და იმავე მასალის კანონზომიერი დიფერენციაციაა მოცემული. აქაც რამდენიმე შემთხვევა უნდა გავარჩიოთ:

ა. მთელი ფუძე — ძირიც, საწარმოებელი აფიქსებიც — (ანდა მთელი სიტყვაც კი, ე. ი. ძირიცა და დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსიც) კანონზომიერ შესატყვისობას გვაძლევს:

დედ-ალ- — დად-ულ... კაც-ის — კოჩ-იშ...

ბ. ძირი იძლევა შესატყვისობას, აფიქსები (— დამოკიდებულების აღმნიშვნელი, ფუძის საწარმოებელი —) — არა; აფიქსები ან ერთი და იგივეა (საერთოა), ან სულ სხვადასხვა ფონეტიკური შედგენილობისაა და მხოლოდ ფუნქციონალურად უდრის ერთი მეორეს, ანდა ერთს შესადარებელ ენაში არის, მეორეს სულ არ გააჩნია.

აფიქსები ერთი და იგივეა:

კაც-**ი** — კოჩ-**ი** (ჭან., მეგრ.)
კაც-**ს** — კოჩ-ი-**ს** (ჭან.)
ძმ-**ა** — ჯუმ-**ა** (ჭან.) || ჯიმ-**ა** (მეგრ.)

აფიქსები სხვადასხვაა ფონეტიკურად, შესატყვისობა მხოლოდ ფუნქციონალურია:

კაც-**მა** — კოჩ-**ქ** (მეგრ.), კოჩ-ი-**ქ** (ჭან.)
არი-**ს** — (ო)რე-**ნ** (|| რე-**ნ**) (ჭან., მეგრ.)
შე-შა — **დი**-შქ-ა (ჭან., მეგრ.)
ბედ-**ელ**- — ბად-**უ** „ „
წ-**ელ** — ჭ**უ** (ჭან.)

აფიქსი ერთს აქვს, მეორეს — არა:

შიბ-ი — სქიბ-**უ** წისქვილი (ჭან.), წისქვილის ქვა (მეგრ.).

გ. ასეთივე სხვაობა აფიქსებისა შეიძლება ერთსა და იმავე ძირთანაც ვპოვოთ:

ცა-ცხ-ვ-ი — **დუ**-ცხ-უ (ჭან.)
წიფ-**ელ**-ი — წიფ-**ურ**-ი (ჭან., მეგრ.).

დ. ძირი (ფუძე) არ გვაძლევს შესატყვისობას, აფიქსები კი ფონეტიკურად ერთმანეთს შეესატყვისება (ანდა საერთოა):

სახლებ-**ის** — ცუდეეფ-**იშ** (მეგრ.)
თავ-**ი** — დუდ-**ი** (მეგრ., ჭან.)

რა იწვევს აფიქსთა სხვაობას, როცა ფუძე კანონზომიერ შესატყვისობას ამჟღავნებს? ასეთ შემთხვევებში, როგორიცაა კაც-**მა** — კოჩ-**ქ** მოთხრობითის ნიშანი სხვადასხვაგვარი წარმოშობისაა: -**მა** მომდინარეობს **მან**-ისაგან, -**ქ** უკავშირდება **გ**-ს: ე-**გ**-ე, ი-**გ**-ი (შდრ. აქ ← ჰა-ქ, ი-ქ ← ჰი-ქ). რაიმე შესატყვისობაზე ლაპარაკი აქ არც შეიძლებოდა.

ეგევე ითქმის არი-**ს** — (ო)რე-**ნ**,. **შე**-შა და დ**ი**-შქა-ს შესახებ: -**ს** და -**ნ**, **შე**- ← **სე**- და **დი**- სხვადასხვა მონაცემებია, ისინი ერთსა და იმავე ფუნქციებს ასრულებენ, მაგრამ ამის გამო მათი შედარება ისევე არ შეიძლება, როგორც **მიწა** და **დიხა**-სი, **სახლ**- და **ცუდე**-სი (იხ. 3, გვ. 22).

როგორღა უნდა აიხსნას ის შემთხვევები, როცა აფიქსები ერთი და იგივეა, ფუძეები კი კანონზომიერ შესატყვისობას წარმოგვიდგენენ? კაც-**ს** — ჭან. კოჩ-ი-**ს**... ძმ-**ა** — ჭან. ჯუმ-**ა**, მეგრ. ჯიმ-**ა**... თუ დიფერენციაციამდის უკვე გვქონდა ეს აფიქსები, რატომ უნდა დარჩენილიყვნენ ისინი უცვლელად: **ა**-ს ზანურში -**ო**- უნდა მოეცა, **ს**-ს შესაბამისად -**შ** უნდა გვქონოდა. სამი შესაძლებლობა გვაქვს: ან ეს აფიქსები დიფერენციაციის შემდგომს ხანაშია წარმოშობილი, ანდა ეს აფიქსები ერთი ენის კუთვნილებას შეადგენდა და იქიდან არის გადასული მეორეში, ანდა კიდევ მესამე წყაროდან შემოსულა შესადარებელ ერთეულებში...

შეიძლებოდა აგრეთვე კაცს ეფიქრა: ამგვარი მასალა დიფერენციაციის წინა ხანას განეკუთვნება, მაგრამ ამ პროცესს თავი დააღწია რაიმე საგანგებო პირობების გამო, რომელიც აქ მოიპოვებოდაო. თეორიულად ასეთი რამ შესაძლებელია, მაგრამ ეს შესაძლებლობა ყველაზე ნაკლებაა მოსალოდნელი.

6. შესაძლოა კანონზომიერი შესატყვისობის გზით მიღებულმა მასალამ შესადარებელ ენებში იცვალოს აღნაგობა უკვე ამ ენათა განვი-

თარების პროცესში; ამ ცვლილებებს შეუძლია გააძნელოს (ზოგჯერ შეუძლებელიც გახადოს) წინანდელი ვითარების გათვალისწინება.

კ ა ც - — კ ო ჩ - : არც ქართულში განუცდია ამ ფუძეს ცვლილება, არც ჭანურში და არც მეგრულში. მაგრამ **ძმ**-ა — **ჯუმ**-ა (ჭან.), **ჯიმ**-ა (მეგრ.) რომ შევადაროთ, გამოირკვევა, რომ ამის ძირი ქართულშიც ცვლილა, ჭანურშიცა და მეგრულშიც (ამ უკანასკნელში ყველაზე მეტად); სახელდობრ: ქართულში მას დაკარგული აქვს **ა**: ძმ-←ძამ- (ძამია, ძამიკო...), ჭანურში ძირეული **ო** → **უ**: (ჯომ- → ჯუმ-), მეგრულს კი ეს **უ**-ც არ შეენახა, **უ ი**-თ შეიცვალა (ჯუმ- → ჯიმ-)...

ეგევე ითქმის ც ე ც ხ ლ -ისა და მეგრ. დ ა ჩ ხ ი რ -ის შესახებ:

ცე-ცხლ- ← სე-ცხლ... და-ჩხირ- ← და-ჩხურ...

ამგვარი შემთხვევები უფრო წესს წარმოადგენს, ვინემ გამონაკლისს. შესატყვისობათა გარკვევისას ამ ცვლილებათა ისტორია უნდა იქნეს გათვალისწინებული (იხ. 1, გვ. 21, 22).

7. შესაძლოა კანონზომიერი შესატყვისობის გზით მიღებულმა მასალამ შესადარებელ ენებში იცვალოს არა აღნაგობა (იხ. 6, აქვე), არამედ მნიშვნელობა (ანდა აღნაგობაცა და მნიშვნელობაც); ასეთ შემთხვევაში შესატყვის ფუძეთა დაძებნა გართულებულია და მხოლოდ აღნაგობის ანალიზს შეუძლია დახმარება გაგვიწიოს.

ქართ. **ძილ**-ს შეესატყვისება მეგრული -**ჯირ**- (დō̄ნ-**ჯირ**-უ — დაწვა), რომელიც იქ „წოლას“ ნიშნავს.

ქართ. **ხე**-ს მეგრულსა და ჭანურში შესატყვისი არ გააჩნია; მეგრ., ჭან. **ჯა** (|| ჯალ-) კი შეესატყვისება ქართ. **ძელ**-ს, რომელიც ზოგადად „ხეს“ არ ნიშნავს.

ქართ. **ხუცეს**- ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია მეგრ. **უჩაშ**-ი, რაიც „უფროსს“ ნიშნავს (მნიშვნელობამ ქართულში განიცადა ცვლილება).

მეგრ. **უჩქუ(ნ)** — ნიშნავს „იცის“, მაგრამ მისი შესატყვისია **ჩანს** (|| **ჩა**-ს ძვ. ქართ.) ფუძე: უ ჩ ა ნ ს — მისთვის ჩანს, მან იცის...

„**ღამე**“-ს შეესატყვისება ჭან. **ღომა** → || მეგრ. **ღუმა**; პირველი ნიშნავს „გუშინ“, მეორე — „წუხელ“.

მნიშვნელობის ამგვარ ცვლას ს ე მ ა ს ი ო ლ ო გ ი უ რ ი გ ა დ ა ხ რ ა ეწოდება.

8. თავისთავად იგულისხმება, რომ შეიძლება ამა თუ იმ ენას ჰქონდეს კანონზომიერი შესატყვისი (ანდა საერთო კუთვნილების მასალა), მაგრამ ის დაჰკარგოდეს. ხშირია შემთხვევა, როცა ენა საკუთარ სიტყვას

„ივიწყებს“, კარგავს და მის ნაცვლად ნასესხებს ამკვიდრებს. ასე, მაგ., ქართულში სპ.-არ. ბატ-მა გამოდევნა ქართ. ღერღედი, ჭანურში ბატ-ის როლში თურქ. კაზ-ი გვევლინება. ეგევე ითქმის მეგრ. მარქვალ-ის შესახებ, რომლის ადგილს იჭერს (ეს პროცესი ამჟამად მთავრდება კიდეც!) ქართულიდან შეთვისებული კვერცხ-ი.

ამიტომ: შესატყვისი ფუძის ვერ პოვნა ისტორიულად არქონას ყოველთვის არ ნიშნავს.

ჭანურისა და მეგრულის ქართულთან შედარება არკვევს, რომ, როცა:

ქართულში გვაქვს:	**ს**	**ზ**	**ძ**	**წ**	**ც**	**შ**	**ჯ**	**ჭ**	**ჩ**	**(ლ)**	**(რ)**	**ე**	**ა**	**(ი)**
ჭანურსა და მეგრულში გვექნება:	**შ[‖სქ]**	**ჟ**	**ჯ**	**ჭ**	**ჩ**	**შქ‖სქ** **შკ‖სკ**	**ჯგ‖ძგ**	**ჭკ**	**ჩქ** **ჩკ**	**(რ)**	**(ჯ)**	**ა**	**ო**	**(ე)**

ამ მხრივ ჭანური და მეგრული ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება (ესაა ერთ-ერთი მთავარ საფუძველთაგანი, რომელიც ჭანურსა და მეგრულს ერთმანეთის მიმართ კილოებად — და არა ენებად — მიგვაჩნევინებს — იხ. ავტორის „ჭან. გრამ. ანალ.“, გვ. 188).

რა განსაზღვრავს ამგვარ შეფარდებას? რა ზოგადი საფუძველი მოეპოვება ამ შესატყვისობას?

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ზემოხსენებულ წყებაში არც ერთი ბაგისმიერი თანხმოვანი, არც ერთი უკანაენისმიერი თანხმოვანი არ ურევია. ყველა ეს თანხმოვანი წინაენისმიერია (ზოგადად რომ ვთქვათ); მასთან განსხვავება **ს**-სა და **შ**-ს შორის სავსებით ისეთივეა, როგორიცაა **ზ**-სა და **ჟ**-ს, **ძ**-სა და **ჯ**-ს, **წ**-სა და **ჭ**-ს, **ც**-სა და **ჩ**-ს შორის; ქართულის წყება სისინაა, ჭანურისა და მეგრულისა კი შიშინა; ეს აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვით; არტიკულაციის და, ამ არტიკულაციაში, კერძოდ, ენის მონაწილეობის მიხედვით, ამ ორ წყებას შორის შემდეგი განსხვავებაა: **ს, ზ, ძ, წ, ც**-ს წარმოებისას ენის წვერი[1] იღებს მონაწილეობას ბგერის არტიკულაციაში, **შ, ჟ, ჯ, ჭ, ჩ**-ს წარმოებისას კი იმავე როლში წინა ენის ზურგი[2] გამოდის. ასეთია სხვაობა ამ თანხმოვნებს შორის ქართულში; მაგრამ ამ თანხმოვნების მიხედვით ჭანურ-მეგრული არ განსხვავდება[3] ქართულისაგან და ამი-

[1] ა. კ. შანიძის დაკვირვებით „ენის ის ნაწილი, რომელიც ზედ ენის წვერის უკან არის“; იხ. ქართ. გრამატ., გვ. 5. ექსპერიმენტული ძიება მომავალში, ალბათ, დააზუსტებს თანხმოვანთა წარმოების აღწერილობას. ჩვენი მიზნებისათვის შეიძლება დავჯერდეთ ამჟამად არსებულ გაგებასაც.

[2] იხ. ა. შანიძე, იქვე.

[3] განსხვავებაზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ისეთი განსხვავება, როგორსაც ადგილი აქვს **ლ** ბგერის მხრივ ქართულსა და მეგრულში (თვით დასავლური

ტომ შეიძლება დავასკვნათ: დიფერენციაცია ამ თანხმოვნებში გამოუწვევია ა რ ტ ი კ უ ლ ა ც ი ი ს ც ვ ლ ა ს, წინა ენის ზურგის ამოქმედებას ენის წვერის ნაცვლად. წ ა რ მ ო ე ბ ი ს უ კ ა ნ გ ა დ ა წ ე ვ ა — ენის მონაწილეობის მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ — ესაა ის საფუძველი, რომელმაც განსაზღვრა ჭანურ-მეგრულის „შიშინი“ ქართულის „სისინის“ ნაცვლად.

კი მაგრამ, რამ გამოიწვია წარმოების ეს ცვლილება? რაა მიზეზი ამ საარტიკულაციო გადახრისა? ამჟამად ძნელია ამაზე პასუხის გაცემა. შინა მიზეზების გარდა — ამ ბგერათა თვისება და ამასთან დაკავშირებით განვითარების ტენდენცია — მხედველობაში უნდა მივიღოთ უცხო ენობრივი გარემოს ინტენსიური ზეგავლენაც. ქართველ ტომთა მოძრაობა სამხრეთიდან მრავალ შესაძლებლობას ქმნიდა ამგვარი გავლენისათვის (ენობრივი გარემო, ცხადია, ცვალებადი იყო). ჭანურის ათინური კილოკავი კარგი მაგალითია იმის გასათვალისწინებლად, თუ როგორი შედეგები შეიძლება მივიღოთ უცხო მეტყველების ზეგავლენის შედეგად, როცა ეს გავლენა დიდი ინტენსივობისაა: უკანაენისმიერთა პალატალიზაცია და აფრიკატიზაცია (**გ→ჯ, კ→ჭ, ქ→ჩ**) არც ერთ სხვა ჭანურ კილოკავს არ ახასიათებს, და არც ერთი სხვა ჭანური კილოკავი არ განიცდის უცხო მეტყველების ისეთ ზეგავლენას, როგორსაც ათინური კილოკავი.

თუ ეს ასეა, კითხვა ისმის, რატომ ქართულში არ შეიძლებოდა ამგვარივე გადახრა ამ თანხმოვნებისა მიგვეღო? პრინციპში, რა თქმა უნდა, ქართულსაც შეეძლო „სისინი“ შეეცვალა „შიშინით“ (ისევე, როგორც ზანურში შეიძლება ცალკეულ შემთხვევებში შეგვრჩეს სისინი)... ფაქტობრივად, ამის შემთხვევები ქართულში მოიპოვება, სპორადულად, მაგრამ მაინც მოიპოვება (იხ. **შ—სქ**-ს შესახებ აქვე, ქვემოთ). ამ თვალსაზრისით გადასინჯვას მოითხოვს **შენ-** ნაცვალსახელის კვალიფიკაცია, სპეციალურ ლიტერატურაში არსებული. მის თანახმად, **შენ-** შიშინა წრის ვარიანტია, **სი** — სისინასი. გაუგებარი რჩება, როგორც მოხდა, რომ **სი** შიშინა წრეს აღმოაჩნდა, **შენ** კი — სისინას. ამაში ეჭვი ჩვენ შევიტანეთ იმის გამოც, რომ შ ე ნ ი -ს ზანურში ს ქ ა ნ ი ‖ ს კ ა ნ ი შეესატყვისება. ამის გამო „ჭან. გრამ. ანალიზში“ ჩვენ ვწერდით: „გმოთქმული იყო აზრი, რომ **სი** სისინა წრის, ქართული ფენის კუთვნილებას წარმოადგენს, **შე-ნ**, პირუკუ, — შიშინა წრისას, ე. ი. ზანურისასო. თუ ეს ასეა, უნდა აიხსნას, როგორ მოხდა, რომ მეგრულსა და ჭანურში კუთვნილებითი სიტყვა **სქანი**

მეგრულის **ლ**-ც კი, რომელიც უფრო „მაგარია“, ვინემ სენაკური **ლ** — მარტვილურზე რომ არაფერი ვთქვათ —, ქართულ **ლ**-ზე უფრო „რბილია). ოდნავი სხვაობა, ალბათ, არის არა მხოლოდ ჭანურ-მეგრულსა და ქართულს შორის, არამედ ჭანურსა და მეგრულს შორისაც, თვით ქართულის კილოებს შორისაც (იმერ. და ქართლური, ხევსური...).

|| **სკანი** ქართული **შენი**-ს კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისს გვაწვდის. ვთქვათ, **შენ** ზანურიდან შევიდა ქართულში, **სი** კიდევ — ქართულიდან ზანურში (და იქიდან სვანურში); მაშასადამე, ქართულისა და ზანურის დიფერენციაცია უკვე მომხდარი ფაქტია, როგორღა შეეძლო ასეთ პირობებში **შენ**-ისაგან ნაწარმოებ სახელს (**შენი**) მოეცა ზანურში **სქანი** || **სკანი**? ამ უკანასკნელის არსებობა ჭანურში იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ქართულისა და ჭანურის დიფერენციაციის პერიოდში **შენ** უკვე იყო ქართულში და მოგვცა **სქანი** || **სკანი** მეგრულსა და ჭანურში" (§19, გვ. 89-90). ეს მსჯელობა ჩვენთვის დღესაც ამოსავალია. დაზუსტება ესაჭიროება მხოლოდ უკანასკნელ ფრაზაში ნათქვამს: **შენი**-საგან მივიღეთ **სქანი** || **სკანი**-ო. აქ ჩვენ ვემყარებოდით საყოველთაოდ აღიარებულ შეხედულებას, რომლის თანახმადაც ქართ. **შ**-ს შეუძლია მოგვცეს მეგრულსა და ჭანურში **სქ**; მართლაც ეს უდაო ფაქტია, მაგრამ ამ ფაქტში აუხსნელი რჩება, როგორღა მივიღეთ ზანურში **ს**? როცა ქართული **შ**-ს შესაბამისად **შქ** დაჩნდება (**შ**ია — მეგრ. **შქ**ირენს), ეს ბუნებრივია: **შ** გადმოცემულია ისევ **შ**-თი, **ქ** კი ფონეტიკურადაა განვითარებული; მაგრამ **შ**-ს ბადლად **სქ**-ს გამოვლენა ახსნას საჭიროებს: **ს** აქ მოსალოდნელი არ იყო... „ჭანურის გრამატიკულ ანალიზში" **შ** || **სქ** ფაქტიდან ამოვდიოდით; აქ კი ამ ფაქტის ახსნის საკითხი დგას. საქმის ვითარება ასე წარმოიდგინება: **შენ** ქ ა რ თ უ ლ ს ა ვ ე ნიადაგზეა მიღებული **სე**-ნ(||**სი**-ნ)-ისაგან, **სი**-ნ||**სე**-ნ-ში **ნ**(||**ნა**) დეტერმინანტია; ამგვარად, **სი**- მეორე პირის ნაცვალსახელი გამოდის ქართულისა, მეგრულ-ჭანურისა და სვანურისათვის, ე. ი. ქართველური ენებისათვის. ს ქ ა ნ -ში შენახულია ეს **ს**, ოღონდ მის შემდეგ განვითარებულია **ქ**. ქართულში ეს **ს** შეცვლილია **შ**-თი (შენა, შენი)[1]...

ეგევე ითქმის ყველა იმ შემთხვევის შესახებ, სადაც ქართულში **შ** გვაქვს, მეგრულსა და ჭანურში **სქ**: **შვილ-** — **სქირ** || **სკირ-** (იმავე მნიშვნელობისა), **მშველ-** — **სქვერ-** (ირემი — ჭან., შველი — მეგრ.), **შვენ-ის** — **ოსქუ (ნ)** მეგრ.)...

სი- სახელში ზანურმა შეინარჩუნა წინანდელი ვითარება ისევე, როგორც იმ შემთხვევებში, სადაც ჭანურსა და მეგრულში **ძ, წ, ც, ზ** აქვს და სიტყვა შემდეგ შეთვისებული არ არის ქართულიდან.

რაც შეეხება შემდგომი ოთხი თანხმოვნის ვითარებას, მეგრულ-ჭანური ქართულისაგან განსხვავდება უკანაენისმიერთა განვითარებით: **შ** და **ჩ**-სთან **ქ** ვითარდება (ჭანურში ამ **ქ**-ს ადგილს არა სისტემატურად, მაგრამ ხშირად **კ** იჭერს), **ჭ**-ს დაერთვის — **კ, ჯ**-ს—**გ**; ამგვარად, ვიღებთ:

---

[1] ქართული ამგვარი **შ**-ს მეორეულობას, როგორც ფონეტიკურ შესაძლებლობას, ჩემი ყურადღება გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ მ ა მიაქცია.

ქართ. **შ** — **შქ(შკ)**, ქართ. **ჩ** — **ჩქ(ჩკ)**, ქართ. **ჭ** — **ჭკ**, ქართ. **ჯ** — **ჯგ**.

რაც შეეხება მეგრ.-ჭან. **სქ**-ს, ზემოთქმულის მიხედვით მას ქართულში შეესატყვისება **შ** ← **ს**, ე. ი. ისტორიულად ქართული **ს**-სათვის **შ**-ს გარდა მეგრ.-ჭანურში **სქ**-ც უნდა ვივარაუდოთ[1]...

უკანაენისმიერთა განვითარება ქართულსაც არ ეუცხოება: ყველაზე ხშირია **ყ**-ს, შემდეგ **ხ**-ს, **ქ**-ს და **კ**-ს ფონეტიკური განვითარება (ზოგადად ამის შესახებ იხ. „ჭან. გრამ. ანალ.“, § 6, გვ. 39).

სხვა თანხმოვნებიდან ქართ. **ლ** არასისტემატურად გადმოიცემა ჭანურსა და მეგრულში **რ**-თი, ხოლო როცა **ლ**-დ რჩება, ეს **ლ** უფრო რბილია და მისი წარმოებისას წინა ენის უკანა ნაწილია ამოქმედებული: არტიკულაციის გადაწევა აქაც დასტურდება.

ხმოვანთა შესატყვისობის (**ე** — **ა**; **ა** — **ო**; **ი** — **ე**) აყვანა ზოგად პრინციპამდის უფრო საძნელოა; ამ შესატყვისობის კანონზომიერებაც ისე მტკიცე არ არის (მეტადრე ეს ითქმის **ი** — **ე**-ს შესახებ). ამ ხმოვანთა წარმოებაში ენის მონაწილეობას თუ განვიხილავთ, აღმოჩნდება, რომ ზანური შესატყვისები (**ა, ო**) ენის უფრო უკანა ნაწილის აწევით ხასიათდებიან, ვინემ სათანადო ქართული ხმოვნები (**ე, ა**): არტიკულაციის ცვლა აქ იმავე რიგისაა, როგორც თანხმოვანთა წარმოებაში შევნიშნეთ.

ქართულისა და მეგრულის ბგერების (და მით ჭანურისაც!) შესატყვისობანი პირველად ალ. ცაგარელმა დაადგინა (იხ. მისი „Мингрельские этюды. вып. II. Опыт фонетики мингрельского языка“, СПБ. 1880, გვ. XI + 92).

ამ გამოკვლევაში ავტორს განხილული აქვს ყველა მეგრული ბგერა შემდეგი თვალსაზრისით: როგორ გამოითქმის ბგერა (ფონეტიკური დახასიათება); რა ეკვივალენტი (შესატყვისი) აქვს მას ქართულში; რა ადგილას შეიძლება შეგვხვდეს იგი სიტყვაში (თავში, ბოლოში, შიგნით); რა ცვლილებებს განიცდის ეს ბგერა; რა „ეტიმოლოგიური“ მნიშვნელობა აქვს მას.

ეკვივალენტის (შესატყვისის) დადგენისას ავტორი აღნიშნავს არა მარტო იმ შესატყვისობას, რომელსაც დიფერენცირებული მასალა გვაძლევს, არამედ იმასაც, რაც საერთო მასალაშია მოცემული; მასთან შემდგომ ცვლილებათა (უკვე მეგრულის ნიადაგზე რომ მოხდა, ანდა ქართულმა განიცადა) საკითხს, აგრეთვე სემასიოლოგიურ გადახრათა შესაძლებლობას, ანგარიში არ ეწევა.

ასე, მაგალ., **ჯ**-ს შესახებ ალ. ცაგარელი წერს:

---

[1] სპეციალური ძიებაა საჭირო იმის გასარკვევად, როდის უნდა ქცეულიყო ქართულის ეს **ს** **შ**-დ ქართულში (ზანური შესატყვისი **სქ**) და როდის **შ**-დ ზანურში (ქართულში რჩება **ს**)...

„მეგრ. **ჯ** შეესატყვისება ქართ. **ჯ**-ს, **ძ**-ს, **რ**-ს, **დ**-ს, **ც**-ს, **ხ**-ს“...
მაგალითებად მოყვანილია:

ა. ჯიკი — ჯირკი, ჯარი — ჯავრი...

ბ. ჯოღორი — ძაღლი, ჯვეში — ძველი, ჯიმა — ძამია, ჯერღვი — ძარღვი, ჯიმადი (ჯიმა + დიდი) — ბიძია, სინჯა — სიძე...

გ. ხუჯი — მხარი, ყუჯი — ყური, ღეჯი — ღორი, ხოჯი — ხარი, პიჯი — პირი, ქომონჯი — ქმარი...

დ. ხინჯი — ხიდი.

ე. ჯიხა — ციხე.

ვ. ჯა — ხე (იხ. ხსენებ. გამოკვლ., § 38, გვ. 64).

აქედან მხოლოდ **ბ** და **გ** მუხლებს აქვს მნიშვნელობა შესატყვისობის თვალსაზრისით; **ა**-ში მოცემული მაგალითები საერთო მასალას შეიცავს; ხინ**ჯ**ის **ჯ** მეორეულია, — **დ**-საგან არის მიღებული: **ჯიხა** იმას გვაფიქრებინებს, რომ ქართ. **ციხე** ← **ძიხე** და არა იმას, რომ მეგრ. **ჯ** ქართულ **ც**-ს შეესატყვისება; **ჯა** არ შეიძლება შევუდაროთ **ხე**-ს; **ჯა**-ს შესატყვისი **ძელი** ერთგვარი სემასიოლოგიური გადახრის ნიმუშს გვიჩვენებს. ერთი სიტყვით, შედარების ზოგადი პრინციპები დაცული არ არის.

მაგრამ ამგვარი (§§ **ვ, ე, დ, გ**) მასალაც რომ გამოვრიცხოთ, დავინახავთ, რომ **ალ. ცაგარლის** ამ **გამოკვლევაში** ყველა მეგრული ბგერაა განხილული და მეგრულისა და ქართულის ბგერების **კანონზომიერ შესატყვისობათა საკითხი** გადაჭრილია.

ნ. მარის იმ გამოკვლევებში, რომელთა მეტი წილი 1915 წლამდის გამოქვეყნდა და უპირატესად ქართულისა, ჭანურისა, მეგრულისა და სვანურის ლექსიკური მასალის შედარებას იძლევა, მხოლოდ დიფერენცირებული მასალის მიხედვით წყდება შესატყვისობათა საკითხი[1]; ამდენად, ის თავისუფალია იმ ნაკლისაგან, ალ. ცაგარლის შესატყვისობათა ცხრილში რომ გვქონდა. მაგრამ ნ. მარს არა აქვს გათვალისწინებული ისეთი შემთხვევები, როცა აფიქსები ეკვივალენტებს არ

---

[1] მაგალითისათვის მოგვყავს ერთი ბგერის **ჩ**-ს შესახებ თქმული: „ტუბალ-კაინური [ე. ი. მეგრულ-ჭანური] **ჩ** შეესატყვისება ქართ. **ც**-ს: მეგრ. კოჩი — ქართ. კაცი. ასეთივე შესატყვისობაა ხმოვნებში: ქართ. **ა** — ტუბ.-კაინ. **ო**; სვანურში ამ შემთხვევაში მოსალოდნელი იყო **ე** ან **ა**“... იხ. Тубал-каинский вклад в сванском. Изв. Ак. Н. 1912, გვ. 1049. შდრ. ამავე **ჩ** ბგერის შესახებ ალ. ცაგარლის მიერ თქმული: მეგრ. **ჩ, ჩქ** = ქართ. **ჩ**; **ჩ** = **ც; ჩ** = **ძ** (ჩხუ — ძროხა)! იხ. Мингр. эт. II, § 37, გვ. 63.

ნ. მარის მიერ მოწოდებული სქემა შესატყვისობათა ასეთია: **ა** || **ო** (→ **უ**); **ე** || **ა**; **ს** || **შ**; **შ** || **სქ←სკ→სგ←შქ**; **ზ** || **ჟ**; **წ** || **ჭ**; **ძ** || **ჯ**; **ჯ** || **ჯგ**; **ც** || **ჩ**; **ჩ** || **ჩქ**; **ლ** || **რ**; **რ** || {ლ, [ნ]ჯ} Яфет. теория, გვ. 70-71. ეს სქემა ემყარება ალ. ცაგარლისას, ოღონდ აქ გამოყოფილია მხოლოდ დიფერენცირებული მასალის ჩვენებები.

იძლევა (იხ. ზემოთ 5 ა, ბ, გ, დ). ის ცდილობს აღდგენილი, ნებისმიერი საფეხურები დაუშვას და ამ გზით მოიპოვოს კანონზომიერება აფიქსთა შესატყვისობაში იქ, სადაც ნამდვილად ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი შესატყვისობა კი არ გვაქვს, არამედ მხოლოდ მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი ეკვივალენტი. ნიმუშად მოგვყავს ჭან.-მეგრ. **დო-** და ქართ. **სა-** თავსართების ურთიერთობის ანალიზი, როგორც ეს ნ. მ ა რ ს აქვს მოცემული: „ტუბალკაინური [ე. ი. მეგრ.-ჭან. — ა. ჩ.] პრეფიქსი **დო-** (←*ჯო) ხშირადაა წარმოდგენილი **ო-** (***ცო** || **შო**)-ს სახით და არის ქართული **სა**-ს ეკვივალენტი“ (იხ. История термина "абхаз". Изв. Ак. Н. 1912. გვ. 700). ლაპარაკია აქ ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ეკვივალენტობაზე; მეგრ.-ჭან. **ო-** მიჩნეულია იმავე **დო-** თავსართის ვარიანტად: თვით ეს **ო-** განმარტებულია ***ცო**-საგან მიღებულად, ეს უკანასკნელი — ***შო**-საგან, **შო-** კი ქართ. **სა**-საა შეპირისპირებული... **ც** და **შ**-ს მონაცვლეობა ნ. მ ა რ ს ხშირად აქვს გამოყენებული და ყველგან ეს არის ვარსკვლავიანი ვარაუდი და არასოდეს ფაქტი. **დო-** და **სა**-ს ფონეტიკურად ერთმანეთისაგან გამოყვანა არც შეიძლება და არც არის საჭირო.

დიდად ზღუდავდა ნ. მ ა რ ი ს შედარებითს კვლევას ქართველური ენების სემიტურთან ნათესაობის თეორიაც, რომლის პოსტულატები ხშირად უცნაურად აწყვეტინებდა ამ თეორიის ავტორს ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის კვალიფიკაციის საკითხს. მაგალითად, ამ გზით იქნა მოპოვებული დებულება, რომ **-ალ** სუფიქსი ქართულში მდედრობითის დაბოლოებაა; ამ ვარაუდს უფრო უჯერიდა მკვლევარი, ვინემ იმ ფაქტს, რომ ეს დაბოლოება ქართულში მრავალი უსქესო საგნის სახელსაც გააჩნდა და, რაც მთავარია, მოიპოვებოდა მამა-**ალ**-ში; მდედრობითი სქესისა გამოდიოდა მ ა მ ა ლ ი , ძ მ ა ...

თუ არ ეს ორი ზემოხსენებული გარემოება, ნ. მ ა რ ი ს შედარებითი ძიება (1915 წლამდის, განსაკუთრებით) ძვირფას მასალად უნდა მიგვეჩნია ქართველური ენების შედარებითი შესწავლისათვის[1].

სახელთა ფუძეების შედარებისას საჭირო აღმოჩნდა ჯეროვანი ანგარიში გაგვეწია იმისათვის, რომ ამ ფუძეებში შემადგენელ ნაწილად შედის ისეთი თავსართები და ბოლოსართები, რომლებიც **მხოლოდ მორფოლოგიურ** შესატყვისობას ამჟღავნებენ (და არა ფონეტიკურს).

---

[1] არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ შემდეგში და მეტადრე 1925 წლიდან მოყოლებული ნ. მ ა რ მ ა სცადა სხვაგვარად გაენაწევრებინა სიტყვები, ვინემ ეს მას წინათ ჰქონდა მოცემული. უარყოფილ იქნა არა ერთი წინანდელი ანალიზი, რომლის ადგილი მეტწილად უფრო საეჭვო ანალიზმა დაიჭირა, და ახალ შედარებითს ანალიზებს საფუძვლად დაედო მექანისტური მოძღვრება ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის შესახებ, რითაც შედარებას გამოეცალა ისტორიული საფუძველი.

ეს თავსართები სპეციალურად იყო განხილული ჩვენს ნარკვევში — „ადამიანისა და ნივთის კატეგორიის გარჩევისათვის სახელთა წარმოებაში“. რაც შეეხება ბოლოსართებს, მათი ანალიზი ნავარაუდევი გვქონდა, ამ შესავალში წარმოგვედგინა; მაგრამ საკითხმა ვრცელი განხილვა მოითხოვა და ამიტომ იძულებული გავხდით ბოლოსართების საკითხი ცალკე გამოგვეყო[1]; შედარების პროცესში ეს ბოლოსართები გამოყოფილი გვაქვს და მას „დეტერმინანტ-სუფიქსს“ ვუწოდებთ.

ანალოგიური ბოლოსართების საკითხი ზმნის ფუძეებშიც ისმის, ეს აფიქსებიც სახელთა ბოლოსართებთან ერთად იქნება განხილული.

[1] ეს მუშაობა შესრულებულია და თავსართების საკითხის ანალიზთან ერთად ცალკე ნარკვევად იქნება წარმოდგენილი.

I

ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი სახელები

1. **პაპულ**-ი, **პაპუ**
2. **ბაბა**
3. **ნანა** — ნან-დიდ-ი; ნანაშანტიშ-ი; ოცხე ნანა; ოგე ნანა
4. **ბერე**
5. **სქირ**-ი, **სკირ**-ი: ოხორასქირ-ი
6. **ბიჭ**-ი
7. **ბოზო**
8. **ჯუმა**: ჯუმალა
   ჯუმად-ი
9. **და:** დად-ი
10. **მოთალ**-ი
11. **ჩილ**-ი: ჩილ-ქომოჯ-ი
12. **ოხორჯა, ოხორძა**
13. **ქომოჯ**-ი, ქომოლ-ი
14. **სიჯა**
15. **მთირ**-ი, დამთირ-ე
16. **ოსურ**-ი: ოხრასურ-ე, ოხრასულ-ე
17. **მზახალ**-ი
18. **ხჩინ**-ი, **ქჩინ**-ი
19. **ბად**-ი

1. ჭან. **პაპ-ულ**-ი ‖ პაპ-უ — ბაბუა, პაპა (მამის მამა, დედის მამა), дед по отцу или матери

მეგრ. **პაპ-უ**←პაპ-ულ- — ბაბუა, дед — ბაბუას მამა, прадед

ქართ. **პაპ-ა**←პაპ-ალ- ‖ პაპ-ან-

ბაბაში ბაბას პაპული ჯოხონს, ნანაშის-თი — ეშო ვუწუმელთ I 537_{30-31} მამის მამას პაპა ჰქვია, დედის მამასაც ასე ვეტყვით... ახმედიში პაპული დიბატეეტუ I 86_{2} ახმედის პაპა დაბერებულიყო... ბაბაში ბაბას პაპული ბუწუმელთ, ნანაში ბაბა-თი ჰეშო ითქვენ II 243_{20} მამის მამას პაპას ვეტყვით, დედის მამაც ისე ითქმის... ბერე-თი ცხენი გეხედუ... პაპულიში კილიჭი ქელიბუ II 354_{22} ვაჟიც ცხენზე შეჯდა... პაპის ხანჯალი ჩამოიკიდა...

ბაბაში ბაბას პაპუ ვუწოლემთ, ნანაში ბაბას-თი — პაპუ ვუწოლემთ II $336_{8,9}$ მამის მამას პაპას ვეტყვით, დედის მამასაც პაპას ვეტყვით... ჰიმ ბოზო პაპუ ქუონუნ II 344_{13} იმ ქალს პაპა ჰყავს.

პაპულეფეს ოხოეფე აქ ულუტეენან I 497_{20} მამა-პაპათ (წინაპრებს) სახლები აქ ჰქონიათ... ჩქიმი ჯვეში პაპულეფე მენგრელი ტეს, ლაზისტანის დოსქიდეს, ლაზი დივეს II 318_{6} ჩემი წინარპები მეგრელები იყვნენ, ლაზისტანში დარჩნენ, ლაზი გახდენ. მსქვერიშ პაპული დოპილი II 262_{23} ირმის პაპა მოვკალი... აჲა მსქვერიში პაპული ენ-ჲა I 499_{18} ეს ირმების პაპა არისო... ცარ პაპული ქომოხთუ II 365_{32} ერთი მოხუცი („პაპაკაცი“) მოვიდა...

ძირი **პაპ**- საერთოა; საწარმოებელი ბოლოსართი **-ა** ქართულისა კანონზომიერად არის წარმოდგენილი მეგრულში: **-უ** მიღებულია **ო**-საგან; სიტყვის ბოლოს, ისიც ბაგისმიერ **პ**-ს მეზობლობაში, ეს ბუნებრივია.

ჭანური **-ულ**- მოწმობს, რომ ქართულში ბოლოსართი მიღებულია **-ალ**-, ანდა **-ან**-ისაგან (შდრ. ჭან. მამ-**ულ**-ი და ქართ. მამ-**ალ**-). ათინურ კილოკავში დადასტურებულია მეგრულისებური **პაპ-უ** ბოლოკიდური **ლ**-ს დაკარგვით (იხ. II, 336_{8} აქვე, მაგალითებში).

ამ ძირს ჭანურში იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც ქართულში: „ერთხელ მე და პაპა-ჩემი ერთგანა შევიყარენით“ (ილ. ჭავჭავაძე: „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით?!“)... „სად მამა-პაპა მეგულვის“... (რ. ერისთავი: „სამშობლო ხევსურისა“).

მეგრულში ამ ძირს მნიშვნელობის გადახრა ახასიათებს: „პაპუ“ ბაბუას მამას აღნიშნავს; „პაპისათვის“ კი გამოყენებულია „ბაბუ“, სიტყვა, რომელიც ქართულშიაც იხმარება და წარმატებით უწევს მეტოქეობას „პაპა“-ს.

ჭანურში „პაპული“ ზოგჯერ „წინაპარსაც“ ნიშნავს: მ ს ქ ვ ე რ ი შ პ ა პ უ ლ ი — ირმის წინაპარი[1].

2. ჭან. **ბაბა** მამა отец, папа
მეგრ. **ბაბა** მამა „ „
ქართ. **ბაბეჲ ← ბაბაჲ** (დიალექტ.). მამა „ „

ბ ა ბ ა დომიღუუ I 398$_{31}$ მამა მომიკვდა... ბ ა ბ ა -მუშის არ დიდი ფალთო ქჲუჭოფუ, ბ ა ბ ა -მუშის დოლოქუნუ... ბაბა-სქანი ვა ღუელეენ I 399$_{3,4}$ თავის მამას ერთი პალტო უყიდა, თავის მამას ჩააცვა... მამა-შენი არ მომკვდარა... ო კ უ ლ ე ბ ა ბ ა -მუშიშა-თი უნკაპუ: „ბაბა! ბაბა“-ჲა დო დიდო აჯუნდუ ბ ა ბ ა -მუშის-თი I 424$_{3,4}$ მერე თავის მამისაკენაც გაიქცა: „მამა! მამა“-ო და ბევრი აკოცა თავის მამასაც... ბ ა ბ ა დუღურეს... II 269$_{30}$ მამა მოუკვდათ... ემ ვახთის ბოზოში ბ ა ბ ა რაზი დივენ II 270$_{8}$ მაშინ („იმ დროს“) ქალის მამა დასთანხმდება... ბ ა ბ ა -ჩქიმი ვარ ბიჩინი II 263$_{19}$ მამა-ჩემი ვერ ვიცანი... უკულე მუში სიჯას დავეთი იქომან ბოზოში ბ ა ბ ა -ნანაქ II 270$_{19}$ მერე თავის სიძეს დაპატიჟებენ ქალის მამა-დედა... მუში ნანა-ბ ა - ბ ა ქ დოქიმოჯას-ნა-ჲა... I 507$_{17}$ მისმა დედ-მამამ თუ გაათხოვოს...

ჲენგი ბ ა ბ ა - ო ც ხ ე იენ II 344$_{27}$ ახალი მამა მამინაცვალი იქნება... („ბაბალუღი“ — „მამინაცვალი“ — II 336$_{33}$)...

ბერეფე ჩქიმი უ ბ ა ბ ე ლ ქუდუტალით II 313$_{28}$ ჩემი ბავშვები უმამოდ დატოვეთ...

წარმოებისას ბოლოკიდური **-ა** ჭანურში ამ სიტყვას სცილდება (უ-ბაბ-ელ-ი II 313$_{28}$); ამან შეიძლება გვაფიქრებინოს, რომ **-ა** ძირეული არ არის.

მეგრულში ბ ა ბ ა -ს ნაცვლად ჩვეულებრივია მ უ მ ა ‖ → მ უ - ა (მ უ მ ა ცუნს — მამა ჰყავს... მ უ ა-მუში — მამა-მისი, მ უ ა -სქანი — მამა-შენი, მ უ ა -ჩქიმი — მამა-ჩემი... მ უ ა -ნთილი — მამამთილი, სიმამარი); ბ ა ბ ა -ს ხმარობს შვილი თ ა ვ ი ს ი მამის მიმართ (ისიც არა ყოველთვის); ბ ა ბ ა ქ ქომორთუ — მამა მოვიდა; ბ ა ბ ა ქ მიწჷ — მამამ (ჩემმა მამამ) მითხრა; უკანასკნელ შემთხვევაში შეიძლებოდა გვეთქვა: მუა-ჩქიმქ

[1] აქ არ ვეხებით **პაპ**- ძირის ეტიმოლოგიას, არც პ ა რ (წინა-პ ა რ -ი) ძირთან მის ურთიერთობას.

მიწუ — მამა-ჩემმა მითხრა; მაგრამ სხვა სტილისტიკური ნიუანსი ახლავს — გამოთქმას ოფიციალური იერი უჩნდება. სრულებით შეუძლებელია „მამა“ შეენაცვლოს „ბაბას“, როცა შვილი უძახის მამას: ვო, ბაბა!

„მუმა“-ს და „ბაბას“-ს ეს ცილობა არ იცის ქართულმა: აქ ყველგან მამა ძირი გვაქვს[1]; გურულსა და ქვ.-იმერულში ხმარებული ბაბა ‖ ბაბეჲ ‖ ბაბე ზანურიდან შეძენილი ჩანს. ქართულში „მამა“ იგივე ძირია, რაც „მამ-ალ“ და სქესის მომენტზე აქცენტით დახასიათდება; აქედან: „მამაკაცი“ — ე. ი. მამრობითი სქესის ადამიანი — „დედაკაცი“-ს საპირისპიროდ. ჭანურში მოცემულია ფუძე მამ-ულ, მაგრამ მხოლოდ „მამლის“ აღსანიშნავად. ამჟამად ძნელია გადაჭრით თქმა: ბაბა იყო თავდაპირველად ჭანურსა და მეგრულში (უკეთ, ზანურში) და შემდეგ შემოიჭრა მეგრულში მუმა ‖ მუა, თუ პირუკუ: ბაბა-მ გამოდევნა თავდაპირველად ჭანურშიც ხმარებული მუმა. ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ნაწარმოებ სახელში (—მუანთილი—) მუა-ს ხმარება, აგრეთვე ისიც, რომ სვანურში მუ- ‖ მუვ-ძირი გვაქვს მამის აღსანიშნავად.

ბაბა შეიძლება მეორეული მონაცემით იყოს მუმა-სთან შედარებითო როცა ვამბობთ, მხედველობაში გვაქვს ის, რომ თურქულში ამავე მნიშვნელობით იხმარება ბაბა და სწორედ ჭანებშია გაბატონებული ბაბა; მაგრამ თავისი აგებულებით ეს სიტყვა საბავშვო ლექსიკის კუთვნილებას წარმოადგენს და სავსებით შესაძლებელია დამოუკიდებელი მსგავსი აგებულების სიტყვა მივიღოთ სხვადასხვა ენაში სესხების გარეშე. თურქულიდან სესხების საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს ისიც, რომ აფხაზურშიც ა-აბ გვაქვს, ძირი ახლოს მდგომი ბაბა-სთან.

ჭან. ბაბა-ს წარსულს უთუოდ ახასიათებს ის, რომ მისგან ნაწარმოები ფუძეები აღარსად ჩანს. შეიძლება დავასახელოთ მხოლოდ:

ჭან. **ბაბა**-ოცხე — მეგრ. მუმა-ცონერი — ქართ. მამინაცვალი („უცხო მამა?“)[2].

3. ჭან. **ნან-ა** — დედა, мать, мама
მეგრ. **ნან-ა** — „ „ „
ქართ. **ნენ-ა ‖ ნენ-ე** (დიალ.), **ნან-ა** — დედა, აკვნის სიმღერა დედისა, мать, колыбельная песня

---

[1] თუ, რასაკვირველია, ბაბუა სიტყვას არ დავუკავშირებთ ამ ბაბას: ასეთი რამ ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია (შდრ. ბაბუა — ბებია).

[2] შდრ. (ჭან.) ბაბაწა? (მეგრ.) ბადიდი?

ნანაქ მიწუ I 496_{18} დედამ მითხრა... ბეეშ ნანას უწვეენან... I 498_{25} ბავშვის დედისთვის უთქვამთ... ნანა მუშის უწუ-ქი, „ნანა, მა გუი მიტკვაცუ“-ჲა! I 498_{34} თავის დედას უთხრა, რომ „დედა, მე გული გამისკდაო!“... ვიწეს ნანა მიჲონუნ II 246_{16} ვიწეში დედა მყავს... ნანა დუღურეს, დოსქიდეს ჲეთიმი II 269_{31} დედა მოუკვდათ, დარჩნენ ობლად... ნანა-მუშიქ ობეჯღინუს ქოგჲოჭკუ II 257_{5} დედა მისმა ყვირილი იწყო... ქომოლიქ ძირუ-შ-კულე — „ნანაა! ხოლო დელი დობივი-ი?“ II 280_{26} ქმარმა რომ ნახა — „დედაა! კიდევ გავგიჟდი?“... ჰა, ნანი, ნანი, ნანი, სო იდუ ნანა-სქანი? II 373_{10} ა, ნანა, ნანა, ნანა, სად წავიდა დედა-შენი?... ბუტკუჯიშ ნანა-თი... ჰეგ რენ-ი? II 317_{26} დედა-ფუტკარიც („ფუტკრის დედა“)... იქ არის... ნანა-ბაბა მიცონუტუკო II 265_{9} დედ-მამა რომ მყოლოდა... ნანა-ბაბაშენ ჲეთიმი ბორტი II 265_{8} დედ-მამისაგან ობოლი ვიყავ... ბაბაში ნანას ნანდიდი ბუწუმელთ, ნანაში ნანა — ჰე-თი ნან-დიდი II 243_{20} მამის დედას ბებიას („დიდ-დედა“) ვეტყვით, დედის დედა — ესეც ბებია (იხ. აგრ. II 306_{32})... ბაბაში ნანა ნან-დიდი იყვენ I 537_{31} მამის დედა ბებია იქნება... „ნან-დიდი სქანის უჯოხი!“ „ნან-დიდი, ნანჲა! ნანაქ გიჯოხოფს!“ ნან-დიდი ქომოხთუ ოხორიშა I 503_{13} „ბებია-შენს დაუძახე!“ „ბებია! დედა გეძახის“ ბებია მოვიდა... ნან-დიდი მუშიქ ქოგჲონჯირუ ონწელის II 294_{31} ბებია-მისმა ჩააწვინა აკვანში...

ჲენგი ნანა ბერეში — ნანა-ოცხე იენ II 344_{27} ბავშვის ახალი დედა დედინაცვალი იქნება... ნანაშანტეში-კალა მან მუჭო პამინონ, ნანა ჩქიმი-ა? II 372_{5} დედინაცვალთან მე რა უნდა ვქნა, დედაჩემოო! (მოთქმაა!)... მა ნანაშანტეშის „ნანა“ ვარ მათქვენ, ნანა ჩქიმი-ა! II 372_{12} მე დედინაცვალს „დედას“ ვერ დავუძახებ, დედა ჩემოო!... ოგე-ნანა II 336_{23} დედინაცვალი...

ბოლოკიდური **-ა** ძირეული არ არის: **ნან**-დიდი — „ბებია“, აქ კომპოზიტის პირველი წევრი **ა**-ს მოკვეცით არის წარმოდგენილი; მეორე: ჭანურ ნანა-ში ამღერებენ ხოლმე: ჰა, ნანი, ნანი, ნანი... აქაც ნ-თი ბოლოვდება ფუძე.

მეგრულში დედა-სთვის ჩვეულებრივია დიდა ‖ დია (← დეა); დიდა ცუნს — დედა ჰყავს... დია-მუში — დედა-მისი, დია-სქანი — დედა-შენი, დია-ჩქიმი — დედა-ჩემი... დია შეიძლება იხმაროს შვილმა, დედას თუ უძახის (ვო, დია!), მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივია ნანა: ვო, ნანა! აღსანიშნავია აგრეთვე გამოთქმა: ნანა-სქუა! — დედა-შვილო!

ქართული ნანა იხმარება გურულში ნენა ‖ ნენე-ს სახით და ზანურიდან შეთვისებული უნდა იყოს. მაგრამ ამის გარეშეც ქართულში

უნდა ყოფილიყო ნახმარი ნ ა ნ ა „დედა“-ს მნიშვნელობით; ამაში გვარწმუნებს ნ ა ნ ა, სახელი სიმღერისა, რომელსაც აკვანში მწოლარე ბავშვს უმღერის დედა: ქართველი დედა ისევე დამღერის: „ნ ა ნ ა, შვილო, ნანინა“-ო როგორც ჭანი: ჰა, ნ ა ნ ი, ნ ა ნ ი, ნ ა ნ ი... აქ დედა შვილს მიმართავს „ნ ა ნ ა “-თი ისევე, როგორც ბავშვის მიმართ უფროსი ხმარობს „ბიძია“-ო!

მეგრულში ნ ა ნ ა ისევე უნდა ყოფილიყო გამოყენებული, როგორც ჭანურში: დ ი დ ა მეორეული მოვლენა ჩანს; დ ე დ - ა ძირი ქართულში სქესობრივ მომენტს გულისხმობდა (შდრ. დედა-კაცი, დიაცი, დედალი...); დ ე დ ა ჲ ძვ. ქართულში იხმარება დედაკაცი-ს მნიშვნელობითაც.

ყურადღებას იქცევს მეგრულში შემდეგი გარემოებაც: „დედა“ წარმოდგენილია ოდნავი სახეცვლით: დ ი დ ა ; იგივე ძირი სხვა ფუძეში — დ ე დ - ა ლ - — კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისობით: დ ა დ უ ლ... ცხადია, ეს უკანასკნელი ადრევე ჰქონდა მეგრულს, დ ი დ ა შემდეგ შეითვისა. სვანურში დ ი ე ‖ დ ი ა -ს გვერდით დ ე დ ე -ც შეგვრჩა; ასე, მაგალ., ლექსებში, რომელთაც ჭარბად ახასიათებს არქაიზმი: დ ე დ ე , ხიად, ლეზიზ ამნაყ — დედა, გენაცვალე, საგზალი მომიმზადე... სვანური აქაც ისევე, როგორც სხვა ხშირ შემთხვევაში, ქართულს უჭერს მხარს.

კავკასიურ ენათა ურთიერთობის სირთულის საილუსტრაციოდ შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ კიურული ენა (დაღისტანში, სამურის აუზში) დ ე დ ე -ს ხმარობს, ხოლო ჩაჩნურში ნ ā ნ ა გვაქვს.

პირველი რომ ქართულიდან მომდინარეობს, უეჭველია: ნაწარმოები სიტყვები და ძირითადი მნიშვნელობა ამას ცხადყოფს.

ნ ā ნ ა -ს საკითხი უფრო რთულია: ჭანურში სხვა სახელიც გვაქვს, რომელიც ნათესაურ ურთიერთობას გამოხატავს, ჭანურ ნიადაგზე უცხოდ გამოიყურება და რომელსაც ჩაჩნურისაკენ მივყავართ (იხ. **ბერე**).

ნ ა ნ ა -საგან ნაწარმოებია:

ჭან. ნ ა ნ -დიდი — ბებია, დიდ-დედა, бабушка (მეგრ. ბებია)

ნ ა ნ ა შანტიში, ოცხე ნ ა ნ ა, ოგე ნ ა ნ ა } დედინაცვალი, мачеха (მეგრ. დიდა-ცონერი)

„ნან-დიდი“ „ნანა“ და „დიდი“-საგან შედგება და სავსებით ისევეა აგებული, როგორც ქართული დ ი დ - დ ე დ ა .

„ნანაშანტიში“, „ოცხე-ნანა“, „ოგე-ნანა“ დაირთავენ საგანგებო ფუძეებს.

მეგრ. ბ ე ბ ი ა განმარტებას არ საჭიროებს; დ ი დ ა - ც ო ნ ე რ ი — „დედად-მყოლ-ით“ შეიძლება გადაითარგმნოს: ც ო ნ ე რ ი მიმღეობაა ზმნისა ც უ ნ ს — ჰყავს.

4. ჭან. **ბერე** ბავშვი, შვილი, ძე (ბიჭი), **дитя, сын**
მეგრ. **ბერ-** (გვარებში!)
ქართ. **ბერ-** („ და სახელებში)

სთეამელი-ნა ნიტეს, ბერეფეს არ ბადი კოჩიქ უწუ I 450_5 თამაშით რომ მიდიოდენ ბავშვები, ერთმა მოხუცმა უთხრა... ბერეფე, არ მუთხანი გიწვამინონ I 450_{16} ბავშვებო, ერთი რაღაც უნდა გითხრათ... სუმ ბეე არქადაში დიყვეს I 455_2 სამი ბავშვი შეამხანაგდა... ბეეფე ქომეხთეს უშქიიშ ქჲოქიშა I 455_3 ბავშვები მივიდენ ვაშლის ძირთან... ა მციქა ბუძი ქოჩი ე ჩიჩქუ ბერე-სქანის II 373_9 (ხოფ.) ცოტა ძუძუ აწოვე შენს ჩვილ ბავშვს... ბუძი ქოფჩი ბეეს I 503_{31} ძუძუ ვაწოვე ბავშვს... ჭიტა ბეექ ნანა-მუშის ნამგაუ. ნამგაუ-ში, ნანა-მუშიქ უწუ-ქი, „შუი მშინე, ბეე ჩქიმი!“ I 503_{28} პატარა ბავშვმა თავის დედას მიატირა. რომ მიატირა, დედა-მისმა უთხრა: „ძვირფასო, ჩემო შვილო“... ხოჯა არ დღას ჰამამიშა იდუ ბერეფეკალა, ბერეფე ელიკათუ დო იგზალუ II 255_{26} ხოჯა ერთხელ აბანოში წავიდა ბავშვებთან ერთად, — ბავშვები გაიყოლია და წავიდა... ბერეფექ თქვეს-ქი I 441_7 ბავშვებმა თქვეს რომ... ჯუმაში დაში ბერე — ანიმსე რენ... ჟურ ჯუმაში ბერე ართიკათიში ჯუმაში ბერე იყვენ I 538_2 ძმის, დის შვილი — „ანიმსე“ არის... ორი ძმის შვილი ერთი მეორისათვის „ძმის შვილი“ იქნება... მჭიფე ბერეფე სქანი სო იდან II 372_{19} (ხოფ.) შენი წვრილი შვილები სად წავიდნენ?... ოთხო ბიჭი-ბერე დო არ ბოზოთე ბიდი II 264_{23} ოთხი ვაჟიშვილითა და ერთი ქალით წავედი... ჰემ კოჩის არ ჩილი დო არ ბერე უონუტუ, ბიჭი ბერე II 256_{30} იმ კაცს ჰყავდა ერთი ცოლი და ერთი შვილი ვაჟიშვილი...

ხასანი ჩქინი ოჩილუში დიყვეენ! ბეექ აწიშა დულჲა კაი იქიფტუ, აწი ვა იქიფს I $512_{21\text{-}22}$ ჩვენს ხასანს ცოლი უნდა შევრთოთ („საცოლო გახდა“), ბიჭი აქამდის საქმეს კარგად აკეთებდა, ახლა არ აკეთებს... ჰამ ბერე ონ, ჰიმ ბოზო ონ II 344_{12} ეს ვაჟია, ის ქალია... ა ბერექ აშოთენ დიდო ფარა მოგუ I 454_{22} ამ ბიჭმა ამგვარად ბევრი ფული მოიგო... აჲა ჩობანი ბერეს... ზანაათი მუში ქუჩქინ I 454_5 ამ მწყემსმა ბიჭმა... თავისი საქმე იცის...

ბერე ზოგადი სახელია ვაჟისა და ქალისათვის, თუმცა ზოგჯერ ვაჟის მნიშვნელობითაც გვაქვს (იხ. მაგალ.). ისევე, როგორც ქართულში შვილი „ვაჟიშვილად“ გაიგება ზოგჯერ.

მეგრულში **ბერ** მხოლოდ გვარებში გვაქვს: — ბერია, ბერაია, გიგიბერია... ქართულში: ბერიძე, ბეროძე, გოგიბერიძე, მაცაბერიძე, ბერიშვილი... აღსანიშნავია აგრეთვე

ისტორიული სახელები: ჭიაბერი, კახაბერი... (**ძე**-თი წარმოებული გვარები დასავლური წარმოშობისად ითვლება, **შვილ**-ით დაბოლოებულები — აღმოსავლეთ საქართველოს ბარს ახასიათებს — ნ. ბერძენიშვილი).

ბე̄რ ჩაჩნურში ბავშვს ნიშნავს (**дитя**). ჭანური შესაბამისი ძირი **სქირ**- უნდა ყოფილიყო; ამას ამტკიცებს ქართული და მეგრული. ჭანურში ამგვარი ძირი მართლაც არის შემონახული თითო-ოროლა შემთხვევაში (იხ. ქვ. **სქ-ირ**). ეს გვაფიქრებინებს, რომ უცხო წარმოშობის სიტყვამ ბე̄რ გამოდევნა ჭანურისთვის ნიშანდობლივი ძირი (თქმა არ უნდა, ეს შორეული წარსულის საქმეა, და მაშინ ჭანები აწინდელ მიწა-წყალზე, ალბათ, არ მკვიდრობდნენ, — გაცილებით უფრო სამხრეთით ბინადრობდნენ). დამახასიათებელია, რომ ეს ცვლილება — **ბერე**-ს მიერ **სქირ**-ის გამოდევნა — მეგრულს არ შეეხო: ცვლილება სამხრეთის ფრთამ განიცადა, ჩრდილო ზანურმა (მეგრულმა) კი — არა.

5.	ჭან.	**სქ-ირ-**ი ‖ სკ-ირ-ი	შვილი, ვაჟიშვილი, **сын, дитя**
	მეგრ.	**სქ**-ი̄ ← სქ-ირ-ი	ვაჟიშვილი (საქებური)
	ქართ.	**შვ-ილ-**ი	

სკირი — ბიჭი ბერე... „სკირეფე ჩქიმი“ ნანას დო ბაბას ათქვენ II 306$_{32}$ სკირი — ვაჟიშვილი... „ჩემო შვილებო“ („სკირებო“) შეუძლია თქვას დედამ და მამამ... ნანა-მუში დიზაბუნუ. „სქირი, ბღურურ!“ II 354$_{19}$ დედა-მისი ავად გახდა. „შვილო, ვკვდები!“... „სკირი ჩქიმი!“ I 540$_{28}$ შვილო ჩემო!...

ოხორჯაში ჯუმა — ოხრასკირი I 537$_{34}$ ცოლის ძმა — „ოხრასკირი“ („სახლის შვილი“)... ოხორჯაში ჯუმა — ოხრასკირი II 307$_{7,8}$ (არქაბ.) ქომოლიში ჯუმა ოხრასკირი ავენ I 307$_{12}$ ცოლის ძმა — „ოხრასკირი“... ქმრის ძმა — „ოხრასკირი“ ექნება... ჩილიში ჯუმა კაინი... ოხრასქირი იცენ II 245$_{26}$ (ვიწ.) ცოლის ძმა „კაინი“... „ოხრასქირი“ იქნება... ოხორძაში ჯუმა — ოხრასკირი II 336$_{13}$ (ათინ.) ოხორჯაში ჯუმა — ოხრასკირი II 344$_{24}$ ცოლის ძმა — „ოხრასკირი“... ქომოჯიში ჯუმა — ოხრასკირი II 344$_{23}$ (ართაშ.) ქმრის ძმა — „ოხრასკირი“...

ჭანური სქ-ირ ‖ სკ-ირ- კანონზომიერი შესატყვისია ქართული შვ-ილ-ისა, — ოღონდ დაკარგულია **ვ** : უნდა ყოფილიყო სქვ-ირ ‖ სკვ-ირ- (შდრ. შქით ← შქვით — შვიდი); ჭანურში ეს სიტყვა საკმაოდ იშვიათია; მის ნაცვლად გამოყენებულია ბერე (იხ.); მაგრამ, იშვიათი ხმარებისდა მიუხედავად, ცხადია, რომ ეს ძირი ჭანური ლექსიკის

ძირითად კუთვნილებას წარმოადგენს (მაგალ. იხ. აქვე).

მეგრულშიც ეს ძირი ამ სახით (სქ̄) არ არის ხშირი: სასახელო სქ̄ — სასახელო შვილი (იგულებს მოწონების გამომხატველ ატრიბუტებს!); რომ ეს სიტყვა სქირი‖სკირი-ს სახისა იყო, მტკიცდება გვარებით: წულეჲ-სკირ-ი, პაპა-სკირ-ი, გაბეს-კირ-ია, აგრეთვე ნაწარმოები სახელით ოხორა-სკილ-ი (← ოხორა-სკირ-ი — იხ.).

ეგევე ძირი სხვა საწარმოებელი აფიქსით ერთადერთი სიტყვაა შვილისათვის მეგრულში: სქუ-ა ← სქუ-ალ (იხ. მრავლ., სქუ-ალ-ეფ-ი; აგრეთვე ნაწარმოები სახელი: დიდა-სქუ-ალ-ობა — დედა-შვილობა; ნასახელარი ზმნა: ქ̄-სქუალ-უ — იშვილა...). ეს მეგრული ვარიანტი — სქუ-ა საინტერესოა იმით, რომ მასში დაცულია **უ** ← **ვ**, რომელიც სქ-ირ-ში დაკარგულია: **ვ**- დაიკარგა **ი**-ს წინ, **ა**-ს წინ დარჩა და მახვილის ქვეშ **უ**-ს სახე მიიღო (შდრ. რ**ვ**ა და მეგრ. რ**უ**ო).

სქირ-ისაგან ნაწარმოებია:

ჭან. ოხორ-ა-**სქირ**-ი — ცოლის ძმა, მაზლი (სიტყვა სიტყვით: „სახლის შვილი“); деверь, шурин: брат жены

მეგრ. ოხორ-ა-**სქილ**-ი — ცოლის ძმა, ცოლის და, მაზლი, მული, шурин, деверь, золовка, свояченица...

ქართ. —

მეგრული ოხორ-ა-სქილ-ი მიღებულია ოხორ-ა-სქირი-საგან დისიმილაციის გზით; ჭანურში ეს დისიმილაცია ჩვეულებრივ არ ხდება; ორი **რ**- ერთ სიტყვაში ჭანურში ასატანია, მეგრულსა და ქართულში კი — არა.

ქართულში ცალ-ცალკე ორივე ძირი გვაქვს: ოხორ- (იხ.) — სახლ- და სქირ- — შვილ-ი, მაგრამ ამ ცნების გამოსახატავად ქართული სულ სხვა სიტყვებს იყენებს: ცოლის ძმა („სახლის შვილი“ სხვა მნიშვნელობით კილოებში უნდა იხმარებოდეს).

ქართული ახასიათებს სათანადო პირს იმის მიხედვით, თუ რა ნათესაურ ურთიერთობაშია ის ცოლთან, ჭანურსა და მეგრულში კი ნაჩვენებია ამ პირის კავშირი სახლთან; ცოლისძმა წარმოდგენილია სახლის შვილად (ეგევე ითქმის ცოლისდის აღმნიშვნელი სიტყვის შესახებაც — იხ. ოხრასულე); ვისი სახლის შვილია ცოლისძმა? თუ — ქმრისა, გაუგებარია, როგორ აღმოჩნდა ამ სახლის შვილად ცოლისძმაც, ცოლისდაც: წარმოუდგენელია, რომ ცოლს მისი და-ძმებიც თან გამოჰყოლოდა, მაგრამ თუ ცოლის სახლს ვიგულისხმებთ, მაშინ სავსებით გასაგები იქნება, რომ ქმარმა — სიძემ „სახლის შვილი“ უწოდოს ცოლის სახლში დახვედრილ ვაჟებ-

სა და ქალებს, ცოლისძმებსა და ცოლისდებს (პირველნი უცოლონი უნდა იყვნენ, მეორენი — უქმროცა და ქმრებიანიც). თუ ეს ასეა, მაშინ საქმე გვაქვს მატრიარქატთან: ქალი ირთავს ვაჟს; ეს უკანასკნელი მიდის ქალის სახლში და იქ მას უხვდება „სახლის შვილი“ (ე. ი. „ცოლის სახლის შვილი“): ცოლისძმა, ცოლისდა („სახლის ასული“).

ოხორასქირი—ოხრასულე ტერმინებში კულტურის ისტორიის ძველისძველი მოვლენებია ჩამარხული.

შეიძლებოდა გვეთქვა: რატომ ცოლისძმა-ა (ცოლისდა). ამოსავალი ამ ანალიზისა? აკი ოხრასკირი „მაზლსაც“, ე. ი. „ქმრის ძმასაც“ ნიშნავს! თუ აქედან ამოვალთ, საქმის ვითარება სხვაგვარი იქნებოდა. მაზლის აღნიშვნა მეორეული მოვლენა უნდა იყოს. ამოსავალი ვაჟი, სიძე კი არაა, არამედ ქალი, რძალი; ეს ჩანს ტერმინიდან ოხორჯა(ლ)-‖ოხორძა(ლ)- — სახლის „რძალი“, სახლის ქალი... ამავე თვალსაზრისით საგულისხმოა, რომ სვან. უ-დ-ილ — „და დისთვის“, ჯიმილ — „ძმა დისთვის“, ქართულში და ზანურში ხმარებული ფუძეები, ქალის თვალსაზრისს გამოხატავენ.

6. ჭან. **ბიჭ**-ი ბიჭი, ვაჟი, мальчик, сын, парень
მეგრ. —
ქართ. **ბიჭ**-ი „

ბერე დიბადიტა-ში, ...თელი მანძაგერეფე „ბიჭი დიბადენ-ი, ვანა კულანი“-ა, ჩუმელან I 539_{25} ბავშვი რომ იბადებოდეს, მთელი მეზობლობა უცდის, „ბიჭი დაიბადება თუ ქალი“-ო... ეფჩ-ია, ბიჭეფე-ჲა, აჲა აჲლ-აღაში... გიინი ვა რტუკონ-ჲა!? I $499_{21\text{-}22}$ ბიჭოს, ბიჭებოო, ეს ალი-აღას ვირი არ ყოფილიყოსო!... ბიჭიშ ბაბა ულუნ ბოზოში ბაბაშა II 298_{4} ვაჟის მამა წავა ქალის მამასთან... ბიჭიშ ბაბაქ მენდიმესს II 299_{32} ვაჟის მამა წაიღებს... მოთ დუბლამ, ჭე ბერე, ლაზუტი? II 307_{33} რად უყრი, ბიჭო (ჭო-ბავშვო), სიმინდს?... ჭე-ბერეფე, ქომოხთით, გჲარი პჭკომათენ II 271_{12} „ჭო-ბავშვებო“, მოდით, საჭმელი ვჭამოთ...

ეს სიტყვა სპარსულიდან ნასესხებად ითვლება; გამოყენებულია ქართულსა და ჭანურში, უცხოა მეგრულისა და სვანურისათვის.

ჭანურში მისი საპირისპიროა კულან-ი‖ბოზო — გოგო; ბერე: ბიჭი, კულანი‖ბოზო (იხ. მაგალითები). ყურადღებას იქცევს **ჭე**-, რომელიც კახურის **ჭო**-ს და მეგრ. **წიე** ‖ **წე**-ს მოგვაგონებს; თუ ამათთან კავშირში **ბიჭ**-ი აღმოჩნდებოდა, მაშინ ამ უკანასკნელის სადაურობის საკითხიც შეიძლებოდა გადასინჯულიყო (საინტერესოა, რომ ნ. მარი ჭანურის ლექსიკონში არაფერს ამბობს ბიჭი-ს უცხოურობის

შესახებ; თურქ., არაბ., სპარსული ჩამომავლობის სიტყვები მას ყველგან ნაჩვენები აქვს).

7. ჭან.	**ბო-ზო** ‖ **ბო-ზო**-მოთა	— გოგო, ქალიშვილი, ქალი девочка, девушка, дочь
მეგრ.	**ნე-ზვ**-ი	დედალი პირუტყვი, самка (животн.)
ქართ.	**ნე-ზვ**-ი	„ „
სვან.	**ზუ-რ**-ალ	ქალი, женщина

ვიწ. და **არქ.:** ბერე ბიჭი-თი ივენ... ბ ო ზ ო -თი ივენ... II 306$_{32}$ ბავშვი ბიჭიც (ვაჟიც) იქნება, ქალიც (გოგოც) იქნება... ა მსქვა ბ ო ზ ო ქოჯანს, დანჯიუდორენ. ბ ო ზ ო ვა გოკუნცხინუ... ბ ო ზ ო ს არ მაწკინდი ქომოძინ ხეს II 274$_{39}$, 275$_{1}$ ერთი ლამაზი ქალი („ქალიშვილი“) წევს, დასძინებია... ქალი არ გააღვიძა... ქალს ხელზე ბეჭედი აქვს... ჭუტა ბ ო ზ ო მუში-თი ალთუნ დივუ II 285$_{22}$ მისი პატარა გოგონაც ოქროდ იქცა... არ ფერი ბ ო ზ ო ქომოხთუ II 285$_{11}$ ერთი ფერია ქალი მოვიდა... სუმ ბიჭი დო არ ბ ო ზ ო დომიღურუ II 264$_{24}$ სამი ვაჟი და ერთი ქალი მომიკვდა... ჰექონი ბ ო ზ ო ქეჭოფუ II 278$_{7}$ იქაური ქალი შეირთო...

ათინ.: ...ბ ო ზ ო მ ო თ ა ვიტუთ II 336$_{19}$ „ბოზომოთა“-ს („ქალიშვილს“) ვიტყვით... ქომოლი, ხორძა, ბ ო ზ ო მ ო თ ა ... მენდახთეს ორუბა ჩინარიშე II 325$_{26}$ კაცი, ქალი, ქალიშვილი... წავიდნენ ხრამის ნაპირას... არ ოხოის ჸურ ბ ო ზ ო მ ო თ ა ქორტუ... მორდერი ბ ო ზ ო მ ო თ ა ქ იბგარას-ის, თოლეფეშე ჯევაილი დიბღენ... II 326$_{2\text{-}5}$... ერთ სახლში ორი ქალიშვილი იყო... უფროსი ქალის თვალებიდან, როცა ის იტირებდა, ძვირფასი ქვები ცვიოდა... ა ფათიაშაიში ბერეს ჰიმ ბ ო ზ ო მ ო თ ა ალიმბუ... წულუ ბ ო ზ ო მ ო თ ა ში ნანას ხავი აჲუ — „შქიმი ბ ო ზ ო მ ო თ ა მუჲაშენი ვარ ალიმბუ-დეი?! მორდერი ბ ო ზ ო მ ო თ ა, ოგე ბოზომოთა ალიმბუ-დეი“... II 326$_{7\text{-}9}$ ერთი ხელმწიფის შვილს ის ქალიშვილი შეუყვარდა... უმცროსი ქალიშვილის დედას ეწყინა — „ჩემი ქალიშვილი რატომ არ შეუყვარდაო!? უფროსი ქალიშვილი, გერი (ქალიშვილი) შეუყვარდაო“...

ძირეული აქ უნდა იყოს -**ზო**-; იგი მოცემულია -**ზვ**-ის სახით ნე-**ზვ**-ში; ეს უკანასკნელი ს ა ბ ა ს განმარტებით „დედალ თხას“ ნიშნავს, მაგრამ უფრო სწორი უნდა იყოს, რომ ეს სიტყვა „ძველად საერთოდ ნიშნავდა დედალ საქონელს“; ეს სქესობრივი თვალსაზრისი ჩანს ჭანურ **ბო-ზო**-შიც; **ბო**- კლას-კატეგორიის ნიშანი უნდა იყოს, როგორც ამას პროფ. ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ვარაუდობს;

ჩვენი გაგებით, ეს ნიშანი ქართველურ ენებში სხვა კავკასიური ენებიდან უნდა გვქონდეს შეთვისებული სახელთა გარკვეულ წყებაში: ქართველურ ენებს სახელთა საკუთარი, განსხვავებული კლასიფიკაცია გააჩნდა[1].

ნე-ზვ-ში **ნე-** ქართველური ენებისათვის ნიშანდობლივი ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელი **ნე-** || **დე-** || **სე-** თავსართია. **ნე-ზვ**-ი რომ ნივთის კატეგორიას განეკუთვნოს, ბუნებრივია: ქართველურ ენებში ცხოველები ნივთის კატეგორიას განეკუთვნებიან (რა? ცხენი, ძროხა, ირემი...), მაგრამ ჭან. ბ ო - ზ ო -ს რად უნდა ჰქონოდა ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელი **ბო-**? ამაზე პასუხს კავკასიურ ენებში ვიპოვით: ჩაჩნურსა და დაღისტნის ენათა წყებაში „ქალი“ მეორე კლასს ეკუთვნის (პირველში „მამაკაცები“ ივარაუდება), ხოლო ლაკურში „გოგო“ (საერთოდ, ქალი გათხოვებამდის) მესამე კლას-კატეგორიაში შედის, ე. ი. ნივთის კატეგორიაში ივარაუდება და მხოლოდ გათხოვების შემდეგ გადაირიცხება მეორე კლასში: გათხოვილი ქალის სოციალური კვალიფიკაცია აისახება ამ გრამატიკულ ფაქტში.

ზო- || **ზუ-** || **ზვ-** ძირი სვანურშიც მოიპოვება: ზ უ - რ - ა ლ — ქალი; დამახასიათებელია, რომ ამ სიტყვას კლას-კატეგორიის ნიშანი არ ახლავს.

ნ. მ ა რ ი შენიშნავს, რომ ბ ო ზ ო მ ო თ ა კნინობით-მოფერებითი სახელიაო (ჭან. გრამ., გვ. 131). ტექსტები ამას არ ადასტურებს.

8. ჭან. **ჯუმ**-ა ← ჯუმ-ალ- ← *ჯომ-ალ- ძმა, брат
მეგრ. **ჯიმ**-ა ← ჯიმ-ალ- ← ჯუმ-ალ- ← *ჯომ-ალ „ „
ქართ. **ძმ**-ა ← ძამ-ა ← *ძამ-ან-
სვან. **ჯიმ**-ილ ← ჯუმ-ილ ← *ჯომ-ილ- ძმა დისათვის, брат (для сестры)

...ჯ უ მ ა ჩქიმის სელამი ოღოდი!... ღომან ჯ უ მ ა ჩქიმი მოხთეეტუ I $503_{7,8}$ ჩემი ძმა მოიკითხე („სალამი გადაეცი“)... გუშინ ჩემი ძმა მოსულიყო... ჯუმა მუშის უწვერენ-ქი I 501_{4} თავის ძმისთვის უთქვამს... ე ჯ უ მ ა ქ მაჟუანის კითითე იშაცეთი ოღოდეენ I 500_{11} ამ ძმას მეორისათვის თითით უნიშნებია... არ ზამანის ჟურ ჯ უ მ ა ქორტეს II 256_{6} ძველად („ერთ დროს“) ორი ძმა იყო... სუმ ჯ უ მ ა ქორტესუ II 353_{2} სამი ძმა იყო... „მა ჯ უ მ ა სქანი ბორე“ II 351_{23} მე შენი ძმა ვარ...

„ჯ უ მ ა ლ ა! სი ვა დოგარინუ-ი?“ — „ვარ, ჯ უ მ ა ლ ა, მა ვა დომაინუ“... I $499_{26,27}$ „ძამია! შენ ვერ დაბადე?“ — „არა, ძამია, მე ვერ დავბა-

---

[1] ვგულისხმობ ადამიანისა და ნივთის კატეგორიების გარჩევას, რაიც დასტურდება ყველა ქართველურ ენაში.

დე“... „ჯუმალა-ჲა, ჩქიმი ჯუმუ-ნა იმხოს, აჲა რენ-ჲა!“ I 500_{9} „ძამიაო, ჩემს მარილს რომ ჭამს, ეს არისო!“...

ემუში ჯუმალეფე-თი მოხთერენან — აღა ქანოჭკირელერენან, ჯუმალეფექ I $408_{30,31}$ იმისი ძმებიც მოსულან — „აღა“ მოუკლავთ, ძმებს... ჯუმალეფე ქომოხთეს II 252_{2} ძმები მოვიდნენ... ჯუმალეფე... II 252_{4}... საბახთან ბიჭიშ ჯუმალეფე, დალეფე, ექსალეფე, მალთეფე მედახთეს ბოზოში ოხოიშა II 300_{30} დილით ვაჟის ძმები, დები, ძმისშვილებ-დისშვილები, მეზობლები წავიდენ ქალის სახლში...

ნანაში დო ბაბაში ჯუმა — ჯუმადი I 537_{32} დედისა და მამის ძმა — ბიძა... ბაბაში დო ნანაში ჯუმა ჯუმადი ივენ II 306_{35} მამისა და დედის ძმა ბიძა იქნება... ბაბაში დო ნანაში ჯუმას... ჯუმადი ვუწოლემთ II 336_{10} მამისა და დედის ძმას ბიძას ვეტყვით... მა ვიწეს ჯუმადი ჩქიმიკალა ბორტი ჲეთიმი II 263_{25} მე ვიწეში ბიძა-ჩემთან ვიყავი ობოლი... „ჯუმადი! არ ქიფიტი ქომომჩი!“ II 263_{4} „ბიძავ! ერთი ასანთი მომე!“...

ძირეული მასალა ჭანურსა და მეგრულში განსხვავებულია ხმოვნით: მეგრული **-ი** (ჯ**ი**მ-) მეორეულია, მიღებულია **უ**-საგან; შდრ. ჭან. ტ**უ**ბ-უ და მეგრ. ტ**ი**ბ-უ — თბილი (ძვ. ქართ. ტფილი); აქედან: წყალ-ტუბ-ო — „წყალთბილი“; აგრეთვე: ჭან. გურუნი და მეგრ. გირინი — ვირი; ჩქუნი და ჩქინი — ჩვენი[1].

მეგრული ვარიანტი **ჯიმ-** გამოყენებულია სვანურში: ეს ზანური ფენის კუთვნილებაა სვანურში, რაც შეეხება საწარმოებელ სუფიქსს, **-ილ** სვანურში ფუნქციონალურად შეესატყვისება ჭანურისა და მეგრულის სათანადო ბოლოსართს.

-ა- ბოლოსართი ჭანურსა და მეგრულში **-ალ-** ბოლოსართის თანხმოვან-მოკვეცილი სახეა; ბოლოკიდური **-ლ** აღდგება მრავლობითში (ჭან. ჯუმ-**ალ**-ეფ-ე, მეგრ. ჯიმ-**ალ**-ეფ-ი), აგრეთვე ნაწარმოებ ფუძეებში: ჭან. ჯუმ-**ალ**-ა — ძამია, მეგრ. ჯიმ-**ალ**-ობა — ძმობა, ამგვარად, ჭანურსა და მეგრულში „ძმის“ აღმნიშვნელი სიტყვის ფუძე არის **ჯუმ-ალ** (მიღებულია **ჯომ-ალ**-ისგან, როგორც ქვემოთ ვნახავთ).

ქართულში ამის შესაბამისად უნდა გვქონოდა ძირეულ თანხმოვნებს შორის ხმოვანი და ბოლოკიდური **ა**-ს შემდეგ თანხმოვანი; ერთიცა და მეორეც დასტურდება ქართულში: **ძამ-**ია, **ძამ-**იკო, **ძამ-**ო. ქართულ **ა**-ს შეესაბამება ზანურში **ო;** ეს უკანასკნელი წყვილბაგისმიერ **მ**-ს მეზობლობაში იქცა **უ**-დ: ჯ**ო**მ- → ჯ**უ**მ-.

ქართულში ეს ძირეული **ა (ძამ-)** ამოღებულია ხმოვნით დაწყებული

[1] სხვა მაგალითები იხ. „ჭანურის გრამატ. ანალიზ“-ში, §8, გვ. 24.

ა- ბოლოსართის დართვისას; **ა-** ბოლოსართი მიღებულია **-ან-**ისგან: იმერული და გურული ძმ-**ან**-ები, დ-**ან**-ები აღადგენენ ამ **-ნ**-ს ისევე, როგორც მეგრული და ჭანური **-ლ**-ს; შდრ. ძმ-**ან**-ებ-ი — ჯუმ-**ალ**-ეფ-ე ‖ ჯიმ-**ალ**-ეფ-ი... დ-**ან**-ები — დ-**ალ**-ეფ-ე ‖ დ-**ალ**-ეფ-ი...

ასე რომ ქართ. **ძმა** მიღებულია **ძამ-ან**-ისგან, მისი შესატყვისი იყო **ჯომ-ალ-** შენახული დღემდის **ჯუმ-ალ-**ის სახით (ჭანურში).

მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ა ამ სიტყვას ჭანურშიც, მეგრულშიც და ქართულშიც ერთი და იგივე აქვს, სვანურში კი ამ მხრივ ცვლილებაა: **ჯიმილ** აღნიშნავს არა საერთოდ ძმას, არამედ მხოლოდ ძმას დ ი ს ა თ ვ ი ს: მ ი შ გ ჷ ი ჯ ი მ ი ლ — „ჩემი ძმა" — ამბობს და ძმის შესახებ; მ ი შ გ ჷ ი მ უ ხ ჷბე — „ჩემი ძმა" — ძმა ამბობს ძმის შესახებ.

ორი შესაძლებლობაა: ან მ უ ხ ჷბე და ჯ ი მ ი ლ ორივე სვანურის ძველი კუთვნილებაა და ასახავს კონკრეტიზაციის გარკვეულ საფეხურს, როცა არ იყო ზოგადი ცნება ძმისა, არამედ — ძმა ძმისათვის თუ დისათვის; ანდა: ერთ-ერთი სახელი მერეა შეთვისებული და გამოყენებული არსებული განსხვავების აღსანიშნავად. თითქოს მეორე შესაძლებლობა უფრო ახლოსაა სინამდვილესთან: ჯ ი მ ი ლ მტკიცედ გრძნობს თავს ჩვენს ენებში, მ უ ხ ჷ ბ ე კი არა. მაგრამ ასე იქნება თუ ისე, ყურადღებას იქცევს ერთი რამ: ქართველური ენებისათვის ძირითადი **ძამ-** ‖ **ჯიმ-** ძირი დ ა მ გ ა მ ო ი ყ ე ნ ა ძ მ ი ს ა თ ვ ი ს ს ა ხ ე ლ ა დ და არა ძმამ ძმისათვის... ეს კი ნიშნავს: დის თვალსაზრისს გამოხატავდა, ალბათ, ეს ძირი ქართველურ ენებში, ძმის თვალსაზრისის გამომხატველი სიტყვა კი იყო და დაიკარგა. ამის გარკვევას მნიშვნელობა ექნებოდა ძველი საზოგადოებრივი წყობილების ვითარების გათვალისწინებისათვის — ისევე, როგორც აზროვნების ისტორიის გარკვეული ეტაპების ცხადსაყოფად.

ძმის შესახებ თქმული სავსებით ეხება დ ა ს ა ც (იხ. **და**).

ჯ უ მ ა -საგან არის ნაწარმოები უკვე მოხსენებული:

ჯუმ-ალ-ა — მეგრ. ჯ ი მ ა -ია, ქართ. ძ ა მ -ი ა, братец, братик

შემდეგ **ჯუმ-ა-დ**-ი — მეგრ. ჯ ი მ ა დ -ი, ქართ. ბიძა (მამის ძმა, დედის ძმა), дядя по отцу или матери

შეუძლებელი არ არის, ჭან. ჯ უ მ ა დ -ი განმარტებულ იქნეს, როგორც „ჯუმა დიდი"— დიდი ძმა (შდრ. „დადი" — მამიდა, დეიდა).

მეგრულში ჯ ი მ ა დ -ის მეტოქეობას უწევს ბ ი ძ ი — ქართ. ბ ი ძ ა (აკად. ნ. მ ა რ ი ს განმარტებით „მამის ძმა"); ჭანურში ეს სახელი არ დასტურდება, მეგრულში კი ქართულიდან მოდის. მისი ფართოდ გავრცელება შედარებით ახალი საქმეა.

9. ჭან.	**დ-ა** ← **დ-ალ-**	და, сестра,
მეგრ.	**დ-ა** ← დ-ალ-	და, „
ქართ.	**დ-ა** ← დ-ან-	„
სვან.	**უ-დ-ილ**	და დისთვის, сестра (для сестры)

და მუშიშ ოგორუშა იგზალუ I 438$_{12}$ თავის დის საძებნელად წავიდა... ცე, და შქიმი, ბაბა-შქიმი გიოხამსუ II 351$_{27}$ ჰე, ჩემო დაო, მამა-ჩემი გიბარებს... ჯუმალეფე, დალეფე... ბიჭიშ ოხორიშა ნულუნან II 301$_{22}$ ძმები, დები... ვაჟის სახლში მიდიან... ჯუმალეფე, დალეფე ... მედულუნან II 300$_{17}$ ძმები, დები... წავლენ... ეკულე დალეფე მუშიქ „ჯუმი ჩქიმი“-ა დო გჲამგარეს II 512$_{17}$ მერე მისმა დებმა „ჩემო ძმაოო“ და დაატირეს... დაფექ (sic!) ზოპონანქი... I 514$_{3}$ დები ამბობენ, რომ...

მა დადი ჩქიმიკალა ნოღედიშა ვიგზალი I 482$_{2}$ მე მამიდა-ჩემთან (დეიდაჩემთან) ერთად ნოღედს წავედი... ნანაში დო ბაბაში და — დადი I 537$_{33}$ დედისა და მამის და — „დადი“ (მამიდა, დეიდა, тетка)... ბაბაში და დადი რენ, ნანაში და-თი დადი რენ II 243$_{23}$ მამის და „დადი“-ა (მამიდაა), დედის დაც „დადი“-ა (დეიდაა)... ბაბაში დო ნანაში და დადი ივენ II 306$_{35}$ მამისა და დედის და დადი იქნება... ქჩინეფე მენდებოჩქუმეთ ბოზოშა ნანდიდიშა ჲა დადი მუშიშა II 299$_{2}$ დედაბრებს გავაგზავნით ქალის ბებიასთან ან მამიდა მისთან... ა ქჩინი ქომოლახენ... დადი, ა მციქა ქომომჩი-ა, ფილავი ოპჭკომათ-ჲა! II 276$_{7}$ ერთი დედაბერი ზის (შიგ)... მამიდა (დეიდა, тетя), ცოტა მომეციო, ფლავს შევჭამთო!...

კულანიშ დადეფექ... ზოპონან-ქი „სიჯა მოხთასl“ I 514$_{2}$ ქალის მდადები... ლაპარაკობენ, რომ „„სიძე მოვიდესl“... დადეფექ ქომოიღატეს იფელიში მანდილი“ II 303$_{11}$ მდადებმა მოიტანონ („მოიტანოდენ“) აბრეშუმის მანდილიl...

ამ სიტყვის ფუძე ჭანურსა და მეგრულში არის **დ-ალ-:** შდრ. მრავლ. ჭან. დ-ალ-ეფ-ე, მეგრ. და-ლ-ეფ-ი; ქართულში ფუძეს მოკვეცილი აქვს ბოლოკიდური **-ნ;** შდრ. გურ., იმერ. **დ-ან-ებ-ი.**

ამ ფუძეს მნიშვნელობა ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში ერთი და იგივე აქვს; სვანურში ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც ჯიმილ-თან გამოირკვა: უდილ აღნიშნავს დას დისათვის, ძმისათვის **და** იქნება დაჩჳირ.

ქართველური ენებისათვის საერთო ძირის **დ**-(ალ) || **დ**-(ილ) მნიშვნელობას ისეთივე ტენდენცია აღმოაჩნდა, როგორც ჯიმილ-თან ვიპოვეთ: ასახოს დის, — ქალის — თვალსაზრისი და არა ვაჟისა. ეს იმავე დასკვნას გვავალებს, რაც ჯიმილ-ის ანალიზის დროს ვივარაუდეთ.

ჯიმილ-თან შედარებით აქ ახალია **უ-** თავკიდური: **უ**-დ-ილ; ძირეული ის არ არის; საფიქრებელია, ეს იყოს კუთვნილებითი ნაცვალსახელოვანი ნაწილაკი: **უ**-დ-ილ — **მისი** (ქალის) და...

და-საგან არის ნაწარმოები:

ჭან. **დად**-ი — 1. მამიდა, დეიდა, 2. მდადე,... 1. тетка: сестра по отцу или матери, 2. посаженная мать,

მეგრ. **დად**-ე — მდადე, посаженная мать
ქართ. მ-**დად**-ი — „ „

პირველი მნიშვნელობა, რომელიც ამ სიტყვას აქვს ჭანურში (დადი — მამიდა, დეიდა), უცხოა მეგრულისათვისაც და ქართულისთვისაც; სათანადო სახელები მეგრულსა და ქართულში სულ სხვაგვარად არის აგებული: დეიდა = დედის და, მამიდა = მამის და; ჭანურში კი ამ სახელის კონსტრუქცია მიჰყვება ჯუმადისას: ჯუმადი = ძმა დიდი, დადი = და დიდი. თუ ბებია „დედა-დიდი“ იყო (ნანდიდი — დიდ-დედა), ბიძა — „დიდი ძმაა“, მამიდა, დეიდა — „დიდი და“.

ჭანურში დადი მდადე-საც ნიშნავს; მეორე მნიშვნელობით ეს სახელი მეგრულსაც აქვს და ქართულსაც. საბას განმარტებით „**მდადი** — დიაცი სძლის მაყარი“.

10. ჭან. **მოთ-ალ-** || **მოთ-ა** — შვილის შვილი, ნაშიერი, ბარტყი, внук, детеныш, птенец
მეგრ. **მოთ-ა** — შვილის შვილი, внук
ქართ. —

ბერეში ბერე მოთა იენ II 344_{21} შვილის შვილი „მოთა“ იქნება... ბერეში ბერე მოთა ივენ II 307_{3} (იგივე)... მოთალეფეში ჯოხოფერენ: ფუჯიში — გენი, ცხენიში — თაჲ... I 531_{25} ნაშიერთა სახელებია: ძროხისა — ხბო, ცხენისა — კვიცი... თხაქ მოთა დოხუნაფტას-შა, თიკანი რენ I 531_{28} სანამ თხა ნაშიერს მოიგებდეს, თიკანია. ჯოღორიში მოთას ლაკოტი ვუწუმელთ I 532_{2} ძაღლის ნაშიერს ლეკვს ვეტყვით... მთუგიშ მოთა... გალე გამახთერეტუ I 532_{2} წრუწუნა („თაგვის ნაშიერი“)... გარეთ გამოსულიყო... ჰემუქ გამოჲონამს გუგულიში მოთალითი დო მუში მოთალი-თი II $311_{9,10}$ ის გამოჩეკს გუგულის ბარტყსაც და თავის ბარტყსაც.

მეგრულშიც და ჭანურშიც მრავლობითში ამ ფუძეს აღუდგება ბო-ლოკიდური **-ლ-** (**მოთ-ალ**-ეფ-ე/ი). ჭანურში აქა-იქ მხოლოობითშიც არის დაცული **-ლ-** (იხ. ქვემოთ).

მეგრულში ამ სიტყვას მხოლოდ ადამიანის მიმართ ხმარობენ: ს ქ უ ა - მ ო თ ა: შვილი — შვილიშვილი... ჭანურში მ ო თ ა „შვილიშვილ-საც“ ნიშნავს, ცხოველთა ნაშიერსაც და ფრინველთა ბარტყსაც. საფიქრე-ბელია, რომ მ ო თ ა ადამიანის შვილსაც ნიშნავდა ჭანურში: ათინურში ხმარებული ბ ო ზ ო მ ო თ ა (იხ. ბ ო ზ ო) „ქალიშვილი“ ამას მოწმობს.

ქართულში ეს ძირი არა ჩანს, „შვილის შვილი“ სულ სხვა აგებუ-ლებისაა და სხვა ძირებისაგან შედგება; „ბადიში“, რომელსაც ს ა ბ ა „შვილის შვილად“ განმარტავს, აგრეთვე სხვა ძირი ჩანს.

11. ჭან. **ჩ-ილ**-ი ცოლი, жена
მეგრ. **ჩ-ილ**-ი ,, ,,
ქართ. **ც-ოლ**-ი ,,

არ ბიჭი ქორტუ დო ართი ჩ ი ლ ი, ოხორჯა ქუჲონუტუ II 271_{25} ერთი ბიჭი იყო და ერთი ცოლი ჰყავდა... კაზი დოგუბაფუ ოხორის ჩილ ი მუშის II 255_{2} ბატი მოახარშვინა თავის ცოლს... ჯუმა მუშის უწუ-ქი „ჩ ი ლ ი ჩქიმი სქანიკალა ქორტასI“ II 256_{8} თავის ძმას უთხრა, რომ „ჩემი ცოლი შენთან იყოსI“... ჩ ი ლ ი ჩქიმიში ოხორიშა ბიგზალი II 263_{35} ჩემი ცოლის სახლში წავედი... ჩ ი ლ ი ჩქიმი დო ბერე ჩქიმი ჲებზდი... II 264_{10} ჩემი ცოლი და ჩემი შვილი ავიყვანე... „მა ჩ ი ლ ი სქანი ბორე, სი ქომოჯი ჩქიმი რეI“ II 260_{11} „მე შენი ცოლი ვარ, შენ ჩემი ქმარი ხარI“... ჰექო ჩ ი ლ -ქომოჯი დიდო ორას კაინობათე სქიდეს II 260_{14} იქ ცოლ-ქმარმა დიდხანს კეთილად იცხოვრეს...

ჩ ი ლ -ქომოჯი დიეს II 327_{10} ცოლ-ქმარი გახდნენ... ჩ ი ლ ი -ქომოჯიქ მუჲა ჸეს გერიდე, ვა მიშქუნ II 335_{22} ცოლ-ქმარმა რა ქნეს მას უკან, არ ვიცი...

ძირი ერთი და იგივეა; ისტორიულად **-ოლ** ‖ **-ილ** ძირის კუთვნი-ლება არ ყოფილა; ჭან.-მეგრ. **-ილ-** მიღებულია **-ოლ**-ისაგან **-ულ**-ის შუა-მავლობით: *ჩ ო ლ →*ჩ უ ლ → ჩ ი ლ; შდრ.: ქ ო მ ო ჯ ი →ქ ი მ ო ჯ ი — ქმარი; ქ უ რ ი → ქ ი რ ი — ქორი...

თავდაპირველი ძირეული **ც-** იგივე უნდა იყოს, რაც — ც ე მ ა -ში.

ჩ ი ლ ი ს გვერდით იმავე მნიშვნელობით ჭანურში ფართოდ არის გამოყენებული ო ხ ო რ ჯ ა ‖ ო ხ ო რ ძ ა (იხ.), მეგრულში კი — ო ს უ რ ი: ო ს უ რ ი ქ ი მ ი ჸ ო ნ უ — ცოლი მოიყვანა, ო ს უ რ ქ დ ჷ ღ უ რ უ — ცოლი მოუკვდა; ეს ო ს უ რ ი სახეცვლილი ქართ. ა ს უ ლ ი ა და ქ ა ლ ს,

ქალიშვილს ნიშნავს. მეგრული ზემოხსენებული გამოთქმების შედგენილობა გასაგები იქნება, თუ მოვიგონებთ, რომ იმერულში, გურულშიც, ქალი იხმარება ცოლის მნიშვნელობით: ქალი მოიყვანა, ქალი მოუკვდა...

ქართულშიც ცოლი ქმარის საპირისპიროა; ცოლის სინონიმად აქაც არის გამოყენებული სხვა სახელები: მეუღლე, სახლობა, ზოგს კუთხეში — დედაკაციც: ჩემი დედაკაცი — „ჩემი ცოლის“ მნიშვნელობით ჩვეულებრივია ქართლში (ამას უპირისპირდება „კაცი“: ჩემი კაცი — „ჩემი ქმარი“). მაგრამ გამოთქმებში: ცოლ-ქმარი (ცოლ-შვილი) ცოლ- ფუძეა წარმოდგენილი ქართულის გარდა მეგრულსა და ჭანურშიც:

ჭან.	**ჩილ-ქომოჯ**-ი —	ცოლ-ქმარი,	муж и жена, "жена и муж"
მეგრ.	**ჩილ-დო-ქომონჯ**-ი	,, ,,	,, ,,
ქართ.	**ცოლ-ქმარ-**ი	,,	,,
ჭან.	[**ჩილ - ბერე**]	ცოლ-შვილი,	жена и дети
მეგრ.	**ჩილ-დო-სქუა**	,, ,,	,, ,,
ქართ.	**ცოლ-შვილ**-ი	,,	,,

ამ სახელიდან იწარმოება ზმნა დი-**ჩილ-უ** — ცოლი შეირთო, დო-**ჩილ-უ** — ცოლი შერთო... იხ. **ჩილ-** ძირი ზმნებში.

ხოფურში **ჩილ**-ის ნაცვლად ჩვეულებრივად ოხორჯა იხმარება[1], მაგრამ **ჩილ-** ძირიდან სიტყვები ხოფურშიც ჩვეულებრივია: „ხასანი ჩქინი ოჩილუში დიყვეენ!“. „ოჩილუ უნონ“ I 512_{21} „ჩვენი ხასანი „ცოლშესართავი“ გამხდარა!“... „ცოლის შერთვა უნდა“...

12. ჭან.	**ოხორ-ჯა** ← ოხორ-**ჯალ**	ქალი, ცოლი,	
	ოხორ-ძა ← ოხორ-ძალ-	жена, женщина	
მეგრ.	—		
ქართ.	**ს-ძალ**-ი ‖ რ-ძალ-ი	невестка, жена сына или брата	

ხოჯაში ოხორჯა გალე ქაგამახთუ I 398_{14} ხოჯას ცოლი გარეთ გამოვიდა... ოხორჯა მუშის უწუ-ქი II 247_{20} თავის ცოლს უთხრა, რომ... ოხორჯაქ ქიმოლი მუშის უწუმერს-ქი „კოჩის პატი ოხორჯა ვა დულულას, კოჩის დიდო შეეფე თიშა მუყონოფს!“ I 409_{3} ცოლი თავის ქმარს ეუბნება, რომ „კაცს ცუდი ცოლი არ შეხვდეს („ჩაუვარდეს“), თორემ დიდ

---

[1] იშვიათად ჩილიც იხმარება: ჩილი სქანი-ა და ჩქინი რენ-ჲა I 23_{11} შენი ცოლი ჩვენი და არისო.

რამეებს შეამთხვევს“ („მოუყვანს თავზე“)... ოხორჯა ქომოლი მუშის უწუმელეს-ქი... II 247_{8} ცოლი თავის ქმარს ეუბნება, რომ... ...შქაშაქის ოხორჯა დოხვეს... ოხორჯა დოხვეი ჰექ ქოძირუ, გზას. ოხორჯა-თი დიდო მსქვა ტუ II 256_{20-22} წელამდის ქალი დამარხეს... დამარხული ქალი იქ ნახა, გზაზე. ქალიც ძალიან ლამაზი იყო... მთელი თურქიას-ჲა არ მილიონი ქოენ-ჲა ოხორჯა-ჲა I 504_{11} მთელს თურქეთშიო ერთი მილიონი კი არისო ქალიო... ოხორჯალეფე, კულანეფე, მოდიდოჯი ბერეფე მთელი ხოლო ქომოხთეს I 525_{23} ქალები, გოგონები, მოზრდილი ბავშვები სულ ყველანი მოვიდენ... ოხორძა მუში დო ქომოჯი მუში... ოხორძა შიჯუმა — ოხრასკირი... II 336_{13} მისი ცოლი და მისი ქმარი... ცოლის ძმა — „ოხრასკირი“... ცარ ფუკარა კოჩი ცარ ოხორზა ქუცონურთუ II 356_{14} ერთ ღარიბ კაცს ერთი ცოლი ჰყავდა... ხორძა მუშის, იბგარას-ის, თოლიშე ჯევაილი ვა დიბღენ II 327_{13} მის ცოლს რომ იტირებს, თვალიდან ძვირფასი ქვები არ უცვივა... იფთინერი ხორძა მუშის ქორბას ბერე დვაჲǔ II 328_{15} მის პირველ (წინანდელ) ცოლს მუცელში ბავშვი ჩაესახა... ოხორძა მუშის უწუ-ჩი... ხორძა მუში-თი-ქ უწუ-ჩი... II $334_{24,26}$ თავის ცოლს უთხრა, რომ... მისმა ცოლმაც უთხრა, რომ... ჩილიშ ჲერინე ოხორძა ბუწუმელთ II 344_{25} (ართაშ.) ცოლის ნაცვლად „ოხორძას“ ვეტყვით...

ჭანური ოხორ-ჯა ‖ ოხორ-ძა კომპოზიტია; მისი პირველი ნაწილი ოხორ-(იხ.) — სახლსა ნიშნავს, ჯა- ‖ ძა- მიღებულია ჯალ- ‖ ძალ-ისაგან (შდრ. მრავლ. ოხორჯალ-ეფ-ე). ათინურ კილოკავში ოხორ-ზა-ც გვაქვს: **ძ → ზ**; გარდა ამისა არა იშვიათია თავკიდურ **ო**-ს მოკვეცა: ხორზა. ჯალ-ფუძე ძალ-ის ვარიანტია; ეს ფუძე იგივე ს-ძალ- ‖ რ-ძალ- ფუძეა ქართულისა; საბას განმარტებით **სძალი** არის „ძის ცოლი; სძლადვე ითქმის მაზლისაგან ძმის ცოლი; სძალი არს ქორწილოსანი ქალი“; ეს უკანასკნელი მომენტი საგულისხმოა: რძალი „ქორწილოსანი ქალიაო“, ე. ი. გათხოვილი ქალი; ეს დახასიათება არსებითად არ უკავშირდება პირველ ორს: ძის ცოლი და ძმის ცოლი. თუ საბას ეს დახასიათება — რძალი გათხოვილს ქალს ეწოდება — შემთხვევითი არაა და მასთან სწორად გვაქვს გაგებული, ჭანური ოხორ-ჯა ‖ ოხორძა „სახლის გათხოვილი ქალი“ გამოვიდოდა. ამით ისევ ის საკითხი დგება, ოხორასკირთან (იხ. **სკირ-**) დაკავშირებით რომ წამოიჭრა.

კითხვა ისმის, რატომაა ქალი „სახლისა“? ვის სახლზეა აქ ლაპარაკი? საფიქრებელია — ქალის სახლზე. ქართულში რძალ- ფუძეს თავისებური მნიშვნელობით ხმარობენ (ძალო ბიცოლას ნაცვლად); ამავე რძალ- ფუძეს შეიცავს კომპოზიტი პატარ-ძალი, მაგრამ სახლზე

მითითებას ადგილი არა აქვს. ჭანურში კი გვაქვს: ოხორჯა, ოხორა-სკირი, ოხრ-ასულე; ეს კომპოზიტები მოგვითხრობს „სახლის ქალის“, „სახლის-შვილის“ (ვაჟისა) და „სახლის-შვილის“ (ქალის) შესახებ; საორიენტაციო პუნქტს აქ ქალი წარმოადგენს. „სახლის შვილის“ შესახებ საუბარი უკვე გვქონდა. „სახლის ქალის“ შესახებ ერთი გარემოება უნდა მოვიგონოთ: ოხორძა-ს პარალელურად არსებობს ოხორ-ჭკჲურა — ათინურს კილოკავში; მეორე ფუძე ბერძნ. χυρια-საგანაა მიღებული და ქალბატონს აღნიშნავს: ოხორ-კჲურა „სახლის ქალბატონი“; ამის ანალოგია გვექნებოდა ქართ. დია-სახლის-ში; მაგრამ ამ უკანასკნელის გვერდით მამასახლის-იც გვაქვს; ამის შესაფერი ჭანურს არაფერი აქვს (მეგრულისათვის ხომ ორივე უცხოა). ასეთ პირობებში „დია-სახლისობა“ ჭანურში ქალის საზოგადოებრივ-უფლებრივი მდგომარეობისათვის ნიშანდობლივია (იხ. ოხორასქირ-თან დაკავშირებით თქმული). ბერძნული სიტყვის გამოყენება კომპოზიტის მეორე ნაწილად დაბრკოლებებს არა ქმნის ამ საკითხზე მსჯელობისას: ბერძნულის გამოყენება ჭანურის ამ უბანზე ბერძნულის ძლიერი ზეგავლენის შედეგია, ბერძნულით ჭანურის შეცვლა კი მოწმობს, რომ სათანადო ჭანური სიტყვა უნდა არსებულიყო.

13. ჭან. **ქომ-ოჯ**-ი ‖ ქიმ-ოჯ-ი ქმარი, муж
მეგრ. **ქომ-ონჯ**-ი „ „
ქართ. **ქმ-არ**-ი ← *ქამ-არ-ი „

ქიმოჯიში ბაბა... I 537$_{33}$ ქმრის მამა... ქიმოჯი, ოხორჯა... I 537$_{30}$ ქმარი, ცოლი... ხანუმი ქომოჯი მუშიქ დოილუ-ჲა II 252$_{1}$, ქალბატონი მისმა ქმარმა მოკლაო... ქომოჯი მუშიში ოხოიშა მენდიონამან II 270$_{23}$ თავისი ქმრის სახლში წაიყვანენ... ჰაწი ქომოჯი მუშიქ ქოგნუ... II 217$_{26}$ ახლა მისმა ქმარმა გაიგო... ჰუს რაჰათი ორან ჩილი დო ქომოჯი II 335$_{15}$ ახლა მოსვენებით არიან ცოლი და ქმარი...

ქიმოჯ ← ქომოჯ; ამგვარად, მეგრულსა და ჭანურში საერთოა ძირი ქომ-;

ძირი ქომ- ჭანურისა და მეგრულისა გვავარაუდებინებს ქართულში ქამ-ს; ძირეული **ა**-ს დაკარგვა გამოწვეულია **-არ** სუფიქსის დართვით.

-ოჯ ‖ -ონჯ სუფიქსები **-არ** სუფიქსის კანონზომიერი შესატყ-ვისია.

ამ სახელის ძირი ემთხვევა ზმნის ძირს: ჭან. **-ქომ**-ს — ქართ. ი-**ქმ**-ს (← ი-**ქამ**-ს, შდრ. მთიულური: რას იქამ? = რას იზამ?).

ამ ძირიდანაა ნაწარმოები:

ი-**ქომ-ოჯ**-ენ ‖ ი-**ქიმოჯ**-ე-ნ (იხ. ზმნებში), ხოლო აქედან:
ო-**ქომ-ოჯ**-უ — გათხოვება, „დაქმრიანება“
ო-**ქომ-ოჯ**-ონ-ი — გასათხოვარი, „დასაქმრიანებელი“

ამავე ძირიდან -**ოლ**- აფიქსის დართვით იწარმოება:

ჭან. **ქომ-ოლ**-ი ‖ **ქიმ-ოლ-ი** — „ქმარი, муж
მეგრ. **ქომ-ოლ**-ი — მამაკაცი, ვაჟ(კაცი), мужчина
ქართ. **ქმ-არ**-ი

არ ქომოლი და არ ოხორჯა რტესდორენ II 281_{23} ერთი ცოლი და ქმარი ყოფილან... ოხორჯა ქომოლი მუშის უწუმელს... II 247_{8} ცოლი თავის ქმარს ეუბნება... მუფერ ქომოლი რენ-ქი, ოხორჯაქ დელი წოფხუმს II 279_{34} რა ქმარია, რომ ცოლი აგიჟებს... ქომოლიქ თქუდორენ-ქი II 280_{7} ქმარს უთქვამს, რომ... ქიმოლი დიდო თემბელი ტერენ I 427_{20} ქმარი ძალიან ზარმაცი ყოფილა... ოხორჯაქ ქიმოლი მუშის უწუ-ქი I 427_{24} ცოლმა თავის ქმარს უთხრა, რომ... ქიმოლეფე მანძაგერეში ოხორიშა ულურან I 539_{26} მამაკაცები მეზობლის სახლში მიდიან... „მამული-თი ქიმოლიენ“-ჲა! I 415_{13} მამალიც მამაკაცი არისო...

ჭანური და მეგრული ქომ-ოლ-ი წარმოების მიხედვით ქომოჯ-ის დუბლიკატია[1], ოღონდ ამ უკანასკნელში ძირიცა და აფიქსიც ქართული შესაბამისი ძირისა და აფიქსის კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისობას უჩვენებს (იხ. ზევით): ქომ-ოლ-ში იმავე მნიშვნელობის სხვა -**ოლ**- აფიქსია გამოყენებული.

მნიშვნელობის მხრივ ქომოჯ-ისა და ქომოლ-ის გამიჯვნა ჭანურში ძნელია: ერთის ნაცვლად მეორის ხმარება ფაქტია. მეგრულში კი ქომოლ-ი, საერთოდ, მამაკაცს, ვაჟკაცს გულისხმობს: ქომოლ-კოჩი — ვაჟკაცი, ქომოლ-კათა — მამაკაცები (ქალების საპირისპიროდ!), ქომოლ-სქუა — ვაჟიშვილი (საპირისპირო: ოსურ-სქუა — ქალიშვილი, „ასული-შვილი“). მრავალმხრივ საინტერესოა, რომ აღმართში ურემს რომ გაუჭირდება, მეგრელი მეურმე დასჭყივლებს ხოლმე ხარებს: „აბა, ქომოლ-ი, ო!“

14. ჭან. **სი-ჯ-ა** ← სი-ჯ-ალ- სიძე, зять
მეგრ. **სი-ნ-ჯ-ა** ← სი-ნ-ჯ-ალ- (სი-ნ-დ-ა) ,, ,,
ქართ. **სი-ძ-ე** ← სი-ძ-ენ-

---

[1] ხოფურ ქიმოლ-ში -**ი**- ენაცვლება **უ**-ს; ხოფურში ეს ჩვეულებრივია.

ზოპონან-ქი „ს ი ჯ ა მოხთას აქ!“ ს ი ჯ ა აწი ქომოხთუ... ს ი ჯ ა ს აკვანან ბახჩიში I 513_{29} ამბობენ, რომ „სიძე მოვიდეს აქ!“ ახლა სიძე მოვიდა... სიძეს სთხოვენ საჩუქარს... „დოხედი“-ა, უწუმელან აწი ს ი ჯ ა ს. ს ი ჯ ა ვა დოხედუნ, აწი ხოლო ოხვეწაფან, ოხვეწაფან ე-დო ქოდოხედუნ ს ი ჯ ა. ნეკნა გუინწკა-ში, ჲუნკაპუნ ს ი ჯ ა... I $514_{4,5,6}$ „დ ა ჯ ე ქ ი“-ო, ეუბნებიან ახლა სიძეს. სიძე არ დაჯდება. ახლა კიდევ ეხვეწებიან, ეხვეწებიან და დაჯდება სიძე. კარი რომ გაიღება, წამოხტება სიძე... ს ი ჯ ა ბოზოში ოხოიშა მენდიონამან II 270_{20} სიძეს ქალის სახლში წაიყვანენ... ს ი ჯ ა შქიმი მოხთას-ის, ვუწვარე-ჩი... „ს ი ჯ ა შქიმი მოვოღერდინარე“-ჲა II 328_{10} ჩემი სიძე რომ მოვა, ვეტყვი რომ... ჩემ სიძეს მოვატყუებო... ს ი ჯ ა ს ოხოონუ ვარ უჩქინ-ი, — კუჩხე ეშო მოთ დოდგიმს?! II 302_{34} ს ი ძ ე მ ცეკვა არ იცის, — ფეხს ისე რად დგამს?!... იდუშუნამს: „ს ი ჯ ა შქიმიშ ოხოი არ ქომბძირიკო“-დეი II 333_{4} ფიქრობს: „ჩემი სიძის სახლი ერთი მენახაო“...

მრავლობითში გვექნება სი-ჯ-**ალ**-ეფ-ე — ჭანურში, სი-ნ-ჯ-**ალ**-ეფი || სი-ნ-დ-**ალ**-ეფ-ი — მეგრულში. ამრიგად, მოცემული გვაქვს საწარმოებელი სუფიქსი -**ალ**-. ჭანურთან და ქართულთან შედარება ცხადჰყოფს, რომ **-ნ-** მეგრულშია განვითარებული **ჯ**-ს წინ; პარალელური მეგრული ფორმებიდან — სინ**ჯ**ა || სინ**დ**ა — უკანასკნელი მიღებულია პირველისაგან: **ჯ**-ს დეზაფრიკაციის შედეგად (შდრ. წ ვ ა ნ ჯ ი || წ ვ ა ნ დ ი — წვერი). ქართულში ბოლოკიდური **-ნ** დაკარგულია; დიალექტურად გურულში ეს თანხმოვანი აღდგება მრავლობითში: სი-**ძენ**-ებ-ი[1] (შდრ. ჭან. სი-**ჯალ**-ეფ-ე, მეგრ. სი-ნ-**ჯალ**-ეფ-ი). ეს **-ძენ-** იგივე **ძე-** (← ძენ) უნდა იყოს, **სი-** თავსართი იმავე ღირებულებისად მიიჩნევა, როგორც სიტყვაში: **სი**-სხლ-ი. ეტიმოლოგიის საკითხს აქ არ ვეხებით, შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ს ი ძ ვ ა -სთან დაკავშირებით **სიძე-ს** ახსნა უმართებულოა: ი - ს ი ძ - ა ვ -ს ზმნა, როგორც ნასახელარი, თვითონ გულისხმობს ამოსავლად **სიძე-ს.**

15. ჭან.	**მთ-ირ**-ი	მამამთილი, სიმამრი,	свекорь, тесть
მეგრ.	**მუა-ნთ-ილ**-ი	„ „	„ „
ქართ.	**მამა-მთ-ილ**-ი		свекорь
სვან.	**მი-მთ-ილ**	მამამთილი, სიმამრი,	свекорь, тесть

[ქიმოლიში] ბაბას [ოხორჯაქ] ბაშკაკალა მ თ ი ი (|| მ თ ი რ ი) უწუმესს დო ოხოის — ბაბა I 503_{24} ქმრის მამას ქალი სხვებთან მამამთილს“ ეტყვის და შინ — „მამას“... ა წ ი მ თ ი ი ქ თქუ-ქი „მუ იყუ?“ I

[1] ორმაგ მრავლობითზე ლაპარაკი აქ გაუგებრობაა.

503$_{17}$ ახლა მამამთილმა თქვა, „რა იყოო“... მთირი მუშის უხეზმეთუმს II 270$_{24}$ თავის მამამთილს ემსახურება... ოხორჯაში ბაბა მთირი ივენ, ოხორჯაში ნანა — დამთირე II 307$_{7}$ ცოლის მამა სიმამრი იქნება, ცოლის დედა — სიდედრი... ქომოლიში ბაბა მთირი ავენ ოხორჯას, ქომოლიში ნანა — დამთირე II 307$_{11}$ ქმრის მამა მამამთილი იქნება ცოლისთვის, ქმრის დედა — დედამთილი... ოხორჯაში ბაბას მთირი ბუწუმელთ, ოხორჯაში ნანას დამთირე ბუწუმელთ; ოხორჯა-თი მუში ქომოჯიში ბაბას დო ნანას ჰეშო უწუმელს II 243$_{27}$ ცოლის მამას სიმამრს („მამამთილს“) ვეტყვით, ცოლის დედას სიდედრს („დედამთილს“) ვეტყვით; ცოლიც თავის ქმარს მამას და დედას ისე ეტყვის... დამთირი- (!) მუშის უხეზმეთუმს II 270$_{24}$ თავის დედამთილს ემსახურება... დამთირეს გუნდუნუდორე ზანდუღიში ნკოლა II 303$_{9}$ დედამთილს დაკარგვია ზანდუკის გასაღები... აჰა, დამთირე ქომოხთუ II 303$_{16}$ აჰა, დედამთილი მოვიდა...

ჭანურის გარდა ყველა სხვა ქართველურ ენაში ეს სიტყვა კომპოზიტია; მისი მეორე ნაწილია მთ-ილ — სვანურსა და ქართულში, მთ-ირ — ჭანურში: **-ირ** იჭერს **-ილ-** სუფიქსის ადგილს კანონზომი-ერად; მეგრული **-ნთ-** მიღებულია -**მთ**-საგან (შდრ: ჭან. ბ-ჭარ-**უმ**-თ და მეგრ. ბჭარ-**უნ**-თ).

კომპოზიტის პირველ ნაწილად გვევლინება მამა და მისი ვარი-ანტები: **მი** — სვან., **მუა** — მეგრულში. **მი- მუ**-ს მაგივრობას ეწევა; **მუა**-ს შესახებ იხ. ბაბა.

მნიშვნელობის მხრივ სხვაობაა ქართულსა და სხვა ყველას შორის: ქართულში მამამთილი რძლის თვალსაზრისს გამოხატავს: რძლისათვის ქმრის მამა არის მამამთილი; ჭანურში, მეგრულში, სვანურში სათანადო სიტყვა სიმამრსაც აღნიშნავს და მამამთილსაც. მაგრამ რაკი სათანადო მეგრ. და სვან. სიტყვები ისეთივე აგებულებისაა, როგორც ქართული მამამთილი, უნდა დავასკვნათ, რომ სიტყვა პირველად ამ ენებშიც მხოლოდ რძლის თვალსაზრისს გამოხატავდა, აღნიშნავ-და მარტოოდენ მამამთილს: სიმამრის აღნიშვნა მას შემდეგღა დაეკისრა. აღსანიშნავია, რომ ჭანურს მამა- ფუძე აქ გამოყენებული არა აქვს.

მთირ-ი შედის კომპონენტად რთულ სიტყვაში:

ჭან.	და-**მთ-ირ**-ე	დედამთილი, სიდედრი,	свекровь, теща
მეგრ.	დია-**ნთ-ილ**-ი	„ „	„ „
ქართ.	დედა-**მთ-ილ**-ი		свекровь
სვან.	დი-**მთ-ილ**	დედამთილი, სიდედრი,	свекровь, теща

ჭან. დამთირ-ე-ში ბოლოკიდური **-ე** სახელობითის ზანური დაბოლოებაა; სხვაფრივ ახალია აქ პირველი წევრი — დედა და მისი სახეცვლანი — დია, დი და და (უკანასკნელში თავისებური შეკვეცაა წარმოდგენილი). მნიშვნელობის მხრივ მდგომარეობა ისეთივეა, როგორც მამთილი-ს შემთხვევაში: ქართულის[1] გარდა სხვაგან ყველგან სათანადო სიტყვა დედამთილსაც აღნიშნავს და სიდედრსაც.

გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს მთირ- ფუძე „ნაცვალს“ ნიშნავდეს და მეგრული თირუა-საგან იყოს ნაწარმოები (ი. ყიფშიძე: მეგრ. გრ., ლექსიკ., გვ. 284). ამგვარ გაგებას ორი დაბრკოლება ეღობება: 1. მთირ ვარიანტი ჭანურში გვაქვს, თირუა კი ჭანურად ოქთურ-უ იქნება; ჭანური ვარიანტი ჭანურ სათანადო ზმნას შორდება; 2. მთირ-ფუძე მთილ-ის ვარიანტია. ქართული მთილ- კი თირუა-მდის არ დაიყვანება.

16. ჭან.	**ოს-ურ**-ი (‖ ას-ურ-	ასული, ქალიშვილი, ქალი,	дочь
	‖ ას-ულ—იხ. ქვ.)		
მეგრ.	**ოს-ურ**-ი	ქალი, ცოლი,	женщина, жена
ქართ.	**ას-ულ**-ი		дочь
სვან.	**-ის-**		ასული, дочь

ოსური — ბოზო ბერე II 306$_{32,33}$ „ოსური“ (ე. ი. ასული) — ქალიშვილი... „ოსურეფე ჩქიმი“ — ჰე-თი ბაბა დო ნანას ათქვენ II 306$_{33}$ „ჩემო ქალიშვილებო“ („ასულებო“) — ესეც დედას და მამას შეუძლია თქვას... ოხორჯაში და — ოხრასურე II 307$_{8}$ ცოლის და — „ოხრასურე“ („სახლის ასული“)... ოხორჯას... ქომოლიში და ოხრასულე ავენ II 307$_{12}$ ცოლისთვის ქმრის და მული „ოხრასულე“ („სახლის ასული“) იქნება... ქომოჯიში და ოხრასულე მუში ონუ... II 336$_{18}$ ქმრის და მისი მული არის... ოხორძაში და — ოხ(რ)ასურე ონუ II 336$_{14}$ ცოლისდა — „ცოლისდა“ („სახლის ასული“) არის... ოხორძაში და — ოხრასურე II 344$_{24}$ ცოლისდა — ცოლის-და“ („სახლის ასული“)... ოხორასულე მუშის უხეზმეთუმს II 270$_{25}$ თავის მულს ემსახურება...

ჭანურსა და მეგრულში ოსურ-‖ასურ-ე ზანურ მეტყველებას შეგუებული სიტყვები უფროა, ვინემ კანონზომიერი შესატყვისები ქართული ასულ-ისა. ოსური ჭანურში იშვიათია, მეგრულში — ჩვეულებრივი. ჭანურში მას შენახული აქვს ის მნიშვნელობა, რაც ქართულში აქვს,

[1] გურულში, ქვ. იმერულსა და რაჭულშიც არ უნდა იყოს გარჩეული სიდედრი და დედამთილი.

მეგრულში კი მნიშვნელობა ერთგვარად ცვლილა: ოსური-ს ძირითადი მნიშვნელობაა — ცოლი (შდრ. იმერული: ქალი მოიყვანა = ცოლი მოიყვანა), მაგრამ: ოსურ-სქუა — ქალიშვილი, ოსურ-კათა — ქალები (ქომოლ-კათა-ს — მამაკაცების — საპირისპიროდ).

ნაწარმოებ სიტყვებში გვაქვს:

ჭან. ოხრ-ასურე ‖ ოხრ-ასულე ‖ ოხორ-ასულე — ცოლისდა, მული, **золовка.** მეგრული მულისა და ცოლისდის მნიშვნელობით ისევ ოხორასკილ-ს ხმარობს, ე. ი. ცოლისძმას, ცოლისდას, მაზლსა და მულს ერთი და იმავე სახელით გადმოსცემს; ესაა ოხორასკილი (იხ. **სკირი**).

„მამიდაშვილებისა“ და „დეიდაშვილებისათვის“ არქაბელები ხმარობენ ექსალ-ეფე-ს; ნამდვილი ლაზურიაო; „დისშვილი“, „ძმისშვილი“ იწოდება ანიმსე-დ ‖ ალიმსე-დ; შესატყვისები სხვა ქართველურ ენებში არა ჩანს; მამიდა-დეიდა-სთვის დადი-ს ნაცვლად ათინურში თურქული ხალა, ბულა აქვთ გამოყენებული, ჯუმადი-ს ნაცვლად — დაჲ; ამის შესაბამისად: დაჲშბერე, ხალაში ბერე, ბულაში ბერე — ბიძაშვილი, მამიდაშვილი, დეიდაშვილი. ამათი შესატყვისობის ძიებას არ შევუდგებით: ხალა, ბალა, დაჲ თურქული სიტყვებია[1].

ეგევე უნდა ითქვას **ნუსა-ს** შესახებ; ეს სიტყვა რძალს ნიშნავს; ერთადერთი სიტყვაა ჭანურში; მეგრულში მისი ორი ვარიანტი მოგვეპოვება: ნოსა, ნისა. ფუძისეული **ო**-ცა და **ი**-ც **უ**-ს ენაცვლება. ქართულში ნუსა არ იხმარება, მაგრამ შემონახულია ნაწარმოებ სახელში ნუსადია, რომელიც საბას განმარტებით „ბიძას-ცოლის“ სახელია. სიტყვა არაბულია და აქედან არის უშუალოდ თუ შუალობით შემოსული ჩვენს ენებში. საინტერესოა, რომ ნუსა იძლევა მეგრულში **უ**-ს **ი**-თ შენაცვლებას, ე. ი. ებმება ზანური კილოებისათვის ჩვეულ ფონეტიკურ ცვლილებათა ფერხულში.

ეგევე სიტყვა დაღისტნის ენებშიც გამოჩნდება ხოლმე (მაგ. ხუნძურში გვაქვს); ალბათ, იმავე პირველწყაროდან, — არაბულიდან — მოდის.

ხოფურში არაბულ **ნუსა-ს** გამოდევნით ემუქრება თურქული გელინი ‖ გჲელინი.

არქაბულში იხმარება გამოთქმა ჭუტა ნუსა, ქართული პატარძალის შესაბამისი: ჭუტა — პატარა, ნუსა — რძალი.

[1] უცხო სიტყვებია: ჲეთიმი — ობოლი, შილა — ქვრივი, ჲემიჯა — ბიძა.

17. ჭან. **მ-ზახ-ალ**-ი მზახალი, свояк, свояченица
მეგრ. **ძახ-ალ**-ი " " "
ქართ. **მ-ზახ-ალ**-ი || მ-ძახ-ალ-ი " "

მ ზ ა ხ ა ლ ი ბორეთ: ჰამუში ბერე ჩქიმი სიჯა რენ, ჩქიმი ბოზო უჲონუნ II 307_{9} მზახალი ვართ: ამის შვილი ჩემი სიძეა, ჩემი ქალიშვილი ჰყავს...

ს ა ბ ა ს განმარტებით „**მძახალი** — სიძე-სძალთ მამა-დედანი"... **მზახლობა** — **მძახლობა...**

ძირია **ზახ-; ზ**-სა და **ძ**-ს შენაცვლება, უკეთ რომა ვთქვათ, სპირანტ **ზ**-ს აფრიკატ **ძ**-დ ქცევა, ჩვენს ენებში სხვა მაგალითებითაც არის წარმოდგენილი (ზ რ ა ხ ვ ა →ძ რ ა ხ ვ ა ...).

18. ჭან. **ხჩ-ინ**-ი || **ქჩ-ინ**-ი მოხუცი ქალი, დედაბერი, старуха
მეგრ. **რჩ-ინ-უ** მოხუცებული, старик, старуха
ქართ. **მ-ჴც-ოვ-ან**-ი „ჭაღაროსანი", убеленный сединой

არ ხ ჩ ი ნ ი ს - თ ი არ ბეე უყოუნტეენ გონიას I 498_{22} ერთ დედაბერსაც ერთი შვილი ჰყოლოდა გონიოში... მჭკიდიში ნოტეხის ხ ჩ ი ნ ი ოხორჯალეფეს ოკითხაფაფან... ხ ჩ ი ნ ი ქ მჭკიდის უკითხუპტას-ში, ანქორენ... ხჩინი ქუწუმესს... I 508_{22} მჭადის ნატეხისთვის დედაბრებს („მოხუც ქალებს") შეალოცვინებენ... მჭადს რომ ულოცავს, დედაბერს ამთქნარებს... დედაბერი ეტყვის... ნანა ჩქინი ქ ჩ ი ნ ი ენ II 300_{21} დედა-ჩვენი ბებერია... ქ ჩ ი ნ ი იმტუ II 276_{12} დედაბერი გაიქცა... „დივეფექ ვა მომჩამან"-ჲა, ქ ჩ ი ნ ი ქ უწუ II $276_{20,21}$ „დევები არ გვაძლევენო", დედაბერმა უთხრა... ქ ჩ ი ნ ე ფ ე მენდებოჩქუმეთ ბოზოში ნან-დიდიშა II 299_{2} მოხუც ქალებს გავაგზავნით ქალის ბებიასთან...

ძირი **-ჴც-** კანონზომიერად არის წარმოდგენილი ჭანურში **ხჩ**-თი, რომლის ვარიანტია **ქჩ-...** საინტერესოა, რომ პირველი ხოფურს აქვს დაცული... **ქჩ-** მეგრულში **რჩ**-ს სახეს იღებს; ეს არაა ერთადერთი შემთხვევა (შდრ. ჭან. მო-**ხთ**-უ — მო-**რთ**-უ — მოვიდა... ი-**ქთ**-ე-ნ — ი-**რთ**-ჷ-ნ — ტრიალებს, „იქცევის")... ეს ძირი ზანურში აღნიშნავს „თეთრს" (იხ. **ხჩე** || **ქჩე**...)... **-ინ**-სუფიქსი იმავე ფუნქციისა ჩანს, როგორიც ქართულში **-ან**-ს (მჴც-ოვ-**ან**-) განეკუთვნება...

მნიშვნელობის მხრივ ჭანური ქართულს მიჰყვება: „ჭაღაროსანი", ე. ი. მოხუცი... არ არის მხოლოდ ცხადი, რატომ მაინც და მაინც ქალი უნდა იყოს ეს „ჭაღაროსანი"... უფრო თანამიმდევარია მეგრული, სადაც ეს

სიტყვა საერთოდ „მოხუცებულს“, „ბებერს“ ნიშნავს.

ნაწარმოები ზმნაა: -ი-**ქჩინ-** (იხ.).

19. ჭან. **ბა-დ**-ი ბერიკაცი, старик
მეგრ. **ბა-დიდ**-ი „ „
ქართ. —

ებადიშა ქომეხთერენან ხოლო. ბადის უწვერენან... I 499_{29} ამ ბერიკაცთან მისულან კიდევ. ბერიკაცისთვის უთქვამთ... არ ბადი კოჩიქ ბაღის მცხული გჲომპონამტუ I 472_{26} ერთი მოხუცებული კაცი ბაღში მსხალს ამყნობდა... ბაბა ჩქიმი ბადი ენ II 300_{20} მამა-ჩემი მოხუცებულია... ბადი-თი ქომოხთუ. ბადიქ იჯოხუ II 286_{11} ბერიკაციც მოვიდა. ბერიკაცმა დაიძახა... ოკაჩხე ჰიმ ბადიქ მენდიჲონუ ოხოი მუშიშე II 327_{29} მერე იმ ბერიკაცმა წაიყვანა თავის სახლში...

ჭანური შეკვეცით უნდა გვაძლევდეს იმ ფუძეს, რაც მეგრულში გვაქვს; მეგრულში კი ეს რთული ფუძე ჩანს: ბა-დიდ-ი, ე. ი. ბაბადიდი, „დიდი მამა“. ამისდა კვალად, ჭან. ბად-ი ისეთივე აგებულებისა იქნებოდა, როგორც და-**დ**-ი, ჯუმა-**დ**-ი: ყველგან მეორე წევრი დიდ-ს შეიცავს შეკვეცილი სახით.

ქართულში ბაბა არა გვაქვს და არც აქედან ნაწარმოები ფუძე გვხვდება (დიალექტებში წარმოდგენილ ზანიზმებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში; ბერი-ც ხომ ქართული არ არის: სპარ. ფირ-ს უკავშირებენ).

II

ადამიანის სხეულის ნაწილთა სახელები...

1. **კოჩ**-ი
2. **თ**-ი
3. **დუდ**-ი
4. **ქუნ**-ი
5. **თოლ**-ი
6. **კამწამ**-ი
7. **ყუჯ**-ი, **ჸუჯ**-ი, **ჲუჯ**-ი, **უჯ**-ი
8. **ჩხვინდ**-ი, **ჩხინდ**-ი
9. **კვა**, **ყვა**
10. **ნუკუ**, **ნუნკუ**
11. **პიჯ**-ი
12. **ლეშქ**-ი
13. **ღვა**
14. **ნენა**
15. **ცა**
16. **კიბირ**-ი, **კიბრ**-ი, **ჭიბრ**-ი, **კირბ**-ი
17. **ჯირჯილ**-ი
    ფიბილ-ი, **ფიმბილ**-ი, **ფიმ-**
18. **ფილ**-ი, **ფინფილ**-ი
19. **ყალ**-ი, **ჸალ-ი**, **ალ**-ი
20. **ხუჯ**-ი
21. **ხე** {
    ხეში გური
    ხეში კაპულა
    ხე-დუდ-ი
    ხეშ-ი
    ხე-კუჩხე.
22. **დურყუ**, **დუყუ**...
23. **მემცხვერ**-ი
24. **მედრიკონ**-ი
25. **კით**-ი
26. **ბუცხა**
27. **მჯიხ**-ი
28. **კუჩხე**
29. **კოჭ**-ი
30. **ტაბან**-ი
31. **ბურგულ**-ი, **ბურგილ-ი**
32. **ქურ**-ი
33. **გურ**-ი, **გუ**-ი
34. **ფურფუ**
35. **ფანწალა**, **ფაწალა**
36. **შქა**
37. **ქორბა**
38. **წიპა**
39. **ჭუ**
40. **ტკებ**-ი
41. **ხორც**-ი, **ხოწ**-ი
42. **ყვილ**-ი, **ჸილ**-ი, **ილ**-ი
43. **თომა**
44. **დიცხირ**-ი
45. **ჩილამრ**-ე, **ჩელამრ**-ე, **ჩილამბრ**-ე, **ჩალამურ**-ე, **ჩილამბ**-ი
46. **თხომურ**-ი
47. **მტკო**
48. **მციდა**

1. ჭან. **კოჩ**-ი კაცი, человаек
მეგრ. **კოჩ**-ი „ „
ქართ. **კაც**-ი „

ქორტუ არ კოჩი I 430_{14} იყო ერთი კაცი... კოჩი იდუ, იდუ... I 430_{18} კაცმა იარა, იარა... არ ზენგინი კოჩის არ თენბელი ბერე ქუყოუნტუ I 470_{29} ერთ მდიდარ კაცს ერთი ზარმაცი შვილი ჰყავდა... მენდაბწკედით-ში, დიდი არ გემა-კოჩი ტუ I 540_{26} რომ გავიხედეთ, ერთი დიდი ტყის-კაცი იყო... ჰემ კოჩიქ არ დიძიცუ II 252_{22} იმ კაცმა ერთი გაიცინა... წოხლე არ კოჩიქ ირო ჯუმუ ჲეჭოფუმტუ II 261_{21} წინათ ერთი კაცი მუდამ მარილს ყიდულობდა... არ კოჩი ზაბუნი ტუდორენ II 286_{35} ერთი კაცი ავად ყოფილიყო... ბადი მენდახთუ შეჰერიშე. კოჩეფე ქოგვაბლეს... II 328_{1} ბერიკაცი წავიდა ქალაქში... ხალხი შემოესია („კაცები“ შემოეხვივნენ)... ოხორჯა კოჩი მუში უწუ-ჩი II 349_{30} ცოლმა თავის ქმარს („კაცს“) უთხრა, რომ...

ეს ერთი ფუძეთაგანია, რომელიც ხმოვან-თანხმოვანთა კანონზომიერი შესატყვისობის ნიმუშს გვაწვდის ქართულისა და ზანურის შედარებისას. მასთან არც ქართულს და არც ზანურს არ განუცდია შემდგომი ცვლა: მათში მოცემული ვარიანტები დაგვრჩა წინანდელი სახით.

2. ჭან. **თ**-ი თავი, голова
მეგრ. **თუ**-ში (?) ურმის კავები, крючки у головной части воза
ქართ. **თ-ავ**-ი голова

აჲა თი ენ I 537_{17} ეს თავია... თი-კოპალეი გიქთუ I 401_{25} თავდაყირა გადაბრუნდა... თი ონკანაპტეენ... „თი გემინკანეფ“-ჲა!? I 501_{19} თავს აკანტურებდა... „თავს მიქნევო!?“... თის-თი ჭუბრიში რენგი ფაფახი გჲოთუნ II 244_{17} თავზედაც წაბლისფერი ბუხრის ქუდი ახურავს... ოხორჯაქ თი იცილუ-ქი II 257_{34} ქალმაც თავი მოიკლა, რომ... თი მურგვალა ონ II 346_{8} თავი მრგვალია... დირინი-შ-კულე თიშა მუ მოგიხთუ? II 362_{20} მას შემდეგ, რაც დაიბადე, თავს რა გადაგხდა?... მაჩხაში თის ოთიე ბუწუმელთ II 295_{8} არხის თავს „ოთიეს“ ვეტყვით...

ქართულში ძირეულია **-თ-**: **-ავ** ფუძის დეტერმინანტი-სუფიქსია (შდრ. მკლ-**ავ**-ი, ტყ-**ავ**-ი...); ჭანურში ეს სუფიქსი არ ჩანს; აქ მის ადგი-

ლას **ვ → უ** შეიძლებოდა გვქონოდა; მაშინ **თი**-ს ბოლოკიდური **-ი უ**-საგან მიღებული იქნებოდა და ფუძისათვის უნდა განგვეკუთვნებინა (ისტორიულად). მეგრული თ ა ვ ი სათვის სხვა ფუძეს ხმარობს — დ უ დ -ი — (ეს უკანასკნელი ჭანურისათვის არ არის უცხო; იხ. **დუდ-**); **თუ-** ფუძე კი მეგრულში არ ჩანს; მაინც შეიძლება მოვიგონოთ თ უ შ ი : ჩოჩიალა ურმის კავები, რომლებიც თავში აქვს ურმის ხელნებს მოდებული და უღელსაა მიკრული: თ უ - შ ი — „თავისა“. ეგევე ძირი უნდა გვქონდეს **თიკ-**ში („ქათმ. ბიბილო“), შდრ. გურ. **თვ-ერ**-ი.

3. ჭან. **დუდ**-ი — თავი, კეფა, თავის თხემი, თავი (გადატანით), темя, голова, конец (перен.)
მეგრ. **დუდ**-ი — თავი, голова
ქართ. **დუდ**- (დიალექ.). — „ „

თის „ დ უ დ ი “ ვუწოლემთ... კოჩის დ უ დ ი ს თომა ქუნჩას... მაკასითე დ უ დ ი იხუტორასენ... დ უ დ ი იბღასენ სირაფითე II 342_{11-13} თავს „დუდი“-ს ვეტყვით... კაცს თავზე თმა აქვს... მაკრატლით თავს გაიკრეჭს („გაიხოტრავს“)... თავს გაიპარსავს სამართებლით... ათინური ლარჩა „ დ უ დ ი “-ნ II 340_{23} ათინური ლაზური „დუდი“-ა... ოხორძა მუში დ უ - დ ი დუტროხუ II 330_{5} თავის ცოლს თავი გაუტეხა... კოჲნეფეშკალა გულუნ, ჩე-ჩე დ უ დ ი ს მოთვალეი II 325_{37} ცხვრებთან დადის თავზე თეთრ-წამოცმული...

კოჩიში თის-თი დ უ დ ი ავენ, — თიში დ უ დ ი II 304_{11} (არქ.) კაცის თავსაც თხემი აქვს, — თავის თხემი, „კინკრიხო“...

ჰამ-თი — თი დ უ დ ი II 345_{34} (ართ.) ესეც — თავის თხემი... კუტუში დ უ დ ი მექვათეი ვა უღუნ-ჲა, I 500_{21} (ხოფ.) „penis-ის თავი წაჭრილი არა აქვსო..“

ქართულში **დუდ-** ძირი დასავლურ კილოებში გვხვდება და მეგრულიდან შეთვისებული ჩანს; ვ. ბ ე რ ი ძ ე ს თავის „სიტყვის კონაში იმერულ და რაჭულ თქმათა“ მოჰყავს მეგრ. დუდ-ზე მითითებით ა მ ო -**დუდ**-ე ბ ა — „თავამდი ავსება“, აგრეთვე უ-**დუდ**-ურ-ი — „უჭკუო, მოურიდებელი, ტუტუცი“ („უთაური“ — ეტიმოლოგიური განმარტებით). **დუდ-ი** გვხვდება გურულშიც: ქათმის **დუდ-**ი „ბიბილო“.

ჭანურში სხვადასხვა კილოკავში სხვადასხვაგვარია **დუდ**-ის გამოყენება: ათინურში **დუდ-** „თავს“ ნიშნავს ისევე, როგორც მეგრულში (იხ. მაგალ.), ართაშენში, არქაბეში — კეფის სახელწოდებაშია გამოყენებული ეს ფუძე — თ ი **-დუდ-ი** (იხ.); გადატანით იხმარება რისამე „თავის“, „წვერის“, „ბოლოს“ აღსანიშნავად ხოფურშიც.

4. ჭან. **ქუნ**-ი ტვინი, мозг
მეგრ. **ქონ**-ი ქონი, жир
ქართ. **ქონ**-ი „

დუდი დოლოხე — ქ უ ნ ი II 337_{10} თავის შიგნით — ტვინი...

აგებულების მიხედვით **ქუნ-ის ქონ-თან** დაკავშირება დაბრკოლებებს არა ხვდება. სემასიოლოგიურადაც ძნელი არაა იმის ახსნა, რატომ შეიძლებოდა „ტვინისათვის“ გამოეყენებინათ „ქონის“ სახელი. ს ა ბ ა ს განმარტებით „**ქონი** არს ცხოელთა გუამთანი სიმსუქნე გარდადნობილი“ (იხ. **ცხიმი**), ე. ი. ცხოველთა სხეულის გადადნობილი სიმსუქნე.

ეჭვს იწვევს **ქუნ**-ის წარმომავლობა და ის, რომ არც ერთ სხვა ქართველურ ენაში **ქუნ-** || **ქონ-** არ არის ტვინისთვის გამოყენებული: ტ ვ ი ნ ი — ქართ. და მეგრ., სვან. თ ჳ ე ლ ...

5. ჭან. **თოლ**-ი თვალი, глаз
მეგრ. **თოლ**-ი „ „
ქართ. **თვ-ალ**-ი || ძვ. ქართ. **თუ-ალ**-ი „
|| დიალექტ. **თოლ**-ი

„ამუს-ჲა ჩქინი’სთეი თ ო ლ ი უღუნ“-ჲა I 500_{20} ამასო ჩვენსავით თვალი აქვსო... თ ო ლ ი თ ე -ნა **ვა** ძიროფს I $530_{22\text{-}23}$ თვალით რომ ვერ ხედავს... ნანა მუშიქ ა თ ო ლ ი ქოგამულუ II 326_{28}, დედა-მისმა ერთი თვალი დათხარა („ამოუღო“)... მა თ ო ლ ე ფ ე ჩქიმითე ბძირი II 284_{12} მე ჩემი თვალებით ვნახე... ბაშქას თ ო ლ ი ქოგედუ II 251_{18} სხვა შეიყვარა, მოეწონა („თვალი დადო“, „თვალი დაიჭირა“... ეგევე გამოთქმა იხ. აგრეთვე II 257_{38})... ფუჯის თ ო ლ ი მატენ I 508_{16} ძროხას თვალი ეცემა...

ძირი ერთი და იგივეა: **თუ-;** დეტერმინანტი-სუფიქსია **-ალ-:** ძვ. ქართ. **თუ-ალ**-ი, ახ. ქართ. დაწერილობით — თვ-ალ-ი; ჭან.-მეგრ. **თოლ-** მიღებულია **თუალ**-ისაგან **უა**-ს **ო**-დ შერწყმით; ანალოგიური ფონეტიკური პროცესი დადასტურებულია მთიულურში: თ ო ლ -ი, კ ო ლ - ი (კვალი), ც ხ ო რ - ი (ცხვარი)...

ამ სახელისაგან ნაწარმოებ ჭანურ ზმნებში **თვალ-** ფუძეც გვაქვს (იხ.).

6. ჭან. **კამ-წამ**-ი წამწამი, ресница
მეგრ. **-წკან-** ← წამ წამი, миг, секунда
ქართ. **წამ-წამ**-ი ресница

თოლი კამწამი II 336_{32} (ათ.) თვალის წამწამი (!)... კამწამიშ თომალეფე ჰიშო ონუ II 336_{34} (ათ.) წამწმის თმები ისეა... ჰამ თოლი, ჰამ—ოჶლიდი, ჰამ—კამწამი II 346_{1} (ართ.) ეს — თვალი, ეს — წარბი, ეს — წამწამი...

მეგრულში ეს ძირი არა ჩანს ამ მნიშვნელობით, მაგრამ ზმნისართში თი-მ-**წკან**-ს „მაშინ“ — სიტყვა-სიტყვით „იმ წამს“ — უნდა გვქონდეს იგივე ძირი **წამ-.** მართალია, აქ საგნის აღმნიშვნელი ძირი გვაქვს, იქ—დროისა, მაგრამ დროის ეს ერთეული — წამი — ამ საგნის **წამ-წამ**-ის მოძრაობასთან უნდა იყოს წარმოშობით დაკავშირებული (შდრ. „ამ წამს“, „თვალის დახამხამებაში“). ორი ფონეტიკური პროცესის შედეგადაა **წამ-** — **წკან-**ად გადასხვაფერებული: ჯერ ერთი, **კ**-ს განვითარების გამო; შემდეგ, მიცემითის **ს**-ს დართვისას **-მს-** კომპლექსი **ნს-**დ იქცა, რაიც ჩვეულებრივია მეგრულისათვის (შდრ. „მუ ჟანს“—როდის — „რა ჟამს“).

კამწამ-ის შეპირისპირება წამ-წამ-თან ცხადყოფს, რომ ამ უკანასკნელშიც პირველ ფუძეში **კამ-** უნდა გვქონოდა.

7. ჭან. **ყ-უჯ**-ი ‖ **ჸ-უჯ**-ი ‖ **ჲ-უჯ**-ი ‖ **უჯ**-ი — ყური, ухо
მეგრ. **ჸ-უჯ**-ი „ „
ქართ. **ყ-ურ**-ი „

აჲა ყუჯი ენ I 537_{17} ეს ყურია... საღირი ია რენ, ყუჯიქ-ნა ვარ შუგნეფს, — ყუჯა I 530_{22} ყრუ ის არის, ყური (ვისიც) არ გაიგონებს, — ყრუ (თავში იხმარა თურქ. საღირი და, როცა განსაზღვრების ბოლოს გავიდა, ჭან. „ყუჯა“ დაურთო!)... ჸუჯის გელაკიდონი ალთუნი დუხენას II 270_{11} ყურზე დასაკიდებელი ოქრო გაუკეთოს... ჸუჯეფე ჩქიმითე ბოგნი II 284_{12} ჩემი ყურებით გავიგონე...

„ჸუჯის ვა ბოგნამ“-ჲა: ჸუჯის იხიტონამს II 276_{15} „ყურში არ მესმისო“: ყურში იჩხიკინებს... ჰამ ყუჯი’ნ II 346_{1} ეს ყურია (აგრეთვე: II 336_{34})... გუნძე ჸუჯონიქ უწუ-ქი „ყუჯის-ჲა ცხენიქ კუჩხე ქოგემობაძგუ“-ჲა II $276_{2,3}$ გრძელ-ყურიანმა უთხრა, რომ ყურზე ცხენმა ფეხი დამადგაო...

ყუჯ-ი ხოფურია; ჸუჯ-ი ვიწურ-არქაბული; ჸუჯ-ი-ვე გვაქვს ათინურში დადასტურებული: ყველგან **ყ-** ცვლილია **ჸ**-თი ხმოვნის წინ; ასევეა მეგრულში. რაც შეეხება **ჯ**-ს, ის კანონზომიერი შესატყვისია ქართული **რ**-სი. ამ სიტყვაში ძირეული მასალა **ყ-** ‖ **ჸ**-თია წარმოდგენილი. -**ურ**- ‖ **-უჯ-** ფუძის დეტერმინანტი-სუფიქსია.

ხოფურში ამ სიტყვიდან იწარმოება ც უ ჯ - ა — ყრუ (მეგრ. ც უ ნ - გ ა [1]; ქართ. ყ რ უ უნდა იყოს მიღებული ყ უ რ - უ , სადაც ბოლოკიდური **-უ** უარყოფითი ნაწილაკია (სვ. **-ურ-**).

მეგრულში სიტყვა შენახულია მნიშვნელობის გადახრით: **ცურ-უ** — „რეგვენი“, გამოუცდელი, ბრიყვი ახალგაზდა. ც უ ჯ -ისაგან ნაწარმოებია ც უ ჯ - ე ლ - ი — ყურიანი ქოთანი (სიტყვასიტყვით: ც უ რ ი ა ნ - ი). ეგევე სიტყვა უ ჯ ი ლ ი -ს სახით მოჰყავს გ. რ ო ზ ე ნ ს , უ ჯ ე ლ ი -ს სახით ნ. მ ა რ ს .

საინტერესოა ვ. ბ ე რ ი ძ ი ს „სიტყვის კონაში“' დადასტურებული რაჭ. ყ უ რ ჭ ი ტ ი — „ყურპატარა“: ყ უ რ - ჭ ი ტ -ი (იხ. **ჭიტ-ა**)...

გადატანითი მნიშვნელობით ხმარებისას ხოფურშიც ცუ ჯ ი - გვაქვს: ჯა ქამეკვათუფან... ც უ ჯ ი კ ე ლ ე ქაეშახუტონუფან... ც უ ჯ ი — კალა-თი ჯა ქოდოდუმელან I 517_{12} ხეს გაჭრიან... „ყურისაკენ“ ამოჭრიან (ჩააღრმავებენ)... „ყურთან“ ხეს დადებენ... სუმი ჭინო ენ: ართის თუდენი უწუმელან; ოკულე შქა-გუიში ქოგჲუკიაფან, ცუ ჯ ი ს -თი ყომუიში ქოგჲუკიაფან... ნოკეფე ც უ ჯ ი ს ქოგჲუდუმელან, ნოკეფეში ც უ ჯ ი ს -თი ღაფეი მეტაქსი ქოგჲუდუმელან I $528_{26,27}$ სამი წნელია: ერთს ქვედას ეტყვიან; მერე შუათანას („შუაგულისას“) მიაკრავენ; ბოლოს (ყურზე“) ტყემლისას მიაკრავენ... ბოლოში („ყურზე“) ძაფებს მიაბამენ. ძაფების ბოლოშიც („ყურშიც“) შეღებილი აბრეშუმის ძაფს მიაკრავენ...

ამ ც უ ჯ ი ს ხმარება გვაფიქრებინებს, რომ ხოფურში ცუჯ-ი იხმარებოდა საერთოდ (და არა ყ უ ჯ ი , როგორც ეს ახლაა). ესე იგი, ხოფური ვიწურ-არქაბულისა და მეგრულის მსგავსად ხმოვნის წინ **ყ**-ს ცვლიდა **ც**-თი... შემდეგ ქართულის გავლენით **ყ**- დამკვიდრდა, მაგრამ ზოგგან გარჩა წინანდელი **ც-** ასე მივიღეთ ყ უ ჯ ი და ც უ ჯ ი ...

8. ჭან. **ჩხვ-ინდ**-ი ‖ **ჩხ-ინდ**-ი ცხვირი, нос
მეგრ. **ჩხვ-ინდ**-ი ← ჩხვინჯ-ი „ „
ქართ. **ცხვ-ირ**-ი „

ჩ ხ ვ ი ნ დ ი ... ჩ ხ ვ ი ნ დ ი შ ი ღორმა I $537_{17,18}$ ცხვირი... ნესტო („ცხვირის ღრმა“)... ჩ ხ ი ნ დ ი ... ჩ ხ ი ნ დ ი შ ი ღორმა II 340_{24} ჰამ ჩ ხ ი ნ დ ი ონ II 346_{2} ეს ცხვირია... ჩ ხ ი ნ დ ი თ ე შური ფშვანუმ II 346_{18} ცხვირით ვსუნთქავ („სულს ვითქვამ“)...

---

[1] უკავშირდება ც ვ ი ნ გ - ფუძეს: ც ვ ი ნ გ -ი — საფეთქელი... ც ვ ე ნ გ - ე რ - ე — ჩერჩეტი, სულელი...

ჭანური ჩ ხ ი ნ დ - მიღებულია ჩ ხ ვ ი ნ დ -ისაგან; ეს უკანასკნელი კი **ჯ**-ს **დ**-თი შეცვლით მივიღეთ: ჩ ხ ვ ი ნ ჯ - → ჩ ხ ვ ი ნ დ -; ჩ ხ ვ ი ნ ჯ - შ ი კიდევ განვითარებულია **-ნ-** (შდრ. ჭან. ს ი ჯ ა და ს ი - ნ - ჯ ა). ამგვარად, ქართ. ც ხ ვ ი რ - ფუძის შესატყვისი ზანური ჩ ხ ვ ი ჯ - უნდა ყოფილიყო; ამ უკანასკნელის ცვლილებები ასე წარმოიდგინება:

ჩ ხ ვ ი ჯ - → ჩ ხ ვ ი ნ ჯ - → ჩ ხ ვ ი ნ დ - (მეგრ.) → ჩ ხ ი ნ - (ჭან.). ვ. ბ ე რ ი ძ ე ს იმერულში აღნიშნული აქვს ც ხ ვ ი ნ ჯ - ა — დიდი და უშნო ცხვირიანი — და შენიშნავს: შდრ. მეგრ., ჭან. ჩხვინდი = ცხვირიო (სიტყვ. კონა, გვ. 61).

ც ხ ვ ი ნ ჯ - ა -ში მოცემულია **ჯ**-ს შემცველი ზანური ვარიანტი, რომელსაც ჭანურსა და მეგრულში ვეღარ ვპოულობთ.

სიტყვის ძირი უნდა იყოს **ცხვ-** ← **ცვ-** (**ხ** განვითარებულია), **-ირ-** ‖ **-იჯ-** → **-ინჯ-** → **-ინდ-** — დეტერმინანტი-სუფიქსია.

9. ჭან.	**კვა** ‖ **ყვა**	შუბლი, лоб
მეგრ.	**ცვა**	,, ,,
ქართ.	**ყუა**	обух

ია ყ ვ ა ენ I 537_{21} ის შუბლია... კოლი ეწაცხონტეენ დო არ ჯუმას ყ ვ ა ს ქონოხედერენ... ყ ვ ა ს -ნა ნოხენ... „ყვას მემოხენ“-ჲა I 500_{10} კალია ამხტარა და ერთ ძმას შუბლზე შესჯდომია... შუბლზე რომ აზის... „შუბლზე მაზისო“... კვა II 337_{1} შუბლი... ჰამ—კ ვ ა II 345_{34} ეს — შუბლი... კოლი... კოჩის კ ვ ა ს ქონოხედუ II 287_{30} კალია... კაცს შუბლზე შეაჯდა...

თავკიდური **კ ვ**-ს წინ ჭანურში კანონზომიერად შეესაბამება ქართ. **ყ**-ს (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 6 ბ); იმავე პირობებში მეგრულისათვის ბუნებ- რივია **ც**; შდრ. მეგრ. ც ვ ა ლ ი — ქართ. ყ ვ ე ლ ი — ჭან. კ ვ ა ლ ი .

უ ‖ **ვ** ერთი და იგივე ფონეტიკური ოდენობაა, ოღონდ პირველი მახვილის მატარებელია, მეორე — არა; შდრ. თქუ — თქვა.

მნიშვნელობის მხრივ ერთგვარი გადახრა გვაქვს მეგრულში: აქ შუბლის აღსანიშნავად გზას იკაფავს წ ა ბ ი (ქართ. წარბი), მაგრამ ც ვ ა-ც დღესაც ძირითადი სიტყვაა ამ ცნებისათვის; მეგრულში რომ ცვა იყო შუბლის აღმნიშვნელი სიტყვა, სანამ წ ა ბ ი შემოვიდოდა ხმარებაში, ამას მოწმობს გამოთქმა **ცვაჲ-ჭარა** — ბედი, ბედისწერა, სიტყვასიტყვით: შუბლისწერა — ც ვ ა შ ი - ჭ ა რ ა ; უ ც ვ ა ჲ ჭ ა რ ე — უბედო, უბედური: ზედმიწევნით: „უშუბლწეროო“, — რომელსაც შუბლზე ბედი არ აწერია.

ქართული ყ უ ა — ნაჯახის ყუა, პურის ყუა — შუბლს მოგვაგონებს ფორმით, — გამოზნექილობის მიხედვით. ისტორიულად, ალბათ, კი პირუკუ: შუბლისთვის „ყუა“ (‖ ცა ‖ კვა) გამოიყენეს ამ მომენტზე დამყარებით.

თუ მეგრულისა და ჭანურის **ცვა** || **კვა**-ს ეტიმოლოგია ყუა-შია მოცემული, ქართული შუბ-ლ-ი, როგორც ეს გამორკვეული აქვს აკად. ნ. მარს, იმავე ძირს შეიცავს, რაც სვან. სგჷ̂ებინ — წინ"[1]: შუბლი აღნიშნავდა წინამხარეს თავისას.

10. ჭან. **ნუ-კუ** || **ნუ-ნ-კუ** — ნიკაპი, ყბა, პირისახე, подбородок, лицо
მეგრ. **ნჷ-კჷ** ← ნუ-კუ ნიკაპი, подбородок
ქართ. **ნი-კაპ**-ი подбородок

ჰამ ნუკუ ონ II 346_3 ეს ნიკაპია... სი მუშენი გიღუნ ნუკუ კორერი? II 318_{22} შენ რატომ გაქვს ყბა ახვეული... დივის ნუკუ გაქთუ II 276_{31}, დევს ყბა მოექცა... არ ბერბელიშე მენდაფთა-მა, ფთქვი. ნუკუ დობიბღი II 292_{22} ერთი დალაქთან წავალ-მეთქი, ვთქვი. პირი გავიპარსე („ნიკაპი დავიყარე", ნიკაპზე, ყბაზე წვერები დავიფერთხე)... ცხენის ნუნკუს-ნა ამუძინ, დიზგინი უწუმელან I 531_2 ცხენს პირში რომ ამოსდებენ („ამოდებული აქვს"), [იმას] ლაგამს ეტყვიან...

ნიკაპი საბას განმარტებული აქვს, როგორც „ყბათ შესაყარი"; საბასავე ჩვენებით კაპუნი არის „ყბათა ყბის (კბილთ კბილზე B) ტკეცება". აქედან ცხადია, რომ სიტყვაში **ნი-კაპ-ი** ძირეული მასალაა **კაპ-**, **ნი-** — კიდევ თავსართი (**ნი-** || **სი-** ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელი).

კაპ- ძირის ბოლოკიდური თანხმოვანი არც მეგრულში[2] ჩანს, არც ჭანურში. მერე: მოსალოდნელი **-კო**-ს ნაცვლად აქ გვაქვს **-კუ; ო → უ** ბოლოში ბუნებრივია მეტადრე, თუ მომდევნო თანხმოვანი წყვილბაგისმიერია. ხოფურში **-კუ**-ს წინ ფონეტიკური დანართი **ნ**- (|| **მ**-) გვაქვს: **ნუ-ნ-კუ**...

მნიშვნელობა ამ სიტყვას მეგრულსა და ქართულში ერთი და იგივე აქვს, ხოლო ჭანურში მნიშვნელობა გაფართოების ტენდენციას იჩენს: ნაწილის — ნიკაპის — სახელი გადააქვთ მთელზე — პირისახეზე (იხ. მაგალ.), მაგრამ ძირითადი მნიშვნელობაც არაა დავიწყებული (იხ. მაგალ.).

11. ჭან. **პ-იჯ**-ი პირი, პირისახე, рот, лицо
მეგრ. **პ-იჯ**-ი " " " "
ქართ. **პ-ირ**-ი " " " "

---

[1] წინ სიტყვა აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფიდან შეთვისებული ჩანს. არნ. ჩიქობავა, ჭან.-მეგრ.-ქართ. შედარ. ლექსიკ.

[2] შეიძლება ეს ძირი იყოს შენახული მეგრულ წყევლაში: კაპუქ ქიგჷტკოლჷ! — კაპ-უ-მც ჩაგივარდა, ე. ი. ნიკაპი ჩაგივარდეს! (?!).

ადა პიჯი ენ I 537$_{20}$ ეს პირია... იმხორტუ-ში, დემირიში ფარჩა პიჯის ქომულერენ I 499$_{21}$ რომ ჭამდა, რკინის ნაჭერი პირში ჩავარდნია... ბერექ ხე პიჯის მუითუ I 492$_{10}$ ბავშვმა ხელები პირი-სახეზე აიფარა... ბერე ვა ღურელერენ, ამმა პიჯი, თოლი დვაჭვერენ I 452$_{11}$ ბავშვი არ მომკვდარა, მაგრამ პირისახე, თვალები დასწვია... მთელი პიჯი ონ II 346$_{4}$ მთლად პირია (პირისახეა)... პიჯის უფი ნოხვამს II 303$_{22}$ სახეზე („პირისახეზე“) ოფლი ასკდება... პიჯი იბონს II 246$_{2}$ პირს იბანს... სი პიჯი ვარ მეჩიკო, ჰადა ვარ ახვენეტუ II 257$_{10}$ შენ რომ პირი არ შეგეთქვა („არ მიგეცა“), ამას ვერ იზამდა... დიჩინდა-ს-ის, პიჯი მუშიშე ფურქი დიბღენ II 326$_{2}$ რომ დაა(ცხიკვებს, მისი პირიდან ყვავილი ცვივა... ფელუკა მზოლა პიჯიშა ქაგდოჩქვეს I 535$_{1}$ ნავი ზღვის ნაპირისაკენ („პირისაკენ“) მიმართეს...

ამ სიტყვის ძირი **პ-** თანხმოვნითაა წარმოდგენილი; **-ირ-** || **-იჯ-** ფუძის დეტერმინანტი-სუფიქსია. მნიშვნელობა არსებითად ერთნაირია; ეს კია, რომ ქართულში ამ ფუძეს აქ მოხსენებულის გარდა სხვა მნიშვნელობაც გააჩნია: პირი — პიროვნება (გარეშე პირი), გრამატიკული კატეგორია (ზმნის პირი)... აქედანვეა პირველი... მეგრ. პიჯი გააჯუ — პირი გააღო, პიჯი გიბონუ — პირი დაიბანა, პიჯი გიქოსუ — პირი შეიხოცა; აქედან: პიშ-ქოსალი = პიჯიშ-ოქოსალი — პირსახოცი; გარეშე პიჯი — გარეშე პირი (ქართული სალიტერატურო მეტყველების სტანდარტული თქმის ანალოგონი!)...

12. ჭან.	**ლე-შქ**-ი	ბაგე, ტუჩი, губа
მეგრ.	**ლე-ჩქვ**-ი	„ „ „
ქართ.	**ლა-შ**-ი	„ „ „

ჰამ ლეშქეფე ონუ II 337$_{21}$ ეს ტუჩებია... ლეშქი II 340$_{24}$ ტუჩი... ამ ლეშქი'ნ II 346$_{3}$ ეს ტუჩია...

ამჟამად სალიტერატურო ქართულში ტუჩი და ბაგე იხმარება; ამათგან ბაგე მეორდება ჩაჩნურში (ბაგა — პირი, рот: Услар, Чеч. яз., გვ. 159), ტუჩი — სომხურში (*պուճ*), ლაში კი დიალექტებში იხმარება „პირუტყვის ქვეითა ტუჩის“ მნიშვნელობით.

კახეთში თურმე ადამიანზედაც იტყვიან: „რატომ ასე გადმოგიგდია ლაშიო“. საბას განმარტებით ლაში — „პირის ქვედა ბაგე“. მაგრამ ამ სიტყვას საბა იყენებს, როგორც ზოგადი მნიშვნელობის მქონეს, როცა ბაგე-ს განმარტავს: „**ბაგენი** არიან კაცთა პირთა ორნივე ლაშნი“

(იხ. საბა, **ბაგე**). ხევსურულშიც ლ ა შ ი ზ ო გ ა დ ა დ ბაგეების მნიშვნელობით არის გამოყენებული: „კაცმ სასმელს ლ ა შ ნ არ უნდა აურთხნას“ (იხ. ბეს. გ ა ბ უ უ რ ი , წელიწდეული, გვ. 123—124; ავტორის განმარტებით ლ ა შ ნ ი — „პირი, ბაგე, ტუჩები“, (იხ. იქვე, გვ. 284).

ამისდა კვალად, ლ ა შ ი ძირითად სიტყვად უნდა დავსახოთ გარკვეული ცნებისათვის ქართულში. ჭანური ლ ე შ ქ ი და მეგრული ლ ე ჩ ქ ვ ი იგივე ფუძეა; **ლე-** || **ლა-** თავსართი **ნე-** || **სე-** თავსართის ფუნქციისაა (ნივთის კატეგორიის ნიშანია). ძირეული **შ** ჭანურში **შქ**-თია წარმოდგენილი: -**ქ**- ბგერა განვითარებულია; მეგრულში **შქ**-ს ენაცვლება -**ჩქ**-; გასარკვევია მხოლოდ **ვ**-ს სადაურობა მეგრულ **ლეჩქვ**-ში: ეს **ვ** ჭანურს არ მოეპოვება; რადგანაც უკანაენისმიერთა შემდეგ **ვ**-ს დაკარგვა ჭანურში ხშირია (იხ. **ჩხინდ-, შქით-**), ამიტომ ბუნებრივია აქაც მეგრულის **ვ**-იანი ვარიანტიდან ამოვიდეთ და ჭანურში -**ვ**- დაკარგულად მივიჩნიოთ, მაგრამ ეს გვავალებს -**ვ**- ქართულშიც ვივარაუდოთ: ლ ა -**შ**-ი ← ლ ა -**შვ**-ი.

ლ ე შ ქ -ი ათინურსა და ართაშნულს ახასიათებს. ხოფურში და ვიწურ-არქაბულში ჩ ა ბ რ -ი იხმარება ლ ე შ ქ -ის ნაცვლად (I 159_{27}).

13. ჭან.	**ღვ-ა** ← **ღვ-ალ-**	ლოყა, щека
მეგრ.	**ღვ-ა** ← **ღვ-ალ-**	” ”
ქართ.	**ღ-ა-წვ**-ი	” щека, ланита

აჲა ღ ვ ა ენ (დიდო — „ღვაეფე“ იყვენ) I 537_{18} ეს ლოყაა (ბევრი — „ღვაეფე“ იქნება)... აქედან ჩანს, რომ ღ ვ ა ← ღ ვ ა ლ - : ღ ვ ა ე - ფ ე ← ღ ვ ა ლ - ე ფ ე ... **ა-** ხმოვანზე რომ ბოლოვდებოდეს ფუძე, მრავლობითში ღ ვ ა - ფ - ე გვექნებოდა (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 8 ა, შენიშვნა, გვ. 44 და § 15 ბ, გვ. 79-80)... ღ ვ ა II 336_{32}... ასლანიშ ბიჭიქ დივის ღ ვ ა ს არ ზოი ქოგამოჭკიდუ II 276_{17} ლომის შვილმა დევს ლოყაზე ერთი მაგრად გააწნა („გადააწყვიტა“)...

ჭანური და მეგრული ღ ვ ა მიღებული უნდა იყოს **ღო**-საგან, რომელიც ქართულ **ღა**-ს შეესაბამება: ღ ა || ღ ო → ღ ვ ა . შდრ. ქართ. ყ ა ნ ა — ჭან. (არქ.) ჸ ო ნ ა — მეგრ. ჸ ვ ა ნ ა .

მეგრულში შემონახულა გამოთქმა ღ ვ ა დო კ ი რ ტ ა : ქიცანაში ღ ვ ა დო კ ი რ ტ ა ს ქიგიტკოლუ — ყბად ასაღები გახდა: „ქვეყნის ლოყასა და კლიტეში ჩავარდა“: ღ ვ ა დო კ ი რ ტ ა — ქართ. „ღაწვთა კლიტე“ (?!).

ქართ. **ღა-წვ-ი** კომპოზიტი ჩანს; მეორე ფუძის მნიშვნელობა გასარკვევია. აღსანიშნავია, რომ მეგრულში წარმოდგენილია ეს კომპოზიტი

ლ ვ ა -ნ-წ კ ი -ს სახით: **წ**-ს შემდეგ **კ-** არის განვითარებული, **წ**-ს წინ — **-ნ-**; **ვ-** დაკარგულია. ლ ვ ა ნ წ კ ი ნიშნავს ლოყას, ყბას.

14. ჭან. **ნე-ნა** ენა, სიტყვა, язык, слово
მეგრ. **ნი-ნა** ენა, язык
ქართ. **ე-ნა** язык
სვან. **ნი-ნ** ენა, язык

ია ნ ე ნ ა ენ (ხოფ.) ის ენაა... ბეეფე მუშის უწვეენ-ქი „სუმ ნ ე ნ ა გიწუმეთ“-დო... „მიწვით-დო, ვოქაჩამინონან-დო სქანი ნ ე ნ ა !“ I $407_{2,4}$ თავისი შვილებისათვის უთქვამს, რომ სამ სიტყვას გეტყვითო... „გვითხარით-ო, შევინახავთ („დავიჭერთ“) შენს სიტყვასაო!“... ჰიჩ ნ ე ნ ა ვა ეშილუ II 253_4 სულ კრინტი არ დაძრა („სულ სიტყვა არ ამოიღო“)... ჰათეფე ნ ე - ნ ა თ ე ოკაკიდეს II 282_{22} ესენი წაიკიდნენ („სიტყვით შეიბნენ“)... მჯვეში ოპარამითონი ნ ე ნ ა რენ დო ჩქუ ვა მიჩქინან II 305_{15} ძველი სალაპარაკო სიტყვაა და ჩვენ არ ვიცით...ართიქართის პატი ნ ე ნ ა მო უწუმეთ II 300_8 ერთმანეთს ცუდს სიტყვას ნუ ეტყვით... ჰამ ნ ე ნ ა ონუ II 337_{21} ეს ენაა... იხ. აგრეთვე: II 346_4 (აქ ნ ე ნ ა სხეულის ასოს აღნიშნავს).

ძირეული **-ნა** ჩანს; **ნე-** ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელი თავსართი უნდა იყოს; ძირეულ **-ნა**-ს სვანურში ბოლოკიდური **-ა** აქვს მოკვეცილი, რაიც სვანურისთვის ჩვეულებრივია; **ნე-** თავსართის **ე ი-**დ არის დავიწროებული მეგრულში; მეგრული ნ ი ნ ა აქვს გამოყენებული სვანურს. ქართული **ე-,** ალბათ **ჰე**-საგანაა მიღებული: ეს თავსართი ფუნქციით უდრის **ნე**-ს, ხოლო აგებულებით განსხვავებულია: **დე-** || **ნე-** || **სე-** || **ჰე-**[1].

მნიშვნელობის მხრივ თავისებურია ჭანურში მისი გამოყენება ს ი ტ ყ ვ ი ს აღსანიშნავად (იხ. მაგალით.).

15. ჭან. **ცა** ცა, მაგარი სასა, небо, нёбо
მეგრ. **ცა** ” ”
ქართ. **ცა** небо

ნენაში ცა... II 337_{21} მაგარი სასა („ენის ცა“)... მთელი პიჯი ონ... დოლოხო ჯინ ცა ონ II 346_4 სულ-ერთად პირია... შიგნით ზევით ცა არის...

ჭან. ც ა , ეჭვი არაა, გადატანითი მნიშვნელობით ხმარებული სიტყვა „ცა“-ა; ეს მჟღავნდება გამოთქმაში: ნ ე ნ ა შ ი ც ა (იხ. ზემოთ, პირველი მაგალითი, ათინელის თქმით ჩაწერილი). ართაშნელი მ უ ს ა გ უ ლ ა -

---

[1] ამავე რიგისა უნდა იყოს **ა** ← **ჰა**: **ა-დგ-ილ-ი, ა-ბან-ო**.

ბ ე რ - ო ღ ლ ი , რომელსაც მეორე მაგალითი ეკუთვნის, მარტოოდენ ც ა -ს ხმარობს; მსაზღვრელი (რისი **ცა**? ენისა!) საჭირო აღარ არის.

16.	ჭან.	**კიბ-ირ**-ი ‖ **კიბ-ი**-ი	კბილი,	(ნისკარტი),
		‖ **კიბ-რ**-ი ‖ **ჭიბ-რ**-ი, ‖ **კირბ**-ი	зуб,	(клюв)
	მეგრ.	**კიბ-ირ**-ი	„	—
	ქართ.	**კბ-ილ**-ი	„	—

აჲა კ ი ბ ი ი ენ I 537_{20} ის კბილია... ქოთუმეს, ბიბის, მამულის. კაზის, კვინჩეფეს — კ ი ბ ი ი უღუნ I 531_{18} ქათამს, იხვს, მამალს, ბატს, ჩიტებს „კბილი“ (ნისკარტი) აქვს... კოჩიში-ი?... კ ი ბ ი ი ვუწუმეთ: კოჩიში კ ი ბ ი რ ე ფ ე იყვენ — წოხლენი, ფართო, ჲანეფეში მწკილი, ოკაჩხენეფე მჩხუ დო მუგვალი, ქჲოქიში კ ი ბ ი რ ე ფ ე I $531_{20,21,22}$ კაცისას? კბილს ვეტყვით: კაცის კბილი იქნება — წინა, ფართო, გვერდისა — საჭრეთელი, უკანანი — მსხვილი და მრგვალი, ძირის კბილები... კ ი ბ ი რ ი ს მუთხანი ქოდოლომოსქუდუ II 310_{15} კბილში რაღაც ჩამრჩა... კირბი II 340_{24}, კბილი (ათინ.)... ჯირჯილი კ ი ბ რ ი II 337_{20} ძირა კბილი, „ღრძილის კბილი“... ჰამ — ჭ ი ბ რ ი II 346_4 ეს — კბილი... კ ი ბ რ ი მუკო თანე იენ? ეჩდოვიტოყურ! მ ე მ ჯ ღ ო ნ ი კ ი ბ რ ი —წოხლე-ნა ონუ, თუთხუ ონუ, ჩინარიში — ჯ ი რ ჯ ი ლ ი კ ი ბ რ ი ‖ 337_{20} კბილი რამდენი იქნება? ოცდათორმეტი! წინა კბილი — წინ რომ არის, თხელია, გვერდის („ნაპირის“) — ძირა კბილი („ღრძილის კბილი“)...

ძირეული მასალა ჭანურსა და მეგრულში არის კ ი ბ -, ქართულში **კბ**-. ეს უკანასკნელი კ ი ბ - ისაგანაა მიღებული **ი**-ს[1] დაკარგვით(!) **-ილ** სუფიქსის დართვისას; -**ილ** სუფიქსის ადგილას მეგრულში **-ირ** გვაქვს, ჭანურში **-ირ** და **-რ.** კ → ჭ ათინური კილოკავის ზოგი თქმისთვისაა დამახასიათებელი (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 8 ვ). კ ი რ ბ - ი მიღებულია კ ი ბ - რ - ისაგან **რ**-ს გადასმით; კ ი ბ - ი -ი **რ**-ს დაკარგვითაა მიღებული (ჩვეულებრივია სარფულში).

მ ე მ ჯ ღ ო ნ ი კ ი ბ რ ი — წინა კბილი, „მძღოლი კბილი“, передний зуб
მ წ კ ი ლ ი კიბრი (ხოფ.) საჭრეთელი კბილი, резец
ჯ ი რ ჯ ი ლ ი (იხ.) კიბრი — „ღრძილის კბილი“, коренной зуб

[1] ანდა: რაკი **ი**-ს რედუქცია ქართულს არ სჩვევია (რა ეპოქებში?), შეიძლებოდა დაკარგულად **ო**- გვევარაუდებინა; მაშინ ჭანური **ი** ამ **ო**-ს იქნებოდა შენაცვლებული — **უ**-ს მეშვეობით.

17. ჭან. **ჯირჯ-ილ**-ი — ღრძილი, десна
მეგრ. **ჯირგ-ილ**-ი — „ „
ქართ. **ღრძ-ილ**-ი — „

ჰამ ჯირჯილი'ნ II 346$_{5}$ ეს ღრძილია... ჯირჯილეფე მაწუნუ II 337$_{20}$ ღრძილები მეტკინა... იხ. აგრეთვე: ჯირჯილი(შ) კიბირი (კიბ-რი) — **კიბ-ირ-თან...**

მეგრულში ღრძილის აღსანიშნავად იხმარება ნოლ-ი (ქართ. ნუნა?); მაგრამ გამოთქმაში „ჯიგ-იშ კიბირი“ მოღებული ძირი ჯიგ- უნდა იყოს იგივე ჯირჯ-; ამას ადასტურებს ი. ყიფშიძის ჩვენება, რომ სამურზაყანოში ღრძილისთვის იხმარება ჯირგ-ილ (მეგრ. გრამ., ლექსიკონი, გვ. 298, იხ. **ნოლი**).

ჭან. ჯირჯ-ის კავშირი ღრძ-სთან ეჭვს გარეშეა: ქართ. ღრძ- — ჭან. ღირჯ- → ჯირჯ-; -ილ- სუფიქსი საერთოა.

ჯირჯილი ათინურია; ხოფურში იხმარება **ღენჯგილი** (|| ღინჯგილი — ნ. მარის ჩვენებით): აჲა ღენჯგილი ენ I 537$_{20}$; ამ სახელის ძირი უნდა იყოს **ჯგ-**(← ჯიგ); ღენ-**ჯგ**-ილ- (იხ. მეგრ. ჯიგიში კიბირი — „ძირა კბილი“, სიტყვა-სიტყვით: „ღრძილის კბილი“).

ღენჯგ-ილ- || ღინჯგ-ილ- სახელისაგანაა ნაწარმოები მეგრულში ზმნა: **ი-ღინჯგინ**-ან-ს — „იღრიჯება“, „იკრიჭება“ — იცინის უშნოდ, ღრძილების გამოჩენით (ქართ. ღრეჯა, ალბათ, იმავე ძირისაა, რაც **ღრძ-ილ**-ში გვაქვს... თუ ეს ასეა, პრინციპული მნიშვნელობა აქვს **ჯ**-იანი ვარიანტის გამოჩენას ქართულში იხ. აქვე, შესავალი, გვ. 7-8).

18. ჭან. **ფიბ-ილ-ი** || **ფიმბ-ილ-ი** || **ფიმფ-ილ-ი** || **ფინფ-ილ**-ი — წვერი (წვერ-ულვ.), борода
მეგრ. **ფიმფ-ი** — ფოჩი სიმინდისა. кисть початка кукур.
ქართ. —

გინძე ფიმფილის მუთხანი ქამეწკუ დო ისთოლუ I 406$_{25\text{-}26}$ გრძელ წვერზე რაღაც ჩამოხსნა და გადააგდო... ფინფილეფე სქანიშ კურბანი ვიდა, ბაბა ჩქიმი-ა! ფინფილ-ფუქირა, ბაბა-ჩქიმია! II 371$_{37,38}$ (ხოფ.) შენი წვერების სანაცვლოდ წავიდე, მამა ჩემო! ვარდ-წვერება („ყვავილ-წვერება“). მამა ჩემო!... ფინფილონეფე ბძირა-ში... II 371$_{32}$ წვერებიანებს რომ ვნახავ... „დინჯირა-შ-კულე სკურაფითე ფიმფილის თუდე ჟურ თომა ქანუკვათი!“ II 251$_{21}$ როცა დაიძინებს, სამარ-

თლებლით წვერს ქვევით ორი ღერი თმა წააჭერი!... ბადი კოჩი ფიმბილი უღუნ, ფიმბილონი ონუ II 337_{24} მოხუცს წვერები აქვს, წვერებიანია... ბუჲული, ფიბილი II 340_{24} ულვაში, წვერები...

ამ ძირის მარტივი სახე უნდა იყოს **ფიბ-‖ფიფ-**; **მ-** ფონეტიკურად არის განვითარებული. მეგრულში **მ**-იანი სახეობაა წარმოდგენილი სახელში, ისიც მნიშვნელობის გადახრით: ადამიანის წვერი კი არა, სიმინდის ფოჩი! ჭანურის მსგავსად მეგრულშიც **ფიფ-‖ფიმფ-** ძირი უნდა ყოფილიყო გამოყენებული „წვერის“ აღსანიშნავად, რომ მიმსგავსებით სიმინდის ფოჩისათვის დაერქმიათ ფიმფ-ი. სიმინდის კულტურა სულ ორი საუკუნის წინ შემოვიდა ჩვენში; მაშასადამე, ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში მეგრულად ფიმფ-ი წვერს (борода) ნიშნავდა და ახლანდელი ფრიმულ-ის მაგივრობას ეწეოდა.

რომ ეს მართლაც ასე უნდა ყოფილიყო, ჩანს ზმნიდან უ**ფიფ**-ან-ს: ფრიმული უ**ფიფ**ანს — წვერები გაშლით აყრია; უფიფანს ნასახელარი ზმნაა; მას საფუძვლად უდევს **ფიფ-** ძირი (სახელისა).

19. ჭან. **ყ-ალ**-ი ‖ **ც-ალ**-ი ‖ **ალ**-ი — ყელი, горло
მეგრ. **ც-ალ**-ი — „ „
ქართ. **ყ-ელ**-ი — „ „

სი ინჯირა-ში-ა, ყალი სკურაფითენ მეგოჭკირასუნონ-ჲა!... მეხთერენ, ყალის სკურაფითე ჟურ თომა ნუჭკირასუნტერენ... „მა ყალი მემოჭკირაგინტურ-ი“-ა? I $408_{22,26,27}$ შენ რომ დაწვებიო, ყელს სამართებლით გამოგჭრისო!... მისულა, სამართებლით ყელზე ორი ღერი თმის მოჭრა ნდომებია... ჩემთვის ყელის გამოჭრა გინდოდაო?... ცალიკალა... II 251_{28} ყელთან... „სი მა ცალი მემოკვათატი, ჰო-ი?! II 251_{31} შენ მე ყელსა მჭრიდი, არა?... არ თილისიმი ქუღუტუ, ცალის დოლობუტუ II 326_{35} ერთი თილისმა ჰქონდა, ყელზე ეკიდა... თილჩი ცალი ნუკვათამს დერემენჯიქ II 330_{34} მელიას ყელსა ჭრის მეწისქვილე... ჰემუქ-ნა გამამოჭკიდუ-ჲა, ცალი გომაჭიმოშუ-ჲა II 276_{33} იმან რომ მთხლიაშაო, ყელი მომეღრიცაო... მძი(რ)ეს-შ-კულე (ც)ალის დოლომაკიდეს II 291_{29} როცა გვნახა, ყელზე ჩამოგვეკიდა... ცალი II 337_{1} (ათინ.)... ცალი II 343_{16} (ართ.)... მოთ იდუშუნ სევდა, ალ-გელაქთერი II 378_{13} რად ფიქრობ, სატრფოვ, ყელ-მოღერებული... (ლექსში გვაქვს ეს **ალ-;** ლექსი სარფელისაგანაა ჩაწერილი, მაგრამ ათინური წარმოშობისა უნდა იყოს: ხოფურად **ცალ-** იქნებოდა... ათინურისთვისაც **ალ-** სა-ვალდებულო როდია: **ცალ-** არის ხშირი, **ალ-** კი შესაძლო ვარიანტია... **ც**-ს შესახებ ათინურში: იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 6 ა, გვ. 1 36—37).

ჭანური და მეგრული კანონზომიერად შეესაბამება ქართ. **ყელ-ს;** ოღონდ მეგრულში ეს სიტყვა თითქმის გამოდევნილია კ ი ს ე რ - სიტყვით: ს ა ბ ა ს განმარტებით კ ი ს ე რ ი არის „ქედი და ყელი“ (იხ. ლექსიკ.): ქ ე დ -ი უკანა ნაწილი, ყ ე ლ -ი—წინა; აქედან: ქ ე დ -მ ა ღ ა ლ ი , ქ ე დ - ფ ი ც ხ ე ლ ი , ქ ე დ -მ ა ღ ლ ო ბ ა , ქ ე დ -ფ ი ც ხ ლ ო ბ ა ... ქ ე დ ი ხ ა - რ ი ს ა ... ჭანურში ამის შესაბამისად გარჩეულია ჯ ი ნ ი ქ -ი (ქედი) და ყ ა ლ - ‖ ც ა ლ -... მეგრულში განირჩეოდა კ ი ნ ჩ ხ -ი და ც ა ლ -ი; პირველი ახლაც იხმარება გამოთქმებში კ ი ნ ჩ ხ ი მ ი ო ტ ა ხ ა ფ უ̄ — კისერი მოატეხინა; მეორე შემონახულია ნაწარმოებ სიტყვაში: ო-ც**ალ**-ეშ-ი (‖ ო-**ყალ**-ეშ-ი) — საყელო, „სა-ყელ-ის-ი“. მაგრამ ორივეს ნაცვლად ჩვეულებრივ იხმარება კისერ-ი; აქედან: კ ი ს ე რ - ჷ — ყ ე ლ ჭ ი რ ვ ე ბ ა , ქუნთრუშა; იმერეთშიც დადასტურებულია კ ი ს ე რ - ა, კ ი ს ე რ - ბ ა ტ ო ნ ე ბ ი (იხ. ვ. ბერიძე, სიტყ. კონა). ა. ჭ ყ ო ნ ი ა ც მიუთითებს რაზიკაშვილის დამოწმებით ამ სიტყვაზე: კ ი ს ე რ ა — კისერმოღრეცილი, ქუნთრუშა (აღმოსავლეთ საქართველოში?).

20. ჭან. **ხ-უჯ**-ი ‖ **მ-ხუჯ**-ი ‖ **ფ-ხუჯ**-ი მხარი, плечо
მეგრ. **ხ-უჯ**-ი " "
ქართ. **მ-ხ-არ**-ი ‖ ძვ. ქართ. **მ-ჴ-არ**-ი "

აჲა — ფ ხ უ ჯ ი I 537_{21} ეს — მხარი... ჰაჲ — მ ხ უ ჯ ი II 336_{32} აქ — მხარი... ჰაჲ — ფ ხ უ ჯ ი II 337_{6} ეს — მხარი... ტოფეღი მობიდვა ხ უ ჯ ი ს II 265_{20} თოფი გავიდვა მხარზე...

ძირეული **ხ-** (ძვ. ქართ. ჴ-) დაირთავს ქართულში **-არ** სუფიქსს, ჭანურსა და მეგრულში **-უჯ** ← **-ოჯ** სუფიქსს; ეს უკანასკნელი შეესაბამება ქართ. -**არ**-ს. თავკიდური **მ-** ფონეტიკურად არის განვითარებული ქართულშიც და ჭანურშიც; ამ უკანასკნელში **მ**-ს **ფ**-ც ენაცვლება; სიტყვა ამათ დაურთავადაც გვხვდება. ძირითადი მნიშვნელობა ამ ძირს სამსავე შესადარებელ ერთეულში ერთი და იგივე აქვს.

21. ჭან. **ხ-ე** ← **ხ-ელ-** ხელი, рука
მეგრ. **ხ-ე** ← **ხ-ელ-** " "
ქართ. **ხ-ელ-ი** (ძვ. ქართ. **ჴ-ელ-ი**) "

ჩქინი’სთეი ხ ე უღუნ-ჲა I 500_{20} ჩვენსავით ხელი აქვსო... ხანუმის ხ ე ს ქოგჲაკნერენ I 408_{26} ქალბატონს ხელში წვდომია... ხ ე ვ ა უღუტას-ში უ ხ ე რ ე ლ ი ვუწვამინონ I 530_{29} ხელი თუ არა აქვს, „უხელოს“’

დავუძახებ... არ ბიგა ხ ე ს ქოდიქაჩუ... II 255$_{19}$ ერთი ჯოხი ხელში დაიჭირა... ხე II 337$_{7}$ ხელი... ჰამ — ხ ე -გური II 345$_{31}$ (ართ.) ეს—ხელისგული... ხ ე შ ი გ უ რ ი II 337$_{7}$ (ათინ.) ხელის გული... ხ ე შ ი კ ა პ უ ლ ა II 337$_{8}$ (ათინ.), ხელის ზურგი... თილჩი ოზუმაშეში ფარა სო უღუნ... ხ ე - შ ი უღუნ ჲა ჸურ ხეში!? II 331$_{26}$ მელიას ასაწყველი („საწყავით საზომი’) ფული სადა აქვს... მუჭა აქვს, თუ ორი მუჭა?... ხ ე - კ უ ჩ ხ ე ს -თი ჭამი დუხენუ, ხ ე - კ უ ჩ ხ ე -თი ქოგანწკუ II 260$_{6}$ ხელ-ფეხისთვისაც წამალი გაუკეთა, ხელ-ფეხიც გაეხსნა... თოლი-ქჲორის თოლი გუნწკამს, ხ ე - კ უ ჩ ხ ე კორელის ჰენთეფე გუნწკამს II 258$_{20,21}$ ბრმას თვალს აუხელს („გაუხსნის“), ხელ-ფეხ შეკრულს (ე. ი. კუტს) ამათ გაუხსნის...

მეგრულში ეს ფუძე აღიდგენს ბოლოკიდურ -**ლ**-ს მრავლობითში: ხ ე ლ - ე ფ - ი; ჭანურში კი შეიძლება გვქონდეს, როგორც -**ლ**-იანი ფორმა, ისე უ-**ლ**-ო: ხ ე ლ - ე ფ - ე || ხ ე - ფ - ე...

ძვ. ქართულში ამ ფუძეს ჰქონდა **ჴ**-, მაგრამ ეს ბგერა **ხ**-თი შეიცვალა ახ. ქართულ სალიტერატურო ენაში; ასეთივე ცვლილება განიცადა, ალბათ, ჭანურმა და მეგრულმა.

აქედან ნაწარმოებია:

1. ჭან. **ხე-გურ**-ი || ხეში გურ-ი ხელისგული, ладонь
   მეგრ. **ხე-შქა-გურ**-ი „ „
   ქართ. **ხელის გულ**-ი „
2. ჭან. **ხეში-კაპულა** ხელის ზურგი
3. ჭან. **ხე-დულ**-ი (იხ. **დურყუ**) იდაყვი локоть
   მეგრ. **დუც**-ი „ „
   ქართ. ი-**დაყ**-ვ-ი „
4. ჭან. **ხეში** მუჭი; „ჭელეული“ პატარა კონა, горсть, маленький сноп
5. ჭან. **ხე-კუჩხე** ხელ-ფეხი, руки и ноги
   მეგრ. **ხე-დო-კუჩხ**-ი „ „ „
   ქართ. **ხელ-ფეხ**-ი „ „

22. ჭან. **დურყ**-უ M || **დუყ-უ** M || **ხეშ-დიუ** M || **ხე-დულ**-ი იდაყვი, локоть
   მეგრ. **დუც**-ი „ „
   ქართ. **ი-დაყ-ვ**-ი || ნი-დაყ-ვ-ი „ „

ქართულში ამ სიტყვის ძირად გამოყოფა -**დაყ**-; **ი-** || **ნი-** თავსართი იმავე ღირებულებისაა, როგორც **სი-** სახელში **სი**-სხ-ლ-ი... -**ვ**- ბოლოსართი ფუძის საწარმოებელია...

ქართ. **დაყ**-ს შეეფერება **დუყ- ← დოყ-** (იხ. მეორე ვარიანტი); **ყ**-ს წინ -**რ**- ფონეტიკურადაა განვითარებული **დურყ-უ-**ში...

რ-ს ასეთი წარმომავლობა დასტურდება მეგრულის ჩვენებითაც: **დუც-ი...** ბოლოკიდური **-უ** ჭანურში -**ვ**-ი-საგან მიღებული ჩანს. მეგრულში იგივე -**ვ**- დაკარგულია **ი**-ს წინ...

ხეშ-დიუ, ნ. მარის ჩვენებით, არქაბულში იხმარება; აღწერითი წარმოებაა: ხელის იდაყვი... **ყ**-ს რეფლექსი გამქრალია... ართაშნულ ხე-დუღ-ში მკვეთრი **ც** შეცვლილია მჟღერი **ღ**-თი.

დაყ- (ი-დაყ-ვ-) იგივეა, ალბათ, რაც **დლაყ-ვ-ი** („ცხოელთ მკლავი“ საბას განმარტებით).

ზემოხსენებული ჭანური ვარიანტებიდან პირველი სამი ნ. მარს ეკუთვნის (იხ. ჭან. გრ., გვ. 141)... ტექსტებში გვაქვს მხოლოდ უკანასკნელი ხე-დუღი: II 345_{30}.

23. ჭან. **მე-მ-ცხვ-ერ**-ი || **მე-ცხ-ულ**-ი „სახსარი“, сгиб (пальца)
|| მე-ნ-ცხ-ურ-ი M || მე-მ-ცხ-ურ-ი M
მეგრ. **სა-რ-სხ-ალ**-ი (|| „მე-რ-სხ-ელ-ი“) „ „
ქართ. **სა-ხს-არ**-ი || **სა-ჴს-არ**-ი „

ქართულში ძირეული მასალა **ჴს-** || **ხს-** იგივეა, რაც **ჴსნ-ა** || **ხსნ-ა**-ში გვაქვს. მეგრულში ეს კომპლექსი გადასმითაა წარმოდგენილი, მათ წინ **რ**- არის განვითარებული; ჭანურში ამ **რ**-ს ადგილს **მ** იჭერს, ხოლო **სხ- ცხ**-ს სახეს იღებს (-**ვ**- სუფიქსი?). პრეფიქს-სუფიქსების მხრივ ქართული და მეგრული ერთმანეთს მიჰყვება, ჭანური განსხვავდება.

თავკიდური **მე-** პრევერბია, ფუძე კი ნამყო დროის მიმღეობას წარმოადგენს: მე-მ-სხვ-ერ-ი; შდრ. მეგრ. „მერსხელ-ი“, „მერსხუაფილი“; მეგრულსა და ქართულში კი ეს სიტყვა მყოფადი დროის მიმღეობაა წარმოშობით: **სა- — -არ** || **-ალ...**

ნ. მარის მიერ დადასტურებული **მე-ნ-ცხურ-ი** || **მე-მ-ცხურ-ი -ურ-ს** იძლევა **-ვერ-ის** ნაცვლად; -**ნ**- || -**მ**- ერთმანეთს ენაცვლება. ართაშ. მე-**ცხ**-ულ-ი ყველაზე მარტივია...

მენცხური ნ. მარს ათინურისთვის მოჰყავს; კითიში მემცხვერეფე II 337_{9} „თითის სახსრები“... ათინელ ალი კანთარ-ოღლისგან ჩაწერილ ტექსტებში გვხვდება... ხეში მეცხული: არ კითი სუმ მეცხული უღუნ II $345_{31,32}$ ხელის (!) სახსარი: ერთ თითს სამი სა-ხსარი აქვს... შდრ. ათინელ ალი კანთარ-ოღლისგან ჩაწერილი: არ კითის სუმ მენდრიკონი უღუნ, კითიში მემცხვერეფე II 337_{9} ერთ თითს სამი სახსარი აქვს, თითის „სახსრები“... აგრეთვე არქაბელებთან ჩა-

წერილი: არ კითის — სუმ მ ე დ რ ი კ ო ნ ი , ჟურ (!) მ ე მ ც ხ ვ ე რ ი II 312_5 ერთ თითზე — სამი „სახსარი“, ორი „სახსარი“ (იხ. ქვ.)...

24. ჭან. **მე-დრიკ-ონ**-ი მოსადრეკი, სახსარი თითისა,
|| **მე-ნ-დრიკ-ონ**-ი || **მე-ნ-დიკ-ონ**-ი сгиб, сустав пальца
მეგრ. **-დირიკ-** დრეკა, гнуть
ქართ. **დრიკ-** || **დრეკ-** „

აჲა მ ე ნ დ ი კ ო ნ ი ენ ... არ კითის სუმ მ ე ნ დ ი კ ო ნ ი უღუნ I $537_{21,22}$ ეს სახსარია („მოსადრეკია“, მოსახრელია)... ერთ თითს სამი სახსარი აქვს... არ კითის სუმ მ ე დ რ ი კ ო ნ ი , ჟურ მემცხვერი II 312_5 ერთ თითზე სამი სახსარი, ორი მოსახრელი... არ კითის სუმ მ ე ნ დ რ ი - კ ო ნ ი უღუნ... II 337_8 ერთ თითს სამი სახსარი (მოსახრელი) აქვს...

ხოფელი, არქაბელი, ათინელი ერთხმად ამბობს — თითში სამი „მ ე დ რ ი კ ო ნ ი ა ო “... ეს უკანასკნელი, ამგვარად, ს ა ხ ს ა რ ს ნიშნავს. მ ე მ ც ხ ვ ე რ ი კი მოსახრელ ადგილებს აღნიშნავს. ამიტომ შეიძლება ითქვას: თითს სამი „მედრიკონი“, ორი - „მემცხვერი“ აქვსო, ე. ი. სამი სახსარი და ორი მოსახრელი ადგილი...

არქაბული „მ ე - **დრიკ**- ო ნ - ი“ ამოსავალია ათინური „მ ე - **ნ**- **დრიკ**- ო ნ-“ისათვის: აქ **-ნ-** არის განვითარებული; ხოფ. მ ე - ნ - დ ი კ - ო ნ -ს **-ნ-** განვითარებული აქვს და **-რ-** დაუკარგავს.

ძირი **დრიკ-** იგივეა, რაც ქართ. **დრიკ-** || **დრეკ-,** მეგრ. **დი-რიკ-**...

25. ჭან. **კი-თ**-ი თითი, палец
მეგრ. **კი-თ**-ი „ „
ქართ **თი-თ**-ი „

მა ხუთ კ ი თ ი მიღუნ I 537_{22} მე ხუთი თითი მაქვს... კ ი თ ი შქიმ ონუ II 337_8 თითი ჩემია... ჰამ—ხეშ კ ი თ ე ფ ე II 345_{31} ეს—ხელის თითები... არ კ ი თ ი -კონაი კაჲმალი ქეჲობუ II 254_8 ერთი თითის სისქეზე ერბო... დაასხა... ჭ უ ტ ა კ ი თ ი II 312_9 ნეკი, „პატარა თითი“... წ უ ტ ა კ ი თ ი : დელიკანლის სოლი ხეში წ უ ტ ა კ ი თ ი ს ალთუნიში მაწკინდი მოძინ II 244_6 ახალგაზრდას მარცხენა ხელის ნეკზე ოქროს ბეჭედი აქვს წამოცმული... ჰ ი მ — წ უ ლ უ კ ი თ ი II 346_{14} ის — ნეკი... ჭ კ ო ნ ი კ ი თ ე ფ ე ოკოპკიდით დო აშო ფთქვით... I 509_{21} ნეკები ერთმანეთს გადავაჭდეთ და ასე ვთქვით... ჰამ ო შ ქ ე ნ ა ნ ი კ ი თ ი — II 346_{14} ეს შუა-თითი...

ძირეულია **-თ-**; მეორდება ქართულში; ჭანურში, მეგრულში მას წინ უძღვის სხვა ძირი, საფიქრებელია იგივე, რაც **აკა**-ში გვაქვს: **აკა** — ერთი (აფხაზ. აკჸ—ერთი: Услар, Абх. яз., გვ. 141,77); კ ი თ ი — ერთი თი-თი(?). სწორი უნდა იყოს ის მოსაზრება, რომელსაც ზოგი მკვლევარი აყენებს, როცა ხუ-**თ**-ში, ერ-**თ**-ში თითის აღმნიშვნელ ძირს ვარაუდობს.

საინტერესოა, რომ კ ი თ ი შეუთვისებია (უკეთ — შეუნახავს) იმერულს კ ი ნ თ - ი - ს სახით; ნიშნავს: „ბამბის საპენტავ ჩხირს; ბარის ტარში შერჭობილ... ჩხირს; ძროხის ძუძუს ცალ-ცალკე თითებს“ (იხ. ვ. ბ ე რ ი ძ ე , სიტყვის-კონა: **კინთი**).

ჭან. წულუ (იხ. **წულუ**) კითი (არქ.)	} ‖ ჭკონი კითი — ნეკი	
„ ჭუტა (იხ. **ჭუტა**) „		„
„ წუტა (იხ. **ჭუტა**) „		„

„ დიდი კითი — მეგრ. ჩანჯი კითი — ცერი

„ ოშქენანი კითი —მეგრ. შქაშ კითი — შუა-თითი.

26. ჭან. **ბუ-ცხ-ა** ფრჩხილი, ноготь
მეგრ. **ბი-რ-ცხ-ა** ← ბუ-ცხა „ „
ქართ. **ფ-რ-ცხ-ილ-**ი ‖ ფ-რ-ჩხ-ილ-ი „

ია ბ უ ც ხ ა ენ I 537_{22} ის ფრჩხილია... ბ უ ც ხ ა , ბ უ ც ხ ა შ ი ჩინარი II 337_{9} ფრჩხილი, ფრჩხილის კიდე... ჰამ ბ უ ც ხ ა ონ... კუჩხეში-თი ბ უ ც ხ ა ონ... II $345_{26,27}$ ეს ფრჩხილია... ფეხისაც ფრჩხილია... არ კითი არ ბ უ ც ხ ა უღუნ II 345_{32} ერთ თითს ერთი ფრჩხილი აქვს...

ცხ- ძირი საერთოა; თავსართი **ბუ-** ქართველური ენებისათვის უცხოა: სხვა კავკასიური ენებიდან შეთვისებული კლას-კატეგორიის ნიშანი უნდა იყოს. მეგრულში **ბი-** ← **ბუ-** : შდრ. ბ უ - ც ხ ა : ა კ ა ბ უ ც -ხ ა — ერთი ბეწვა, „ერთი ფრჩხილის ოდენა“. ქართული თავსართი **ფ-** ფონეტიკურად სახეცვლილი **ბ-** არის; აღსანიშნავია **უ-** ხმოვნის დაკარგვა **ფ**-ს მეზობლობაში; ერთგვარ კომპენსაციას შეიძლება **-რ-** ეწეოდეს. ფუძის საწარმოებელ სუფიქსად ქართულში გამოყენებულია **-ილ,** ჭანურსა და მეგრულში **-ა**.

მნიშვნელობა გადახრას არ იძლევა.

27. ჭან. **მ-ჯიხ-**ი ‖ **ნ-ჯიხ-**ი მჯიღი, кулак
მეგრ. **ჯიხ-**ი „ „
ქართ. **მ-ჯიღ-**ი „ „

ნ ჯ ი ხ ი გეჩუ კაჶრის II 274_{33} მჯიღი (მუშტი) დაკრა ლურსმანს... კაჶრეფე მ ჯ ი ხ ი თ ე გეჩუ დო დუვარეფეს დოცონუ II 274_{37} ლურსმებს მჯიღი დაჰკრა და გალავანში დაარჭო... მაჟუას-თი მ ჯ ი ხ ი გეჩუ თის დო თი ღომუ დუხენუ II 277_{21} მეორესაც მჯიღი დაჰკრა თავში და თავი ღომი გაუხადა...

თითქმის უცვლელად არის მოცემული სამსავე ერთეულში: ჭანურსა და მეგრულში **-ლ-** არის დაყრუებული, მეგრულს **მ-** არ გააჩნია, ხოლო ჭანურში **მ**-ს შეიძლება **ნ-** შეენაცვლოს.

ს ა ბ ა ს განმარტებით: „**მჯიღი — ჴელთ** თითნი მომუჭვილი“. მეგრულში ამ სახელიდან იწარმოება ზმნა: ჯ ი ხ უ ნ ს, ქ ო - ჯ ი ხ - უ — მჯიღსა ჰკრავს, მჯიღი ჰკრა.

ეს ძირი ჩვენი ენებისა არ უნდა იყოს.

28.	ჭან.	**კუჩხ-ე**	ფეხი, нога
	მეგრ.	**კუჩხ-ი**	” ”
	ქართ.	**მ-კჳრცხ-ლ-**	„ფრჴივ მავალი“... (საბა), пеший
	სვან.	**ჭიშხ-**	ფეხი, нога

გჲუსტუ დო გჲანთხუ: კ უ ჩ ხ ე ს ლასტიკი მოძიტუ I 477_{26} დაუსხლტა და დაეცა: ფეხზე კალოში ეცვა... „კაზის არ კ უ ჩ ხ ე ავენ!“... „ჟურ კ უ ჩ ხ ე უღუნ“-ჲა... II $255_{9,10}$ „ბატს ერთი ფეხი ექნება!“... „ორი ფეხი აქვსო“... ხ ე - კ უ ჩ ხ ე კორელი... (იხ. მაგალ. **ხე**-სთან)... ქონთრაში ნ ო - კ უ ნ ჩ ხ ე ნ ი ლეტას ქოგჲოხენ... მან ია ნ ო კ უ ნ ჩ ხ ე ნ ი ბძირაში... II 371_{11} (ხოფ.) ფეხსაცმლის კვალი მიწას აჩნია... მე იმ კვალს რომ ვნახავ... კ უ ჩ ხ ე ც ა ლ ი II $345_{27,28}$ „ფეხის ყელი“...

კ უ ჩ ხ ე ტაბანი II 337_{12} ფეხის გული: მეგრ. ნ ა რ ჩ ა - კ უ ჩ ხ ი (სიტყვა-სიტყვით: „ნაგები ფეხი“; იხ. ქვემოთ).

სვანურში **კ-** შეცვლილია აფრიკატით: ჭ ი შ ხ - ← * კ ი შ ხ - || * კ უ შ ხ - : ქართულ კ ჳ̂ ა რ ც ხ ლ - და ჭან.-მეგრ. კ უ ჩ ხ -ის კავშირი აღნიშნული აქვს აკად. ნ. მ ა რ ს . კ ჳ̂ ა რ ც ხ - დაირთავს ფუძის საწარმოებელ **-ლ-** სუფიქსს. კ უ ჩ ხ -თან უფრო ახლოსაა მ**-კჳრცხ-**ლ- (იხ. ს ა ბ ა).

კ უ ჩ ხ - **ე**- ს **-ე** სახელობითის ნიშანია (ზანური).

ამ ძირიდან ნაწარმოებია:

ნო-**კუჩხ**-ენ-ი—კვალი, .,ნაფეხარი“.

ხე**-კუჩხე** || ხე დო **კუჩხე** (იხ. **ხე**).

29. ჭან. **კოჭ-ი** კოჭი, лодыжка
მეგრ. **კონჭ-ი** კარის საკეტი, замычка, двери
ქართ. **კოჭ-ი** лодыжка

ია კ ო ჭ ი ენ I 537_{26} ის კოჭია...

მეგრულში ეს ფუძე გვაქვს (**ჭ**-ს წინ **ნ-** განვითარებულია), მაგრამ სხვა მნიშვნელობით: ესაა მოწყობილობა კარის დასაკეტი (წააგავს კოჭის ძვალს). ფეხის ძვალს მეგრულში ის არ აღნიშნავს. ქართულსა და ჭანურში ერთი და იგივე ფუძე ერთი და იმავე მნიშვნელობის მატარებელია.

კოჭ- ფუძე არის სომხურშიც, მაგრამ ინდო-ევროპული ენების კუთვნილებას ეს ფუძე არ წარმოადგენს.

30. ჭან. **ტაბ-ან-ი || ტაბ-უ** ფეხის გული, подошва ноги
მეგრ. **ტობ-ა** ღრმა (წყალი), глубокая (вода)
ქართ. **ტბ-ა←ტაბ-ა** озеро

ტ ა ბ უ -თი ვუწოლემთ, ქური-თი ვუწოლემთ (კუჩხე-ტ ა ბ ა ნ ი) II 337_{12} ტაბუსაც ვეძახით, ქუსლსაც ვეძახით (ფეხის „ტაბანი“)... კუჩხეში თუდე ტ ა ბ ა ნ ი ონ II 345_{27} ფეხის ქვეშ „ტაბანი“-ა (ფეხის გულია)... ია—ქუი, აჲა—კუჩხეში ტ ა ბ ა ნ ი I 537_{26} ის ქუსლია, ეს ფეხის გული („ტაბანი“)...

ქუსლი და „ტაბანი“ აქ (ხოფურში) გარჩეულია; ათინელი ალი კანთარ-ოღლი მათ აიგივებს. შეიძლება ეს არც იყოს შემთხვევითი: ნ. მ ა რ ს „ტაბან“-ისთვის ზემოხსენებულის გარდა მეორე მნიშვნელობაც აქვს ნაჩვენები: კავის ის ნაწილი, რომელზედაც წამოცმულია სახნისიო (ჭან. გრ., გვ. 187). კავის ამ ნაწილს მეგრულად „ქური“ ჰქვია: „ო გ ა ფ ა შ ი ქ უ რ ი“. ამგვარად, „ტაბანი“ = „ქური“...

ძირეულია ამ სიტყვაში **ტაბ- ; -ან** სუფიქსია; მას ენაცვლება **-უ: ტაბ-უ. ტაბ-** იგივე ძირი ჩანს, რაც ქართ. **ტბა-ში** გვაქვს. მართალია, ჭანურში გვაქვს ამ უკანასკნელის შესაბამისი **ტობ- || ტიბ-,** მაგრამ ეს არ გამორიცხავს **ტაბ-** ძირის შემონახვასაც: მნიშვნელობათა დიფერენციაციამ გააადვილა ეს, რადგანაც კავშირი ამ „ორ“ ძირს შორის არ იგრძნობოდა.

რა აქვს საერთო **ტაბ-ან-სა** და **ტობ-ას** მნიშვნელობის მხრივ? ორივე ჩ ა ღ რ მ ა ვ ე ბ ა ს აღნიშნავს.

31. ჭან. **ბუ-რ-გულ**-ი || **ბუ-რ-გილ**-ი მუხლი, колено
მეგრ. **ბი-რ-გულ**-ი „ „
ქართ. —
სვან. **ღულ-ა** „ „

ადა—ბურგილი I 537_{26} ეს—მუხლი... ბურგულეფე გაწკუნასენ II 245_{26} მუხლები გეტკინება... ბურგულიშა ეგიხთასე II 250_{13} მუხლამდის აგივა... დოგაჭკინდუ, ბურგულის-ნა გელადვი II 306_{30} დაიღალე, მუხლზე რომ დავდევი... ბურგულიშე ქომვალუ II 323_{17} მუხლამდის აუვიდა... აგრეთვე II 337_{11}, 345_{29}...

უ და **ი**-ს მონაცვალეობა ჭანურში (ხოფურში) და მეგრულში ბუნებრივია (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 8 გ).

თავსართი ბუ-რ-||ბი-რ- იმგვარივე ჩანს, როგორ ბუ-ცხა||ბი-რ-ცხა-ში; სვანურს ეს თავსართი არა აქვს. ქართულში თვით ძირიც არსად ჩანს: მუჴ-ლ-||მუხ-ლ- სულ სხვა ძირია.

ღულ-||ღულ-ა ინდოევროპულ ენებში ცნობილ გულა ||კულა-ს უნდა უკავშირდებოდეს.

32. ჭან. **ქურ**-ი || **ქუ**-ი ქუსლი, пята, каблук
მეგრ. **ქურ**-ი || **ქურს-ი** || **ქურც**-ი ქუსლი, წიხლი, пята
удар пятой
ქართ. **ქუს-ლ**-ი пята

ია—ქუი I 159_{33} ის—ქუსლი... ტაბუ-თი ვუწოლემთ, ქური-თი ვუწოლემთ (კუჩხე-ტაბანი) II 337_{12} ტაბუ-საც ვეტყვით, ქუსლსაც ვეტყვით (ფეხის „ტაბანი“)... აქ ქური ტაბუ||ტაბან-ის სინონიმადაა გამოყვანილი. ათინელის მეტყველებაში დადასტურებული ეს ფაქტი განმარტებას მოითხოვს (იხ. **ტაბან**-).

ქუს-**ლ**-ში -**ლ**- ფუძის საწარმოებელი სუფიქსია; მეგრულსა და ჭანურში ქუს-რ-ი გვქონია და მისგან ქურს-ი მიგვიღია **-სრ-** თანხმოვანთა გადასმით. ეს ქურსი დადასტურებული აქვს ი. ყიფშიძეს (იხ. მეგრ. გრამ., ლექს.: **ქური);** აქედანაა მიღებული ქურც-ი; მეორე მხრივ, გადასმამდის დაკარგულია -**ს**- და **სრ-** კომპლექსის გამარტივებას მოუცია ქურ-ი.

33. ჭან. **გ-ურ**-ი || **გ-უ**-ი გული, сердце
მეგრ. **გ-ურ**-ი „ „
ქართ. **გ-ულ**-ი „
სვან. **გ-ùი** || **გ-ùილ-დ** „ „

აქ გუი ენ I 537_{27} აქ გულია... გუ(რ)ი II 337_{2} დოლოხე გური'ნ II 346_{6} შიგნით გულია... გურ-პიჯის ჲოხენ II 261_{36} გულ-მკერდზე აზის... ბითთუმ გური პიჯი-ნ II 346_{6} მთლად გულ-მკერდია, „გულის პირია“... გუ-პიჯი I 533_{12} გულმკერდი... ოკვაკიდეს თილქიში კუდელიში გურინე II 262_{16} წაიკიდნენ მელიას კუდის გამო („კუდისათვის“, „კუდის გულისათვის“)... კაი გუითე გძირა-მა, ბუწვი II 292_{33} კარგ გუნებაზე („კარგი გულით“) გნახო-მეთქი, ვუთხარი... ნა გოლულუნ, კოჩი, გური ბუხენამ II 252_{26} რომ გაივლის კაცი, ვასიამოვნებ („გულს ვუკეთებ“)... გუი მომიხთუ II 292_{26} „გული მომივიდა“ (შდრ. ქართ. „გული წამივიდა“)... იგივე გამოთქმა: II 358_{15-18}, 287_{17}... ხოლო გუის ნაჭუ II 280_{19} კიდევ გული დასწვა... გურის მემაჭვი II 257_{28} შემეცოდე („გული დამწვი“)...

ძირია — **გ**-; ფუძის საწარმოებელი აფიქსია -**ულ**- ქართ., **-ურ-** ჭანურსა და მეგრულში[1]; სვანურში -**უ**- დაშლილია -**ჳი**-დ და გვხვდება **ლ**-ს მოკვეცითაც და **ლ**-იანადაც.

ჯერ კიდევ უსლარს ჰქონდა აღნიშნული, რომ ეგევე ძირი -**გ**- გამოყენებულია აფხაზურში, ხუნძურში, ლაკურში.

ქართულში გულ- ფუძე მთელ რიგ რთულ ფუძეებსა და გამოთქმებს აწარმოებს: გულის-ყურ-ი, გულის-ხმა (ძვ. ქართ. გულისჴმაჲ) — გულისხმობს, იგულისხმება..., გულის თქმა (აჰყვა გულის თქმას), გულის-წყრომა, გულის რევა‖გულის ზიდილი, გულ-ყრა (გულს შემოეყარა), გულ-ქვა, გულ-წრფელი (ე. ი. „გულ-სწორი“, „გულმართალი“), გულ-ჩვილი, გულკეთილი, გულ-ნაკლული, გულ-მოდგინე... გაგულისდა, იმერ. „გული მოიყვანა“, ხევს. გულავს: რას ხგულავ? — რას წყრები? ძვ. ქართ.: მომიჴდა გულსა — აზრად მომივიდა, „თავში მომივიდა“, როგორც ახლა ვიტყვით ხოლმე (სიტყვა-სიტყვით: გულში მომივიდა: იხ. კიმენი, გვ. 28,—სინა-რაითის მამათა მოწყვეტა, — 864 წლის დათარიღებული ორიგინალური თხზულება).

შდრ. სვ. გუდ ანჴა̈დ „გულს მოუვიდა“, ე. ი. გაიგო.

ჭანურშიც, მეგრულშიც გულს მრავალგვარი ფუნქცია მიეწერება (იხ. მაგალით.). მაგრამ ქართულის მიხედვითაც ცხადია, რომ გული წარმოდგენილია აზროვნებითი პროცესების ცენტრად, გრძნობების წყაროდ, ტემპერამენტ-ხასიათის განმსაზღვრელად და ორგანული შეგრძნებების (გულისრევა..., გულის შემოყრა) ამთვისებლად, ერთი სიტყვით, მას ეკისრება ტვინის, გულის, კუჭისა და, ნაწილობრივ, პერიფერიული ნერვული სისტემის მაგივრობა გა-

[1] ხმოვნებს შორის -**რ**- ჭანურში შეიძლება დაიკარგოს: იხ. ჭან. გრამ. ანალ. § 8 ა.

სწიოს — სიცოცხლის მატარებელი გულია! ჩანს, ძველი ადამიანის ყურადღება ადრე მიიპყრო ამ ორგანომ, რომლის საქმიანობა ასე მნიშვნელოვანიც იყო და თ ვ ა ლ ს ა ჩ ი ნ ო ც.

34. ჭან. **ფურ-ფ**-უ ფილტვი, легкие
მეგრ. **ფირტ-ვ**-ი " "
ქართ. **ფილტ-ვ**-ი "

ფ უ რ ფ უ II 346_6.

მეგრულში ფ ი რ ტ - დაცულია გამოთქმაში ფ ი რ ტ - ხ ვ ა ლ - ი „ფილტვის-ხველება", ე. ი. ფილტვების ტუბერკულოზი; ჩვეულებრივად იხმარება ფ ი ჟ ვ - ი, აქედან ფ ი ჟ ვ ი ნ ა ფ ა — შეშუპება, გასივება წყლის ჩადგომით; ორივე დადასტურებულია იმერულში: „ფ-ი-ჟ უ ა / ე — ფილტვი"; „და-ფ ი ჟ ვ ი ნ ე ბ ა — სახეზე დასივება წყლის ჩადგომით" (იხ. ვ. ბ ე რ ი ძ ე, სიტყვის კონა).

ჭანურ **ფურფ-უ**-ში იგივე ძირი უნდა გვქონდეს, მაგრამ ცხადი არაა ძირის ბოლოკიდურის **ფ**-ს ვითარება.

მასთან დამაფიქრებელია ისიც, რომ ფ უ რ ფ უ მხოლოდ ერთი პირის ჩვენებით გვაქვს ჩაწერილი (ართაშნელი მუსა გულაბერ-ოღლი-საგან); სხვები — არქაბელები, სარფელები — ქ ჩ ე ჯ ი გ ე რ ი || ხ ჩ ე ჯ ი გ ე (რ) ი — „თეთრი ჯიგარიო" — ამბობენ; ნ. მ ა რ ს ფ უ რ ფ უ ბულეფუ(რ)ში აქვს დადასტურებული.

ჭან. ჯ ი გ ე რ ი და ქართ. ჯ ი გ ა რ ი სპარსულიდანაა შეთვისებული; ქართ. ღ ვ ი ძ - ლ - ი და სვან. ყ ვ ი ჟ ე [1] შეიძლება საერთო ძირისა იყოს; მათგან არსებითად განსხვავდება მეგრ. ჩ ხ ო ნ ჩ ხ - ი — ღვიძლი.

35. ჭან. **ფა-ნ-წ-ალ-ა** || **ფაწ-ალ-ა** M ელენთა, ტყლიპი, селезенка
მეგრ. —
ქართ. **ფაწ-ალ-ა**

ფ ა ნ წ ა ლ ა II 346_7.

ქართულში ფ ა წ ა ლ ა დადასტურებული აქვს ს ა ბ ა ს, რომელიც ნ ე მ ე ს ი ო ს ზ ე მიუთითებს და ტ ყ ი რ პ ი -თ განმარტავს ამ სიტყვას.

[1] ეგევე ძირია, ალბათ, ქართ. ყ ვ ი ც -ა, ყ ვ ი თ -ა, ყ ვ ი ც -იან-ში; ყ ვ ი თ -ე ლ -იც, საფიქრებელია, თავდაპირველად იმ ფერს აღნიშნავდა, რომელიც ნაღვლის განთხევისას ავადმყოფის პირის სახეს ჰქონდა.

სხვათა ჩვენებით გარე-კახურში ფ ა წ - ი ლ - ი იხმარება ელენთის მნიშვნელობით. მეგრული ლ ე ლ ე ც - ი სულ სხვა ძირი ჩანს (ასევე, სვ. ნ გ ნ გ რ ა).

ნ. მ ა რ ს ხოფურზე მითითებით ლექსიკონში შეტანილი აქვს **ფაწ-ალ-ა;** ეს ის ფორმაა, რომელიც ქართულში გვაქვს: **ნ- წ**-ს წინ აქ არ არის განვითარებული ჯერ კიდევ.

36. ჭან. **შქა** || **შკა** წელი, поясница, "чресла" M
მეგრ. **შქა** შუა, середина
ქართ. **შუა** „

ია შ ქ ა ენ I 537_{24} ის წელია... (პასუხია მითითებაზე)...

შ ქ ა შ ე ხამი ელიწუ დერემენჯიქ II 330_{34} წელიდან დანა ამოიძრო მეწისქვილემ... შ ქ ა ს თოჭი ჯემიდვი II 334_{4} წელზე თოკი შემაბი... ოხორძა მუში დუდი დუტროხუ, შ კ ა ლ ე ფ ე დუტროხუ II $330_{5,6}$ თავის ცოლს თავი გაუტეხა, წელში გაწყვიტა („წელი გაუტეხა“)... შ ქ ა შ ა ეგიხთასე შური II 250_{14} წელამდის აგივა სული... ჰამ შ ქ ა ონ, ჯინ ქორ-ბა ონ II 345_{29} ეს წელია, ზევით — მუცელია...

შქა იგივე **შუა-ა: შ**-ს შემდეგ განვითარებულია **ქ** (**უ**-ს შესაბამისი არაფერი გვაქვს!)... **კ**-იანი ვარიანტი — **შკა** — მეორეული მოვლენაა ჭა-ნურისა. სემასიოლოგიური კავშირი **წელ-** სიტყვასა და **შუა-** სიტყვასთან ცხადია: წ ე ლ ი ს ადგილმდებარეობა ამას გასაგებს ხდის.

დოც. ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე მ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ ქარ-თულში ამჟამად ხმარებული **მენჯ-ი** („კაცის თეძო“ ს ა ბ ა ს განმარ-ტე-ბით) არის სომხ. მ ე ჯ *մեջ* — „შუა“.

შუა-ს ასეთი გამოყენება მ ე ნ ჯ - ის, წ ე ლ -ის აღსანიშნავად არც ქართულმა იცის და არც მეგრულმა.

37. ჭან. **ქორბა** მუცელი, живот
მეგრ. **ქორა** || **ქვარა** „ „
ქართ. —

აჲა — ქ ო რ ბ ა I 537_{21} ეს — მუცელი... ქ ო რ ბ ა ს ხამი გოხუნეს II 273_{5} მუცელში დანა ჰკრეს... ქ ო რ ბ ა ს ბერე დვაჲუ II 328_{15} მუცელში ბავშვი ჩაესახა (გაუჩნდა)... არ თუთაშ-კულე ქ ო რ ბ ა მორდერი დვაჲუ II 328_{20} ერთი თვის შემდეგ მუცელი დიდი გაუხდა... ქორბა დვაცუ (ოხორზას) II 356_{14} დაორსულდა (მუცელი გაუჩნდა ქალს)... ჰამ შქა ონ, ჯინ ქ ო რ ბ ა ონ II 345_{14} ეს წელია, ზევით მუცელია... აგრეთვე: II 337_{2}...

მეგრულში გვაქვს ქ ო რ ა — სენაკურში, ქ ვ ა რ ა — ზუგდიდურ-სა-მურზაყანულში (შდრ. გ ო ლ ა და გ ვ ა ლ ა — „მთა"): **ვა ო-ს** დაშლი-თაა მიღებული. ქ ო რ ა მეგრ. და ქ ო რ ბ ა ჭან. ერთი და იგივეა (აუხ-სნელი რჩება **ბ:** ქ ო რ - **ბ**- ა).

ქართულში ეს ძირი არა ჩანს...

38. ჭან. „**წიპა**" M ჭიპი, пупок
მეგრ. **ჭიპ**-ი " "
ქართ. **ჭიპ**-ი "

სიტყვა დადასტურებული აქვს ნ. მ ა რ ს ათინურში. უდავოა, რომ ეს იგივე „**ჭიპ**"-ია. საგულისხმო ის არის, რომ ზანური ნორმის შე-საბამი-სი **ჭიპ-ი** ქართულში გვაქვს, ქართული ნორმისა კი — ჭანურში. მეგრ. **ჭიპ**-ი ან ქართდლიდან არის შეთვისებული, ანდა ათინ. წ ი პ -ა მეორეუ-ლია, მიღებულია ჭიპ-ისაგან, ეს უკანასკნელი კი საერთო იყო. პირველი შესაძლებლობა სინამდვილესთან უფრო ახლო უნდა იყოს. ანალოგიური საკითხების შესახებ იხ. აქვე შ ე ს ა ვ ა ლ ი .

ჭანურში „ჭიპის" აღსანიშნავად ჩვეულებრივ სხვა სიტყვა იხმარება; ესაა უ მ პ ა : იხ. I 537_{25}, II 345_{14}; ჩვენს ტექსტებში ეს სიტყვა ხოფურსა და ართაშნულში გვხვდება (ნ. მ ა რ ს ართაშენში ო მ პ ა შეუნიშნავს). ეს უ მ პ ა იგივეა, რაც ძვ. ქართ. უ პ ე .

ნ. მ ა რ ი მას ბერძ. δμφαλοζ — „ჭიპი"' უკავშირებს.

39. ჭან. **ჭ-უ** ‖ **მ-ჭუ M** ნაწლევი, **кишки**
მეგრ. **ჭ-ი** " "
ქართ. **წ-ელ-ი** "

ჰიმ ჭ უ ონუ II 337_5 ის წელებია, ნაწლევია... **მ**- დართული ვა-რი-ანტი **მ-ჭუ** გვაქვს ნ. მ ა რ თ ა ნ . ჭ უ ‖ მ - ჭ უ ათინურში გვაქვს; ხო-ფასა და ვიწე-არქაბეში იხმარება ჭ ი ნ ჭ ყ ვ ა ლ ა (ხოფ.), ჭ ი ნ ჭ ვ ა - ლ ა (ვიწ.-არქაბ.) (ჭუ-საგან ნაწარმოები რთული ფუძე?!)...

ძირეული წ- კანონზომიერადაა წარმოდგენილი ჭანურსა და მე-გრულში **ჭ**-ს სახით; -**ელ**- ქართულში ფუძის საწარმოებელი აფიქსია; მისი მორფოლოგიური ეკვივალენტია ჭანურში -**უ** (შდრ. ბელ-**ელ**- — ბაღ-**უ**); ამ **უ**-ს **ი**-თ შენაცვლება გვაქვს მეგრულში.

რაც შეეხება მნიშვნელობას, განმარტებას მოითხოვს ქართულში არ-სებული ვითარება. ამჟამად წ ე ლ - ი — ჭ უ -ს მნიშვნელობით მრავლობით-ში დაისმის: წ ე ლ ე ბ ი გამოაყრევინა, დააყრევინა... მხოლობითში წ ე - ლ ი — „სარტყლის ადგილს", **поясница**-ს ნიშნავს; წ ე ლ ე ბ ი ს მნიშვნე-

ლობით ნაწლევი იხმარება. მაგრამ ეს მეორეული მოვლენაა. საბა პირდაპირ ამბობს: „წელი — ნაწლევი“-ო.

ჭანურსა და მეგრულში ასეთი ცვლილება ამ სიტყვის მნიშვნელობას არ ახასიათებს.

მეგრულში **ჭი**-საგანაა ნაწარმოები ო-**ჭ**-იშ-ი, წელი თანამედროვე გაგებით (поясница)— ე. ი. სა-წელ-ის-ი.

40. ჭან. **ტკ-ებ-ი** || **ტ-ებ-ი** ტყავი, кожа, шкура
მეგრ. **ტყ-ებ-ი** „ „ „
ქართ. **ტყ-ავ-ი** „

ხოჯიში ტკები კაპეტი... რენ. ტკებიში ქალამანი იქიფან... I 542$_{34}$ ხარის ტყავი მაგარია. ტყავისაგან ქალამანს „აკეთებენ“... ფუჯის... ტები გოპწუმთ II 347$_{14}$ ძროხას... ტყავს გავაძრობთ... ფუჯიში ტებიშე... ქალამანი ბიქუმთ II 347$_{25}$ ძროხის ტყავისაგან ქალამანს „ვაკეთებთ“... ტები II 346$_{12}$ ტყავი (ადამიანისა)...

ამჟამად ხოფურში, არქაბულში ტკებ-ის ნაცვლად გავრცელებულია ფოსტი (თურქ.) და პირველს გამოდევნით ემუქრება.

ტებ-ი **ტკ-** კომპლექსის გამარტივებითაა მიღებული ათინურში. **ტკ-** ჭანური ვარიანტია **ტყ**-სი (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 6 გ, გვ. 37—38).

-ავ- სუფიქსი ქართულისა ჭანურსა და მეგრულში **-ებ**-ით არის გადმოცემული (**-ებ**- ← **-ევ**-?); ესეც ფუძის საწარმოებელი სუფიქსია ჭანურსა და მეგრულში ისევე, როგორც **-ავ**- ქართულში.

აღსანიშნავია, რომ ეს **-ებ-** მეგრულში იცვლება **-აბ**-ით ნასახელარ ზმნაში **ტყ-აბ**-არ-ან-ს „ატყავებს“, გო-**ტყ-აბ**-არ-უ გაატყავა.

41. ჭან. **ხორც-ი** || **ხოწ-ი** ხორცი, мясо
მეგრ. **ხორც-ი** „ „
ქართ. **ხორც-ი** || **ჴორც-ი** ძვ. ქართ. „

ქოთუმეში ხორცი-თი გვერდიშა დოგიბუფან I 522$_{13}$ ქათმის ხორცსაც „ნახევრად მოხარშავენ“... ხორცონი სარმას დოღუ სარმა ვუწუმეთ I 520$_{29}$ ხორციან „სარმას“ მართალ „სარმას“ ვეტყვით... ხორცი გუბუმან II 274$_{9}$ ხორცს ხარშავენ... ხორცი დოპკვათუმთ, დოფჩხამთ II 347$_{15}$ ხორცს დავჭრით, გავრეცხავთ... „დაჩხუი ოგზით, ხოწი (!) ქონობით, იჯიბას!“... ხოწი იჯიბენ მორდერი ჭუკანითე II 332$_{29}$ „ცეცხლი დაანთეთ, ხორცი ჩამოკიდეთ, იხარშოს!“... ხორცი იხარშება დიდი ქვაბით...

ხორც- ფუძე საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის. ათინურში ამ ფუძეს **-რ-** დაკარგული აქვს და, რაც მთავარია, **-ც-** შეცვლილია **-წ**-თი (დაახლოებით იმგვარივე მოვლენაა, როგორიც **ოძ**ირუ || **ოწ**ირუში გვაქვს!).

მნიშვნელობა ერთი და იგივე აქვს სამსავე შესადარებელ ერთეულში.

42. ჭან. **ყვ-ილ**-ი || **ც-ილ**-ი || **ილ**-ი ძვალი, кость
მეგრ. — „ „
ქართ. **ყვ-ლ-ივ**- მხრის ძვალი, плечевая кость

ყ ვ ი ლ ე ფ ე არ ჯეის ქოკობღეს... ყ ვ ი ლ ე ფ ე არ ჯერის ოკობღეი ქოდოსქიდუ I $395_{23,24}$ ძვლები ერთ ადგილას შეაგროვეს... ძვლები ერთ ადგილას შეგროვილი დარჩა... ხორციშ დოლოხე ც ი ლ ი ონუ II 337_{6} ხორცის შიგნით ძვალია... ჰამ ც ი ლ ი'ნ II 346_{5} ეს ძვალია... ი ლ ი II 345_{28}.

ყ ვ ი ლ - ხოფური ვარიანტია; ც ი ლ - არქაბულსა და ათინურში გვაქვს; ათინურში ილ-იც გვხვდება (ნ. მ ა რ ს მ ხ ო ლ ო დ ეს უკანასკნელი აქვს ნაჩვენები ვიწურისა და ათინურისათვის). ც ი ლ - || ი ლ - ში დაკარგულია **ვ** (შდრ. შ ქ ი თ - ← შ ქ ვ ი თ — „შვიდი").

მეგრულში ეს ძირი არა ჩანს. ქართული ძ ვ ა ლ - სულ სხვა ძირია; მაგრამ ქართულისთვის ყ ვ ი ლ - არ არის უცხო; შენახულა იგი ნაწარმოებ ფუძეში ყ ვ ლ ი ვ -, რაიც ს ა ბ ა ს განმარტებით „მჴრის ძვალს" ნიშნავს.

43. ჭან. **თომ-ა** თმა, ბეწვი, волос, шерсть (животных)
მეგრ. **თომ-ა** „ „
ქართ. **თმ-ა** волос

სკურაφითე ყალის ჟურ თ ო მ ა ნუჭკირასუნტერენ I 408_{26} სამართებლით ყელზე ორი [ღერი] თმის მოჭრა ნდომებია... კოჩის თის თ ო მ ა აყვენ; ცხენის, ფუჯის, თხას — ტანის—, ემუს-თი თ ო მ ა აყვენ... I $531_{11,12}$ კაცს თავზე თმა ექნება; ცხენს, ძროხას, თხას—ტანზე—, იმათაც („იმასაც") თმა ექნებათ... ნუკუში თ ო მ ა ლ ე ფ ე... მჩვერი გობღერი II 332_{6} პირისახის თმები (წვერები)... ფქვილში ამოგანგლილი (ფქვილ-შეყრილი)...

უკანასკნელი მაგალითი გვაფიქრებინებს, რომ ამ სახელის ფუძეა **თომ-ალ**-, ძირეული **თომ-** დაირთავს **-ალ** სუფიქსს, რომელიც მხოლოობითში **ლ**-ს კარგავს (შდრ. ჯ უ მ - ა ლ - ე ფ ე — ჯ უ მ - ა — ძმები, ძმა...). ნ. მ ა რ ს მოხსენებული აქვს თ ო მ - ო ნ - ი — „თმიანი"—, მაგრამ შენიშნავს — „ეს ნაკლებ ხმარებულიაო". ჩვეულებრივი კი არისო: თ ო მ - ა ლ - ჯ ა რ - ი „თმიანი", „თ ო მ - ო ლ - ჯ ა რ - ი " — ვიწეში (იხ. ჭან. გრ., გვ. 147).

ჭანური და მეგრ. **თომ-** ძირი ქართულისთვის **თამ-ს** გვავარაუ-დებინებს; **ა-** ამ ფუძეს დაკარგვია **-ა(ნ/ლ)** სუფიქსის დართვისას: **თამ-ა** (ნ/ლ) → **თმ-ა**(ნ/ლ)... შდრ. **ძამ-ა**(ნ) → **ძმ**-ა(ნ)...

44. ჭან. **დი-ცხ-ირ-ი** ‖ **დი-ნ-ცხ-ირ-ი** სისხლი, кровь
მეგრ. **ზი-სხ-ირ-ი** ‖ **ზგ-სხ-გრ-ი** „ „
ქართ. **სი-სხ-ლ-ი** „
სვან. **ზი-სხ-** „ „

დიცხირი დამარეფეს ონუ II 337_{10} სისხლი ძარღვებშია... ხორციში დოლოხე — ცილი დო დინცხირი II 346_{13} ხორცის შიგნით — ძვალი და სისხლი... ოხორის ა ქჩინი ქომოლახენ, არ დიდი ჭუკითე დიცხირონი ფლავი გუბუმს II 276_6 სახლში ერთი დედაბერი ზის, ერთი დიდი ქვაბით სისხლიან ფლავს ხარშავს... ბერე მექვათერი, ხვალა დიცხირი, ქოჯანს II 257_5 ბავშვი მოკლული, სულ სისხლი, წევს... დიცხირონი ხამი იღუ II 256_{35} სისხლიანი დანა წაიღო...

ძირეულია **-სხ-**; ის დაცულია ქართულში, მეგრულში, სვანურში: ჭანურში ქცეულა **-ცხ**-დ; წინსართებიდან: **ზი-** მიღებულია **დი**-საგან: **დი** → **ძი** → **ზი** (შდრ. **დი**-ცამს ‖ **ძი**-ცამს — იცინის... დო**დ**უ **ძ**უნ ‖ **ზ**უნ — და**დ**ვა — **ძ**ევს)... ესაა ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელი თავსართი. **დი**-ს მორფოლოგიური ეკვივალენტია **სი-** ქართულში. სუფიქსი სვანურს სულ არა აქვს (არ ჰქონდა თუ დაეკარგა?!); ქართულში **-ლ**-(← **-ილ**-) სუფიქსი გვაქვს, ჭანურსა და მეგრულში **-ირ**-; ეს სუფიქსები ფუძის დეტერმინანტებია.

ძირეულ **ცხ-**ს წინ ჭანურში შეიძლება **ნ-** გვქონდეს (ფონეტიკურად განვითარებული).

45. ჭან. **ჩილამ-რ-ე** ‖ **ჩალამ-ურ-ე** ‖ **ჩელამ-რ-ე** ცრემლი, слеза
‖ „**ჩელამურ-ე**“ M ‖ **ჩი-ლამ-ბ-რ-ე**“ M
‖ „**ჩილამ-ბ-რ-**ი“ M ‖ „ჩილამ-ბ-ი“ M
მეგრ. **ჩილამ-ურ-**ი „ „
ქართ. **ცრემ-ლ-**ი „

ციზგარუ-სი ჩილამრეფე ინჯილიშ ქვა დიჲუ II 356_{21} რომ იტირა, ცრემლები ძვირფას ქვებად იქცა... ჩელამრეფე II 356_{17} ჩალამურე თოლის ქოგომოდგითუ II 380_{28} (ხოფ.) ცრემლი მომადგა თვალზე...

ჩვენს ტექსტებში დადასტურებული სამი ვარიანტის გარდა (ჩილამრე, ჩელამრე ორივე ათინურში, — ჩალამურე — ხოფურში—) ნ. მარს ოთხი სხვაც აქვს აღნიშნული: ჩელამურე — ხოფ., ჩილამბრე — ვიწ., ჩილამბრი — ათინ. და ვიწ., ჩილამბი —

ათინ., ჩილამი-ც კი ათინურში. ჩვენს ათინურ ტექსტებში მოცემული ჩილამრე ვარიანტი ნ. მარს არქაბულისთვის აქვს განკუთვნილი. **ბ**-იანი ვარიანტები ვიწურში და ათინურში გვაქვს: **ბ**- **მ**-სთანაა განვითარებული: ჩილამრე → ჩილამბრე... ჩილამბრი → ჩილამბი: **რ-** არის დაკარგული.

ერთმანეთს ენაცვლება **-ურ-** || -**რ**- ვარიანტები: ჩალამურე ჩელამურე და ჩილამრე, ჩელამრე, ჩილამბრე, ჩილამბრი...

პირველი მარცვალიც ნაირსახეობას გვაძლევს: **ჩა** || **ჩე** || **ჩი:** ჩალამურე... ჩელამურე, ჩელამრე... ჩილამრე, ჩილამბრე, ჩილამბრი, ჩილამბი... სახელობითის დაბოლოებაც ხან -**ი**-ა, ხან — -**ე**...

თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ: 1. **ბ**-იანი ვარიანტები მეორეული ხასიათისაა, 2. **ჩა-** ერთხელ გვაქვს, **ჩე**- ორჯერ, მაშინ, როდესაც **ჩი**- ყველაზე ხშირია, ამასთან მეგრულშიც **ჩი-** გვაქვს, 3. -**რ-უ** -**რ**-ის შეკვეცილი სახეა და დასასრულ, 4. სახელობითის დაბოლოებად ზანურისათვის **-ე** უპრიანია, ამ სიტყვის ამოსავალ ვარიანტად უნდა დავსახოთ ჩილამურე (ჩელამურე?); ყველა სხვა ამის დერივატებად უნდა ვცნოთ.

ჭან. *ჩილამურ-ე და მეგრ. ჩილამურ-ი მხოლოდ სახელობითის ნიშნითაა განსხვავებული: ფუძე ერთი და იგივეა. ამ ფუძეს თუ შევუპირისპირებთ ქართ. ცრემ-ლ-ს, ცხადი იქნება, რომ **-ურ-** სუფიქსი ჭან.-მეგრ. ჩილამ-ურ-ში შეესატყვისება ქართ. -**ლ**-ს (-**ლ**-||**-ალ**-)... რაც შეეხება **ცრემ-** და **ჩილამ-**ის ურთიერთობას, ან პირველშია -**რ**- დისიმილაციის გზით მიღებული **ლ**-საგან (ცლემ-ლ- → ცრემ-ლ-), ანდა მეორეში -**ლ**- **რ**-საგანაა მიღებული (ჩირამულ- → ჩილამურ-). პირველი შესაძლებლობა უფრო ახლოს უნდა იყოს სინამდვილესთან, მით უფრო, რომ პირველ მარცვალში თანხმოვნები ხმოვნითაა გათიშული და, მაშასადამე, თანხმოვანთა შენარჩუნება უცვლელად უფროა მოსალოდნელი.

46. ჭან. **თხომ-ურ-ი** || „**თხომ-რ-ი**“ M ჩირქი, гной
|| „**თხომ-ბ-რ-ი**“ M
მეგრ. **თხომ-ურ-ი** „ „
ქართ. **თხრამ-ლ-ი** „

ფუფულეფე დიდო გობლუტუ თხომურონი II 306_{19} მრავლად ეყარა ჩირქიანი მუწუკები...

ძირეულია **თხრამ-** ქართულში, **თხომ-** ჭანურსა და მეგრულში. -**ლ**- ქართულში და **-ურ-** ჭან.-მეგრ. ფუძის საწარმოებელი აფიქსია. -**ურ**-ის ნა-

ცვლად ჭანურში მარტოოდენ -**რ**-ც შეიძლება გვქონდეს (თ ხ ო მ -**რ**-ი ვიწურში — ნ. მ ა რ ი ს ჩვენებით), ანდა კიდევ **მ**-სთან **ბ**-ც შეიძლება იყოს განვითარებული (თ ხ ო მ - ბ - რ - ი — ათინურსა და, ნაწილობრივ, ვიწურშიც — ნ. მ ა რ ი ს ჩვენებით). ჭან. **თხომ**-ში გვაკლია ქართ. **რ**-ს შესატყვისი: უნდა ყოფილიყო თ ხ რ ო მ -; საფიქრებელია რომ **თხრ-** კომპლექსში -**რ**- დაიკარგა; ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ქართ. **თხრამ-**ში **-რ-** იყოს მეორეული ხასიათისა (**თხრამ-** ← **თხამ-**)...

ამჟამად სალიტერატურო ქართულში „თხრამლი“ არ იხმარება; ძვ. ქართულისთვის ეს სიტყვა ჩვეულებრივია; ს ა ბ ა ს განმარტებით: „**თხრამლი** არს მუწუკის ზრქელი ბაყლი ნადენი“ (იხ. **შარავი**).

47. ჭან. **მ-ტკო** || „**მ-ტუ**“ M მტკაველი, пядень (протяж. между концами мизинца и больш. пальца)
მეგრ. **ტკუ** || **ტკუუ** || „**ტკოუ**“ K „ „
ქართ. **მ-ტკავ-ელ-**ი „

ჟურ მ ტ კ ო შ მენდრა-მენდრა დოცუნამან II 311_{12} ორი მტკავლის სიშორეზე არჭობენ...

მ- თავში მოუდის ჭანურსა და ქართულს: ფონეტიკური დანართია; **-ელ-** ფუძის დეტერმინანტია ქართულში; მისი შესაბამისი სუფიქსი არც მეგრულში გვაქვს, არც ქართულში; ქართ. **ტკავ-ს** შეეფერება მეგრ. **ტკოუ** (დადასტურებული აქვს ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს). მეგრ. **ტკუუ, ტკუ** აქედანაა მიღებული: ტ კ ო უ → ტ კ უ უ → ტ კ უ . ჭანურში ეს ბოლოკიდური **-ოუ** გვაძლევს -**უ**-ს (მ-**ტუ**) და **-ო**-საც (მ-**ტკო**)... **ტკ-**კომპლექსის **ტ**-დ ქცევა ათინურის ნორმებს შეეფერება.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

48. ჭან. **მ-ციდა** მციდა, пядень (протяжение между концами указат. и больш. пальцев).
მეგრ. **ცინდა** „ „
ქართ. **მ-ციდა** „

სიტყვა საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის.

აგებულების მხრივ სხვაობა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ მეგრულში **დ**-ს წინ **ნ**- არის განვითარებული; თავკიდური **მ**- ფონეტიკური დანართია ჭანურსა და ქართულში.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

III

ცხოველების, ფრინველების, ქვეწარმავალთა და სხვ. სახელები

1. **ფუჯ-**ი
2. **ხოჯ-**ი
3. **ცხენ-**ი
4. **გურუნ-**ი, **გირინ-**ი, **გიინ-**ი
5. **მჩხურ-**ი, **მჩხურ-**ი, **მშქუ-**ი, **ჩხურ-**ი
6. **თხა, ნთხა, მთხა**
7. **ჯორ-**ი
8. **ლეჯ-**ი
9. **ჯოლორ-**ი, **ჯოლო-**ი
10. **კატუ**
11. **გენ-**ი, **ჯენ-**ი, **ნჯენ-**ი
12. **თიკან-**ი, **ტიკან-**ი
13. **ლაკ-**ი, **ლაჭ-**ი
14. **ცინტალ-**ი, **წკინტალ-**ი
15. **თილა**
16. **მგერ-**ი, **მგე-**ი, **გუ̂ერ-**ი **მჯვერ-**ი
17. **მკჳაფუ, კჳაფუ, ჭაფუ**
18. **მთუთ-**ი
19. **მელ-**ი
20. **კვენურ-**ი, **კვენუ-**ი
21. **მუნჩქ-**ი, **მუნჩხ-**ი, **მუნჭყ-**ი
22. **მსქვერ-**ი, **მსკვერ-**ი, **ფსკვერ-**ი
23. **მთუგ-**ი, **მთიუ-**ჳ
24. **კუდელ-**ი
25. **ქაჩაჩ-**ი
26. **გუდა**
27. **ქრა, ქია**
28. **მჯა, მჟა, ბჟა, ბჯა**
29. **ყვალ-**ი, **კვალ-**ი
30. **მონტკორ-**ი, **მონტკო-**ი
31. **მჭკეშ-**ი, **მჭეშ-**ი
32. **ქოთუმე: ოქოთუმალე**
33. **დადულ-**ი
34. **მამულ-**ი
35. **მონჭვა**
36. **ჭუჭულ-**ი
37. **ყვარელ-**ი, **კვარელ-**ი
38. **ბუნდღა**
39. **სუა, ფსვა, ფსუა, მსვა**
40. **ბუმბულ-**ი
41. **ფამფარ-**ი
42. **ლორლოჯ-**ი
43. **ქურ-**ი, **მქირ-**ი, **მქი-**ი
44. **ტოროჯ-**ი, **ტოოჯ-**ი
45. **გუგულ-**ი
46. **ოფამფე**
47. **მზესქუ, ზესკუ**
48. **ჩხვიკ-**ი
49. **კიდ-**ი
50. **ჭურჭა, ჭჳურჭა**

51. **მალაღუდე, მალაღურე**
52. **მალუღე**
53. **ღაჭო**
54. **ყვაოჯ-**ი
55. **კვინჩ-**ი
56. **მარქვალ-**ი, **მაქვალ-**ი
57. **ხეჭეპა**
58. **ცილა**
59. **მჭაჯ-**ი
60. **ბობონჭვა**
61. **ბომბულა, ბობოლა**
62. **კოლ-**ი, **ნკოლ-**ი
63. **კოღონ-**ი, **კორღონ-**ი
64. **დუმჭკუ, დიმჭკუ**
65. **ბუტკუჯ-**ი, **პუტუჯ-**ი
66. **თოფურ-**ი, **თოფუ-**ი, **თოფრ-**ი
67. **მტ-**ი
68. **მწკირ-**ი
69. **ფეწო, ფეწე**
70. **მგვერ-**ი
71. **მჯვაბუ**
72. **ჩხომ-**ი

1. ჭან. **ფ-უჯ**-ი ძროხა, ფური, ფურ-კამეჩი K, корова ("буйволица" K)
მეგრ. **ფ-უჯ**-ი ფური, самка (круп. рогат. скота)
ქართ. **ფ-ურ**-ი „ „
სვან. **ფ-ირ-ჷ̂** ძროხა, корова

ფუჯიქ გენი დოინაფს I 543_{10} ძროხა ხბოს იგებს... „ფუჯი ვა მევოჭკირაფ“-ჲა უწუ I 432_{3} ძროხას არ დავკლავო, უთხრა... არჟურ ფუჯი ქომიჲონუნ II 265_{1} ერთი-ორი ძროხა მყავს... ფუჯი ნუკვათუ II 332_{27} ძროხა დაუკლა... ფუჯეფეს დოწკერტით!... II 294_{26} ძროხებს დახედავდით!..

ქართველურ ენებში ეს ფუძე ყველგან გვაქვს: ჭან.-მეგრ. **ფუჯ-** შეესატყვისება ქართ. ფურ-ს (შდრ. **ყურ-** — -**ყუჯ- ‖ ცუჯ-**); სვანურში **-ურ-** სუფიქსის ნაცვალია **-ირ-: -ურ- → ირ-...** მას დაერთვის -**ჷ̂**, სვანურისათვის ჩვეულებრივი დეტერმინანტი ფუძისა.

წინანდელი მნიშვნელობა ამ სახელს შენარჩუნებული აქვს სვანურსა და ჭანურში, აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოს ქართულ კილოებში: **ფირ-ჷ̂- ‖ ფუჯ-ი ‖ ფურ-ი** აქ ძროხას ნიშნავს. მეგრულმა და სალიტერატურო ქართულმა გააფართოეს ამ სიტყვის მნიშვნელობა: ფური კამეჩი, ფური ირემი... ფუჯი კამბეში... აქ „ფური“ უპირისპირდება „ხარს“. ძროხა-ს მნიშვნელობა დავიწროვდა: ზროხა აღნიშნავდა მსხვილფეხა რქოსანს, მამალსაც, დედალსაც: ახლა მხოლოდ დედალს აღნიშნავს.

2. ჭან. **ხ-ოჯ**-ი ხარი, бык
მეგრ. **ხ-ოჯ**-ი „ „
ქართ. **ხ-არ**-ი ‖ ჴ-არ-ი „
სვან. **ჴ-ä̈ნ-** „

ხოჯეფე ქოდოდგინუ I 409_{11} ხარები დააყენა... ხოჯის კუჩხეს ქაჩაჩი უღუნ I 543_{8} ხარს ფეხზე ქაჩაჩი აქვს... ჟურ ხოჯი ქომიჲონუნ II 265_{1} ორი ხარი მყავს... ხოჯი ნუკვათუ II 332_{27} ხარი დაუკლა... საფანითე ხოჯეფეს ლეტა ონთხორაფამს II 244_{24} სახნისით ხარებს მიწას ახვნევინებს („ათხრევინებს“)...

ძირი **ხ-** ‖ **ჴ-** საერთოა ქართველური ენებისათვის; განსხვავებულია ფუძის დეტერმინანტი-სუფიქსი: -**არ** → **ოჯ** და -**ან** ← **ä̈ნ**... **ა**-ს დარბილება სვანურში მომდევნო ხმოვანს — სახელობითის ნიშანს — მიეწერება.

ქართულშიც უნდა გვქონოდა -**ან** დეტერმინანტი ამ სახელში; ამას მოწმობს ნასახელარი ზმნა ხნ-ავ-ს, რომლის ფუძეც არის **ხან**- (‖ ძვ. ქართ. **ჴან-)**: მო-ვ-**ხან**-ი, გადა-ვ-**ხან**-ი...

ეს ისეთივე ნასახელარი ზმნაა, როგორც დავ-**ბარ**-ე, გავ-**თოხ**-ნ-ე... ეს **ხან- ‖ ჴან-** ხვდება სვან. **ჴä̈ნ-ს...**

3. ჭან. **ცხ-ენ**-ი ‖ **ნ-ცხ.ენ-ი** ცხენი, лошадь
მეგრ. **ცხ-ენ**-ი „ „
ქართ. **ცხ-ენ**-ი „

ცხენი ირხი’სთეი ნიტუ I 476_{19} ცხენი მიქროდა („ქარივით მიდიოდა“)... მან ცხენიშენ მებლი I 476_{24} მე ცხენიდან გადმოვვარდი... ცხენის ქომიკუხუნუ ემ კოჩიქ... II 256_{24} ცხენზე მოისვა უკან იმ კაცმა... გეხედეს ცხენის, იგზალეს II 275_{34} შესხდენ ცხენზე („აღჰჴდეს ცხენსა“), წავიდენ... კვაჯონი ცხენი II 282_{17} კვიცი, ულაყი... ზურა ცხენი II 282_{2} ჭაკი ცხენი...

ფუძე ამ სახელისა საერთოა ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში: ძირეული მასალაც — **ცხ**- და დეტერმინანტიც **-ენ-**...

გასარკვევია, არის თუ არა **ცხ-ენ-** ფუძე სახელისა ვარიანტი **სხ-ედ-** ფუძისა, რომელიც ზმნაში გვაქვს (**სხ-ედ-**ან — **სხ-ენ-**ან ‖ **სხ-ენ-**ედ: კჳრიაკისა დღესა სხენედ იგინი სენაკებსა: კიმენი, გვ. 29_{6} — კვირა დღეს ისინი სენაკებში სხედან ხოლმე)...

4. ჭან. **გურ-უნ**-ი ‖ **გირინ**-ი ‖ **გიინ**-ი ვირი, осел
მეგრ. **გირ-ინ**-ი ‖ **გგრგნ**-ი „ „
ქართ. **ვირ-ი** „

„ბელქი, გალე-ნა ნოკორს გურუნი, ჰაჲაში რენ?!“ II $249_{23,24}$ „იქნებ, გარეთ რომ ვირი აბია, ამისია?!“... გურუნი დოილიდორენ II 262_{25} ვირი მოგიკლავს... გურუნის ხუ ფუთი... ლაზუტი კაპულას ქომობი! II 323_{11} ვირს ხუთი ფუთი... სიმინდი ზურგზე აჰკიდე... ბაზაის არ გიინი ქეჭოფუ I 404_{2} ბაზარში ერთი ვირი იყიდა... გირინიში თაი II 499_{25} ჩოჩორი, „ვირის კვიცი“...

ჭანურში ამჟამად გავრცელებულია თურქ. ეშეღი ‖ ეშშეღი, მეგრულში — ქართ. ვირ-ი... ათინურში და ვიწურ-არქაბულში გვაქვს

გურუნ-ი, ხოფურში კი — გირინ-ი || გიინ-ი. **ი**-ს **გ**-დ დასუსტე-ბით აქედან ვიღებთ ზუგდიდურ-სამურზაყანულ გგრგნ-ს.

ამრიგად, ამოსავალი ჭანურისა და მეგრულისათვის არის გურუნ ვარიანტი. იგი მიღებული უნდა იყოს **გვურუნ-ისაგან,** ეს უკა-ნასკნელი კიდევ **გვირ-უნ-**ისაგან: **გურ-უნ** ← **გვურ-უნ** ← **გვირ-უნ**...

ამგვარად, **გურ-უნ-** დაიყვანება **ვირ**-ამდის: ქართულსა და ჭანურს საერთო ფუძე **ვირ-** აქვთ. **-უნ-** სუფიქსია მეტი ჭანურში. **გ**-ს დართვის მაგალითი ქართულშიც გვაქვს: ვასპურაგანი → გუასპურაგანი ... (იხ. „მოქც. ქართლ.“ — შატბერდ. კრებ., გვ. 442).

5. ჭან. **მ-ჩხ-ურ**-ი || **მ-ჩხ-უ**-ი || **მ-შქ-ურ**-ი ცხვარი, овца
|| **ჩხ-ურ**-ი M
მეგრ. **შხ-ურ**-ი „ „
ქართ. **ცხ-ვ-არ**-ი || **ცხ-ოვ-არ**-ი „

მჩხურიქ პეტელაფს. მჩხუიში თომას მონტკოი ვუწუმელთ I 543$_{18,19}$ ცხვარი კიკინებს. ცხვრის ბეწვს მატყლს ვეტყვით... არ მჩხუი უყ-ოუნტეენ I 395$_{6}$ ერთი ცხვარი ჰყოლია... „მჩხუიშ თიკანი სქანი ქოპჭკო-მათ!“ I 402$_{3}$ „შენი ცხვრის ბატკანი („თიკანი“) შევჭამოთ!“... მშქური II 346$_{29}$.

ძირეულია ქართულში **ცხ-,** ჭანურში **-ჩხ-;** ამ უკანასკნელის ვარიან-ტებია **შხ-** მეგრულში და **შქ-** ართაშნულში. თავკიდური **მ-** ჭანურში გან-ვითარებულია; ჯერ კიდევ ერთი საუკუნის წინ გ. როზენს ათინურში ჩხ-ურ-ი აქვს დადასტურებული: არც **მ-** არის დართული, არც **ჩხ-** არის **შქ**-დ ცვლილი...

ქართული **-ოვ-** სუფიქსის შესაფერისი ჭანურსა და მეგრულში არაფე-რი გვაქვს (**ვ-** დაიკარგა **უ**-ს წინ, თუ ფუძის აგებულებაა განსხვავებული?)...

-ურ- სუფიქსი ჭანურში მორფოლოგიური ეკვივალენტია ქართული **-არ-** სუფიქსისა.

ათინურში ამჟამად მშქურ-ის ნაცვლად ჩვეულებრივად თურქ. კოჲნი იხმარება.

6. ჭან. **თხ-ა** || **ნ-თხ-ა** || **მ-თხ-ა** თხა, коза
მეგრ. **თხ-ა** „ „
ქართ. **თხ-ა** „
სვან. **დაჴ-გლ** „ „

დადი ჩქიმიში ჯუმას არ თხა ქეუჭოფი... I 482$_{3}$ დეიდაჩემის ძმი-საგან ერთი თხა ვიყიდე... ხუთ თანე მთხა მიყოუნტუ I 476$_{3}$ ხუთი თხა

მყავდა... ნთხაქ-ნა დოინაფს I 543_{27} თხა რომ მოიგებს („დაბადებს“)... მანჭვალუ თხა I 543_{28} მეწველი თხა... თხაშენ მოფთით! თხა ჯებ-ჭოფათე! II $269_{12,13}$ თხისთვის მოვედით! თხას ვიყიდით...

ჭანურში თავკიდური **ნ-** ‖ **მ-** ფონეტიკური დანართია; უამდანართო-დაც ხშირია — თხა... მხოლოობითში ფუძეს მოკვეცილი აქვს ბოლოკი-დური -**ლ**-, რომელიც აღდგება მრავლობითში: **თხ-ალ-ეფ**-ე — ჭან., **თხ-ალ-ეფ-ი** — მეგრულში. სვანურთან შედარება ცხადყოფს, რომ **თ**-სა და **ხ**-ს შორის იყო ხმოვანი; ეს ხმოვანი დაიკარგა **-ალ-** სუფიქსის დართვისას და ამას მოჰყვა **დხ-** კომპლექსის შექმნა და შემდეგ ასიმილაციის შედეგად **თხ**-დ ქცევა. ამგვარად, ამ სახელის ფუძეს ქართულსა და ზანურში ასეთი ისტორია აქვს: **დახ-ალ-** → **დხ-ალ-** → **თხ-ალ-...**

გამორიცხული არ არის, რომ თავკიდური **და-** აფიქსი იყოს, — ნივ-თის კატეგორიის აღმნიშვნელი. ასეთ პირობებში ძირეული იქნებოდა მარ-ტოოდენ -**ხ**-: და-**ხ**-ალ — სვ. და-**ხ**-გლ... (ამის შესახებ იხ. ვ. თოფუ-რია, ფონეტ. დაკვირ. I, გვ. 211).

ათინურში „თხის“ ნაცვლად იხმარება **შურ-ონ**-ი — „სულიანი“ თუ „**სულ**-იან-ი“, ე. ი. “ცხოვ-არ-ი“!

7. ჭან. **ჯ-ორ**-ი — ჯორი, лошак
მეგრ. **ჯ-ორ**-ი — „ „
ქართ. **ჯ-ორ**-ი — „ „

ჯორ-ი ტექსტებში არ დასტურდება; არც ნ. მარს აქვს მოხსენე-ბული თავის ლექსიკონში. მხოლოდ საუბარში არქაბელებთან გამიგონია ს. ფაჩანთაში, ისიც ერთი ხნიერი ლაზისაგან. ამის ნაცვლად იხმარება თურქ. კატირი (მაგ. II 346_{29}).

ჯორ- ფუძე საერთოა ქართულსა, ჭანურსა და მეგრულში. მნიშვნე-ლობაც ყველგან ერთი და იგივე აქვს.

ეს ერთი იმ სიტყვათაგანია, რომელიც ლამის არის უკვალოდ გა-ქრეს ჭანურს მეტყველებაში და ადგილი დაუთმოს უცხო ენიდან შემო-სულ სიტყვას.

8. ჭან. **ღ-ეჯ**-ი — ღორი, свинья
მეგრ. **ღ-ეჯ**-ი — „ „
ქართ. **ღ-ორ**-ი — „

ექ წალენდო ღეჯი ყვილუპტეენან. დაღი ტეენ ექ. ბექი იმხოტეს ღეჯი ია მჯვე ზამანის I 497_{21} იქ ქვემოთ ღორს კლავდენ თურმე — ტყე ყოფილა იქ. ალბათ ჭამდენ ღორს იმ ძველ დროს... ღეჯი-ა! სი ხეში მე-

ჭკიუში რე-ჲა... I 407_{26} ღოროო! შენ ხელი უნდა მოგჭრანო... დუზის ყურ ღ ე ჯ ი ბძირი I 468_{8} ვაკე ადგილას ორი ღორი ვნახე... ღ ე ჯ ი (ვა მიო-ნუნ, შქუ ვარ ბიმხორთ!) II 346_{29} ღორი (არა მყავს, ჩვენ არა ვჭამთ!... დაღი ღეჯი იენ II 348_{33} ტყეში ღორი იქნება... ღ ე ჯ ი რენ-ჲა II 313_{23} ღორი არისო...

ძირი საერთოა; **-ორ-** სუფიქსის გადმოცემა **-ეჯ**-ით გაშუამავლებული უნდა ყოფილიყო **ო**-ს **ვე-დ** დაშლით: ღ ვ ე ჯ - → ღ ე ჯ - , თუ კი ჭანური და მეგრული **-ეჯ-** სუფიქსი **-ერ-** სუფიქსისაგან არ არის მიღებული.

კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ ყველა ჭანურ კილოკავს შერჩა ეს სიტყვა, მიუხედავად იმისა, რომ ღორი ლაზებს არა ჰყავთ. ალბათ იმიტომ, რომ გამვლენელ ენაშიც, თურქულშიც, ეს სიტყვა არაა აქტუალური.

9. ჭან. **ჯოღ-ორ**-ი ‖ **ჯოღ-ო-ი** ძაღლი, собака
მეგრ. **ჯოღ-ორ**-ი „ „
ქართ. **ძაღ-ლ**-ი „
სვან. **ჟეღ-(ჳ̂)** „ „

ია ჯ ო ღ ო ი დო მამულიქ დიდო ხურმა ჭკომეს I 419_{10} იმ ძაღლმა და მამალმა ბევრი ხურმა ჭამეს... სი მგეი დეგილა, ჯ ო ღ ო რ ი ე! I 458_{17} შენ მგელი კი არა, ძაღლი ხარ!.. ჯ ო ღ ო რ ე ფ ე გვაბღეს მგეის I 458_{20} ძაღლები დაესივნენ მგელს... ჯ ო ღ ო რ ი ქ უწუ-ქი II 278_{20} ძაღლმა უთხრა, რომ... ჯ ო ღ ო ი ქ თქუ... II 278_{19} ძაღლმა თქვა... ჯ ო ღ ო რ ე - ფ ე ქ ... მემოლალამტეს II 290_{22} ძაღლებიც გვიყეფდნენ...

ქართულში ძირეულია **ძაღ-; -ლ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; **ძაღ**-ს კანონზომიერად შეესატყვისება **ჯოღ-** ჭანურსა და მეგრულში. სვან. **ჟეღ-**ის შესახებაც იგივე უნდა ითქვას, ოღონდ თავკიდური **ჟ**-, თუ ის მეორეუ-ლი არაა (**ჟ-←ჯ-**), გვაფიქრებინებს, რომ ქართულში უნდა ყოფილიყო **ზაღ-**, მას შეეფერებოდა **ჟოღ-** ჭან.-მეგრულში და **ჟეღ-** სვანურში. **-ჳ̂-** სვანურში ქართული **-ლ**-ს მორფოლოგიური ეკვივალენტია.

ხმოვნებს შორის **-რ-** შეიძლება დაიკარგოს ჭანურში.

ათინურში „ძაღლის“ აღსანიშნავად იხმარება **ლაკ**-ი (იხ.).

10. ჭან. **კატ-უ** კატა, кошка
მეგრ. **კატ-უ** „ „
ქართ. **კატ-ა** „

ია მთუგეფეში დუშმანი კ ა ტ უ რენ I 468_{14} ის თაგვების მტერი

კატაა... კ ა ტ უ ქ ლოსკუმს მუში კუჩხე. კ ა ტ უ ... დოხედუნ... დაჩხური პიჯის... II 246_1 კატა ლოკავს თავის ფეხს. კატა... დაჯდება ცეცხლის პირას... ჰუდ კ ა ტ უ მთუა ჭოფუდა II 246_{30} ახლა კატა თაგვს იჭერს... დაღი... მტური... კ ა ტ უ იენ II 348_{34} ტყეში გარეული კატა იქნება...

ძირი ერთი და იგივეა ქართულში, მეგრულში, ჭანურში: **კატ-**... ჭან. **-უ** სიტყვის ბოლოს ადვილი ასახსნელი იქნებოდა, რომ ფუძე **კატ-** ჭანურში იმავე სახით არ იყოს.

აღსანიშნავია, რომ მთელ რიგ ენებში ეგევე ფუძე გვაქვს „კატის" აღმნიშვნელ ფუძეში: ხუნძ. ქ ე თ ო , სომხ. კ ა ტ უ (იგივე, რაც ჭანურში!), რუს. кот, ფრანგ. chat, გერმ. die Katze, ინგლ. cat...

იმავე დროს სვანურში იხმარება **ციც-უ̂,** ხევსურულში **ციც-**... ქართულში მოფერებითი სიტყვა კატისათვის: ც ი ც - უ ნ - ი ა იმავე **ციც-**თან[1] გვაბრუნებს. ეს უკანასკნელი უნდა იყოს ჩვენი ენებისთვის დამახასიათებელი სახელი კატისა, **კატ-** ფუძე კი შეთვისებული იყოს. საინტერესოა ს ა - ბ ა ს კატეგორიული მსჯელობა ამ საკითხზე: „**კატა** ფრანგულია (სხუათა ენაა B), ც ი ც ა ჰქჳან"... (იხ. **კატა**).

11. ჭან. **გენ-ი** || **ჯენ-ი** || **ნ-ჯენ-ი** ხბო, теленок
მეგრ. **გენ-ი** || **გინ-ი** „ „
ქართ. —
სვან. **ღუნ-** „ „

ფუჯიქ გ ე ნ ი დოინაფს. გ ე ნ ი ქ ბუძი წუფს I 543_{10} ძროხა ხბოს მოიგებს ხოლმე. ხბო ძუძუს წოვს... გ ე ნ ე ფ ე გუკაპუნან II 244_{21} ხბოები დახტიან... ფუჯიში ნ ჯ ე ნ ი ონ II 342_6 ძროხისა ხბო არის... ფუჯიში ჯ ე - ნ ი ხოჯი იენ, ფუჯი იენ II 347_{31} ძროხის ხბო ხარიც იქნება, ფურიც იქნება.

მეგრულსა და ჭანურში საერთო ფუძეა **გენ-; ჯენ-** ათინურში გვხვდება; **ნ-** ფონეტიკური დანართია. მეგრ. **გინ-** სენაკურში გვაქვს და **გენ**-ისაგან მომდინარეობს.

ქართულში შესატყვისი ძირი არ გაგვაჩნია ამჟამად (ჴ ბ ო სულ სხვა ძირია).

გენ-თან კავშირში უნდა იყოს სვან. **ღუნ-** იმავე მნიშვნელობისა.

იმერულში ხმარებული გ ე ნ ვ ა [2] — „ხბოსგან ძროხის მოწოვა გამო-

[1] მეგრ. ც ხ ი ც ხ! — კატას რომ შესძახებენ, უნდა იყოს მიღებული ამავე ც ი ც -ისაგან.

[2] იხ. ვ. ბ ე რ ი ძ ე , სიტყვის კონა..., გვ. 8.

წველამდის“ ზანიზმია იმერულში. მეგრ. მო-**გან**-უ „ხბომ მოწოვა მოწველამდის“ იმავე **გენ**-თან არის დაკავშირებული, როგორც ეს ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს აქვს შენიშნული (იხ. მეგრ. გრამ., ლექს.: **გენი**).

12. ჭან. **თიკ-ან**-ი ‖ **ტიკ-ან**-ი კრავი, თიკანი, ягненок, козленок
მეგრ. **ბა-ტკ**-ი ერთი წლის თიკანი, годовалый козленок
ქართ. **თიკ-ან**-ი козленок

თხაში, მჩხუიში [მოთა] — თ ი კ ა ნ ი I 531_{27} თხაში — თ ი კ ა ნ ი (ჩხუიში-თი თ ი კ ა ნ ი იყვენ) I $532_{2,3}$ თხის, ცხვრის [ნაშიერი] — „თიკანი“... თხისა — თიკანი (ცხვრისაც თიკანი იქნება)... თ ი კ ა ნ ი ? ემუქ-თი პეტელაფს I 543_{18} „თიკანი“? ისიც კიკინებს... შურონიშ — ტ ი კ ა ნ ი , მშქურიში მონთა (?) იენ II 347_{1} თხისა — თიკანი, ცხვრისა ნაშიერი (?) იქნება...

ჭანურში ტ ი კ ა ნ ი მიღებულია თ ი კ ა ნ -ისაგან — **თ**-ს მკვეთრ **ტ**-თი შეცვლით. ძირეულია **თიკ-**; **-ან-** დეტერმინანტი-სუფიქსია. **თიკ-ან-** ფუძე მეორდება ქართულში. მეგრულში ეგევე ძირი უნდა გვქონდეს ბა**ტ**კ-ში, რაიც ერთი წლის თხას ნიშნავს. ეს ბ ა ტ კ -ი ქართულსაც მოეპოვება; ს ა ბ ა ს განმარტებით „**ბატკი** — ჩჩჳლი თიკანი“; „**ბატკანი** — ჩჩჳლი კრავი“; განსხვავება ამათ შორის მხოლოდ **-ან**-შია, დეტერმინანტ-სუფიქსში... **ბატკანი,** როგორც ეს ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა გაარკვია, შემდგარია **ბა-თიკან**-ისაგან. **ბა**-ს დართვისას ფუძე შეიკუმშა (**ი**-ს რედუქცია!!) და მივიღეთ ბა-**თკ**-ან-ი: **-თკ**-კომპლექსი, როგორც უჩვეულო ქართულისათვის, შეიცვალა **-ტკ**-კომპლექსით. სხვაგვარად ეს პროცესი არ წარმოიდგინება, რამდენადაც ცხადია, რომ **თი-კან-** → **ტიკან-** (და არა პირუკუ!).

აღსანიშნავია, რომ თ ი კ ა ნ ი ხოფურში „თიკანსაც“ ნიშნავს და „კრავსაც“. ათინურში მხოლოდ „თიკანს“. ამის სრული ანალოგიაა იმ ფაქტში, რომ ბ ა ტ კ ა ნ ი ქართულში „კრავს“ ნიშნავს, ბ ა ტ კ ი ქართულშიც და მეგრულშიც თ ი კ ა ნ ს .

ნ. მ ა რ ი თ ი კ ა ნ ს განმარტავს, როგორც კ რ ა ვ ს (და მხოლოდ!).

13. ჭან. **ლაკ**-ი ‖ **ლაჭ**-ი ძაღლი, собака
მეგრ. **ლაკ-ვ**-ი ლეკვი, щенок
ქართ. **ლეკ-ვ**-ი „

ლ ა ჭ ი II 346_{30} ლ ა ჭ ი შ ი — კუტავი იენ II 347_{3} ძაღლისა — ლეკვი იქნება...

ლაკ-ი იხმარება ათინურში „ძაღლის“ მნიშვნელობით. **ლაჭ**-ი **კ**-ს გააფრიკატებითაა მიღებული; ისიც ათინური კილოკავის ზოგ თქმას ახასიათებს. ძირეული **ლაკ-** შეესატყვისება ქართ. **ლეკ-**ს; დეტერმინანტი-სუფიქსი -**ვ**-, ქართულსა და მეგრულში რომ გვაქვს, ჭანურს არ გააჩნია (დაეკარგა?).

მნიშვნელობის მხრივ ეს ფუძე — **ლეკ-** ‖ **ლაკ-** — განსხვავდება: ქართულსა და მეგრულში ის ძაღლის ნაშიერზე მიუთითებს, ჭანურის ათინურ კილოკავში — ძაღლზე.

ლაკ- ფუძისაგან ნაწარმოები ჩანს ლ ა კ ო ტ ი , რომელიც ხოფურში ლეკვსა ნიშნავს:

ჯოღორიში მოთას ლ ა კ ო ტ ი ვუწუმელთ I 532$_2$ ძაღლის ნაშიერს ლეკვს ვეტყვით... აგრეთვე I 502$_{30}$, მაგრამ შეუძლებელი არაა, რომ ამ სახელის ძირი უკავშირდებოდეს ლეკვის ვიწურ-ართაშნულ სახელწოდებას **კუტავ-**ი (იხ. აქვე, ზემოთ II 347$_3$); -**ავ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია; ძირეულია **კუტ-;** თუ ამას შევუპირისპირებთ ლა-**კოტ**-ს, **ლა-** თავსართი აღმოჩნდება, გამოიყოფა **კოტ-**‖**კუტ-**...

ეს მეორე შესაძლებლობა არ გამორიცხავს პირველს: თუ **ლა-** თავსართი გამოიყოფა: ლა-**კ**-ი: ლა-**კ**-ოტ-ი: **კ**-უტ-ავ-ი. ამ პირობებში ლაკ-ისათვის ძირეული იქნებოდა -**კ**-.

ეგევე ძირია ქართული **კნუტ-** ‖ **კნოტ-**: „ციცას შვილი“ ს ა ბ ა ს განმარტებით.

14. ჭან. **ცინტ-ალ-**ი ‖ **წკინტ-ალ-**ი   კატის კნუტი, котенок
მეგრ. **ცინდ-ალ-**ი   „ „ „
ქართ. **ცინტ-ალ-**ი „კატის კნუტი მოდიდო“ (ს ა ბ ა), котенок (подросший)
სვან. **ცინდ-ა-ჸ**   კატის კნუტი, котенок

გუდაოთაში ქჲოის მუჭო გულუ, ც ი ნ ტ ა ლ ი?! II 374$_8$ (ხოფ.) გუდაუთის მხარეს („სოფელში“) როგორ დადიხარ, კატის კნუტო?!.. კატუში (მონთას) წ კ ი ნ ტ ა ლ ი (ვუწუმელთ) (მჯვე ლაზეფექ) I 532$_2$ კატის (ნაშიერს) „წკინტალს“ (ვეტყვით) (ძველი ლაზები)... არ... ბერექ წ კ ი ნ ტ ა ლ ი დო ლაკოტი უ კ ი კ ი დ ი ნ ა პ ტ უ . აწი წკინტალიქ გეჩაფს ლაკოტის, ლაკოტიქ — წ კ ი ნ ტ ა ლ ი ს I 502$_{30\text{-}31}$ ერთი ბავშვი აჩხუბებდა კატის კნუტსა და ლეკვს. ახლა კატის კნუტი გაარტყამს ლეკვს, ლეკვი — კატის კნუტს...

ჭანური **წკინტ-ალ-**ი მიღებულია **ცინტ-ალ**-ისაგან...

ცინდ- || **ცინტ-** ყველა ქართველურ ენაში გვაქვს; დეტერმინანტი-სუფიქსი -**ალ**- მეორდება ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში; სვანურში მის ადგილს იჭერს -**აჳ**- (კანონზომიერად!)... ბოლოკიდური -**ტ**- ქართულისა და ჭანურისა მეორეული უნდა იყოს: **ცინდ-** → **ცინტ-**... **ნ- დ**-ს წინ ფონეტიკურად განვითარებული ჩანს; ამგვარად ამ ძირის ბგერითი აღნაგობის ისტორია ასე წარმოიდგინება: **ციდ-** → **ცინდ-**||**ცინტ-**...

კნუტ-ი იგივეა, რაც კუტ-ავ-ი (ჭან.) — ლეკვი (იხ. **ლაკ**-ი).

15. ჭან. **თ-ილ-ა** გოჭი, поросенок
მეგრ. **თ-უ(ლ)-** „ „
ქართ. **თ-ელ-ი** „ „

ღეჯიში — თ ი ლ ა I 532$_5$ ღორისა — გოჭი („თილა“)...

მეგრ. **თუ** მრავლობითში იქნება **თულ**-ეფ-ი; ამგვარად, ფუძე სრული სახით **თულ-** არის; ამ -**ულ**-ს ენაცვლება ხოფურში **-ილ-: თ-ულ- || თ-ილ-** (**-ა** მხოლოდ ჭანურში გვაქვს); ეს იშვიათი შემთხვევაა, რომ ჭანურში **უ → ი** და მეგრულმა **-უ** შეინარჩუნოს (ასეთივე შემთხვევაა: მ ი - ჩ ქ უ (ნ) — მეგრ., მ ი ჩ ქ ი ნ — ჭან.)...

ქართულში **გოჭ-** სულ სხვა ძირია; საინტერესოა, რომ სვანურიც გ ჳ ე ჭ -ს იმეორებს, ქართულს მიჰყვება.

მაგრამ ქართულში რომ ყოფილა ეს ძირი, ამას მოწმობს ს ა ბ ა ს ჩვენება: იხ. ს ა ბ ა სთან: **თელი** — ღორის გოჭი.

16. ჭან. **მ-გ-ერ**-ი || **მ-გე**-ი || **გჳ-ერ**-ი || **მ-ჯვ-ერ**-ი მგელი, волк
მეგრ. **გ-ერ**-ი „ „
ქართ. **მ-გ-ელ**-ი „

მ გ ე ი მუფეი ჰაივანი-ნა ტუ, მჩხუის ქუჩქიტუ I 455$_{32}$ მგელი რანაირი ცხოველიც იყო, ცხვარმა იცოდა... მ გ ე ი ქომოხთუ I 455$_{34}$ მგელი მოვიდა... მ გ ე ი ქ თიკანის უწუ I 455$_{35}$ მგელმა კრავს უთხრა... არ მ გ ე ი ქომოხთუდორენ. მეგერე გ ე რ ი ქ ოჭკომალე ვა ძირუდორენ II 253$_{11,12}$ ერთი მგელი მოსულა. თურმე მგელს საჭმელი ვერ უპოვია... მ გ ე რ ი დო ჯოღორი ოკვაკიდეს II 288$_{27}$ მგელი და ძაღლი შეიბნენ... დაღი მ ჯ ვ ე რ ი იენ II 348$_{32}$ ტყეში მგელი იქნება ხოლმე...

თავკიდური **მ**- ჭანურშიც და ქართულშიც ფონეტიკური დანართია; **-ელ-** || **-ერ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია. **გ**- — ძირეულია.

მ - გ ე - ი მიღებულია **რ**-ს დაკარგვის შედეგად (ხმოვანთ შორის).

მჯვერი ჩვენ ართაშნულში შეგვხვდა, ი. ყიფშიძეს ათინურში დაუდასტურებია (მიწერილი აქვს ნ. მარის ლექსიკონის სათანადო სიტყვასთან).

ნ. მარის ტექსტებში არის გჳერეფე-ც („პიჯი გონწკიმერი გულუნ გჳერეფე“: ჭან. გრ., გვ. 110_{16} — „ხახა დაღებული დადიან მგლები“), მაგრამ ლექსიკონში ეს არ არის შეტანილი (ტექსტი ვიწურია).

ართაშნულ მ-ჯჳ-ერ-ში ჯერ **გ** → **ჯ** **ე**-ს მეზობლობაში და მერე უნდა იყოს **-ვ-** განვითარებული.

სომხ. ***գայլ*** იგივე ქართ. მ-**გელ-** უნდა იყოს.

17. ჭან. **მ-კჲაფ-უ** || **კჲაფ-უ** || **ჭაფ-უ** ტურა, шакал
მეგრ. —
ქართ. **მ-კივ-ან**-ი (?) кричащий

მკჲაფუფე ქომოხთეს... მკჲაფუფე იმტეს I $403_{6,8}$ ტურები მოვიდნენ... ტურები გაიქცნენ... გზას არ მკჲაფუ ქონაგეს II 284_{31} გზაში ერთი ტურა შეხვდათ... მკჲაფუ ხვალა გამახთუ II 285_{5} ტურა მარტო გამოვიდა... დაღი ჭაფუ... იენ II 348_{32} ტყეში ტურა არის („იქნება“ ხოლმე)... კჲაფუქ, ე-ნა მელას, ია კობუფს I 536_{22} ტურა რაც დაცვივა, იმას „კრებს“...

ჭაფუ ართაშნულში გვაქვს; **ჭ-** მიღებულია **კ**-საგან (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 8 ვ, გვ. 42). თუ -**კჲაფ-** მიღებულია კრიაფ-ისაგან, მაშინ **მ-კჲაფ-უ** შეიძლებოდა გაგვეგო, როგორც მკივან-ი (იხ. **კრ**-ძირი ზმნებში) მაგრამ ასეთ გაგებას დაბრკოლებები ეღობება: **-აფ-** სუფიქსი ხოფურში ბუნებრივია, მაგრამ ათინურს, არქაბულს ის ეუცხოება: აქ კრი**ამ**-იქნებოდა... შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ მკჲაფუ ხოფურში ჩამოყალიბდა და აქედან გადავიდა მზამზარეული არქაბულსა და ათინურშიო, მაგრამ ასეთი ახსნაც ხელოვნურია და არადამაჯერებელი. ამდენად, მკჲაფუ-ს მკივანა-სთან შეპირისპირება პირობითია.

მეგრ. ტურა, ქართ. ტურა — სულ სხვა ძირებია.

18. ჭან. **მ-თუ-თ**-ი || „**თუთ-ი**“ M დათვი, медведь
მეგრ. **თუ-ნთ**-ი „ „
ქართ. **და-თ-ვ**-ი „
სვან. **დä-შდ-ჳ** „ „

მთუთი-თი ექ ქეჩქინდუ I 433_{3} დათვიც იქ გაჩნდა... მამუდიქ მთუთი დოკირუ I 435_{20} მამუდმა დათვი შეკრა... ცონას მთუთი

ძ ი რ უ -შ-კულე, ჯოღორი ნოლუდორენ (ნანთხუდორენ) მ თ უ თ ი ქ..., კუჩხე მეტახუდორენ II $308_{31,32}$ ყანაში დათვი რომ უნახავს, ძაღლი სცემია — დათვს ფეხი მოუტეხია... ავჯი დაღი მ თ უ თ ი დოილუ II 345_{10} მონადირემ ტყეში დათვი მოკლა...

ჭან. მ - თ უ თ -ში თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია; ტექსტებში სულ **მ**-იანი ვარიანტები გვხვდება, მაგრამ სხვა ქართველურ ენებთან შედარება ამ **მ**-ს დანართობას ცხადყოფს. ნ. მ ა რ ი ს მიერ ნაჩვენები თ უ თ -ი — არქაბ., ვიწ. — ამას მოწმობს: **თუთ-ი** → მ**-თუთ-ი**.

მეგრ. თ უ ნ თ -ში **ნ-** არის ფონეტიკურად განვითარებული: **თუთ-ი** → **თუნთ-ი.** დეტერმინანტი-სუფიქსი **-ვ-** ‖ **-ჳ** გააჩნია ქართულს — დათ-**ვ**, ძვ. ქართ. დათ-**ჳ**- — და სვანურს დä-შდ-**ჳ**)... მეგრულსა და ჭანურში ასეთი სუფიქსი არა გვაქვს (დაიკარგა? შდრ. ჭან. მ თ ვ ი რ ი — თოვლი და მეგრ. თ ი რ ი : **თვი** → **თი**...).

ქართულ დ ა თ ვ -თან შედარება ამჟღავნებს, რომ **თუთ-** ← **დუთ-;** ეს უკანასკნელი კი **დოთ**-ისაგანაა მიღებული.

ქართულისა და სვანურის შეპირისპირებისას ყურადღებას იქცევს ის, რომ **და-** მეორდება, **თ-** ‖-**შდ**-... ეს **და-** თავსართი უნდა იყოს, ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელი (იხ. აგრეთვე **თუთა**). ძირეულად **-თ-** უნდა მივიჩნიოთ: ქართ. და-**თ**-ჳ... სვ. დä**-შდ-**ჳ... ჭან.- მეგრ. **თუთ-**←დო-**თ**-(ჳ)... ამ სიტყვის შესახებ იხ. ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ფონეტ. დიკვირვებ. II, 247.

19.	ჭან.	**მელ**-ი	მელა, лиса
	მეგრ.	**მელ**-ა	,, ,,
	ქართ.	**მელ**-ი ‖ **მელ-ა**	,,
	სვან.	**მალ-**	,, ,,

ჭანურში ამჟამად ყველა კილოკავში თურქ. თ ი ლ ქ - ი ‖ თ ი ლ ჩ - ი გვაქვს. მაგრამ რომ **მელ**-ი ჭანურში იყო, ჩანს დოც. ს. ჟ ღ ე ნ ტ ი ს მიერ 1936 წელს ჩაწერილი ჭანური საფოლკლორო ტექსტებიდან[1]: მ ე ლ ი ქონაგუ... მელა შეხვდა. რამდენად მტკიცეა ახალშეთვისებული **თილქ-** ‖ **თილჩ**-ის პოზიცია, იქიდან ჩანს, რომ არც ხოფურში, არც ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ ტექსტებში, 317 გვერდის მანძილზე, — არსად მ ე - ლ ი არა ჩანს, ყველგან თ ი ლ ქ - ი ‖ თ ი ლ ჩ - ი - ა . და მაინც **მელ**-ი შერჩენილა აქა-იქ.

[1] ეს ტექსტები აფხაზეთის ჭანებთან, მეტწილად არქაბელებთანაა ჩაწერილი, იცემა მათ გამოქვეყნებამდის. ამ სიტყვის გადმოცემისათვის დოც. ს. ჟღენტს მადლობას ვუძღვნი.

ალბათ, არა ერთი ჭანური სიტყვა, ამჟამად რომ უცხო სიტყვებითაა შეცვლილი, ამოტივტივდება, როცა ჭანური მეტყველების დამახასიათებელი ტექსტები სათანადო რაოდენობით იქნება ჩაწერილი.

მელ- ფუძე საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის. სვანური **მალ-** ხმოვნით განსხვავდება. მნიშვნელობა ყველგან ერთია.

20. ჭან. **კვენ-ურ**-ი ‖ **კვენ-უ-ი** კვერნა, куница
მეგრ. **კვინ-ორ**-ი ,, ,,
ქართ. **კვერნ-ა** ,,
სვან. **კვენ-** ,, ,,

ხურმაში დუშმანი მი ენ, გიჩქინ-ი? მთუთი (მთუთიქ ჟინ იმხოს, ჯას იმხოს!), კ ვ ე ნ უ ი ქ -თი ჯას იმხოს I 536_{21} ხურმის მტერი ვინაა, იცი? დათვი (დათვი ზევით ჭამს, ხეზე ჭამს), კვერნაც ხეზე ჭამს...

ძირი **კვენ-** მეორდება სვანურსა და ჭანურში; მეგრული **კვინ- კვენ**-ისაგანაა მიღებული. ამგვარად, ჭანურში, მეგრულში, სვანურში **კვენ-** საერთოა; ქართული **კვერნა** საფიქრებელია, კ ვ ე ნ - რ - ა -სგან მიგვეღო **რ-** ‖ **ნ**-ს მეტათეზისით. მაშინ დეტერმინანტი-სუფიქსი -**ორ**- ‖ -**ურ**- მეგრულისა და ჭანურისა ქართულშიც -**რ**-თი იქნებოდა წარმოდგენილი, და ქართულის ფუძე ჭანურისა და მეგრულის ფუძის მსგავსად აგებული აღმოჩნდებოდა: კ ვ ე ნ - რ - ა — კ ვ ე ნ - ო / ურ-ი...

სვანურში დეტერმინანტი-სუფიქსი არ მოგვეპოვება (ამ ფუძესთან).

21. ჭან. **მუნჩქ-**ი ‖ **მუნჩხ-**ი M ‖ **მუნჭყ-**ი M მაჩვი, барсук
მეგრ. **მუნჩქ-ვ-**ი ,, ,,
ქართ. **მაჩ-ვ-**ი ’ ,,

დაღი მ უ ნ ჩ კ ი იენ II $348_{32,33}$ ტყეში მაჩვი არის („იქნება“ ხოლმე)...

ქართულში ძირეულია **მაჩ-;** მას დაერთვის დეტერმინანტი-სუფიქსი -**ვ**-; ზანური ნორმების მიხედვით უნდა გვქონოდა **მოჩ-ვ-ი,** მაგრამ **მ**-ს მეზობლობაში **ო** → **უ; ჩ-ს** წინ დაერთო **ნ, ჩ-ს** შემდეგ განვითარდა **-ქ** და მივიღეთ: მ უ ნ ჩ ქ ვ - (მ ო ჩ - ვ - → მ უ ჩ - ვ - → მ უ ნ ჩ - ვ → მ უ ნ ჩ ქ - ვ -)... ასეთია მეგრული ვარიანტის გზა; ჭანურში ამას დაერთო: **ვ**-ს დაკარგვა **ქვი-** კომპლექსში: მ უ ნ ჩ ქ ვ - ი → მ უ ნ ჩ ქ - ი (შდრ. შ ქ ვ ი თ → შ ქ ი თ — „შვიდი“...); **ქ**-ს მკვეთრ **კ**-თი შეცვლა ერთ ვა-რიანტში: მ უ ნ ჩ ქ ი → მ უ ნ ჩ კ - ი ... (ალბათ, ეს მ უ ნ ჩ ქ -ია ამოსავალი მ უ ნ ჩ ხ -ისათვის, რომელიც ნ. მ ა რ ს მოჰყავს; მაგრამ უცნაურად გა-

მოიყურება მ უ ნ ჭ ყ ი, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მ უ ნ ჩ ქ -ისთან მისი დაკავშირება საჩოთიროა, არამედ იმიტომ უმთავრესად, რომ **ჭყ-** კომპლექსი ჭანურისათვის უცხოა: „ჭყინტი“, „ჭოჭყოფი“ — ქართულისა და მეგრულის გავლენას მიეწერება, მ უ ნ ჩ ქ -ის შემთხვევაში კი არც ქართულს, არც მეგრულს **-ჭყ-** არ გააჩნია).

22. ჭან. **მ-სქვ-ერ**-ი || **მ-სკვ-ერ**-ი || **ფ-სქვ-ერ**-ი ირემი, олень
მეგრ. **სქვ-ერ**-ი შველი, серна
ქართ. **შვ-ელ**-ი ”
სვან. **ერ-სკ-ä̈ნ** ” ”

მ ს ქ ვ ე რ ი დოპილით I 481_1 ირემი მოვკალით.... მ ს ქ ვ ე რ ი დობდვი I 486_4 ირემი დავდევი... არ მ ს კ ვ ე რ ი ნაგუ II 363_{23} ერთი ირემი შეხვდა... ქომიჩქიტუ, მ ს კ ვ ე რ ე ფ ე სო ჯანტეს II 314_6 ვიცოდი, ირმები სად იწვნენ... კოჩიქ „ფ ს ქ ვ ე რ ი“-ა დო გურუნი დოილუ II $262_{21,22}$ კაცმა „ირემი“-ო და ვირი მოკლა...

ჭანურში თავკიდური **მ-** || **ფ-** ფონეტიკური დანართია. **-ერ-** დე-ტერმინანტი-სუფიქსია და ქართული **-ელ-** სუფიქსის მაგივრობას ეწევა. ძირეულია ქართულში **შვ-,** ჭანურსა და მეგრულში **სქვ-,** რაიც კანონზომიერად შეესატყვისება **შვ-ს. სკ-** ძირეულად გვევლინება სვანურში, დეტერმინანტია **-ä̈ნ-**...

მნიშვნელობის მხრივ გადახრას აქვს ადგილი: ჭანურში ეს ფუძე „ირემს“ აღნიშნავს, მეგრულში, სვანურში, ქართულში — ესაა „შველი“; სავსებით შესაძლებელია, ჭანურში იყოს დაცული ძველი ვითარება, ამ ფუძის წინანდელი მნიშვნელობა სხვაგანაც „ირემი“ ყოფილიყოს და ახალ სიტყვას — „ირემს“ — დაეკავებინოს მისი ადგილი: ი რ ე მ - თუმცა ძველისძველი სიტყვაა, მაგრამ აგებულება ეჭვებს აღძრავს: საფიქრებელია, სხვა წრის ენებიდან იყოს შეთვისებული.

23. ჭან. **მ-თუგ**-ი || **მ-თუ**-ჲ თაგვი, мышь
მეგრ. — — —
ქართ. **თაგ-ვ**-ი ”

ემუს... მ თ უ გ ე ფ ე დიდო უჭკომუნ I 468_{15} იმას... ბევრი თაგვი უჭამია... მ თ უ გ ი ქ დიდო იდუშუნუ... I 414_{10} თაგვმა ბევრი იფიქრა... ჰაწი მუ ვას მ თ უ გ ი ქ ? II 281_2 ახლა რა ქნას თაგვმა?... მ თ უ გ ი ხოლო მენდახთუ II 281_8 თაგვი კიდევ წავიდა... კატუ მ თ უ ჲ ჭოფუჲ II 346_{30} კატა თაგვს იჭერს...

ჭანური მ-თ უ გ -ი კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **თაგვ**-ს: ზანურის ნორმების შესაბამისად უნდა ყოფილიყო **თოგ-ვ-ი,** მაგრამ **გვი-** კომპლექსში **-ვ-** დაკარგულია, **ო** → **უ** და თავკიდურ **თ**-ს დართული აქვს **მ-** ფონეტიკური დანაზარდი. ამგვარად: **თოგ-ვ-**ი → **თოგ-**ი → **თუგ-**ი → **მ-თუგ-**ი... მეგრულში ეს ძირი არა ჩანს; იქ იხმარება **ჭუკ-**ი („თაგვი“).

24. ჭან. **კუდ-ელ**-ი კუდი, ბოლო, хвост
მეგრ. **კუდ-ელ**-ი „ „
ქარ. **კუდ-ი** „
სვან. **ჰა-კვäდ-** „ „

ხორძა მუში ცხენიში კ უ დ ე ლ ი ს ქონოკორუ II 330_3 თავისი ცოლი ცხენის კუდს მიაბა... მგერი ქოგოიჭუდორენ დო კ უ დ ე ლ ი მონდრიკელი დაღიშა იმტუდორენ II 253_{19} მგელი დამწვარა და „კუდმოდრეკილი“ ტყეში გაქცეულა... მამული ფამფარითე ქიჩინობენ, კ უ დ ე ლ ი მ ო ნ დ რ ე კ ი ლ ი ... აყვენ I $542_{8\text{-}9}$ მამალი ბიბილოთი იცნობა, ბოლო („კუდი“) მოდრეკილი ექნება... [ცხენის] კ უ დ ე ლ ი ს -ნა-მუდუმელან, კუსკუნი იყვენ I 531_6 ცხენს კუდზე რომ მოსდებენ, საძუე არის...

ძირეული **კუდ-** საერთოა ქართულში, ჭანურსა და მეგრულში (სვანურშიც); დეტერმინანტი-სუფიქსი ქართულს არა აქვს, ჭანურსა და მეგრულში კი **-ელ-** არის.

მნიშვნელობა გაფართოებულია ჭანურსა და მეგრულში: კუდსაც აღნიშნავს და ბოლოსაც (მეგრ. ქოთომი დ ო კ უ დ ე ლ უ — ქათამს ბოლო დააგლიჯა...).

25. ჭან. **ქაჩაჩ-ი** ჩლიქი, копыто (вообще)
მეგრ. — —-
ქართ. **ქაჩაჩ-ი** „გაუპობელი ჩლიქი“ (ს ა ბ ა), копыто (однокоп. жив.).

ხოჯის კუჩხეს ქ ა ჩ ა ჩ ი უღუნ; ჯამიშის, ფუჯის, ცხენის, მსქვეის, — თელის ქ ა ჩ ა ჩ ი უღუნ I 543_8 ხარს ფეხზე ჩლიქი აქვს; კამეჩს, ძროხას, ცხენს, ირემს — ყველას ჩლიქი აქვს...

ჭანურში ეს იგივე სიტყვაა, რაც ქართული ქ ა ჩ ა ჩ ი , ოღონდ მნიშვნელობა გაფართოებული აქვს: **ქაჩაჩი** — საბას განმარტებით — „ცხენის, ვირის და მისთანათა გაუპობელი ჩლიქი“-ა, ხოფელის განმარტებით კი

ქაჩაჩი „გაუპობელსაც“ ნიშნავს და „გაპობილსაც“: ცხენისაც „ქაჩაჩი“ გამოდის და ხარისაც, კამეჩისაც, ირმისაც... აღსანიშნავია, რომ ქართულშიც ანალოგიურ პროცესს აქვს ადგილი: **ჩლიქი** „ფერჴგანპებულის ფრჩხილს“ ერქვა (საბა); ამჟამად კი ზოგადად „ჩლიქს“ (копыто) აღნიშნავს. თუ ჭანურში ქაჩაჩის — გაუპობელი ჩლიქის — სახელი მოგვევლინა ზოგადი ცნების აღმნიშვნელად, ქართულში ჩლიქი — გაპობილის სახელი — გამოდის ამავე როლში.

მეგრულში ქაჩაჩი არა გვაქვს; იხმარება — ჩრიქე...

26. ჭან. **გუდ-ა** გუდა, мех, бурдюк
მეგრ. **გუდ-ა** „ „
ქარ. **გუდ-ა** „ტყავისაგან შთასადებელი“ (საბა) „ „

გუდა მჩხუიშ შქემბე რენ. გუდა ტკებიში-თი იყვენ, ამა ჲაღი... დოლოდუმელან I 518$_{25}$ გუდა ცხვრის ფაშვია. გუდა ტყავისაც იქნება, მაგრამ ერბოს... დებენ... „ცხენიში გუდა ქომეშკახთი!“... გუდა ქომეშკახთუ II 365$_{9,13}$ ცხენის გუდაში ჩაძვერი („შედი“)... გუდაში ჩაძვრა („ჩავიდა“)...

ეს სიტყვა საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის... მნიშვნელობაც ერთი და იგივეა.

27. ჭან. **ქრ-ა** || **ქი-ა** რქა, рог
მეგრ. **ქა** || **-რქ-ალ-** „ „
ქართ. **რქ-ა** „

ხოჯის თის ქრა უღუნ, ჟურ ქრა, ექოლე-აქოლე I 542$_{32}$ ხარს თავზე რქა აქვს, ორი რქა, იქით-აქეთ... ქრა ვა უღუნ დო კოპალი ენ II 246$_{24}$ რქა არა აქვს და დოლაა... ჯამუშის ქრას ზენჯირი გებუდვი II 294$_{14}$ კამეჩს რქაში ჯაჭვი შევაბი... ფუჯი თი ქია უღუნ, ფუჯი თი ჯურ ქია უღუნ II 347$_{5}$ ძროხას თავზე რქა აქვს, ორი რქა აქვს...

ჭანურისათვის ამოსავალია ქრა; ქია ართაშნულში გვაქვს: ქრა → ქია. მეგრულში ამ სახელს ყოველთვის **ქა**-ს სახით ვხვდებით, მაგრამ ნასახელარ ზმნაში **რქალ**-უნ-ს — „რქებზე თოკს ახვევს“ — შენახულია **რქ-ალ-** ფუძე; ასევე: ნაზმნარ სახელში „**ო-რქ-ალ**-ი ბაწარი“ — რქებზე შესაბმელი, დასახვევი თოკი... მ. ბროსეს ჩაწერილი აქვს აქრა; ანალოგიური ფორმა ჩანიშნული აქვს ნ. მარს ჭანურის ათინურ კილოკავში (იხ. ჭან. გრ., გვ. 198: **ქრა**)... ი. ყიფშიძის ვარაუდით ეს

ა ქ რ ა „აფხაზური გაფორმებაა“ (იხ. მეგრ. გრ., ლექს., გვ. 341: **ქა**).

ამგვარად, ქართულს, ჭანურსა და მეგრულს საერთო ფუძე **რქალ-** ჰქონდათ; მისგან მივიღეთ:

ქართ. **რქ-ალ-** → **რქ-ა**...
ჭან. **რქ-ალ-** → **რქ-ა-** → **ქრ-ა** || **ქია**
მეგრ. **რქ-ალ-** → **რქ-ა-** → **ქრ-ა** → **ქა**

28. ჭან. **მ-ჯა** || **მ-ჟა** || **ბ-ჟა** || **ბ-ჯა** რძე, молоко
|| „**მჟალვა**“ M || „**ბჟალვა**“ M || „**ჟალვა**“ M
მეგრ. **ბ-ჟა** ← **ბ-ჟ-ალ-**
ქართ. **რ-ძე** || ძვ. ქართ. **ს-ძე-ჲ**

მ ჟ ა დოგიბუფან... I 518$_{22}$ რძეს მოადუღებენ („მოხარშავენ“)... მ ჟ ა ქონოკიდაფან. მ ჟ ა ს დიკაშ მქიი... ქოგილუბღაფან I 522$_{17}$ რძეს ჩამოკიდებენ. რძეს პურის ფქვილს... ჩააყრიან... მ ჟ ა ოგუბუშენი და-ჩხუ-რის გებდგი. ბ ჟ ა დიგუბუ დო ჲეფუ... მ ჟ ა ქოგჲოფუნი-ი? II 312$_{12,13}$ რძე მოსადუღებლად („მოსახარშავად“) ცეცხლზე შევდგი. რძე მოიხარშა და ადუღდა... რძე მოადუღე?... ფუჯი დომჭვალუმთ, მ ჯ ა დომწორუმთ II 347$_{11}$ ძროხას მოვწველით, რძეს გავწურავთ... ფუჯი მ ჯ ა ინჭვალენ II 343$_{20}$ ძროხა რძეს იწველის... ბ ჯ ა ქობოხთიმანთ II 347$_{7}$ რძეს მოვუ-რევთ...

ჭანურში ამ სიტყვის რამდენიმე ვარიანტი გაგვაჩნია: **მჟა** ხოფურსა და არქაბულში, სპორადულად **ბჟა** — არქაბულში, **მ-ჯა** ართაშნულში... ეს — ტექსტებით დადასტურებული ვარიანტებია. ამათ გარდა ნ. მ ა რ თ ა ნ მოცემულია მ ჟ ა ლ ვ ა — ათინურისა და ვიწურისათვის, ბ ჟ ა ლ ვ ა — ბულეფურისათვის, ჟ ა ლ ვ ა — კვლავ ათინურისათვის. კონტექსტები ამ ვა-რიანტებს არ ახლავს. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს კიდეზე მიწერილი აქვს „**მ-ჟა**“... მ ჟ ა ლ ვ ა || ბ ჟ ა ლ ვ ა || ჟ ა ლ ვ ა **მჟალ**-ისაგან ნაწარმოები სახელები ჩანს.

ჭანურისათვის ამოსავალია: **მ-ჟა** ← — **მ-ჟალ**; თავკიდური **მ-** ფონე-ტიკური დანართია; ამ **მ**-ს ადგილს მეგრულში იჭერს **ბ**-: **ბ-ჟა-**... ბალახის სახელში მა-ბ-**ჟალ**-ია—“რძიანა“’—მეგრულში მოცემულია **ჟალ-** ფუძე, შე-უკვეცავად... ჭან. **მ-ჯა** მიღებულია **მ-ჟა**-საგან[1]. ჭანურისა და მეგრულის ჩვენებათა თანახმად ქართულში უნდა გვქონოდა **ზე-ნ-** || **ზე-ლ-; ძ-** აქ მე-ორეული უნდა იყოს. თავკიდური **ს-** || **რ-** — **ს-ძე-** || **რ-ძე-** — ნივთის კა-ტეგორიის მაჩვენებელი აფიქსია.

[1] შდრ. ლ ო ბ ჟ ა → ლ ო ბ ჯ ა , ჟ ო ხ ო → ჯ ო ხ ო და არა პირუკუ.

29. ჭან. **ყვ-ალ**-ი ‖ **კვ-ალ**-ი ‖ **ვ-ალ**-ი ყველი, сыр
მეგრ. **ცვ-ალ**-ი „ „
ქართ. **ყვ-ელ**-ი „

ჩქინი ყ ვ ა ლ ი აშო იყვენ... ყ ვ ა ლ ი-ნა დოლოძინ, გუდა... I 518$_{24}$ ჩვენი ყველი ასე კეთდება... ყველი რომ ძევს, გუდა... ყ ვ ა ლ ი დოჭკიუფან I 521$_{17}$ ყველს დაჭრიან... კ ვ ა ლ ი იშიდა-შ-კულე, წკაი-ნა დოსქიდასენ, თანი იყვენ II 310$_{3}$ ყველს რომ ამოიღებენ, იმის შემდეგ რომ წყალი დარჩება, იქნება „თანი" (სველი)... ფუჯიში მჯაში კ ვ ა ლ ი დიქუმან II 343$_{17}$ ძროხის რძისა ყველს აკეთებენ... მჯაშენ ჲორდუთი ბიქუმთ, ვ ა ლ ი ბიქუმთ II 347$_{6}$ რძისაგან მაწონს ვაკეთებთ... ყველს ვაკეთებთ... ვ ა ლ ი ქეჲუდუნ II 347$_{8,9}$ ყველი „ამოვა" (შედედდება რძე)...

ყვ- კომპლექსი მეგრულში **ცვ**-დ ქცეულა, ჭანურში ხან უცვლელად რჩება (ხოფურში), ხან **კვ-ს** გვაძლევს (ვიწ.-არქ., ართაშ., ათ.), ხან **ვ**-და რჩება (ათინურში). ამ კომპლექსისათვის ის ბუნებრივია (იხ. „ჭან. გრამ. ანალ.", § 6 ბ, გვ. 37).

დეტერმინანტ-სუფიქსად გვაქვს ქართულში **-ელ-**, ჭანურსა და მეგრულში **-ალ**-... მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

30. ჭან. **მო-ნტკ-ორ**-ი ‖ **მო-ნტკ-ო**-ი მატყლი, шерсть (овечья)
მეგრ. **მო-ნტყ-ორ**-ი „ „ „
ქართ. **მა-ტყ-ლ**-ი „ „

მჩხუიში თომას მ ო ნ ტ კ ო ი ვუწუმელთ. მ ო ნ ტ კ ო ი ჲეზდიფან, კაი დონახუფან... I 543$_{19}$ ცხვრის ბეწვს („თმას") მატყლს ვეტყვით. მატყლს აიღებენ, კარგად გარეცხავენ...

დეტერმინანტი-სუფიქსი ქართულში უხმოვნოა— **-ლ**-, ჭანურსა და მეგრულში — **-ორ**-; **მა-ტყ-** კომპლექსი ქართულისა კანონზომიერად არის გადმოცემული ჭანურშიც და მეგრულშიც, ოღონდ **-ტ**-ს წინ განვითარებულია **-ნ-** და, გარდა ამისა, ჭანურის ნორმების მიხედვით **ტყ**- → **ტკ-.**

ამჟამად მ ო ნ ტ კ ო რ-ის ხარჯზე ფართოდ არის გავრცელებული თურქ. ჲ ა ფ ა ღ-ი, რომელიც ზოგ ჭანურ კილოკავში გაქრობის საფრთხეს უქმნის ჭანურ ფუძეს მ ო ნ ტ კ ო რ-ი.

31. ჭან. **მ-ჭკ-ეშ**-ი ‖ **მ-ჭ-ეშ**-ი მწყემსი, пастух
მეგრ. **ჭყ-ეშ**-ი „ „
ქართ. **მ-წყ-ემ-ს**-ი←**მ-წყ-ეს**-ი „

ცარ მჭეში რასთი მოხთუ II 357_{3} ერთი მწყემსი უცებ მოვიდა... ცა'ნდღა მჭეში მუთხა თქუ... II 357_{24} ერთხელ მწყემსმა რაღაცა თქვა...

ნ. მარს მოხსენებული აქვს ჭკეში გ. როზენის მიხედვით; მე მხოლოდ ჭეში გამიგონიაო, — ათინურში; ი. ყიფშიძეს მ-ჭეში მიუწერია კიდეზე... ჩვენს ტექსტებშიც ათინური მასალა მ-ჭეშ-ს იძლევა. აქედან ნაწარმოებ ზმნაშიც და ნაზმნარ სახელებშიც **მ-** გვაქვს: ცარ დომჭეშა II 366_{9} ერთი ვუდარაჯო... ომჭეშუშა II 358_{13} სამწყესავად...

ძირი ამ ზმნისა ქართულში **წყ-** არის; წყ-ემ-ს-ი „არსი“, „ღირსი“-ს მსგავსი წარმოება უნდა იყოს და „მაყურებელს“ უნდა ნიშნავდეს ეტიმოლოგიურად (შდრ. მეგრ. ო-რ-წყ-ე-(ნ)... ხედავს, უყურებს... ჭან. ო-წკ-ე-ს-ს... სვ. ლი-წ-ედ — ხედვა, ყურე- ბა)... **მ-** ქართულს ანალოგიით უნდა ჰქონდეს გაჩენილი, ჭანურში — ფონეტიკურად იყოს განვითარებული (მეგრულს არ დაურთავს)... **-ემ-** სუფიქსი ქართულს ახასიათებს, ჭანურსა და მეგრულს კი — არა. კავშირი მწყემს-სა და „ყურება“ სიტყვას შორის დიდი ხნის გაწყვეტილია: მწყემს- კანონზომიერად გადმოცემულია ჭყეშ-‖ჭკეშ-‖ჭეშ-ით, ორ-წყე(ნ)‖ოწკეს-ს კი გაუდიფერენცირებულ **წყ-** ‖ **წვ**- ‖ **წ**- ძირს იძლევა; ის საერთოა ქართველური ენებისათვის.

32. ჭან.	**ქოთ-უმ-ე**	ქათამი,	курица (вообще)
მეგრ.	**ქოთ-ომ**-ი	„	„
ქართ.	**ქათ-ამ**-ი		„
სვან.	**ქათ-ალ-**	„	„

ქოთუმე'სთეი კარკალით I 396_{11} ქათამივით იკაკანეთ... „აკო ქოთუმეს არ მამული ვა უნონ“-ჲა!? I 396_{20} ამდენ ქათამს ერთი მამალი არ უნდაო?!.. დღას სუმ ქოთუმე მემიჭკირუფ-ნა... I 428_{23} დღეში სამ ქათამს თუ დამიკლავ!... ქოთუმექ მარქვალი სქუფს I 541_{22} ქათამი კვერცხსა დებს... ქოთუმეს ჟურ ფსვა უღუნ I 542_{11} ქათამს ორი ფრთა აქვს... ა ქოთუმე ოჭოფი II 287_{3} ერთი ქათამი დაიჭირე... ქოთუმექ მაქვალი სქუმს II 246_{31} ქათამი კვერცხსა დებს...

ათინურსა და ართაშნულში იხმარება ქორმე (ქორმე მაქვალი ქოდოსქუ II 348_{10} ქათამმა კვერცხი დადო...)...

ქათამ- ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება ქოთომ- ფუძე მეგრულისა. ჭანურში **მ**-ს უშუალო მეზობლობაში **ო** → **უ**: ქოთომ-

→ ქოთუმ-; სახელობითის ნიშანი ჭანურს **-ე** აქვს (ზანური გაფორმება).

სვან. ქათალ გვაფიქრებინებს, რომ ძირეულია **ქათ-,** მაგრამ ათინურ ქორმე-ს თუ დავეყრდნობოდით, **ქორ- ‖ ქო-** პირველ ძირად უნდა მიგვეჩნია, თამ-—თომ-‖თუმ-— მეორე ძირად, ქათამ-‖ქოთომ-‖ქოთუმ- კი — რთული ფუძე, კომპოზიტი იქნებოდა.

ნაწარმოები:

ჭან. ო-**ქოთუმ**-ალ-ე — საქათმე, курятник
მეგრ. „ო-**ქოთომ**-ე“, ჩვეულებრივია „ოკარიე“ — „
ქართ. სა-**ქათმ**-ე — „

ჭან. ტკაში ქოთუმე, „მტკორი ქოთუმე“ M, „მტკური ქოთუმე“ M — ტყის ქათამი...

დოლუმჯას-ში, ოქოთუმალეს ქომეშულვან I 542_{21-22} საღამო რომ დადგება, საქათმეში შევლენ...

მეგრულში „საქათმე“ აღინიშნება სხვა ძირისაგან ნაწარმოები სახელით ო-კარიე. ათინურ ქორმე-სთან ამის დაკავშირებას დაბრკოლებები ეღობება.

არ ჩქვა, ტკაში — ქოთუმე ვუწუმელთ I 532_{17} ერთი სხვაც [არის], ტყის ქათამს ვეტყვით... იქვე: მტკუი კაზი, მტკეი ბიბი-თი ენ I 532_{18} გარეული ბატი („ტყიური ბატი“), გარეული იხვია („ტყიური იხვი“)... ამგვარად, ტკაში და მტკური ერთმანეთს ენაცვლება. შდრ. ნ. მარის მიერ მოხსენებული მტკორი ქოთუმე — არქაბულისათვის, მტკური ქოთუმე — ხოფურისათვის.

33. ჭან. **დად-ულ**-ი — დედალი (ქათამი), курица, курочка
მეგრ. **დად-ულ**-ი
ქართ. **დედ-ალ**-ი
სვან. **დ̈ად-დუ̂**

არ დადული ქოჭკომუ I 456_{30} ერთი დედალი შეჭამა... ქოთუმე დადული-თი იყვენ, მამული-თი I 541_{22} ქათამი დედალიც იქნება, მამალიც... დადულის ფამფარი ჭიტა უღუნ I 542_{9} დედალს ბიბილო პატარა აქვს...

ჭანურსა და მეგრულში დ ა დ - უ ლ - კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. დ ე დ -ა ლ -ს, ოღონდ დეტერმინანტი-სუფიქსი -**ოლ**- ჭან.-მეგრ. ქცეულა -**ულ**-ად, **ო**-ს **უ**-დ დავიწროების გამო.

ძირეულია **დედ-** ქართულში, **დად**- ჭანურსა და მეგრულში.

სვანურში იგივე **დად-** ძირია გამოყენებული, რაც მეგრულსა და ჭანურში გვაქვს. დეტერმინანტი-სუფიქსი კი აქ -**უ̂**- არის; ეს სუფიქსი მხოლოდ მორფოლოგიურად შეესაბამება -**ალ**-‖-**ოლ**- სუფიქსებს.

34. ჭან. **მამ-ულ**-ი ‖ „მუმულ-ი“ M. მამალი (ქათამი), петух
მეგრ. **მუმ-ულ**-ი „ „
ქართ. **მამ-ალ**-ი „
სვან. **მამ-ä̈ლ** „ „

მ ა მ უ ლ ი მოთ მუყონი-ა I 415_{17} მამალი რად მოიყვანეო... ია მ ა მ უ ლ ი ტუ I 468_{10} ის მამალი იყო... ქოთუმე დადული-თი იყვენ, მ ა მ უ ლ ი -თი I 541_{22}, ქათამი დედალიც იქნება, მამალიც... მ ა მ უ ლ ი ქ ყიაფს I 542_{15} მამალი ყივის... მ ა მ უ ლ ი ფამფარითენ ქიჩინობენ I 542_{8} მამალი ბიბილოთი იცნობა... მ ა მ უ ლ ი კიამს II 244_{2} მამალი ყივის... არ ოხოის არ მ ა მ უ ლ ი დო არ ჯოღოი ქორენ II 278_{18} ერთ სახლში ერთი მამალი და ერთი ძაღლი არის... მ ა მ უ ლ ი II 348_{9}.

ძირეულია **მამ-;** ის უცვლელად არის წარმოდგენილი ჭანურში (ათინურის გამოკლებით?)... მეგრულში **მამ-ს** შეეფერება **მუმ-,** მიღებული მომისაგან: **მ**-ს მეზობლობაში **ო** → **უ.** ნ. მ ა რ ი ს ჩვენებით აგეთივე ვარიანტი გვაქვს ათინურშიც (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 165). დეტერმინანტი-სუფიქსია -**ალ**- ქართულში, -**ულ**- ჭანურსა და მეგრულში: **-ულ** ← **-ოლ-;** სვანური -**ä̈ლ**- იმეორებს ქართულ -**ალ**-ს; **ა**-ს დარბილება, კერძოდ, სვანურისათვისაა დამახასიათებელი...

35. ჭან. **მო-ნ-ჭვა** ‖ **მო-ნ-ჭა** ‖ **„მო-ნ-ჭვე**“ M კრუხი, наседка
მეგრ. **მო-ჭვა** „ „
ქართ. **მო-ჭვა** ‖ **მოჭუა** (იმერ.). „

მ ო ნ ჭ ვ ა ს დო ჭუჭულეფეს კაი ოწკედი I 427_{32}, კრუხსა და წიწილებს კარგად მიხედე „უყურე“... მ ო ნ ჭ ვ ა გჸათხოზუ ყვაოჯის I 485_{28} კრუხი გამოუდგა ყვავს... მონჭვა გეხენ მარქვალის I 541_{28} კრუხი აზის კვერცხებს... კაი მ ო ნ ჭ ვ ა ქ მთელი გამაწილუფს I 542_{4} კარგი კრუხი ყველას გამოჩეკს... ჰემუს აშქუინუ, მ ო ნ ჭ ვ ა შ ა მენდახთუ II 284_{10} იმას შეეშინდა, კრუხთან გაიქცა („წავიდა“)... მ ო ნ ჭ ა კროხამს II 244_{21} კრუხი კრუხუნებს...

ეს სახელი მეგრულსა და ჭანურში გვაქვს, ქართულში კი არა: იმერულში, მართალია, იხმარება მოჭვა‖მოჭუა (იხ. ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა, გვ. 30), მაგრამ ეს ზანიზმია იმერულში. მეგრული მოჭვა, აგრეთვე იმერულში ხმარებული მოჭვა‖მოჭუა, გვაფიქრებინებს, რომ ჭანურში **-ნ-** ფონეტიკურადაა განვითარებული. მონჭვე- ვარიანტი ნ. მარს აქვს ნაჩვენები ვიწურისათვის (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 254). ი. ყიფშიძის მინაწერიდან ჩანს, რომ ათინურშიც ასეთივე ვარიანტი ხმარებულა. მონჭა ჩვენს ტექსტებში გვხვდება — ვიწელებთან საუბარში.

მოჭვა‖მონჭვა უნდა იყოს კავშირში ქათმების დაპურებისას მეგრულში ხმარებულ მოწოდებასთან — „მოიჭა̄ნი! მოიჭა̄ნი!“

აღსანიშნავია, რომ ჭანურშიც და მეგრულშიც იხმარება **კრუხ-** ფუძე; მეგრული კუხა̄ნს „კრუხობს“, ქოთომქ მო̄კუხუ — ქათამი აკრუხდა, ჭან. კროხამს (იხ. ზემოთ) „კრუხუნებს“ ამ ფუძის არსებობას მოწმობს. ართაშენელი ხმარობს ამავე ზმნას უ-**რ**-აეოდ: ქორმე კოხნუჲ II 115_{22} ქათამი კრუხუნებს (შდრ. მეგრ. **კუხ-**)... ართაშნულში თვით სახელიც გვაქვს რ-ს შენახვით: კროხ-ი: ჭუჭულეფენა უონუნ, ქორმე იენ **კროხი** II 115_{21} წიწილები რომ ჰყავს, ის ქათამი იქნება კრუხი...

36. ჭან. **ჭუჭ-ულ-ი** წიწილი, цыпленок (кур.)
მეგრ. —
ქართ. **ჭუჭ-ულ-ი** „ბატისა და იხვის წიწილი“ (საბა), гусенок, утенок

მონჭვა დო ჭუჭულეფე ართიკათის ქონუკიუ I 427_{36} კრუხი და წიწილები ერთმანეთს გადააბა... ჭუჭული ქაგამაპწილუფ I 428_{9} წიწილებს („წიწილს“) გამოვჩეკ... ჭუჭულეფე მქირიქ მენდამიყონუ-ჲა დო ემუში ჲეინე ჭუჭული გამაპწილუფ-ჲა I 431_{8} წიწილები ქორმა წამართვა და იმის ნაცვლად წიწილებს („წიწილს“) გამოვჩეკო... ჭუჭულეფე ოკაკიდეს II 244_{2} წიწილები „წაიჩხუბნენ“ („შეიბნენ“)... ქორმე ქოჯებოხუნარ, ჭუჭული ქოგამიონასენ ეჩიდოჟურ დღაშ უკულე II 348_{14} ქათამს დავსვამ, წიწილს გამოჩეკს ოცდაორი დღის შემდეგ... ჭუჭულეფე-ნა უონუნ, ქორმე იენ კროხი II 348_{29} წიწილები რომ ჰყავს, [ისეთი] ქათამი იქნება კრუხი...

ნ. მარის ჩვენებით ჭუჭული ხოფურია; ჩვენს ტექსტებში ეს სიტყვა ართაშნულშიც დასტურდება; ერთს შემთხვევაში — ვიწურშიც.

იგივე სიტყვა გვაქვს ქართულში: „ბატთა, იხუთა და მისთანათასა [მართვეს ეწოდება] **ჭუჭული**“ (საბა: იხ. **მართვი, მართვე**)...

მეგრულში ეს სიტყვა ქათმებისა (და წიწილების) მოხმობისას თუ

შეგვხვდება: ჭუჭუ || ჯუჭუ ...

არქაბულში იხმარება წ ი პ ი ლ ი, წ ი პ ი ლ ა ჭუჭულის ნაცვლად: წ ი პ ი ლ ი[1] წიამს II 244_{21} წიწილი წივის... წ ი პ ი ლ ა დირდუ-შ-კულე, ფილიჭი დივუ II 308_{10} წიწილი რომ გაიზარდა, ვარია გახდა... ეს წ ი - პ ი ლ - და ქართული **წიწილ-** ერთი და იგივე უნდა იყოს: წ ი პ ი ლ - → წ ი წ ი ლ -... ძირი **წიპ-** ხმის მიბაძვითი ჩანს (წ ი წ ი ლ ა ჭანურშიც გვაქვს, — გველს ნიშნავს; აქედანაა, ალბათ, გ ვ ე ლ ი ს წ ი წ ი ლ ა — გველის ნაშიერის აღსანიშნავად შემონახულია ჭანური წ ი წ ი ლ ა)...

37. ჭან. **ყვარ-ელ**-ი || **კვარ-ელ**-ი ყვერული, каплун
მეგრ. **ყვარ-ილ**-ი „ „
ქართ. **ყვერ-ულ**-ი „

[ფილიჭი] დოკვარა-შ-კულე კ ვ ა რ ე ლ ი დივუ II 308_{11} ვარიას რომ დაკოდავ („დაყვერავ“), ყვერული გახდება...

ხოფურში კ ვ ა რ ე ლ ი -ს შესაბამისი ყ ვ ა რ ე ლ ი უნდა ყოფილიყო. ხოფელმა გამიცხადა: მამულიში ო ყ ვ ა რ უ ჩქინ ვა მიჩქინან I 542_{10} მამლის დაკოდვა ჩვენ არ ვიცითო... კ ვ ა რ ე ლ ი ვიწურ-არქაბული ნორმების შესაბამისია...

ეს სიტყვა წარმოშობით მიმღეობაა ქართულშიც, მეგრულშიცა და ჭანურშიც; **-ულ-** სუფიქსი ქართულში, -**ილ**- მეგრულში და -**ელ**- ჭანურში ნამყო დროის მიმღეობას ახასიათებს; **ყვერ-** || **ყვარ-** || **კვარ-** ერთმანეთს შეესაბამება.

38. ჭან. **ბუნდღა** ბურტყლი, пух
მეგრ. **ბურდღა**
ქართ. „**ბუნდღა**“ (იმერ.)

ქოთუმეში ბ უ ნ დ ღ ა ქაგოწკიფან I 522_5 ქათამს ბურტყლს გააცლიან... ქოთუმეს ტანის ბ უ ნ დ ღ ა აყვენ I 531_{13} ქათამს ტანზე ბურტყლი აქვს...

მეგრ. ბ უ რ დ ღ ა ბ უ ნ დ ღ ა -საგანაა მიღებული. ეს უკანასკნელი იმერულს შეუთვისებია მეგრულისაგან და დაუცავს წინანდელი სახით (იხ. ვ. ბ ე რ ი ძ ე, სიტყ. კონა, გვ. 7). სხვაგან ქართულში არა ჩანს.

[1] წ ი წ ი ლ ი წერია, კორექტურული შეცდომაა.

39. ჭან. **სუ-ა** || **ფ-სვ-ა** || **ფ-სუ-ა** || **მ-სვ-ა** M ფრთა, крыло (птиц, насекомых)
მეგრ. **სუ-ა** || **ფ-სუ-ა** „ „
ქართ. —

მუში მ ს ვ ა შ ე ნ ჟურ თანე ქანიწკუ I $425_{10\text{-}11}$ თავის ფრთიდან ორი „ცალი“ ამოიძრო... ქოთუმეს ფ ს ვ ა ლ ე ფ ე ულუნ I 531_{17} ქათამს ფრთები აქვს... ქოთუმეს ჟურ ფ ს ვ ა ულუნ I 542_{11} ქათამს ორი ფრთა აქვს... მ ს ვ ა ე ფ ე გონთხუ დო ზოი დიყურუ I 468_{8} ფრთები გაშალა და ძლიერ „დაიყვირა“... კვინჩიში ფ ს უ ა ნიჩანი II 380_{1} (ხოფ.) ჩიტის ფრთა შეისხი... ფ ს ვ ა -ჭერელი ტოროჯი II 380_{36} (ხოფ.) ფრთაჭრელო მტრედო... ფ ს ვ ა ლ ე ფ ე ქუულუნ II 317_{18} ფრთები აქვს... ჟურ ს უ ა ულუნ II 310_{30} ორი ფრთა აქვს...

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, ამ სახელის ფუძეა **სვ-ალ-**||**სუ-ალ-;** თავკიდური **ფ-** || **მ-** ფონეტიკურად განვითარებულია; **სვ-** || **სუ**- ერთმანეთს ენაცვლება და ძირეული მასალაა; -**ალ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია.
მეგრულში ძირეული **სუ-** მახვილს ატარებს, ჭანურში ჩვეულებრივ — არა და ამისდა კვალად **უ** → **ვ.** ქართულში ეს ძირი არა ჩანს.

40. ჭან. **ბუმბ-ულ**-ი ბუმბული, пуховик
მეგრ. **ბუმბ-ულ**-ი ბუმბლის სქელი ლეიბი, перина
ქართ. **ბუმბ-ულ**-ი „ნაკრტენი“ (საბა), пух

ბ უ მ ბ უ ლ ი ჩიჩქუ ბუნდღაში ჯოხო ენ I 531_{13} ბუმბული რბილი („ჩვილი“) ბურტყლის სახელია... ჲასთუღი... ფამფულიში-თი იყვენ, ბ უ მ - ბ უ ლ ი შ ი -თი იყვენ I 529_{30} ბალიში... ბამბისაც იქნება, ბუმბულისაც იქნება... ჲასტუღი ჩიჩქუ-ნა ტას, ბ უ მ ბ უ ლ ი შ ი ვუწუმელთ I 542_{14} ბალიში რომ რბილი იქნება, ბუმბულისას ვეტყვით...

ფუძე ბ უ მ ბ უ ლ - საერთოა; ძირეულია **ბუმბ-; -ულ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია. მნიშვნელობა არსებითად ერთია...

41. ჭან. **ფამფ-არ**-ი || **ფამფ-ა**-ი ბიბილო მამლისა,
(„**ფანფ-არ**-ი“ M) гребешок (петущий)
მეგრ. **ფაფ-არ**-ი ფაფარი, грива
ქართ. **ფაფ-არ**-ი „

მამულის ფ ა მ ფ ა რ ი ძანგულერი ქჲუხთეფს დო მამული ფ ა მ - ფ ა რ ი თ ე ნ ქიჩინობენ I $542_{7,8}$ მამალს დაკბილული ბიბილო ამოუვა და მამალი ბიბილოთი იცნობა... ფ ა მ ფ ა ი ქოთუმეს-თი უღუნ, ამმა მამულიში დიდი იყვენ I 529_{14} ბიბილო ქათამსაც აქვს, მაგრამ მამლისა დიდი იქნება...

ეს იგივე სიტყვაა, რაც ქართულისა და მეგრულის ფ ა ფ ა რ -ში გვაქვს, ოღონდ **ფ**-ს წინ **მ-** არის განვითარებული (ნ. მ ა რ ს ფ ა **ნ**ფ ა - რ ი ც აქვს აღნიშნული). ძირეულია **ფაფ**-, დეტერმინანტი-სუფიქსია- -**არ**-.

მნიშვნელობა ქართულთან და მეგრულთან შედარებით, გადახრას გვაძლევს; ეს განსხვავება ადვილი ასახსნელია.

42. ჭან. **ღორღ-ოჯ**-ი ბატი, гусь
მეგრ. **ღორღ-ონჯ**-ი ,, ,,
ქართ. **ღერღ-ედ**-ი „ღერღედი ‖ ღერღეტი—ბატი“ (ს ა ბ ა), гусь

ტექსტებში დადასტურებული არაა; გამიგონია აფხაზეთში, არქა-ბელი ლაზისაგან.

მეგრულში **ჯ**-ს წინ -**ნ**- განვითარებულია; ძირეული უნდა იყოს **ღერღ-** ქართულში, **ღორღ-** მეგრულსა და ჭანურში; -**ედ**- ‖ -**ოჯ**- ‖ **ონჯ-** დეტერმინანტი სუფიქსი ჩანს: **დ** ‖ **ჯ**-ს მონაცვლეობა მეგრულისათვის ჩვეულებრივია (მეგრულსა და ჭანურში აქ ჯერ **დ-** უნდა ყოფილიყო)...

შესატყვისობის თვალსაზრისით აუხსნელია ხმოვანთა ურთიერთობა: ან ქრთულში **ა-** უნდა გვქონოდა (ღ ა რ ღ ა დ -), ანდა ჭანურსა და მეგრულში **ო-** მიღებულია ა-საგან: ღ ა რ ღ ა დ - ‖ ღ ა რ ღ ა ჯ - → ღ ო რ - ღ ო დ - ‖ ღ ო რ ღ ო ჯ -... რატომ? **ღ**-სა და **დ**-ს მეზობლობა ამის ასახსნელად არაფერს იძლევა!

და მაინც ეჭვს გარეშეა, რომ ერთსა და იმავე ფუძესთან გვაქვს საქმე. საინტერესოა, რომ ქართულში ნასესხებმა სიტყვამ ბ ა ტ -მა გა-მოდევნა ღ ე რ ღ ე დ ი , ჭანურში დამკვიდრდა თურქ. კ ა ზ ი და ღ ო რ ღ ო ჯ -ი სანთლით საძებარი გამხდარა. უფრო მტკიცედ ეს ფუძე მეგრულში გრძნობს თავს, თუმცა აქაც, სენაკურში, ბ ა ტ ი -ა გაბა-ტონებული (ღ ო რ ღ ო ნ ჯ ი ს ნაცვლად).

43. ჭან. **ქ-ურ**-ი ‖ **მ-ქირ**-ი ‖ **მ-ქი**-ი ქორი, ястреб
მეგრ. **ქ-ირ**-ი ,, ,,
ქართ. **ქ-ორ**-ი ,,

ქ უ რ ი ქ წიპილი ჭოფუმს II 310_{31} ქორი წიწილს იჭერს... ქოთუ-მეფე მ ქ ი რ ი ქ ვარ იყონას-ჲა I 430_{26} ქათმები ქორმა არ წაიღოსო... მ ქ ი რ ი ს გჲათხოზუ I 430_{31} ქორს გამოუდგა... მ ქ ი რ ი ს გევოთხოზუ-

ტა-ში, მქირი დინცირენ I 430_{30} სანამ ქორს მივსდევ, ფქვილი გაიცრე-ბა... მქიი ენ ჩქვა — ქოთუმე ჲეზდიფს I 532_{31} ქორია კიდევ — ქათამს იტაცებს...

ამოსავალია ჭანურისათვის **ქურ-** ფუძე; მისგან **მ**-ს დართვით და **უ**-ს **ი**-დ შეცვლით ვღებულობთ მ-ქირ-ს; ხმოვანთა შორის **-რ-** იკარგება და მქირი- → მქიი...

მეგრ. ქირი მომდინარეობს **ი**-ანი ჭანური ვარიანტისაგან, ოღონდ **მ-** არა აქვს დართული თავში. **-ურ-** ‖ **-ირ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია.

მნიშვნელობა ყველგან ერთია.

გარეგნულად ქორს ემსგავსება ხშირად „ფქვილი“: მქი-რი ‖ მქიი ხოფურში ქორიცაა და ფქვილიც. მათი წარმომავ-ლობა სხვადასხვაგვარია: ქური → ქირი → მქირი (ქორი)... მქვე-რი ‖ მქვი-რი → მქირი (ფქვილი).

44. ჭან. **ტორ-ოჯ**-ი ‖ **ტო-ოჯ**-ი — მტრედი, голубь
მეგრ. **ტორ-ონჯ**-ი — „ „
ქართ. **მ-ტრ-ედ**-ი — „

ფსვა-ჭერელი ტოროჯი... II 380_{6} (ხოფ.) ფრთაჭრელო მტრედო... ნე-თი პჭოფუმ ტოროჯია II 319_{27} არც დავიჭერ მტრედსაო... სუმ ტოროჯი ქოგეხთუ II $366_{9,10}$ სამი მტრედი ჩამოვიდა... ტოროჯეფე ცეფუთხეს დო იმტეს II 366_{12} მტრედები აფრინდენ და გაიქცნენ... არ ჩქვა ტოოჯი იყვენ I 532_{19} ერთი სხვაც მტრედი იქნება...

ჭანურსა და მეგრულში ფუძე ერთი და იგივე გვაქვს, ოღონდ მეგ-რულში **ჯ**-ს წინ განვითარებულია **-ნ-**; ტოროჯ- ფუძე **რ**-ს დაკარგვით გვაძლევს ტოოჯ-ს. ძირეულია **ტორ-, -ოჯ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია. ქართული შესაბამისი ფუძე უნდა იყოს მ-**ტრ-ედ**-; აქ თავკიდური **მ-** გან-ვითარებულია; **ტ**-სა და **რ**-ს შორის ხმოვანია დაკარგული; **-ედ-** **-ოჯ**-ის შე-საბამისი სუფიქსია (შდრ. **ღორღ-ოჯ-**).

ფონეტიკურად ტოროჯ- უფრო ახლოსაა ქართ. ტოროლა-სთან: ტორ-ოლ-ა ← ტორ-ორ-ა, მაგრამ სემასიოლოგიურად მტრედი ფარავს ტოროჯ-ს და აგებულებითაც შესაძლოა მათი და-კავშირება (იხ. **ღორღოჯ-**)... ტოროლა სამეგრელოში არ იცის.

45. ჭან. **გუგ-ულ**-ი — გუგული, кукушка
მეგრ. **გუგ-ულ**-ი — „ „
ქართ. **გუგ-ულ**-ი — „

სვან. **გჷგ-ოˢ** „ „

ხეშენ მამტუ, ვა მაჭოფუ გ უ გ უ ლ ი II 373_{30} (ხოფ.) ხელიდან გამისხლტა („გამექცა“), ვერ დავიჭირე გუგული... მა-ნა მამტუ გ უ გ უ ლ ი II 373_{32} მე რომ გამექცა გუგული... გ უ გ უ ლ ი კრია-შა, დოგუთარე II 358_{8} დადგები მანამ, სანამ გუგული დაიძახებდეს... „გ უ გ უ ლ ი კრიუდეი, ბოგზალათ!“ „გ უ გ უ ლ ი ნენა ვარ ცოგნა-შა, მენდულუნ-ი?!“ II 359_{1} „გუგულმა დაიძახოს, [ვუთხრათ] გავუშვათ!“ „გუგულის დაძახილს („სიტყვას“) სანამ არ გაიგონებს, წავა?!“... გ უ გ უ ლ ი -კინჩიქ ჭემუს მაქვალი ელუსქუმს II 311_{8} გუგული („გუგული-ფრინველი“) იმას კვერცხს ჩაუდებს (ბუდეში)...

ერთი და იგივე, საერთო, ფუძეა ჭანურსა, მეგრულსა და ქართულში; -**ულ**- ყველგან დეტერმინანტი-სუფიქსია; ძირეული გ უ გ - ხმის მიბაძვითი მასალა ჩანს. სვანურს ამის ნაცვლად გ ჷ გ - ← გ ა გ - ვარიანტი გააჩნია.

46. ჭან. **ოფამფ**-ე ოფოფი, удод
მეგრ. **ოფოფ**-ი „ „
ქართ. **ოფოფ**-ი „
სვან. **ოფოფ**-ჷ „ „

არ ჩქვა ო ფ ა მ ფ ე ენ — ჩოჩოკი უღუნ თის I 532_{13} ერთი კიდევ ოფოფია — ქოჩორი აქვს თავზე.

ამ სახელის ფუძე ო ფ ო ფ - მეორდება ქართველურ ენებში, ოღონდ ჭანურში **ფ**-ს წინ **მ**- არის განვითარებული და ამ უკანასკნელის წინ **ო**-ს ადგილას **ა** გვაქვს.
სიტყვა ქართველურ ენებში შეთვისებული უნდა იყოს.

47. ჭან. **მ-ზე-სქ-უ** || „ზესკუ“ M შაშვი, дрозд
მეგრ. **ზე-სქ-ვ-ი** „ „
ქართ. **შა-შ-ვ-ი** „

უჩა რენ — მ ზ ე ს ქ უ ვუწუმეთ; მ ზ ე ს ქ უ შ ე ნ ჭიტა ენ მსიიდა I 532_{1} შავია—შაშვს ვეტყვით; შაშვზე პატარაა „მსიიდა“...

ძირეული უნდა იყოს -**შ**- (ქართულში); -**ვ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია; **შ-ვ**-ს შეესაბამება მეგრულსა და ჭანურში **-სქ-ვ-** || **-სქ-უ-;** ეს უკანასკნე-

ლი შეიძლება **ვი**-ს შერწყმით იყოს მიღებული: **-სქვი** → **-სქუ... შა**- ‖ **ზე-** თავსართებია; **შა-** ← **სა-** (შდრ. **შე**-შა- ← **სე**-შა.... **ში**-მშილი ← **სი**-მშილი: (ჩვეულებრივი რეგრესიული ასიმილაციაა!); **ზე-** უნდა იყოს მიღებული **დე**-საგან **ძე**-ს შუალობით: **ზე-** ← **ძე-** ← **დე-** (შდრ. ჭან. **დი-**ცხირი, მეგრ. **ზი**-სხირი—სისხლი..., ჭან. **დი**-ცამს ‖ **ძი**-ცამს — „იცინის"')... თავკიდური **მ-** ჭანურში ფონეტიკური დანართია; ნ. მ ა რ ი ს მიერ მოყვანილ ზ ე ს კ უ ვარიანტში **კ** მეორეულია; ნ. მ ა რ ი შენიშნავს: ათინაში მე **მზესქუ** გამიგონიაო (ჭან. გრამ., გვ. 144)...

ზემოთქმულის თანახმად:
ქართ. **შა-შ-ვ**-ი ← ***სა-შ-ვ**-ი
ჭან. და მეგრ. **ზე-სქ-ვ-**ი ‖ **მ-ზე-სქ-უ** ← ***დე-სქ-ვ-**ი...

პრეფიქსები **სა**- ‖ **დე**- ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელია და მორფოლოგიურად შეესატყვისება ერთმანეთს.
მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

48. ჭან. **ჩხვიკ-**ი ჩხიკვი, сойка
მეგრ. **ჩხვიკ-**ი „ „
ქართ. **ჩხიკ-ვ-**ი „

არ ჩქვა ჲეშილი ენ დო ემუს ვუწუმელთ ვასილი, ჩ ხ ვ ი კ ი -თი ვუწუმელთ I $532_{12\text{-}13}$ ერთი კიდევ („სხვა") მწვანეა და მას ვეტყვით „ვასილს", ჩხიკვსაც ვეტყვით...

ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში საერთო ფუძეა **ჩხიკ-**; დე-ტერმინანტი-სუფიქსი -**ვ-** ჭანურსა და მეგრულში გადასმულია შიგნით: ჩ ხ ი კ ვ ი → ჩ ხ ვ ი კ ი (შდრ. ძვ. ქართ. კ ი ც - უ , სახ. კ ი ც - ჳ და ახ. ქართ. კ ვ ი ც - ი — ბოლოკიდური -**ვ**- ‖ -**ჳ**- შიგნითაა გადასმული...)
მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

49. ჭან. **კიდ-**ი კოდალა, дятел
მეგრ. **კიდ-უ** „ „
ქართ. **კოდ-ალ-ა** „

არ ჩქვა კ ი დ ი ენ— ჯა იმხოსს I 532_{13} ერთი კიდევ კოდალაა — ხეს ჭამს...

მეგრულთან შედარება მოწმობს, რომ ჭანურშიც ბოლოკიდური **-უ** უნდა ყოფილიყო: **კიდ-ი** ← **კიდ-უ**; ეს **-უ** დეტერმინანტი-სუფიქსია; მისი

მორფოლოგიური შესატყვისია ქართული **-ალ-**: **კოდ-ალ-**ა...

ძირეული **კოდ-** საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანური-სა-თვის, ოღონდ ამ ორ უკანასკნელში **ო → უ → ი: კოდ- → კუღ- → კიდ**... (შდრ. ქართ. ქ ო რ ი და ჭან. ქ უ რ ი , მეგრ. ქ ი რ ი || ჭან. მ ქ ი რ ი ...).

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

ს ა ბ ა ს განმარტებით „**კოდალა** — ხეკოდა“. ამისდა კვალად, ამ სი-ტყვის ძირი **კოდ-** „კ ო დ ა ვ ს “ ზმნის ძირთან შეიძლება გავაიგივეოთ: კ ო დ ა ლ ა ე. ი. ხის მკოდავი, „ხე-კოდა“... ასეთი განმარტება არ ნიშ-ნავს, რომ კ ო დ - ა ლ - ა თავისი აგებულებით მიმღეობაა.

50. ჭან. **ჭურჭ-ა** || **ჭჲურჭ-ა** ჭინჭრაქა, ღობემძვრალა, крапивник
მეგრ. **ჭინჭ-ა** „ „
ქართ. **ჭინჭ-რაქა** „

არ ჩქვა დაჰა ჭიტა რენ: ემუს ვუწუმელთ ჭ ჲ უ რ ჭ ა I 532_{11} ერთი კიდევ („სხვა“) უფრო პატარაა; იმას ვეტყვით ჭინჭრაქას... ჭ უ რ ჭ ა (ჟუი კუდელი ულუნ, მთელი უჩა დო მჭითა) I 533_{12} ჭინჭრაქა (ორი ბო-ლო აქვს, სულ შავი და წითელი)...

ამოსავალია ჭანურისათვის ჭ უ რ ჭ ა ; ჭ ჲ უ რ ჭ ა მეორეულია; მეგრ. ჭ ი ნ ჭ ა და ქართ. ჭ ი ნ ჭ რ ა ქ ა ერთსა და იმავე ჭ ი ნ ჭ - ფუძეს შეი-ცავს. საფიქრებელია, ამ ფუძეში წინათ **-უ** ყოფილიყო: ჭ უ ნ ჭ -...

ახლანდელი მეგრ. ჭ ი ნ ჭ ა ისეთსავე მიმართებაშია ჭან. ჭ უ რ - ჭ ა -სთან, როგორშიაც მეგრ. შ ი ნ კ ა (ნესვი) — ჭან. შ უ რ კ ა -სთან (კიტრი).

ქართ. ჭ ი ნ ჭ რ ა ქ ა რთული ფუძე გამოდის: ჭ ი ნ ჭ - და რ ა ქ ა .

51. ჭან. „**მა-ლაღ-უდ-ე**“ || „მა-ლაღ-ურ-ე“ M მალაღური, иволга
მეგრ. **მა-ლაღ-ურ-**ი „ „
ქართ. **მა-ლაღ-ურ-**ი „

მ ა ლ ა ღ უ დ ე ათინურია, მ ა ლ ა ღ უ რ ე — ვიწური (იხ. ნ. მ ა რ ი, ჭან. გრ., გვ. 162); ეს უკანასკნელი მხოლოდ სახელობითის დაბოლოებით განსხვავდება ქართ. მ ა ლ ა ღ უ რ - ისაგან. ძირეული **-ლაღ-** უნდა იყოს: **მა-** — **-უდ-** || -**ურ**- მაწარმოებელი აფიქსებია.

ხოფურში მალაღურის მნიშვნელობით იხმარება „**შილო-გოგიე**“, ე. ი. „შვილო გოგია“.

52. ჭან. „**მა-ლუღ-ე**“ M „მელეღვია“, „инжирник“ (птичка)
მეგრ. **მა-ლუღ-ია** „ „

ქართ. („**მე-ლეღვ-ე**“) „

მ ა ლ უ ღ ე ნაჩვენები აქვს ნ. მ ა რ ს (ჭან. გრამ., გვ. 164) და ეს იგივეა, რაც მეგრ. მ ა ლ უ ღ ი ა ← მ ა ლ უ ღ ე ა ...

ეს სახელი ნაწარმოებია **ლუღ**-ისაგან: „მა-**ლუღ**-ე“ — „მელეღვე“. ხოფურში ამ ჩიტის სახელად იხმარება ლ უ ღ ი - მ ო ნ ჭ ა ფ უ „ლეღვის დამწიფება“: ეს ჩიტი ლეღვის დამწიფების დროისათვის გამოჩნდება ხოლმე და იმიტომ!

ნ. მ ა რ ი შენიშნავს: „სახელწოდებისდა მიუხედავად [ეს ჩიტი] ლეღვს არ ჭამსო“ (ჭან. გრამ., გვ. 164); „მელეღვე“ ლეღვის ჭ ა მ ა ზ ე არც მიუთითებს.

53. ჭან. **ლაჭო** ღაჟო, сорокопуд (птичка)
მეგრ. —
ქართ. **ღაჟო** „

არ ჩ ქ ვ ა ღ ა ჭ ო უწუმელან: ემუთე ათმაჯა ჭოუფან I 532_{19} ერთს კიდევ ღაჟოს ეტყვიან; იმით მიმინოს იჭერენ...

ნ. მ ა რ ს ა ც აღნიშნული აქვს ამ სიტყვასთან ქართ. ღ ა ჟ ო (ჭან. გრამ.. გვ. 203). ღ ა ჭ ო ‖ ღ ა ჟ ო ერთი და იგივეა. ჩვენს ენებში ეს სახელი შეთვისებული უნდა იყოს უცხო ენებიდან. მეგრულში იგი არა გვაქვს.

54. ჭან. **ყვ-ა-ოჯ-**ი ყვავი, ворона
მეგრ. **კვ-არ-**ია „ „
ქართ. **ყვ-ავ-**ი „

ყ ვ ა ო ჯ ი უჩა დო ხჩე, ჭერელი ენ: ყვა-ყვა იქიფს I 532_{29} ყვავი შავი და თეთრი (!), ჭრელია: ყვა-ყვას იძახის („იქმს“)... ყ ვ ა ო ჯ ი ჯაში ყას ქოგელახედუ I 150_{26} ყვავი ხის ტოტზე ჩამოჯდა... ყ ვ ა ო ჯ ი ქაგეფუთხუ ჯაშენ I 485_{27} ყვავი ჩამოფრინდა ხიდან...

ყ ვ ა ო ჯ ი უნდა იყოს მიღებული ყ ვ - ა ვ - ო ჯ -ისაგან; ძირეული **ყვ-** საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის, ოღონდ ამ უკანასკნელში **ყვ-** → **კვ-**... დეტერმინანტი-სუფიქსია: მეგრულში **-არ-**, ქართულში და ჭანურში **-ავ,** რომელსაც ჭანურში დაერთვის **-ოჯ-**; **-ოჯ-** სუფიქსი თავის მხრივ **-არ-** სუფიქსს გვავარაუდებინებს, თითქოს ჭანურში თავი მოეყაროს ორ დეტერმინანტს: **-ავ**-ს და **-არ**-ის ზანურ ვარიანტს — **-ოჯ**-ს (ეს **-არ-** უცვლელად მეგრულში გვაქვს: კვ-**არ**-ია...).

55. ჭან. **კვინჩ-**ი ‖ **კინჩ-ი** ჩიტი (ფრინველი), птичка
მეგრ. **კვინჩ-**ა სკვინჩა, зяблик
ქართ. **ს-კვინჩ-**ა ,,

არ ყალი-მჭითა *კვინჩი* ჲენ I 532_{10}, ერთი ყელ-წითელი ჩიტია... *კვინჩის* ნოტკობეენ დო ქოჭოფეენ I 464_{20} ჩიტს მიჰპარვია და დაუჭერია... ბეექ *კვინჩი* ნაშქუ I 464_{32} ბავშვმა ჩიტი გაუშვა... *კვინჩიში* ფსუა ნიჩანი II 380_{1} (ხოფ.) ჩიტის ფრთა შეისხი... ჰა *კინჩი* მუთე ჭოფუმან... II 295_{30} ამ ჩიტს რით იჭერენ... მა ვა მიშკუ! ბელქი *კინჩეფე* შკიმი ქუშკუნა II 368_{15} მე არ ვიცი! იქნებ ჩემმა ჩიტებმა იციან... *კინჩი* თქუ-ქი II 368_{21} ჩიტმა თქვა, რომ...

ჭან. *კინჩ-* არქაბულსა და ათინურს ახასიათებს, *კვინჩ-* — ხოფურს; პირველი მიღებულია **ვ**-ს დაკარგვით უკანასკნელისაგან. ქართ. **ს**-კვინჩ-ა-ს თავკიდური **ს-** ძირეული არ არის; არც ფონეტიკური დანართი უნდა იყოს: **კ**-ს წინ **ს**-ს განვითარება ქართულში დამახასიათებლად ვერ მიიჩნევა; ხოლო **ს-** თუ თავსართია, ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელი იქნება.

მნიშვნელობის მხრივ სხვაობა იმაში მდგომარეობს, რომ ჭანურში ამ ერთი ჩიტის სახელი განზოგადებულია და საერთოდ „ჩიტის“ აღმნიშვნელადაა გამოყენებული (შდრ. სვანური, სადაც *კალმახ-* საერთოდ თევზს აღნიშნავს და არა ერთ-ერთ მის სახეობას).

კვინჩ- უნდა იყოს კავშირში ხუნძურ *ჰაინჭ*-თან, რომელიც აგრეთვე ჩიტს ნიშნავს.

56. ჭან. **მა-რ-ქვ-ალ-ი** ‖ **მა-ქვ-ალ-ი** კვერცხი, яйцо
მეგრ. **მა-რ-ქვ-ალ-ი** ,, ,,
ქართ. **კვ-ერ-ცხ-ი** (?) ,,
სვან. **ლგ-გრ-ე** ,, ,,

ირი ხოლოქ თითო *მარქვალი* ქომუღით I 396_{9} ყველამ თითო კვერცხი მოიტანეთ... *მარქვალი*-ა ბელქი ქოგაჭკუმეტუ-ჲა I 413_{23} კვერცხიო იქნებ გეჭმებოდაო... თითო *მაქვალი* ქოდოსქვით I 396_{12} თითო კვერცხი დადევით... ქოთუმექ *მაქვალი* სქუმს, *მაქვალი* გალენ ქჩე რენ II $246_{31,32}$ ქათამი კვერცხსა დებს. კვერცხი გარედან თეთრია... თითო *მაქვალი* ჲეზდეს II 255_{28} თითო კვერცხი აიღეს... *მაქვალი* ქჩე იენ... *მარქვალი* გალენდო ცერცელა უღუნ II $348_{11,12}$

კვერცხი თეთრია (თეთრი „იქნება“). კვერცხს გარედან ნაჭუჭი აქვს...

მეგრულში ეს სიტყვა თითქმის ყველგან შეცვლილია კ ვ ე რ - ც ხ ი თ ; სამურზაყანოსა და ჯვარში თუ იციან ეს სიტყვა და ისიც მოხუცებმა[1]... მაგრამ „ნიყვის“ სახელწოდებაში მ ა რ ქ ვ ა ლ ი შ - გ უ რ ი შენახულია ეს ფუძე: მ ა რ ქ ვ ა ლ ი შ -გური — „კვერცხის გული“...

-რ მეგრულშიც და ჭანურშიც ფონეტიკური დანართი ჩანს. **მა-** და **-ალ-** ფუძის საწარმოებელი უნდა იყოს. ძნელია **-ქვ-**; გადაჭრით არ ითქმის ეს **-ქვ-** და ქართ. **-კვ-** ერთი და იგივეა, თუ არა; მით უფრო ეს ეხება სვან **-გრ**-ს.

57. ჭან. **ხე-ჭეპ-**ა კვერცხის ნაჭუჭი, თხილის ნაჭუჭი, скорлупа яйца, ореха

მეგრ. —

ქართ. **ხე-ჭბ-**ი წაბლისა, წიფელის... ქერქი (ს ა ბ ა), кожица... каштана...

[მარქვალის] ხ ე ჭ ე პ ა ხჩე უღუნ I 541_{23} [კვერცხს] ნაჭუჭი თეთრი აქვს... ხ ე ჭ ე პ ა (კაბუღი) გალე ენ II 246_{32} ნაჭუჭი („კანი“) გარეთაა...

ამჟამად ქართულში „კვერცხის ნ ა ჭ უ ჭ ი “ იხმარება, მაგრამ ს ა - ბ ა ს განმარტებით ნ ა ჭ უ ჭ ი — ნიგოზთა, თხილთა და ნუშთა ქერქზე ითქმის, კვერცხისას კი — ხ ე ჭ უ ჭ ი ეწოდება (იხ. **ქერქი**); ხ ე ჭ უ ჭ ი რთული ფუძე უნდა იყოს: **ხე-** — **ჭუჭ-**ი... ეს პირველი ნაწილი მეორდება ჭან. **ხე-ჭეპა**-ში... მეორე ნაწილი კი სხვა ჩანს: **ჭუჭ-** — **-ჭე-პა...** მეორე ნაწილითაც ჭანური ხ ე - ჭ ე პ ა ემთხვევა ს ა ბ ა ს მიერ მოყვანილ **ხეჭბ-**ის; ს ა ბ ა ს განმარტებით **ხეჭბი** ეწოდება წაბლის, წიფელის და მისთანათა ქერქს (იხ. **ქერქი**)... ამისდა მიხედვით, ჭან. **ხე-ჭეპ-ა** უნდა იყოს მიღებული **ხე-ჭებ**-ა-საგან. წინააღმდეგს შემთხვევაში აუხსნელი დარჩებოდა **ჭ**-ს მეზობლობაში **-ბ-** ქართულში: **ხე-ჭბ-ი.** უდაოა, რომ **ჭ**-სა და **ბ**-ს შორის ხმოვანია დაკარგული.

ხ ე ჭ ე პ ა თხილის ნაჭუჭსაც აღნიშნავს (იხ. ნ. მ ა რ ი , ჭან. გრ., გვ. 231). კვერცხის ნაჭუჭის აღსანიშნავად ის შემდეგაა გამოყენებული. საინტერესოა, რომ ქართულშიც ნ ა ჭ უ ჭ ი — ს ა ბ ა ს განმარტებით — თხილის, ნიგვზისა და ნუშის ქერქს ერქვა, კვერცხისათვის მერე გამოყენებული...

ართაშნელის თქმით კვერცხის ნაჭუჭს ც ე რ ც ე ლ ა ეწოდება: მარ-

[1] პირადად ჩვენ ერთი მოხუცი სამურზაყანოელი ქალისაგან გაგვიგონია 1929 წ. კვერცხის ნაცვლად ეს სიტყვა.

ქვალი გალენდო ც ე რ ც ე ლ ა უღუნ; ც ე რ ც ე ლ ა თუთხუ ონ II 348_{12} კვერცხს გარედან ნაჭუჭი აქვს; ნ ა ჭ უ ჭ ი თხელია. იქნებ ეს ც ე რ ც ე - ლ ა იყოს კვერცხის ნაჭუჭის პ ი რ დ ა პ ი რ ი სახელი (თუკი ც ე რ ც ე - ლ ა არ არის მიღებული ქ ე რ ც ე ლ ა -საგან!).

58. ჭან. **ცილ-**ა **:** **ცილ-**ი ‖ **ცელ-**ა ცილა, белок
მეგრ. **ცილ-**ა ,, ,,
ქართ. **ცილ-**ა ,,
სვან. **ცილ-** ,, ,,

[მარქვალის] ც ი ლ ი ხჩე უღუნ I 541_{24} [კვერცხს] ცილა თეთრი აქვს... ც ი ლ ი წკაი'სთერი რენ I 541_{24} ცილა წყალივითაა... ც ე ლ ა — მარქვალის ქჩე-ნა წკაი'სთეი უღუნ, ჰეა ივენ ც ე ლ ა II $311_{10,11}$ ცილა — კვერცხს თეთრი, წყალივით რომ აქვს, ის იქნება ცილა... დოლოხე — ც ი - ლ ა, ოშქენა — გური II 348_{13} შიგნით — ცილა, შუაში — გული...

ფუძე **ცილ-** საერთოა ქართველური ენებისათვის: -**ილ**- დეტერმი-ნა-ნტი-სუფიქსი ჩანს; შეიძლება ის -**ელ**-ისაგან იყოს მიღებული, თუ ეს -**ელ**- (იხ. ზემოთ **ცელ-ა**) მეორეული არ არის.

მნიშვნელობა ყველგან ერთი და იგივეა.

59. ჭან. **მ-ჭაჯ-**ი ბუზი, муха
მეგრ. **ჭანჯ-**ი ,, ,,
ქართ. **მ-წერ-**ი насекомое

არ დღას არ ხოჯიში ქრას არ მ ჭ ა ჯ ი ქონოხედერეტუ I 460_{28} ერ-თხელ ერთი ხარის რქაზე ერთი ბუზი შემომჯდარიყო... ცხენისთი მ ჭ ა ჯ ი გობლუტეენ I 501_{19} ცხენსაც ბუზი ეხვეოდა თურმე... ბომბულაქ მოსა შუმს, მ ჭ ა ჯ ი ჭოფუმს II 304_{14} ობობა ქსელსა („ბადეს“) ქსოვს, ბუზს იჭერს...

თავკიდური **მ-** ქართულშიაც ფონეტიკური დანართი ჩანს და ჭა-ნურშიაც; ფუძე **წერ-** კანონზომიერად არის წარმოდგენილი ჭანურში **ჭაჯ**-ის სახით; მეგრულში **ჯ-**ს წინ განვითარებულია -**ნ**- : **ჭაჯ**- ‖ **ჭანჯ-**...

საინტერესოა, რომ სწორედ ეს ზანური **ჭანჯ-** (**ნ**-ს ჩართვით) შეთვი-სებული აქვს სომხურს, სადაც ***ճանճ*** ბუზს ნიშნავს.

ბ უ ზ ი ს აღსანიშნავად ჭანურში **კამკ-ულ-** ‖ **კანკ-ულ**-იც გვაქვს:

ოდა კ ა მ კ უ ლ ი ფუთხუნ II 348_8 ოთახში ბუზი დაფრინავს... გვხვდება ართაშნელის მეტყველებაში.

60. ჭან. **ბობონჭვა** ხოჭო, жук
მეგრ. — — —
ქართ. **ბაბაჭუა** „დედა-ზარდლი“, „ობობა“ (საბა), паук

ჰაჲა დიდო მსქვა ბ ო ბ ო ნ ჭ ვ ა ტუ II 307_{23} ეს ძალიან ლამაზი ხოჭო იყო...

ბ ო ბ ო ნ ჭ ვ ა ზუსტად შეესატყვისება ქართ. ბ ა ბ ა ჭ უ ა -ს, ოღონდ **ჭ**-ს წინ განვითარებულია -**ნ**-, ხმოვანი -**უ**- **ვ**-დ ქცეულა (მახვილს არ ატარებს, უმარცვლოა).

ს ა ბ ა ს განმარტებით **ბაბაჭუა** არის „დედა-ზარდლი, ობობა“. მეგრულში ეს სახელი ცნობილი არ არის.

61. ჭან. **ბომბ-ულ-ა** ‖ „**ბობ-ოლ-ა**“ R ობობა, паук
მეგრ. **ბობ-ოლ-ია** „ „
ქართ. **ო-ბობ-ა** „

ბ ო მ ბ უ ლ ა ქ მოსა შუმს, მჭაჯი ჭოფუმს, მოსა გჲუდგამს, ...ჭოფუმს, იფხორს II 304_{14} ობობა ქსელს („ბადეს“) ქსოვს, ბუზს იჭერს, ქსელს უდგამს, ... იჭერს, ჭამს...

ძირეულია **ბობ-**; ის საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის; ჭანურში -**ბ**-ს წინ განვითარებულია **მ; -ოლ- ‖ -ულ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; ქართულში ეს სუფიქსი არა გვაქვს. გაურკვეველია თავკიდური **ო**-ს საკითხი (ქართულში).

62. ჭან. **კოლ-**ი ‖ **ნ-კოლ-**ი კალია, саранча, кузнечик
მეგრ. **კოლ-**ი
ქართ. **კალ-**ი-ა ‖ ძვ. ქართ. მ-კალ-ი

ქოთუმექ კ ო ლ ი ქოჭოფუ 1 461_2 ქათამმა კალია დაიჭირა... კ ო ლ ი ოფუთხუ I 461_4 კალია გაფრინდა... კ ო ლ ი ... ყვას ქონოხედერენ I 500_{10} კალია... შუბლზე შემჯდარა... მენდოწკედე-ში, ნ კ ო ლ ი ჰექ გოშახენ. კ ო ლ ი ნ უ კ ა პ უ ... II 287_{29} რომ შეხედეს, კალია იქ ზის. კალია გადახტა... ამ კ ო ლ ი ქ ოჭკომუ ჯუმუ... II 261_{29} ამ კალიამ შეჭამა მარილი...

კალ- ფუძე კანონზომიერად არის წარმოდგენილი ჭანურსა და მეგრულში **კოლ**-ის სახით. **ნ-** ჭანურში ფონეტიკური დანართია. აღსანიშნავია, რომ ძვ. ქართულში მ-**კალ**-ი იხმარებოდა. ს ა ბ ა ს ა ც **მკალი** აქვს შეტანილი თავის ლექსიკონში: აქვს **მკალია**-ც — „მხლტომელი მკალი“-ო, განმარტავს.

63.	ჭან.	**კოღ-ონ-**ი ‖ **კორღ-**ონ-ი	კოღო, комар
	მეგრ.	**კოღ-ონ-**ა	” ”
	ქართ.	**კოღ-**ო	”
	სვან.	**კუღ-**უნ	” ”

კ ო რ ღ ო ნ ი ხცერი წკარის სქიდუნ I 494_{21} კოღო დამპალ წყალში ცხოვრობს... კ ო რ ღ ო ნ ი -თი... ფუთხუნ დო კოჩის გჲაკიბინს I 494_{26} კოღოც... ფრინავს და კაცს კბენს... კ ო რ ღ ო ნ ი შ ი დუშმანი ბურბუ რენ I 494_{24} კოღოს მტერი ღამურაა... კ ო რ ღ ო ნ ი ჭოფუმს, იფხორს II 304_{15} კოღოს იჭერს, ჭამს...

ძირეულია **კოღ-,** იგი საერთოა ყველა ქართველური ენისათვის (სვანურში **ო** → **უ** სუფიქსისეულ **უ**-სთან ასიმილაციის გამო); ჭანურში **ღ-ს** წინ **-რ** არის ხშირად განვითარებული (ნ. მ ა რ ს ვიწურისა და ხოფურისათვის ძირითად ფორმად კ ო ღ ო ნ ი აქვს ნაჩვენები; იხ. ჭან. გრამ., გვ. 158).

-**ონ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია ჭანურსა და მეგრულში; ეს -**ონ**- → -**უნ**- სვანურში (**ო**-ს **უ**-დ დავიწროების შედეგად). ქართულში რომ ბოლოკიდური **-ო** გვაქვს, -**ონ**- სუფიქსის ნაშთი უნდა იყოს.

64.	ჭან.	**დუ-მ-ჭკუ** ‖ **დი-მ-ჭკუ**	ჯინჭველა, муравей
	მეგრ.	**ჭკი-ჭკი-ტია** ‖ **ჯგი-ჯგი-ტია**	” ”
	ქართ.	**ჯი-ნ-ჭვ-ელ-**ა (ძვ ქრთ. **ჯი-ნ-ჭუ-ელ-**ი)	”

დ ი მ ჭ კ უ დიდო ჩალიშკანი რენ I 461_{15} ჯინჭველა ძალიან ბეჯითია... მუნტუი მეხთუ დ ი მ ჭ კ უ შ ა I 461_{15} მატლი მივიდა ჯინჭველასთან... დ ი მ ჭ კ უ I $461_{14,15}$... ჰაჲა დ უ მ ჭ კ უ ბუზალს II 304_{13} ეს ჯინჭველა ცოცავს(?)...

ქართულში ძირეულია -**ჭვ**-; მას შეესაბამება ჭანურში -**ჭკუ**-: **ჭ**-ს შემდეგ **კ**- არის განვითარებული... თავკიდური **დუ- დი-** ნივთის კა-ტეგორიის აღმნიშვნელი თავსართია; საფიქრებელია, რომ **დუ-** → **დი-** კი არა,

როგორც ეს ჩვეულებრივად გვაქვს ჭანურში, არამედ **დი-** არის ამოსავალი, **დუ-** ბოლოკიდურ **უ**-სთან ასიმილაციის შედეგადაა მიღებული... **მ-** (დუ-**მ**-ჭკუ ‖ დი-**მ**-ჭკუ) ფონეტიკური დანართია.

ჭან. **დი**-ს ბადალია ქართული **ჯი-,** რომელიც იმავე **დი**-საგან უნდა მომდინარეობდეს... **-ელ-** სუფიქსი ქართულში დეტერმინანტია.

ჭ ი ა ნ ჭ ვ ე ლ ა ქართულში ახალი ვარიანტია; ძვ. ქართულში იყო ჯ ი ნ ჭ უ ე ლ ი : ასიმილაციის გზით აქედან მივიღეთ ჭ ი ნ ჭ ვ ე ლ ი და ამ უკანასკნელის პირველი ნაწილი შემდეგ გააზრიანდა **ჭია**-დ: ჭ ი ნ - ჭ ვ ე - ლ ი → ჭ ი ა ნ ჭ ვ ე ლ ა.

მეგრულში ძირეული **ჭკუ-** → **ჭკი-**; მასთან ასიმილაციით გაკეთდა ჭ ი - ჭ კ ი ← ჯ ი - ჭ კ ი ; **ჭ**-ს შემდეგ **კ**-ს განვითარებამ კი მოგვცა **ჭკი-ჭკი-;** მეორე ვარიანტში — -ჯ გ ი ჯ გ ი ტ ი ა — თავკიდურ **ჯ**-სთანაა ჯერ **-გ-** განვითარებული და შემდეგ ამ **ჯგი**-ს დამსგავსებია მეორე მარცვალი, სადაც **ჭკი-** გვქონდა: **ჯი-ჭკი: ჯგი-ჭკი: ჯგი-ჯგი-... -ტი-ა**-ში ცალკე ფუძე უნდა გვქონდეს... მისი შესატყვისი არც ქართულში გვაქვს, არც ჭანურში (**ტი-** —„ტილი“?!).

მეგრულისთვის ძირითადია ჭ კ ი ჭ კ ი ტ ი ა და არა ჯ გ ი ჯ გ ი - ტია...

65. ჭან. **ბუ-ტკ-უჯ-**ი „ „პუტუჯ-ი“ M ფუტკარი, пчела
მეგრ. [**ტკუ-ტკ-არ-**ი-ა**?**]
ქართ. **ფუ-ტკ-არ-**ი пчела

ბ უ ტ კ უ ჯ ი ქ ხვალა მუშიშენი ვა იჩალიშეფს I 470_{25} ფუტკარი მარტო თავისთვის არ მუშაობს... იგივე ფრაზა იხ. I 472_{29}... „სი ბ უ ტ - კ უ ჯ ი ქოგჯონუნ-ი?“ „მა ბ უ ტ კ უ ჯ ი ქომჯონუნ“ II 317_{2} „შენ ფუტკარი გყავს?“ — „მე ფუტკარი მყავს!“... „ბ უ ტ კ უ ჯ ი მუ ღოდამ?“ II 317_{4} ფუტკარს რას აქნევ?... იხ. აგრეთვე II $317_{4,17,18}$.

ძირეული **ტკ-** საერთოა ქართულისა და ჭანურისათვის; **-არ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; მას შეესატყვისება ჭანურში **-უჯ-** ← **-ოჯ-**; თავკიდური **ბუ-** ‖ **ფუ-** თავსართს უნდა წარმოადგენდეს; საფიქრებელია, რომ ეს არის ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ ქართულში დადასტურებული კლას-კატეგორიის ნიშანი (მსგავსი იმისა, რაც გვაქვს **ბა**-შ ვ - შ ი , **ბა**-რ ტ ყ - შ ი ...); ეს თავსართი მთის კავკასიური ენებიდან შეთვისებული ჩანს და ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელია (ჩვეულებრივ მესამე კლასის ნიშანია და ა რ ს ე ბ ი თ ა დ ქართ. **სი-** ‖ **ნი-** ‖ **დი-**ს უდრის). თუ ეს ასეა, ქართულში **ფ-** მეორეული იქნება; მისთვის ამოსავალი **ბ-** უნდა იყოს (ეს შენახული აქვს ჭანურს).

მეგრულში ფუტკარ-ის აღსანიშნავად სულ სხვა ძირი — სკა იხმარება; ჩვენთვის საინტერესო ძირს მოგვაგონებს ტკუ-ტკ-არ-ი-ა. „იფაფუ ტკუტკარიაცალო“ — „ირევა ბუზივით“, სიმინდქ გერთუ ტკუტკარიაცალო — სიმინდი ამოვიდა ბალახივით. სქლად; ეს **ტკ-არ-** შეიძლებოდა დაგვეკავშირებიბა ფუ-**ტკ-არ**-ის ფუძესთან.

66. ჭან. **თოფ-ურ-**ი ‖ **თოფ-უ-**ი ‖ **თოფ-რ-**ი — თაფლი, мед
მეგრ. **თოფ-ურ-**ი — „ „
ქართ. **თაფ-ლ-**ი — „

თოფუი ჭეის გედგინ! თოფურიში გემალუ ვარ ადუშუნეს... თოფური ქოგობეს... თოფუი დიჩოდუ I $414_{25,26,27}$ თაფლი ჭერში დგას! თაფლის ჩამოტანა ვერ მოიფიქრეს... თაფლი დაასხეს... თაფლი გათავდა... თოფუი I 518_{26}, 523_{35} თოფური საი იყვენ I 536_{35} თაფლი ყვითელი იქნება... ჰაჲა თოფური ენ... II 305_{26} ეს თაფლია... თოფური რენ-ჲა II 286_{27} თაფლიაო...

ძირეული **თაფ-** კანონზომიერად არის წარმოდგენილი ჭანურსა და მეგრულში **თოფ**-ით; ქართულში -**ლ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია; მის როლს ჭანურში და მეგრულში ასრულებს -**ურ**-; ხმოვნებს შორის -**რ**- ჭანურში (განსაკუთრებით, ხოფურში) ხშირად იკარგება; ათინურში -**ურ**- სუფიქსის ნაცვლად -**რ**- გვაქვს (ქართ. **ლ**-ს შესაბამისი, თუ -**ურ**-ის შეკვეცილი ვარიანტი?!)...

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

67. ჭან. **მ-ტ-**ი — ტილი, вощь
მეგრ. **ტ-**ი — „ „
ქართ. **ტ-ილ-**ი — „
სვან. **ტ-იშ** — „ „

მტი ლებონი, ფინთი კოჩეფეს ავენ II 308_{35} ტილი უსუფთაო, ჭუჭყიან ადამიანს „ექნება“...

თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია; ეს ჩანს მეგრულის, ქართულისა და სვანურის ჩვენებათაგან; ძირი საერთოა ქართველური ენებისათვის; დეტერმინანტი-სუფიქსი -**ილ**- ქართულში გვაქვს, მაგრამ არც ჭანურში, არც მეგრულში ის არა ჩანს. სვანურში მის ადგილს იჭერს -**იშ**-: **ტ-იშ**[1]; მეგრულში შენახულია ეს **-იშ** ნასახელარ ზმნაში **ტიშ**-ონ-უნ-ს —

[1] სვანურში **ტიშ-** ფუძემ შეიძლება -ილ-იც დაირთოს: **ტიშ-ილ**... ეს -**ილ**- კნინობითის ნაწილაკია.

„იხილავს“, სიტყვა-სიტყვით „ტილავს“...

68. ჭან. **მ-წკ-ირ-ი** || **მ-წკ-ი-ი** || „**მ-წირ-ი**“ M რწყილი, блоха
მეგრ. **წყ-ირ-ი** „ „
ქართ. **რ-წყ-ილ-ი** „

მწკირი ვა რენ II 308$_{34}$ რწყილი არ არის... მწკიიშ სური გულუნ II 374$_{23}$ (ხოფ.) რწყილის ჯოგი დადის...

ჭანურში თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია; ძირეულია **წკ-**; იგი კანონზომიერად გადმოგვცემს **წყ**-ს; ამგვარად, **წყ-** საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის; -**ირ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია და შეესატყვისება ქართულ -**ილ**-ს...

ათინური ვარიანტი ამ სიტყვისა იქნება მწირი (**წკ-** → **წ**-); ხმოვანთ შორის -**რ**-ს დაკარგვით ვიღებთ მწკიი-ს (ჩვეულებრივია ხოფურისათვის).

69. ჭან. **ფეწო** || **ფეწე** || „**ფენწო**“ || „**ფენწე**“ M ლოკოკინა, улитка
მეგრ. **ფერწო** „ „
ქართ. —

ფეწო კაბუღის დოლოხენ II 306$_{9}$ ლოკოკინა „ჩვილკეცში“[1] ზის... ქრაეფე უღუნ, — ხოჯი ვა ენ! აჲა მუ ენ, აჯაბა?! (ფეწე) I 538$_{22}$ რქები აქვს, — ხარი არ არის! ეს რა არის, ნეტავი? (ლოკოკინა)...

არქაბულში დაცული ფეწო (იხ. ზემოთ) უნდა მივიჩნიოთ ამოსავლად; მეგრულში იგივე ფუძე გვაქვს, ოღონდ -**წ**-ს წინ -**რ**- არის განვითარებული. ფეწო-ს **ნ**-იანი ვარიანტია ფენწო, ფეწე-სი — ფენწე...

ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

70. ჭან. **მ-გვ-ერ-ი** გველი, змея
მეგრ. **გვ-ერ-ი** „ „
ქართ. **გვ-ელ-ი** „
სვან. **ჰი-ჯვ-** || **ვი-ჯ-** „ „

ბოზომოთა-თი შეეფე მოიწუ დო ციმჩირთუ-შა, ცა მგვერი მოხთუ დო ბოზომოთა ოჭოფუ, დვოშქიდუ II 369$_{3}$ ქალიშვილმაც ტანისამოსი („ნივთები“, „ბარგი“) გაიხადა და რომ ბანაობდა („ცურავდა“), ერთი გველი მოვიდა და ქალიშვილი დაიჭირა, დაახრჩო...

გველისათვის წიწილა იხმარება ჭანურში; ქართულში „გველის

[1] ასე იწოდება საბასთან ლოკოკინას ქერქი...

წიწილა“ რომ გვაქვს გამოთქმა, იქ უნდა იყოს შემონახული ეს სიტყვა „ველის“ მნიშვნელობით: ველის წიწილა — „ველის ნაშიერი“. ქართ. წ ი წ ი ლ ი / ა კი წ ი პ ი ლ ი -ს ვარიანტი უნდა იყოს (იხ. **წიპილ-ი**).

ველის აღსანიშნავად მ გ ვ ე რ ი -ც შემოუნახავს ათინურს; მეგრ. გ ვ ე რ -ისაგან ეს სიტყვა მხოლოდ თავკიდური **მ**-თი განსხვავდება; ძირი საერთოა ქართულთან (და სვანურთანაც, სადაც **გ**- აფრიკატ **ჯ**-თია შეცვლილი, — სვანურში ეს ჩვეულებრივია)... **-ელ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; მისი ვარიაციაა **-ერ-** ჭანურსა და მეგრულში.

71. ჭან. **მ-ჯვაბუ || მ-ყვაბუ || ყვაბუ** M გომბეშო, жаба
მეგრ. **ყვაბუ** ბაყაყი, лягушка
ქართ. —

მ ჯ ვ ა ბ უ გალე გულუნ, მაჰარი წარი დოლოხენ II 343_{21} გომბეშო მიწაზე დადის, ბაყაყი წყალში „ზის“...

ეს განმარტება ართაშნელს ეკუთვნის... მ ჯ ვ ა ბ უ მიღებულია ყ ვ ა ბ უ -საგან **ყ**-ს **ჯ**-თი შენაცვლებითა და თავკიდურ **მ**-ს დართვით. აგებულებით სავსებით ფარავს მეგრ. ყ ვ ა ბ უ -ს, რომელიც „ბაყაყს“ აღნიშნავს და არა „გომბეშოს“.

მნიშვნელობის მხრივ ჭანური (ართაშნული) უფრო ძველ ვითარებას უნდა ასახავდეს; თუ жаба უკავშირდება ამ სახელს, — და ეს კავშირი კი ეჭვს გარეშეა — ყ ვ ა ბ უ ს ძველი მნიშვნელობა გ ო მ ბ ე შ ო უნდა ყოფილიყო.

ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

72. ჭან. **ჩხომ-ი** თევზი, рыба
მეგრ. **ჩხომ-ი** „ „
ქართ. **ცხიმ-ი** (?) жир

ჩ ხ ო მ ე ფ ე შ ი ჯოხოფე გინონ სი! გიწვა აწი I 533_{15} თევზების სახელი გინდა შენ! გეტყვი ახლა... არაბას ჩ ხ ო მ ი ქომოკიდერეტეს დო ბათუმიშა ნიმეტეს II 252_{35} ურემზე თევზი დაეყარათ და ბათომში მიჰქონდათ... ჩ ხ ო მ ი მუ ვი-ა, ჩ ხ ო მ ი ვა მიტაღანი-ა II 280_6 თევზი რა უყავიო. თევზი არ შემიწვიო... ცონას ჩ ხ ო მ ი ვარ ივენ, ღალის ივენ I 280_{20} ყანაში თევზი არ იქნება, მდინარეში იქნება... ჩ ხ ო მ ი შ ი შურა მატუდორენ II 253_{12} თევზის სუნი სცემია...

ფუძე **ჩხომ-** საერთოა მეგრულისა და ჭანურისათვის; ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს, თუ ც ხ ი მ -ს არ დავუკავშირებთ; ეს შეუძლებელი არაა არც აგებულებით, არც მნიშვნელობით, მაგრამ მეტად სათუოა. თ ე ვ ზ ი სულ სხვა ძირია (ქართულში შეთვისებული?).

IV

მცენარეულობა (ხეები... ყანა... ბოსტანი...)

1. ჯა
2. მცხულ-ი
3. ოშქურ-ი
4. ლუდ-ი
5. ანტამა
6. ბულ-ი
7. ნეძ-ი
8. კაკალ-ი
9. თხირ-ი
10. ბერწეულ-ი
11. ყომურ-ი, ჸომურ-ი, ომურ-ი, ომბრ-ი
12. ბჟოლ-ი, მჟოლ-ი, ჯოლ-ი
13. წიფურ-ი
14. ჭუბურ-ი, ჭუბრ-ი, ჭუბუ-ი
15. ჭკონ-ი, მჭკონ-ი, მჭონ-ი
16. თხომუ, ნთხომუ, ნთხომბუ
17. დუცხუ
18. მწკოლ-ი, მწკო, წუ, მწუ
19. ლუკუმხა
20. მშქერ-ი, მშქე-ი, მშკერ-ი, ფშკერ-ი
21. სუჯ-ი, მსუჯ-ი, მსიჯ-ი, ფსიჯ-ი
22. ასკილ-ი
23. ინჭირ-ი, ინჭირა
24. თიფ-ი
25. ბინეხ-ი
26. ყურძენ-ი, ჸურძენ-ი, ურძენ-ი
27. კუმხ-ი
28. ჭეჭა, ჭაჭა
29. ტოტ-ი
30. ყა
31. ცქირმუნტურ-ი
32. ბუტკა
33. ჯირეკ-ი
34. ბიგა
35. ჩელტ-ი
36. კეტ-ი, კჲეტ-ი
37. ფიცარ-ი, ფიცა-ი
38. ყონა, ჸონა, ჲონა
39. გოროხ-ი
40. კორდ-ი
41. ღარ-ა
42. ლაზუტ-ი
43. დიკა
44. ქურუმ-ი
45. ნჩხვარ-ი
46. კანტარ-ი, კანტა-ი
47. ჭყინტ-ი
48. კურკა
49. ღერო, ღერ-ი, ღე-ი
50. ჩალა
51. თასი-ი
52. ღობერ-ი, ღობე-ი
53. მასარ-ი
54. ონტულე
55. ყოყორე, ოჲორე, ჸორე, ორე
56. ქერ-ი

1. ჭან. **ჯ-ა** ← **ჯ-ალ-** ‖ **ნ-ჯ-ა** ‖ **მ-ჯა** ხე, ძელი, дерево, брус
მეგრ. **ჯ-ა** ← **ჯ-ალ-** ხე, дерево
ქართ. **ძ-ელ-ი** брус

ჯას ქამეკვათუფან I 517_{11} ხეს („ძელს“) მოჭრიან (გაჭრიან)... ჯალეფე მთელი დოკვათუ I 524_{13} ხეები სულ მოჭრა... ჯალეფე ქა-მო-კვათეს II 310_{34} ხეები მოჭრეს... ნჯალეფე (დირეღეფე) დოცონამან II 312_{2} ძელებს (სვეტებს) ჩაასობენ... ფიცარითე დო ნჯათე ოფშა II 282_{11} ფიცრითა და ხით (ძელით) სავსე... მჯვეში ჯა... მეტრუხუნ II 306_{12} ძველი ხე... გატყდება... მჯა ენ II 271_{21} ხეა...

როგორც მრავლობითი რიცხვი ცხადყოფს, ამ სახელის ფუძეა **ჯ-ალ-**, როგორც მეგრულში, ისე ჭანურში; ეს ფუძე ზუსტად შეესატყვისება ქართ. **ძ-ელ**-ს; -**ალ**- მეგრ., ჭან., -**ელ**- ქართულში — დეტერმინანტი-სუფიქსია.

საინტერესოა, რომ **ხე-** ფუძეს შესატყვისი ჭანურში და მეგრულში არა აქვს; ეს ფუძე გვხვდება ჩანურსა და ინგუშურში: ჩაჩნ. **ხიენ** — ხე, ინგუშ. **ხი** — ხე... მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ **ხე** ჯერ კიდევ დაბადების ტექსტში გვაქვს: თუ ეს სახელი შეთვისებულია ჩაჩნ.-ინგუშურიდან, ეს უნდა მომხდარიყო თხუთმეტიოდე საუკუნის წინ.

2. ჭან. **მ-ცხ-ულ-ი** მსხალი, груша, грушевое дерево
მეგრ. **სხ-ულ-ი** „ „ „
ქართ. **მ-სხ-ალ-ი** „ „
სვან. **ი-ცხ** „ „ „

არ ბადი კოჩიქ ბაღის მცხული გჲომპონაპტუ I 472_{26} ერთი მოხუცი კაცი ბაღში მსხალს ამყნობდა... ია მცხულეფე კაი დირდეეტუ დო მცხულეფე-თი მეჩანტუ I 473_{1} ის მსხლები კარგად გაზრდილიყო და მსხლებიც ესხა... მცხული დობორგი-ა II 298_{21} მსხალი დავრგეო... მტკორი მცხული-თი ივენ II 308_{13} ველური („ტყიური“) მსხალიც (პანტა) იქნება...

ძირეული **სხ-** დაცულია ქართულსა და მეგრულში; ჭანურსა და სვანურში **სხ-** → **ცხ-; -ალ-** ქართულში დეტერმინანტი-სუფიქსია: მისი მო-

რფოლოგიური და ფონეტიკური შესატყვისია **-ულ-** ← **-ოლ-**; სვანურში დეტერმინანტი-სუფიქსი არა გვაქვს.

თავკიდური **მ-** ჭანურში და ქართულში ფონეტიკური წარმოშობისაა; ამასვე ვერ ვიტყვით სვან. **ი**-ს შესახებ: იგი ან ფორმანტია ან ანალოგიითაა გაჩენილი (ჸ ი ს გ ჸ „ვაშლი“ — ი-**ცხ** „მსხალი“?)...

3. ჭან. **ოშქ-ურ-**ი ‖ **ოშკ-ურ-**ი M ვაშლი, яблоко, яблоня
‖ **უშქ-ურ-**ი ‖ **უშქ-ირ-**ი ‖ **უშქ-ი-**ი
მეგრ. **უშქ-ურ-**ი „ „ „
ქართ. **ვაშ-ლ-**ი „ „
სვან. **ჸისგ-ჸ** „ „ „

...მუჲა ონუ? ო შ ქ უ რ ი ონუ-ი ჲოქსე მცხული... II 324_{37}... რა არის? ვაშლი არის თუ მსხალი... მა-ნა ვზირი ო შ ქ უ რ ი ... II 352_{8} მე რომ ვნახე ვაშლი... ო შ ქ უ რ ი II $354_{20,24,25}$ ო შ კ უ რ ი II $355_{15,16}$ 361_{26}... უ შ ქ უ რ ი დობორგია II 289_{22} ვაშლი დავრგეო... მტკორი უ შ ქ უ რ ი ... ივენ II 308_{12} „ტყიური ვაშლი“ (მაჟალო) იქნება... ბაბაქ ვით თანე უ შ - ქ ი რ ი ქომულუ I 441_{16} მამამ ათი (ცალი) ვაშლი მოიტანა... უ შ ქ ი რ ე - ფ ე სანდულის ქოდოლობლუ I 441_{24} ვაშლები ზანდუკში ჩაყარა... აჲა უ შ ქ ი ი სანდულის ქოდოლოდვი I 441_{16} ეს ვაშლი ზანდუკში ჩადევი...

ძირეული **ვაშ-** კანონზომიერად არის წარმოდგენილი ჭანურში **ოშქ-**ის სახით: **ო**-ს წინ **ვ-** არის დაკარგული; **შ**-ს შემდეგ **ქ-** არის გან-ვითარებული; ქართულში დეტერმინანტი-სუფიქსია **-ლ-**, ჭანურსა და მეგრულში **-ურ-**, სვანურში -— **-ჸ-**...

ჭან. ო შ ქ უ რ ი იძლევა მთელ რიგ ვარიანტებს: ო შ ქ უ რ ი → ო შ კ უ რ ი → უ შ ქ უ რ ი (ასიმილაციის შედეგად) → უ შ ქ ი რ ი (**უ** → **ი**) → უ შ ქ ი - ი (**რ**-ს დაკარგვით ხმოვანთა შორის)... მეგრულში წარმოდგენილია მესამე ვარიანტი.

4. ჭან. **ლულ-**ი ლეღვი, инжир, смоква; смоковница
მეგრ. **ლულ-**ი „ „ „
ქართ. **ლეღ-ვ-**ი „ „

ლ უ ღ ი შ ა მულუნ I 532_{16} ლეღვთან მოდის... ჯუმა შქიმი ლ უ ღ ი მევუნჯღონი II 341_{2} ჩემ ძმას ლეღვი გაგუგზავნე... დაჰა ივენ ქჩე ლ უ ღ ი. ა ჩქვა მტკოი ლ უ ღ ი ივენ II 307_{34} კიდევ არის ხოლმე თეთრი ლეღვი. ერთიც კიდევ „ტყიური ლეღვი“ არის... ლ უ ღ ი ს ქეფთი II 293_{12} ლეღვზე ავედი...

ქართულში ძირეულია **ლელ-, -ვ-** (ძვ. ქართ. **-უ**) კი დეტერმინანტი-სუფიქსია. არც ჭანურში, არც მეგრულში ეს სუფიქსი არ გაგვაჩნია; უნდა ვიფიქროთ, რომ ის იყო და დაიკარგა; მისი კვალი უნდა ჩანდეს ძირეულ **უ**-ში: ქართ. **ლელ**-ის შესაბამისად უნდა გვქონოდა **ლალ-,** და თუ **ლულ-** გვაქვს, ეს ამ სადეტერმინანტო **-უ**-ს გავლენით უნდა იყოს.

5. ჭან.	**ანტამ-ა** ‖ „**ატამბა**“ M	ატამი,	персик, персик. дерево
მეგრ.	**ატამ-ა**	”	” ”
ქართ.	**ატამ-ი**	”	”
სვან.	**ატამ**	”	” ”

ა ნ ტ ა მ ა დობორგი-ა II 289_{22} ატამი დავრგეო...

ნ. მ ა რ ს ათინურისათვის ა ტ ა მ ბ ა აქვს ნაჩვენები... (ჭან. გრამ., გვ. 127); ამაში **ბ**- არის განვითარებული **მ**-სთან: ა ნ ტ ა მ ა -ში **-ნ-** წარმოადგენს ფონეტიკურ დანაზარდს **ტ**-ს წინ...

ფუძე ა ტ ა მ - საერთოა ყველა ქართველურ ენაში.

მნიშვნელობაც ერთი და იგივეა. ფუძის აგებულება ეჭვებს ბადებს — ხომ არ არის ეს სახელი სხვა ენებიდან შეთვისებული.

6. ჭან.	**ბ-ულ-**ი	ბალი,	черешния
მეგრ.	**ბ-ულ-**ი	”	”
ქართ.	**ბ-ალ-**ი		”
სვან.	**ჰე-ბ**	”	”

სუმ თანე ბ უ ლ ი შ ჯაეფე ტუ I 462_{32} სამი ძირი („ცალი“) ბალი („ბლის ხე“) იყო... აჲა ბ უ ლ ე ფ ე ქ მაჟუანი წანას მეჲვე მეჩასინტეს 76_{23} ამ ბლის ხეებს („ბლებს“) მეორე წელს ნაყოფი უნდა მოეცა... ბ უ - ლ ი შ ტკები გოწკამან დო შუმან II 311_{7} ბლის ქერქს გააძრობენ და ქსოვენ...

ბალ- ფუძეს შეესატყვისება ჭანურსა და მეგრულში **ბულ-**; **-ალ-**‖ **-ულ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია. სვ. ჰე-**ბ**-ში ძირეული **-ბ-** იგივეა, დეტერმინანტი-სუფიქსი არა გვაქვს. **ჰე-** თავსართი ფორმანტი უნდა იყოს (შდრ. **ი**-ცხ — მსხალი).

ნ. მ ა რ ი შენიშნავს (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 132): ახალ-სომხურში რომ ბალ- *բալ* გვაქვსო, ეს ქართული **ბალ**-ი არისო.

7. ჭან. **ნე-ძ-**ი კაკალი, ნიგოზი, გული (ნიგვზისა, თხილისა, წაბლისა), орех; содержимое ореха, каштана...
მეგრ. **ნე-ძ-**ი კაკალი, ნიგოზი, орех, ореховое дерево...
ქართ. **ძ**-ევ-ს (?) лежать, находиться (внутри)

ნ ე ძ ი დობორგი-ა, უწუდორენ II 289$_{22}$ კაკალი (კაკლის ხე) დავრგეო, უთქვამს... ნეძი, ხურმა გჲობლამან, ოხომინამან II 311$_{13}$ კაკალს, ხურმას დააყრიან, ახმობენ... ჭუბური დოცხუნუ, დოლოხენი, ნ ე ძ ი , მუქ ქოჭკომუ I 470$_4$ წაბლი დაარჩია, შიგნითა, გული თვითონ შეჭამა... მთხიი დოტახა-ში, დიყვენ ნ ე ძ ი : მთხიიშ ნ ე ძ ი , კაკალიშ, ჭუბუიშ ნ ე ძ ი , წინთხიიშ ნ ე ძ ი , — მთელი ნ ე ძ ი I 470$_{33}$ თხილს რომ გატეხ, იქნება გული („ნეძი“): თხილის გული, კაკლის, წაბლის გული, წიწიბოს გული, — ყველაფერი გული („ნეძი“)...

ჭანურსა და მეგრულში ფუძე ერთი და იგივეა — **ნეძ-**; მნიშვნელობა მეგრულში უფრო ვიწროა: ეს სიტყვა კაკლის ხეს და მის ნაყოფს აღნიშნავს: ჭანურის არქაულ (და ათინურ) კილოკავში ამ სახელს ეს მნიშვნელობა აქვს; მაგრამ ხოფურში ის მიუთითებს კაკლის, თხილის, წაბლისა და წიფლის ნაყოფთა გ უ ლ ზ ე. ეს გვაფიქრებინებს, რომ ძველი მნიშვნელობა სწორედ ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო და მაშინ **ნე-** ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელი წინსართი იქნებოდა, ძირეული **ძ-** კი **ძ**- უ - ნ || **ძ**- ი - ნ — **ძ**- ე ვ -ს ზმნის ძირს დაუკავშირდებოდა. „ნ ე ძ ი “ „რაც [შიგნით] ძევს“. ეს — ერთი შესაძლებლობაა. შეიძლებოდა ნ ე ძ ი „ნიგოზი || ნიგვზის“ გამარტივებულ და გადაკეთებულ სახეობად მიგვეჩნია — აკუსტიკურად ათვისებისას — და მაშინ თვითონ შედარების საკითხი მოიხსნებოდა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში გაუგებარი დარჩებოდა, როგორ იქცა ეს სიტყვა „ნაყოფის გულის“ აღმნიშვნელად — თხილისა, წაბლისა, წიწიბოსათვის!

8. ჭან. **კაკ-ალ-**ი კაკალი, ნიგოზი, орех грецкий
მეგრ. **კაკ-ალ-**ი მარცვალი რისამე, ცალი, семя ч. н.; штука
ქართ. **კაკ-ალ-**ი კაკალი, ნიგოზი, орех грецкий; ореховое дерево
სვან. **გä̈კ** კაკალი

ონდღენეი გჲაი... კ ა კ ა ლ ი შ თუდე ქომოუწყვინით I 493$_{10}$ სადილი („შუადღის საჭმელი“)... კაკლის ქვეშ გამოვუწყვეთ... კ ა კ ა -ლ ი შ ... ნეძი I 470$_{33}$ ნიგვზის გული... ემუქ მეჩაფს მცხული ჲა უშქიი, ჲა კ ა კ ა - ლ ი , ჲა მთხიი I 509$_{24}$ ის მისცემს მსხალს ან ვაშლს, ან კაკალს (ნიგოზს), ან თხილს... ქჲუმე კ ა კ ა ლ ი შ ი იყვენ, თხიიში იყვენ I 519$_4$ ჩურჩხელა ნიგვზისა იქნება, თხილისა იქნება...

ეს ფუძე საერთოა ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულისათვის. მნიშვნელობის მხრივ ჭანური და ქართული არსებითად ერთნაირია, მეგრული კი განსხვავდება მათგან: „კაკალი“ აქ ნიგოზს არ აღნიშნავს, ის აღნიშნავს საერთოდ მარცვალს, ერთეულს. დასავლეთ საქართველოში ხშირად კაკალი სწორედ მარცვლის მნიშვნელობით იხმარება: გარეულ ყურძენს „წვრილი კაკლები ასხია“ (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკონ. ისტ., II, გვ. 439—ცნობა რაჭველს ეკუთვნის); „მტევანი სავსე აქვს, გრძელი, წვიტი კაკალი იცის“ (იქვე, გვ. 463 — მთქმელი აჭარელია).

მნიშვნელობის ასეთი გაფართოება საერთოდ ქართულისათვისაც არ არის უცხო; ჯერ კიდევ საბა აღნიშნავს თავის ლექსიკონში: „კაკალი ეწოდების ნიგოზთა და ხულთა ხილთა; „კაკლად უწოდენ მგრგუალთა რასამე; ...კაკლად ითქმის თვალის სიმგრგვალე გინა ყვერის კუერცხი“ (იხ. კაკალი). საბას ისიც აღნიშნული აქვს, რომ „კაკლად იტყვიან იმერელნი მარცვალთაო“...

9. ჭან. **თხ-ირ-**ი ‖ **მ-თხ-ირ-**ი ‖ **ნ-თხ-ირ-**ი თხილი, мелкий орех
მეგრ. **თხ-ირ-**ი „ „
ქართ. **თხ-ილ-**ი „
სვან. **შდიხ** „ „

თხირი ბორგი-ა, უწუდორენ II 289_{20} თხილი დავრგეო, უთქვამს... ნთხირი მუშენ ვა მომიღით? II 302_{38} თხილი რატომ არ მომიტანეთ? ნთხირი დიშქაში II 338_{4} თხილის ხისა... ჲა კაკალი, ჲა მთხიი 509_{24} ან ნიგოზი, ან თხილი... მჭიფე თხიიში ბიგაში... I 528_{7} თხილის წვრილი ჯოხისა...

თავკიდური **მ-** ‖ **ნ-** ჭანურში ფონეტიკური დანართია; თხირ- შეესატყვისება თხილ-ს; ძირეულია **თხ-**, დეტერმინანტი-სუფიქსია -**ილ**- ‖ -**ირ**-; სვანურს დეტერმინანტი-სუფიქსი არ გააჩნია და სწორედ ამის გამო შემოუნახავს ძირეული ხმოვანი: შდიხ-ში **შდ თ**-ს შეესაბამება, -**ხ**- იგივეა, რაც ქართულსა და ზანურში... სვანური ცხადყოფს, რომ ქართულშიც და ზანურშიც უნდა გვქონოდა **თიხ-** და აქედანაა მიღებული **თხ- -ილ-** სუფიქსის დართვისას:

თიხ-: თიხ-ილ- → **თხ-ილ-...** (**ი**-ს რედუქცია?).

10. ჭან. **ბერწ-ეულ-**ი ბროწეული, гранат; гран. дерево
მეგრ. **ბერწ-ულ-**ი „ „ „
ქართ. **ბროწ-ეულ-**ი „ „
სვან. **ბროწ-ეულ** „ „ „

ნაიშ (ბ ე რ წ ე უ ლ ი შ) ქჲოქის... ელაძინ I 478_6 ბროწეულის ძირთან დევს... ბ ე რ წ ე უ ლ ი დობორგი-ა, უწუდორენ II 289_{23} ბროწეული დავრგეო, უთქვამს...

ჭანურში ამჟამად გაბატონებულია თურქ.-სპარს. ნ ა რ ი || ნ ა ი ... ბ ე რ წ ე უ ლ ი იშვიათად იხმარება. დამახასიათებელია, რომ ზემოხსენებულ შემთხვევებში ჯერ ნ ა რ ი იხმარა მთქმელმა და მხოლოდ შემდეგ განმარტება-შესწორების სახით დაუმატა ბ ე რ წ ე უ ლ ი ...

ამ სიტყვის ძირი **ბროწ-** შენახული აქვს ქართულსა და სვანურს; მეგრულსა და ჭანურში: **რ-** გადასმულია და **ო**-ს ადგილს **-ე-** იჭერს, ალბათ, სუფიქსისეულ **-ე**-სთან ასიმილაციით. სუფიქსი ე უ ლ - რთული ჩანს: **-ეულ-** ← **ევ-ულ-.** მეგრულში ეს სუფიქსი გამარტივებულია: **-ულ**-ღა გვაქვს.

11. ჭან.	**ყომ-ურ-**ი ‖ **ცომ-ურ-**ი ‖ „**ომ-ურ-**ი“ ‖ „**ომ-ბრ-**ი“ M	ტყემალი,	слива дикая
მეგრ.	**ცომ-ურ-**ი	ტყემალი,	слива дикая
ქართ.	**ტ-ყემ-ალ-**ი		„
სვან.	**ბარ-ყვენ**	„	„

ცუჯის-თი ყ ო მ უ ი შ ი ქოგჲუკიაფან I 528_{26} ბოლოს („ყურზეც“) ტყემლის [წნელს] მიაკრავენ... ჰაჲა — მტკუი ც ო მ უ რ ი , ჰეა — ოხიალე ც ო მ უ რ ი II 308_{14} ეს „ტყიური ტყემალი“, ის — შინაური ტყემალი (პირველი — ტყემალს გულისხმობს, მეორე — ალუჩას)...

ჭანურში და მეგრულში **ყომ**-||**ცომ**- გვაქვს მოსალოდნელი **ყამ**-||**ცამ**-ის ნაცვლად: ეს მომდევნო **მ**-ს გავლენას მიეწერება... **-ალ**-||-**ურ**- დეტერმინანტი-სუფიქსებია, ისინი მორფოლოგიურად შეესატყვისებიან ერთმანეთს. „ო მ ბ რ ი “ — ათინური ვარიანტთაგანია (**ნ.** მ ა რ ი): **მ**-სთან აქ **-ბ-** არის განვითარებული **უ**-ს ადგილას.

ქართული თავკიდური **ტ-** ფორმანტი უნდა იყოს; ის რომ ძირეული ყოფილიყო, მეგრულშიც შეგვენახებოდა (**ტყომურ-**ის სახით: შდრ. ტ ყ ა — ტყე... ტ ყ ე ბ ი — ტყავი... ტ ყ ო ბ ი შ ე — ფარულად) და ჭანურშიც (**ტკომურ-**ის სახით: ტ კ ე ბ ი — ტყავი... ო ტ კ ო ჩ უ — გატყორცნა, ისროლა). ეს **ტ-** იმავე ღირებულებისა ჩანს, როგორიც **ტ**-ს აქვს მ-**ტ-კუ-არ**-ში: **ტ- დ**-საგან უნდა იყოს მიღებული მკვეთრი ხშულის (**-ყ**-, **-კ**-) მეზობლობაში; **ეს დ-** კი ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელი ფორმანტი უნდა იყოს.

12. ჭან. **ბ-ჟოლ-**ი ‖ **მ-ჟოლ-**ი ‖ **ჯოლ-**ი თუთა, тута; тутовое дерево
მეგრ. —
ქართ. **ჟოლ-**ა ‖ **ბ-ჟოლ-**ა „ „
სვან. **ბ-ჟოლ-**ა „

მტკორი... ბ ჟ ო ლ ი -თი ივენ II 308_{13} ველური („ტყიური“) ბჟოლაც (თუთაც) იქნება... შილი-გოგიე... მ ჟ ო ლ ი შ ა მულუნ I 532_{16} მალა-ღური... ბჟოლაზედაც (თუთაზედაც) მოდის... ტაბანი დუთიში იენ (დუთი — ჯ ო ლ ი) II 344_{8} „ქუსლი“ [აჩაჩასი] თუთისა იქნება (თუთა — ბჟო-ლა)...

ფუძე **ჟოლ-** დაცულია ქართულში, ჭანურში და სვანურში; არა გვაქვს მეგრულში. ეს ფუძე ჭანურში დაირთავს თავკიდურ **ბ-** ‖ **მ**-ს; ეს ფონეტიკური დანაზარდია. **ჟ** → **ჯ** ართაშნულში, სადაც ამგვარი ცვლილე-ბა ხშირია (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 8 ზ, გვ. 48).

თავკიდური **ბ**- სვანურშიც და ქართულშიც ფონეტიკურადაა განვი-თარებული. რაც შეეხება თ უ თ ა ს თ ა ნ ურთიერთობას, ალბათ, სწორად შენიშნავს ს ა ბ ა : „**თუთა** სხვათა ენაა, ქართულად ჟ ო ლ ა ჰქვან“ (იხ. **თუთა**).

საინტერესოა, რომ ართაშნულში დ უ თ ა -ს ვხვდებით (იხ. ზემოთ).

13. ჭან. **წიფ-ურ-**ი ‖ **წიფ-რ-**ი ‖ **წიფ-უ-**ი წიფელი, бук
მეგრ. **წიფ-ურ-**ი „ „
ქართ. **წიფ-ელ-**ი „
სვან. **წიფ-რა** „ „

მა მიძირამუნ წკარი, წ ი ფ უ რ ი შ ი ქჲოქის გამულუნ I 502_{27} მე მინახავს წყარო, წიფლის ძირში გამოდიოდა... წ ი ფ უ ი ს -ნა ჩანს წინთხი-რი... I 519_{5} წიფელს რომ ასხია წიწიბო... რაკანეფეს წ ი ფ უ რ ი შ ნჯას... ქელოკორამან II 320_{6} მთებში წიფელს („წიფლის ხეს“) მიაკრავენ... წ ი - ფ რ ი შ ი დიდი ჯალეფე ჩანს II 245_{19} წიფლის დიდი ხეები „ცენობს“... კავი წ ი ფ რ ი ს იჩანენ II 244_{28} აბედი წიფელზე იცის („აღმოცენდება“)... წ ი ფ რ ი შ ი დაჩხუროni დიშქა ქოგამიღუ II 274_{11} წიფლის ცეცხლმოკი-დებული შეშა გამოიტანა...

ძირი **წიფ-** საერთოა ქართველური ენებისათვის; დეტერმინანტ-სუ-ფიქსად გვაქვს ქართულში **-ელ-**, მეგრულსა და ჭანურში **-ურ-**, ჭანურში — აგრეთვე **-რ-** (**ფ**-ს მეზობლად **უ**-ს დაკარგვის გამო); სვანურში ამ სუ-

ფიქსის ადგილს იჭერს **-რა,** რომელიც მცენარეთა სახელებისათვის არის დამახასიათებელი სვანურში (და, მაშასადამე, თავისი ფუნქციით განსხვავდება **-ელ** || -**ურ**-ისაგან).

14. ჭან. **ჭუბ-ურ-**ი || **ჭუბ-რ-**ი || **ჭუბ-უ-**ი წაბლი, каштан; kашт. дерево
მეგრ. **ჭუბ-ურ-**ი ,, ,,
ქართ. **წაბ-ლ-**ი ,,

ჭუბური ჲეჭოფუპტეს I 445_{10} წაბლს ყიდულობდენ... მეგერემ ჭუბური ქოძირელერეტუ... ქჲეზდუ ჭუბური. მაყუანიქ — „ქოდოდვი ჭუბუი“-ა... I $469_{31,32}$ თურმე წაბლი ენახა... აიღო წაბლი. მეორემ — „დადევი წაბლიო“... „მომჩით ჭუბური“! ... ჭუბური ქო-მეჩეს... ჭუბური დოცხუნუ I 470_4 მომეცით წაბლი! .. წაბლი მისცეს... წაბლი გაარჩია... ჭუბურიში ჲა ჩქვა ჯაში... II 310_{37} წაბლისა თუ სხვა ხისა... ჭუბუის... გოწკა ტკები II 288_{18} წაბლს... გააძრობ ქერქს... თის-თი ჭუბრიში რენგი ფაფახი გჲოთუნ II 244_{17} თავზედაც წაბლისფერი ბუხრის ქუდი ახურავს... ჭუბრიში ფავრი დოწილუ II 271_9 წაბლის ფოთოლი დაკრიფა... ანძა ჭუბრიში იენ II 344_7 [აჩაჩას] მხარი („ანძა“) წაბლისა იქნება...

ძირეული **ჭუბ-** კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **წაბ-**ს: **ჭუბ-** ← **ჭობ-**; **ბ**-ს მეზობლობაში **ო** → **უ**...

-**ლ**- ქართულში დეტერმინანტი-სუფიქსია; მისი ბადალია -**ურ**- ჭანურსა და მეგრულში; ჭანურში მარტოოდენ -**რ**-ც გვაქვს: **ბ**-ს მეზობლობაში -**უ**-ს დაკარგვის შედეგადაა მიღებული. ხმოვანთა შორის -**რ**-ს დაკარგვა გვაძლევს ჭუბუი-ს.

15. ჭან. **ჭკ-ონ-**ი || **მ-ჭკ-ონ-**ი || **მ-ჭ-ონ-**ი მუხა, дуб
მეგრ. **ჭყ-ონ-**ი ,, ,,
ქართ. —

ჭკონი (ფელიტი) ჭუბრიშენ კაი ნუხონდუნ II 246_{11} მუხა წაბლზე უფრო კარგად ძლებს... რაკანის არ დიდი მჭკონი ქოგელადგინ II 281_{14} მთაზე ერთი დიდი მუხა დგას... მთუგი მენდახთუ მჭკონიშე II 281_{16} თაგვი წავიდა მუხისაკენ...

ჭკონი ესაა ჭანურის ნორმებით გადმოცემული ჭყონი, მეგრულში რომა გვაქვს... თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია. ათინურში **ჭკ-** → **ჭ-** — საერთო წესების თანახმად: ჭკონი → ჭონი... -**ონ**- სუფიქსი ჩანს.

არც ქართულში, არც სვანურში ეს ძირი არა ჩანს (ქართულში **წყან-** უნდა გვქონოდა; შეიძლება აქედან იყოს წყნეთი — სოფელი-აგარაკი ტფილისის მახლობლად: **წყან-ეთ-ი** → წყნეთი — ე. ი. „მუხნარი“... შდრ. მუხრანი ← მუხნარი, იმერეთში — მუხიანი). მუჯა უთუო კავშირშია ხუნძურ. მიქმ-თან, რომელიც იმასვე ნიშნავს. ამავე ძირის სხვა ვარიანტები გვაქვს დაღესტნის მთელ რიგ ენებში. სვან. ჯიჰ-რა- ძირი დაკავშირებულია აფხაზ. **ა-ჯ**-თან („მუხა“)...

16.	ჭან.	**თხომ-უ ‖ ნ-თხომ-უ ‖ ნ-თხომ-ბ-უ**	თხმელა, ольха
	მეგრ.	**თხომ-უ**	,, ,,
	ქართ.	**თხმ-ელ-ა**	,,

არ თხომუშ თუდე ყინი წკაი ქოშუ I 435_{30} ერთი თხმელის ხის ქვეშ ცივი წყალი დალია... დოლოხე თხომუში ნჯარა ქაგოდუმელან I 527_{16} შიგნით თხმელის მრგვალ ხეებს გასდებენ... საღრა თხომუში ივენ II 271_{20} გობი თხმელისა იქნება... ნთხომუში არას ჯეხენ II 323_4 თხმელის ტოტზე ზის... ქეხთუ ნთხომბუშ ჯას II 323_3 ავიდა თხმელაზე („თხმელის ხეზე“)...

მეგრ. თხომუ და ჭან. თხომუ ძირითადი და ამოსავალი სახეა ამ ფუძისა; თავკიდური **ნ-** და **-ბ- მ**-ს შემდეგ ფონეტიკური დანართია.

ბოლოკიდური **-უ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; მას შეესაბამება — მორფოლოგიურად — **-ელ-** ქართულში. ჭან.-მეგრ. ძირეული **თხომ-** გვავარაუდებინებს, რომ ქართულშიც უნდა გვქონოდა ხმოვანი **მ**-ს წინ: **თხამ-** უნდა ყოფილიყო ძირი: **-ელ-** სუფიქსის დართვისას ეს ხმოვანი დაიკარგა.

17.	ჭან.	**დუ-ცხ-უ**	ცაცხვი, липа
	მეგრ.	**ცხა-ცხ-უ**	,, ,,
	ქართ.	**ცა-ცხ-ვ-**ი	,,
	სვან.	**ცა-ცხ-ჷ̂**	,, ,,

საღრა... დუცხუში ივენ. დუცხუ მჯა ენ II $271_{20,21}$ გობი ცაცხვისა იქნება. ცაცხვი ხეა... ბოინდლული დუცხუში იენ II 344_8 უღელი ცაცხვისა იქნება (კეთდება)...

ძირეული **-ცხ-** ყველა ქართველურ ენაში გვაქვს; ეს საერთოა. თავკიდური **ცა-** ქართულში მიღებულია **სა**-სგან ძირეულ **ც**-სთან ასიმილაციის შედეგად: **ცა-ცხ-ვ-ი** ← **სა- ცხ-ვ-ი**... ეს **სა-** ნივთის კატეგორიის მაჩვენე-

ბელი თავსართია. მეგრული **ცხა-ცხუ** მომდინარეობს **ცა-ცხუ**-საგან: **ც**-სთან **ხ-** განვითარდა ძირეული **-ცხ-** კომპლექსის გავლენით...

ქართული **სა-** თავსართის ფუნქციას ჭანურში **დუ-** თავსართი ასრულებს; **დუ-** ასიმილაციის შედეგად უნდა იყოს მიღებული **და**-საგან.

-ვ-||**-უ** ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში დეტერმინანტი-სუფიქსია. სვანური ც ა ც ხ ჟ იმეორებს ქართულს. ამრიგად:

ჭან. **დუ-ცხუ** ← **და-ცხ-ვ-**ი
მეგრ. **ცხა-ცხუ** ← **ცა-ცხ-ვ-**ი ← **სა-ცხ-ვ-**ი
ქართ. **ცა-ცხ-ვ-ი** ← **სა-ცხ-ვ-**ი (ძვ. ქართ. ცა-ცხ-უ-ი||ცა-ცხ-ჳ)

18. ჭან. **მ-წკ-ოლ-**ი || **მ-წკ-ო** || **წ-უ** || „**მ-წ-უ**“ M წყავი, лавровишнния
მეგრ. **წყ-ოლ-**ი || **წყ-ი-**ი || **წყ-ე-**ი „ „
ქართ. **წყ-ავ-**ი „

მ წ კ ო შ ი ყას... ქოგელახედეენ I 402_{24} წყავის ტოტზე... ჩამოჯდარა... მ წ კ ო შ ი ბიგა ქომუმელან I 528_{4} წყავის ჯოხს მოიტანენ... მჭიფე მ წ კ ო შ ი ჭეფხეთე II 288_{19} წყავის წვრილი წნელით... მ წ კ ო ლ ე ფ უ - ნ ა ს ქოგუდგითეს II 313_{22} „წყავნარს'“ გარს შემოადგენ... ბერე წუ ქებოშკვათ II 359_{2} ბავშვი წყავზე ავუშვათ... ბერე წ უ შ ა ოკრიონუ ქოგდოჭუ II 359_{3} ბავშვმა წყავიდან ძახილი („ყივილი“) დაიწყო... წ უ შ ი თუდელე ზუნ II 359_{8} წყავის ქვეშ ძევს...

თავკიდური **მ-** ჭანურში ფონეტიკური დანართია; ძირითადია **წკოლ-**, რომელიც შემონახულა **მ-წკ-ოლ-**ეფ-უნ-ა-ში (იხ. ზემ.); ეს **წკოლ-** ჭანური ნორმების მიხედვით ცვლილი **წყ-ოლ-** არის, მეგრულში რომ გვაქვს. ბოლოკიდურ **ლ**-ს მოკვეცით მ- წ კ ო - გავრცელებული ჭანური ვარიანტია; ათინურში **წკ-** → **წ-**; ბოლოკიდური **-ო-** ვიწროვდება და გვაძლევს **უ**-ს: **წკო** → **წო** → **წუ** (|| მ - წ უ).

ძირეული **წყ-** საერთოა ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულისათვის. დეტერმინანტი-სუფიქსი ქართულში **-ავ-** არის, მეგრულსა და ჭანურში — **-ოლ-**; მაგრამ მეგრულში **-ივ-** სუფიქსიც უნდა ხმარებულიყო და აქედანაა ხმოვანთ შორის **-ვ-**ს დაკარვით მიღებული **წყ-ი-**ი || **წყ-ე-**ი — ჯვარულში — **-ii-**ს დიფერენციაციით.

19. ჭან. **ლუკუმხა** ხეჭრელი, крушина (ломкая)
მეგრ. **ლეკუხა** „ „
ქართ. **ლუკუფხა** „

ჰეა — ლ უ კ უ მ ხ ა II 247_{5} ის — ხეჭრელი...

მეგრულად ამ ხეს ეწოდება ლ ე კ უ ხ ა ; ს ა ბ ა ს ლექსიკონში მოხსენებული აქვს ლ უ კ უ ფ ხ ა , რომელსაც განმარტავს „ხეჭრელა“-თი (იხ. **ლუკუფხა**).

ჭანური ლ უ კ უ მ ხ ა და ქართ. ლ უ კ უ ფ ხ ა თითქმის არ განსხვავდება ერთი მეორისაგან: **მ**-ს **ფ-** ენაცვლება ქართულში; **ხ**-ს მეზობლობაში ეს ბუნებრივია. მეგრულში არც **მ-** გვაქვს, არც **ფ-**; **უ**-ც **ე**-თია შეცვლილი (აკუსტიკურად აღქმის პროცესში?).

რთული ფუძე უნდა იყოს.

ნ. მ ა რ ი ს ცნობით რიზეში ამ ხეს ლ ი კ ა რ ბ ა ეწოდება (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 163).

20. ჭან. **მ-შქ-ერ-ი** || მ-შქ-ე-ი შქერი, рододендрон
|| **„მშკერ-ი“** || **„ფშკერ-ი“** M
მეგრ. **შქ-ერ-ი** „
ქართ. **შქ-ერ-ი** „

ჲაღი უსუმელან... მ შ ქ ე ი შ ი ბუტკათე I 523$_1$ ერბოს უსმენ... შქერის ფოთლითა... მ შ ქ ე რ ი შ ი ფავრი დოწილუ II 271$_9$ შქერის ფოთოლი მოკრიფა...

შქერ- ფუძე საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის. თავკიდური **მ**-||**ფ**- ფონეტიკური დანართია; **შკ-** მეორეულია **შქ**-სთან შედარებით.

ძირეულია **შქ-**; დეტერმინანტი-სუფიქსია -**ერ**-.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

21. ჭან. „**ს-უჯ-**ი“M || „**მ-სუჯ-**ი“M || **მ-სიჯ-**ი||**ფ-სიჯ-**ი სურო, плющ
მეგრ. **ს-ურ-ო** „ „
ქართ. **ს-ურ-ო** „

გალენდონ მ ს ი ჯ ი გოკირს I 497$_{24}$ გარედან სურო ახვევია... მ ს ი - ჯ ი ქომუმელან I 528$_{10}$ სუროს მოიტანენ .. აჲა ფ ს ი ჯ ი თ ე გეფშუმთ II 309$_8$ ამას სუროთი მოვქსოვთ...

თავკიდური **მ-** || **ფ-** ფონეტიკური დანართია; **სიჯ-** ფუძე მიღებულია **სუჯ**-ისაგან, როგორც ეს დასტურდება ნ. მ ა რ ი ს მიერ ვიწუ-რისათვის ნაჩვენები **მ-სუჯ**-ით (იხ. ჭნ. გრამ., გვ. 186); ლიტერატურაში ათინურისათვის **სუჯ**-იც გვხვდება.

ეს **სუჯ-** კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **სურ-** ფუძეს; მეგრ. **სურ-ო** იმეორებს ქართულს.

-ურ-||**-უჯ-** ამ სახელის ფუძეში დეტერმინანტი-სუფიქსი ჩანს. მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

22. ჭან. **ასკილ-ი** ასკილი, дикая роза
მეგრ. —
ქართ. **ასკილ-ი** „

გზაში თუდენი კალე ასკილეფუნას ქოდოლოტოჩუ II 327_{1} გზის ქვევით ასკილებში („ასკილნარში“) გადაისროლა... ასკილე-ფუნას ა ბოზომოთაქ იბგას II 327_{23} ასკილებში ერთი ქალიშვილი ტირის... მა ანსკილეფუნას მოკაპინუ, ქოდოლომოტოჩუ II 329_{29} მე ასკილებში მიკრა თავი, გადამისროლა...

ფუძე **ასკილ-** საერთოა ჭანურისა და ქართულისათვის. ჭანურში ეს ფუძე ტექსტებით დასტურდება ათინურში; სხვა ტექსტებში არა გვაქვს (ნ. მარსაც ლექსიკონში არ მოეპოვება).

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

მეგრულში ეს ფუძე არა გვაქვს; ასკილს „ეშმაკიშ მართახი“— „ეშმაკის მათრახი“ — ეწოდება.

23. ჭან. **ინჭ-ირ-**ი || „**ინჭ-ირ-ა**“ M ანწლი, бузина
მეგრ. **ინჭ-ირ-**ია „ „
ქართ. **ანწ-ლ-**ი „

ინჭირი... გოუფს ბეეფე სქანიქ II 374_{18} (ხოფ.) ანწლს... ეძებენ შენი ბავშვები...

ძირეულია ქართულში **ანწ-**; **-ლ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; ამ უკანასკნელს ჭანურსა და მეგრულში შეესაბამება **-ირ-**; რაც შეეხება ძირეულ მასალას, მისი შესატყვისი უნდა ყოფილიყო ***ონჭ-;** მაგრამ **-ირ-** სუფიქსთან ასიმილაციის შედეგად მივიღეთ **ინჭ-: ონჭ-ირ- → ინჭ-ირ-**... მეგრ. ინჭირია ინჭირი-სა და ინჭირა-ს კონტამინაციით მიღებული ჩანს.

24. ჭან. **თიფ-ი** ბალახი, трава
მეგრ. **თიფ-ი** თივა, сено
ქართ. **თივ-ა** „

გუწკიფან ჩაი (თიფი უწუმელან — ხოფას, აზლაღას) I 515_{11} მოაშორებენ ბალახს (თიფი-ს ეტყვიან — ხოფაში, აზლაღაში)... ეკულე ქოთუმეფე გუიყონოფს დო ჯუფს თიფი I $542_{17\text{-}18}$ მერე დაჰყავს ქათმები

და ძოვს ბალახს... თ ი ფ ი შ ოჭკორუს ქოგებოჭკამ — ფუჯეფეში გჲარი ენ თ ი ფ ი II 265$_{34}$ ბალახის ჭრას (თიბვას) დავიწყებ — ძროხების საჭმელია ბალახი... ბუჯერი დობუხენარ; თ ი ფ ი ქოჯებურჩარ... II 348$_{15}$ ბუდეს გავუკეთებ; ბალახს (თივას?) დავუგებ...

ფუძე საერთოა; ბოლოკიდური თანხმოვანი შეცვლილია როგორც ქართულში, ისე მეგრულსა და ჭანურში; როგორც თ ი ბ ა ვ ს ზმნა ამჟღავნებს, ქართულში უნდა ყოფილიყო **თიბ-**ი; ამ **ბ**-ს ქართულში შენაცვლებია **-ვ-**; ჭანურსა და მეგრულში კი **-ბ-** ფშვინვიერი **-ფ-**თი შეცვლილა.

ქართულსა და მეგრულში ეს სიტყვა „გამხმარ ბალახს" აღნიშნავს, ჭანურში — ყოველ შემთხვევაში — ხოფურსა და არქაბულ კილოკავებში — „ბალახს" ზოგადად.

25. ჭან. **ბინეხ-**ი ვაზი, виноградная лоза
მეგრ. **ბინეხ-**ი " "
ქართ. **ვენახ-**ი ‖ ძვ. ქართ. ვ ე ნ ა ჴ -ი виноградник
სვან. **ვენäჴ** "

აჲა თელიში, ჲა ბ ი ნ ე ხ ი შ ი კერკელი დოიქიფთ I 517$_{5}$ ან მავთულის ან ვაზის რგოლს („კერკელს") გავაკეთებთ... ბ ი ნ ე ხ ი ბორგი-ა II 289$_{21}$ ვაზი დავრგეო... ტიკშაჲს ბ ი ნ ე ხ ი შ ი გეკიდონი უღუნ II 308$_{7}$ ჭიშკარს ვაზის ჩამოსაკიდებელი აქვს... ბინეხი ახვანის ქომებდვი. ბ ი ნ ე - ხ ი იმორდასენ... II 343$_{10}$ ვაზი „ჭიგოს" ავაკარი. ვაზი გაიზრდება...

ფუძე ყველა ქართველურ ენაში ერთია; ჭანურსა და მეგრულში **ვ**-ს ენაცვლება **-ბ-**, **-ე-** დავიწროებულია **-ი-**დ, **ა-** შეცვლილია **ე**-თი.

მნიშვნელობის მხრივ ამჟამად ერთგვარი სხვაობაა: ჭანურსა და მეგრულში ბ ი ნ ე ხ -ი ვ ა ზ ს ნიშნავს, ქართულში — ვაზით დარგულ ბაღს.

ი ვ . ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მტკიცებით ვ ე ნ ა ჴ ი ძვ. ქართულშიც ვაზის ერთი ძირის აღმნიშვნელი იყო (იხ. საქართ. ეკონომ. ისტ., ტ. II, გვ. 102). ამრიგად, ძველი სემასიოლოგიური ვითარებაა წარმოდგენილი ჭანურსა და მეგრულში.

26. ჭან. **ყურძ-ენ-**ი ‖ **ცურძ-ენ-**ი ‖ **ურძ-ენ-**ი ყურძენი, виноград
მეგრ. **ცურძ-ენ-**ი " "
ქართ. **ყურძ-ენ-**ი "
სვან. **ყურძ-ენ** " "

ყ უ რ ძ ე ნ ი დოწილეს I 415$_2$ ყურძენი მოკრიფეს... ყ უ რ ძ ე ნ ი პჭკომი I 478$_{11}$ ყურძენი ვჭამე... ც უ რ ძ ე ნ ი კობალა რენ II 311$_{14}$ ყურძენი უმწიფარია... ჯუმორი ც უ რ ძ ე ნ ი შ ი , მცხულიში-თი ივენ II 310$_{24}$ ძმარი ყურძნისა, მსხლისაც იქნება... ბინეხი ც უ რ ძ ე ნ ი ნიჩანუ II 343$_{17}$ ვაზმა ყურძენი მოისხა... პჭკომათენ-ჲა უ რ ძ ე ნ ი კ ა ლ ა... უ რ ძ ე ნ ი - ნ ა ბწილათენ, ანგი ვა მიღუნან-ჲა II 293$_{16\text{-}17}$ ვჭამოთო ყურძენთან... ყურძენი რომ მოვკრიფოთ, „ჭურჭელი" არ გვაქვსო...

ყველა ქართველური ენისათვის ყ უ რ ძ ე ნ - ფუძე საერთოა, ოღონდ მეგრულში ხმოვნის წინ **ყ**- იქცევა **ც**-დ: ც უ რ ძ ე ნ -ს ვიღებთ.

ჭანურის კილოკავთაგან **ყ**-ს ინარჩუნებს ხოფური, **ც**-დ აქცევს არქაბული, ვიწური... ჩვენს შემთხვევაში გვაქვს **ც**- ათინურშიც; **ც**- დაკარგულია არქაბულში (ორიოდე შემთხვევაში).

მნიშვნელობა ყველგან ერთნაირია.

27. ჭან. **კუმხ-**ი კუფხალი, часть виногр. грозди
მეგრ. —
ქართ. **კუფხ-ალ-**ი „ტვენის რტო" (ს ა ბ ა), „

კ უ მ ხ ი II 311$_{14}$ კუფხალი...

კუმხ- იგივე **კუფხ-** არის; ამ უკანასკნელში **ფ- მ**-საგან უნდა იყოს მიღებული **ხ**-ს მეზობლობაში.

-ალ- ქართულში დეტერმინანტი-სუფიქსია. ჭანურში ამგვარი სუფიქსი არა გვაქვს.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

28. ჭან. **ჭეჭა || ჭაჭა** ჭაჭა, выжимки виноградн.
მეგრ. **ჭაჭა** „ „
ქართ. **ჭაჭა** „

ჭ ე ჭ ა (ჭ ა ჭ ა) II 311$_{14}$
ეს ფუძე საერთოა; მნიშვნელობაც ერთი და იგივეა.

29. ჭან. **ტოტ-**ი ტოტი, შტო ветвь, ветка (раст.)
მეგრ. — „ „
ქართ. **ტოტ-**ი „

...ჯას ეხტუდორტუ დო ტ ო ტ ე ფ ე („ყას" ტ ო ტ ი უწუმელან). ხორხუმტუ II 250$_2$ ხეზე ასულიყო და ტოტებს („ყას" ტოტს ეტყვიან)

ხერხავდა... დუზიშე გებიღი, *ტოტის* ქოგუბოკიდი II 314_{24} ვაკე ადგილას ჩამოვიტანე, ტოტზე ჩამოვკიდე...

ნ. *მარს* *ტოტი* ვიწურისათვის აქვს ნაჩვენები (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 190). ჩვენი მაგალითები მას არქაბულშიც ადასტურებენ.

ტოტ- ფუძე საერთოა ქართულისა და ჭანურისათვის. მნიშვნელობაც ერთი და იგივეა.

მეგრულში ეს ფუძე არა ჩანს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ *ტოტ*-ს ხელის მნიშვნელობით, ისიც ნასახელარ ზმნაში: *შეეტოტეს* „ხელები წაავლეს ერთმანეთს“...

30. ჭან. **ყა** ← **ყალ-** ‖ **ა** ← **ალ-** M შტო, ветвь (на дереве)
მეგრ. **ცა** ← **ცალ-** „ „
ქართ. **ყლ-ორ-ტ-**ი побеги

მისიი ხურმაში *ყალეფე* ქამეტახუ I 507_{36} ეგვიპტის ხურმის ტოტები მოტეხა... ბიგათე დოფშათხუფთ *ყაეფე* I 536_{26} ჯოხით დავბერტყავთ ტოტებს...

მეგრულში ეგევე ფუძე **ცა**-ს სახითაა მოცემული; ი. *ყიფშიძის* განმარტებით **ცა** „ცოცხალი ტოტია ხეზე“, *ნო-ცელა* კი მოჭრილი ტოტია (იხ. მეგრ. გრამ., ლექსიკ., გვ. 417)... აქედანვეა, ალბათ, *ცაშუა* ‖ *დოცაშუა* „ცოცხალი ტოტის მიწაში ჩაფლვა“, რომ მერე ფესვები გაიკეთოს.

სრული სახით **ყა-** (‖ **ცა-**) ფუძე მრავლობითში აღდგება: **ყალ-** (‖ **ცალ-**).

ქართულში ეგევე ფუძე უნდა გვქონდეს **ყლ-ორ-ტ**-ში: -**ორ**-ის ზეგავლენით **ყ**-სა და -**ლ**-ს შორის ხმოვანი ამოიღებოდა (რაღაა მაშინ **ორ-ტ-**?).

31. ჭან. „**ცქირმუნტ-ურ-**ი“ M ზღმარტლი, мушмула
მეგრ. **ცქიმუნტ-ურ-**ი „ „
ქართ. **ზღმარტ-ლ-**ი „

ცქირმუნტურ-ი ნ. *მარს* ნაჩვენები აქვს არქაბულისათვის; მასვე მოჰყავს ვარიანტები: *ცხიმუნტურ-ი* (ხოფ.), *სკილიმუნტრ-ი* (ათ.), *სკირმუტ-ი*, *ცქიმუტ-ი* (ვიწ.).

მეგრულისათვის ძირითადია *ცქიმუნტურ-ი*; ი. *ყიფშიძე* აღნიშნავს აგრეთვე შემდეგ სახეებს: *ცქუმუნტურ-ი*, *ცხუმუტურ-ი*, *ცხმუტურ-ი*.

ს ა ბ ა ს ლექსიკონში ზ მ ა რ ტ ლ -ი გვაქვს; აქედან ჩანს, რომ **ღ** ქართულში, **ხ, ქ, კ** ჭანურსა და მეგრულში ფონეტიკურადაა განვითარებული. ჭანური შეკვეცილი ვარიანტები დეტერმინანტი-სუფიქსის უქონლობით ხასიათდება. თავკიდური **ზ-** ქართულში **ს**-სგან უნდა მომდინარეობდეს ასიმილაციის გზით.

32. ჭან. **ბუტკა** ფოთოლი, ფურცელი, лист древ., бумаж.
მეგრ. —
ქართ. **ბუტკო** распустившаяся почка, цветок

აჲა კაი ბ უ ტ კ ა ფ ე სი მინდილი I 433$_5$ ეს კარგი ფოთლები შენ წაიღე... ქითაბი ქომომიღუ. არ ბ უ ტ კ ა ჲებწკი I 483$_2$ წიგნი მომიტანა. ერთი ფურცელი გადავშალე („ავხსენი“)... ბ უ ტ კ ა ქოგობოკოამთ II 288$_{13}$ ფოთოლს შემოვახვევთ... ჸინდოლე მშქეიში ბ უ ტ კ ა ებოთუმეთ II 298$_{30}$ ზევიდან შქერის ფოთოლს დავახურავთ...

ს ა ბ ა ს განმარტებით: „**ბუტკო** — რა დაიყუავილოს და ხილი აღმოჩნდეს“... ცხადია, ბ უ ტ კ ო || ბ უ ტ კ ა ერთი და იგივე ფუძეა.

მეგრულში ეს ფუძე არა ჩანს.

ნ. მ ა რ ი ბ უ ტ კ ა -ს მხოლოდ ფ ო თ ლ ი ს სახელად თვლის (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 132); მაგრამ ზემოხსენებულ მაგალითებს შორის ერთში ბ უ ტ კ ა ქაღალდის ფურცელს აღნიშნავს (ისევე, როგორც მეგრულში — ფურცელი „ფოთოლსაც“ ნიშნავს და „ფურცელსაც“)...

33. ჭან. **ჯირეკ.ი** ჯირკი, колода (дерев.)
მეგრ. **ჯიკ-ი** „ „ „
ქართ. **ჯირკ-ი** „ „

კოკარი ჯ ი რ ე კ ი ს ჯაში ქჲოქის ქელაღუ II 283$_{18}$ კავი ჯირკს ხის ფესვს მოედო...

ს ა ბ ა ს განმარტებით: „ჯ ი რ კ ი — კუნძი დასაწვავი“.

მეგრულში **რ-** დაკარგულია; ჭანურში **კ**-ს წინ **ე** გვაქვს. მისი სადაურობა ცხადი არაა. ფუძე საერთოა.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

34. ჭან. **ბიგა** ჯოხი, палка
მეგრ. **ბიგა** „ „
ქართ. —

ბ ი გ ა თ ე ნ დოზაპეს I 400$_{18}$ ჯოხით ცემეს... გინძე ბ ი გ ა ჯემალის ქაგუნთხუ I 472$_{15}$ გრძელი ჯოხი ჯემალს გაუწოდა... არ ბ ი გ ა მა ქომომ-

ჩი-ა I 417_{25} ერთი ჯოხი მე მომეციო... ბ ი გ ა ხეს ქოდიქაჩუ II 255_{19} ჯოხი ხელში დაიჭირა...

ეს ფუძე საერთოა ჭანურისა და მეგრულისათვის. ქართულში — არა ჩანს.

35. ჭან. **ჩელტ-ი** ლასტი, ჩელტი, плетенка из прутьев
მეგრ. **ჩერტ-ი** „ „ „
ქართ. **ჩელტ-ი** „

ჩ ე ლ ტ ი — წარწელი -- თხიიშ ჭეფხეთე შუმან II 311_{11} ჩელტს — ლასტს — თხილის წნელისას ქსოვენ...

ჩელტ- მეორდება ქართულსა და ჭანურში უცვლელად; მეგრულში **ლ**-ს **რ-** ენაცვლება.
მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

36. ჭან. **კეტ-ი** || **კჲეტ-ი** ჯოხი, (ხიწვი); палка (заноза)
მეგრ. **კეტ-ი** ჯოხი, კეტი, палка
ქართ. **კეტ-ი** дубина

ცარ კ ე ტ ი მეტახუ II 359_{22} ერთი ჯოხი გატეხა... კ ე ტ ი მოთ ოკოტახი II 321_9 ჯოხი რად გატეხე... ღაჭოს ნოკეფე ქოგჲუდვარე, კ ე - ტ ი ს ქოგჲოხუნარე II 296_{12} ღაჯოს ძაფებს შეაბამ, ჯოხზე დასვამ... კ ჲ ე ტ ი ქამებკვათი I 148_{19} ჯოხი მოვჭერი... კ ჲ ე ტ ე ფ ე დოხაზირი-ა I 478_{17} ჯოხები დაამზადეო... კუჩხეს არ დიდი კ ე ტ ი ქონაციგუ I 452_{18} ფეხში ერთი დიდი ხიწვი შეერჭო... „კ ე ტ ი ქამეგიწკა"-ჲა I 452_{18} ხიწვს ამოგიღებო... ახჩამიშა კ ე ტ ი მეციგეი ხეტუ I 452_{19} საღამომდის ხიწვშე-რჭობილი იჯდა...

ფუძე იგივეა, რაც ქართულსა და მეგრულში; ძირითადი მნიშ-ვნე-ლობაც იგივე აქვს, ოღონდ არის შემთხვევები, როცა ამ სიტყვას „ხიწვის" მნიშვნელობა აღმოაჩნდება.

37. ჭან. **ფიც-არ-**ი || **ფიც-ა-**ი ფიცარი, დაფა, доска (строит., клас.)
მეგრ. **ფიც-არ-**ი „ „
ქართ. **ფიც-არ-**ი „

ქვა, ნჯა, ფ ი ც ა რ ი , მუ-ნა ფთირი... I 526_{19} ქვა, ხე, ფიცარი, რაც რომ ვზიდე... დიდი ოდას ფ ი ც ა რ ი შ ი დუშემე დოვოხვენაფი... ჩამიშ ფ ი ც ა ი ქომოილი I 526_{22} დიდს ოთახში ფიცრის იატაკი დავაგებინე („გავაკეთებინე“)... ფიჭვის ფიცარი მოვიტანე... ჰაჲა ფ ი ც ა ი ენ, ჭუბრი-ში ფ ი ც ა ი ენ II $245_{4,5}$ ეს ფიცარია, წაბლის ფიცარია... ჰაწი გვერდი ფ ი ც ა რ ი ილუ დო ქოგამაჩუ II 282_{13} ახლა ნახევარი ფ ი ც ა რ ი წაიღო და გაყიდა... აწი ფ ი ც ა ი ს „ჯოხო... ქონოჭარი“-ა, მიწუ არ მუელლიმიქ I 490_{18} ახლა დაფაზე „სახელი... დააწერეო“, მითხრა ერთმა მასწავლე-ბელმა... ოწკეტუ გოლანსვარელი თონეფეს, ფ ი ც ა ი ს, კიდაშ საათი დო სურეთეფეს I 490_{10} უყურებდა დაწყობილ მერხებს („სკამებს“), დაფას, კედლის საათსა და სურათებს...

ფუძე საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის. ძირეუ-ლია **ფიც-**; დეტერმინანტი-სუფიქსია **-არ-**.

მნიშვნელობა იგივეა (არის შემთხვევა დ ა ფ ი ს აღსანიშნავად ამ სახელის გამოყენებისა — ნათარგმნ ტექსტში).

38. ჭან. **ყონ-ა** ‖ **ცონ-ა** ‖ **ჲონ-ა** ყანა, пашня, нива
მეგრ. **ცვან-ა** „ „ „
ქართ. **ყან-ა** нива

ყ ო ნ ა შ ა იგზალუ. ყ ო ნ ა კაი ტუ I $430_{20,21}$ ყანაში წავიდა. ყანა (ე. ი. ნათესი) კარგი იყო... ლაზუტი ყ ო ნ ა ს იყვენ I 515_{8} სიმინდი ყანა-ში მოდის („იქნება“)... ბრინჯიში ყ ო ნ ა პწალდუფთ I 515_{13} ბრინჯის ყანას „ვწალდავთ“... სო რტი? ც ო ნ ა შ ა ბორტი... II 245_{31} სად იყავი? ყანაში ვიყავი... ც ო ნ ა დოხაჩქუ II 261_{27} ყანა დაამუშავა... გოილუ ხო-ლო ც ო ნ ა II 261_{28} დაიარა კიდევ ყანა... ც ო ნ ა - თი ბიტურთ, ლივადი-თი ბიტურთ II 343_{16} „ყანასაც“ ვიტყვით, „ლივადი“-საც ვიტყვით... არ ჲ ო ნ ა ქებუჭოფი სალიხას II 264_{11} ერთი ყანა გამოვართვი სალიხას...

ყან- ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია ხოფური **ყონ-;** ამ უკა-ნა-სკნელის ვარიანტებია **ცონ-** ‖ **ჲონ-** (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 4 ა, გვ. 31); **ცონ**-ისაგანაა მიღებული მეგრ. **ცვან-** **ო**-ს **ვა**-დ დაშლით.

-ა- დეტერმინანტი-სუფიქსის გამარტივებული სახე უნდა იყოს: **-ა** ← **-ან-** ‖ -**ალ**-; ის საერთოა.

ჭანურში ეს სიტყვა ნათესსაც ნიშნავს და ადგილსაც, სადაც ეს ნა-თესი მოიპოვება. ძვ. ქართულში ყ ა ნ ა მიწას ნიშნავდა („ქუე-**ყანა** — ზე-

ცა). ახალ ქართულში პურეულის ნათესს აღნიშნავს დასავლ. საქართველოში და მარტოოდენ პ უ რ ი ს ნათესს — აღმოსავლეთ საქართველოში.

39. ჭან. **გოროხ-**ი ბელტი, глыба (земли)
მეგრ. —
ქართ. **გოროხ-**ი „მიწა გასატყორცი ქვასავით" (ს ა ბ ა), твердые комья земли

გობიქთა — გ ო რ ო ხ ი დოფათხარ, გ ო რ ო ხ ი ბერგითე დოფათხარ... II 349_{5} მოვბრუნდები — ბელტებს დავშლი, ბელტებს თოხით (თოხის ყუით) დავშლი.

ეს ტექსტი ართაშნელისაგან მაქვს ჩაწერილი. სხვაგან არ შეგვხვედრია (ნ. მ ა რ ს არა აქვს).
ქართულთან საერთო ფუძეა. მეგრულში არა ჩანს.

40. ჭან. **კორდ-**ი ბელტი, глыба земли
მეგრ. —
ქართ. **კორდ-**ი „უნამუშევარო მიწა" (ს ა ბ ა), целина

ფაცხი-ნა ვა ულუტას, ბერგიში ყუთე კ ო რ დ ი დოტახუფან. კ ო რ დ ი ვა ტახან-ნა, გომალუ ჩეთინი იყვენ I 516_{28} თუ ფარცხი არა აქვს, თოხის ყუით დაამტვრევენ ბელტს. ბელტი რომ არ დაამტვრიონ, გათოხნა ძნელი იქნება... ჩაეფე, კ ო რ დ ე ფ ე ვა იყვენ I 517_{23} ბალახი („ბალახები"), ბელტები არ იქნება...

ამ მაგალითებში კ ო რ დ ი იხმარება ბ ე ლ ტ ი ს მნიშვნელობით ართაშნული გ ო რ ო ხ -ის (იხ.) ადგილას.
კ ო რ დ - იგივეა, რაც ქართული იმავე სახეობის სიტყვა. მნიშვნელობის მხრივ არის ერთგვარი სხვაობა (თუმცა ქართულშიც ეს სიტყვა ყველგან ერთსა და იმავეს არ ნიშნავს).

41. ჭან. **ღარ-ა** კვალი ხნულისა, борозда
მეგრ. **ღარ-**ი ღარი, მილი, желоб
ქართ. **ნა-ღარ-**ი „ჴნულთ შუა დარჩომილი კორდი" (ს ა ბ ა), земля, оставшаяся невспаханной между бороздами

...საფანიქ-ნა ღ ა რ ა ყვას, არ ციდა ჲანი-ჲანი დოლობღაფს ჭკემი I 516_{24} სახნისი რომ კვალს („ღარს") გაავლებს, ერთი ციდის სიახლოეს ჩაყრის თესლს [კაცი]...

ღ ა რ - ფუძე საერთოა ქართულსა, მეგრულსა და ჭანურში.

ქართ. ნ ა ღ ა რ -ი — კვლებს შორის დარჩენილი მიწა (ს ა ბ ა)— გვიჩვენებს, რომ ღ ა რ -ი ხვნასთან დაკავშირებული ტერმინი უნდა ყოფილიყო ქართულშიც.

მეგრულში ამ ფუძის მნიშვნელობა უფრო დაშორებულია ჭანურისას და ხვდება ქართულში წარმოდგენილ (ღ ა რ ი) მნიშვნელობას.

42. ჭან. **ლაზუტ-ი** ‖ **ლაუზტ-ი** სიმინდი, кукуруза
მეგრ. **ლაზუტ-ი** ‖ **ლაიტ-ი** ‖ **ლატ-ი** „ „
ქართ. —

მან ლ ა ზ უ ტ ი ფხაჩქუფ I 434_{24} მე სიმინდს ვთესავ... ლ ა ზ უ ტ ი - შ ი ოტახუ I 492_{2-3} სიმინდის ტეხა... ექ ლ ა უ ზ ტ ი ოცხუნუში ნოდერი ენ I 506_{12} იქ სიმინდის გარჩევის ნადია (მამითადია)... ლ ა უ ზ ტ ი დოფცხუნათ-ჭკულე... I 506_{17} როცა სიმინდს დავარჩევთ... ლ ა ზ უ ტ ი მოინჭუ-ი? II 151_{18} სიმინდი მოიწია?... ლ ა ზ უ ტ ი... ხომბასენ II 245_{9-10} სიმინდი გახმება...

ლ ა ზ უ ტ -ის ვარიანტია ჭანურში ლ ა უ ზ ტ -ი (ხოფურში გვაქვს; მეტათეზისის შედეგია); მეგრულში ჩვეულებრივია — ლ ა ზ უ ტ -ის ვა-რიანტები — ლ ა ი ტ -ი, ლ ა ტ -ი ზუგდიდ-სამურზაყანოში, მაგრამ ლ ა - ზ უ ტ -იც იხმარება. სენაკურში მხოლოდ ს ი მ ი ნ დ ი ა ცნობილი. ქართულში ლ ა ზ უ ტ - არა გვაქვს.

ლ ა ზ უ ტ -ისა და ს ი მ ი ნ დ ი ს შესახებ 'იხ. ი ვ . ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი - ლ ი , საქართ. ეკონომ. ისტ., ტ. I, 362-364.

43. ჭან. **დიკა** დიკა, ხორბალი, пшеница
მეგრ. —
ქართ. **დიკა** „ „

დ ი კ ა უჯუზი იყვენ I 404_{21} ხორბალი იაფი იქნება... ბაბას დიდო დულჲა ულუტუ:... დ ი კ ა ოჭკიუ, დ ი კ ა ოქინჩოლუ I 465_{13} მამას ბევრი საქმე ჰქონდა: ...პურის მომკა („მოჭრა"), პურის გალეწვა... დ ი კ ა დოხაჩქერენ... დ ი კ ა -ნა მუინჭუ... I 427_{24} პური (დიკა) დაუთესია... პური (დიკა) რომ მოიწია... დ ი კ ა დოჭკორესდორენ. დოჭკორეს-ში, თუდენი — ჩალა, ჟინი — დ ი კ ა II $287_{9,11}$ პური (დიკა) მოუმკიათ. რომ მოუმკიათ, ქვევით — ბზე, ზევით — ხორბალი („დიკა")...

ნ. მ ა რ ს დ ი კ ა ათინურისთვის აქვს ნაჩვენები (ჭან. გრამ., გვ. 139). ზემოხსენებული მაგალითები ამ სახელის არსებობას ადასტურებს ხოფურშიც და არქაბულშიც.

მეგრულში ეს სახელი არა ჩანს.

მნიშვნელობითაც, აგებულებითაც ეს სახელი ქართულ სათანადო სახელს ემთხვევა.

დიკა-ს შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართვ. ეკონ. ისტ. ტ. I, გვ. 328-330, 395, 406—412.

44. ჭან. **ქურუმ-**ი დაუცეხვავი ღომი, вид проса (необмолоч.)
მეგრ. —
ქართ. **ქჳრიმ-**ა вид проса

დოლობღაფან... ქურუმი ჲა ნჩხვარი: უნჩხვარუს ქურუმი ვუწუმეთ, ნჩხვარელის — ნჩხვარი I $527_{22,23}$ ჩაყრიან... „ქურუმს“ ანდა ღომს: გაუცეხვავს „ქურუმს“ ვეტყვით, გაცეხვილს — ღომს... გუმათუთას გუმუმან ბრინჯი, ქურუმი (ნჩხვარი — უნჩხვარუ ქურუმი იენ) II $306_{25,26}$ ოქტომბერში მკიან ბრინჯს, „ქურუმს“ (ღომი — გაუცეხვავი — „ქურუმი“ იქნება)... ჲერი-თი ქორენ, ქურუმი ხაჩქუმან II 296_{33} [ისეთი] ადგილიც არის, „ქურუმს“ (ე. ი. ღომს) თესავენ...

ეს ქურუმ-, ეჭვს გარეშეა, იგივეა, რაც ქართ. ქჳრიმ-ა || ქვრიმ-ა. მათი მნიშვნელობა განსხვავებულია: ჭანურში ესაა ღომი (გაუცეხვავი — იხ. ზემოთ), ქართულში — ფეტვის სახეობა (ქვრიმის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართვ. ეკონ. ისტ., I, გვ. 364—366).

მეგრულში ეს ფუძე არა ჩანს.

ნ. მარს ლექსიკონში ქურუმი მოხსენებული არა აქვს.

45. ჭან. **ნ-ჩხვ-არ-**ი || **ნ-ჩხვა-ირ-**ი || **ნ-ჩხვა-**ი ღომი (მარცვალი), вид проса (обмолочен.)
მეგრ. **ჩხვ-ერ-**ი
ქართ. —

უნჩხვარუს ქურუმი ვუწუმეთ, ნჩხვარელის — ნჩხვარი I 527_{22} გაუცეხვავს „ქურუმს“ (ქვრიმას) ვეტყვით, გაცეხვილს — ღომს... ოკულე დოგიბუფან ნჩხვაი I 1537_{7} მერე მოხარშავენ ღომის მარცვალს... არ კარდალას ქოდოლობღაფან: ნჩხვაი, ლობია... I 537_{8} ერთ ქვაბში ჩაყრიან: ღომის მარცვალს, ლობიოს... ჩქუ ჩხვაირიში ღომუ ბიქომთ II 307_{30} ჩვენ ღომის მარცვლისაგან ვაკეთებთ ღომს (მეგრ. ღუმუში ღუმუ — ღომის ღომი)...

აქედან იწარმოება ზმნა ნ-**ჩხვარ**-უმ-ს (იხ.)— ცეხვავს (ღომს... და მე-რე: ბრინჯსაც).

ძირეული უნდა იყოს **ჩხვ-,** რომლისაგანაც მიღებულია მეგრ. **ჩხი-** (**ჩხვ-** || **ჩხუ-** → -**ჩხი.**). ჩ ხ ი შ ი კაკალი — ღომის მარცვალი.

თავკიდური **ნ-** ფონეტიკური დანართია; -**არ**-(||-**ირ**- || -**აირ**-) — დე-ტერმინანტი-სუფიქსია; **ჩხვაირ-** → **ჩხვერ-** მოცემულია მეგრულში.

ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

46. ჭან. **კანტ-არ-**ი || **კანტ-ა-**ი სიმინდის კენწერო, "თავთავი".
верхушка кукурузы
მეგრ. —
ქართ. **კენწ-ერ-ო** верхушка дерева

[ლაზუტიქ] სიფთე კ ა ნ ტ ა ი ქიშიმეს I 515_{29} სიმინდს ჯერ თავ-თა-ვი ამოუვა („ამოიღებს")... კ ა ნ ტ ა ი -თი ქომოიმეს II 297_{16} თავთავიც ამო-უვა („ამოიტანს")...

ძირეული კ ა ნ ტ - უნდა შეესატყვისებოდეს ქართ. **კენწ**-ს (ივა-რაუ-დება, რომ ქართულშიც **კანტ-** იყო წინათ და **ტ**-ს გააფრიკატება მეორეუ-ლი მოვლენაა). -**ერ**-||-**არ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია.

მნიშვნელობა საერთო მომენტს შეიცავს, რამდენადაც ერთიცა და მეორეც მცენარის წ ვ ე რ ს აღნიშნავს.

საინტერესოა, რომ გურულში შენახულა ეს ჭანური კ ა ნ ტ ა რ -ი, ოღონდ უ-**ნ**-აროდ, ე. ი. ძველი სახით: **კატარ-**ი (მეგრულში ამავე საგნის აღსანიშნავად იხმარება **პოპორ-**ი, სულ სხვა ძირი).

47. ჭან. **ჭყინტ-**ი ჭყინტლი, (кукуруза) несозревшая (с молочн. зернами)
მეგრ. **ჭყინტ-უ** „ „
ქართ. **ჭყინტ-ლ-**ი „

ჭ ყ ი ნ ტ ი დიყვენ I 515_{30} ჭყინტი გახდება... ჭ ყ ი ნ ტ ი -ნა დიყვას (იქვე) — ჭყინტი რომ გახდება... ვა მუინჭას-ში, ჭ ყ ი ნ ტ ი ვუწუმერთ. აღნე-ნა იყვას, მჟა-ნა დიბერტას, მჟიი ჭ ყ ი ნ ტ ი ვუწუმერთ II 515_{30}, 516_{21} სანამ არ დამწიფდება, ჭყინტს ვეტყვით. ახალი რომ იქნება, რძე რომ გამოუდის („იღვრება"), „რძიან" ჭყინტს ვეტყვით...

ჭ ყ ი ნ ტ - ფუძე საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისა-თვის. ოღონდ ჭანური კილოკავებიდან მხოლოდ ხოფურში გვაქვს ეს ფუძე;

საფიქრებელია, ქართულიდან იყოს შეთვისებული: **ჭყ-** კომპლექსი ჭანურისთვის უცხოა (**ჭკ-** უნდა მიგვეღო). არქაბულში ამავე მნიშვნელობით ჭ ო ლ ო - იხმარება: იხ. II 297_{17}, 246_{19}, 270_{37}.

ქართულში დეტერმინანტ-სუფიქსად **-ლ-** გვაქვს[1] და ამ უკანასკნელის მორფოლოგიური ეკვივალენტია **-უ-** მეგრულში.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

48. ჭან. **კურკა** კურკა, ნაქურჩალი, косточка плода, сердцевина кукуруз. початка
მეგრ. —
ქართ. **კურკა** косточка плода

ლობიაში თაზე პარკი, კ უ რ კ ა -ნა ვა უღუტას, ია დოლობღაფან დერგულას I 519_{23} ლობიოს ნედლ პარკს, რომელსაც მარცვალი („კურკა“) არა აქვს, ყრიან დერგში... ლაზუტიში კ უ რ კ ა ხჩე რენ II 245_{34} სიმინდის ნაქურჩალი თეთრია... ლაზუტი ეშიმენან, სარღას ქოგჲობღამან კ უ რ კ ა თ ე ბარაბერ, კ უ რ კ ა ქოგოშიმენან ხეთე II $297_{31,32}$ სიმინდს ამოიღებენ, გობზე დაყრიან ნაქურჩალთან („კურკასთან“) ერთად, ნაქურჩალს გამოიღებენ ხელით... „თოფუჲ მუჭო გამომე?“ — „კ უ რ კ ა შ ი კომა მებუმკომამ!“ II 317_{6} „თაფლს როგორ გამოიღებ?“ — „ნაქურჩალის კვამლს მივაკმევ!“...

ერთი და იგივე ფუძეა ქართულსა და ჭანურში, ოღონდ ჭანურში მას უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს.

49. ჭან. **ღერ-ო** || **ღერ-**ი || **ღე-**ი ღერო, стебель кукур.
მეგრ. **ღერ-**ი ღერი, ცალი, стебель кукур., штука
ქართ. **ღერ-ო** ჩალის ღერი (საბა), стебель кукурузы

სიფთე ღ ე ი დოკობუფ I 516_{22} ჯერ ღეროს მოაგროვებ... ღ ე ი ს - ნ ა დოსქიდას, ბუტკათე დოპკიუფთ I 516_{38} ღეროზე რომ დარჩება ფოთლები, იმით შევკრავთ... ცონა ღ ე რ ი დობკვათი II 270_{32} ყანაში ღეროები („ღერო“) დავჭერი... ლაზუტიშ ღ ე რ ო ოკვათუში რენ-ნა, დოკვათუმან ბერგითე II 296_{23} თუ სიმინდის ღ ე რ ო მოსაჭრელია, „მოჭრიან“ თოხით...

[1] თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივია ჭ ყ ი ნ ტ ლ ი; საბას აქვს ჭ ყ ი ტ ლ-ი.

ფუძე ღ ე რ - საერთოა; გვაქვს ღ ე რ ო ვარიანტიც; -**რ**-ს დაკარგვა ხმოვანთ შორის გვაძლევს ღ ე ი -ს.

ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

50. ჭან. **ჩალ-ა** ჩალა, сухой стебель кукурузы

მეგრ. **ნა-ჩალ-**ი სიმინდის ყანა ჩალის მოჭრის შემდეგ, поле после уборки кукуруз. стеблей

ქართ. **ჩალ-ა** сухой стебель кукур.

მთუთის ჩ ა ლ ა ქომეჩუ I 434$_{28}$ დათვს ჩ ა ლ ა მისცა... ჩ ა ლ ა ქოდოსქიდუნ; მანგალითენ ჩ ა ლ ა დოპჭკიუფთ I 516$_{37}$ ჩალა დარჩება; ნამგლით ჩალას მოვჭრით... ჩ ა ლ ა ვა ილასენ იხიქ II 246$_{19}$ ჩალა არ წაიღოს ქარმა... ჩ ა ლ ა დოპჭკორი, ...ოხორიშა დობზდი II 246$_{19}$ ჩალა მოვჭერი, შინ („სახლში“) მოვზიდე... ბაგენის ჩ ა ლ ა დო ჩუჩა დო თიფი მოლობღამან II 297$_{22,23}$ „ბაგენში“ ჩალას, ფუჩეჩსა და ბალახს ყრიან... თუდენი — ჩ ა ლ ა , ჟინი — დიკა II 287$_{11}$ ქვეითი — ბზე („ჩალა“), ზევითი — პური („დიკა“)...

ჭანურსა და მეგრულში ჩ ა ლ ა საერთოა; მეგრულში ახლა ჭ ა იხმარება ჩალის მნიშვნელობით, მაგრამ ნაწარმოები სახელი ნ ა-**ჩა**-**ლ**-ი — „სიმინდის ყანა ჩალის აღების შემდეგ“ — ცხადყოფს, რომ ჩ ა ლ ა ჭანურის მსგავსად მეგრულშიც გვქონდა (აწინდელი **ჭა**-ს ნაცვლად).

ძირითადი მნიშვნელობა საერთოა (ჭანურში ჩალა **ბზე**-საც ნიშ-ნავს).

51. ჭან. **თას-**ი თესლი, семя

მეგრ. **თას-**ი „ „

ქართ. **თეს-ლ-**ი „

გეჲდე ოხორჯა მუშიქ თ ა ს ი დუდუმესს II 247$_{17}$ უკან მისი ცოლი თესავს („თესლსა დებს“)... უკაჩხე თ ა ს ი ქომეფჩი II 270$_{35}$ მერე დავთესე („თესლი მივეცი“)... თ ა ს ი შენი ხეშე(რ)ი დიქომან დო ქოგჲოკიდამან სერენთის II 297$_{20}$ სათესლედ („თესლისათვის“) „ხეშერს“ გააკეთებენ და ჩამოკიდებენ სასიმინდეში...

თას- ერთი იმ ფუძეთაგანია, რომელშიც ქართულთან შესატყვისობა ნაწილობრივ არის წარმოდგენილი: ხმოვანი -**ა**- ზანურ ნორმებს მიჰყვება, თანხმოვანი -**ს**- უცვლელად გვაქვს (უნდა ყოფილიყო -**შ**-). ზოგჯერ ამგვარი მოვლენები მეორეული ხასიათისაა და ის ქართულის ზეგავლენას მიეწერება. აქ ასეთი მდგომარეობა არ უნდა გვქონდეს.

-ლ- დეტერმინანტი-სუფიქსია ქართულში; მსგავსი სუფიქსი არც მეგრულში გვაქვს, არც ჭანურში.

აღსანიშნავია, რომ ხოფურში თ ა ს -ის ნაცვლად ჭ კ ე მ -ი იხმარება (ძირი იგივე უნდა იყოს, რაც მეგრ. **წკა**-ში გვაქვს — „კურკა“).

52. ჭან. **ღობ-ერ-**ი ‖ **ღობ-ე-**ი ღობე, плетень
მეგრ. **ღობ-ერ-**ი „ „
ქართ. **ღობ-ე** „

ღობერის გამითირუ I 484_{26} ღობეში გამოძვრა... ოფუტეში ღ ო ბ ე რ ე ფ ე დოჭუ I 435_{3} ეზოების ღობეები დაწვა... ღ ო ბ ე (რ) ი დობღობი II 339_{20} ღობე გავაკეთე („დავღობე“)... ღ ო ბ ე რ ი დივუ II 349_{4} ღობე „შეიქნა“... ღ ო ბ ე ი ს ჲეხთუ I 418_{20} ღობეზე ავიდა...

ეს სახელი წარმოშობით მიმღეობას არ უნდა წარმოადგენდეს, თუმცა, აგებულება საამისო აქვს: **-ერ-** ნამყო დროის მიმღეობის ნიშანია ჭანურში; მაგრამ თუ ღ ო ბ ე რ- მიმღეობად იქნება მიჩნეული, მაშინ ქართულშიც ამგვარი წარმოება გამოგვივა, რაიც ქართულს არ შეეფერება, არადა ქართული ბოლოკიდური **-ე** სხვა წარმოშობისად უნდა ვცნოთ (და არა **-ე** ← **-ერ**-); ეს კი საძნელოა.

უფრო მართებული იქნებოდა ამიტომ **ღობ**- ძირთან **-ერ-** დეტერმინანტ-სუფიქსად ჩაგვეთვალა; მაშინ ქართულში ამ სუფიქსის თანხმოვანმოკვეცილი სახეობა გვექნებოდა.

ყოველ შემთხვევაში ძირეული **ღობ**- საერთოა შესადარებელი ერთეულებისათვის. მნიშვნელობის მხრივაც სხვაობას ადგილი არა აქვს.

53. ჭან. **მახარ-**ი სარი, кол
მეგრ. **მახარ-**ი „ „
ქართ. **მესერ-**ი частокол

მ ა ს ა რ ი დობცონი, ჭეფხე ქობოლოკორი, დივუ ღობერი II 308_{19} სარები დავასე, წნელი „გადავაკარი“, შეიქნა ღობე...

ხმოვნების მიხედვით ეს ფუძე მ ა ს ა რ - შეესატყვისება მ ე ს ე რ -ს; თანხმოვნის მიხედვით კი — არა: **-ს-** უცვლელად რჩება (იხ. თ ა ს - ი). მაინც ცხადია, რომ მ ა ს ა რ - ‖ მ ე ს ე რ - დიფერენცირებული ერთი და იგივე ფუძეა.

მნიშვნელობის მხრივ მცირეოდენი სხვაობაა: ჭანურ მ ა ს ა რ -ში თუ ცალკეული სარი იგულისხმება, ქართული მ ე ს ე რ -ი — ამ „სარების ღობეს“ გულისხმობს.

54. ჭან. **ო-ნტ-ულ-ე** ბოსტანი огород
მეგრ. **ო-რტ-ვინ-**ი ‖ **ო-რტ-ილ-**ი „ „
‖ **ო-რტ-ინ-**ი
ქართ. **მტ-ილ-**ი ბოსტანი“ (საბა) „
სვან. **ლე-რტ-ӓმ** მწვანილი, зелень

ონტულეს იყვენ: ლუყუ, სოტოლია, მტკუი ფატიჯანი, შინაური ფატიჯანი, ...პრასკია, ბულეკი... I 519$_9$ ბოსტანში არის ხოლმე („იქნება“); კომბოსტო, წითელი მხალი, ველური („ტყიური“) ბადრიჯანი, შინაური ბადრიჯანი, ...პრასა, ბოლოკი... ონტულეს-თი თუთუნი ვარ მატახუ II 319$_2$ ბოსტანშიც თამბაქო ვერ შევტეხე...

მტ-ილ-‖**-ნტ-ულ**-‖-**რტ-ინ**‖**-რტ-ილ**- ერთი და იგივე ფუძეა; განსხვავებას ქმნის თავკიდურ **მ-** ‖ **ნ-** ‖ **რ**-ს მონაცვლეობა, — რაიც ჩვეულებრივია ქართულში, ჭანურსა და მეგრულში, — და **-ილ-**‖**-ულ**-‖**-ინ**- სუფიქსთა გამოყენება სხვადასხვა ვარიანტში; ეს ნაწილობრივ ფონეტიკური ცვლილების შედეგად მიიღება (**-ულ-** → **-ილ-**), ნაწილობრივ იმავე ფუნქციის მქონე სხვა სუფიქსის გამოყენებას წარმოადგენს (**-ინ-**).

უფრო არსებითია **ო-** თავსართი ჭანურსა (და მეგრულში) და **-ე** ბოლოსართი, რის მიხედვითაც უნდა დავასკვნა, რომ **ო-ნტ-ულ-ე** „სამტილე“-ს ნიშნავდა, მტილი კიდევ მწვანილს („ბოსტნის“ აღმნიშვნელად მერე იქცა).

მაგრამ სვან. **ლე-რტ-ӓმ**-ში, რომელიც იმავე ძირს შეიცავს და მწვანილს აღნიშნავს, **ლე**- თავსართი გვაქვს. მაშასადამე, ეს **ლე**- და ჭან.-მეგრ. **ო-** ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელი გამოდის (და არა დანიშნულების მაჩვენებელი პრეფიქსი). ქართულს ეს თავსართი არ შემოუნახავს.

ონტულე-ს ნაცვლად არქაბელები გეთასულეს ხმარობენ (იხ. II 321$_{19}$); „გეთასულე“ — „ზეთესილს“ ნიშნავს.

ონტულე‖მტილ-‖ორტვინ-ის ურთიერთობა გარკვეული აქვს ივ. ჯავახიშვილს (იხ. საქართ. ეკონ. ისტ., II, 98—100); მდელოსთან ამ ძირის დაკავშირება საეჭვოა.

55. ჭან. **ყო-ყორ-ე** ‖ **ო-ღორ-ე** გოგრა, კვახი, тыква
‖ **ცორ-ე** ‖ **ორ-ე**
მეგრ. **ყო-ყორ-ე** გოგრის ჯიში, вид тыквы
ქართ. **ყარ-ყარ-ა** „სარწყული, სმაში ჭმის მიმცემელია (საბა),
„посуда с узким горлом для питья“
სვან. **ა-ყӑრ** გოგრა, тыква

ც ო რ ე რენ II 305$_{35}$ გოგრაა... გეთასულეს ივენ: ...ც ო რ ე II 308$_{16}$ ბოსტანში არის ხოლმე:.. გოგრა... ჩქუ ო რ ე პჭვითა-ჲა II 293$_{16}$ ჩვენ გოგრა შევწვითო...

ყ ო ყ ო რ ე — ხოფურია, ც ო რ ე ‖ ო რ ე — არქაბულსა და ათინურში გვაქვს.

როგორც ი ვ . ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი სამართლიანად შენიშნავს, ჭან. ყ ო - ყ ო რ ე ყ ო რ - ყ ო რ ე -სგან უნდა მომდინარეობდეს და ქართ. ყ ა რ - ყ ა რ ა - ს უნდა უკავშირდებოდეს; სვან. ა - ყ ა̈ რ -იც იმავე ყ ა რ -ს უნდა შეიცავდეს (ყ ა რ - ყ ა რ - გაორკეცებული ფუძეა); იხ. საქართ. ეკონომ. ისტ., II, გვ. 273.

მეგრულში ეგევე ყ ო ყ ო რ ე გოგრის ერთ-ერთი სახის ატრიბუტია: ყ ო ყ ო რ ე კოპეშია — რბილ, წყალ-წყალა გოგრაზე ითქმის; ეს გამოთქმა შედგენილობით იმერ. ყ ა რ ყ ა რ ა - კ ვ ა ხ -ის („მწარე კვახი“, „აყირო“) სრული ანალოგონია, თუმცა მნიშვნელობა სხვა აქვს.

56. ჭან. **ქერ-**ი ქერი, ячмень
მეგრ. **ქერ-**ი „ „
ქართ. **ქერ-ი** „

ნ. მ ა რ ს ეს სიტყვა ხოფურსა და არქაბულზე მითითებით მოჰყავს; ვიწეში სიტყვა უცნობიაო, ათინურშიც მთქმელი მას კ ე რ ი -ს სახით იცნობს, თუმცა თვით ამ მთქმელს ეს ეეჭვებაო. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს ჩხალურში დადასტურებული აქვს ქ ე რ ი : ჰამ ოფუტეს იჩანენ ლაზუტი, დიკა, ქ ე - რ ი ... იხ. „დამატ. ცნობები“, გვ. 9$_{7}$ — ამ კუთხეში (რაიონში) ხარობს („ცენობს“) სიმინდი, პური (დიკა), ქერი...

V

შენობები... სამუშაო იარაღები... ჭურჭლეულობა... საჭმელები... ტანისამოსი...

1. ოფუტე
2. ოხორ-ი
3. ბაღუ
4. ფაცხა
5. ოხვამე, ოხვამუ, ოხვამბე
6. მსქიბუ, ფსქიბუ
7. ბერ-ი
8. კოდა, კიდა
9. ნეკნა, ნეკლა, ნეკრა, ეკნა
10. ჭერ-ი, ჭე-ი
11. კერა, კირა
12. დიშქა, დიშკა
13. ნოხაპულე
14. დაჩხურ-ი, დაჩხირ-ი
15. ნოპიწკალე
16. ნოკანჩხულე
17. ნოცინცხალე
18. ნოშქერ-ი
19. ტუტა
20. კომა
21. წოლა, მწოლა, ნწოლა
22. ორძო, ორზო, ორძუ
23. არგუნ-ი
24. ბურჭულ-ი
25. ლემშ-ი
26. ბერგ-ი, ბერჯ-ი
27. ბუცხ-ი
28. ფაცხ-ი
29. ოვლე
30. ონჩამურე, ონჩამუე
31. კალათ-ი
32. გუდა
33. თოკ-ი, თოჭ-ი
34. კარდალა
35. წუკალ-ი
36. კორზა, კირზა
37. ხამ-ი
38. კუზ-ი, კიზ-ი
39. სარღა, საღრა
40. ონცორუ, ონცირუ
41. ფქვერ-ი, მქვერ-ი
42. გჲარ-ი, გჲა-ი, ჯარ-ი
43. ბურღულ-ი
44. მჭკუდ-ი
45. ღომუ
46. ქოვალ-ი, ქუვალ-ი
47. ცომ-ი
48. ჯუმუ, ნ-ჯუმუ
49. ჯუმორ-ი, ჯუმო-ი
50. დოლოქუნუ
51. ფორჩა
52. კურთა
53. ქუდ-ი
54. ოტკაფუ
55. მაწკინდ-ი, მაწინდ-ი
56. ოცხოჯ-ი, ონცხოჯ-ი, ოცხეჯ-ი

1. ჭან. **ო-ფუტ-ე** ადგილი სახლის გარშემო, ეზო (საწვეთურს იქით ადგილი M); რაიონი K; место вокруг дома, за линиею стекания капель с крыши дома; двор; участок, округ, район.

მეგრ. —

ქართ. **ფუტ-**ი „ავი კვამლი“ (საბა), дым едкий

ოფუტეს ე-ნა უღუტუ შეი, მთელი დოჭუ I 433_{22} ეზოში რაც კი რამ ჰქონდა, სულ დაწვა... ჰამ ოფუტეს მურღული ჯოხონს. მურღულის ეჩი დო ჩხორო ქჲოი რენ: ი. ყიფშიძე, „დამატ. ცნობ.“, გვ. 9 — ამ კუთხეს (რაიონს) მურღული ჰქვია; მურღულში ოცდაცხრა სოფელია... ჯამეშ ოფუტეს ოხორი გიკიდეს-ი, ბაბა-ჩქიმი-ა? II 371_{35} (ხოფ.) ჯამეს ეზოში სახლი აგიგეს (ბინა მოგცეს, დაგასაფლავეს), მამაჩემო?...

ოფუტე ფუტ-ისაგანაა ნაწარმოები; ფუტი საბას განმარტებით „ავი კვამლია“; გურიაში ეს სიტყვა იხმარება კვამლისათვის საერთოდ. ამისდა მიხედვით ოფუტე-ს პირველადი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო „ადგილი სახლის გარშემო, ეზო“, როგორც ამას ნ. მარი აღნიშნავს (ჭან. გრამ., გვ 195); კუთხის, რაიონის აღნიშვნა მნიშვნელობის ცვლის შედეგად უნდა მიგვეღო...

2. ჭან. **ო-ხ-ორ-**ი || **ო-ხ-ო-**ი სახლი, дом

მეგრ. **ო-ხ-ორ-** „ „

ქართ. **სა-ხ-ლ-**ი „

არ ოხორი დოპკოდი II 264_{18} ერთი სახლი ავაგე... ოხორი პკოდი ჟურ ოდათე II 289_{18} სახლი ავაგე ოროთახიანი... ოხოი ... უღუნან II 305_{9} სახლი აქვთ... ოხოიშ ოკიდუ გუის მიღუტუ I 524_{9} სახლის აგება გულში მქონდა... არ ოხორის მუკო ჯა უნონ? I 524_{11} ერთ სახლს რამდენი ხე უნდა?... ჰექ ოხორამტუ II 290_{22} იქ სახლობდა...

ძირეულია **-ხ-**; **-ლ-** ქართულში დეტერმინანტი-სუფიქსი ჩანს: მას შეესაბამება **-ორ-** ჭანურსა (და მეგრულში). **სა-** თავსართი ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელია (დანიშნულების მაჩვენებელი რომ იყოს, სათანადო ბო-

ლოსართიც გვექნებოდა: შდრ. ს ა - ქ ა თ მ -ე, ს ა - კ ა - ც - ე, ს ა - ხ რ - ე...); ჭანურში ეს თავსართი **ო**-თია გადმოცემული; ალბათ, **ჰო-** იყო და **ჰ**- დაიკარგა (ნ. მ ა რ ი **შო**-ს ვარაუდობდა, მაგრამ მაშინ გაუგებარია **შ**-ს დაკარგვა; ყოველ შემთხვევაში იმ გზით, რომელიც ნ. მ ა რ ს აქვს ნაჩვენები, **შ**-ს დაკარგვა (**შ** → **ჸ** → O) ვერ დასაბუთდება).

მეგრულში ამჟამად სახლის მნიშვნელობით ჸ უ დ -ე იხმარება (შდრ. ქართ. ყ უ დ - || ყ უ დ - ე : **ქვა-ყუდ-ე** — სოფლის სახელი საჯევახოს მახლობლად); მაგრამ ნასახელარ ზმნაში ო ხ ო რ -ან-ს და აქედან ნაწარმოებ სახელებში მ ა - ხ ო რ - ო — „მოსახლე“, ნ ო - ხ ო რ - ӧ — „ნამოსახლევი“, „ნასახლარი“, ო - ხ ო რ - ჷ — სამოსახლო ადგილი... — ეს ფუძე დღესაც ხმარებაშია; ძველი-სენაკის თემში არის ადგილი ქ ვ ა შ ი - ო ხ ო - რ ი , რაც „ქვის სახლს“ ნიშნავს (შდრ. „ქვა-ყუდე“). ო ხ ო რ - შედის კომპოზიტებში: **ოხორ-ჯა** || **ოხორ-ძა** (იხ.), **ოხო-რა-სკირ-ი** (იხ.), **ოხორ-ასულე** (იხ.), **ოხორ-ჭკაშურა —** დიასახლისი („სახლის ქალბატონი“), **ოხორ-მანჯე** — სახლის პატრონი (შდრ. მეგრ. **მინჯე** — პატრონი).

3. ჭან.	**ბაღ-უ**	ბეღელი, амбар
მეგრ.	**ბაღ-უ**	„ „
ქართ.	**ბეღ-ელ-ი**	„ „

არ ჩქვა ბ ა ღ უ უწუმელან, ოთხო კითიშ მაპეჯანა ფიცარიში იქიფან. ...ბ ა ღ უ ს დოლოხე სუმ-ოთხო თოლი ხარო აყვენ: ...არის ლაზუტი დოლობლაფან, მაჟუანის — ლობია, მასუმანის — ბრინჯი, ქურუმი... I $527_{18,20}$ ერთს კიდევ ბეღელს ეტყვიან, ოთხი თითის სისქე ფიცრისას აკეთებენ... ბეღელს შიგნით სამი-ოთხი თვალი „ხარო“ ექნება: ...ერთში სიმინდს ყრიან, მეორეში — ლობიოს, მესამეში — ბრინჯს, ღომს... ბ ა ღ უ ს ქომოლობღეს [სოღანი] II $287_{15,16}$ ბეღელში ჩაყარეს [ხახვი]...

ბეღ- ძირი კანონზომიერად არის წარმოდგენილი **ბაღ**-ით ჭანურსა და მეგრულში; -**ელ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია, მისი მორფოლოგიური შესატყვისია -**უ**- ჭანურსა და მეგრულში. ამ უკანასკნელში -**ილ**- სუფიქსიც უნდა გვქონოდა, როგორც ეს ჩანს **ო-ბაღ-ილ-ე** სახელიდან (იხ. ი. ყ ი ფ - შ ი ძ ე , მეგრ. გრამ., ლექსიკ., გვ. 201—202): „საბეღლე“ გოდორი, გოდორი, რომლითაც ბეღელში ეზიდებიან სიმინდს.

ბაღუ-ს და **ბეღელ**-ის მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

4. ჭან.	**ფაცხა**	ფაცხა, საბუდარი ქათმისა, хата-плетенка, гнездо кур.
მეგრ.	**ფაცხა**	„
ქართ.	**ფაცხა**	„

კოჩი ზენგინი დივუ. ღობეიში ოხოი, ფ ა ც ხ ა -ნა უღუტუ, მორდერი კონაღი დოწოფხუ II 327_{32} კაცი გამდიდრდა („მდიდარი შეიქნა“). მოღობილი სახლი („ღობის სახლი“), ფაცხა რომ ჰქონდა, დიდი სასახლე ააშენა... არ ფ ა ც ხ ა დოპკოდი II $264_{33,34}$ ერთი ფაცხა გავაკეთე („ავაგე“)... მზოღაშ ქენარის ბუტკაში ფ ა ც ხ ა დოვუ დო ქომეშახედუ II 281_{27} ზღვის ნაპირას ფოთლების ფაცხა გააკეთა და შიგ შევიდა („დაჯდა“) ... ეკულე დიმონჭვენ. ფ ა ც ხ ა დიქიფან... ეჩ-ეჩდოვითი მარქვალი ქეწუდუმელან I 541_{27} მერე აკრუხდება. საბუდარს გააკეთებენ... ოც-ოცდაათ კვერცხს დაუდებენ („შეუდებენ“)...

ეს სიტყვა საერთოა; ძირითადი მნიშვნელობაც ერთი და იგივე აქვს; ჭანურში ეს მნიშვნელობა უფრო ფართოა: აღნიშნავს „ქათმის საბუდარსაც“.

ნ. მ ა რ ს „ფაცხა“ განმარტებული აქვს, როგორც „მოღობილი — ფოთლების შესაგროვებლად[1]; გალია — ქათმებისათვის; ხოფაში — საბუდარი“... (იხ. ჭან. გრ., გვ. 193).

ზევით მოყვანილი ადგილები ეჭვს არ ტოვებს იმაში, რომ ფ ა ც ხ ა მეგრული და ქართული გაგებითაც ჩვეულებრივია ჭანურში (კერძოდ, არქაბულში).

5. ჭან. **ო-ხვამ-ე** || **ო-ხვამ-უ** || „**ო-ხვამბ-ე**“ M — ეკლესია, „სალოცავი“, церковь, "молельня"
მეგრ. **ო-ხვამ-ე** — ” ”
ქართ. —
სვან. **ლა-ჳუ̂̈ამ** — ”

აჲა სირთიშ ჟინ ო ხ ვ ა მ უ რტუ I 497_{23} ამ გორაკზე ეკლესია იყო... ლიმანიში ოკაჩხე-ნა სირთი რენ, ჲუქსელი სირთი, ემუს ო ხ ვ ა მ ე უწუმელან II 497_{3} ლიმანის უკან რომ გორაკია, მაღალი გორა, იმას „ოხვამე“-ს ეძახიან... ო ხ ვ ა მ ე შ ხვამა იყვენ II 375_{20} (ხოფ.) ეკლესიის ლოცვა იქნება... ო ხ ვ ა მ ე კათთა ჲეის ქორენ [ლაზისტანის] II 312_{31} ეკლესიის ნანგრევები („ეკლესია“) ყველგან არის ჭანეთში...

ეს სიტყვა ნაზმნარი სახელია — მიმღეობაა მყოფადი დროისა (იხ. **ხვ-ამ-** ზმნებში). ქართული შესატყვისი ძირი არა ჩანს; მეგრულში იგივე **ხვ-ამ-** არის. ო ხ ვ ა მ ე უნდა იყოს წარმართობის დროინდელი ტერმინი.

---

[1] შდრ. მეგრ. ფ ე ც ხ ა ნ ი ა (ამავე მნიშვნელობით).

6. ჭან. **მ-სქიბ-უ** || **ფ-სქიბ-უ** წისქვილი, мельница
მეგრ. **სქიბ-უ** წისქვილის ქვა, мельничн. жернов
ქართ. **შიბ-**ი ფენა ქვისა, пласт камня

მ ს ქ ი ბ უ დოყვეს სირთის კუკუცის I 501$_{8}$ წისქვილი გააკეთეს გორაკის წვერზე... ნანა, აწი მუჭო ვიდა მ ს ქ ი ბ უ შ ა ? I 488$_{17}$ დედა, ახლა როგორ წავიდე წისქვილში?... ეკულე ეჩ ოკა, ეჩდოვით ოკა მ ს ქ ი ბ უ ს გებდუმერთ დო ვომქვაფაფთ I 516$_{14\text{-}15}$ შემდეგ ოც ოყას, ოცდაათ ოყას წისქვილს დავუდებთ და დავაფქვევინებთ...

ვიწე-არქაბესა და ათინაში წისქვილის აღსანიშნავად ქ ა რ მ ა - ტ ე / ი იხმარება: ჰანდღა მა ქ ა რ მ ა ტ ე შ ე მენდაფთი II 293$_{2}$ დღეს მე წისქვილში წავედი... ქ ა რ მ ა ტ ი შ ა მენდებილი II 349$_{17}$ წისქვილში წავიდე... არ ქ ა რ მ ა ტ ე ს არ ღერემენჯი ქოხეტუ II 330$_{19}$ ერთ წისქვილში ერთი მეწისქვილე იყო („იჯდა“)...

ქ ა რ მ ა ტ ე რთული ფუძეა და „ქარი“ და „ცემა“, „მოხვედრა“ ფუძეთაგან თითქოს შედგება.

ცხადია, ეს „ქარის წისქვილის“ აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. სად? საეჭვოა, ჭანთა ახლანდელ მიწა-წყალზე; ახლა აქ მხოლოდ წყლის წისქვილებია.

ხოფურში ხმარებული **მ-სქიბ-უ** იგივეა, რაც მეგრ. **სქიბ-უ** (**-უ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია). ქართულში ის კანონზომიერად შეესატყვისება **შიბ-**ს: **შიბ-ი** ფენაა ქვისა, კლდისა: „მოყმემა პირ-შიშველამა შ ი ბ ნ გაიარნა კლდისანი“ (იხ. ქართ. საენათმეცნ. საზოგად. წელიწდეული I, 1925, ხევსურული მასალები ბეს. გ ა ბ უ უ რ ი ს ა აკ. შ ა ნ ი ძ ი ს რედაქციით, გვ. 241$_{11}$).

სემასიოლოგიური კავშირი ამ სიტყვებს შორის ბუნებრივია: ფენოვანი ქვისა კეთდება ს ქ ი ბ უ , ე. ი. წისქვილის ქვა; იმავე დროს ს ქ ი ბ უ არსებითი ნაწილია წისქვილისა; არც ისე შორეულ წარსულში სამეგრელოში აქა-იქ კიდევ იხმარებოდა ხ ე შ ი - ს ქ ი ბ უ, ხელით სატრიალებელი წისქვილის ქვა (პატარა), რაიც საშინაო წისქვილის როლს ასრულებდა.

არქაბულში წისქვილის ქვას (მეგრ. ს ქ ი ბ უ) მარტივად „ქ ვ ა“ ეწოდება II 295$_{13,\ 15,\ 16,}$ 297$_{36}$.

7. ჭან. **ბერ-ი** ცხვრის საწველელი, постройка или же приспособление, где доят овец
მეგრ. —
ქართ. **ბერ-ა** огороженное место, где доят овец

მჩხუიში ოხორის ბ ე რ ი უწუმელან: ონქვალუში ბ ე რ ი შ ა ნიყ-ონოფან, თითო თანე ნჭვალუფან, ნაშქუმელან I 527$_{29,30}$ ცხვრის ბინას („სახლს“) ბერას ეტყვიან: მოსაწველად ბერაში მიჰყავთ, თითო-თითოს წველიან, გაუშვებენ...

შდრ. ს ა ბ ა : **ბერა** — შუა გასავლელი (ორთავე მჴარეთა გაჰკრვენ და საშუალ კართა რასამე უყოფენ მეწუელთა ცხოვართა გასატარებლად გინა სხჳსა რაჲსამესთჳს).

ცხადია, რომ ეს ერთი და იგივე სიტყვაა: აგებულებაცა და მნიშვნელობაც ამას ცხადყოფს. მეგრულში ეს სიტყვა ცნობილი არაა.

8. ჭან. **„კოდ-ა“** M ‖ **კიდ-ა** კედელი, стена
მეგრ. **კიდ-ა** ‖ **კიდ-ალ-ა** ” ”
‖ **კგდ-ა** ‖ **კგდ-ალ-ა**
ქართ. **კედ-ელ-**ი ”

ეკულე [ტკების] მჟორაშკელენი კ ი დ ა ს ოხორის ქონოჭკადაფან I 542$_{37}$ მერე (ტყავს) მზე რომ ადგება, ისეთ კედელზე სახლისა („სახლზე“) მიაჭედავენ...

აქედან უნდა იყოს ნაწარმოები **კოდ-უმ-**ს ‖ **კიდ-უფ**-ს „აგებს“, (სახლს), სიტყვა-სიტყვით: „კედლავს“, „კედელს აგებს“.

მეგრულში **კიდ-ა** ‖ **კიდ-ალ-ა** გვიჩვენებს, რომ ჭანურშიც ბოლო-კიდური **-ა -ალ-** დეტერმინანტი-სუფიქსის ნარჩენია; ქართულში მას **-ელ-** შეესატყვისება. **კოდ-** საფუძვლად უდევს **კიდ-** ფუძეს. ჭან. **კოდ-** და ქართ. **კედ-** ერთმანეთთან კავშირშია. ხმოვანთა საკითხია გასარკვევი: ქართ. **ე**-ს ჭანურში **ო-** არ შეესაბამება. ამიტომ საფიქრებელია, რომ **-ოდ.** ‖ **-ედ-** სუფიქსებია; ისინი ერთმანეთს ფუნქციონალურად (და არა ფონეტიკურად) შეესატყვისებიან.

9. ჭან. **ნე-კნ-ა** ‖ **ნე-კლ-ა** ‖ **ნე-კრ-ა** ‖ **„ე-კნ-ა“** M კარი, дверь
მეგრ. **კარ-**ი ” ”
ქართ. **კარ-**ი ”
სვან. **ყორ** (?) ” ”

ფურუნიში ნ ე კ ნ ა ყილენდო ტუკონ-ნა, კაი ტუ I 399$_{14}$ ფურნის კარი ზევითკენ რომ ყოფილიყო, კაი იქნებოდა („იყო“)... ოდაში ნ ე კ ნ ა გენკოლით! II 299$_{34}$ ოთახის კარი დაკეტეთ!.. სუმ ნ ე კ ნ ა უღუტუ II 290$_{16}$ სამი კარი ჰქონდა... ჰიმ დორა ნ ე კ ლ ა გოგინწარე II 351$_{24}$ მაშინ კარს გაგიღებ... ნ ე კ ლ ა გუნწუ II 351$_{27}$ კარი გაუღო... ნეკლა გინკოლა-

რე II 353$_{16}$ კარს დაგიკეტავ... ნეკლა ჯუნკოლუ II 353$_{17}$ კარი დაუკეტა... ნ ე კ რ ა ცამიტუ-ša, დივი ოწედუ-სი... II 354$_{34}$ სანამ კარში შემოვიდოდა, დევმა შეხედა, რომ... ნ ე კ რ ა თქვას II 357$_{17}$ კარი იტყვის („თქვას“)... ნ ე კ რ ა ოზიტუ ქოგჲოჭუ II 357$_{20}$ კარმა ლაპარაკი დაიწყო... ნ ე კ რ ა გონწუ II 366$_{31}$ კარი გააღო...

ნ ე კ ნ ა გაბატონებული ვარიანტია ჭანურის ყველა კილოკავში, მაგრამ ის არ არის ერთადერთი: ათინურ ტექსტებში დადასტურებულია ნ ე კ ლ ა და ნ ე კ რ ა ... (ნ. მ ა რ ს მხოლოდ ე კ ნ ა და ნ ე კ ნ ა მოჰყავს; იხ. ჭან. გრამ., გვ. 156: **ე-კნა**).

ძირეული აქ **კრ-** || **კლ-** || **კნ-** უნდა იყოს; **-ა-** სუფიქსის დართვისას ძირეული ხმოვანი, — ალბათ **-ა-**, — დაკარგულია. **ნე-** || **ე-** თავსართი ნივთის კატეგორიის ნიშანი უნდა იყოს (ადრ. **ნე-ნა** ჭან. და **ე-ნა** ქართ.).

რაც შეეხება ძირეულ მასალას, რომელიც ზემოხსენებულ ცვლილებათა გათვალისწინებით შეიძლება აღვადგინოთ, — **კან-** || **კალ-** || **კარ-**, ამათგან უკანასკნელი ხვდება მეგრულსა და ქართულს; პირველი ორი ვარიანტი დეტერმინანტი-სუფიქსებით განსხვავდება ამ უკანასკნელისაგან; შდრ. **კ-ან-** || **კ-ალ-** || **კ-არ-**...

10. ჭან. **ჭერ-**ი || **ჭე-**ი — ჭერი, потолок (из круглых балок)
მეგრ. —
ქართ. **ჭერ-**ი — потолок

ხოჯი ჭ ე რ ი შ ა ჲონჭაპტერენან: ჯუმუ ოჩამუშენი I 414$_{16}$ ხარი ჭერში აჰყავდათ თურმე: მარილის საჭმევად... ჭ ე რ ი შ ა ქიღეს I 414$_{26}$ ჭერში აიტანეს... ხურმა ...ოხოის ჭეის გევობღაფთ I 536$_{24}$ ხურმას სახლში ჭერზე დავყრით... კერემული ჭ ე რ ი ს გოწობუნ II 309$_{17}$ ჯაჭვი[1] ჭერზე კიდია... ჭ ე ჲ ს ქომეშობღამან II 315$_{16}$ ჭერზე შეყრიან...

ჭ ე ი || ჭ ე ჲ მიღებულია ხმოვანთ შორის **რ**-ს დაკარგვით ჭ ე რ -ისგან. ეს უკანასკნელი ხვდება აგებულებითაც, მნიშვნელობითაც ქართ. ჭ ე რ -ს.

მეგრულში ეს ფუძე არაა ცნობილი.

11. ჭან. **კერ-ა** || **კირ-ა** — კერა, очаг, камень у очага
მეგრ. **კერ-ი-ე** — „ „ „
ქართ. **კერ-ა** „მუგუზლის თავის დასადები“ (ს ა ბ ა), „

[1] იგულისხმება ჯაჭვი, რომელიც შუაცეცხლზე კიდია (მეგრ. **ნაჭა**).

ოდაჩხურეს კერა გოლაძინ. კერა მჩირე რენ II $309_{16,17}$ საცეცხლეში კერა ძევს. კერა ფართოა... დაჩხურიშენ გრესთა გეიღარე დო კერას გელადგარე II 266_{26} ცეცხლიდან კეცს გადმოიღებ და კერაზე ჩამოდგამ... დაჩხიი-ნა ოგზაფან ჲერის, კირა ქოგოლაბდვი, ხასი ქვაში კირა... კირაში ოკაჩხე ქვაში ოკიცალე ძინ: მჭკიდი-ნა გედვან, კიცი კირას ქოდოდგიფან I $526_{27,28,29}$ იმ ადგილას, სადაც ცეცხლს ანთებენ, კერა ჩამოვდევი, რბილი ქვის კერა... კერის უკან ქვის საკეცე ძევს: მჭადს რომ დააკრავენ („დადებენ“), კეცს კერაზე დგამენ... ოხორი დო კირა სქანი მის ნუშქვი? II 370_7 შენი სახლი და კერა ვის დაუტოვე? (ხოფ.)...

კირა მიღებულია კერა-საგან; ეს იგივეა, რაც ქართული კერა; მეგრ. კერ-იე-ში[1] იგივე **კერ-** მეორდება: **კერ-** საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის.

12. ჭან.	**დი-შქ-ა** ‖ **დი-შკ-ა**	შეშა, ხე (მერქანი),	дрова, древесина
მეგრ.	**დი-შქ-ა**	„ —	„ —
ქართ.	**შე-შა**		„ —

ჯაეფე დოკვათეს დო დიშქა დოყვეს I 462_{14} ხეები მოჭრეს და შეშა დაამზადეს („ქმნეს“)... ხოპე დემიიში ენ, ხე დიშქაში უღუნ I $523_{38\text{-}39}$ „ხოპე“ (ნიჩაბი) რკინისაა, ხელი ხისა აქვს... დიშქა ხაზირომან II 297_9 შეშას ამზადებენ... დაღიშე მენდახთუ დიშქაშე II 286_2 ტყეში წავიდა შეშისთვის... დიშკაში საპი მოდუმელან II $296_{29,30}$ ხის ტარს აგებენ... ღობერი ჰაშო ბიქუმთ: დიშქალეფე (‖ სტოლბაფე) ქოდვოცონარ II 349_3 ღობეს ასე ვაკეთებთ: სარებს დავარჭობთ...

ფუძის სრული სახეა დიშქალ- ‖ დიშკალ-; ძირეულია **-შქ-** ‖ **-შკ-** — ქართული **-შ-**ს შესატყვისი. **-ალ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; **დი-** თავსართი ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელია; ის ფუნქციონალურად შეესაბამება ქართულ **შე-** ← **სე-**ს (შდრ. **სი-**სხ-ლ-ი და **დი-**ცხ-ირ-ი).
დიშკა დიშქა-საგანაა მიღებული.

13. ჭან.	**ნო-ხაპ-ულ-ე**	ნაფოტი,	щепка
მეგრ.	**ნა-ხაფ-ულ-ი**	„	„
ქართ.	—		

არ ნოხაპულე მეკოჯინამან დო ტოროჯი ემკუთუნ II 320_9 (ერთს) ნაფოტს ესვრიან და მტრედი დაფრთხება („შეკრთება“)...

[1] იმერულშიც იხმარება კერიე-ს მსგავსი ვარიანტი: კერია.

იგივე ფუძეა, რაც მეგრულში გვაქვს, ოღონდ ძირეული **ხაფ-** მეგრულისა აქ **ხაპ**-ით არის წარმოდგენილი (მეორეულია!), **ნა-** თავსართი ზანური **ნო-** ვარიანტის სახითაა ჭანურში მოცემული; სახელობითის დაბოლოება **ე**-ც ზანურია.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

ქართულში სათანადო ფუძე არა ჩანს.

14. ჭან. **და-ჩხ-ურ-ი** ‖ **და-ჩხ-ირ-ი** ‖ **და-ჩხ-ი-ი** ცეცხლი, огонь
მეგრ. **და-ჩხ-ირ-ი** „ „
ქართ. **ცე-ცხ-ლ-ი** „

დ ა ჩ ხ უ რ ი მოგიღარე-ჯა II 274_{5} ცეცხლს მოგიტანო... დ ა ჩ ხ უ რ ი ოგზარე II 266_{23} ცეცხლს დაანთებ... ჰაჯა იგზალუ დ ა ჩ ხ უ რ ი შ ა II $274_{5,6}$ ეს წავიდა ცეცხლისათვის... ა მენდრა ჯეის ა დ ა ჩ ხ უ ი ქოძიეს II 274_{3} შორს („ერთ შორ ადგილას“) ერთი ცეცხლი ნახეს... მებუნწვი დაჩხირი II 270_{33} მოვუკიდე ცეცხლი... ნე დ ა ჩ ხ ი რ ი შ ოტიბინუშ ჯერი რენ I 413_{32} არც ცეცხლზე გასათბობი ადგილი არის... დიდო დ ა ჩ ხ ი რ ი ქოდოგზუ I 452_{2} დიდი ცეცხლი დაანთო... ქოგედგიფან დ ა ჩ ხ ი ი ს დო იგიბენ I 522_{12} შედგმენ ცეცხლზე და იხარშება...

ქართულში ძირეულია -**ცხ**-; იგი კანონზომიერადაა გადმოცემული -**ჩხ**-თი ჭანურსა და მეგრულში. -**ლ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია; მას შეესაბამება — მორფოლოგიურად — -**ურ**- ჭანურში; -**ურ**- → -**ირ**-: **დაჩხ-ურ-** → **დაჩხ-ირ-;** ეს ვარიანტი წარმოდგენილია მეგრულში; ხმოვანთა შორის -**რ**-ს დაკარგვა გვაძლევს დ ა ჩ ხ ი - ი -ს...

თავკიდური **ცე-** მიღებულია **სე**-საგან და ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელია; **სე**-ს ფუნქციონალური შესატყვისია **და-** ჭანურსა და მეგრულში.

15. ჭან. **ნო-პიწკ-ალ-ე** ‖ „**ნო-პინწკ-ალ-ე**“ M ანაგლეჯი, ხიწვი, ნაპერწკალი осколки, искры
მეგრ. —
ქართ. **ნა-პერწკ-ალ-ი** искры

კიბირის მუთხანი ქოდოლომოსქუდუ, ნ ო პ ი წ კ ა ლ ე თ ე ეშებიღარე II 310_{15} კბილში რაღაც ჩამრჩა, ხიწვით (საჩიჩქნით) ამოვიღებ...

როგორც ამ მაგალითიდან ჩანს, ნ ო პ ი წ კ ა ლ ე საერთოდ ანაგლეჯს ნიშნავს და არა მხოლოდ ცეცხლის ნაპერწკალს.

ამ უკანასკნელი მნიშვნელობითაც იხმარება ეს სიტყვა არქაბულსა და ხოფურში (იხ. ნ. მარი, ჭან. გრამ., გვ. 179). ნ. მარს აქ ნოპინწკალე მოჰყავს; **წ**-ს წინ **ნ**- განვითარებულია.

მეგრულში ეს ფუძე ცნობილი არაა.

16. ჭან. **ნო-კა-ნჩხ-ულ-ე** მუგუზალი, головня горящая
მეგრ. **ნა-კვა-ჩხ-ირ-ი** „ „
ქართ. **ნა-კვერ-ცხ-ალ-ი** раскаленные уголья

დაჩხუის მედვინეი ნოკანჩხულე ენ. ჰეშო დიშქა ივენ. ნოკანჩხულე გეჩა-შ-კულე, ნოცინცხალე დიბღასენ II $309_{12,13}$ ცეცხლ-მოკიდებული — მუგუზალი იქნება. ისე შეშა იქნება. მუგუზალი რომ დაჰკრა, ნაპერწკლები დასცვივა...

ძირეული **კანჩხ**-ის მეგრ. **კვაჩხ**-თან და ქართ. **კვერცხ**-თან შეპირისპირება ცხადყოფს, რომ ქართულში **ც**-ს წინ -**რ**- განვითარებულია, ჭანურში -**ვ**- დაკარგულა და **ჩ**-ს წინ -**ნ**- ჩართვია; **ნა-** თავსართი **ნო**-თია გადმოცემული ჭანურში (მეგრული **ნა-** შეიძლება მეორეული იყოს, შეიძლება ქართულის გავლენით მიგვეღოს **ნო**-ს ნაცვლად); -**ალ**- სუფიქსს კანონზომიერად შეეფერება -**ულ**- ჭანურში, მეგრულში სხვა სუფიქსია — -**ირ**- (ქართ. -**ილ**-ის შესატყვისი).

მნიშვნელობის მხრივ ერთგვარი სხვაობაა: ქართულში დაცული მნიშვნელობა უწინარესი უნდა იყოს, ჭანურისა და მეგრულისა — შემდეგ განვითარებული.

შეუძლებელი არაა **კვე-ცხ-** || **კვა-ჩხ-** რთული ფუძე იყოს: -**ცხ**-||-**ჩხ-** ბუნებრივად უკავშირდება ცე-**ცხ**-ლ- || და-**ჩხ**-ურ-ს, **კვე-** || **კვა-** კვეთ-ს (?): იხ. საბას განმარტება: „**ნაკუერცხალი** — ცეცხლის ნაკუეთი“ (!).

ნოკანჩხულე-სთან ნ. მარი შენიშნავს: შდრ. ქართ. ნაკვერჩხალსაო (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 152).

17. ჭან. **ნო-ცინცხ-ალ-ე** ნაპერწკალი, искры
მეგრ. —
ქართ. **ცინცხ-ალ-**ი искры

ნოკანჩხულე გეჩა-შ-კულე, ნოცინცხალე დიბღასენ II $309_{12,13}$ მუგუზალს რომ დაჰკრა, ნაპერწკალი დასცვივა...

ფუძე ცინცხალ- მეორდება ჭანურში (შდრ. ქართ. „თვალიდან ცინცხლებს აყრევინებს“...).

მნიშვნელობა იგივე აქვს.

მეგრულში ეს ფუძე არა ჩანს.

18. ჭან. **ნო-შქ-ერ-**ი || **ნო-შქ-ე-**ი ნახშირი, уголь
მეგრ. **ნო-შქ-ერ-**ი || **ნო-შქვ-ერ-**ი „ „
ქართ. **ნა-შხ-ირ-**ი || **ნა-ხშ-ირ-**ი „

მახვა მესქურას-შ-კულე, ნ ო შ ქ ე რ ი დივენ II 309_{14} ნაკვერცხალი რომ დაქრება, ნახშირი იქნება... ნ ო შ ქ ე რ ი ქოდოლობღუ ჭუვალის II 324_{12} ნახშირი ჩაყარა ტომარაში... ნ ო შ ქ ე ი ს აკნუ — ალთუნ დივუ II 285_{15} ნახშირს წაავლო ხელი — ოქროდ იქცა...

როგორც ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა ს აქვს გარკვეული, ძირეული მასალაა **შიხ-:** იგი ხმოვნის დაკარგვით (**ი**-ს დაკარგვით!) **შხ**-ს იძლევა ქართულში — დიალექტურად (მეტათეზისით ვიღებთ ლიტერატურულ **ხშ**-ს: ნახშირ-ი); **შხ-** მეგრულსა და ჭანურში **შქ**-ს სახეს იღებს; ფუძე ნ ა - შ ხ - ი რ - || ნ ო - შ ქ - ე რ - ნამყო დროის მიმღეობაა, და აფიქსები **ნა-** — **-ირ** || **ნო-** — **-ერ** საამისოდაა განკუთვნილი. სახელიც ნ ა წ ვ -ს ნიშნავს.

ჭანურში ნ ო შ ქ ე რ ს მეტოქეობას უწევს თურქულიდან შემოსული ჩ ღ ო მ უ რ ი : ჟინ ჩ ღ ო მ უ რ ი... ნოშქერი (ჩღომური თურქჩა ონუ, ნ ო შ ქ ე რ ი — ლაზჩა) ქეღობღუ || 324_{14} ზევით ნახშირი... (ჩღომური თურქულია, ნახშირი — ლაზური) დააყარა...

19. ჭან. **ტუტ-ა** || **მ-ტუტ-ა** ნაცარი, зола
მეგრ. **ტუტ-ა** „ „
ქართ. **ტუტ-**ი „ნაცრის წვენი კუმპასათჳს“ (ს ა ბ ა), зольная вода, щелочь
სვან. **დგტ** ნაცარი зола

წკარი... დობოტუბინამ, ტ უ ტ ა გელებუბღამ II 318_{13} წყალს... გავათბობ, ნაცარს ჩავყრი... ჰაწი დაჩხური მებომთვათ (ტ უ ტ ა ქებობღათ) II 312_7 ახლა ცეცხლი დავფაროთ (ნაცარი დავაყაროთ)... ნომჩქა დიბღა-შ-კულე, ტ უ ტ ა დივენ II 309_{15} ფერფლი რომ დაცვივა, ნაცარი გახდება...

მ - ტ უ ტ ა ვარიანტი მოჰყავს ნ. მ ა რ ს (ჭან. გრამ., გვ. 191); **მ-** განვითარებულია. **ტუტ-** ფუძე საერთოა ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულისათვის: სვან. **დგტ-** გვაფიქრებინებს, რომ **ტუტ-** ← **დუტ-.**

ქართულში ამჟამად ნ ა ც ა რ ი იხმარება, მაგრამ „ნაცრის წვენის“ აღსანიშნავად ტ უ ტ ი ს ხმარება მოწმობს, რომ ქართულშიც ტ უ ტ ი „ნაცართანაა“ დაკავშირეაული. ამასვე გვაფიქრებინებს კომპოზიტი ნ ა - ც ა რ - ტ უ ტ ა (შდრ. ს ვ ე - ბ ე დ ი...).

ხოფურში ნაცრის მნიშვნელობით მტვერი იხმარება: ია ბიგა მტვეის ონგორაფან I 506_{19} იმ ჯოხს ნაცარში ამოავლებენ („აგორებენ“)...

20. ჭან. **კომ-ა** — კვამლი, дым
მეგრ. **კუმ-ა** — „ „
ქართ. **კვამ-ლ-**ი ‖ ძვ. ქართ. **კუამ-ლ-**ი — „

ოხორის კომა ჲულუნ II 244_{22} სახლზე კვამლი ადის... კურკაში კომა მებუმკომამ II 317_{6} ნაქურჩლის კვამლს მივუკმევ...

ძირეული **კვამ-** ‖ ← **კუამ-** ჭანურში **კომ**-ის სახითაა მოცემული: **უა-** → **ო-;** მ-ს მეზობლობაში **ო-** ქცეულა **უ**-დ: მივიღეთ მეგრ. **კუმ-.**

ამგვარად, ძირეული ნაწილი საერთოა: **კუამ-** ‖ **კომ-** ‖ **კუმ-.** ქართულში დეტერმინანტ-სუფიქსად -**ლ**- გვაქვს, ჭანურსა და მეგრულში კი -**ა**- (თუ ის -**ალ**-ის შეკვეცილი სახეა და არა ახალი ფორმაციის -**ა**-, როგორიცაა ძალ-**ა** ‖ ძალ-**ი**).

ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

21. ჭან. **წოლ-ა** ‖ **მ-წოლ-ა** ‖ **ნ-წოლ-ა** — ჭვარტლი, сажа
მეგრ. **წოლ-ა** — „ „
ქართ. —

მწოლა რენ ძეგლი; მუსთაფა-ნა უჩა რტუ, ემუშენი მწოლა ქოგიოდვეს. მწოლა ოხორიში ჭერის რენ. დუმანიშენ მწოლა იყვენ I $508_{\text{ქვ3-2}}$ ჭვარტლი არის მეტსახელი; მუსტაფა რომ შავი იყო, იმიტომ ჭვარტლი დაარქვეს. ჭვარტლი სახლის ჭერზეა. კვამლისაგან იქმნება ჭვარტლი... ფალუი-ნა ფარფალა-შ-კულე, მწოლა დივენ II 309_{34} ცეცხლის ალი რომ „იფარფატებს“, ჭვარტლი გაჩნდება („იქნება“).

თაეკიდური **მ**- ფონეტიკური დანართია; **მ**-ს ნაცვლად **ნ**-ც შეიძლება გვქონდეს, როგორც ეს ი. ყიფშიძის მინაწერიდან ჩანს.

წოლა საერთოა მეგრულისა და ჭანურისათვის.

ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

22. ჭან. **ორძ-ო** ‖ „**ორზო**“ ‖ „**ორძუ**“ M სკამი, — стул, скамья
მეგრ. —
ქართ. **სა-ვარძ-ელ-**ი — „ кресло

ჰადა — ორძო... ო რ ძ ო გეხუნონი რენ... დუქთური ო რ ძ ო ! II 309_9 ეს სკამია... სკამი დასაჯდომია... გამოუცვალე სკამი!

ნ. მ ა რ ს არქაბულისათვის ო რ ძ უ აქვს ნაჩვენები; ო რ ძ ო - ს პარალელურად ო რ ზ ო - საც მიუთითებს (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 176); ორძო უნდა იყოს მიღებული ო რ ძ უ -საგან.

ორძ- ფუძე იგივეა, რაც ქართულს ნაწარმოებ სახელში **სავარძელ-**ი გვაქვს; **-ელ-** სუფიქსის მორფოლოგიურ ეკვივალენტს **-უ** შეადგენს: ო რ ძ - უ... შეიძლება **სა-** თავსართის შესატყვისი **ო-** თავსართიც მოეპოვებოდა ამ ჭანურ სიტყვას, მაგრამ ფუძისეულ **ო-**ს შეერწყო: **ო-ორძ-უ** → **ორძ-უ** → **ორძ-ო...** როგორც ცნობილია, ჭანურში ასეთ შემთხვევაში სათანადო ხმოვანი არ გრძელდება.

მეგრულში ეს ფუძე ცნობილი არაა.

23. ჭან. **არგუნ-**ი ნაჯახი, топор
მეგრ. **არგუნ-**ი „ „
ქართ. —

არ დღას კოჩეფე ა რ გ უ ნ ი დოქაჩერი მოხთეს დო ჯაეფე დოკვათეს I 462_{13} ერთხელ მოვიდნენ კაცები ხელში ნაჯახით („ნაჯახ-დაჭერილები“) და ხეები მოჭრეს... ა რ გ უ ნ ი დუგი უღუნ, ა რ გ უ ნ ი პიჯი უღუნ II 348_{17} ნჯახს ყუა აქვს, ნაჯახს პირი აქვს... ოკაჩხე დოპაზი ა რ გ უ ნ ი - თ ე II 338_{24} მერე გავთალე ნაჯახით... ა რ გ უ ნ ი შ ი — ხე II 310_6 ნაჯახისა — ტარი („ხელი“)...

ა რ გ უ ნ - ფუძე საერთოა მეგრელისა და ჭანურისათვის; ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

24. ჭან. **ბურ-ჭ-ულ-**ი წალდი, секира
მეგრ. **ბურ-ჭ-ულ-**ი „ „
ქართ. **წ-ალ-დ-**ი „

მწკოშ ყას ... ბ უ რ ჭ უ ლ ი თ ე ნ მეკვათუპტეენ I 402_{24} წყავის ტოტს... თურმე წალდით ჭრიდა... მარტი მოხთა-ის, ბ უ რ ჭ უ ლ ი დო არგუნი მობიდუმერ II 265_{26} მარტი რომ დადგება, წალდსა და ნაჯახს მოვიდებ (ზურგზე)... ბ უ რ ჭ უ ლ ი შ ი — ხე II 310_6 წალდისა — ტარი... ონტულეფეშ ქინარის... ქელანჭვარუმან ბ უ რ ჭ უ ლ ი თ ე II 296_{23} ბოსტნის კიდეებს... გაცელავენ (გაწმენდენ) წალდით... ბ უ რ ჭ უ ლ ი თ ე დოპწოფხი II 339_{13} წალდით გავაკეთე...

მეგრულსა და ჭანურში საერთო ფუძეა ბურჭულ-; ქართულ-ში მას შეიძლება შევუპირისპიროთ წალ-დ-; ივარაუდება, რომ ბურ-ჭულ- ან რთული ფუძეა და შედგება ორი ფუძისაგან: ბურ- და ჭულ-ისაგან, ანდა ბურ- თავსართია და სიტყვის ნივთიერი ნაწილია **-ჭულ-** (შდრ. ჭან. **ბურ-გილ-** (იხ.), მეგრ. **ბირ-გულ-**). ორსავე შე-მთხვევა-ში **ჭულ**-ში **-ულ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია.

25. ჭან. **ლე-მშ-**ი ნემსი, иголка
მეგრ. **ლი-შ-**ი ‖ **ლე-შ-**ი ‖ **ლე-ფშ-**ი „ „
ქართ. **ნე-მს-**ი „

მჭიფე ლემში გურის ქომემაცონუ II 319_5 წვრილი ნემსი გულს დამესო... (თუთუნი) ოკაჩხე დომცონი ლემშითე II 308_{34} (თამბაქო) მერე ავაცვი ნემსით... გეიდე ეკიკწედეს-შ-კულე არ ლემში-კონაი გზა ალესდორენ II 279_5 უკან რომ მოიხედეს, ერთი ნემსის ოდენა გზა გაევ-ლოთ...

ქართ. **ნე-** თავსართის მაგივრობას ჭანურში **ლე-** ასრულებს: მათი ფუნქცია ერთნაირია: ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელია **ნე**-ც, **ლე**-ც (ის-ევე, როგორც **დი-, და-... სი-, სე-:** იხ. **დი**-შქა, **და**-ჩხურ-ი-... ქართ. **სი-**სხლ-ი, **შე**-შა ← **სე**-შა...).

ძირეული **მს-** კანონზომიერად არის წარმოდგენილი **მშ**-თი ჭანურში. მეგრულში **მ**-ს ენაცვლება **ფ :** ლემშ-ი → ლეფშ-ი; მაგრამ ეს უკანასკნელი იშვიათია; ჩვეულებრივ იხმარება ლეშ-ი ‖ ლიშ-ი: **ფშ**-კომპლექსმა დაკარგა **ფ-.**

26. ჭან. **ბერგ-**ი ‖ **ბერჯ-**ი თოხი, мотыга
მეგრ. **ბერგ-**ი „ „
ქართ. —

ეკულე ბერგითე ხაჩქუფან I 517_{22} მერე თოხით ამუშავებენ („თოხნიან“)... ბერგი ჩაი... ჭკორუმს II 245_9 თოხი ბალახს... ჭრის... ბერგი იქუმან II 305_{18} თოხს აკეთებენ... მენდულუნ ბერჯი ხე... დო-ქაჩერი II 330_{17} წავა თოხით ხელში („თოხი ხელში დაჭერილი“)...

ბერჯ-ი მიღებულია ბერგ-ისაგან **გ**-ს გააფრიკატებით, რაიც ათი-ნური კილოკავის ზოგი თქმისათვის არის დამახასიათებელი (იხ. ჭან. გრამ. ანალ. § 8 ვ, გვ. 46—47).

ბერგ-ი საერთოა ჭანურისა და მეგრულისათვის.

ქართულში ეს ფუძე არაა ცნობილი.

ბ ე რ გ -ისაგანაა ნაწარმოები ზმნა **ბერგ-უმ-ს** (იხ. ზმნებში **ბერგ-**).

27. ჭან. **ბუ-ცხ-**ი ფოცხი, грабли
მეგრ. **ბუ-ცხ-**ი „ „
ქართ. **ფო-ცხ-**ი „

ბ უ ც ხ ი თ ე დობუცხუფან: ჩაეფე, კორდეფე ვა იყვენ დო ემუშენი დობუცხუფან I 517_{22} ფოცხით დაფოცხავენ: ბალახები, ბელტები არ უნდა იყოს („არ იქნება“) და იმიტომ ფოცხავენ... ბ უ ც ხ ი თ ე მობუმცხარე II 316_5 ფოცხით მოვფოცხავ...

ბ უ ც ხ - და ფ ო ც ხ - ერთი და იგივე ფუძეა; საფიქრებელია, რომ თავკიდურ ბგერად მას **ბ-** მოუდიოდა და მისგან მივიღეთ **ფ**-; საწინააღმდეგოს ვერ ვივარაუდებთ: **ფ**-საგან **ბ**-ს მიღებისათვის პირობები არა გვაქვს. რაც შეეხება მომდევნო ხმოვანს, ეს უნდა ყოფილიყო -**ო**- და მისგან მივიღეთ -**უ**- **ბ**-ს მეზობლობაში. ამგვარად ფ ო ც ხ - და ბ უ ც ხ - ოდნავის ცვლილებით წარმოგვიდგენს ბ ო ც ხ -ს- **ბო-** თავსართი უნდა იყოს, **-ცხ-** — ძირეული.

ბ უ ც ხ - ფუძისაგან იწარმოება ზმნა ბ უ ც ხ - უ ფ -ს (ხოფ.) — ფოცხავს; ამ ზმნის მყოფადი დროის მიმღეობაა **სა-ბუცხ-ელ-ი,** რომელიც ქართული თავსართ-ბოლოსართით (**სა-** — -**ელ**-) არის ნაწარმოები და ფ ო ც ხ -სა ნიშნავს:

ს ა ბ უ ც ხ ე ლ ი თ ე დობუცხუფთ I 515_{25} ფოცხით („საფოცხავით“) დავფოცხავთ...

28. ჭან. **ფაცხ-**ი ფარცხი, борона
მეგრ. **ფარცხ-**ი „ „
ქართ. **ფარცხ-**ი „

ოკულე-თი ფ ა ც ხ ი ქოგჲუსუმელან, ლეტა დიმჭიფანენ. ფ ა ც ხ ი - ნა ვა უღუტას, ბერგიში ყუთე კორდი დოტახუფან I 516_{26} მერე დაფარცხავენ („ფარცხს გადაატარებენ“, „დაუსობენ“), — მიწა დაიფხვნება („დაწვრილდება“). თუ ფარცხი არა აქვთ, თოხის ყუით ბელტებს („ბელტს“) დაამტვრევენ...

ეს ფუძე საერთოა ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულისათვის. -**რ**- ქართულსა და მეგრულში ფონეტიკურად განვითარებული უნდა იყოს.

29. ჭან. **ოვლე** ღომის საშრობი (გაცეხვის წინ), плетеная корзина для сушки проса перед молотьбой
მეგრ. **ოლე** „ „
ქართ. —

ორჭა(რ)ეფექ-თი „ჩხუ ჲაღი დომჩახუმთ, ოვლეს გებდუმეთ, კერემულის ამაბოკიდამთ დო ბოხომინამთ“-ჲა II 288_4 ორჭელებმაც — „ჩვენ კარაქს შევდღვებთ, „ოვლეზე“ დავდებთ, [შუა ცეცხლის] ჯაჭვზე ჩამოვკიდებთ და ვაშრობთო“ (ე. ი. ურჩიეს კარაქი გაეშროთ ცეცხლზე ისე, როგორც ღომს აშრობენ გაცეხვის წინ — ღია ფართო წნულ „კალათში“ შუა ცეცხლზე)...

მეგრულში ღომის საშრობ ამ „კალათას“ ეწოდება ოლე. ეს იგივე ოვლე-ა, **ვ**-ს დაკარგვით გამარტივებული.

30. ჭან. **ო-ნ-ჩამ-ურ-ე** ღომის საცეხვი, корыто, выдолбленное
‖ **ო-ნ-ჩამ-უ-ე** в камне или бревне для молотьбы проса или кукурузы.
მეგრ. **ჩამ ურ-**ი ‖ **ო-ჩამ-ურ-ე** „
ქართ. [„**სა-ცემ-არ-**ი“] დიალ. **ჩამ-ურ-**ი „

ეკულე ნჩხვაუფან ონჩამუეს, ონჩამურე მუ ენ, გიჩქინ-ი? I 518_1 მერე ცეხვავენ „ჩამურში“. „ჩამური“ რა არის, იცი?... ონჩამურე მუჭოში ივენ, ქოგიჩქინ-ი? იფთი ივენ არ ჯა ეშახუტონეი, უკულე ივენ არ ჩქვა მოდრიკა ჯა... ე მოდრიკა ჯა გეკიდერი ივენ, კოჩი აულუნ, გედგითუნ დო ჰემუთე ნჩხვარუმს II 297_{28} „ჩამური“ როგორი იქნება, იცი? ჯერ ერთი, ამოჭრილი ხეა; მერე — ერთი კიდევ მოღუნული „ხე“... ეს მოღუნული ხე ჩამოკიდული იქნება, კაცი ავა, დადგება [მასზე] და მით ცეხვავს... ონჩამურე ლაზუტიში ოქვსუში რენ II 308_5 „ჩამური“ სიმინდის საფშვნელია...

ონჩამურე-ში **ნ**-განვითარებულია **ჩ**-ს წინ; ო-ჩამ-ურ-ე კი კანონზომიერი შესატყვისია სა-ცემ-არ-ი-სა; ძირეულია **ჩამ-** — ქართ. **ცემ-;** მეგრულში ამ ფუძეს **ო**-პრეფიქსი არა აქვს[1]; ჩამ-ურ- მეორდება გურულში: ნასესხებია მეგრულიდან.

31. ჭან. **კალათ-**ი გოდორი, (корзина больш., глубокая, без ручки)
მეგრ. **კალათ-**ი „ „
ქართ. **კალათ-**ა корзинка

---

[1] კერძო ცნობებით **ო-ჩამ-ურ-ე**-ც იხმარება სამეგრელოს ზოგ რაიონში.

ქოგჲობღამან კ ა ლ ა თ ი თ ე II $296_{25,26}$ დააყრიან გოდრით... კ ა - ლ ა თ ი -ნა იფშასეტუ II 327_{23} გოდორი რომ აივსებოდა... კ ა ლ ა თ ი ს ქოდოლობღუ II 327_{28} გოდორში ჩაყარა...

კ ა ლ ა თ - ფუძე საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის...

მნიშვნელობის მხრივ კ ა ლ ა თ - ჭანურსა და ქართულში ერთგვარად განსხვავდება: ის აღნიშნავს „გოდორს“, „უხელო დიდ კალათს“; ქართული კ ა ლ ა თ ა — ს ა ბ ა ს განმარტებით „მცირე გოდორია“ (იმიტომ ხომ არა, რომ კნინობითის **-ა** აქვს დართული: კ ა ლ ა თ -ა? მაშინ კ ა - ლ ა თ -ი ერთი და იმავე მნიშვნელობისა იქნებოდა ჭანურშიც და ქართულშიც). „პატარა გოდრის“ აღსანიშნავად ქართ. კ ა ლ ა თ ა -ს შესაბამისად ჭანურში ტ ი კ ი ნ ა იხმარება, მეგრულში — კ ა რ ა ნ ჩ ხ ა .

32. ჭან. **გუდა** — გუდა, мех, бурдюк,
მეგრ. **გუდა** — „ „ „
ქართ. **გუდა** — „ „

მა მუშენი არ გ უ დ ა ჲოფშა კვალი მომჩაფან? I 414_{10} მე რატომ მაძლევენ ერთ გუდა ყველს? („ყველით სავსე გუდას“ ... ჩქინი ყვალი აშო იყვენ, გ უ დ ა შ ი ... ყვალი-ნა დოლოძინ, გ უ დ ა მჩხუიში შქემბე რენ. გ უ დ ა ტკებიში-თი იყვენ, ამა ჲაღი დო მინჯი დოლოდუმელან II 518_{25} ჩვენი ყველი ასე კეთდება, გუდისა... ყველი რომ ძევს, [ის] გუდა ცხვრის „ფაშვია“. გუდა ტყავისაც იქნება, მაგრამ ერბოსა და „ხაჭოსათვის“... აჭარაში კოჩეფეს გ უ დ ო ნ ი ბუწუმელთ: გ უ დ ა -მოკიდერი გულვან II 245_{29} აჭარლებს გუდიანებს ვეტყვით: გუდამოკიდებული დადიან... ღინიშ გ უ დ ა — „ღვინის გუდა“ (იხ. ნ. მ ა რ ი , ჭან. გრამ., გვ. 136: **გუდა**).

სხვა მაგალითები და განმარტება იხ. გვ. 107.

33. ჭან. **თოკ-**ი ‖ **თოჭ-**ი — თოკი, веревка
მეგრ. **თოკ-**ი — „ „
ქართ. **თოკ-**ი — „
სვან. **თა̈̀კ-ჷ̂** — „ „

თ ო კ ი ქონუკირუ I 493_{1} თოკი შეაბა... თ ო კ ი დომოხმარაფი I 401_{3} თოკი მათხოვე... თ ო კ ი ს მქიი ქომეუმფინი I 401_{5} თოკზე ფქვილი გავფინე... თ ო კ ი ვარ მეგჩარე II 251_{8} თოკს არ მოგცემ... მჭიფე თუთუ-

ნიში თ ო კ ი II 304$_{30}$ თამბაქოს [ასაცმელი] წვრილი თოკი... შქას თ ო - ჭ ი ჯემიდვი II 334$_{7}$ წელზე თოკი შემაბი... ხამითე მეშკორუ თ ო ჭ ი II 334$_{7}$ დანით გაჭრა თოკი...

თოკ- ფუძე საერთოა ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულისათვის. თ ო ჭ -ი **კ**-ს გააფრიკატებითაა მიღებული (ათინურში).

სვანურშიც იგივე ძირია; მას **-ჸ** დეტერმინანტი-სუფიქსი ახლავს.

ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა (თუმცა ცოცხალ ქართულ მეტყველებაში თ ო კ ი შედარებით მსხვილი თოკის შესახებ ითქმის; თამბაქოს ასაცმელი „თოკი“ ქართლელისათვის, მაგალითად, სრულიად წარმოუდგენელია).

34. ჭან. **კარდ-ალ-ა** (დიდი) ქვაბი, котел (большой)
მეგრ. **კარდ-ილ-ა** „ „
ქართ. **კარდ-ალ-ა** მომცრო ქვაბი (საბა), котел (небольшой)

„მანძაგეე ჩქინის არ კ ა რ დ ა ლ ა ჰაგუწული!“... მეხთუ დო ქაგუწულუ კ ა რ დ ა ლ ა... დიდი კ ა რ დ ა ლ ა ს ჭიტა კ ა რ დ ა ლ ა ქოდოლოდგუ... I 405$_{2,3,4}$ „ჩვენს მეზობელს ერთი ქვაბი გამოართვი!“... მივიდა და გამოართვა ქვაბი... დიდ ქვაბში პატარა ქვაბი ჩადგა... კ ა რ დ ა ლ ა დაჩხიის ქონოკიდაფან, კ ა რ დ ა ლ ა ს დაჩხიი ნუგზაფან I 520$_{26}$ ქვაბს ცეცხლზე ჩამოკიდებენ, ქვაბს ცეცხლს შეუნთებენ...

ეგევე ფუძე გვაქვს მეგრულში; ჭანურის **-ალ-** სუფიქსს მეგრულში **-ილ-** ცვლის. ძირეული **კარდ-** საერთოა.

გურულში ხმარებული კ ა რ დ ა ლ ა || კ ა რ დ ა ლ ე ჲ ჭანურს იმეორებს: ნასესხები ჩანს. მაგრამ ქართულს მეტყველებას ეს სახელი რომ არ ეუცხოება, ჩანს ს ა ბ ა ს ჩვენებიდან: „კარდალა — მომცრო ქვაბი“ (მითითებაა ესაიაზე).

35. ჭან. **წუკ-ალ-ი** (პატარა) ქვაბი, (маленький) котел
მეგრ. **წუკ-ალ-ი** პატარა ქვაბი, маленький котел (чугун.)
ქართ. —

დიდი წ უ კ ა ლ ი — ჭუკი, ჭუტა წ უ კ ა ლ ე ფ ე ... II 299$_{18}$ დიდი ქვაბი — „ჭუკი“, პატარა ქვაბები[1]...

წუკალ-ი ვიწურსა და არქაბულში გვაქვს; ათინურში ვხვდებით **ჭუკან-ი-**ს: ფუჯი ნუკვათუ, ჭ უ კ ა ნ ი ს... მორდერი ჭ უ კ ა ნ ი ს ქოდოლობღუ II 332$_{27,28}$ ძროხა დაუკლა, ქვაბში... დიდ ქვაბში ჩაყარა (ხორცი)...

[1] მზითვად გასატანებელი საოჯახო ნივთების ნუსხაშია მოხსენებული.

ს. ჯ ი ქ ი ა ს მიერ ჩაწერილ ათინურ ტექსტებში გვაქვს ჯ უ კ ა ლ -ი; საფიქრებელია, რომ თავკიდური **ჯ-** კალმის შეცთომას წარმოადგენს: ჭ უ კ ა ლ -ი უნდა გვქონოდა (ნ. მ ა რ ი შენიშნავს: შუქრი მარწმუნებს — „ათინურში ჭ უ კ ა ლ ი იხმარებოდაო“: იხ. ჭან. გრამ., გვ. 227).

წ უ კ ა ლ - ი საერთოა ჭანურისა და მეგრულისათვის. **ჭუკან-**ი || **ჭუ-კალ-**ი მისივე ვარიანტი უნდა იყოს. ბუნებრივად იბადება კითხვა: ხომ არა აქვს თავკიდურ **ჭუ-**|| **წუ-** ს ჭ უ - ტ ა || წ უ - ტ ა -სთან კავშირი?

36. ჭან. **კორზა** || **კირზა** M ლაფერა, дерев. лопаточка для замешивания пищи в сосуде
მეგრ. **კირზა** სუთი, дерев. палочка для замешивания "гоми" в котле
ქართ. —

კ ი რ ზ ა დიშქაში რენ II 312_{11} სუთი ხისაა...

კ ო რ ზ ა დადასტურებულია ვიწეში ნ. მ ა რ ი ს მიერ, კ ი რ ზ ა — ხოფურში (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 157); კ ო რ ზ ა -საგან არის მიღებული კ ი რ ზ ა ; ეგევე ვარიანტი მოცემულია მეგრულში.

მნიშვნელობის დიფერენციაცია ჭანურსა და მეგრულში ადვილი ასახსნელია: ქვაბში საჭმლის (ღომის) მორევასთანაა ერთიცა და მეორეც დაკავშირებული.

ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

37. ჭან. **ხამ-**ი დანა, нож
მეგრ. **ხამ-**ი „ „
ქართ. —

ხ ა მ ი -ნა ჩხიფს I 505_{28} დანას რომ რეცხავს... ხ ა მ ი თ ე დოჭკიუფან I 521_{9} დანით დაჭრიან... ხ ა მ ი დიცხირონი ჲასტუღიშ თუდე ქოძირეს II 257_{7} სისხლიანი დანა ბალიშის ქვეშ იპოვეს („ნახეს“)... ჰე ბიჭიში ჯუმაქ არ ხ ა მ ი ქელიწკუ II 301_{1} ამ ბიჭის ძმამ ერთი დანა ამოიღო („ამოიძრო“ ქარქაშიდან)... დოფხაკარუმთ ხ ა მ ი თ ე II 347_{28} გავფხეკთ დანით...

ეს ფუძე — ხ ა მ - — დანის მნიშვნელობით ჭანურის ყველა კილოკავს მოეპოვება; არის მეგრულშიაც. არა ჩანს ქართულში.

38. ჭან. **კუზ-**ი || **კიზ-**ი კოვზი, ложка
მეგრ. **კიზ-**ი „ „
ქართ. **კოვზ-**ი „

კ ი ზ ი — სუთლი ოჭკომუშენი I 530$_{11}$ კოვზი — ფაფის[1] საჭმელად... ნაკო კოჩი ტუ, ჰეკო კ უ ზ ი ქომეჩეს II 302$_{4}$ რამდენი კაციც იყო, იმდენი კოვზი მისცეს... ნა-დიქაჩუ კ უ ზ ი , ალთუნი დივუ II 285$_{17}$ კოვზი რომ დაიკავა [ხელში], ოქროდ იქცა („გახდა“)... კ უ ზ ი ეკუღამტუ-შა... II 335$_{5}$ სანამ კოვზს ამოუღებდა...

კ ო ვ ზ - და კ უ ზ - ერთი და იგივე ფუძეა; **-ვ-** ქართულში ფონეტიკურად უნდა იყოს განვითარებული **ო**-ს შემდეგ; ეგევე **-ო-** **უ**-დ არის დავიწროებული ათინურსა და ვიწურ-არქაბულში; კ ი ზ -. ხოფურში მიღებულია **უ**-ს **ი**-თ შენაცვლებით. ხოფური ვარიანტი — კ ი ზ - მეორდება მეგრულშიც.

ამ სიტყვის აღნაგობა ეჭვს ბადებს, რომ კ ო ვ ზ - იყოს ჩვენი ენების ძველი კუთვნილება, მიუხედავად იმისა, რომ ის ქართულშიაც გვაქვს, მეგრულშიც და ჭანურშიც.

39. ჭან. **სარღა** || **საღრა** გობი, корыто
მეგრ. **სარღა** „ „
ქართ. —

ლაზუტი ეშიმენან, ს ა რ ღ ა ს ქოგჲობღამან II 297$_{31}$ სიმინდს ამოიღებენ, გობზე დაყრიან... ოკულე ს ა რ ღ ა გედგარე ორძოს II 266$_{24}$ მერე გობს დადგამენ სკამზე... თუდე ს ა რ ღ ა ეწებუდგამ II 310$_{20}$ ქვეშ გობს შეუდგამ... მქვერი ს ა ღ რ ა თ ე დოშოლუ II 271$_{8}$ ფქვილი გობზე დაასველა... „არ ს ა ღ რ ა ქომოიღით“-ჲა! ს ა ღ რ ა ქომუღეს... „თუდელე ს ა ღ რ ა ქეწემიქაჩით“-ჲა II 279$_{10,11}$ „ერთი გობი მომიტანეთო!“ გობი მოუტანეს... „ჩემ ქვეშ გობი დაიჭირეთო“...

ს ა ღ რ ა - საგან უნდა მომდინარეობდეს ს ა რ ღ ა ; ეს ორი ვარიანტი ათინურსა და ვიწურ-არქაბულს ახასიათებს; ეგევე ს ა რ ღ ა ზუგდიდურ-სამურზაყანულ მეგრულშიც გვაქვს (სენაკურში **ნისორ**-ი იხმარება). ხოფური გ ო ბ - ს ხმარობს (გ ო ბ ი — ცომი ოქიმინუშენი I 530$_{8}$ გობი — ცომის მოსაზელად); ეს ერთი იმ შემთხვევათაგანია, როცა მეგრული ხოფურს კი არ მისდევს, არამედ ვიწურ-არქაბულსა და ათინურს ხვდება.

40. ჭან. **ო-ნ-ცორ-უ** || **ო-ნ-ცირ-უ** საცერი, сито
მეგრ. **სა-ცირ-**ი „ „
ქართ. **სა-ცერ-**ი „

[1] ზუსტად: „სუთლი“ — ესაა რძეში მოხარშული ბრინჯი.

ოკულე მქვერი ო ნ ც ო რ უ ს გჲობღარე ე-დო სარღას მცორარე II $266_{24,25}$ მერე ფქვილს საცერს დააყრი და გობზე გაცრი... ნანაქ მქვერი ო ნ ც ო რ უ თ ე დონცორუ II 271_{7} დედამ ფქვილი საცრით გაცრა... მქვერი ო ნ ც ო რ უ ს ქოგებობღამთ II 298_{24} ფქვილს საცერს დავაყრით... ო ნ ც ი რ უ — მქირიში ონცირუშენი I 530_{13} საცერი — ფქვილის გასაცრელად...

ეს სახელი წარმოშობით მიმღეობაა ზმნისა ნ - ც ო რ - უ მ -ს (იხ. ზმნებში ნ-**ცორ-**); -**ნ**- განვითარებულია **ც-**ს წინ; -**უ** ბოლოსართი -**ელ**-სუფიქსის ეკვივალენტია. **ცორ**-ისაგანაა მიღებული ც ი რ - ხოფურში; -**ცირ**-ს ვპოულობთ მეგრულშიც ქართული **სა-** თავსართით; საფიქრებელია, რომ მეგრ. ს ა ც ი რ - ქართულიდან შეთვისებული ს ა -ც ე რ -ი იყოს (**ე** → **ი**); ქართულიდან შეთვისების სასარგებლოდ ლა-პარაკობს ის, რომ ეს სახელი სენაკურში იხმარება (დასავლურ მეგრულში კი ამ მნიშვნელობით **ტკიბირ-ი** გვაქვს).

41.	ჭან.	**ფქ-ვ-ერ-**ი ‖ **მქ-ვ-ერ-**ი ‖ **მქ-ვ-ე-**ი	ფქვილი,	мука
		‖ **მჩ-ვ-ერ-**ი ‖ **მქ-ირ-**ი ‖ **მქ-ი-**ი	„	„
	მეგრ.	**ქ-ვ-ირ-**ი	„	„
	ქართ.	**ფქ-ვ-ილ-**ი		„
	სვან.	**ფექ**	„	„

თოკის ფ ქ ვ ე რ ი მებუფინიდორენ II 251_{7} თოკზე ფქვილი გავშალე („გავფინე“, „გაფენილი მაქვს“)... მ ქ ვ ე რ ი ოხორიშა ქომობიღი II 271_{6} ფქვილი შინ მოვიტანე... მ ქ ვ ე რ ი ივენ II 295_{20} ფქვილი გახდება... მუნდეს ქ ვ ე რ ი ივასენ? II 293_{7} როდის იქნება ფქვილი („დაფქვილი“, „როდის დაიფქვება“)... მ ჩ ვ ე რ ი გობღალერი II 332_{8} ფქვილში ამოგანგლილი („ფქვილი ზედ დაყრილი“)... მ ქ ვ ე ი ... დოლიბღენ II 295_{17} ფქვილი ჩაცვივა... მ ქ ი რ ი უნტუ I 488_{16} ფქვილი უნდოდა... თოკის მ ქ ი ი ნიმფინენ-ი? I 401_{7} თოკზე ფქვილი შეიძლება გაიფინოს?...

ძირეული მასალაა **ფქ-** ‖ **ფექ-**, რაიც სვანურში ახლაც ფ ქ ვ ი ლ ს ნიშნავს. **ე-** ხმოვანი ამ ფუძეს ეკარგება მისგან ზმნის წარმოებისას: **და-ფქ-ვ-ა** ← **და-ფექ-ვ-ა**; **ფქ-ვ-ილ-ი** — მიმღეობაა წარმოშობით; მას შეესატყვისება ჭან. **ფქ-ვ-ერ-ი;** ამ უკანასკნელის ვარიანტებია: **მქ-ვ-ერ-ი** (ძ ი რ ე უ ლ ი **ფ-** შეიცვალა **მ**-თი, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება თავკიდურ **ფ**- ‖ **მ**-ს დართვისას); ხმოვანთ შორის **რ**-ს დაკარგვით ვიღებთ მქ-ვ-ე-ი-ს; **ქ**-ს აფრიკატიზაციით ათინ.-ართაშნ. — მჩ-ვ-ერ-ი-ს... -**ერ**- სუფიქსის

ნაცვლად -**ირ**- აქვს ამ სახელს ხოფ. **მქირ-**ში (**რ**-ს დაკარგვით აქედან მიიღება **მქი-**ი...). მეგრ. **ქ-ვ-ირ-** ხოფურს ვარიანტს მისდევს, ოღონდ **ფქ-** კომპლექსი გამარტივებულია: **ფქ-** → **ქ-**.

აქვე დავძენთ, რომ ქართ. **ი-ფქ-ლ-ი** ნაწარმოებია **ფექ**-იდან, რომელიც ქართულშიაც, ალბათ, იხმარებოდა ფქვილის მნიშვნელობით.

42. ჭან. **გჲარ-**ი ‖ **გჲა-**ი ‖ **ჯარ-**ი — საჭმელი, პური, пища, хлеб
მეგრ. **დიარ-ა** — ქორწილი, ნადიმი საქორწილო, свадьба, свадебный пир
ქართ. —
სვან. **დიარ** — პური, хлеб

ენთეფექ-თი დიდო გჲარი ქომულეს I 413_{16} იმათაც ბევრი პურიმოუტანეს... „გჲაი მომჩით“... I 413_{14} საჭმელი მომეცით... გჲარი ჩამან II 283_{30} საჭმელს აჭმევენ („აძლევენ“)... პატი გჲარი მამშქო-რინუდორტუნ. გჲარი ქოფჭკომი II $292_{31,32}$ ძალიან მომშივებოდა პური (საჭმელი). საჭმელი (პური) ვჭამე... ოგე ნანამუშიქ არ ჯარი დოწოფხუ II 326_{17} მისმა დედინა ცვალმა ერთი საჭმელი (პური) გააკეთა... მჭკუ დი დიჭვა-ში, გჲარობა დივენ II 298_{32} მჭადი რომ გამოცხვება, პურის ჭამა შეიქნება... სუფრა ქოდოდგეს, მთელი ქოდოხედეს დო გჲაობა ვეს II 300_{14} მაგიდა დადგეს, ყველანი დასხდენ და პური ჭამეს („პურის ჭამა ყვეს“)... გჲაობა დიჩოდუ II 301_{19} პურის ჭამა გათავდა...

ჯარ-ი ათინურ კილოკავში გვხვდება (ართაშნულშიც); გჲაი ხმოვნებს შორის **რ**-ს დაკარგვითაა მიღებული; ჭანურისათვის ამოსავალია გიარ-; ეს უკანასკნელი იგივე უნდა იყოს, რაც სვ. დიარ- („პური“) და მეგრ. დიარ-ა („საქორწილო ნადიმი“; ქოთომიში დიარაფა — ქათმისთვის საკენკის დაყრა; ხოჯიშ დიარაფა — ხარის ძოვება, „დაპურება“...) **გ**-სა და **დ**-ს მონაცვლეობა აკუსტიკურ ნიადაგზე უნდა აიხსნებოდეს. სემასიოლოგიური კავშირი დიარ- ‖ გჲარ-ს შორის სვანურში, მეგრულსა და ჭანურში ცხადია... (შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკონომ. ისტ. I, გვ. 417 — 419).

43. ჭან. **ბუ-რღ-ულ-ი** — ბურღული, крупно-молот. кукуруза
მეგრ. —
ქართ. **ბუ-რღ-ულ-ი** — „ „

ლაზუტიში მჭიფე ჲა მჩხუ მქვერი ივენ. არ ჩქვა ქორენ — ბურღული, ჰეა ჩქუნ ჲერეფეს დიდო ვა იქომან, ჭუტა იქომან დო წიპილე-

ფეს დუბღამან II 298_{19} სიმინდის წვრილი, ანდა მსხვილი ფქვილი იქნება. ერთი კიდევ არის — „ბურღული“ (ღერღილი), იმას ჩვენს ადგილებში ბევრს არ „აკეთებენ“, ცოტას „აკეთებენ“ და წიწილებს აჭმევენ („უყრიან“)... კარდალას ქოდოლობღაფან: ნჩხვაი..., ლაზუტიში ბურღული I 537_{9} ქვაბში ჩაყრიან: ღომის მარცვალს..., სიმინდის „ბურღულს“...

ეს ფუძე საერთოა ქართულთან. ძირითადი მნიშვნელობაც ერთი და იგივე აქვს. მეგრ. ღარღილ-ი, ქართ. ღერღილი — ამ ფუძესთან სემასიოლოგიურად ახლოს არის, მაგრამ სხვა ძირი უნდა იყოს: ღარღუნს — ღერღავს, ღარღილ-ი — ღერღილი (მიმღეობაა ნამყო დროისა).

44. ჭან. **მ-ჭკუდ-**ი ‖ **მ-ჭკიდ-**ი — მჭადი, хлеб (кукурузный)
მეგრ. **ჭკიდ-**ი — ” ” ”
ქართ. **მ-ჭად-**ი — ” ”

არ მჭკიდი... ქეზდუ I 411_{15} ერთი მჭადი... აიღო... მჭკიდი ქომომჩი I 447_{6} მჭადი მომეცი... პაწი მჭკუდიში გედუში ორა ქომოხთუ II 298_{21} ახლა მჭადის გამოცხობის („დადების“) დრო დადგა („მოვიდა“)... არ საათიშაქის მჭკუდი დიჭვენ... თაზე ქაფჩა გეტაღანეი ტუცა მჭკუდიკალა მუფეი კაი რენ! II 298_{33} ერთი საათის განმავლობაში („ერთი საათის გასვლამდის“, „ერთ საათამდის“) მჭადი გამოცხვება... ტაფაზე შემწვარი ნედლი ხამსა ცხელ მჭადთან როგორ კარგია!...

თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართი ჩანს. **მჭკუდ-**ი არქაბულია, **მჭკიდ**-ი — ხოფური; ეს უკანასკნელი მიღებულია **უ** → **ი**; ხოფურ ვა-რიანტს იმეორებს მეგრული (თავკიდური **მ**-ს გამოკლებით: ის მას არ განვითარებია). **მ-ჭკუდ-ი** კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **მჭად**-ს; უნდა ყოფილიყო: **მ-ჭოდ-ი** ‖ **მ-ჭკოდ-ი** → **მ-ჭკუდ-ი**...

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

ჭად- ძირი უნდა გვქონდეს ხუნძურ **ჩედ**-ში — „პური“ (მოთხრ. **ჩად**-ი-ცა, მრავლ. სახ. **ჩად**-ალ), აგრეთვე ლაკურში **ჭატ-,** რომელიც „პურსაც“ აღნიშნავს და „თხოვნა“ სიტყვის ძირსაც შეადგენს (იხ. Услар. Лакский яз. 1890, Т., გვ. 388).

45. ჭან. **ღომ-უ** ‖ **ღომ-ი** M — ღომი, каша (обыкновенно из ნჩხვარი (см.)
მეგრ. **ღუმ-უ** — вид проса
ქართ. **ღომ-ი** — ” ”

ღომუთენ მუ ივენ? ჩქუ ჩხვაირიში ღომუ ბიქომთ II $307_{29,30}$ ღო-მით რა იქნება? ჩვენ ღომის ღომს (მეგრ. „ჩხვერიში ღუმუ“) ვაკეთებთ... მჯიხი გეჩუ თის დო თი ღომუ დუხენუ II 38_{39} მჯილი დაკრა თავში და თავი „ღომად“ უქცია...

განსხვავება ჭანურსა და მეგრულში მხოლოდ ბოლოკიდურ ხმოვანშია. საფიქრებელია, რომ ქართული **ი** ← **უ** და არა პირუკუ. ბოლოკიდური -**ი**- ათინურისთვის ნაჩვენები აქვს ნ. მარს (ჭან. გრამ., გვ. 213).

მეგრულში ძირეული -**ო**- რეგრესიული ასიმილაციის შედეგად დამსგავსებია ბოლოკიდურ -**უ**-ს.

სიტყვის მნიშვნელობა ერთი და იგივეა, ოღონდ ქართულში ეს ფუძე მცენარესაც ნიშნავს (ისევე, როგორც მეგრულში), ჭანურში კი მხოლოდ საჭმელს.

ამ მცენარის კულტურის ისტორიისათვის ჩვენში იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართვ. ეკონომ. ისტ. I, გვ. 368, 369—371.

46. ჭან. **ქოვ-ალ-**ი ‖ **ქუვ-ალ-**ი ‖ **ქუ-ალ-**ი ‖ **ქვ-ალ-**ი პური (გამომცხვარი), хлеб
მეგრ. **ქობ-ალ-**ი „ „
ქართ. **ხორბ-ალ-**ი ‖ ძვ. ქართ. **ხუარბ-ალ-**ი пшеница

ქუვალი ოხორიშა ნიმერტა-ში, ვარ დოგაჭკინდენ I 411_{18} პური რომ შინ მიგქონდეს, არ დაიღლები... ქუვალი ჲეზდუ I 411_{19} პური აიღო... ჩაი დო ქუვალი ვიმხორთ I 505_{39} ჩაისა და პურს „ვჭამთ“... [დიმჭკუქ] გზას არ ქუალიში ფარჩა ქოძირუ. დიმჭკუს აჲა ქუალი ვარ აღუ I 448_{19} ჯინჭველმა გზაზე პურის ერთი ნაჭერი იპოვა. ჯინჭველმა ეს პური ვერ წაიღო... ბერე იბგას... ქვალი მეჩეს, ხოლო იბგას II 329_{7} ბავშვი ტირის... პური მისცეს, კიდევ ტირის... ხოწი დიჯიბუ. ქოვალი-ში ჯარი ქოგ—ჯჲოშკორეს ხამითე სთოლის II 333_{7} ხორცი მოიხარშა. „ქოვალის“ პური (ხორბლის პური!) დაჭრეს დანით მაგიდაზე...

ჭანური ვარიანტებისათვის ამოსავალია ქოვ-ალ-: სხვა ყველა მიიღება **ო**-ს **უ**-დ ქცევისა და **უ**-ს შემდეგ **ვ**-ს დაკარგვით, მერე **უ**-ს უმარცვლო **ვ**-დ გადაქცევით.

ჭანურ ქოვ-ალ-ს გვერდით უდგას მეგრ. ქობ-ალ-ი, რომელიც პირველის საფუძველს უნდა წარმოადგენდეს და, საფიქრებელია, ოდნავ სახეცვლილი ქართ. ხორბ-ალ-ი იყოს (-**ალ**- ამ ფუძეში დეტერმინანტი-სუფიქსია).

ათინელის მეტყველებაში დადასტურებული ქ ო ვ ა ლ ი შ ი ჯ ა რ ი ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

ხ ო რ ბ ა ლ - თან ქ ო ვ ა ლ - || ქ ო ბ ა ლ -ის კავშირი დადგენილი აქვს ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს (იხ. საქართვ. ეკონომ. ისტ. I, გვ. 320—21. ქ ვ ა ბ ლ ო ვ ა ნ -ში ამავე ქ ვ ა ბ - ა ლ - || ქ ო ბ - ა ლ - ფუძის არსებობის დადასტურება სათუოა).

47. ჭან. **ცომ-**ი — ცომი, тесто
მეგრ. —
ქართ. **ცომ-**ი — „ „

ია ც ო მ ი ნიმელან დო კიცის ქოგედუმელან I 520$_{5}$ იმ ცომს წაიღებენ და კეცზე დადებენ... გონწკიმეი ც ო მ ი გილუბუფან I 523$_{29}$ [წყალში] გახსნილ ცომს დაასხამენ... გრესთა კაი დოფათხუმთ, ცომი (ც ო მ ი ლაზური ენ, ხამური — თურქჩა) გებდუმეთ II 298$_{28}$ კეცს კარგად გავფერთხავთ, ცომს (ცომი ლაზურია, ხამური — თურქულადაა) დავდებთ...

ეს სახელი ნ. მ ა რ ს ხოფურში აქვს დადასტურებული; ტექსტები მას არქაბულშიაც გვიჩვენებენ. ამიტომ შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ ეს სახელი ქართულიდან ნასესხები არაა. მეორე მხრივ, მეგრულში ამ სიტყვის უქონლობა ჭანურში მისი ნასესხობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

ასეთ პირობებში შედარებითი ძიების თვალსაზრისით ამ სიტყვის აქ შემოტანა მხოლოდ პირობითი შეიძლება იყოს.

48. ჭან. **ჯუმ-უ** || **ნ-ჯუმ-უ** — მარილი, соль
მეგრ. **ჯიმ-უ** — „ „
ქართ. —

ჯ უ მ უ ვა რტას-ში, უ ჯ უ მ ე ლ ი გჲაი დიყვენ I 523$_{15}$ მარილი თუ არ უყვეს („იქნება“), უმარილო საჭმელი გამოვა... ჯ უ მ უ -თი უკათეფან, ჲაღი-თი I 523$_{20}$ მარილსაც უშვრებიან („ურევენ“), ერბოსაც... ჯ უ მ უ ირო ჲეჭოფუმტუ II 261$_{21}$ მარილს ყოველთვის ყიდულობდა... ჯ უ მ უ დოხაჩკუ... II 261$_{26}$ მარილი დათესა... ჯ უ მ უ დოვარ ჲულუნ II 261$_{29}$ მარილი არ ამოდის... არ ჯ ა რ ი დოწოფხუ, ირი ნ ჯ უ მ უ, წუთხე II 326$_{16}$ ერთი საჭმელი გააკეთა, სულ მარილი, მწუთხე...

მეგრული ჯ ი მ უ მიღებულია ჯ უ მ უ -საგან: **უ** → **ი**... ბოლოკიდური **-უ** დეტერმინანტი-სუფიქსი უნდა იყოს... ნ - ჯ უ მ უ-ში **ნ-** ფონეტიკური დანართია.

ქართულში ამ მნიშვნელობით ეს ძირი არა ჩანს, მაგრამ ძ მ ა რ -ში ეგევე ძირი უნდა იყოს მოცემული (იხ. **ჯუმ-ორ-**).

48. ჭან. **ჯუმ-ორ-**ი ‖ **ჯუმ-ო-**ი — ძმარი, уксус
მეგრ. **ძმ-არ-**ი — „ „
ქართ. **ძმ-არ-**ი — „

ჟინ ჯ უ მ ო რ ი ქოგჲობაფან I 519_{20} ზევით ძმარს ასხამენ... ემუს უნონ: ჯ უ მ ო რ ი , ლერი პიპერი I 519_{17} იმას უნდა; ძმარი, ნიორი, წიწა-კა... ჰემუში ჯ უ მ ო რ ი ბიქომთ II 310_{17} იმისგან ძმარს ვაკეთებთ... ჯ უ - მ ო რ ი ცურძენიში, მცხულიში ივენ, უშქურიში ივენ II 310_{23} ძმარი ყურ-ძნისა, მსხლისა იქნება, ვაშლისა იქნება...

ჯ უ მ ო რ - კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. ძ მ ა რ -ს, რომე-ლიც ძ ა მ ა რ -ისაგან უნდა იყოს მიღებული: **უ-** ხმოვანი ჭანურში ამას გვაფიქრებინებს; ეს **უ** ← **ო მ**-ს მეზობლობაში (ამის მაგალითები ჭანურ-ში ხშირია); ქართ. -**არ**-, ჭან. -**ორ**- დეტერმინანტი-სუფიქსია.

მეგრ. ძ მ ა რ -ი ქართულიდანაა შეთვისებული (ალბათ, მეგრულშიც ჯ უ მ ო რ - იყო და ძ მ ა რ -მა გამოდევნა).

ჯ უ მ - ო რ -ის ძირეული ჯ უ მ - იგივე უნდა იყოს, რაც ჯ უ მ - უ - ში გვაქვს (ქართული მ ა რ - ი ლ - სხვა ძირისაა; მიუხედავად იმისა, რომ ქართ. **მარ-** და ჭან. **ჯუმორ-**ის მეორე მარცვალი **-მორ-** ერთმანეთს კარ-გად ეწყობა, შეუძლებელია ჯ უ მ ო რ - ფუძის დაშლა **ჯუ-** და **მორ**-ად; ამას აბრკოლებს **ჯუმ-უ** და **ჯუმ-ორ-** ფუძეთა კავშირი). ეს უნდა ჩანდეს ნასახელარ ზმნაში დ ო - ჯ უ მ - ო რ -უ, რაიც „დამარილებას“ (და არა „დაძმარებას) ნიშნავს.

50. ჭან. **დოლო-ქუნ-უ** — ტანისამოსი, одежда
მეგრ. **მიკა-ქუნ-ალ-**ი — „ „
ქართ. **სა-რ-ქვ-ელ-**ი — „ჭურის პირსაფარი“ (ს ა ბ ა), крышка винного кувшина
სვან. **ლე-რე-ქუ̂** — ტანისამოსი, одежда

ეს ნაზმნარი სახელი წარმოშობით მყოფადის მიმღეობაა; იხ. **ქუნ-**ძირი ზმნებში.

ბოლოკიდური **-უ** ქართ. -**ელ**- სუფიქსისა და მეგრულ -**ალ**- სუ-ფიქ-სის მაგივრობას ეწევა.

51. ჭან. **ფორჩა** — პერანგი, рубаха
მეგრ. **ხე-ფორჩა** — სახელური, „პერანგის ხელი“, рукав (рубахи)
ქართ. —

ტანის დოლოხენი ფ ო რ ჩ ა ენ I 529_5 ტანზე შიგნით პერანგია... ფ ო რ ჩ ა მანდაპოლიში, ჩითიში იყვენ — იქვე — პერანგი პირკლისა [და] ჩითისაა („იქნება“)... იმბრიშუმიში ფ ო რ ჩ ა ფ ე უჭათენ II 300_{25} აბრეშუმის პერანგს შევუკერავთ...

ეს ფუძე ამ მნიშვნელობით მეგრულში ამჟამად არ იხმარება; მაგრამ რომ წინათ „პერანგის“ აღსანიშნავად ფ ო რ ჩ ა მეგრულშიც იხმარებოდა, ამას მოწმობს ხ ე - ფ ო რ ჩ ა — სახელური, სიტყვასიტყვით „ფორჩის ხელი“, ე. ი. „პერანგის სახელური“.

აღსანიშნავია, რომ „სახელურის“ მნიშვნელობით ჭანურშიც ხ ე - ფ ო რ ჩ ა გვხვდება: აჲა ხ ე ფ ო რ ჩ ა რენ I 529_{19} ეს სახელურია...

ქართულში შესატყვისი ფუძის საკითხი ღიად რჩება.

შეიძლებოდა მოგვეხსენებინა ფ ი ჩ უ ფუძე, მაგრამ ხმოვნის (ქართ. **-ი-** — ჭან. **-ო-**) საკითხი დაბრკოლებას ქმნის.

52. ჭან. **კურთ-ა** ნიფხავი, кальсоны
მეგრ. **კურთ-ა** „ „
ქართ. **კჳართ-**ი „ჯუბა, გინა პერანგი“ (საბა), рубаха (длинная)

ბიჭი გამუკაპუ დო იმტუ. ოხორჯაში კ უ რ თ ა ელაკორერი იმტუ: ნაკაპუ, ბაშლუღი ებზდა-ჲა დო ჰეა კ უ რ თ ა ქომოხვადუ II $286_{20,21}$ ბიჭი გამოხტა და გაიქცა. ქალის ნიფხავწაკრული გაიქცა. ეცა, ბაშლაყს ავიღებო და ის ნიფხავი მოხვდა [ხელში]... გოიწკედუ-შ-კულე, — კ უ რ - თ ა ელოკორტუ თის II 286_{30} რომ გაიხედა, ნიფხავი ჰქონდა თავზე წაკრული...

ქართ. კ ჳ ა რ თ - ფუძის შესატყვისად ჭანურსა და მეგრულში უნდა გვქონოდა კ ვ ო რ თ -; **ვ**-ს დაკარგვით (**ო**-ს წინ) და შემდეგ **ო**-ს დავიწროებით ვიღებთ კ უ რ თ -ს: კ ვ ო რ თ - → კ ო რ თ - → კ უ რ თ -...

მნიშვნელობის მხრივ ერთგვარი გადახრა გვაქვს, საფიქრებელია, ჭანურსა და მეგრულში ეს ფუძე პერანგის (გრძელი პერანგის) აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო.

კ უ რ თ ა -ს შეპირისპირება კ ვ ა რ თ -თან ჯერ კიდევ მ. ბ რ ო ს ე ს მოუცია (იხ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე , მეგრ. გრამ., ლექსიკ., გვ. 263: **კურთა**).

53. ჭან. **ქუდ-ი** ქუდი, шапка
მეგრ. **ქუდ-ი** „ „
ქართ. **ქუდ-ი** „

ხოლო მუში ბიწერი ქ უ დ ი ქოგეითვუ II 285_{32} ისევ თავისი დახეულ-ლი ქუდი დაიხურა,.. ქ უ დ ი ... თილჩის ქომეჩუ II 332_{23} ქუდი... მელიას მისცა...

ჭანური კილოკავებიდან ვიწურ-არქაბული და ათინური ხმარობს ამ სიტყვას. **ქუდ-** ფუძე საერთო ჩანს ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის.

54. ჭან. **ო-ტკ-აფ-უ** სარტყელი, пояс
მეგრ. **ო-რ-ტყ-აფ-უ** " "
ქართ. **სა-რ-ტყ-ელ-**ი "

შკაში ო ტ კ ა ფ უ ალთუნიში II 299_{9} წელზე („წელის") სარტყელი ოქროსი...

ეს სახელი წარმოშობით მიმღეობაა ვნებ. გვარის მყოფადი დროისა (იხ. ზმნის ძირი -**ტკ**-); ქართულის **სა-** თავსართი წარმოდგენილია **ო**-თი, -**ელ**- სუფიქსის მაგივრობას -**უ** ეწევა (იხ. აგრეთვე დოლოქუნ-**უ** — სარქველ-ი). ამით ხაზი ესმება იმ ფაქტს, რომ სახელთა ფუძეებში წარმოდგენილი დეტერმინანტი-სუფიქსები და მიმღეობის სუფიქსები ერთმანეთს ხვდება, წარმოშობით ერთი და იგივეა.

აღსანიშნავია -**რ**-ს ქონა ქართულსა და მეგრულში მაშინ, როდესაც ჭანურს ის არ გააჩნია; -**რ**- მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე არ უნდა იყოს.

55. ჭან. **მა-წკინდ-ი** || **მა-წინდ-ი** ბეჭედი, перстень, обручальное кольцо
მეგრ. **მა-რ-წკინდ-ი** " " "
ქართ. **-წინდ-ი** გირაო, залог

არ მ ა წ კ ი ნ დ ი ქაგომინდუნუ I 438_{36} ერთი ბეჭედი დამეკარგა... ყუჯიში დოლოკიდალე უნონ, ხეში — ხუთი მ ა წ კ ი ნ დ ი I 512_{31} საყურე („ყურზე დასაკიდებელი") უნდა, ხელზე („ხელის") — ხუთი ბეჭედი... ბოზოს არ მ ა წ კ ი ნ დ ი ქომოძინ ხეს... ბოზოში მ ა წ კ ი ნ დ ი მოწკუ დო მუში მ ა წ კ ი ნ დ ი ხეს ქომოდუ II $275_{1,2,3}$ ქალს ერთი ბეჭედი აქვს წამოცმული — ხელზე... ქალს ბეჭედი წამოაძრო და თავისი ბეჭედი ხელზე წამოაცვა... ნიშანი ქონუჯღონუ: მ ა წ ი ნ დ ი ... II 326_{11} ნიშანი გაუგზავნა: ბეჭედი... დერემენჯის არ მ ა წ ი ნ დ ი ქუღუნ II 333_{10} მეწისქვილესაც ერთი ბეჭედი აქვს...

ძირეულია -**წინდ**-; ის საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის, ოღონდ ამ ორ უკანასკნელში **წ**-ს შემდეგ განვითარებულია **-კ-**; ათინურ კილოკავში საერთო წესის თანახმად **წკ-** კომპლექსი ვერა ძლებს: **კ**- ეკარგება; ამგვარად, ათინურში აღდგა ის კომპლექსი, რომელიც ქართულში გვაქვს და რომელიც წინათ ჭანურსა და მეგრულშიც უნდა გვქონოდა.

მა- თავსართი ჭანურსა და მეგრულში სამიმღეობო ჩანს. მეგრულში -**რ**- ფონეტიკური დანართია.

წ ი ნ დ -ს მეგრულსა და ჭანურშიც იგივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, რაც ქართულში გვაქვს (წ ი ნ დ - ი, ს ა - წ ი ნ დ - ა რ - ი)... „ბეჭედი“ „მწინდავად“ მოგვევლინა, ალბათ, იმის გამო, რომ მას პატარძლის დასანიშნავად ხმარობდნენ. მიმღეობის ფორმაც ამან განსაზღვრა.

შეიძლებოდა მ ა რ - ცალკე ფუძედ გამოგვეყო, რომ ჭანურშიაც მ ა რ - გვქონოდა. მაშინ ეტიმოლოგიაც ერთგვარად შეიცვლებოდა.

56.	ჭან.	**ო-ცხ-ოჯ-ი** ‖ **ო-ნ-ცხ-ოჯ-ი** ‖ „**ოცხეჯ-ი**“ M	სავარცხელი, гребешок, расческа
	მეგრ.	**ო-რ-ცხ-ონჯ-ი**	„ „
	ქართ.	**სა-ვა-რ-ცხ-ელ-ი**	„

ხოლო ო ც ხ ო ჯ ი (სუმ ოთხო) II 299$_{12}$ კიდევ სავარცხელი (სამი ოთხი)...

ეს სახელი ნაზმნარია: მყოფადი დროის მიმღეობაა (იხ. -**ცხ**-); თავსართი -**ო**- ქართულ **სა**-ს შეესატყვისება; -**ოჯ**- ქართული -**არ**- სუფიქსის ეკვივალენტია; მეგრულში **ჯ-**ს წინ **ნ**-ა განვითარებული (ისევეა, როგორც ჭანურში -**ც**-ს წინ ო-**ნ**-ცხ-ოჯ- ვარიანტში).

ქართ. -**ვა**-ს შესახებ იხ. ზმნის ძირ **ცხ**-სთან.

VI

წყალი... ზღვა... მიწა... ქვა... თოვლი... წვიმა...

1. **წკარ**-ი, **წკა**-ი, **წარ**-ი
2. **ღალ**-ი
3. **რუბა**, **ორუბა**
4. **ტობა**, **ტიბა**
5. **ზღუა**, **ზოღა**, **ზუღა**, **მზოღა**
6. **ხინჯ**-ი
7. **ზენ**-ი
8. **ლეტა**
9. **ქვა**
10. **მაფხა**
11. **თვირ**-ი
12. **მჭიმა**
13. **ჩხვაფა**, **მჩხვაფა**, **მჩხოფა**
14. **ყინ**-ი, **ცინ**-ი, **ინ**-ი

1. ჭან.	**წკ-არ-**ი ‖ **წკ-ა-**ი ‖ **წ-არ-**ი	წყალი, вода
მეგრ.	**წყ-არ-**ი	” ”
ქართ.	**წყ-ალ-**ი	”
სვან.	**ლი-ც** ‖ **ნი-ც** (?)	” ”

მა მიძირამუნ წკარი, წიფურიში ქჲოქის გამულუნ I 502_{27} მე მინახავს წყალი, წიფლის ძირში გამოდის... ია წკაი შუფან I 502_{25} იმ წყალსა სმენ... ტუცა წკაის შექეი ქოდოლობღაფან I 523_{4} ცხელ წყალში შაქარს ჩაყრიან... ყინი წკაის დოჩხიფან I 523_{12} ცივ წყალში გარეცხავენ... წკარითე ბგუბარე II 244_{29} წყლით მოვხარშავ... წკაი ჰექოლე მობუტალემთ II 295_{8} წყალს იქიდან გამოვუშვებთ... წკარ დომიფუნი-ა II 313_{30} წყალი ამიდუღეო... წარ ამბინუ II 326_{23} წყალი მოწყურდა... წარი ქოგიღუნ! ა მციქა წარი ქომომჩი-ა II 326_{24} წყალი გაქვს! ცოტა წყალი მომეციო!.. არ თანექ წარი თორუმს II 338_{21} ერთი წყალს ზიდავს („ათრევს“)... ოშუმონი წკა(რ)ი ღალის რენ. ღალიში ქენარის გამულუნ წკარ-თოლი II 305_{5} სასმელი წყალი მდინარეშია. მდინარის ნაპირასაა წყარო...

წკაი მიიღება **რ**-ს დაკარგვით (ხმოვანთა შორის)... წარი ათინურსა და ართაშნულში გვაქვს: **წკ-** → **წ-;** წკარი ამოსავალია ჭანურისათვის: **წყ-** → **წკ-** (იხ. ჭან. გრამ. ანალ. § 6 გ, გვ. 17). წკარ- ‖ წყარ- ზანურად გადაკეთებული ვარიანტია წყალ-ისა: განსხვავება მხოლოდ დეტერმინანტ-სუფიქსშია: -**ალ**- → -**არ**-...

ზანური კანონზომიერი შესატყვისი ქართ. წყარ- ფუძისა უნდა ყოფილიყო *ჭყორ-; მეგრულში დაცული ჭორ-—ჭოროფა[1]— „ხშირი ავდრები“ — ქართ. წყალ-ს უდრის, და, ამრიგად, ააშკარავებს, რომ ქართულში **ყ-** შემდეგაა განვითარებული: **წყ-ალ-** ← წ-ალ-...

2. ჭან.	**ღ-ალ-**ი	ღელე, მდინარე, речка, река
მეგრ.	**ღ-ალ-**ი ‖ **ღ-ალ-**გ	ღელე, ნაკადული, ручей, речка
ქართ.	**ღ-ელ-ე**	„ჴევი მცირე“ (საბა), лощина, балка

---

[1] საწინააღმდეგო სიტყვაა გოლოფა — გვალვა („ჭოროფა“ — „წყალვა“)...

„ღალიშა იდი-ა, წკაიშა!“ ეშეღის მუ უჩქინ, ღალი, წკაი?! I $404_{16,17}$ „ღელისაკენ წადიო, წყლისაკენ“ ვირმა რა იცის, ღელე, წყალი?! ...გინძე ღალი-თი რენ, — ალაზანიში ღალი. აჲა ღალიქ კახეთი ოკორთუფს ორთა ჲერის I $421_{1,2}$ გრძელი მდინარეც არის — ალაზნის მდინარე. ეს მდინარე კახეთს ორად ყოფს... ეშშეღი ღალიშა-ნა მეხთუ, მეხსუს კუჩხე გისთვინუ, — ეშშეღი ღალის გოშვატუ. ღალიშენ მეხსუს ვა გამახთუ I $457_{25,26}$ ვირი რომ მდინარესთან (ღელესთან) მივიდა, განგებ ფეხი „დაიცდინა“, — ვირი ღელეში ჩავარდა. ღელიდან განზრახ არ გამოვიდა... „ჩხომი ღალის პჭოფი-ში, უწვი!“ II 248_{11} თევზი მდინარეში დავიჭირე-თქო, უთხარი... კაზეფე ქოძირუ ღალიში ქენარის II 255_{12} ბატები ნახა მდინარის ნაპირას...

ღალ- კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. ღელ-ისა; მნიშვნელობაც არსებითად ერთია; ჭანურში ეს მნიშვნელობა გაფართოებულია: არა მხოლოდ „ღელეს“, არამედ, საერთოდ, „მდინარესაც“ ეს სახელი აღნიშნავს (ქართულმა ამავე მიზნით ხელოვნურად ნაწარმოები მ-დინ-არ-ე გამოიყენა — მიმღეობა ზმნისა — „დის“; შდრ. მცენარე)...

ღალ-ის მაგივრობას ათინურში რუბა || ორუბა ეწევა (იხ.).

ღალ- ფუძე უნდა შედიოდეს სოფლის სახელში ღალტიბა: ღალ-ტიბა — „ღრმა მდინარე“, ღრმა „ხევი“: ხუშუტი რტუ ღალტიბა ქჲოიში ჩქინაფერი რეიზი I 436_{15} ხუშუტი იყო სოფელ ღალტიბის ცნობილი რეიზი... ქუჩქიტუ—ღალტიბაშა-ნა ოხთიმუ-მოხთიმუს ჟურ დღა უნტუ I 437_{29} იცოდა, რომ ღალტიბაში მისვლა-მოსვლას ორი დღე უნდოდა...

3. ჭან. **რუბ-ა || ო-რუბ-ა** ხევი, მდინარე, овраг, ущелье, река
მეგრ. **რობ-უ** ხევი, овраг
ქართ. —

მარუბაშა გებულურ, ...რუბაშა ჯეფთი II 343_{23} მე მდინარესთან (ხევში) ჩავალ, მდინარესთან ჩავედი... ხოჯა... იჲონეს დო ორუბას გჲოლის ქეკუტოჩეს II 325_{13} ხოჯა... წაიყვანეს და მდინარეში, მორევში გადაისროლეს... ორუბას ხოჯა დიშქიდუ II 325_{15} მდინარეში ხოჯა დაიღრჩო... ორუბას დოვოშქიდით II 325_{21} მდინარეში დავაღრჩვეთ... მენდახთეს ორუბა ჩენარიშე. ორუბა ჩინარის იდუშუნეს... II 325_{25} წავიდნენ მდინარის ნაპირას. მდინარის ნაპირას იფიქრეს...

უთავსართო **რუბ-** ართაშნელის სიტყვახმარებას ახასიათებს; თავსართიან ო-რუბ-ა-ს ათინური ტექსტები გვაძლევს.

მეგრ. რ ო ბ - უ იმავე ფუძეს წარმოგვიდგენს; ჭან. რ უ ბ - ში **უ** ← **ო ბ**-ს მეზობლიაბაში. მეგრულში ბოლოკიდური **-უ** შეიძლებოდა ისევ **ბ-**ს მეზობლობით ახსნილიყო (შდრ. **ტუბ-ო** → **ტუბ-უ**). თავსართი **ო-** ჭანურში იმავე ღირებულებისა უნდა იყოს, როგორც ო ნ ტ უ ლ ე -ში (იხ.).

4. ჭან.	**ტობ-ა** ‖ **ტიბ-ა**	ტბა, გუბურა, ღრმა,	озеро, пруд, глубокий
მეგრ.	**ტობ-ა** ‖ **ტობ-ო**	ტბა, ღრმა,	глубокий
ქართ.	**ტბ-ა** ← **ტაბ-ა**		озеро
სვან.	**ტუბ-ა**	„	„

ოწედუ-სი, არ ტ ო ბ ა ქორენ II 366$_8$ რომ შეხედა, ერთი ტბა არის... ტ ო ბ ა ს გოკაპინი-შ-კულე-ჲა, ხოლო გამახთი... II 272$_{23}$ მორევში (ღრმა ადგილას მდინარეში) რომ გადაგაგდეო, იმის შემდეგ კიდევ გამოხვედი... ბოონი დო ტ ო ბ ა ს მეოკაპინი-ა II 272$_{29}$ წავიყვანეო და ღრმა ადგილას გადავაგდეო... მუჰარებე პათ კორღონეფეკალა, ტ ი ბ ა ვოსქირინათ I 494$_{30}$ ბრძოლა გამოვუცხადოთ კოღოებს, ტბები დავაშროთ... სო-თი ტ ი ბ ა გჲოლი-ნა ბძირათ, ვოსქირინათ I 494$_{22}$ სადაც ღრმა გუბეს ვნახავთ, ამოვაშროთ...

ჭანურში ამოსავალია ტ ო ბ ა ; ტ ი ბ ა ამისგანაა მიღებული ხოფურში: **ო** → **უ** → **ი.** მეგრ. ტ ო ბ ა იმეორებს ჭანურს. ტ ო ბ ა კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. ტ ა ბ - ა -ს, რომელიც საფუძვლად უდევს ტ ბ ა -ს და შენახულია ადგილის სახელში ტ ა ბ ა - ხ მ ე ლ ა .

ამგვარად, ირკვევა, რომ ბოლოკიდური **-ა** იმგვარი ღირებულების სუფიქსია, როგორიც ძ მ -ა-ში გვაქვს; ამ **-ა**-ს ზეგავლენით უნდა იყოს დაკარგული ფუძისეული **-ა** (ტ ა ბ ა - ხ მ ე ლ ა - შ ი **-ა-** ჯერ კიდევ შემონახულია. რატომ?).

სვან. ტ უ ბ -ი ამავე ფუძის ზანური ვარიანტია, სწორედ ის, რომლისაგანაც ხოფ. ტ ი ბ - არის მიღებული.

მნიშვნელობის მიხედვით ამ სიტყვას მეგრულში ორი რისამე გადმოცემა უხდება; ესაა: „ტბა“ და „ღრმა“. ეს უკანასკნელი ჭანურსაც არ ეუცხოება (იხ. ბოლო მაგალითები და აგრეთვე ღ ა ლ - ტ ი ბ ა — **ღალ**-ზე). ქართულში ამ ფუძესთან მხოლოდ „ტბის“ აღნიშვნაა დაკავშირებული. ასევე უნდა ყოფილიყო ზანურშიც; თვისების აღნიშვნას („ღრმა“) საგნის აღნიშვნა („ტბა“) უსწრებს წინ და უდევს საფუძვლად ტ ა ბ - ა ‖ ტ ო ბ - ა ფუძეში.

5. ჭან. **ზლ́უა || ზოლა || მ-ზოლა || ზულა** ზღვა, море
მეგრ. **ზღვა** „ „
ქართ. **ზღვა** „
სვან. **ძულჷ̂ა** „ „

არ ზღუაში ქენარიშა მეფთით II 259_{24} ერთი ზღვის ნაპირას მივედით... თელი ზღუაქ გექოსუ II 258_{5} ყველა ზღვამ შთანთქა („აღ-გავა“)... ზულა დიდი ვა ენ ზულა ჭუტა ენ II 307_{31} ზღვა „დიდი“ არ არის (ე. ი. არ ღელავს), ზღვა პატარაა... ზულა პიჯიშა მედახთუ II 313_{2} ზღვის ნაპირისაკენ წავიდა... ბითთუნ ზოლას ოწკეს I 535_{6} სულ ზღვას უყურებს... მზოლა ირდუ I 480_{20} ზღვა აღელდა („გაიზარდა“)... მზოლას მეშვატერენ I 479_{5} ზღვაში ჩავარდნილა...

ჭან. ზლ́უა ისეთს მიმართებაშია ქართ. (და მეგრ.) ზღვა-სთან, როგორშიაც მეგრ. რ́ო ქართ. რვა-სთან: უმარცვლო **უ-** მახვილის მატარებელი ხდება, სრულ ხმოვნადაა ქცეული. ზოლა და ზულა- ვარიანტებში ხმოვანი **ლ**-ს წინ უსწრებს; მასთან ზოლა→ზულა და არა პირუკუ (მ-ზოლა-ში თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია). ზოლ- || ზულ- ამ სახელის ამოსავალ ძირეულ მასალად უნდა ვცნოთ; ამას სვან. ძულჷ̂ა-ც ადასტურებს; სვანურის ამ ნასესხებ სიტყვაში **ძ**-სა და **ლ**-ს შორის ხმოვანი შერჩენილია.

6. ჭაზ. **ხინჯ-**ი ხიდი, мост
მეგრ. **ხიდ-**ი || **ხინჯ-**ი „ „
ქართ. **ხიდ-**ი „

არ მთხა... ხინჯიშენ მიკიტუ-ში... I 461_{9} ერთი თხა... ხიდზე რომ გადიოდა... ჟუი-თი ხინჯიშენ მელეს I 461_{12} ორივე ხიდიდან გადავარდა... ხინჯიშენ მიკიტუ... I 401_{19} ხიდზე გადიოდა... ღერეში ხინჯის მეახტათ-შ-კულე II 291_{18} მდინარის ხიდზე რომ გადახვალთ, შემდეგ...

ხიდ- საერთოა ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულისათვის. სხვაობა ჭანურსა და მეგრულში (ნაწილობრივ) აიხსნება იმით, რომ ამ ფუძემ აქ ცვლილებები განიცადა: **დ** → **ჯ** და ამ უკანასკნელის წინ **-ნ-** განვითარდა ფონეტიკურად. მეგრულში ხინჯ-ი ზუგდიდურ-სამურზაყანულს ახასიათებს; შეიძლება სენაკურშიც ასევე ყოფილიყო და ქართულის ზეგავლენით იყოს დამკვიდრებული ხიდ-ე.

ნ. მარს ხინჯ-ი „ხიდის“ მნიშვნელობით ნაჩვენები არა აქვს არც ხოფურისათვის, არც არქაბულისათვის (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 232). ტექსტე-

ბით კი დასტურდება, რომ „ხიდისათვის“ ხ ი ნ ჯ -ს ხოფურიც ხმარობს და არქაბულიც.

ეს ჭანური სიტყვა საინტერესოა იმით, რომ მასში მოცემულია **დ** → **ჯ;** ჭანური კილოკავები ამ შემთხვევაში ზუგდიდურ-სამურზაყანულს ხვდებიან.

7. ჭან.	**ზენ-**ი	ვაკე,	равнина
მეგრ.	**რ-ზენ-**ი	„	„
ქართ.	—		

ბრინჯი დუზლულეფეს ხაჩქუმან (ჩქუ ზ ე ნ ი -თი ბუწუმელთ; ზ ე - ნ ი ს ხაჩქუმან ბრინჯი) II 296_{34} ბრინჯს ვაკე-ადგილებში თესვენ (ჩვენ „ზენ“-საც ვიტყვით; „ზენ“-ზე თესვენ ბრინჯს)...

ზ ე ნ -ი ერთი იმ სახელთაგანია, რომელსაც გამოდევნის საფრთხე მოელის ნასესხები სიტყვისაგან (იხ. ზევით თურქ. დ უ ზ ლ უ ღ ი).

ნ. მ ა რ ს ათინურზე და ვიწურზე მითითებით მოჰყავს ზ ე ნ ი (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 145). მაგრამ ეს სახელი არქაბულშიაც არაა გადაშენებული (იხ. ზევ. მაგალ.); სოფლის სახელი ჯ გ ი რ ჲ ა - ზ ე ნ - ი მოწ-მობს, რომ ეს სიტყვა ჭანურში ისევე იყო მკვიდრი, როგორც მეგრულში. ამ უკანასკნელში განვითარებულია თავკიდური **რ-**.

ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

8. ჭან.	**ლე-ტა**	მიწა,	земля
მეგრ.	**ლე-ტა**	ტალახი,	грязь
ქართ.	**ტალ-ახ-**ი	„	„
სვან.	**ტალ-ჼხ**	„	„

ლ ე ტ ა ს ქოდიბღუ I 430_{12} მიწაზე დაცვივდა... ლ ე ტ ა -ნა ხაჩ-ქუფან... I 451_{21} მიწას რომ ამუშავებენ (თოხნიან)... ალიქ ლ ე ტ ა ს არ ჭიტა ჭუალი ჲოფშა ფაა ქოძირუ I 468_{32} ალიმ მიწაზე ერთი პატარა ტომარა, ფულით სავსე, იპოვა („ნახა“)... ლ ე ტ ა შ ი მეტი მუთუ ვა ბძირი; არ ლ ე ტ ა ქორტუ... ლ ე ტ ა გამაფხაჩქი დო არ ფაცხა დოპკოდი II $264_{32,33}$ მიწის მეტი ვერაფერი ვიპოვე: მხოლოდ მიწა („ერთი მიწა“-ღა) იყო... მიწა გამოვთოხნე და ერთი ფაცხა დავდგი („ავაგე“)... ლ ე ტ ა დონთხორუ II 272_7 მიწა გათხარა... არენდითე ლ ე ტ ა ქეჭოფუდორენ II 289_3 იჯარით აუღია მიწა... ბერჯი ქეფჭოფი, ლ ე ტ ა მჭიფე დოპწოფხი II 338_7 თოხი ავიღე, მიწა გავაფხვიერე („წვრილად გავაკეთე“)...

ლე- თავსართი ჩანს: ქართული **ტალ**-ახ-ი (და სვან. ტალ-ა̈ხ) ამაში ეჭვს არ ტოვებს. ქართულის ჩვენებით ირკვევა, რომ ჭანურსა და მეგრულში ამ სიტყვას ბოლოკიდური **-ლ** მოკვეცილი აქვს; ლეტა ← ლეტალ-...

მნიშვნელობის მხრივ განსხვავებაა მეგრულსა და ჭანურს შორის; „ტალახ-ის“ აღნიშვნა მეორეული მოვლენა უნდა იყოს; „მიწა“ „ტალახად“ იქცა მეგრულში შეიძლება იმიტომ, რომ ძველად ჭაობიანი და ჭანჭრობიანი სამეგრელოს ნიადაგი ამისათვის რეალურ საფუძველს ქმნიდა. მნიშვნელობის დავიწროება ამგვარად აიხსნებოდა, მაგრამ, თუ ასეა, რატომ აღნიშნავს ქართულშიც ეს ძირი „ტალახს“?

აღსანიშნავია, რომ ჩაჩნურში ლატტა „მიწას“ ნიშნავს (იხ. Услар, Чеч., яз., გვ. 181; ირიბ ბრუნვებში **-ე-** აღდგება: ლეტტინა, ლეტტუო ...); ჩაჩნურს მიწისათვის მეორე სახელიც აქვს: მუოხკ; ინგუშურშიც გვაქვს ლა̈ტტა „მიწის“ მნიშვნელობით (იხ. Malsaga, Рус.-ингуш. слов., გვ. 83).

9. ჭან. **ქვ-ა ← ქვ-ალ-** ქვა, камень
მეგრ. **ქუ-ა ← ქუ-ალ-** „ „
ქართ. **ქვ-ა** „

ფეხრიქ ქვა გირუპტუ-ში... I 444_{18} ფეხრი რომ ქვას ეძებდა... ნა მეკიტუ კოჩი, თითო ქვა გეჩამტუ II 256_{13} რომ ჩაივლიდა კაცი, თითო ქვას დაკჰრავდა... ქვას აკნუ [ხე] — ალთუნ დივუ II 285_{15} ქვას წაავლო ხელი — ოქროდ იქცა... ქვაში იქომან II 330_{11} ქვისას აკეთებენ... გუიში მქიი ქაგოშაილი ქვაში ქენაეფეს I 518_{31} წმინდა ფქვილი („გულის ფქვილი“) ამოვიღე წისქვილის ქვის კიდეებიდან („ნაპირებიდან“)... ქვა-ეფე რენ I 497_{24} ქვებია... დიდი ქვაეფე ქოგჲოჯინერენან I $500_{23\text{-}24}$ დიდი ქვები დაუდვიათ ზედ...

ჭანურსა და მეგრულში ამ სახელის ფუძეა **ქვ-ალ-** || **ქუ-ალ-;** ბოლოკიდური -**ლ**- მხოლოობითში დაკარგულია, მაგრამ მრავლობითში აღდგება; მეგრულში ეს -**ლ**- ცხადად ჩანს (**ქუალ**-ეფ-ი); ჭანურის ხოფურ კილოკავში -**ლ**- ხმოვნებს შორის იჩრდილება (მეტწილად); იჩრდილება, მაგრამ ის მაინც იგრძნობა სიტყვაში. ამიტომაა მრავლობითის -**ეფ**- სუფიქსი სრულად რომ გვაქვს; ქვა-ეფ-ე ისევე ინარჩუნებს -**ეფ**-ს, როგორც თანხმოვანზე დაბოლოებული ყველა სხვა ფუძე.

განსხვავება მეგრულსა და ჭანურს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ მეგრულში -**უ**- სრული ხმოვანია, — **ქუა-** მახვილს ატარებს, ჭანურში კი ქართულის მსგავსად ნახევარხმოვანი -**ჳ**- გვაქვს.

ქართულში ფუძის სრულ სახედ ქ ვ - ა ვ - უნდა მივიჩნიოთ: გა-**ქვ-ავ**-დ-ა, ჩა-**ქვ-ავ**-ებ-ა... — ამ ფუძეს ააშკარავებენ.

ამისდა კვალად, განსხვავება ქართულსა და ზანურს შორის დეტერმინანტ-სუფიქსშია: ქართულში -**ავ**-აა, ზანურში -**ალ**-; მორფოლოგიურად ესენი ერთმანეთს შეესატყვისებიან.

10.	ჭან.	**მა-ფხ-ა**	დარი, ясная погода, "ясное небо"
	მეგრ.	**ზა-რ-ხ-ულ-**ი	ზაფხული, лето
	ქართ.	**ზა-ფხ-ულ-**ი	лето
	სვან.	**მა-ფხ-ა**	მოწმენდილი ცა, ясное небо

ტაონი მ ა ფ ხ ა ივასენ II 306_{22} დარი იქნება („ამინდი კარგი იქნება“, „ამინდი მოწმენდილი იქნება“)...

როგორც სამართლიანად აქვს შენიშნული პ. ჭ ა რ ა ი ა ს, ქართ. ზ ა ფ ხ უ ლ -ი, სვან. ლ უ ფ ხ ჷ, მეგრ. ზ ა რ ხ უ ლ -ი, ბ ზ ა რ ხ უ ლ -ი, აფხ. ა ფ ხ გ ნ ერთმანეთს უკავშირდება (იხ. "Об отношении абзазского языка к яфетическим" გვ. 35-37). **ზა**-, **ლუ-, მა-**[1] ძირეულ კუთვნილებას არ უნდა შეადგენდეს; ძირად **ფხგ-** ‖ **ფხჷ**-ს მიჩნევა გაზუსტებას საჭიროებს: -**ულ**- ქართულსა და მეგრულში, **-ჷ** — სვანურში დეტერმინანტი-სუფიქსებია.

სვანური **მა-ფხ-ა** იმეორებს ჭან. მ ა - ფ ხ - ა -ს მნიშვნელობითაც და აგებულებითაც.

ნ. მ ა რ ი ზ ა ფ ხ უ ლ -ს ყოფს **ზაფ-ხულ-ად** (იქვე, სარედაქციო შენიშვნებში); ასეთი დანაწევრება უმართებულოა.

საინტერესოა, რომ ჩაჩნურში -ო ვ ხ უ ნ - „თბილს“ ნიშნავს.

11.	ჭან.	**თვირ-**ი ‖ **მ-თვირ-**ი ‖ **მ-თვი-**ი ‖ „**მთურ-**ი“ M	თოვლი, снег
	მეგრ.	**თირ-**ი	” ”
	ქართ.	**თოვ-ლ-**ი	” ”

თ ვ ი რ ი -თი ქოძინ II 314_{4} თოვლიც ძევს... კიში მულუნ მ თ ვ ი - რ ი მთვასენ II 265_{2} ზამთარი დადგება („მოვა“), თოვლს დადებს („მოთოვს“)... მ თ ვ ი რ ი ზოი-ზოი ომთუს ქოგჲოჭკერენ I 480_{6} თოვლს „ძლიერ თოვა დაუწყია“... მ თ ვ ი რ ი -ნა დომთუ... I 480_{4} თოვლი რომ დადო („თოვლი რომ დათოვა“)... ჭიტა მ თ ვ ი ი -თ ი დომთვერეტუ I 447_{13} ცოტა თოვლიც დაედო...

[1] კერძოდ **ზა**- შესაძლოა ცალკე ძირი იყოს (სვან. **ზჺ̈ჲ** „წელიწადს“ რომ ნიშნავს, ეგევე **ზა**- უნდა იყოს).

ჭანურისთვის ამოსავალია თვირ-ი; თავკიდური **მ-** განვითარებულია ფონეტიკურად; ხმოვნებს შორის **რ**-ს დაკარგვა გვაძლევს მთვიი ვარიანტს... მთური ათინურისათვის მოჰყავს ნ. მარს: **ვი** → **უ:** მთვირ-ი → მთურ-ი.

მეგრ. თირ-ი შეიძლება ამ **უ**-ნიანი ვარიანტისაგან მივვიღოთ, მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ **ვი** → **ი:** თვირ-ი → თირ-ი.

ქართ. თოვ-ლ-ში **თოვ-** საერთოა სახელისა და ზმნისათვის: **თოვ-**ს — **თოვ-ლ-** (შდრ. **თეს-**ა — **თეს-ლ-**); **-ლ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია. **-ოვ-** სუფიქსად რომ მივვიჩნია, **თ-ოვ-** ზმნური ფუძე იქნებოდა, მაგრამ მისგან **-ლ-** სუფიქსის დართვით სუბსტანტივის მიღება გაჭირდებოდა.

12. ჭან. **მ-ჭიმა** — წვიმა, дождь
მეგრ. **ჭვიმა** — „ „
ქართ. **წვიმა** — „

არ ნდღას დიდო მჭიმა მჭიმუ I 423_{34} ერთ დღეს ბევრი იწვიმა... მაჟუანი დღას-თი ხოლო მჭიმა ქომოხთუ I 443_{23} მეორე დღესაც კიდევ წვიმა მოვიდა... მჭიმაქ დოხცინასენ. ენ კაი-ნა მჭიმას ნუხონდუნ, ვა ხცუნ, ჭუბრი ენ II 246_{10} წვიმა დაალპობს, ყველაზე მეტად რომ წვიმას უძლებს, არ ლპება, წაბლია...

წარმოშობით ეს სახელი მასდარია (იხ. **ჭიმ-** ზმნა). თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია. **ვი** → **ი** (მ-ჭვიმ-ა → მ-ჭიმ-ა); **ვი-** კომპლექსის ასეთი გამარტივება ხშირია ჭანურში.

13. ჭან. **ჩხ-ვაფ-ა** ‖ **მ-ჩხ-ვაფ-ა** ‖ **მ-ჩხ-ოფ-ა** — ციებ-ცხელება, სიცხე, жара, лихорадка
მეგრ. **სი-ნ-ჩხ-ე** — „ „ —
ქართ. **სი-ცხ-ე** — „

ანდღა დიდო ჩხვაფა რენ II 305_{6} დღეს ძალიან ცხელა... გზას დიდო მჩხვაფა იყვენ I 501_{16} გზაზე დიდი სიცხე ყოფილა... მჩხოფა დიდო პატი ძაბუნობარენ I 498_{18} ციება ძალიან ცუდი ავადმყოფობაა... მჩხოფაში ენ კაი ჭამი ხინა რენ I 494_{28} ციების საუკეთესო წამალი ქინაქინაა... ჰექ მჩხოფა ენ, ჰექ ვა ინჯირენ II 307_{29} იქ ცხელა („სიცხეა“), იქ დაძინება არ შეიძლება...

ძირეულია **-ცხ-** ქართულში, **-ჩხ-** ჭანურსა და მეგრულში; **-ოფ-**‖**-ვაფ-** სუფიქსია (განყენებულობისა); ქართულში **სი-** — **-ე** ტიპის განყენებული

ატრიბუტივი გვაქვს. მეგრული ქართულს მიჰყვება (შეთვისებულია?!); **ჩ**-ს წინ **-ნ-** ფონეტიკური დანართია.

ეგევე ძირი შეგვხვდება ატრიბუტივებში.

მეგრულში ეს ფუძე ქართულის მსგავსად „სიცხეს“ აღნიშნავს, ჭანურში კი „სიცხესაც“ და „ციებ-ცხელებასაც“.

14.	ჭან.	**ყინ-**ი ‖ **ცინ-**ი ‖ **ინ-**ი	სიცივე, ცივი,	холод, холодный
	მეგრ.	**ცინ-**ი	ყინვა, ცივი,	мороз, холодный
	ქართ.	**ყინ-ულ-**ი ‖ **ყინ-ელ-**ი	(ძვ. ქართ.)	мороз

ნე ყინი რენ, ნე ტუცა რენ I 412_{5} არც ცივა, არც ცხელა... აჲა სირთის ჯოხონს ყინი I 420_{30} ამ გორას (მთას) ქვია ცივი... ყინი წკაი ქოშუ I 435_{30} ცივი წყალი დალია... ნოღაშა გეფთით ვარ-დო-ნი, ყინი ტუ I 475_{5} ბაზარში (ქალაქში) რომ ჩავედით, სიცივე იყო... თილქი ცინი-თე დოხოცქუდორენ II 253_{1} მელია სიცივით მომკვდარა... ცინი ვა ცაფუნან ჰათეფეს II 309_{37} არ სცივათ ამათ („სიცივე არა აქვთ“)... ცინი ორას ტუცა ოდას დოხედათე II 266_{14} ცივ ამინდში ცხელ ოთახში დასხდებით... კაზეფეს-თი ინი ავესდორენ II 255_{13} ბატებსაც შესცივნიათ...

ყინ- ‖ ცინ- ძირი საერთოა ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში; ამ უკანასკნელში საერთო ნორმების თანახმად გვაქვს ყინ- — ხოფურში, ცინ- ‖ ინ- ვიწურ-არქაბულსა და ათინურში.

აღსანიშნავია, რომ ქართულში ეს ძირი დაირთავს დეტერმინანტ-სუფიქსებს: **-ულ**-ს ახ. ქართულში, **-ელ**-ს — ძვ. ქართულში. არც ჭანურში, არც მეგრულში შესაბამისი სუფიქსი არ გაგვაჩნია.

მნიშვნელობის მხრივ ყურადღებას იქცევს შემდეგი: ჭანურში ეს ძირი ატრიბუტივიცაა და სუბსტანტივიც; მეგრულში — თითქმის მხოლოდ სუბსტანტივია; ატრიბუტივის მნიშვნელობა ზოგს გამოთქმაში-ღა შერჩენია: ცინი წყარი — ცივი წყალი, ინჭა (ცინ-ჭა) — ჭა („ცივი ჭა“)...

ქართულში ყინელ-ი ‖ ყინულ-ი მხოლოდ სუბსტანტივია.

VII

დღე... ღამე... ცა... მნათობები... დღეების სახელები...

1. დღან-, ნდღა
2. სერ-ი
3. ჭუმან-ი, ოჭუმე, ჭუმენ, ჭუმე
4. ლუმჯუ, ლუმჯ-ი, ლიმჯ-ი
5. ღომან, ღომა
6. ორდო
7. მწკუფ-ი
8. თე
9. ცა
10. მყორა, მყოა, მყურა, მყუა, მჯორა, ბყორა
11. თუთა
12. მურუცხ-ი
13. წანა, წო
14. სთველ-ი
15. მყაჩხა, ბყაჩხა
16. თუთაჩხა
17. ჯუმაჩხა
18. ცაჩხა, ჩაჩხა, საჩხა
19. ობიჩხა, ობიშხა
20. გუმათუთა, გუმა, გიმუა

1. ჭან. **დღ-ა** (← **დღ-ალ-**) ‖ **ნ-დღ-ა** — დღე, день

მეგრ. **დღ-ა** (← **დღ-ალ-**) — " "

ქართ. **დღ-ე** (← **დღ-ევ-** ‖ **დღ-ენ-**) — "

სვან. **ლა-დელ** — " "

არ დ ღ ა ს დიდი ხოჯა სოთხანი იგზალეენ I 396_{11} ერთხელ („ერთ დღეს“) დიდი ხოჯა სადღაც წასულა... არ-ჟურ დ ღ ა ’ ჭკულე I 406_{10} ერთი ორი დღის შემდეგ... არ ნ დ ღ ა ს დიდო მჭიმა მჭიმუ I 423_{34} ერთხელ („ერთ დღეს“) დიდი წვიმა მოვიდა... ნაკო ნ დ ღ ა რე, ბათომის ბორტი II 246_{22} რამდენი დღეა, ბათომში ვიყავ... ხუთ ნ დ ღ ა დო ხუთ სერის გზას ბორტით II 290_{10} ხუთ დღესა და ღამეს გზაში ვიყავით... შქი’ნ დ ღ ა დო შქით სერის დუგუნი დივუ II 278_{11} შვიდი დღე და შვიდი ღამე ქორწილი იყო... კატა’ნ დ ღ ა ს კითხუმან... II 280_{18} ყოველ დღე კითხავენ... არ დ ღ ა ს დუჯოხუ II 254_{21} ერთ დღეს დაუძახა... დ ღ ა ლ ე ფ ე ში ჯოხოფეენ I 538_{15} დღეების სახელებია... დ ღ ა ლ ე ფ ე... II 312_{18} დღეები...

როგორც მრავლობითის წარმოება გვიჩვენებს, ამ სიტყვის ფუძე ჭანურსა (და მეგრულში) არის **დღ-ალ-; -ალ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია[1]. **დღ-** იგივეა, რაც ქართულში. -**ალ**- დეტერმინანტს ქართულში შეესატყვისება -**ევ**- ‖ -**ენ**-: დღ-**ევ**-ან-დ-ელ-ი... ძვ. ქართ. დღ-**ენ**-დ-ელ-ი...

სვან. ლ ა - დ ე ლ საგულისხმოა ორის მხრით: ჯერ ერთი, მას და-ცული აქვს ნივთის კატეგორიის თავსართი **ლა-;** მეორეცაა და **დელ-** ფუძეს ხმოვანი აქვს შენარჩუნებული (ალბათ, იმიტომ, რომ არ მოსდევს ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი, — თუმცა ხმოვნის დაკარგვა პრეფიქსისეულ ხმოვანსაც შეეძლო)...

სვან. **-დელ-** გვაფიქრებინებს, რომ ქართულსა და ზანურშიც **დ**-სა და **ღ**-ს შორის ხმოვანი უნდა ყოფილიყო; იგი დაკარგულა დეტერმინანტ-სუფიქსთა — -**ალ**-, -**ევ**-, -**ენ**- — დართვისას არა მარტო ქართულში, არამედ ზ ა ნ უ რ შ ი ც (რომლის წარმომადგენელ კილოებს ამჟამად ხმოვანთა რედუქცია ეუცხოებათ).

თუ სვან. **-დელ-** ქართულის კანონზომიერი შესატყვისია (და არა შეთვისებული ქართულიდან), ქართულისათვის მივიღებდით **დალ-**ე ფუძეს

[1] გვაქვს **-ან-** სუფიქსიც (იხ. აქვე ქვემოთ ა ნ - დ ღ - ა ნ - ე რ - ი)...

(სვან. **-ე-**, ქართ. **-ა-**); შესაბამისად ზანურში გვექნებოდა **დოლ-ა**(ლ-)...

აღსანიშნავია, რომ ჭანურ ნაწარმოებ ფუძეებში დეტერმინანტ-სუფიქსად **-ან**-იც გვაქვს: ა ნ -დ ღ ა ნ - ე რ - ი — დღევანდელი: ა ნ დ ღ ა - ნ ე რ ი დულჲა ჭუმენშა ვა ნაშქვა! I 443_4 დღევანდელი საქმე ხვალისთვის არ გადადო („არ მიუშვა“, „არ მიატოვო“)!...

დღა-დან ნაწარმოები ფუძეები:

ჰან-დღა II 243_{12} **ან-დღა** II 311_{22}, II 337_{14}... „**ჰამდღა**“, „**ამდღა**“ M დღეს, „ამ დღეს“- (შდრ. „ამაღამ“), **ან-დღ-ან-ერ-ი** I 443_4 დღევანდელი...

ნ-დღ-ურ-ა: ნ დ ღ უ რ ა ამუს ვა მეჩუ ქიფიტი II 263_7 წეღან ამას არ მისცა ასანთი... ნ - დ ღ უ რ ა -ს ვარიანტებია: **მდღუა, მდღოა...** მ დ ღ უ ა ნა-მექჩი ჩხომეფე, სო იდი? II 247_{25} წეღან რომ მოგეცი, თევზები, სად წაიღე?... ცალი გომაჭიმოშუ-ჲა. მ დ ღ ო ა -თი ჰაშო მიღუტუ-ი-ა? II 276_{33} ყელი მომეღრიცაო. წეღანაც ასე მქონდაო?...

თავკიდური **მ-** || **ნ-** აქ ფონეტიკური დანართია.

დღ-ალ-ეულ-ი: ჰელბეთ — ჰაქ ელეგიხერ — დ ღ ა ლ ე უ ლ ი მომჩათენ II 304_{20} აქ გვერდით გიზივარ — ალბათ, დღიურ [გასამრჯელოს] მომცემთ!.. ორძო ნა-მოგიღი, ა რ დ ღ ა ლ ე უ ლ ი ჩქვა მომჩარე II 305_7 სკამი რომ მოგიტანე, ერთ დღიურ [გასამრჯელოს] კიდევ მომცემ...

ნ-დღ-ალ-ერ-ი || **ნ-დღ-ალ-ე-ი**: მან ნ დ ღ ა ლ ე რ ი ხუთ თუღულა ვა ეშამაღენ I 430_2 მე დღისით ხუთ აგურს ვერ ავიტან... ია მა ოხოი ჩქიმის ნ დ ღ ა ლ ე ი ვა მაძიენ I 412_{23} იმას მე ჩემ სახლში დღისით ვერ ვპოულობ... ნ დ ღ ა ლ ე ი -ნა ვა მულუნ II 374_{26} (ხოფ.) დღისით რომ არ მოდის...

ონ-დღ-ერ-ი || **ონ-დღ-ე:** ო ნ დ ღ ე რ ი ს ხოჯეფე ქონუშქუ II 247_{23} შუა დღეს ხარები გამოუშვა... ჰაწი ო ნ დ ღ ე რენ II 243_{13} ახლა შუადღეა...

გე-ნ-დღ-ან-ი „ზეგ“: II 243_{17}, II 311_{22}... ჯ ე - ნ - დ ღ - ა ნ - ი: II 337_{17}, II 344_{33}: ოჭუმეში უკაჩხენი ჯ ე ნ დ ღ ა ნ ი იენ — „ხვალის შემდეგ“ („უკანა“) ზეგ იქნება...

2. ჭან. **სერ-ი** || **სე-ი** ღამე, ночь
მეგრ. **სერ-ი** „ „
ქართ. **სერ-ობ-ა** ვახშმობა, "вечеря"

სი ს ე რ -ნა გოუფ, ია მა ოხოი ჩქიმის ნდღალეი ვა მაძიენ I 412_{22} შენ რომ ღამით ეძებ, იმას მე ჩემ სახლში დღისით ვერ ვპოულობ... ს ე - რ ი შ გვერდის ომგარინუ ქეტრუხუ I 510_{20} შუაღამეს („ღამის შუაში“)

ატყდა ტირილი... სერი დინჯირუ II 281_{27} ღამე დაიძინა... სერი ქერვანეფე მოიტეს II 250_{17} ღამე ქარავანი („ქარავნები“) მოდიოდა... ჰექ ქობორტით არ სეის II 290_{35} იქ ვიყავით ერთი ღამე...

ეს ერთადერთი სიტყვაა ამ შინაარსის გადმოსაცემად ჭანურსა და მეგრულში; ქართულში ეს სიტყვა მხოლოდ საგანგებო შემთხვევაში გვაქვს, ისიც ძვ. ქართულში: სერობა — ვახშმობა; „საიდუმლო სერობა“ — ახალ აღთქმაში. ეს უფრო იმის მაჩვენებელია, რომ ძვ. ქართულში ეს სიტყვა ზანურიდანაა შეთვისებული, ვინემ იმისა, რომ ქართულშიც ეგევე ფუძე იხმარებოდა.

თვით ჭანურსა და მეგრულში ღამე- ფუძის შესატყვისი გვქონდა (იხ. **ღომან-**); შეუძლებელი არ არის სერ- ფუძე ზანურში შეთვისებული იყოს; ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ხუნძ. სორდო́ „ღამე“; ეგევე ძირი სხვა კავკასიურ ენებშიც გვხვდება; ამაზე — სხვაგან.

სერ-თან დაკავშირებით უნდა მოვიხსენიოთ:

ჰამ-სერ-ი ‖ ამ-სერ-ი — მეგრ. ამ-სერ-ი — ამაღამ... ჰამსერი ჰაქ ჰოთელის ქოდოდგითით II 291_{5} ამაღამ აქ სასტუმროში დადექით... „სი ჰაქ მოთ ჯან ამსერი?“ II 250_{19} „შენ აქ რად წევხარ ამაღამ?“...

ჰამ-სენერ-ი — ამაღამდელი: ...სიჯას დაჭკინდუ ჰამსენერი ხორონის II 303_{13} სიძე დაიღალა ამაღამდელს ცეკვაში...

სერი-ნდღალერ-ი — დღე და ღამ: სერი-ნდღალერი ნჯირი ვა იქომს II 331_{37} „დღე-ღამ არ სძინავს“ („ძილს არა იქმს“)...

ტოქსე-ი ‖ **ტოცხერ-**ი ‖ **ტოცხე-**ი — ამას წინათ, წინა დღეებში:

„ვა გიჩქინან-ი, ტოქსეი მამუდიში კულანი-ნა ხასანის მეჩეს?“ I 514_{19} „არ იცით, რომ ამას წინათ მამუდის ქალიშვილი ხასანს მიათხოვეს?“... ტოქსეეფეს დიდი დუგუნი ტუ I 514_{18} წინეებზე დიდი ქორწილი იყო... ტოცხერი არ კოჩი... ქომოხთუ I 477_{9} ამას წინათ ერთი კაცი მოვიდა... ტოცხეი მატოის ფორტოკალე ქომოვოკიდით I 478_{26} ამას წინათ ნავზე ფორთოხალი დავტვირთეთ...

3. ჭან **ჭუმ-ან-**ი ‖ **ო-ჭუმ-ე** ‖ **ჭუმ-ენ-** ‖ **ჭუმ-ე** დილა, ხვალ, утро, завтра
მეგრ. **ო-ჭუმ-არ-ე; ჭუმ-ე** ‖ **ჭუმ-ან-**ი „ „
ქართ. —

„ჭუმენ თიკანი სქანი ქოპჭკომათ!“ I 402_{4} ხვალ... შენი ბატკანი შევჭამოთ!... „ჭუმენ ჭუმანიში დაჰა კაი იშთიათენ გაჭკომენ!“ I

453_2 „ხვალ დილას კიდევ უფრო მადიანად შეჭამ!“... ჭუმანიშა ფარა მუში შუნტუ I 442_{11} დილამდის თავისი ფული ახსოვდა... კოჩიქ ჭუმანიში ორდო ქისელუ I 432_{25} კაცი დილით ადრე ადგა... საათი შქვითის ჭუმანიში ჲეისელთ I 506_4 დილის შვიდ საათზე ვდგებით... ჟურ საათიშა ჭუმანინერი დერსეფე ჩქინი ვიგურაფთ I 506_3 ორ საათამდის ხვალინდელ ჩვენს გაკვეთილებს ვსწავლობთ... ჭუმანი ჭუმანიშე მეჶთარე, ჭუმანი ლიმჯი მეჶთარე II 337_{10} ხვალ დილიდან მივალ, ხვალ საღამოს მივალ... ოჭუმე ჭუმანიში მა ბათომიშა ბიდარ. ოჭუმე ჲემა მა ბათომიშე მოფთარ... II 344_{29} (ართაშ.) ხვალ დილას მე ბათომში წავალ. ხვალ შუადღეს მე ბათომიდან მოვალ... ჭუმე ბელქი კაი ორა იცვასენ II 244_{12} ხვალ ეგების კარგი ამინდი იქნეს... ჰანდღა ჭუმანიშე მახოშა ქჲელაფთი II 244_{13} დღეს დილიდან მახოში ავედი... ჭუმე... ჭუმე ლუმჯი, ჭუმენ საბაჰთან II $311_{22,24}$ ხვალ... ხვალ საღამო, ხვალ დილით... „სი ჰანდღა ჭუმანი ბაზარიშე ვა იდი-ი?“ II 290_{25} „შენ დღეს დილას ბაზარში არ წახვედი?“... ჭუმანი დივუ-შ-კულე ონჯირეს ქეისელუ II 254_{26} დილა რომ გათენდა („რომ შეიქნა“), საწოლიდან ადგა... ჭუმანიშ უკულე მუ-თი ვა მიშკომაფუნ II 333_{37}- დილას აქეთ („შემდეგ“) არაფერი მიჭამია... ოჭუმე ბიდათ ლივადიშა! II 349_{30} ხვალ წავიდეთ ყანაში...

ძირეულია **ჭუმ-;** მას ჭანურში ორგვარი დეტერმინანტი-სუფიქსი გააჩნია: -**ან**- და -**ენ**-; ჭუმ-ან- — „დილას“ აღნიშნავს; ჭუმ-ენ- — „ხვალე“-ს; ამ უკანასკნელს ხშირად ბოლოკიდური -**ნ**- მოკვეცილი აქვს (ჭუმ-ე); ჭუმ-ან-თან ამას ადგილი არა აქვს (-**ნ**-ს გამძლეობას შეიძლება ხელს უწყობდეს ის, რომ ეს სახელი იბრუნვის და **-ნ** ყოველთვის ბოლოკიდურ თანხმოვანს არ წარმოადგენს). ჭუმ-ე **ო-** თავსართითაც გვხვდება: **ო-** ჭუმ-ე ...

ჭუმან-ისა და ჭუმენ-‖ჭუმე-ს დიფერენციაცია რომ მეორეული მოვლენაა, ეს ჩანს ათინურიდან, სადაც ჭუმანი ჭუმანიშე (— „ხვალ დილიდან“ — იხ. აქვე ზემოთ) გამოთქმაში ერთი და იგივე ჭუმან- ფუძე აღნიშნავს „ხვალე“-საც და „დილა“-საც.

ამასვე მოწმობს ჭუმან-ინ-ერ-ი- „ხვალინდელი“ (იხ. აქვე ზემოთ მაგალითებში).

ამავე თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ მეგრულში „ხვალე“-ს მნიშვნელობით ზუგდ.-სამურზ. ჭუმან-ი გვაქვს, სენაკ. — ჭუმე; ხვალინდელი კი ყველგან — ჭუმენერ-ი-ა. მეგრ. ო-ჭუმ-არ-ე — „დილა“ ჭან. ო-ჭუმ-ე-ს მიჰყვება აგებულებით, ოღონდ აქ **-არ-** სუფიქსია „მეტი“: **ო-** — **-არ-ე** ტიპის წარმოება გვაქვს. „დილა“ და ხვალე“ სხვა ენებში-

აც არის ერთი და იმავე სიტყვით გადმოცემელი; ასე, მაგ., რუს. завтра ← за утра, ე. ი. „დილის შემდეგ“; გერმ. der Morgen — დილა, Morgen — ხვალ.

მნიშვნელობათა ერთნაირი განვითარება ამგვარ შემთხვევაში დამოუკიდებლივ ხდება და არავითარ გენეტურ ურთიერთობას არ მოასწავებს.

ქართულში **ჭუმ-** ძირი ან მისი შესატყვისი არა ჩანს.

4. ჭან. „**ლუ-მჯ-უ**“ M ‖ **ლუ-მჯ-**ი ‖ **ლი-მჯ-**ი — საღამო, вечер
მეგრ. **ო-ნჯ-უ-ა** — ” ”
ქართ. [**-ძ-ინ-**] — [спать]

ლიმჯიში ქომოულუ I 427_{34} საღამოს მოვალ... ლიმჯიშ ოხორჯა გუიქთუ ყონაშე I 428_{11} საღამოს ცოლი დაბრუნდა ყანიდან... ლუმჯი, ჭუმანი ჭაკუჭი გეჩამტუ II 254_{18} საღამოს, დილას ჩაქუჩს ურტყამდა... ოჭუმე ლიმჯი II 344_{30} ხვალ საღამოს... ჭუმე ლუმჯი II 311_{24} ხვალ საღამოს... ჰანდღა ლუმჯიში მახოშენ თხირნალიშა გელაფთარე II 244_{14} დღეს საღამოს მახოდან თხირნალს ჩავალ... ლუმჯუშე (ლუმჯიშე) დოთანაშა (ვიწ.) — საღამოდან დილამდის („გათენებამდის“)... (ნ. მარი, ჭან. გრ., გვ. 164).

ჭან. ლიმჯი უნდა მომდინარეობდეს ლუმჯუ-საგან. ათინურში **ლი**-ს ქონა დამაფიქრებელია, მაგრამ **ლი-** → **ლუ-ს** ვერ ვივარაუდებთ. მით უფრო, რომ ნასახ. ზმნაში **ლუ-** გვაქვს. ბოლოკიდურ **-უ**-ს სასარგებლოდ ლაპარაკობს მეგრ. ონჯ**უ**ა-ს **-უ-** ც.

თავსართები **ლუ-** ‖ **ო-** ფუნქციით შეესატყვისებიან ერთმანეთს. მეგრ. **-ნ-**, ჭან. **-მ-** ფონეტიკური დანართი უნდა იყოს. ამგვარად, ძირად ვიღებთ **ჯ**-ს: ეს იგივე ძირი უნდა იყოს, რაც ჯ-ან-ს, ჯ-ირ-ში — „წევს“, „ძილი“ — გვაქვს: ლუმჯი ‖ ლიმჯი — მეგრ. ონჯუა, მაინჯ-ე — „ძილის დრო“, „საძინებელი დრო“.

ამ სახელიდან იწარმოება ზმნა (იხ. **ლუმჯ-** ზმნებში).

ქართულში ეს ფუძე არა გვაქვს (თუ ძინ-ს არ დავუკავშირებთ)...

5. ჭან. **ღომ-ან** ‖ **ღომ-ა** — გუშინ, вчера,
მეგრ. **ღუმ-ა** — წუხელ, вчера ночью
ქართ. **ღამ-ე** — ночь

ღომან ოხორის ფხეტი-ში... I 475_{2} გუშინ შინ („სახლში“) რომ ვიჯექ... ღომან მელე მეკაფთამინტუ I 479_{13} გუშინ გაღმა გადასვლა მი-

ნდოდა... ღომა ორა ცინი ტუ II 244_{22} გუშინ ციოდა („ამინდი ცივი იყო";... სი ღომან ჭკომი... II 254_{14} შენ გუშინ ჭამე... ღომან კაი ორა ტუ II 244_{12} გუშინ კარგი ამინდი იყო... ღომა, ღომანერი ოღინეში დღა II 311_{23} გუშინ, გუშინის („გუშინდელის") წინანდელი დღე... ღომა ვარ... (ღომაში წოხლენერი) II $337_{17,18}$ გუშინ არა... (გუშინის წინანდელი)... ჰუჲ — ანდღა, წოხლე — ღომა II 344_{29} ახლა — დღეს, წინათ — გუშინ...

ღამე-ს კანონზომიერი შესატყვისია ღომა: ბოლოკიდური **-ა** დეტერმინანტი-სუფიქსის ნარჩენია; სრული სახით იყო ღომ-ან, რომელიც შენახულია ხოფურში (სპორადულად არქაბულშიც) და ნაწარმოებ ფუძეში ღომან-ერ-ი — „გუშინდელი".

ჭანური ღომა-ს ვარიანტია ღუმა- მეგრული: **ო → უ მ**-ს მეზობლობაში.

ბოლოკიდური **-ნ** აღდგება მეგრულშიც ნაწარმოებ ფუძეში: ღუმანერ-ი — „წუხანდელი"...

ჭანურისა და მეგრულის ჩვენებათა მიხედვით ქართული **ღამ-ე-** ← **ღამ-ენ...** საინტერესოა ამ ფუძის მნიშვნელობათა ურთიერთობა: „ღამე" — „წუხელ" (მეგრ.) — „გუშინ" (ჭან.). ამოსავალია ის მნიშვნელობა, რომელიც ამ ფუძეს ქართულში აქვს. მეგრულში „ღამის" წარმოდგენა კიდევ გვაქვს, თუმცა „წინა ღამეა" ნაგულისხმევი. ჭანურში კი ის აღნიშნავს დღეს, რომელიც ამ ღამეს წინ უძღვის: „გუშინ". ამ მხრივ ჭანურში ისეთივე სემასიოლოგიური გზაა გავლილი, როგორიც „ხვალე"-ს შემთხვევაში: „დილა" — „ხვალე" (იხ. **ჭუმან-ი**); „ღამე" — „გუშინ"...

ასეთივე ვითარებაა სვანურშიც: ლეთ — ღამე, ლäთუ̂შ — ღამით, ლათ — გუშინ; ლეთ და ლათ რომ ერთი და იგივე ფუძეა, ამას ლäთუ̂შ — „ღამით" — მოწმობს.

ასევე: რუს. вчера და вечер ერთმანეთთან ისეთსავე კავშირშია, როგორც утро და завтра.

ღომა || ღომან-ისაგან ნაწარმოები ფუძეებია:

ღომა-მ-ჯი — „წუხელ"; შედგება იგი ღომა- და მჯი-საგან (იხ. **ლუ-მჯი**)... ღომამჯი-ნა მოხთუ, ლაპარდე ტუ I 481_{30} წუხელ რომ მოვიდა, ტყის კატა იყო... ღომამჯი ჯუმალეფე ჩქიმი მზოღაშა იდერეტეს I 534_{31} წუხელ ჩემი ძმები (სათევზაოდ) ზღვაზე წასულიყვნენ... ღომამჯი II 311_{24}... ღომამჯი მა დერეს კალმახა პჭოფი II 244_{16} წუხელ მე მდინარეში კალმახი ვიჭირე...

საინტერესოა, რომ მეგრულში ღომამჯი ღუმენჯი-ს სახით გვაქვს და ნიშნავს „გუშინ საღამოს": ღუმა+ინჯ-ი; აქ ღუმა მე-

გრულშიც ნიშნავს „გუშინ“-ს (როგორც ეს არის ჭანურში)...

ღ ო მ ა მ ჯ ი -ს გარდა ღ ო მ ა შედის **ღომა-სერ**-ში II 244_{16} (მეგრ. ღ უ მ ა - ს ე რ - ი—) „გუშ-ღამ“, წუხელ...

ღომან-ერ-ი — „გუშინდელი“ (მეგრ. ღ უ მ ა ნ - ე რ - ი — „წუხანდე-ლი)...

6. ჭან. **ორდო** ადრე, მალე, рано, скоро
მეგრ. **ორდო** დილა, утро
ქართ. **ადრე** рано

სკანიშენ ო რ დ ო ქომოხთუ II 272_4 შენზე ადრე მოვიდა... ოხორჯა კოჩიშენ დაჰა ო რ დ ო ოხორიკელე იგზალუ I 432_{24} ქალი („ცოლი“) კაც-ზე ადრე წავიდა შინისკენ... კოჩიქ ჭუმანიში ო რ დ ო ქისელუ I 432_{25} კა-ცი დილით ადრე ადგა... ო რ დ ო მოხთი... II 321_7 მალე მოდი... სი ჭარი დო ოკაჩხე ო რ დ ო ბიგზალარე... ჲანო ვა მოფთი, ო რ დ ო მოფთი II 347_4 შენ წერე და მერე ადრე წავალ... გვიან არ მოვსულვარ („არ მოვე-დი“), ადრე მოვედი... ჰუჲ მოხთასერე ო რ დ ო შ ე II 337_{28} ახლა მოვა მალე („ადრითგან“)... ო რ დ ო მეხთი-ა I 507_2 ადრე მოდიო... გჲაი ო რ - დ ო მე-ჩი-ა... I 507_{12} საჭმელი მალე (ადრე) აჭამეო...

ო რ დ ო ადრე-ს ეკვივალენტია; მხოლოდ ბოლოკიდური **-ო** არ იყო მოსალოდნელი: უნდა გვქონოდა *ო დ რ ა → ო რ დ ა ... -**დრ**- → -**რდ**- მე-გრულისა და ჭანურისათვის ბუნებრივია.

მნიშვნელობა ჭანურშიც ისეთივეა, როგორც ქართულში: „ადრე“. მეგრულში კი ო რ დ ო „დილას“ ნიშნავს; ამ მნიშვნელობით ო რ დ ო -ს გამოყენება მეგრულში მეორეული მოვლენა უნდა იყოს (ახლაც იხმარება ო - ჭ უ მ ა რ - ე **ჭუმ-** ძირისაგან ნაწარმოები და ეს არის ძირითადი სიტ-ყვა ჭანურისათვისაც და მეგრულისათვისაც; იხ. **ჭუმან-**). ა დ რ ე და ო რ დ ო - რომ კავშირშია ერთმანეთთან, ეს აღნიშნული აქვს ი. ყ ი ფ - შ ი ძ ე ს (მეგრ. გრამ., ლექსიკ., გვ. 294).

7. ჭან. **მ-წკ-უფ-**ი ‖ **მ-წუფ-**ი ბნელი, წყვდიადი, темнота, мрак
მეგრ. —
ქართ. **წყვ-დ-ი-ად-**ი ‖ ძვ. ქართ. **წყუ-დ-ი-ად-**ი „ „

„მ წ კ უ ფ ი ს გალენ-ი ეკულე?“ I 503_{20} ბნელში შეძლებ წასვ-ლას?... საბახთან მ წ კ უ ფ ი თ ე ... ეშელუ II 272_{15} დილას სიბნელით (ჯერ... კი-დევ რომ ბნელოდა, ისე) ...ამოვიდა... დოთანუ. ჭუმანიში მ წ უ ფ ი თ ე მოვისელით II 238_{26} გათენდა. დილას ჯერ კიდევ სიბნელეში ავდექით...

ძირეული მასალა ჭანურში **წკ-** უნდა იყოს; **უფ-** სუფიქსი ჩანს. თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია. მ წ უ ფ -ი ათინური ვარიანტია.

ეს **წკ-** იგივე უნდა იყოს, რაც ქართ. **წყვ-** წ ყ ვ - დ ი ა დ -ში რომ გვაქვს (წ ყ ვ - დ ი ა დ - ი ← წ ყ ვ - დ - ი ვ - ა დ - ი ← წ ყ უ - ე დ - ი ვ - ა დ - ი ?).

მეგრულში შესაბამისი ფუძე არა ჩანს. „სიბნელე“ მეგრულად „უკ (უ) მ ე ლ ა “-დ ითქმის; იხ. ს ა ბ ა : „უკუნ-ი — ბნელი წყუდიადი“.

8. ჭან. **თ-ე** სინათლე, **свет**
მეგრ. **სი-ნ-თ-ე || სი-ნა-თ-ე** „ „
ქართ. **ნა-თ-ელ-**ი „

[ფაკლა]-ნა იღასინონ, კოჩი გალე გამულუნ დო ქიφიტი გილუჩხანკეფს დო ექ ქონუდვინაფს. ეკულე ოხოი მუშიშა ნიტა-ში, გზას კაი თ ე აყვენ ე-დო ია თ ე თ ე ნ ოხოიშა ქომულუნ I 506_{22} ჩირაღდანი რომ უნდა წაიღოს, [ის] კაცი გარეთ გამოვა და ასანთს გაჰკრავს და იქ მოუკიდებს. შემდეგ შინ („თავის სახლში“) რომ მიდიოდეს, გზაზე კარგი სინათლე ექნება და იმ სინათლით შინ („სახლში“) მოვა...

ნ. მ ა რ ს მოჰყავს გამოთქმა თუ თ ა ს - თ ე „მთვარის სინათლე“ (ხოფურსა და ათინურზე მითითებით). თ უ თ ა შ - თ ე — არქაბულზე მითითებით (ჭან. გრ., გვ. 166).

ფუძეა **თე;** მასში ძირეულია **თ-;** მეგრულში ამ **თ**-ს წინ **ნ-** არის ფონეტიკურად განვითარებული; ს ი - ნ ა თ - ე ახალია; ესაა — ქართულიდან შეთვისებული, ოდნავ გამარტივებული ს ი - ნ ა თ ლ ე; ს ი - ნ - თ - ე - შ ი **სი-** ს ი ნ ა თ ე - ს ანალოგიით დართული უნდა იყოს: **ნ-** ფო-ნეტიკურადაა განვითარებული და **თ-ე** ჭანურის **თ-ე**-ს ხვდება. თუ **სი**-ს განყენებულობის მაჩვენებელ აფიქსად მივიჩნევდით, მაშინ ბოლოსართი **-ე**-ც ამ წარმოების მონაწილე იქნებოდა: **სი-** — **-ე.** მაგრამ **-თ-** ხომ სუბსტანტივია და არა ატრიბუტივი; სუბსტანტივისაგან განყენებულობის საწარმოებლად **სი-** — **-ე** არ გამოდგებოდა.

თ- ძირი გვაქვს ქართ. ნ ა - **თ** - ე ლ - შ ი, მ **თ** ი ე ბ - შ ი, გ ა ნ **თ** ი - ა დ - შ ი. ეს უკანასკნელი მიღებულია გან-თე-ად-ისაგან: **გან-თე-ად** → **გან-თი-ად:** ერთშაფათსა მას მსთჳად გ ა ნ თ ი ა დ მოვიდეს სამარესა მას (ადიშის ოთხთავი, ტაბ. $154b_1$ ფოტოგამოცემისა). ეგევე ძირი უნდა გვქონდეს **მ-თ-იებ-**ში, რომელიც ძველს ქართულში „ცისკრის ვარსკვლავს“ ნიშნავდა და „მანათობელს“, „გამთენებელს“[1] უდრის ეტიმოლოგიურად.

---

[1] მეგრ. „გ გ მ ა თ ა ნ ე მურიცხი“.

თე- სახელისაგან იწარმოება თ-ა ნ- ზმნური ფუძე: დო-**თ-ან**-უ II 338_{15} „გან-თ-ენ-ა“... (იხ. ზმნებში **თან-**).

9. ჭან. **ცა** || **მ-ცა** ცა, небо
მეგრ. **ცა**
ქართ. **ცა**
სვან. **დე-ც**

„ბაშკაფე ქიმი ზოღაშ თუდე გულვან-ჲა, ქიმი — ც ა შ ი ჸინ! სი ნესირე-ჲენსურუ-ს ქოდოსქიდი-ა?“ I 504_{5} სხვებიო ზოგი ზღვის ქვეშ დადიანო, ზოგი — ცის ზევით! შენ ნესირე-ჲენსურუს შერჩიო („ნესირე-ჲენსურუზე დარჩიო“)... ც ა ს მენდოწკედუ-ნ, თუთა ჰექ ქოძირუ, ც ა ს ქონოჭაბუნ II $283_{19,20}$ ცას რომ შეხედა, მთვარე იქ ნახა, ცასაა მიკრული („მიწებებული“)... ცა მელამს, ბიმტათ! II 284_{11} ცა გვატყდება („ვარდება“) გავიქცეთ!.. მჯორა მ ც ა ორენ (ონ) II 343_{20} მზე ცაზეა...

ეს ფუძე საერთოა ქართველური ენებისათვის: სვანურში მას ნივთის კატეგორიის თავსართი **დე-** შერჩენია. მაგრამ სვანური „ხუთშაბათის“ სახელში ცა̈-შ **ცა-** ფუძე-ს გვაძლევს უპრეფიქსოდ.

ნ. მ ა რ ი ვარაუდობს, რომ ჩ ა ჩ ხ ა -ში („ხუთშაბათი“, იხ. **ჩაჩხა**) შენახულია ზანური კანონზომიერი ეკვივალენტი **ჩა** (იხ. ჭან. გრ., გვ. 213); თუ ეს ასეა, მაშინ **ცა** ჭანურსა და მეგრულში ქართულიდან შესული აღმოჩნდებოდა; ჭან. **ჩა** კი დაკარგულად უნდა მიგვეჩნია. მაგრამ **ცა-** რომ ქართულიდან შეთვისებული არ უნდა იყოს, ამას სვან. **დე**-ც მოწმობს.

რაც შეეხება ჩ ა - ჩ ხ ა -ს, იგი ასიმილაციის გზით არის მიღებული ც ა - ჩ ხ ა -საგან (შდრ. მეგრ. ც ა - შ ხ ა) და **ჩა**-ს არსებობის დასადასტურებლად არ გამოდგება.

10. ჭან. **მჟ-ორ-ა** || **მჟ-ო-ა** || **მჟ-ურ-ა** || **მჟ-უ-ა** || **მჯ-ორ-ა** || „**ბჟორა**“ M მზე, солнце
მეგრ. **ბჟა**
ქართ. **მზე**
სვან. **მიჟ**

უწვეს-ქი „ჰენი დიდი მ ჟ ო რ ა რენ!“. მენდახთუ მ ჟ ო რ ა შ ე. მ ჟ ო რ ა ქ უწუ-ქი... II 280_{31} უთხრეს, რომ „ყველაზე დიდი მზე არის!“ წავიდა მზესთან. მზემ უთხრა, რომ... მ ჟ ო რ ა ს მენდებოწკედი-ში, დომაჩინდუ II 304_{22} მზეს რომ შევხედე, ცხვირს დამაცემინა... მ ჟ ო რ ა თ ე

ვოხომინაფ-ჲა I 401_{5-6} მზეზე („მზით“) ვაშრობო („ვახმობო“)... [ჲალი] მჟოას ქონუმფინერენ... [ჲალი] მჟოას ქაგუინწკეენ I 501_{16} [ერბო] მზეზე „გაუფენია“... [ერბო] მზეზე გამდნარა („გახსნილა“)... ბურბუს, მჟურა-ნა გეხთას, ოფუთხინუ დო გჲარი ოგორუ უჩქინ I 494_{25} ღამურა, მზე რომ ჩავა, ფრენასა და საჭმლის ძებნას იწყებს („იცის“)... მჟუა ბირდენ-ბირე ქაგამახთუ I 462_{24} მზე მოულოდნელად გამოვიდა... მჟუა-ში თოლი გეხთუ-ვა-გეხთუ-ჲა-ში I 442_{2} მზის თვალი ჩავიდა თუ არა... მჟუა-ნა ჲულუნ-კელენი... I 420_{29} აღმოსავლეთისა („მზე რომ ამოდის იმ მხრისა“)... მჯორა მცა ორენ II 343_{20} მზე ცაზე არის...

ჭანური ვარიანტებისათვის ამოსავალია **მჟ-ორ-ა** || **მჟ-ურ-ა;** ხმოვნებს შორის **რ**-ს დაკარგვით ვიღებთ **მჟ-ო-ა** || **მჟ-უ-ა-ს; ჟ-** → **ჯ-** ართაშნულში გვაქვს.

მჟ-ორ-ა || **მჟ-ურ-ა** ფუძეში ძირეულია **მჟ-;** იგი კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **მზ**-ს; **ორ-** || **-ურ-** სუფიქსს არც ქართულში გააჩნია შესატყვისი, არც მეგრულში და არც სვანურში... მაგრამ ჭანურში მზე მჟა-დაც რომ ითქმოდა (-**ორ**- || -**ურ**- სუფიქსების გარეშე), ამას ცხადყოფს კვირადღის სახელწოდება: **მჟა-ჩხა** || **ბჟა-ჩხა** (იხ.).

მეგრ. **ბჟა** ← **მჟა** (შდრ. ჭან. მჟაჩხა || ბჟაჩხა).

სვან. **მიჟ** იმის მაჩვენებელია, რომ **მზ-** || **ბჟ**-ს ძირეულ თანხმოვანთა შორის ხმოვანი უნდა ყოფილიყო; ეს ხმოვანი მომდევნო სუფიქსეულ ხმოვანთა (**-ე,** -**ა**, **-ორ** || **-ურ**) ზეგავლენით დაკარგულია.

შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერ. ისტ. I, გვ. 116 — 120.

11.	ჭან.	**თუ-თ-ა**	მთვარე, თვე, луна, месяц
	მეგრ.	**თუ-თ-ა**	„ „ „ „
	ქართ.	**თ-თ-უე** || **თვ-თ-ე**	месяц (един. времен.)
	სვან.	**დო-შდ-ულ**	„ луна

დელობა-ნა მიშუხთას, მჯვე თუთას იყვენ, არ თუთაშა იყვენ I 510_{9} სიგიჟე რომ მოუვლის, ძველ მთვარეზე იქნება, პირველ მთვარემდის იქნება... [მთუგი] დაული დო ზურნათე მენდახთუ... თუთაშე, თუთას უწუ-ქი... თუთაქ თქუ-ქი II $281_{3,4}$ თაგვი დოლითა და ზურნით წავიდა მთვარისაკენ, მთვარეს უთხრა, რომ... მთვარემ თქვა, რომ... „ჰა თუთა მელუდორენ-ჲა II 283_{16} ეს მთვარე ჩამოვარდნილაო... არ თუთა დივუ II 287_{27} ერთი თვე გავიდა („გახდა“, „შეიქნა“)... თუთაფე II 312_{20} თვეები... არ წანას ვითოჟურ თანე თუთა ულუნ. თუთაფეში ჯოხოფე რენ I 538_{11} ერთ წელიწადს თორმეტი თვე აქვს. თვეების სახელებია...

ძირეულია -**თ**-; ის დაცულია ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში; სვანურში კანონზომიერად არის წარმოდგენილი **შდ**-თი; თავკიდური **თუ-** || **თ-** ზან. და ქართ. — როგორც ამას სვანურთან შედარების საფუძველზე სამართლიანად ასკვნის ვ. თოფურია, ასიმილაციის შედეგადაა მიღებული **დუ-** || **დ**-სგან. ასე რომ, სვანურის მსგავსად ზანურსა და ქართულშიც **დუ-** გვქონდა ***დუ-თა** || ***დუ-თე...** ეს **დუ-** ნივთის კატეგორიის თავსართია (შდრ. **დუ**-ცხუ, **დი**-შქა, **დი**-ცხირ-ი...).

ძირეული -**თ-** იგივე უნდა იყოს, რაც **თ-ე-**ში გვქონდა („სინათლე“): **თ**-ან-უ — გან-**თ**-ენ-ა... აქედანვე: მ-**თ**-ოვ-არ-ე — მანათობელი.

ამ სახელის შესახებ იხ. ნ. მარი, Др.-груз. сл., გვ. 10; Опред. Ах., გვ. 64; ვ. თოფურია, ფონეტ. დაკვირვებ. I, მიმოხ., გვ., 216—219; ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერ. ისტ. I (1928), გვ. 122—124; ი. ყიფშიძე, „ასიმილ. და დისიმილ.“, ტფ. უნივ. მოამბე I, გვ. 3.

12 ჭან. **მურუცხ-**ი || **მურუნცხ-**ი || **მურუნცხა** ვარსკვლავი, звезда
მეგრ. **მურიცხ-**ი „ „
ქართ. —

„მუჭო გეფუთხუნ ჟინდოლენ დო მურუცხეფე'სთერი დო-ლოქუნის გემაბღენან!“ მუჰამედიქ ხე ქაგონთხუ მსქვა მურუცხი ოჭოფინუშენი. მურუცხი მუჰამედიში ხეს გჲოლუ დო ხე დუშოლუ I $486_{5,6,7}$ „როგორ მოფრინავენ ზემოდან[1] და ვარსკვლავებივით ტანისამოსზე მაცვიაიან!“ მუჰამედმა ხელი გაშალა ლამაზი ვარსკვლავის დასაჭერად. ვარსკვლავი მუჰამედის ხელზე დაეცა და ხელი დაუსველა..

ძირითადია ჭანურისათვის მურუცხ-ი; **ნ-** **ც**-ს წინ ფონეტიკური დანართია. მეგრული მურიცხ-ი ხვდება ჭანურ სათანადო სახელს, ოღონდ მეორე **უ** → **ი:** მურუცხ-ი → მურიცხ-ი...

ქართულში სათანადო ფუძე არა ჩანს. შდრ. ნ. მარი, Яфет. происх. арм. сл. margarey — пророк, ИАН 1909, გვ. 1158.

13. ჭან. **წ-ან-ა** (|| **-წ-ო**) წელი год
მეგრ. **წ-ან-ა** „ „
ქართ. **წ-ელ-**ი „

არ ოშ წანა წოხლე I 439_{10} ერთი ასი წლის წინათ... კათთა წანას მუიტეს... I 424_{11} ყოველ წელიწადს მოდიოდენ... ოთხო-ხუთ წანას ჩილი ჩქიმიშ ოხორის ბორტი. სუმ წანას ... ჩამჩირეს ბიჩალიშიდორენ II

[1] ლაპარაკია თოვლის ფანტელის შესახებ.

264$_1$ ოთხ-ხუთ წელიწადს ჩემი ცოლის სახლში ვიყავი. სამი წელი ოჩამჩირეში მიმუშავია... სუმ წ ა ნ ე რ ი I 421$_{18}$ სამი წლის („წლიანი“)... ვიტოთხო წ ა ნ ე რ ი რტუ I 438$_{23}$ თოთხმეტი წლისა იყო... ეჩი წ ა ნ ე რ ი II 263$_{29}$ ოცი წლისა... ვიტოჟურ წ ა ნ ე რ ი დივუ II 273$_8$ თორმეტი წლისა შეიქნა...

ძირი **წ**- საერთოა. დეტერმინანტი-სუფიქსები განსხვავებულია: ქართულში — **-ელ-,** ჭანურსა და მეგრულში **-ან-** (მას შემდეგ **-ა** აქვს დართული). აქ შესატყვისობა მხოლოდ ფუნქციონალურია.

ამავე ძირისაა:

ჭ ა მ **წო** — „წელს“, მეგრ. **წი** || **წჷ:**

ჭ ა მ წ ო ჲაზი დიდო მჩხვაფა რტუ II 344$_{33}$ წელს („ამ წელს“) ზაფხულში დიდი სიცხე იყო... ჰა მწო[1] (|| მწო) ოფშა კურაღი იუ II 337$_6$ წელს ბევრი ჭერამი მოვიდა („იყო“)...

ეს **წო** უნდა იყოს მიღებული **წუ**-საგან, რომელშიაც **-უ** დეტერ-მინანტი-სუფიქსია და ეტოლება ქართ. **-ელ**-ს (ბაღ-**უ** — ბეღ-**ელ**-)... ამ **უ**-ს **თ-**თ შეცვლამ მოგვცა მეგრ. **წი** — „წელს“...

გო-წო-ს — „შარშან“, მეგრ. გო-**წო**-ს:

გ ო წ ო კიში დიდო ცინი რტუ II 344$_{33}$ შარშან ზამთარში დიდი სიცივე იყო... გ ო წ ო ს მა სარფიშა ბიდი II 244$_{15}$ შარშან მე სარფში წავედი...

წანას || **წანაშე** — „გაისას“, მეგრ. წ ა ნ ა ს :

წ ა ნ ა ს მუჭო იასერე, ვა მიშქუნ II 337$_{16}$ „გაისას“ როგორი იქნება [მოსავალი], არ ვიცი... წ ა ნ ა შ ე მ ა მახოშა მოფთარე II 244$_{15}$ გაისად მე მახოში მოვალ...

წანა-აღან-ი || წ ა ნ ა ღ ა ნ ი || წ ა ნ ა ნ ე — იანვარი (სიტყვა-სიტყვით: „ახალი წელი“) II 312$_{20}$, I 538$_{7,9}$, წ ა ნ ა ღ ა ნ ი I 538$_{13}$, წ ა ნ ა ნ ე („წანა აღნე“) I 538$_9$...

14. ჭან. **სთვ-ელ-ი** „სთველი“, „კრეფის დრო“, შემოდგომა, осень, "время сбора" (плодов)

მეგრ. —

ქართ. **სთვ-ელ-ი** „შემოდგომა, გინა ყურძნის მოკრეფა“. (ს ა ბ ა)

ს თ ვ ე ლ ი ს ხარმანი პტახუფთ I 515$_{13}$ „სთველში“ სიმინდსა ვტეხთ... ია აწი ქომიკულუნ ს თ ვ ე ლ ი ს I 532$_{27}$ ის [ფრინველი] ახლა

[1] ასე ამბობს ათინელი და ართაშნელი, ვიწელი ხმარობს ა მ წ ა ნ ა ს II 244$_{14}$.

გამოივლის „სთველში“... სთველი ჰემუშენი უწუმელან — მთელი დიჩოდუ: მცხული გოისთველუ, ფავრი გოისთველუ... მუთხანი-ნა დიბღენ, მთელიშენ ითქვენ — გოისთველუ II 312_{24} „სთველს“ იმიტომ ეტყვიან — ყველაფერი გათავდა: მსხალი დაიკრიფა („დაცვივდა“), ფოთოლი დაცვივდა... რაც კი შეიძლება დაცვივდეს, ყველაფრის შესახებ ითქმის „გაისთველაო“... იფთე სთველი, ორთა სთველი, სოღუნ სთველი I $538_{6,7}$ წინა სთველი (სექტემბერი), შუა სთველი (ოქტომბერი), ბოლო სთველი (ნოემბერი)... სთველი I 538_{9} ნოემბერი... ჲაზი (სთველი დო) კიში I 538_{13} ზაფხული (შემოდგომა და) ზამთარი...

ძირეულია **სთვ-; -ელ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია.

ეს ძირი ზმნაშიაც არის გამოყენებული (იხ. **სთვ-**).

ქართულსა და ჭანურში სთვ-ელ-[1] ფუძე ერთნაირადაა წარმოდგენილი. მეგრულში ეს ფუძე არა ჩანს.

სთვ- ძირის ამოსავალი მნიშვნელობის შესახებ იხ. ზმნებში **სთვ-.**

ამჟამად სთველი ხან ნიშნავს ცალკე თვეს, სახელდობრ, ნოემბერს, ხან გაგებულია „კრეფის დროდ“ და გულისხმობს სექტემბერს, ოქტომბერსა და ნოემბერს, ე. ი. შემოდგომას უდრის. მაინც ეს ახლაც „კრეფის დრო“-დ განიაზრება.

15.	ჭან.	**ბჟაჩხა ‖ მჟაჩხა**	კვირა (დღე), „მზის დღე“, воскресение, "день солнца"
	მეგრ.	**ჟაშხა**	,, ,,
	ქართ.	—	
	სვან.	**მიშ-ლადეღ ‖ მგჟელადეღ**	,, ,,

ბჟაჩხა I 505_{35}, 538_{16}, II 311_{18}, 311_{18}, მჟაჩხა II 312_{18}.

ბჟაჩხა მიღებულია მჟაჩხა-საგან; უკანასკნელი რთული ფუძეა და შედგება „მჟაშ“ და „დღა“-საგან — „მზის დღე“. „მზისა“ და „დღის“ წარმოდგენები რომ გაქრა, შემადგენელ ნაწილთა შეგნება დაიკარგა და გზა გაეხსნა ფონეტიკურ პროცესებს: შდღ → ჩხ: მჟაშდღა → მჟაჩხა. შუასაფეხური უნდა ყოფილიყო მჟაშხა: მჟაშდღა → მჟაშხა → მჟაჩხა... (შდრ. მეგრ. **შხუ** — მსხვილი, ჭან. **მჩხუ**...).

ეს შუასაფეხური თავკიდურ **მ-** ‖ **ბ-**ს დაკარგვით დღესაც მოეპოვება

[1] სთველ-ის პარალელურად ქართულში რთველ-იც გვაქვს. ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ **ს-** ‖ **რ-** ფორმანტია (სძალი ‖ რძალი, სძე ‖ რძე ...). მაშინ ძირეულად -**თვ**- გვექნებოდა. ამის უფრო დაწვრილებითს განხილვაში აქ არ შევალთ.

მეგრულს. ნ. მ ა რ ი უმართებულოდ გამოჰყოფს დღეთა სახელებში **შხა** || **ჩხა-ს** (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 141).

სვან. მჟ ე ლ ა დ ე ღ -ში ყველაზე უფრო დაცულია „მზის დღე“; მ ი შ ლ ა დ ე ღ -ში კი **ჟ→შ**: მ ი ჟ ლ ა დ ე ღ → მ ი შ ლ ა დ ე ღ ...

ქართულს არ შეუნახავს ამ დღის ეს წარმართული სახელი, მაგრამ ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნეში ცოდნიათ, რომ „ქართულად შაბათისა სახელი არის კ რ ო ნ ო ს ი ს ა , კვირიაკისა — მ ზ ი ს ა და ს ა უ ფ ლ ო, ორშაბათისა — მ თ ო ვ ა რ ი ს ა “... (ს ა ბ ა, იხ. **შაბათი**).

იხ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი , ქართ. ერ. ისტ. I, გვ. 108 137, განსაკუთ. 116—118.

16. ჭან.	**თუთაჩხა**	ორშაბათი, „მთვარის დღე“, „понедельник“, „день луны“
მეგრ.	**თუთაშხა**	„ „ „
ქართ.	—	
სვან.	**დოშდიშ**	(„მთვარისა“) „ „

თ უ თ ა ჩ ხ ა I 505$_{35}$, 538$_{15}$, II 311$_{18}$,...

თ უ თ ა ჩ ხ ა შ ი დღას დუგუნი მიღუნ I 513$_{18}$ ორშაბათ დღეს ქორ-წილი მაქვს... თ უ თ ა ჩ ხ ა შ ი ნდღას მოიყონათ, კაი ნდღა ენ I 513$_{10}$ ორშაბათ დღეს მოვიყვანოთ, კარგი დღეა[1]..

მ ჟ ა ჩ ხ ა (|| ბ ჟ ა ჩ ხ ა)-ს მსგავსად თ უ თ ა ჩ ხ ა მიღებულია თუ-თ ა შ დ ღ ა -საგან — „მთვარის დღე“: თ უ თ ა შ დ ღ ა → თ უ თ ა შ ხ ა → თ უ თ ა ჩ ხ ა.

მეორე საფეხური მეგრულში გვაქვს; ჭანურს მეტი ცვლილება განუცდია.

სვან. დ ო შ დ ი შ ზემოხსენებული რთული ფუძის პირველ ნაწილსღა შეიცავეს: „მთვარისა“ (დღე).

ქართულში „შაბათ“-ზე დაფუძნებულმა სისტემამ გააქრო სათანადო სახელი, რომელიც ქართულს სხვა ქართველური ენების მსგავსად უთუოდ გააჩნდა (იხ. ს ა ბ ა : ო რ შ ა ბ ა თ ი — მთოვარის დღის სახელიაო — „შაბათ“-თან).

იხ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი , ქართ. ერ. ისტ. I, გვ. 122—124.

---

[1] სამეგრელოში, პირიქით, ორშაბათს ქორწილის გადახდას, გამგზავრებას ერიდებოდნენ — კვიმატიაო!

17. ჭან. **ჯუმაჩხა** — ოთხშაბათი, „ჯუმას დღე“, среда, "день джумы"

მეგრ. **ჯუმაშხა** — „ „

ქართ. —

სვან. **ჯგმა̈შ** — „ („ჯუმასი“) „

ჯუმაჩხა I 505_{35}, 160_{22}, II 311_{18}, 312_{18}...

მჟაჩხა-ს და თუთაჩხა-ს მიჰყვება აგებულებით ჯუმაჩხა-ც: ჯუმაშ დღა → ჯუმაშხა → ჯუმაჩხა — „ჯუმას დღე“.

სვანურში წარმოდგენილია პირველი ნაწილი: ჯგმა̈შ. ეს სახელი ქართულში ამჟამად არა გვაქვს.

18. ჭან. **ცაჩხა** ‖ „**ჩაჩხა**“M ‖ **საჩხა** — ხუთშაბათი, „ცის დღე “, четверг, „день неба“

მეგრ. **ცაშხა** — „ „ „

ქართ. —

სვან. **ცა̈შ** — „ („ცისა“) „

ცაჩხა II 311_{18}, 312_{18} საჩხა II 311_{35}... ცაჩხაში ნდღას დუღუნი პათენ II 300_{28} ხუთშაბათ დღეს ქორწილი ვქნათ[1]...

ცაჩხა ნიშნავს „ცის დღეს“ და მიღებულია ცაშ დღა-საგან: ცაშ დღა → ცაშხა → ცაჩხა.

ც-ს **ჩ**-სთან ასიმილაციამ მოგვცა ჩაჩხა... საჩხა-ში კი **ც**- აფრიკატი სპირანტ **ს**-თია შეცვლილი (დეზაფრიკაცია!). საჩხა მხოლოდ ერთხელ გვაქვს დადასტურებული.

სვანურში ამ რთული ფუძის მხოლოდ პირველი ნაწილია წარმოდგენილი (შდრ. ჯგმა̈შ, დოშდიშ).

ხოფურში ცაჩხა-ს ნაცვლად უმქესერ-ი ‖ უმქესე-ი იხმარება („უქმის ღამე“?, ე. ი. პარასკევის წინა დღე?)...

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ცაჩხა-ში „ცა“ ზეცას კი არ უნდა ნიშნავდეს, არამედ მნათობ აფროდიტეს: იხ. ქართ. ერ. ისტ., I, გვ., 129.

---

[1] სამეგრელოშიც ეს დღე წინათ პატარძლის მოსაყვანად მოხერხებულ დღედ ითვლებოდა.

19. ჭან. **ობიშხა || ობიჩხა** პარასკევი, „ვობის დღე“, пятница "день Воб-а"

მეგრ. **ობიშხა** „ „ „

ქართ. —

სვან. **ჸობიშ || ჸებიშ** „ („ვ ო ბ ი ს ა“) „

ამჟამად ჭანურში ამ დღის სახელად ბერძ. პარასკე არის გაბატონებული; ეს ითქმის როგორც ხოფურის, ისე ვიწურ-არქაბულისა და ათინურის შესახებ: იხ. I 538_{15-16}, 505_{36}, II 311_{18}, 312_{18-19}... მაგრამ არქაბელ ლაზის, ფშალთილუღის მცხოვრებ, ჰასან შალაფიშის თქმით, „პარასკეს ნაცვლად ობიშხა ათინელებმა ძველად იცოდნენ“: იხ. II 340_{31}. სხვა არქაბელები ობიშხა-ს მეგრულად თვლიდენ.

რა თქმა უნდა, როცა არქაბელი ათინურზე მიგვითითებს: „ეს სიტყვა იქ იცოდნენ“, ხოლო ათინელებისაგან ჩაწერილ ტექსტებში ეს სიტყვა არ ჩანს, ვალდებული ვართ, რომ ამგვარ ცნობას არ ვენდოთ. მაგრამ ათინური ტექსტები ისე მცირეა და ჭანური სოფლების მეტყველება იმდენად შეუსწავლელი, ხოლო ობიშხა || ობიჩხა თეორიულად იმდენად მოსალოდნელია ჭანურში, რომ ზემოხსენებულ ცნობას, რომელიც შემთხვევითი გამონათქვამის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაინც დავუთმეთ აქ ადგილი: სავსებით შესაძლებელია, რომ ეს სიტყვა არ იყოს დავიწყებული ჭანურ სოფლებში.

ხოლო, რომ ის უნდა ყოფილიყო, ამაში ეჭვი არ გვეპარება: სვანურისა და მეგრულის ჩვენება ამ შემთხვევაში, სვანურის, მეგრულისა და ჭანურის ერთიანი ხაზი კვირის, ორშაბათის, ოთხშაბათისა და ხუთშაბათის სახელთა წარმოებაში ამის საწინდარია.

ამ რწმენას ერთგვარად ამტკიცებს ცნობა, მოწოდებული აფხაზეთის სოფ. შაწკვარაში ათინელ სადიკ ბუჩან-ოღლის მიერ: ობიშხა (ობიჩხა) ნანა იტუჲ II 341_9 „ობიშხა“-ს („ობიჩხა“-ს) დედა ამბობს-ო... ეს იყო პასუხი ჩემ კითხვაზე, იხმარება თუ არა „ობიშხა“, ...თუ არ ეს გარემოება, — ჩემ კითხვაზე მოაგონდა! — ამ ათინელის ჩვენებაში დადასტურებული იქნებოდა ზემოთ დასახელებული არქაბელის ცნობა: „ობიშხა ათინელებმა იცოდნენ“...

20. ჭან. **გუმა-თუთა || გუმა || გიმუა** ოქტომბერი, „მკათათვე“, октябрь, „месяц жатвы“

მეგრ. **გიმა-თუთა** „ „

ქართ. **[მკათა-თვე]** ივლისი, июль

გ უ მ ა თ უ თ ა II 312_{22}, 311_{19}, გ უ მ ა II311_{35}, გ ი მ უ ა I 537_{12-13}... გ უ მ ა თ უ თ ა ს ნჩხვარი (!) ...ქურუმი გუმუმან II 312_{24} ოქტომბერში ღომსა მკიან...

გ უ მ ა თ უ თ ა სიტყვასიტყვით უდრის „მკის თვეს“... აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც პურსა მკიან, „მკათათვე“ ივლისია, ჭანებთან და მეგრელებთან, რომლებიც ღომსა თესავენ, „მკათათვედ“ ოქტომბერი მოგვევლინა („მკათათვის“ ეს სახელი ფუნქციონალური სემანტიკის მშვენიერი ნიმუშია!).

მეგრ. გ ი მ ა ← გ უ მ ა: **უ** → **ი... გიმ-** ვარიანტი ხოფურშიაც დასტურდება (იხ. ზემოთ მაგალითი).

საინტერესოა, რომ ვიწელებისაგან ჩაწერილ თვეთა სახელებში „სექტემბერს“ ჩ ხ ა ლ ვ ა ეწოდება: „კაკლის ჩამოფერთხვა“ (ჩვეულებრივ ს ტ ა რ ო შ ი ნ ა II 312_{22}, 311_{20} — იხმარება: „ჯვრის ხსენება“), „ნოემბრისათვის“ იხმარება წ ი ლ ვ ა „კრეფა“ (ნაყოფთა)... იხ. II 244_{18-19}: აღუსტოზ, ჩ ხ ა ლ ვ ა , გ უ მ ა , წ ი ლ ვ ა — აგვისტო, სექტემბერი, ოქტომბერი, ნოემბერი: „ჩამოფერთხვა“ (კაკლისა)„ „„მკა“ (ღომისა), „კრეფა“ (ხილისა)...

VIII

რიცხვის სახელები...

1. **ართ-**ი, **არ, ცარ:** ართიკართი
2. **ჟურ, ჯურ, ჟუ-**ი**:** ვიტოჟურ, ჟურნეჩ, ჟუროშ, მაჟურან-ი, მაჟურა...
3. **სუმ-ი, შუმ:** ვიტოსუმ, სუმენეჩ-ი, სუმეჩდოვით-ი, სუმოშ-ი, მასუმან-ი, მასუმა...
4. **ოთხო:** ვიტოთხო, ოთხონეჩ-ი, ოთხოშ-ი, მაოთხან-ი, მაოთხა...
5. **ხუთ, ხუ:** ვიტოხუთ, მახუთან-ი...
6. **აშ-**ი**, ანშ-**ი**:** ვიტვაშ-ი, ვიტოაშ-ი, მაანშან-ი...
7. **შქით, შქვით:** ვიტოშქით, შქვითოშ-ი, მაშქვითან-ი...
8. **ოვრო, ცოვრო:** ვიტოვრო, მაოვრა...
9. **ჩხორო, ჩხოვრო:** ვიტონჩხორო, ვიტოჩხორო...
10. **ვით...**
11. **ეჩ-**ი**:** ეჩდოვით, ჟურნეჩდოვით...
12. **ოშ-**ი**:** ჟუროშ-ი, სუმოშ-ი, ოთხოშ-ი, ხუთოშ-ი, ვითოშ-ი...

1. ჭან. **არ-თ-**ი ‖ **არ** ‖ **ცარ-** ერთი, **один**

მეგრ. **არ-თ-**ი „ „

ქართ. **ერ-თ-**ი „

სვან. **ეშხუ** „ „

ართის დუკლამან, მაჟუანის მუძინამან II 299_{38} ერთს დაუკლებენ, მეორეს მოუმატებენ... არ II 344_{6}, $341_{8,21}$, 343_{2}, 344_{36}, 335_{29}... ცარ II 369_{11}... არ დღას I 395_{11} ერთხელ („ერთ დღეს“)... არ კოჩი I 399_{10} ერთი კაცი, ვიღაც კაცი... დაღის არ თილქი ქონარგუ I 435_{1} ტყეში ერთი მელია შეხვდა... ბერეფე არი ოდაშა მინდიყონუ I 490_{13} ბავშვები ერთ ოთახში წაიყვანა... არის-ნა ვა ახვენას, ია დულჸა სუმიქ ყვას-ნა, ...კოლაი იყვენ I 448_{25} ერთს რომ არ შეუძლია [რისამე] გაკეთება, ის საქმე სამმა რომ ქნას, ...ადვილი იქნება... არ-ჸა: აღნე ძიომელის ფარა მო გუწუმეთ-ჸა I 407_{5} ერთიო: ახალ ნახულს (გაცნობილს) ფულს ნუ გამოართმევთო... მანძაგერექ ართიკართის შეეფე ვა ოხმარაფას-ში, ვა იყვენ I 401_{4} მეზობლებმა ერთმანეთს რამეები („ნივთები“) არ ათხოვოს, არ შეიძლება... არ კოჩიქ თქუდორენ II 279_{32} ერთ კაცს უთქვამს... ართიკართიკალა ქარტალი დოჭარეს II 282_{33} ერთმანეთს („ერთმანეთთან“) ქაღალდი დაუწერეს (წერილობითი პირობა მისცეს)...

ართ- ფუძე კანონზომიერად შეესატყვისება ერთ-ს; ჭანურში ჩვეულებრივ იხმარება არ- (შდრ. გურ. ერ კაცს...) და ეს ჩვეულებრივია არა მარტო მაშინ, როცა „ერთი“ მსაზღვრელის როლში გამოდის, არამედ მაშინაც კი, როცა დამოუკიდებლად არის ნახმარი ამა თუ იმ ბრუნვაში...

ცარ ს. ჯიქიას მიერ ჩაწერილ ათინურ ტექსტებში გვაქვს; თავკიდური **ც-** აბზაცის აღმნიშვნელია და ფონემის მნიშვნელობა არა აქვს.

ართიკართ-ში ართიკ-← ართიქ- — მოთხრობითშია აღებული (შდრ. ქართ. ერთმან-ერთს; აგრეთვე: გურ. ერთქამეთს, სადაც **-ქ** კვლავ ზანური მოთხრობითის ნიშანია).

ერ-**თ**-ში **-თ-** ცალკე ფუძეს უნდა წარმოადგენდეს (იხ. ხუ-**თ**-ი).

2. ჭან. **ჟურ** || **ჯურ** || **ჟუ-**ი ორი, два
მეგრ. **ჟირ-**ი „ „
ქართ. **ორ-**ი || **ო-ორ** „
სვან. **ჲორ-**ი „ „

ჟურ II 244_{6}, 335_{29}, 341_{21}... ჯურ II 341_{8}, 343_{2}, 369_{11}...

ექ ქამაფცხონტუთ-ჲა ჟური ხოლო I 485_{11} იქ შევხტებითო ორი-ვე... „ჟურ მოთ მომჩაფ“-ჲა I 406_{8} ორს რად მაძლევო... ჯიგეი ჟუი ენ: უჩა დო ხჩე I 537_{27} „ჯიგარი“ ორია: შავი და თეთრი... ჟურითი... იდეს II 254_{3} ორივე წავიდა... ქოდოსქუდუ ჯურ ჯუმა. ჰიმ ოშკურიში ჯურ თანე დოშინახუ II $355_{15,18}$ დარჩა ორი ძმა. იმ ვაშლისა ორი ცალი შეინახა... ჯურ წანა ქუდოგუთუ II 360_{23} ორ წელიწადს დადგა...

ჭანური და მეგრული ვარიანტებისათვის ამოსავალია ჟურ; აქედა-ნაა, მიღებული: მეგრ. ჟირ-ი — **უ**-ს **ი**-თ შეცვლით; ათინურსა და არ-თაშნულში ხმარებული ჯურ მოგვცა **ჟ** → **ჯ**; ხმოვნებს შორის **რ**-ს და-კარგვით ჟუ-ი ← ჟურ-ი...

თავის მხრივ ჟურ მიღებულია ჲურ ← ჲორ-ისაგან, რომელიც ამჟამად სვანურში გვხვდება. ქართულში თავკიდური **ჲ**- არა ჩანს — არც ძველსა და არც ახალს სალიტერატურო ქართულში, არც კილოებში, რამ-დენადაც ეს უკანასკნელები შესწავლილია.

მით უფრო საინტერესოა ინგილოურში დაცული ოორ და მეჲ̈რეჲ (= მეჲორეჲ): შენიერ ადგილში ოორ მეზებელ... ცხოვრობ-და... ერ მეზებელ ჴევი ზომოჲთიან ესახლა, მეჲ̈რეჲ — ქომოჲთიან (მ. ჯანაშვილი, საინგილო. ძვ. საქართვ. II, გვ. 203).

ეს ოორ უნდა მომდინარეობდეს ჲორ-ისაგან (ასიმილაცია ხმო-ვანთა ინგილოურში შორს მიდის!); ამას გვაფიქრებინებს მეჲ̈რეჲ, სადაც საწარმოებელ აფიქსთა გამოყოფის შემდეგ გვრჩება -ჲ̈რ- = ჲორ... ამგვა-რად: ჲორ- საფუძვლად უდევს ორ-ს, მეორდება სვანურში და ამოსავა-ლია ზანური ჟურ-ისათვის.

ჟურ- || **ჯურ-** გამოყენებულია ნაწარმოებ სახელებსა და კომპოზი-ტებში:

ვიტოჟურ II 244_{6}, 335_{30}, **ვიტოჯურ** II 345_{1}, 343_{3} „თორმეტი“...

ჟურნეჩი II 244_{8}, **ჟურენეჩ** II 335_{31}, 341_{9}, I 412_{28} ჯურენეჩ II 345_{2}, ჯურცეჩი II 365_{39}, „ჟურეჩ“ 368_{37} „ორმოცი“...

ჟუროშ I 430_{2} „ორასი“....

მაჟურანი, მაჟურა II 244_{10}, 275_{8}, 343_{5}, I 505_{8}... მაჟუან-ი I $505_{16,35}$, 506_{4}, II 277_{22-23}... მაჟუა II $326_{30,33,35}$ „მეორე“...

მაჟვარა I 505_{24}, მ ა ნ ჯ უ რ ა ნ -ი II 335_{35}, „მეორე“.... მ ა ნ ჯ უ რ ა - ფ ე II 364_{18}... „მეორენი“

3. ჭან.	**სუმ-**ი ‖ **შუმ**	სამი,	три
მეგრ.	**სუმ-**ი ‖ **შუმ-ი** Evl	„	„
ქართ.	**სამ-**ი		„
სვან.	**სემ-**ი	„	„

ს უ მ I 504_{15}, II 244_{6}, 335_{29}, 343_{3}, 344_{36}, 369_{11}... ოკიკათეს დო ს უ მ ი -თ ხოლ’ იმტეს II 284_{18} შეგროვდნენ და სამივე გაიქცნენ... ს უ მ არშინი ქომოვოგით-ჲა I 504_{15} სამი არშინი მოვიგეთ ამაზეო!..

ქართ. ს ა მ -ის შესატყვისი უნდა ყოფილიყო შ უ მ -ი; ასეთი ვარიანტი მოჰყავს ნ . მ ა რ ს (იხ. ჭან. გრ., გვ. 207); ტექსტებში ეს არსად არის დადასტურებული[1] ე ვ ლ ი ა ჩ ე ლ ე ბ ი ს ცნობით მეგრულში შ უ მ ყოფილა ს ა მ -ისათვის ხმარებული (იხ. ს. ჯ ი ქ ი ა , Georgica-Nurcica, გვ. 114). თუ ეს შ უ მ -ი მართლა ისმოდა მეგრულში XVII საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა ე ვ ლ ი ა ჩ ე ლ ე ბ ი მოგზაურობდა, ჭანურშიც უნდა გვქონოდა იმ ხანებში შ უ მ -. ს უ მ -ი ქართულის გავლენით აიხსნებოდა მეგრულში. ჭანურში? მეჩვიდმეტე საუკუნიდან ქართული ჭანურ მეტყველებაზე გავლენას ძნელად თუ მოახდენდა: ჭანეთის მოსაზღვრე ქართულად მეტყველი მხარე გათურქების ობიექტი იყო და ასეთ პირობებში საეჭვოა, მას ჭანურში შ უ მ - ს უ მ -ად შეეცვალა. თუ შ უ მ - მაშინ იყო ხმარებაში, ცხადია, ის ახლაც უნდა იყოს ჭანურ სოფლებში ხმარებული. ასეთი რამ არც არის შეუძლებელი. დამაფიქრებელია ოღონდ ის, რომ სვანურში ს ე მ -ი გვაქვს. ეს ხომ ქართულის გავლენას არ მიეწერება?!

ნაწარმოებ სახელებსა და კომპოზიტებში ს უ მ -ი გვაქვს:

ვიტოსუმ II 244_{7}, 335_{30}, 343_{3-4}, 345_{1} „ცამეტი“...

სუმენეჩი II 244_{9} 335_{31}, 345_{2}... ს უ მ ე ჩ ი II 341_{22} „სამოცი“... ს უ მ ე ჩ დ ო ვ ი თ ი II 341_{22} სამოცდაათი...

სუმოში „სამასი“...

მასუმანი II 244_{10}, 336_{1}, I 505_{14}... მ ა ს უ მ ა II 343_{5}, II 323_{13} „მესამე“...

[1] არ შეხვედრია ის ნ. მ ა რ ს ა ც; იხ. ჭან. გრამ. § 34, გვ. 20; შ უ მ ნ. მარს სხვა ავტორის ცნობებზე დაყრდნობით მოჰყავს.

4. ჭან.	**ოთხო**	ოთხი, четыре
მეგრ.	**ოთხ-**ი	” ”
ქართ.	**ოთხ-**ი	”
სვან.	**ჷოშდხჷ**	” ”

ო თ ხ ო II 244$_{6}$, 335$_{29}$, 343$_{3}$, 344$_{36}$...

ო თ ხ - საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათეის; სვანურში ის - ო შ დ ხ -ს გვაძლევს საერთო სვანური ნორმების მიხედვით; **ო**-ს წინ განვითარებულია **ჷ**-; ბოლოკიდური **-ო** ჭანურში და სვანურში ერთმანეთს უჭერს მხარს; მაგრამ არც ქართულსა და არც მეგრულში მისი ეკვივალენტი ან მაგიერი არა ჩანს (**-ო** → **-უ** → **-ი** და ეს უკანასკნელი აირია სახელობითის დაბოლოებაში?). ეს **-ო** ძირეული არ უნდა იყოს: ყოველ შემთხვევაში ჭანურ ნაწარმოებ სახელში მ ა - ო თ ხ - ა ნ - ი **-ო** არ ინახება (იხ. ქვემოთ).

ნაწარმოები ფუძეები და კომპოზიტები:

ვიტოთხო II 244$_{7,}$ ვ ი ტ ო ო თ ხ ო II 335$_{30,}$ 343$_{4}$, 345$_{1}$ „თოთხმეტი“...

ოთხო-ნ-ეჩი II 244$_{9,}$ 335$_{32}$, 345$_{3}$, ო თ ხ ო ე ჩ ი II 345$_{3}$... **ოთხენეჩ** I 396$_{31,32,33}$, 397$_{1,3}$ II 248$_{130}$, 249$_{29}$ოთხმოცი...

ოთხოში „ოთხასი“...

მაოთხანი II 244$_{10}$, 336$_{1}$, I 505$_{9}$, მ ა ო თ ხ ა I 479$_{19}$ „მეოთხე“...

5. ჭან.	**ხუთ-** ‖ **ხუ-**	ხუთი, пять
მეგრ.	**ხუთ-**ი	” ”
ქართ.	**ხუთ-**ი	”
სვან.	**ჷო-ხჷიშდ**	” ”

ხ უ თ II 329$_{8,}$ II 244$_{6,}$ 335$_{29}$, 341$_{8,21,}$ 344$_{36}$...

ხ უ თ - ფუძე საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის; სვანურში მას შეესატყვისება ხ ჷ ი შ დ ← ხ უ შ დ ; თავკიდური **ჷო-** კი ჷ ო შ თ ხ ჷ -ის ანალოგიითაა მიღებული. ხ უ თ - ში **-თ-** ცალკე ფუძეს უნდა წარმოადგენდეს (შდრ. ე რ - **თ-** ‖ ა რ - **თ-**). ტექსტებში **ხუ**-ც გვაქვს: ხუ’ნდღა დივუ II 327$_{9}$ ხუთი დღე გავიდა, „შეიქნა“-... ხუ’ნდღა, ხ უ სერის იხორონეს II 344$_{15}$ ხუთი დღე, ხუთ დღეს იცეკვეს...

ნაწარმოები ფუძეები და კომპოზიტები:

ვიტოხუთ II 244_{7}, 335_{30}, 345_{1} „თხუთმეტი“...

მახუთანი I $505_{19\text{-}20}$, II $244_{10\text{-}11}$, 336_{1} „მეხუთე“...

6. ჭან. **აშ-**ი || **ანშ-**ი — ექვსი, шесть
მეგრ. **ამშვ-**ი || „**ფიშქუ́ი**“ Evl. — „ „
ქართ. **ექვს-**ი — „
სვან. **უსგუ̂ა** — „ „

აშ-ი II 244_{6}, $341_{8,21}$, 344_{36}, ანშ-ი I 335_{32}, II 337_{26}...

ჭანურ ვარიანტებში დაკარგულია **-ვ-**: უნდა ყოფილიყო აშვ- || ანშვ-; ამაზე მიუთითებს მეგრ. ამშვ-ი... ჭანურის და მეგრულის ჩვენებას თუ ვერწმუნებით, ქართულში უნდა გვქონოდა ექსუ-ი; ამას შეესატყვისება აშვ-ი: **ქს—შ** (შდრ. ქსოვს — ჭან. შუმს, მეგრ. შუნს); **მ-** || **ნ-** ფონეტიკური დანართია... აშვ-ის შესაბამისია სვან. უსგუ̂ა. ევლია ჩელების მეგრულისათვის მოჰყავს ფიშქუი (იხ. ს. ჯიქია, Georgica-Turcica გვ. 114); ამგვარი აღნაგობის გამარტლება ძნელია. გაუგებრობას უნდა ჰქონდეს ადგილი.

ნაწარმოები ფუძეები და კომპოზიტები:

ვიტვაში II 244_{7}, ვიტოაშ II 345_{1}, ვიტვანშ-ი II 335_{30} „თექვსმეტი“...

მაანშან-ი I 505_{10}... მააშანი დღას II 290_{11} მეექვსე დღეს...

7. ჭან. **შქით-** || **შქვით-** — შვიდი, семь
მეგრ. **შქვით-**ი — „ „
ქართ. **შვიდ-**ი — „
სვან. **ი-შქუ̂იდ** — „ „

შქით II 244_{6}, 335_{29} $341_{8,21}$, 344_{36}...

შქვით-ი I 506_{7}, საათი შქვითის — საათის შვიდზე... შქვით დღაშა I 499_{25}, შვიდ დღემდის... აგრეთვე I 423_{31}, 426_{7}...

შვიდ- ფუძე კანონზომიერად არის წარმოდგენილი შქვით-ით მეგრულში და ნაწილობრივ ჭანურში (ხოფურ კილოკავში) (**შ-** → **შქ-**), ოღონდ ბოლოკიდური **-დ-** ყრუ მფშვინავი **-თ-**თია შეცვლილი (დაყრუება ბოლოს). შქით ← შქვით: **ვ**-ს დაკარგვის შედეგად (**-ქვი-** → **-ქი-**)...

სვან. **ი-** შ ქ უ ი დ -ში განსხვავებულია თავკიდური **ი-** (მოგვაგონებს **ი-**ს **ჲ-ორ-** || **ე-ურ** || **ჟ-ირ-**ში).

ნაწარმოებ ფუძეებსა და კომპოზიტებში:

ვიტოშქით II 244_7, 345_1, ვ ი ტ ო შ კ ი თ II 335_{30}, ვ ი ტ ე შ ქ ი თ II 343_4 „ჩვიდმეტი"...

შქვითოში I 499_7 „შვიდასი"...

მაშქვითანი I 505_{12} „მეშვიდე"... მ ა შ ქ ვ ი თ ა დღის I 479_{22} მეშვიდე დღეს...

8. ჭან.	**ოვრო** || **ცოვრო**	რვა, восемь
მეგრ.	**რუო** || **ბრუო**	„ „
ქართ.	**რვა**	„
სვან.	**არა**	„ „

ო ვ რ ო II 244_6, 335_{29}, $341_{8,21}$, 344_{36}, I 504_{14} ...

მეგრ. რ უ ო შეესატყვისება რ ვ ა -ს: **ვ** → **უ** (მახვილის მატარებელია), **-ა-** || **-ო;** ბ რ უ ო -ში **ბ-** ფონეტიკური დანართია.

ჭანური ო - ვ რ ო ← ო - რ ვ ო; ამ უკანასკნელში იგივე რ უ ო გვაქვს, რაც მეგრულში, ოღონდ **ვ-** მახვილის მატარებელი არაა და ეს იმიტომ, რომ მოიპოვება თავკიდური **ო- : ო-**ვრო; ამ **ო-**ს შესატყვისი არც ქართულს გააჩნია და არც მეგრულს; სვან. ა რ ა -ში მას თითქოს თავკიდური **ა-** ეტოლება. ამ თავკიდური **ა-** || **ო-**ს საკითხი გარკვევას მოითხოვს; ცხადია, ეს აფიქსები უნდა იყვნენ (არა ჩანს, რომ ანალოგიით იყონ მიღებული).

ნაწარმოებ ფუძეებსა და კომპოზიტებში:

ვიტოვრო II 244_7, $335_{29\text{-}30}$, 343_4, 345_2 თვრამეტი...

მაოვრა დღას I 479_{25} მერვე დღეს...

9. ჭან.	**ჩხორო** || **ჩხოვრო**	ცხრა, девять
მეგრ.	**ჩხორო**	„ „
ქართ.	**ცხრა**	„
სვან.	**ჩხარა**	„ „

ჩ ხ ო რ ო II 244_6, 335_{29}, $341_{8,21}$, 344_{36}... საათიშ ჩ ხ ო ვ რ ო ს ვინჯირთ I 506_3 საათის ცხრაზე ვწვებით... ჩ ხ ო ვ რ ო ოხორი II 260_{27} ცხრა მოსახლე („სახლი")...

ჩხორო ცხრა-ს ეკვივალენტია, ოღონდ **ხ**-სა და **რ**-ს შორის **-ო-** გვავარაუდინებს ქართულისთვის **ა**-ს: ცხრა ← ცხარა; ამას მხარს უჭერს სვან. ჩხარა: ხმოვნებით იგი ქართულს მოგვაგონებს, თანხმოვნებით ზანურს.

ჩხოვრო-ში **-ვ-** ფონეტიკური დანართია (**ო**-ს შემდეგ).

ნაწარმოებ ფუძეებსა და კომპოზიტებში:

ვიტონჩხორო II 244_{8}, **ვიტოჩხორო** II 345_{2} ცხრამეტი... ოთხენეჩდოვიტონჩხორო II $248_{28\text{-}29, 34, 37}$, $249_{1\text{-}2}$ ოთხმოცდაცხრამეტი...

10. ჭან.	**ვით**	ათი,	десять
მეგრ.	**ვით-**ი	”	”
ქართ.	**ათ-**ი		”
სვან.	**ჲეშდ**	”	”

ვით II 1_{5}, 244_{6}, 335_{29}, $341_{8,21}$, 344_{36}.

ათ-ის ზანური ეკვივალენტი უნდა ყოფილიყო **ოთ-;** შემდეგ: ოთ- → უთ- → ვით-: ასე წარმოიდგინება **ათ**-ის შესატყვისი ფუძის განვითარების გზა.

სვან. ჲეშდ-ში **-შდ-** **თ**-ს გადმოგვცემს, **ე** — **ა**-ს, **ჲ-** ისეთივე თავსართია, როგორიც **ჲ-**ორ-ში და **ი-**შქუიდ-ში გვქონდა.

რიცხვით სახელებში 11-დან 20-მდის ვით ჩვეულებრივად ვიტ-ის სახით წარმოგვიდგება: ვიტვარ || ვიტოარ (← ვით-დო-არ), ვიტოჟურ (← ვით-დო-ჟურ), ვიტოსუმ (← ვით-დო-სუმ) და სხვ. იხ. II 244_{6}, $335_{29,30}$, 345_{1}...

ამგვარად, მეგრული და ჭანური რიცხვის სახელების გადმოსაცემად ხმარობს გამოთქმებს : ათ-და-ერთი, ათ-და-ორი, ათ-და-სამი, ათ-და-ოთხი და სხვ.; ქართულში, როგორც ცნობილია, ოცამდის წარმოება „მეტ“-ფუძეს იყენებს : ათ-ერთ-მეტ-ი, ათ-ორ-მეტ-ი, ათ-სამ-მეტ-ი, ათ-ოთხ-მეტ-ი... ოცის შემდეგ ქართულიც ზანურის მსგავსად აწარმოებს: ოც-და-ერთი, ოც-და-ორი... ოც-და-ათი...

11. ჭან.	**ეჩი** || **ცეჩ**	ოცი,	двадцать
მეგრ.	**ეჩ-**ი	”	”
ქართ.	**ოც-**ი		”
სვან.	**ჲერვ-ეშდ**	”	”

ეჩ-ი II 244_{8}, 335_{31}, $341_{8,21}$, 345_{2}...

ეჩ- ჭანურსა და მეგრულში **ო**-ს **ვე**-დ დაშლითა და **ვ**-ს დაკარგვით უნდა იყოს მიღებული. ასეთი ვარაუდი ბუნებრივი იქნება, რადგანაც ეჩ-და ოც- ფუძეთა კავშირი ცხადია.

სვ. ჲერვ-ეშდ „ორ-ათს“ ნიშნავს.

ეჩ-ისაგან იწარმოება : ჟურნეჩ-ი‖ჟურენეჩ-ი, სუმენეჩ-ი‖სუმეჩი, ოთხონეჩი‖ოთხოეჩ-ი და სხვ. (იხ. ზევით : ჟურ, სუმ, ოთხო-სთან).

ოცეულობითი თვლის სისტემა, რომელსაც ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში ვპოულობთ, იწვევს იმასაც, რომ „ოცდაათი“, „ორმოცდაათი“, „სამოცდაათი“ „ოთხმოცდაათიც“ ამ ეჩ-ის გამოყენებით აიგება: ეჩ-დო-ვით — ოც-და-ათ, ჟურნეჩ-დო-ვით — ორ-მე-ოცდაათ-ი... აქ ქართულიც **-და-** კავშირს მიმართავს (შდრ. ვით-თან თქმული რიცხვის სახელების შესახებ).

12. ჭან.	**ოშ-**ი	ასი,	сто
მეგრ.	**ოშ-**ი	,,	,,
ქართ.	**ას-**ი		,,
სვან.	**ა̈შ-ირ**	,,	,,

ოშ-ი II 244_{10}, 335_{32}, 341_{8}, 345_{3}... ოში საჯენი ქონუ II 333_{38} ასი საჟენი არის... ოში ლირა ქომომჩი II 248_{28} ასი ლირა მომეცი...

ოშ- კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **ას**-ს. სვ. **ა̈შ**-ირ- ხმოვან-ში ქართულს იმეორებს, თანხმოვანში — ზანურს (შდრ. ჩხარა, სადაც ანალოგიური ვითარებაა).

ნაწარმოებ ფუძეთაგან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ასეულების სახელები: **ჟუროში-ი, სუმოში-ი** II $339_{8,10}$, **ოთხოში-ი** II 339_{10}. **ხუთოში-ი** II 299_{35}, **ანშოში-ი** II 339_{11}, **შქითოში-ი** II 289_{3}, **ოვროოში-ი, ჩხოროოში-ი, ვითოში-ი:** ვითოში მჭითა ლირა მეფჩარე II $364_{33\text{-}34}$ ათას ოქროს ლირას („წითელ ლირას“) მივცემ... ვითოში ლირა მემჩამ II 367_{33}, 368_{1} ათას ლირას მივცემ...

ვითოშ-ი ზუსტად გადმოგვცემს „ათ-ას“-ს... ჭანურში „ათასის“ აღსანიშნავად იხმარება ბერძნულიდან შემოსული შილჲა, მაგრამ, როგორც ჩანს, აქა-იქ კიდევ შერჩენილა ჭანური ვითოშ-ი; ეს მით უფრო საინტერესოა, რომ მეგრულში მხოლოდ და მხოლოდ ათას-ი‖ანთას-ი გვაქვს, ქართულიდან შესული: **ათ-ას-ი**.

IX

ნაცვალსახელები და წარმოების მიხედვით მათთან დაკავშირებული სიტყვები...

1. **მა, მან**
2. **სი, სინ**
3. **ჩქუ, ჩქუნ, ჩქი, შქუ**
4. **თქვა, თქვან**
5. **ჩქიმ-**ი, **შქიმ-**ი
6. **სქან-ი, სკან-**ი
7. **ჩქუნ-**ი, **შქუნ-**ი
8. **თქვან-**ი
9. **მინ**
10. **მუ, მუნ, მუჲა**
11. **მუქ**
12. **ჰამ(უ), ჰაჲა, აჲა**
13. **ჰიმ(უ), ჰეჲა, ია**
14. **ჰათეფე, ჰამთეფე, ჰანთეფე, ანთეფე, ჰათე(რ)ე, ჰან-**ი
15. **ჰეთეფე, ჰემთეფე, ჰენთეფე, ენთეფე, ჰეთე(რ)ე, ჰინ-**ი
16. **ჰაქო, ჰაქ, ჰაჲ, აქ**
17. **ჰექო, ჰექ, ჰიქ, ექ**
18 **ნამუ, ნაჲა**
19. **ჰაშო, აშო**
20. **ჰეშო, ეშო**
21. **ხვალა**

1.	ჭან.	**მა ‖ მა-ნ**	მე,	я
	მეგრ.	**მა**	,,	,,
	ქართ.	**მე ‖ მე-ნ ‖ მე-ნა**		,,
	სვან.	**მი**	,,	,,

შენიშვნა: ეს და აგრეთვე სხვა ქვემოთ მოყვანილი ნაცვალსა-ხელების შედგენილობა და ზოგადი ანალიზი მეგრულთან და ქართულთან შედარებით მოცემულია ავტორის „ჭანურის გრამატ. ანალიზში“ (§ 19, გვ. 89—100). რადგანაც ეს ლექსიკონი იმ ნარკვევის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს, უხერხულად ვცანით იქ თქმული აქ გაგვემეორებინა.

ნაცვალსახელების (და წარმოებით მათთან დაკავშირებული სი-ტყვების) ისტორიულ-შედარებითი შესწავლა სვანურისა და ზოგი კავკასი-ური მთის ენის მასალათა ფართოდ გამოყენების გარეშე შეუძლებელია. ამიტომ ამ საკითხის მონოგრაფიული დამუშავება ცალკე იქნება მოცემული.

2.	ჭან.	**სი ‖ სი-ნ**	შენ,	ты
	მეგრ.	**სი**	,,	,,
	ქართ.	**შე-ნ ‖ შე-ნა**		,,
	სვან.	**სი**	,,	,,

-

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან აქვე, ზემოთ.

3.	ჭან.	**ჩქუ ‖ ჩქი ‖ შქუ ‖ ჩქუ-ნ**	ჩვენ,	мы
	მეგრ.	**ჩქი ‖ ჩქჷ**	,,	,,
	ქართ.	**ჩჳ̂ე-ნა**		,,
	სვან.	**ნ̇აჲ**	,,	,,

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან აქვე, ზემოთ.

4.	ჭან.	**თქვა ‖ თქვა-ნ**	თქვენ,	вы
	მეგრ.	**თქვა**	,,	,,
	ქართ.	**თქჳ̂ე-ნა**		,,
	სვან.	**სგა̈ჲ**	,,	,,

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

5.	ჭან.	**ჩქი-მი** ‖ **შქი-მი**	ჩემი,	мой
	მეგრ.	**ჩქი-მი** ‖ **ჩქჷ-მი**	„	„
	ქართ.	**ჩე-მი**		„
	სვან.	**მი-შგუ̂ი**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

6.	ჭან.	**სქან-ი** ‖ **სკან-ი**	შენი,	твой
	მეგრ.	**სქან-ი**	„	„
	ქართ.	**შენ-ი**		„
	სვან.	**ი-სგუ̂-ი**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

7.	ჭან.	**ჩქუნ-ი** ‖ **შქუნ-ი**	ჩვენი,	наш
	მეგრ.	**ჩქინ-ი** ‖ **ჩქჷნ-ი**	„	„
	ქართ.	**ჩუენ-ი**		„
	სვან.	**გუ̂იშ-გუ̂-ი** ‖ **ნიშ-გუ̂-ი**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

8.	ჭან.	**თქვან-ი**	თქვენი,	ваш
	მეგრ.	**თქვან-ი**	„	„
	ქართ.	**თქუენ-ი**		„
	სვან.	**ი-სგუ̂ე**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

9.	ჭან.	**მი-ნ**	ვინ,	кто
	მეგრ.	**მი**	„	„
	ქართ.	**ვი-ნ** ‖ **მი-ნ** (დიალ.)		„
	სვან.	**ჲერ-(ვ)**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

10.	ჭან.	**მუ** ‖ **მუ-ნ** ‖ **მუ-ჲა**	რა,	что
	მეგრ.	**მუ**	„	„
	ქართ.	—		„
	სვან.	**მა̈ჲ**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

11.	ჭან.	**მუ-ქ**	მან, თვითონ,	он, сам
	მეგრ.	**მუ**	„ „	„ „
	ქართ.	**მა-ნ**		„ „

იხ. შენაშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

12.	ჭან.	**ჰა-მ(უ) ‖ ჰა-ჲა ‖ ა-ჲა**	ეს,	это
	მეგრ.	**ე-ნა ‖ თ-ე-ნა ‖ ა-თ-ე-ნა**	„	„
	ქართ.	**ე-სე ‖ ე-გ-ე**		„
	სვან.	**ა-ლა**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

13.	ჭან.	**ჰი-მ(უ) ‖ ჰე-ჲა ‖ ჰე-ა ‖ ი-ა**	ის, იგი,	тот, он
	მეგრ.	**ი-ნა ‖ თ-ი-ნა ‖ ე-თ-ი-ნა**	„	„
	ქართ.	**ი-ს-ი ‖ ი-გ-ი**		„
	სვან.	**ე-ჯ-ე ‖ ე-ჯ-ა**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

14.	ჭან.	**ჰა-თ-ეფ-ე ‖ ჰა-მ-თ-ეფ-ე ‖ ჰა-ნ-თ-ეფ-ე ‖ ა-ნ-თ-ეფ-ე ‖ ჰა-თ-ე(რ)-ე ‖ ჰა-ნ-ი**	ესენი,	эти „
	მეგრ.	**ე-ნ-ეფ-ი ‖ თ-ე-ნ-ეფ-ი ‖ ა-თ-ე-ნ-ეფ-ი**	„	„
	ქართ.	**ე-ს-ე-ნ-ი ‖ ე-გ-ე-ნ-ი**		„
	სვან.	**ალ-ი-ა̈რ**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

15.	ჭან.	**ჰე-თ-ეფ-ე ‖ ჰე-მ-თ-ეფ-ე ‖ ჰე-ნ-თ-ეფ-ე ‖ ე-ნ-თ-ეფ-ე ‖ ჰე-თ-ე(რ)-ე ‖ ჰი-ნ-ი**	ისინი, იგინი,	те
	მეგრ.	**ი-ნ-ეფ-ი ‖ თ-ი-ნ-ეფ-ი ‖ ე-თ-ი-ნ-ეფ-ი**	„	„
	ქართ.	**ი-ს-ი-ნ-ი ‖ ი-გ-ი-ნ-ი**		„
	სვან.	**ე-ჯ-ი-ა̈რ**	„	„

იხ. შენიშვნა **მა-** ნაცვალსახელთან (გვ. 226).

16.	ჭან.	**ჰა-ქო ‖ ჰა-ქ ‖ ჰა-ჲ ‖ ა-ქ**	აქ,	здесь
	მეგრ.	**თ-ა-ქ ‖ ა-თ-ა-ქ**	„	„
	ქართ.	**ა-ქა ← ჰა-ქა ← ჰა-გა**		„
	სვან.	—	„	„

იხ. „ჭანურ. გრამატ. ანალ.“ § 19, გვ. 95—96.

17.	ჭან.	**ჰე-ქო ‖ ჰე-ქ ‖ ჰი-ქ ‖ ე-ქ**	იქ,	там
	მეგრ.	**თ-ე-ქ ‖ ე-თ-ე-ქ**	„	„
	ქართ.	**ი-ქა ← ჰი-ქა ← ჰი-გა**		„

იხ. „ჭან. გრამატ. ანალ.“ § 19, გვ. 95—96.

18.	ჭან.	**ნა-მუ ‖ ნა-ჲა**	რომელი,	который
	მეგრ.	**ნა-მუ**	„	„
	ქართ.	**რა-მ(ელ)**		„

იხ. „ჭანურ. გრამატ. ანალ.“ § 19, გვ. 99—100.

19.	ჭან.	**ჰა-შო ‖ ა-შო**	ასე,	так
	მეგრ.	**ა-ში ‖ თ-ა-ში ‖ ა-თ-ა-ში**	„	„
	ქართ.	**ა-ს-ე**		„

იხ. „ჭანურ. გრამატ. ანალ.“ § 19, გვ. 95—96.

20.	ჭან.	**ჰე-შო ‖ ე-შო**	ისე,	"этак"
	მეგრ.	**ე-შ-ი ‖ თ-ე-შ-ი ‖ ე-თ-ე-შ-ი**	„	„
	ქართ.	**ი-ს-ე**		

იხ. „ჭანურ. გრამატ. ანალ.“ § 19, გვ. 95—96.

21.	ჭან.	**ხვალ-ა**	მარტო, მხოლოდ,	одинокий, только
	მეგრ.	**ხვალ-ე**	„ „	„ „
	ქართ.	**მ-ხოლ-ო**	„მარტო“ (ს ა ბ ა),	один, единичный

ოხორჯა ხ ვ ა ლ ა ქოდოსქიდუ კარავის II 258_6 ქალი მარტო დარჩა გემზე... თელი დიშქვიდეს-ჲა, ...არ ხ ვ ა ლ ა მა დოფსქიდი-ა II 258_{12} ყველანი დაიღრჩვენო, ...ერთი მხოლოდ მე დავრჩიო... ბერე მექვათეი,

ხვალა დიცხირი, ქოჯანს II 257_4 ბავშვი დაკლული, მარტოოდენ სისხლი, წევს... ნა ვა გიჩქინან, ჲერის ხვალა მოთ გოჲტით? II 290_{19} უცნობ ადგილას („რომ არ იცით, ისეთ ადგილას“) მარტო რატომ დადიოდით?... ჰამ ხვალა-ხვალა ქოდოსქუ́დუ II 365_{25} ის სულ მარტო დარჩა... ლუმჯი ვა მომალასენ: ხვალა კოჩი ბორე, ზორი მიღუნ II 348_{31} საღამოს ვერ მოვალ: მარტოხელა კაცი ვარ, მუწუხი მადგას...

ჭან., მეგრ. **ხვალ-** და ქართ. **ხოლ-** ერთი და იგივეა: **ვა** → **ო:** ხვალ- → ხოლ-; მნიშვნელობა ჭანურსა და მეგრულში ერთნაირია: მეგრ.: ხვალე ვორექ — მარტო ვარ... ხვალე თიქ დოჭარუ — მხოლოდ მან დაწერა... ხვალა-ხე — მარტოხელა...

საბას განმარტებით მ-ხოლ-ო „მარტოს“ ნიშნავს. ძვ. ქართ.:

მხოლო მხოლოჲსაგან გამოსრულო“... (პ. ინგოროყვა, ძვ. სას. პოეზია, 107). აქედან: მხოლოობითი რიცხვი — единственное число, „მარტო ერთის“ აღმნიშვნელი რიცხვი... აგრეთვე: კავშირი „მხოლოდ“, — „მარტო-“ს სინონიმი...

ეს ფუძე ძველი საერთო კუთვნილება ჩანს.

X

ატრიბუტივები (ზედსართავი სახელები)...

1. გუნძე, გინძე
2. მკული
3. მსქვა, მსკვალ-ი, ფსქვალ-ი, სკვალინა
4. მჭიფე
5. მჩხუ
6. მურგვალ-ი
7. წუტა, წუტელ-ი, ჭუტა, მჭუტა, ჭუჭუტა, ჭიტა-
8. დიდ-ი
9. ჭითა, მჭითა
10. ხჩე, ქჩე, ჩქე. ჩე
11. ჭერელ-ი
12. ჩხე
13. ყინ-ი, ცინ-ი
14. ტუბუ, ტიბუ
15. მთინ-ი
16. მჯვეშ-ი
17. თუთხუ, თითხუ
18. ოფშა, ჲოფშა
19. მცუდ-ი
20. მონკა
21. ჩუჩქუ
22. მაღალ-ი
23. წუთხე, მწუთხე
24. ლადრ-ე, ლარდ-ე
25. კობო, კომბო, კობალა
26. ხომულა, ხომბულა
27. ჩქვა
28. ოშქენონ-ი
29. მტკურ-ი, მტკუ-ი, მტკორ-ი მტკო-ი

1. ჭან. **გუნძ-ე** ‖ **გინძ-ე** გრძელი, длинный
მეგრ. **გირძ-ე** ‖ **გინძ-ე** „ „
ქართ. **გრძ-ელ-**ი „

გუნძე დემირიში კაფრი ქომომიღით-ჲა... II 274_{31} რკინის გრძელი ლურსმანი მომიტანეთო... ხე გუნძე ონ, კუჩხე-თი გუნძე ონ II 346_{9} ხელი გრძელია, ფეხიც გრძელია... გინძე გზას ქოგებდგითი II 383_{6} (ხოფ.) გრძელ გზას დავადექი... სარგანას... პიჯი გინძე უღუნ I $528_{30\text{-}31}$ სარგანას[1]... პირი გრძელი აქვს...

გინძ-ე მიღებულია გუნძ-ე-საგან: **ი** ← **უ**... გუნძ-ე იგივეა, რაც გრძ-ელ-, ოღონდ ბოლოკიდური **-ლ-** მოკვეცილი აქვს და დეტერმინანტი-სუფიქსი **-ელ-**ისაგან **-ე** დარჩენილა; შემდეგ: ქართ. **რ**-სა-გან მიგვიღია **-უ-** ხმოვანი, რაიც ჭანურში ხშირია; **ძ**-ს წინ განვითარებულა **-ნ-**. მეგრულში **ნ**-ც გვაქვს და **რ**-ც: ორივე განვითარებულია. უკანასკნელი ახალია.

ნაზმნარ სახელში მეგრული **-არ-** სუფიქსს წარმოაჩენს: და̄-გინძ-**არ**-უ — დააგრძელა; ეს **-არ-** სუფიქსი ზანურში ქართ. **-ელ-** სუფიქსის მორფოლოგიური ეკვივალენტი უნდა ყოფილიყო.

2. ჭან. **მ-კულ-ე** მოკლე, короткий
მეგრ. **-კულ-ე:** ხე-კულე „ „
ქართ. **მო-კლ-ე** „

კითი მკულე ონ II 346_{9} თითი მოკლეა... მკულე ნჯა II 312_{15} მოკლე ხე... ჟურ ბიგა ქომოიღუ, არ — გუნძე, არ მკულე... მკულე მუქ ქოდიქაჩუ II $287_{18,19}$ ორი ჯოხი მოიტანა, ერთი — გრძელი, ერთი — მოკლე... მოკლე თვითონ დაიჭირა... არ-არ არშინი ჩქვა, მკულე-ნა ყვეს-ში-ა, ქომოოგით-ჲა I 504_{12} თითო არშინი კიდევ, მოკლე რომ შეკერესო [ტანისამოსი, იმით] მოვიგეთო...

მკულე იგივე „მოკლე“ უნდა იყოს **ო**-ს მეტათეზისით: მოკლე → მკოლე → მკულე (შდრ. ზღვა — ჭან. მ-ზოღა ‖ ზუღა). ეს

[1] თევზის სახელია.

მო-კლ-ე კი ქართულში კლ-ებ-ა-ს უნდა უკავშირდებოდეს: და-ა-**კელ**-: ძირია **-კელ-**...

მეგრულში „მოკლე“.ს მნიშვნელობით კუტა იხმარება, მაგრამ გამოთქმაში ხე-კულე — „ხელმოჭრილი“ (სიტყვასიტყვით: „ხელმოკლე“, „მოკლე-ხელიანი“-) შენახულია ჭანურისებური კულე. ეს მოწმობს, რომ კუტა-ს წინ უსწრებდა მეგრულში კულ-ე და მხოლოდ შემდეგ გამოდევნა კუტა-მ ეს კულე.

3. ჭან. **მ-სქვ-ა ← მ-სქ-ვ-ან ‖ მ-სკვ-ალ-**ი ლამაზი, красивый
‖ ფ-სქვ-ალ-ი **‖ სკვ-ალ-ინ-ა**
მეგრ. **სქვამ-**ი " "
ქართ. **მ-შვენ-ი-ერ-**ი "

მსქვა კულანი I 425_{22} ლამაზი ქალი (ქალიშვილი)... ოხორჯა-თი დიდო მსქვა ტუ II 256_{22} ქალიც ძალიან ლამაზი იყო... ნაკო მსქვა სიჯა რენ? II 303_{6} როგორ (რამდენად) ლამაზი სიძეა?.. დიდო-თი მსქვა ტუ. მა მსქვანას მობღორდი II 260_{4} ძალიან ლამაზიც იყო. მე სილამაზემ მომატყუა („სილამაზით მოვტყუვდი“)... მსქვა ონ II 352_{12} ლამაზია... იმუში მსქვანობა II 260_{4} იმის სილამაზე... ჰამ სქვალინა ბოზომოთაშკალა ცარ საეთი მითი დოგუთასენ II 364_{33} ამ ლამაზ ქალიშვილთან ერთ საათს ვინც დარჩება... სკვალინა ბოზომოთა II 367_{3} ლამაზი ქალიშვილი... დიდო ფსქვალინა ცონ II 362_{16} ძალიან ლამაზია... მსკვალინა II $366_{3\text{-}4}$... მსქვალიტინა ბერე II 329_{1} ლამაზი ბავშვი... მსქვა დოწოფხუ დუზი II 334_{8} კარგად („ლამაზად“) მოასწორა...

ჭანურში ეს ფუძე ორ ვარიანტს იძლევა: მ-სქვ-ან- ‖ მ-სქვ-ალ-; განსხვავება დეტერმინანტ-სუფიქსშია. მეგრულში ამ სუფიქსის ადგილას **-ამ** გვაქვს — კუთვნილების აღმნიშვნელი ბოლოსართი (**-ან, -ალ** დეტერმინანტი-სუფიქსიც კუთვნილების აღმნიშვნელია?)... თავკიდური **მ-** ‖ **ფ-** ფონეტიკური დანართია. -სქვ-ან- ფუძე ჭანურისა კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. შუ-ენ- ‖ შვ-ენ-ისა, რომელიც ატრიბუტივ მ-შვენ-ი-ერ-შიც არის გამოყენებული და შვენ-ი-ს ზმნაშიც.

4. ჭან. **მ-ჭიფ-ე** წვრილი, тонкий
მეგრ. **ჭიფ-ე** " "
ქართ. **წრფ-ელ-ი** სწორი, ровный, прямой

ხეში კითი მჭიფე ონ II 346_{10} ხელის თითი წვრილია... ლეტა მჭიფე დოპწოფხი II 338_{7} მიწა დავაფხვიერე („წვრილი გავხადე“)...

დიშქა ჩითარე მ ჭ ი ფ ე II 266$_{23}$ შეშას წვრილად დაჭრი... მ ჭ ი ფ ე - მ ჭ ვ ა ფ ე შეეფე ექ გოლადუმენან II 306$_{2}$ წვრილმან რამეებს იქ დადებენ... მ ჭ ი ფ ე სესითენ... I 487$_{9}$ წვრილი ხმით... ნციუფან ონციუთე — მჩხუელეფე ჟინ გესქიდუნ, მ ჭ ი ფ ე ლ ე ფ ე თუდე გამულუნ ღორმაშენ I 518$_{13}$ ცრიან საცერით — მსხვილები ზედ დარჩება, წვრილები გამოვა ნასვრეტებში...

როგორც ამ უკანასკნელი მაგალითიდან ჩანს, ამ ჭანური ფუძის სრული სახეა მ - ჭ ი ფ - ე ლ -; **-ელ-** დეტერმინანტი-სუფიქსია; ჭ ი ფ - ძირეული მასალაა. მეგრულში ჭ ი ფ - ე გვაქვს; **-ლ-** მოკვეცილი აქვს ჭანურის მსგავსად, თავკიდური **მ-** არ გააჩნია: ჭანურში ის ფონეტიკური დანართია.

ქართულში შესატყვისი ფუძე წ რ ფ - ე ლ - არის; მისი **-რ- -ი-** ხმოვნითაა გადმოცემული ჭანურსა და მეგრულში: დეტერმინანტი-სუფიქსი საერთოა — **-ელ-: წრფ-ელ- — ჭიფ-ელ-...**

მეგრულში ნასახელარ ზმნაში დ ა - ჭ ი ფ - **არ**- ე ბ ა აღდგება ზანური -**არ**- დეტერმინანტი-სუფიქსი.

წ რ ფ ე ლ - ი და მ - ჭ ი ფ ე მნიშვნელობის მიხედვით ერთმანეთს არ ხვდება, მაგრამ ერთის მნიშვნელობიდან მეორეზე გადასვლა არ არის ძნელი ასახსნელი: წ ვ რ ი ლ ი → ს წ ო რ ი ... მნიშვნელობით პირდაპირ უდგება მ ჭ ი ფ ე -ს წ ვ რ ი ლ - ი (← წ უ ლ - ი ლ -), მაგრამ ეს სულ სხვა ფუძეა.

5.	ჭან.	**მ-ჩხუ**	მსხვილი,	толстый
	მეგრ.	**შ-ხუ**	,,	,,
	ქართ.	**მ-სხვ-ილ-ი**		,,

კუჩხეში კითი მ ჩ ხ უ ონ II 346$_{10}$ ფეხის თითი მსხვილია... მ ჩ ხ უ ჭიმა-შ-კულე, გონცასენ II 309$_{28}$ მსხვილად რომ იწვიმებს, იმის შემდეგ გადაიდარებს... ირიქ აჲრი-აჲრი მღორამტეს, ქიმიქ — მ ჩ ხ უ , ქიმიქ — მჭიფე II 290$_{14}$ ყველა სხვადასხვაგვარად ყვიროდა (გემი), ზოგი — მსხვილად, ზოგი — წვრილად... მ ჩ ხ უ ქჲუთუღი ოთხო ფარჩა დიქიფან I 527$_{4}$ მსხვილ მორს ოთხ ნაწილად გაგლეჯენ („იქმენ“)... მ ჩ ხ უ ე ლ ე ფ ე ჟინ გესქიდუნ I 518$_{13}$ მსხვილები ზედ დარჩება...

მეგრ. შ ხ უ კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. -**სხვ**-ს; ამ შ ხ უ - საგან მიღებულია ჭან. ჩ ხ უ : შ ხ უ → ჩ ხ უ ... თავკიდური **მ-** ქართულშიც და ჭანურშიც განვითარებულია.

არც ჭანურსა და არც მეგრულში არა გვაქვს ქართ. **-ილ-** დე-ტერმი-ნანტი-სუფიქსის შესატყვისი. მრავლობითში ხმარებისას ხოფურმა **-ელ-** დაურთოო: მ-ჩხუ-**ელ**-ეფ-ე (იხ. ზემ.); ეს დეტერმინანტი-სუფიქსია.

მეგრულ ნასახელარ ზმნაში გაა-შხუ-**ა რ**-უ — „გაამსხვილა“ დაჩნდება **-არ-** სუფიქსი, ზანური დეტერმინანტი-სუფიქსი.

6. ჭან.	**მურგვ-ალ-ი** ‖ **მუგვ-ალ-ი**	მრგვალი, круглый
მეგრ.	**რგვ-ალ-ი**	„ „
ქართ.	**მრგვ-ალ-ი**	„

დემიიში კიბაი უღუნ... მუგვალი I 518$_5$ რკინის კბილი აქვს... მრგვალი... ოკაჩხენეფე — მჩხუ დო მუგვალი, ქჲოქიში კიბირეფე I 531$_{21-22}$ უკანანი — მსხვილი და მრგვალი, ძირა კბილები... გჲოვდე ფამ-ბუღი'სთერი, თი მუგვალი... I 468$_{12}$ ტანი — ბამბასავით, თავი — მრგვალი... თი მურგვალა ონ II 346$_8$ თავი მრგვალია... მურგვა-ლი დიენ II 347$_9$ „მრგვალი გახდება“...

ფუძე საერთოა: მრგვალ-ისაგანაა მიღებული — **რ**-ს **უ**-თი გად-მოცემით — მუგვალ-ი; შემდეგაა **გ**-ს წინ **რ**- განვითარებული: მრგვალ-‖მუგვალ-→მურგვალ-...

მეგრ. რგვალ- დასავლური კილოებიდან შესული ჩანს. ი. ყიფ-შიძე ამ სიტყვას უკავშირებს მო-რგვ-ს (მეგრ. გრ., ლექსიკ., გვ. 304). შეიძლებოდა ამ სუბსტანტივამდის დაგვეყვანა მრგვ-ალ-ი, რომ ამას ზოგიერთი დაბრკოლება[1] არ ეღობებოდეს წინ. მო-რგვ-ში ძირე-ული მასალა, მართლაც, იგივე უნდა იყოს, რაც რგვ-ალ-შია.

7. ჭან.	**წუ-ტა** ‖ **წუ-ტ-ელ-** ‖ **ჭუ-ტა** ‖ **მ-ჭუ-ტა** ‖ **ჭი-ტა** ‖ **ჭუ-ჭუ-ტა**	პატარა, ცოტა, маленький, малый
მეგრ.	**ჭიჭე**	„ „
ქართ.	—	

წუტა ბორტი-შა II 263$_{12}$ სანამ პატარა ვიყავი... წუტა ჯუმა მუ-შიქ II 256$_9$ მისმა პატარა ძმამ (უმცროსმა ძმამ)... წუტა ქომოჩი-ა II 276$_9$ ცოტა მომეციო... ჭუტა ბერე, ჭუტა ოხორი II 306$_{16}$ პატარა ბავშვი, პატარა სახლი... ჭუტა მატორეფეს გეფხედით II 292$_1$ პატარა მოტორიან ნავებზე დავსხედით... ჭუტაშა ვთქვათ II 310$_{33}$ დაწვრილებით

[1] მრგვალი→მგრგუ-ალ-ი.

ვთქვათ... მჭუტა ჩქვა-თი ქომოხთით II 301_{25} ცოტა კიდევ წამოდით... ჭუჭუტა ქელაგაძიცინუ II 311_{30} „ცოტათი გაგეცინა“, ჩაიცინე... არ ჭიტა კარდალა ქელუდგუ I 405_{24} ერთი პატარა ქვაბი გვერდით დაუდგა [მეორეს]... ჭიტა-ნა რენ, სქანიშენ დაჰა კაი რენ I 411_{17} პატარა რომ არის, შენთვის კიდევ უკეთესია... ჭიტა ბაღის ოსთერაპტუ I 423_{22} პატარა ბაღში ათამაშებდა... კითი-ბაშიშ წუტელი II 244_{19} ცერზე პატარა...

ჭიტა ← ჭუტა: **ი** ← **უ** ხოფურში ჩვეულებრივია; მ-ჭუტა-ში თავკიდური **მ-** განვითარებულია (მ-ჭუტა იშვიათად იხმარება): ჭუ-ჭუტა-ში ჭუტა-ს გაორმაგება გვაქვს.

ამგვარად, ყველა ვარიანტისათვის ამოსავლად რჩება ჭუტა || წუ-ტა: პირველი უკანასკნელისაგან უნდა იყოს მიღებული; ეს ის შემთხვევაა, როცა **წ** → **ჭ** თვით ჭანურ ნიადაგზე ხდება (იხ. შესავალი, გვ. 7-8). **-ტა** (← **-იტ-ა**) კნინობითობის ნიშანი უნდა იყოს („ყაყიტას ქურდი“, „გოგიტა“ — გოგიტიძე, ბერიტაშვილი)... მეგრ. ჭიჭე ფუძის გაორმაგების შედეგადაა მიღებული (შდრ. **ჭი**-ტა — ხოფური და **ჭუ-ჭუ**-ტა — არქაბულში)...

წუ-ტა-ს პირველი ნაწილი, ფუძისეული, უნდა მეორდებოდეს წუ-ლუ-ში („პატარა“): იხ. II 339_{18}; გვაქვს წუ-ლუ-ტა-ც: II 366_{33}...

8. ჭან. **დიდ-**ი — უფროსი, დიდდედა; ბებია; ბევრი; დიდი; большой; бабушка
მეგრ. **დიდ-**ი — დიდი, большой
ქართ. **დიდ-**ი — „

...სუმ ჯუმა ქორტეს. დიდი-ნა ცონ, ოქლიმუშა ქუგამახთუ II 358_7 სამი ძმა იყო. უფროსი რომ არის, საშოვარზე წავიდა... ნანა-ში ნანას-თი, ბაბაში ნანას-თი დიდი ვუწოლემთ II 336_9 (ათინ.) დედის დედასაც, მამის დედასაც დიდს ვეტყვით („უფროსი“ ?!)... დიდი ჯუმაქ... უწუ წუტა ჯუმა მუშის II 256_6 უფროსმა ძმამ უთხრა უმცროს ძმას... ოხორჯა დიდო ნამუსლი ტუ II 256_9 ქალი ძალიან ნამუსიანი იყო... დიდი ხოჯა სოთხანი იგზალეენ I 395_{29} დიდი ხოჯა სადღაც წასულა... კოჩიქ-თი აჲა ნენაფე იშიგნუ-ში, დიდო აძიცინუ I 398_{22} კაცმა რომ ეს სიტყვები გაიგონა, ძალიან გაეცინა... დიდო ბაშკა-ბაშკა ბაღეფე ყვეს I 454_{28} ბევრი სხვადასხვა ბაღები გააშენეს („ყვეს“)... ენ დიდილეფე ოთხო თუთერი ჲა რენან, ჲა ვარ I 453_{29} ყველაზე დიდები ოთხი თვისა ან იქნებიან, ან არა... აჲა თიკანეფეში ენ დიდი ნა-რენ... I 453_{28} ამ თიკნებში ყველაზე დიდი რომაა...

დიდ- ძველი კუთვნილება ჩანს ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისა. თუ ის ქართულიდანაა შეთვისებული, ეს დიდი ხნის ამბავი უნდა იყოს.

დიდ- ჭანურის ყველა კილოკავში გვაქვს; ხოფურსა და ვიწურ-არქაბულში ის აღნიშნავს „დიდს“, „ბევრს“; დ ი დ ო „ძალიან“, „მეტად“ (ათინურში ამისთვის „ოფშა“ — „სავსე“ იხმარება)... ათინურში დ ი დ ი — დიდდედას“ და „უფროს“ (ძმას) ნიშნავს („დიდის“ აღსანიშნავად მ ო - რ დ ე რ ი -ა გამოყენებული: მ ო რ დ ე რ -ი სიტყვა-სიტყვით „გაზრდილი“).

9. ჭან. **ჭით-ა** || **მ-ჭით-ა** — წითელი, красный
მეგრ. **ჭით-ა** — „ „
ქართ. **წით-ელ-**ი — „

ჰაჲა ჭ ი თ ა რენ II 245_{19} ეს წითელია... ჲუზეფე მ ჭ ი თ ა დვაჲუ II 342_{2} სახე გაუწითლდა („წითელი გაუხდა“)... არ მ ჭ ი თ ა მსქვა ჩხომი ოხონტალუტუ I 424_{19} ერთი წითელი ლამაზი თევზი ერია... მ ჭ ი თ ა ფატიჯანი I 523_{18} „წითელი ბადრიჯანი“, პომიდორი...

ჭ ი თ - კანონზომიერად შეესატყვისება წ ი თ -ს; თავკიდ. **მ-** ფონეტიკური დანართია; -**ელ**- ქართულში დეტერმინანტი-სუფიქსია; ჭანურსა და მეგრულში მის ადგილს იჭერს -**ა**, დეტერმინანტი-სუფიქსის ნარჩენი.

მეგრ. გ ა - ა - ჭ ი თ - ა რ - უ -ში („გააწითლა“-) მოცემულია ზანური ჭ ი თ -**არ**-: დეტერმინანტი-სუფიქსი -**არ**- სრულად არის წარმოდგენილი (ქართ. -**ელ**- სუფიქსს ეს -**არ**- ფონეტიკურადაც შეესატყვისება).

ჭან. გ ო - ი - მ - ჭ ი თ - **ან**-უ: -**ან**- სუფიქსი ზმნური საწარმოებელი აფიქსი უნდა იყოს (შდრ. დო-ო-**ან**-უ...). (იხ. **ჭით-** ზმნებში).

10. ჭან. **ხჩ-ე** || **ქჩ-ე** || **ჩქ-ე** || **ჩ-ე** — თეთრი, белый
მეგრ. **ჩ-ე** ← **რჩ-ე** — „ „
ქართ. **მხც—ე** (ძვ. ქართ. **მჴცე**) — ჭაღარა, седина

ხ ჩ ე ქუვალი ვა გინონ-ჲა? I 413_{22} თეთრი პური არ გინდაო?... ხ ჩ ე ჯოღოიქ, შუქრიშ ჯოღოიქ, ქოძიუ დო ოჭოფუ I 481_{30} თეთრმა ძაღლმა, შუქრის ძაღლმა, დაინახა და დაიჭირა... აჲა პარკი ენ. გალე ხ ჩ ე -ნა ენ, ჩონჩი ვუწუმეთ I 516_{19} ეს ტაროა. გარეთ რომ თეთრია, იმას ფუჩეჩს ვეტყვით... ქ ჩ ე მბელა გეგირჩარე II 295_{1} თეთრ ნაჭერს დაგიგებთ... მაქვალი გალენ ქ ჩ ე რენ II 246_{32} კვერცხი გარედან თეთრია... ჰაჲა ჩ ქ ე (!) რენ II 245_{18} ეს თეთრია... ჩ ე - ჩ ე დუდის მოთვალეი II 325_{35} თეთრი-თეთრი თავზე წამოცმული...

ქართ. მ ჴ ც ე - (|| მხცე)-ს შეესატყვისება ხ ჩ ე - ხოფური; ქ ჩ ე ← ხ ჩ ე ; ამ ქ ჩ ე -ს მეტათეზისია მოცემული ჩ ქ ე -ში (იშვიათია); ეგევე ქ ჩ ე

ხდის გასაგებს, თუ როგორ მივიღეთ **ჩე-:** ქ ჩ - კომპლექსი, როგორც შემდგარი უკანაენისმიერისა და მომდევნო წინაენისმიერისაგან, ვერა ძლებს[1].

მეგრულში მხოლოდ ეს უკანასკნელი ჭანური ვარიანტი გვაქვს; მაგრამ ნაზმნარ სახელში გō-რჩი-ელ-უ — „გაათეთრა“, ნაწარმოებ ატრიბუტივში მ ა - რ ჩ ი - ე ლ - ა (თიშ მ ა რ ჩ ი ე ლ ა — იმისი სითეთრე, მის მსგავსი თეთრი...) შენახულია **რ** ← **ქ:** ქ ჩ ე || რ ჩ ე ... ქ ჩ ე - საგან იწარმოება ქ ჩ ი ნ უ („დედაბერი“).

ჩე-საგან უნდა გვქონდეს მიღებული, როგორც ამას მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი - ლი აღნიშნავდა, **უ-ჩ-ა** („შავი“), რომელშიაც **უ-** უარყოფითი ნაწილაკია: **უ-ჩ-ა** — „არათეთრი“, შავი.

11. ჭან.	**ჭერ-ელ-**ი	ჭრელი, пестрый
მეგრ.	**ჭრ-ელ-**ი	„ „
ქართ.	**ჭრ-ელ-**ი	„

ყვაოჯი უჩა დო ხჩე, ჭ ე რ ე ლ ი ენ I 532$_{29}$ ჭილყვავი შავი და თეთრია, ჭრელია... ჰაჲა უჩა-ჭ ე რ ე ლ ი ენ II 245$_{19}$ ის შავ-ჭრელია...

ეს სიტყვა ქართულიდან შეთვისებული უფროა, ვინემ ძველი საერთო კუთვნილება... ამიტომ ჭ ე რ -ე ლ - ის სრულხმიანობა მეორეული ხასიათისაა (ეს, საერთოდ, იშვიათია ზანურ კილოებში: სრულხმნიანობა იქ პირველადი მონაცემია).

ჭ ე რ ე ლ - თან კავშირში უნდა იყოს ჭ ე რ ე მ უ ლ ე ი II 308$_{29}$... ჭე-რემულეი — უჩა დო სარი ენ... II 308$_{29}$ „აჭრელებული“ — შავი და ყვითელია. ჭ ე რ ე მ უ ლ ე - ი ← ჭ ე რ ე მ უ ლ ე რ - ი — „შავ-ყვითელი“, „შავ-ყვითლად აჭრელებული“...

12. ჭან.	**ჩხ-ე**	ცხელება, горячка, лихорадка
მეგრ.	**ჩხ-ე**	ცხელი, горячий
ქართ.	**ცხ-ელ-ი**	

ჩ ხ ე აღოდეს, იძაბუნეს II 260$_{29}$ ციებ-ცხელება დაემართათ. დაავადდენ...

[1] ვემყარებით გ . ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი ს გამოკვლევას ამგვარი კომპლექსების ფონეტიკური რაობისა და გაძლეობის შესახებ: იხ. მისი „ზოგადი ფონეტ.“, გვ. 146—9.

ჩხ- კანონზომიერი ზანური ეკვივალენტია ქართ. **ცხ**-სი; **-ელ-** დეტერმინანტი-სუფიქსი ჭანურსა და მეგრულშიც უნდა იყოს გამოყენებული, ოღონდ მოკვეცილია ბოლოკიდური **-ლ-**. მნიშვნელობით მეგრული მიჰყვება ქართულს, ჭანურში კი ეს სიტყვა უკვე აღარაა ატრიბუტივი, გასუბსტანტივებულა და „ცხელება“, „ციებას“ აღნიშნავს. ამავე მნიშმვნელობით იხმარება **ჩხვაფა, მ-ჩხვაფა, მ-ჩხოფა** (იხ. **ჩხვაფა**) და, როგორც ნ. მარი აღნიშნავს, — ჩეჩხურა, ათინურში —: **ჩე-ჩხურ-**ი ← **ჩხე-ჩხურ-**ი — სიტყვა-სიტყვით „ცხელებ-ციება“ (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 210).

ამ კომპოზიტის მეორე წევრი ჩხური უნდა იყოს ჩხურუ-საგან მიღებული (მეგრ. ჩხურუ — სიცივე: **-ურ-** სუფიქსი უარყოფის აღმნიშვნელია).

ჩხე-ს გასუბსტანტივებას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ „ცხელის“ მნიშვნელობით იხმარებოდა მეორე სიტყვა ტუცა II $366_{14,25}$, 330_{30}.

ატრიბუტივთა შორის ჩხე პირობით შეგვაქვს: საამისოდ მას მხოლოდ ისტორიული უფლებები მოეპოვება.

13.	ჭან.	**ყინ- ‖ ცინ-**	„ცივა, სიცივე“ (იხ. აქვე, გვ. 190).

14.	ჭან.	**ტუბ-უ ‖ ტიბ-უ**	თბილი, теплый
	მეგრ.	**ტიბ-უ**	,, ,,
	ძვ. ქართ.	**ტფ-ილ-**ი	,,
	სვან.	**ტებ-დი**	,, ,,

ძირეული მასალა უნდა ყოფილიყო **ტაბ-**; ამას მოწმობს სვან. **ტებ-,** ჭან. **ტუბ ← ტობ-; ტიბ-** მეორეულია, მიღებულია ტუბ-ისგან. გეოგრაფიული პუნქტის სახელწოდებაში „წყალ-**ტუბ**-ო“ შენახულია ეს ძირი **-უ-**თი— **-ტუბ-** მეგრულის ძველი კუთვნილება.

დეტერმინანტი-სუფიქსებია **-ილ-** ქართულში, **-უ** მეგრულსა და ჭანურში (ეს **უ ← ო:** წყალ-ტუბ-**ო**!)...

ეს ფუძე მეორდება ინდოევროპულ ენებში: ლათ. tep-id-us, რუს. теплый, ძვ. ინდ. tap-ati — ანთია, ათბობს, და სხვ. (იხ. В. Горяев, Сравнит.-этим. слов. рус. яз. Тиф. 1896, გვ. 364... გორიაევი ამ ძირთან დაკავშირებით იხსენიებს ქართ. ტფილის-სა და თბილ-ს).

15.	ჭან.	**მთინ-**ი	მართალი, სწორი, правильный, верный
	მეგრ.	**თინ-უ**	სწორი, прямой
	ქართ.	—	

მთინი, დოლუ ზოპონ! I 399$_{15}$ სწორს, მართალს ამბობს!.. მამუდიქ მთინი-თი მთუთი ჲეზდუ დო არაბას ჟინ ქოგჲოკიუ I 434$_{7}$ მამუდმა მართლაც დათვი აიღო და ურემზე დააკრა... აწი მთინითი-ნა იყუ ...ფთქვამინონ I 495$_{2}$ ახლა მართლა ნამდვილად რაც მოხდა („იყო“)... [იმას] ვიტყვი... ზოპონან; მთინი რენ I 479$_{11}$ ამბობენ; მართალია... ჰა მთინი მჯვეში ნოსეფე ენ II 262$_{4}$ ეს მართლაც ძველებური ჭკუაა... მთინი-თი, მუქ-ნა იჩალიშუ, მუში ივასენ II 289$_{34}$ მართლაც, თვითონ რაც იმუშავა, მას დარჩება („მისი იქნება“)...

ეს ფუძე ქართულში არა ჩანს; მეგრულსა და ჭანურში მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ პირველი **-უ**-ს დაირთავს — დეტერმინანტი-სუფიქსია — მეორეს ამგვარი სუფიქსი არ გააჩნია (იყო **უ** → **ი** და ეს უკანასკნელი სახელობითის დაბოლოებად იქნა მიჩნეული?!). ძველი სახეობა მეგრულს აქვს შენარჩუნებული (რაც იშვიათია;. ჭანურში თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია.

მნიშვნელობის მხრივაც მეგრულში უფრო ძველი ვითარებაა მოცემული: თინუ-ს აქ შერჩენილი აქვს ძირითადი მნიშვნელობა, — „სწორი“ —: თინუ ჯა — სწორი ხე... ჭანურში კი „სწორი“ გადატანითაა ნახმარი: „სწორი“, ,მართალი“...

16.	ჭან.	**მ-ჯვ-ეშ-**ი ‖ **ნ-ჯვ-ეშ-**ი ‖ **მ-ჯვ-ე**	ძველი,	старый
	მეგრ.	**ჯვ-ეშ-**ი	”	”
	ქართ.	**ძვ-ელ-**ი		”
	სვან.	**ჯჳ-ინ-ელ**	”	”

მჯვეში ვახთის ამიერეფე მეგრელისტანი ტუ I 498$_{7}$ ძველად („ძველ დროს“) ეს ადგილები სამეგრელო იყო... მაკრიალიში მჯვე ჯოხო ნოღედი ენ I 497$_{13}$ მაკრიალის ძველი სახელი ნოღედია... ბექი იმხოტეს ღეჯი ია მჯვე ზამანის I 497$_{21}$ ეგების ჭამდენ ღორს იმ ძველ დროს... მჯვეში ნოსეფე II 262$_{4}$ ძველებური („ძველი“) ჭკუა („ჭკუები“)... ნჯვეში II 285$_{29}$... „მჯვე დოლოქუნუთე ვარ მემალენ“-ჲა II 249$_{10}$ ძველი ტანისამოსით ვერ მივალო... ჩქიმი ჯვეში პაპულეფე მენგრელი ტეს II 318$_{6}$ ჩემი წინაპრები („ძველი პაპები“) მეგრელები იყვნენ...

ჭანურისათვის ამოსავალია ჯვეშ-ი; თავკიდური **მ-** ‖ **ნ-** ფონეტიკური დანართია; მ-ჯვე-ს დაკარგული აქვს ბოლოკიდური თანხმოვანი...

ჯვეშ- ფუძე საერთოა ჭანურისა და მეგრულისათვის. მასში ძი-რეულია **ჯვ-;** იგი კანონზომიერად შეესატყვისება **ძვ**-ს ქართულში; **-ელ-** დე-

ტერმინანტის ადგილს ჭანურსა და მეგრულში **-ეშ-** იჭერს. შესატყვისობა აქ მხოლოდ ფუნქციონალური უნდა იყოს: **-ლ-** ‖ **-შ-** (?!) (შდრ. **ტ-ილ-** ‖ **ტ-იშ-**).

აღსანიშნავია, რომ ამ სახელიდან ნაწარმოებ ჭანურ ზმნაში დი-მ-**ჯვენ-უ** — (იხ. **ჯვენ-** ზმნა) (მეგრ. დ ǯ - ჯ ვ ე შ - უ) — „დაძველდა“ — **-ენ-** წარმოჩნდება **-ეშ-**ის ნაცვლად.

17. ჭან. **თუ-თხ-უ** ‖ **თი-თხ-უ** თხელი, тонкий, редкий
მეგრ. **თხი-თხ-უ** „ „
ქართ. **თხ-ელ-**ი „
სვან. **დგ-თხ-ელ-** „ „

მემჯღონი ჭიბრი — წოხლე-ნა ონუ, თუთხუ ონუ II 337$_{20}$ წინა კბილი — წინ რომ არის, თხელია... ა’ მციქა თუთხუს მზგუდუ, ზიანი ვარ უღუნ II 338$_{11}$ ცოტა თხლად ამოდის, „ზიანი არა აქვს“... ქაგონთხი-ფან სინის: თითხუ იყვენ I 522$_{24}$ გააბრტყელებენ თეფშზე: თხელი გა-ხდება („იქნება“)... ფოთინიში დოლოხე თითხუ წინეკი მუიდუმელან I 529$_{15}$ ფეხსაცმლის შიგნით თხელ წინდას იცმენ...

ვიწ.-არქ. და ათინ. თუთხუ-საგანაა მიღებული ხოფური თითხუ (თუთხუ → თითხუ). მეგრ. თხითხუ მიჰყვება ხოფურ თითხუ-ს; ოღონდ **თ**-სთან **ხ-** არის განვითარებული:

თი-თხ-უ → თხი-თხ-უ...

ქართ. თხ-ელ-ს შეესატყვისება **თხ-უ:** ძირეული **თხ-** იგივეა, **-ელ-** დეტერმინანტ-სუფიქსის ტოლია **-უ**. რჩება **თუ-,** რომლის შესაბამი-სი ქართულში არაფერი გვაქვს, მაგრამ რომელსაც სვანურში **დგ**-ს სახე აქვს: **დგ**-თხელ-: სვანური იმეორებს ქართ. თხ-ელ-ს და დაცული აქვს **დგ-** თავსართი, რომელიც ქართულმა დაკარგა. ეს **დგ-** ‖ ← **დუ-** ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელია.

ამგვარად, ჭან.-მეგრ. თუ-თხ-უ მომდინარეობს დუ-თხ-უ-სა-გან: თუთხუ რეგრესიული ასიმილაციის შედეგად მივიღეთ.

ამ სახელის შესახებ ქართულში, სვანურში და ჭანურ-მეგრულში იხ. ვ. თოფურია, ფონეტ. დაკვირვ. I, („მიმომხილვ.“), გვ. 215—216.

18. ჭან. **ო-ფშ-ა** ‖ **ǯო-ფშ-ა** სავსე, ბევრი, полный, много
მეგრ. **ე-ფშ-ა** „ „
ქართ. **სა-ვს-ე** „

არ გუდათე ǯოფშა ყვალი ქომექჩაფთ-ǯა I 417$_{7}$ ერთ გუდას, ყველით სავსეს, მოგცემთო („გუდით სავსე ყველს“)... წარი ქარმატეშე

იდას-დეი, ოფშა წარი II 330_{24} წყალი წისქვილისაკენ წავიდეს, ბევრი წყალი... ჰამ კოჸნეფე მიშ ონუ, ჰაკ(ო) ოფშა II 333_{24} ეს ცხვრები ვისია, ასე ბევრი... ქარმატეშე ვიგზალი. ოფშა ლაზუტი ვარ ორტუ II 337_{30} წისქვილში წაველი, ბევრი სიმინდი არ იყო [მიტანილი დასაფქვავად]...

სავს-ეს კანონზომიერად გადმოგვცემს ო-ფშ-ა, ოღონდ გვაკლია **ს**-ს შესატყვისი თანხმოვანი... ჸო-ფშ-ა ვარიანტში **ს**-ს ადგილს იჭერს **ჸ-;** ეს უნდა იყოს იმის მაჩვენებელი, რომ ქართ. **სა-** ← **ჸა-** || **ჳა-;** ალბათ, ეს იყო გარდამავალი ბგერა **ჳ/ჸ-**: ეს მით უფრო მოსალოდნელია, რომ **სა-** წინსართი ზანურში გადმოიცემა[1] ჩვეულებრივად **ო**-თი (**ო** ← **ჳო**), უფრო იშვიათად — **დო**-თი (მეტწილად ჭანურში) და არასოდეს **შო**-თი. ჩანს, **სა-** პრეფიქსი ქართულში ჩამოყალიბებულა **ამ სახით** ქართულისა და ზანურის დიფერენციაციის შემდეგ. რისგან? ალბათ, გარდამავალი ბგერისაგან **ჳ/ ჸ: ჸ / ჳა-** ქართულში — **სა**-დ იქცა, **ჳო**-მ მეგრულში მოგვცა **-ო-**...

მეგრ. ეფშა ← ჸეფშა ← ჸოფშა- — ასიმილაციის შედეგად.

ჸოფშა — ხოფურში გვაქვს, ოფშა — ვიწურ-არქაბულსა და ათინურში. ამ უკანასკნელში ოფშა „ბევრს“, „ძალიან“-ს ნიშნავს. ამ მნიშვნელობით სხვა ჭანური კილოკავები დიდო-ს ხმარობენ: დიდო კაი! — „ძალიან კარგი!“ დიდო რენ — „ბევრია...“

წარმოშობით ჸოფშა || ოფშა მიმღეობაა (იხ. ზმნებში **ფშ-**).

19. ჭან. **მ-ცუდ-ი** ტყუილ-უბრალო, ტყუილი, напрасный, ложный
მეგრ. **[-ცუდ-]**
ქართ. **ცუდ-ი** ტყუილ-უბრალო, ცუდი, напрасный, плохой

მთელი მცუდი ნენაფე დოპჭარა, აჸა იჯერაგინონ-ი?! I 483_{7} სულ ტყუილ სიტყვებს დავწერ, ამას დაიჯერებ?!. აჸა... მცუდელა სარმა ენ. ხორცონი სარმას დოღუ სარმა ვუწუმეთ I 520_{29} ეს ტყუილი სარმაა[2]. ხორციან სარმას მართალ სარმას ვეტყვით... მცუდი დიდო ისინაფამს II 251_{13} ტყუილს ბევრს ლაპარაკობს... ჰაჸა მცუდი ზოპონს II 249_{22} ეს ტყუილს ლაპარაკობს... სი ჰეა მცუდი გიწვეს II 268_{15} შენ ეს ტყუილი გითხრეს... „ბინჯირი“-ა დო მცუდიში თოლეფე ოდუ II 251_{26} „დავიძი-

[1] არას ვამბობთ ისეთ შემთხვევებზე, როცა **სა-** შეთვისებულია. ეს მეორეული მოვლენაა...

[2] საჭმლის სახელია ("голубцы").

ნეო“ და ტყუილად თვალები დახუჭა... ჰაწი გოხთიმუში ორა რენ-ი? მ ც უ დ ი შ ი მოთ გოითურაფუთ? II 294_{21} ახლა სეირნობის („სიარულის“) დრო არის? ტყუილ-უბრალოდ რას დაეთრევით?...

ეს ფუძე საერთოა ქართულსა, მეგრულსა და ჭანურში. მეგრულში დამოუკიდებლად აღარ იხმარება, მაგრამ ნაწარმოებ სიტყვაში გვაქვს შემონახული: ცვანაქ გ ე ც უ დ უ — ნათესი („ყანა“) გაცუდდა, ე. ი. არ ამოვიდა (ნათესი)...

ქართულში ც უ დ ი ახლა „კარგი“-ს საწინააღმდეგოა მნიშვნელობით, მაგრამ ქართლსა და კახეთში ახლაც იტყვიან „ცუდად ვარ“ — „უსაქმოდ ვარ“, „არაფერს ვაკეთებ“...

ცნობილი ადგილი ნ. ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი ს „მერანში“: „ ც უ დ ა დ ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირული სულის კვეთება!“ — „ცუდად“ ნიშნავს უშედეგოდ“, „ტყუილ-უბრალოდ“, ე. ი. არსებითად იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც ჭანურში (შდრ. ზემოთ: მ ც უ დ ი შ ი გოითურაფუთ — „ცუდად“ დაეთრევით)...

20. ჭან. **მონკ-ა** — მძიმე, тяжелый
მეგრ. **მონკ-ა** || **მოკ-ა** — „ „
ქართ. **მაკ-ე** — брюхатая (про живот.): тельная корова, суягая овца и т. д.

ჰე კარვანი მ ო ნ კ ა -ნა ძირეს, მენდილეს II 284_{24} ეს სკა, მძიმე რომ იყო („პოვეს“), წაიღეს...

როგორც ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე შენიშნავს, მ ო ნ კ ა ქართ. მაკე-ს უნდა შეესატყვისებოდეს (იხ. მეგრ. გრ., ლექსიკ., გვ. 281); ფონეტიკური შესატყვისობა სრულია: მ ა კ ე — მ ო კ ა || მ ო ნ კ ა... **კ-ს** წინ **ნ-** არის განვითარებული ჭანურში და მეგრულში; ამ უკანასკნელში მ ო კ ა -ც გვაქვს...

ქართ. მ ა კ ე ← მ ა კ - ე ნ - (იხ. ძვ. ქართ. და-**მაკ-ნ**-დ-ა); ამისდა კვალად მეგრულსა და ჭანურშიც ბოლოკიდური **-ა** დეტერმინანტ-სუფიქსის ნარჩენად უნდა ვცნოთ.

რაც შეეხება მნიშვნელობას, „მძიმე“-ს წარმოდგენა უნდა ყოფილიყო ამოსავალი მ ა კ ე -შიც. ქართულშიც ახლაც ითქმის ორსულზე „ფეხ-მძიმედ“-აარ.

მეგრულში ქალის შესახებ ამბობენ „მოკათუ რე“ — „ორსულია“', ფეხ-მძიმედაა... ეს მ ო კ ა თ უ უნდა იყოს მ ო კ ა გარდაქცევითს ბრუნვაში: მოკა — მოკათ(უ): **-უ-** ემფატიკური **-ა**-ს ტოლია.

21.	ჭან.	**ჩუჩქ-უ** ‖ **ჩიჩქ-უ**	ჩვილი, რბილი, неокрепший, мягкий
	მეგრ.	**ჩქიჩქ-უ**	ჩვილი ყრმა, ჩვილი, дитя (колыбельное), неокрепший, мягкий
	ძვ. ქართ.	**ჩჩჳლ-**ი	„ „

კიცი ჩიჩქუ ქვაში იყვენ I 520_{10} კეცი რბილი ქვისა „იქნება“... ხურმა... ჩქინ უმონჭუ პტახუფთ, ჩიჩქუ I 536_{18} ხურმას ჩვენ უმწიფარს ვტეხთ, ჩვილს... ჲასტუღი ჩიჩქუ-ნა ტას, ბუმბულიში ვუწუმელთ I 542_{14} ბალიში რბილი რომ იყოს, ბუმბულისას ვეტყვით... ხომბა-შ-კულე, დომჯახარე [კავი]... ბჯახა-ის, ჩუჩქუ ივენ II 244_{30} როცა გაშრება, დავბეგვავ [აბედს]... რომ დავბეგვავ, რბილი გახდება... „კუზი ხეშე მემილეს, ეფთო... დიდო ჩიჩქუ ტუ დო კუზი მეტრუხუ“ II 302_{8} კოვზი ხელიდან გაგვივარდა, თურმე... ძალიან რბილი იყო და კოვზი გატყდა...

ჭან. ჩიჩქუ ← ჩუჩქუ; ჩიჩქუ — ხოფური ვარიანტია (იხმარება არქაბულშიც); ეს უდევს საფუძვლად მეგრულს: ჩიჩქუ → ჩქიჩქუ... ჭან. (მეგრ.) ჩუჩქუ შეესატყვისება ძვ. ქართ. ჩჩჳლ-ს; ამ უკანასკნელის **-ილ-** დეტერმინანტ-სუფიქსს მეგრულსა და ჭანურში შეესაბამება ფუნქციონალურად **-უ**; **ჩ** → **ჩქ;** ზანურის ჩვენების მიხედვით ქართულშიც უნდა გვქონოდა ხმოვანი **ჩჩ**-ს შორის.

ძირითადი მნიშვნელობა ყველგან არსებითად ერთია („ჩვილი ყრმა“..., „გულ- ჩვილი“..., „სიჩჩოჲ“ ძვ. ქართ.).

22.	ჭან.	**მ-აღ-ალ-**ი	მაღალი, высокий
	მეგრ.	**მ-აღ-ალ-**ი	„ „
	ქართ.	**მ-აღ-ალ-**ი	„

მაღალი კოჩი, ჯა II 312_{15} მაღალი კაცი, ხე...

ეს სიტყვა ქართულიდანაა შეთვისებული, მაგრამ, ალბათ, ძველად. მეგრულს სხვა სიტყვა ამ მნიშვნელობით არა აქვს. ჭანურში ეს სიტყვა თითქმის გამოდევნა თურქ. ჲუქსელ-იმ. ამდენად აქვს მნიშვნელობა ამ სიტყვის აქ მოხსენებას.

23.	ჭან.	**წუთხე** ‖ **მ-წუთხე**	მწუთხე, горько-соленый
	მეგრ.	**წუთხე**	„ „
	ქართ.	**მ-წუთხე**	„მეტად მლაშე- (საბა) „

არ ჯარი დოწოფხუ, ირი ნჯუმუ, წ უ თ ხ ე II 326$_{17}$ ერთი „პური გააკეთა“, სულ მარილი, მწუთხე... ხოლო-თი მ წ უ თ ხ ე ჯარიში ქომეჩუ. წ უ თ ხ ე , ნჯუმუში ჯარი — ირი ნჯუმ(უ) ორტუ II 326$_{20,21}$ კიდევ მწუთხე პური („პურისა“) მისცა. მწუთხე, მარილის პური — სულ მარილი იყო... წ უ თ ხ ე II 356$_{25}$...

სიტყვა მეორდება ქართულში, ჭანურსა და მეგრულში. ჭანურში ის დასტურდება ტექსტებით ათინურ კილოკავში, რომელსაც ლექსიკის სიძველე ახასიათებს.

მნიშვნელობა ყველგან ერთი და იგივე აქვს.

24. ჭან. „**ლა-დ-რ-ე**“ M ‖ **ლა-რდ-ე** ნედლი, свежий, сырой, непросохший
მეგრ. **ლა-დ-ირ-**ი „ „
ქართ. **ნე-დ-ლ-**ი „

თაზე (ლ ა რ დ ე) ხაჯი ცხუნუმან II 312$_{1}$ ჭყინტ („ნედლ“) ლობიოს „არჩევენ“... ლუ ჲ ა ლ ა რ დ ე ხაჯი იგუბუტა-ში II 312$_{12}$ კომბოსტო ანდა ჭყინტი („ნედლი“) ლობიო რომ იხარშებოდეს...

ნ. მ ა რ ს ვიწურისათვის ნაჩვენები აქვს ლ ა დ რ ე (ჭან. გრამ., გვ. 161); აქედან **რ**-ს გადასმით მიღებულია ლ ა რ დ ე .

ლ ა დ რ ე -ში იგივე ძირია, რაც ნ ე დ ლ -ში: **ლა-** და **ნე-** ერთი და იმავე ფუნქციის მქონე თავსართებია: **-ლ**-ს შეესაბამება **-რ-** ← **-ირ-**, როგორც ამას მეგრული მოწმობს. ლ ა დ რ -ე-ს ბოლოსართი **-ე** სახელობითის ზანური ნიშანია.

ამჟამად ლ ა დ რ ე ‖ ლ ა რ დ ე -ს ადგილს იჭერს თურქ. თ ა ზ ე. ლ ა დ რ ე ‖ ლ ა რ დ ე იშვიათია ხმარებაში. დამახასიათებელია ზემომოყვანილი პირველი მაგალითი: ჯერ „თაზე“ ითქვა და მერე, თითქოს გაახსენდაო, „ლარდე“ დაუმატა მთქმელმა...

25. ჭან. **კობ-ო** ‖ **კომბ-ო** M ‖ **კობ-ალ-ა** უმწიფარი, неспелый
მეგრ. **კობ-უ** „ „
ქართ. —

ცურძენი კ ო ბ ა ლ ა რენ; უმონჭაფუს უწუმელან კ ო ბ ა ლ ა II 311$_{14,15}$ ყურძენი უმწიფარია; უმწიფარს („მოუწეველს“) ეტყვიან „კობალას“... აჲა უშქიი სანდუღის ქოდოლოდვი. ანთეფე დაჰა კ ო ბ ო რ ე ნ ... I 440$_{17}$ ეს ვაშლი ზანდუკში ჩადევი. ესენი ჯერ კიდევ უმწიფარია...

კ ო ბ ო -ს გარდა, როგორც ნ. მ ა რ ს აქვს მოხსენებული, იხმარება კ ო მ ბ - ო - ც (ათინურში: იხ. ჭან. გრ.. გვ. 156). ეს იგივე კ ო ბ ო -ა, ოღონდ **ბ**-ს წინ **მ-** არის განვითარებული.

ჭან. კ ო ბ - ო და მეგრ. კ ო ბ - უ ერთი და იგივეა: **ო-** → **უ** სიტყვის ბოლოში, ისიც **ბ**-ს მეზობლობაში (პირუკუ **უ** → **ო** ნაკლებ მოსალოდნელია).

ეგევე კ ო ბ -გვაქვს კ ო ბ - ა ლ - ა -ში, ოღონდ აქ **-ალ-** სუფიქსითაა ძირი გაფორმებული.

ქართულში კ ო ბ - ძირის შესაბამისი არა ჩანს.

არქაბელმა ყურძნის მიმართ იხმარა კ ო ბ ა ლ ა ; ათინურში ამისათვის იხმარება კ ო ხ - ა (იხ. ნ. მ ა რ ი , ჭან. გრამ., გვ. 158). მეგრულში იგივე ფუძე კ უ ხ - ი უმწიფარი ყურძნის წვენს აღნიშნავს (ხმარობენ ძმრის ნაცვლად). ამასვე ნიშნავს კ ო ხ - ა — ხოფურში (იხ. ნ. მ ა რ ი , იქვე), ვიწურშიც (კ ო ხ - ო).

ეს კ ო ხ - იგივეა, რაც ქართ. მ - კ ვ ა ხ - ე.

26. ჭან. **ხომ-ულ-ა** || **ხომბ-ულ-ა** გამხმარი, ხმელი, მშრალი,
сухой, просохший, высохший
მეგრ. **ხომ-ულ-ა** „ „
ქართ. **ხმ-ელ-**ი сухой

არ ხ ო მ უ ლ ა წიფუიში ქჲოქის ქელახედუ I 436_8 ერთი გამხმარი წიფლის ძირში ჩამოჯდა... ზოდი ხ ო მ ბ უ ლ ა იყვენ I 543_4 საქალამნე ტყავი გამხმარი იქნება... კუდელი ვა აშუვუ, ხ ო მ ბ უ ლ ა ტუ-ჲა II 262_{12} კუდი არ დაუსველდა, მშრალი იყოო... ხ ო მ უ ლ ა პრასკა რენ II 309_{32} ხმელი პრასაა... ხ ო მ უ ლ ა ხაჯი ქვასუმან ბიგათე II 312_1 გამხმარ ლობიოს ჯოხით „ჩეჩავენ“... ლემლი ონუ, დაჩხურის ნოკაჩი, ხ ო მ უ ლ ა იასერე II 338_6 დანოტიოებულია, ცეცხლთან დაიჭირე, გაშრება („მშრალი გახდება“)...

ხ ო მ ბ უ ლ ა -ში **მ**-სთან **ბ-** არის განვითარებული. მეგრ.-ჭან. ხ ო მ - უ ლ - ა -ს შეესატყვისება ხ მ - ე ლ - ი (ჴ მ - ე ლ - ი ძვ. ქართ.). **-ელ-** ქართულში დეტერმინანტი-სუფიქსია; მის ფუნქციას ასრულებს მეგრულსა და ჭანურში **-ულ-** (← **-ოლ-**?).

ჭან.-მეგრ. ხ ო მ - მოწმობს, რომ ქართულშიც **ხ**-სა და **მ**-ს შორის ხმოვანი უნდა ყოფილიყო; **-ელ-** სუფიქსის დართვამ ამ ხმოვნის დაკარგვა გამოიწვია.

რომ ეს ვარაუდი სინამდვილეს შეეფერება, ჩანს იქიდან, რომ ამავე ფუძეს, ზმნაში გამოყენებულს, ხმოვანი მოეპოვება: ძვ. ქართ. **გან-ვ-ჴემ:**

და მე ვ῀ა თივაჲ განვჴემ (იხ. „დავითნი“, 978 წლის ხელნაწ. № 38, საქართვ. მუზ. ყოფ. უნივერსიტ. ფონდისა—ფ. 148 v).

საკითხავია, რატომ გვაქვს აქ **-ე-** (განვჴ**ე**მ)? თუ ხომ-ულ-ა-ში **ო-** მეორეული არაა, აქ **-ა-** უნდა გვქონოდა (გან-ვ-ჴ**ა**მ)... და თუ აქ **-ე-** გვაქვს, ხომ- უნდა იყოს ხამ-ისაგან მიღებული: ქართ. **ჴემ** || ზან. **ხამ** → **ხომ**...

ან ეგებ სხვა კილოში ჴამ- იყო (შდრ. გავჭ**ე**რ || გავჭ**ა**რ). ჯერ-ჯე-რობით ეს საკითხი ღიად რჩება.

27. ჭან. **ჩქვ-ა** სხვა; კიდევ, иной, другой; еще
მეგრ. **შხვ-ა** „ „ „
ქართ. **სხვ-ა** „ „

არ ჩქვა კოჩი ხოლო ქომოხთუ II 252_{23} სხვა ერთი კაცი კიდევ მოვიდა... სუმი-თი ჰაქ ხენ — ქესიმი დო ჟურ ჩქვა II 260_{32} სამიც აქ ცხოვრობს — ქესიმი და ორი სხვა... დივუ ჩქვა! II 292_{34} გათავდა უკვე (სხვა — გათავდა, „იყო“)... ცხენი ბაშქათურლი (ჩქვა თურლი) ტასინონ 467_{6} ცხენი სხვანაირი უნდა იყოს... არ ჩქვა უნკაპერენ დო იმტერენ I 459_{27} ერთხელ კიდევ გარბენილა და გაქცეულა...

ჩქვ-ა ← შხვ-ა (შდრ. მ-ჩხუ ← მ-შხუ „მსხვილი“); შხვ-ა კი შეესატყვისება სხვა-ს (ბოლოკიდური **-ა** საერთოა); როგორც ჭანურში შხვა → ჩქვა, ისევე მოხეურ კილოში სხვა → „ცხო“; ჭა-ნურში **შ** → **ჩ**, აქ **ს** → **ც**...

ჩქვა ჭანურში „სხვას“ აღნიშნავს შედარებით იშვიათად: უფრო ხშირად „კიდევ“-ს უდრის, და კიდევ უფრო ხშირად ნაწილაკის როლში გამოდის; ამ ნაწილაკის მნიშვნელობა ზუსტად კონტექსტშიღა გადმოიცემა.

28. ჭან. **ო-შქ-ენ-ონ-ი** შუათანა, средний
მეგრ. **ო-შქ-არ-ი** „ „
ქართ. **შუ-ა-თანა** „

წალენი გზაშე ვიონათ-ი ჲოქსე ოშქენონი გზაშე ვიონათ-ი? ჲოქსე ჟილე გზაშე ვიონათ-ი? II 244_{24} ქვემო გზით წავასვენოთ („წავიყვა-ნოთ“) თუ შუათანა გზით წავასვენოთ? თუ ზემო გზით წავასვენოთ?..

ძირი იგივეა, რაც შქა-ში (იხ. **შქა**). აქ საინტერესოა **-ენ-** სუფიქსი ჭანურში და **-არ-** სუფიქსი მეგრულში.

ოშქენონ-ის ნაცვლად ჭანურში ჩვეულებრივ იხმარება თურქ. ორთა — „შუა“, „შუათანა“...

მეგრ. ოშქარ-ი შუათანა ძმის აღსანიშნავად იხმარება: უჩაში ჯიმა — უფროსი („უხუცესი“) ძმა, ეკულაში ჯიმა — უმცროსი ძმა, ოშქარი დიმა — შუათანა ძმა... (იხ. **დიდ-ი**).

ჭანურში „უფროსი ძმა“ — „დიდი ჯუმა“, „უმცროსი ძმა“ წუტა ჯუმა (II 256_7), „წულუ ჯუმა“ II 358_{24} „შუათანა ძმა“ — „ორთა ჯუმა“ (II 1358_{21}) იქნებოდა.

ი. ყიფშიძის მიერ 1917 წელს ჩაწერილ ტექსტებში დადასტურებელია უმჩაშ-ი „უფროსის“ (მეგრ. უჩაშ-ი) მნიშვნელობით და უნკილაშ-ი — „უმცროსის“ მნიშვნელობით (მეგრ. უკულაშ-ი); არც ნ. მარის, არც ჩვენ მიერ გამოცემულ ტექსტებში ეს სახელები არ გვქონდა.

რაც უფრო ახლოს ვეცნობით ჭანურს, რაც უფრო მეტი მასალა გროვდება, მით უფრო უახლოვდება მეგრული და ჭანური ერთმანეთს.

აქ ეს სიტყვები არ შევიტანეთ, რადგანაც ტექსტები გამოცემული არაა და გამოუცემელი ტექსტიდან ამონაწერების მოყვანა უხერხული იქნებოდა.

29. ჭან. **მ-ტკ-ურ-**ი ‖ **მ-ტკ-უ-**ი ‖ **მ-ტკ-ორ-**ი ‖ **მ-ტკ-ო-**ი — ველური, „ტყიური“, дикий, лесной
მეგრ. **ტყ-არ-**ი — „ „
ქართ. **ტყ-ე** — лес

კარაქეჩი — მტკური თხა I 543_9 „კარაქეჩი“ — გარეული თხა („ტყიური თხა“, „ტყის თხა“)... მტკუი კაზი, მტკუი ბიბი-თი ენ I 532_{18} გარეული ბატი, გარეული იხვიც არის... მტკუი ფატიჯანი I 519_9 „გარეული ბადრიჯანი“... მტკორი უშქური, მტკორი მცხული-თი ივენ... ჰაჲა — მტკუი ცომური... ირი ხოლო ივენ ოხიალე დო მტკოი; ოხიალეს ნიჩანენ მჩხუ, მტკოის მჭიფე ნიჩანენ II $308_{12\text{-}16}$ „ველური ვაშლი“ (პანტა), „ველური მსხალიც“ (მაჟალო) იქნება... ეს — ველური ტყემალი... ყველაფერი იქნება ბაღისა და ველური; ბაღისა მსხვილს ისხამს, ველური („ტყისა“)— წვრილს...

ძირითადია მ-ტკ-ურ-ი და მ-ტკ-ორ-ი; ხმოვნებს შორის **რ**-ს დაკარგვით ვიღებთ მ-ტკ-უ-ი და მ-ტკ-ო-ი-ს... ძირეულია **ტკ-** ← **ტყ-,** რაიც მეგრულსა და ქართულში მოგვეპოვება. მეგრულში **-არ-** სუფიქსი გვაქვს — საატრიბუტივო — ჭანურში — **-ურ-** და **-ორ-** (**-ურ-** ← **-ორ-**)... თავკიდური **მ-** ფონეტიკური დანართია. ქართულში ტყე- ფუძისაგან ატრიბუტივი არ იწარმოება: „ტყიური“ არა გვაქვს.

მტკურ-ი ‖ მტკორ-ი ატრიბუტივმა შეგვინახა ტყ-ე ფუძე ჭანურში; თვით სუბსტანტივი (მ-ტკ-ა) უკვე აღარსად ჩანს. თურქ. დაღ-მა დაიჭირა მისი ადგილი (დაღ-ი „მთაც“ არის და „ტყეც“ ჭანურში).

XI

ზმნები

1. ჭან. **-ბ-**: გჲო-**ბ**-უ-ნ ჰკიდია, висет на ч.-л.
მეგრ. **-ბ-**: გიო-**ბ**-უ-(ნ) „ „
ქართ. **-ბ-**: ა-**ბ**-ი-ა „ „
სვან. **-ბ-** привязывать

ოდას ნეკნა დემირიში გ ჲ ო ბ უ ნ II 273$_{24}$ ოთახს რკინის კარი ჰკიდია („აბია“)... ოწკიალონი დ ო ლ ო ბ უ ნ ფუჯის II 306$_{18}$ ზარი შებმული აქვს ძროხას... კუჩხეს-ჲა ორანწკილონი მოთ დ ო ლ ო ბ უ ნ-ჲა I 416$_{7}$ ფეხზე ზარი რად აქვს შებმულიო... კაპულას-ნა მ ო ბ უ ტ უ მქირი I 430$_{32}$ ზურგზედაც ფქვილი ეკიდა... მთელი დულჲა... კაპულას მ ო ბ უ ტ უ I 430$_{15}$ მთელი საქმე ზურგზე ეკიდა... ხაროს თუდე კარიკი გ ე წ ო ბ უ ნ, კარიკის ოკანკონი ნ უ ბ უ ნ II 298$_{8}$ ხვიმირს ქვეშ „კარიკა“... ჰკიდია, „კარიკს“ სარეკელაა მიბმული... კერმული უწუმელან, დემირიში ზენჯირი... გ ო წ ო ბ უ ნ I 526$_{32}$ „კერემულს“ ეტყვიან [მეგრ. ნ ა ჭ ა, ჯაჭვი შუა ცეცხლზე]... რკინის ჯაჭვი ჰკიდია...

ძირეულია მხოლოდ **-ბ-**; ჭანურში მისგან ვნებითი გვარის წარმოება გვაქვს „ჰკიდია“, „აბია“-ს ტიპისა. მეგრულში, სვანურში, ქართულში ამავე ძირისაგან მოქმედებითი გვარის ზმნაც იწარმოება: მ ი კ ვ ო ბ უ ნ უ ა ნ ქ (ვკიდებ), სვ. ხ უ̂ ა ბ ე მ, ვ ა ბ ა მ.

მნიშვნელობა ძირისა მცირეოდენ გადახრას იძლევა: ჰკიდია, აბია, კიდებს, აბამს:

2. ჭან. **-ბ-**: ქოგო-**ბ**-უ გადაასხა, облить ч.-л. жидкостью
მეგრ. **-ბ-**: ქოგა̄-**ბ**-უ „ „
ქართ. — —

გაზ ჲალი ქ ო გ ო ბ უ დო ნუკლიმუ, დოჭუ I 402$_{8}$ ნავთი გადაასხა და მოუკიდა, დაწვა... მუჰარებე პათ კორლონეფეკალა... ენთეფეში მარქვალეფეს კაზ-ჲალი გ ო ვ ო ბ ა თ დო დოპჭვათ I 494$_{30}$ ვებრძოლოთ კოლოებს... იმათ კვერცხებს ნავთი გადავასხათ და დავწვათ... თოფური ქაგილუ... გ ო ბ ე ს [ფილავის] დო მთელიქ ქოჭკომეს I 414$_{30}$ თაფლი ჩამოიტანა... .გადაასხეს [ფლავს] და ყველამ ჭამა... ეკულე ია [წკაი] გიმელან დო ბაკლავას გ ო ბ ა ფ ა ნ I 523$_{5}$ შემდეგ იმ [წყალს] ჩამოიღებენ და „ბაკლა-

ვას“[1] გადაასხამენ... კავე ვა გ ე მ ი ბ ე ს II 35_{25} ყავა არ დამისხეს...

ეს ძირი „დაღვრის“, „დასხმის“ მნიშვნელობით იხმარება; ქართულში ის არა ჩანს. არ არის აგრეთვე ცხადი, აქვს თუ არა მას კავშირი ჭანურ **-ბლ-** ძირთან (იხ. ქვემ.), რომელიც „რა“-ს ნიშნავს.

3. ჭან. **ბად-** ბადება, рождать, сотворить
მეგრ. **ბად-** „ „ „
ქართ. **ბად-** „ „

ბერე დ ი ბ ა დ ი ტ ა-ში, ...თელი მანძაგერეფე — „ბიჭი დიბადენ-ი ვანა კულანი“-ა, ჩუმელან I 539_{25} ბავშვი რომ იბადებოდეს, ...მთელი მეზობლობა — „ბიჭი დაიბადება თუ ქალიო“, ელიან... ბიჭი დ ი ბ ა დ უ-ნა, პილავი დოლუბღაფან I 540_{1} თუ ბიჭი დაიბადა, ფლავს ჩაუყრიან... კულანი დ ი - ბ ა დ უ-ნა... I 540_{3} თუ ქალი დაიბადა...

ეს ძირი საერთოა მეგრულში, ჭანურში და ქართულში; ამ უკანასკნელში მისი ძირითადი მნიშვნელობაა „გაჩენა“; აქედან — ბიბლიის სახელწოდება „დაბადება“—„შექმნის“, „გაჩენის“ გაგებით.

„დამაბადებელი“ „შემქმნელის“ მნიშვნელობით იხმარება მეგრულშიც.

4. ჭან. **ბანდალ-** ბანდალი, ძუნძული, ходить неуклюже, ходить пошатываясь
მეგრ. **ბანდალ-** ბანდალი
ქართ. **ბანდალ**-ი „აქა-იქ მივლა-მოვლა“ (ს ა ბ ა), шататься, ходить туда-сюда (неуверенно)

ოძიცინუშენი ბ ა ნ დ ა ლ ა პ ტ უ [მთუთი]. თილქიქ-თი — „აკო კაი ოხოონუ სო იგური“-ა, უწუ. მგეიქ თილქის ილუფურჩოლუ: „სი მცუდი მოთ ზოპონ-ჲა. ემუქ ოძიცინუშენი ბ ა ნ დ ა ლ ა ფ ს“-ჲა დო...I 457_{15} სასაცილოდ ძუნძულებდა [დათვი], მელამაც — „ასეთი კარგი ცეკვა სად ისწავლეო“, უთხრა. მგელმა მელას ჩაუჩურჩულა: „შენ ტყუილს რად ლაპარაკობო? ის სასაცილოდ დაძუნძულებსო“ და...

როგორც ვხედავთ, ჭანურში (სარფულში) „ბანდალი“ ძუნძულის აღსანიშნავად არის გამოყენებული. მეგრულში კბილზე ითქმის „ბანდალებსო“: „კიბირი იბანდალუ(ნ)“ — „კბილი იძვრის“...

---

[1] საჭმლის სახელია.

5. ჭან. **ბარ-** ბერვა, дуть, раздувать
მეგრ. **ბარ-** „ „ „
ქართ. **ბერ-** „ „ „

მზოღაკელე იხი ბ ა რ ტ უ I 436₂₈ ზღვიდან ქარი ქროდა („უბერავ-და“)... ღომასერი იხი დიდო ბ ა რ ტ უ II 243₁₆₋₁₇ გუშინღამ ქარი ძალიან ქროდა...

ამ ზმნას ქართულში **-ავ** სუფიქსი დაერთვის (აწმყოში), შეიძლება **უ-** თავსართიც გაუჩნდეს: ბ ე რ ა ვ ს, უ ბ ე რ ა ვ ს...

არც მეგრულში, არც ჭანურში სუფიქსი მას არა აქვს; ბ ა რ - ს = ბე-რავს, მეგრ უ ბ ა რ - ს = უბერავს.

6. ჭან. **ბაღ-**: ბაღ-უ-ნ კმარა, ეყოფა, довольно, достаточно
მეგრ. **ბაღ-**: ბაღ-უ-(ნ) „ „ „ „
ქართ. —

მამუდას მუში დიშქა ვა დ უ ბ ა ღ უ I 433₂₁ მამუდს თავისი შეშა არ ეყო... აჲა ვა დუბაღუნ! გვერდი ლირა ჩქვა მომჩაგინონ! I 451₆ ეს არ ეყოფა! ნახევარი ლირა კიდევ უნდა მომცე!..

ქართულში ამავე მნიშვნელობით სხვა ძირია გამოყენებული. არც სვა-ნური ხმარობს **ბაღ-** ძირს ამ ცნების გამოსახატავად. ხომ არ არის „ბაღ-უ-ნ“ ნასახელარი ზმნა და ხომ არ უდევს მას საფუძვლად „ბ ა ღ - უ“ — ბელ-ელ-ი?

7. ჭან. **ბახ-** || **მ-ბახ**: დო-**ბახ**-უ ცემა, მობეგვა, поколотить
მეგრ. **ბახ-** დო-**ბახ**-უ „ „
ქართ. —

ოხორიშა მოხთუ დო... ბაბა მუში დ ო ბ ა ხ უ I 493₂₉ შინ („სახლში“) მოვიდა და თავის მამას სცემა (მობეგვა)... ბიგა ქოგეჩეს, დ ო ბ ა ხ ე ს I 409₃₆ ჯოხი დაჰკრეს, სცემეს... მასუმა დღას ხოლო დ ო მ ბ ა ხ უ I 444₃₀ მესამე დღეს კიდევ მცემა... „ღურელი(!) თი ქიეზდუმს-ი?“ უწუ ე-დო მ ბ ა ხ უ. ხოჯა ეკო მ ბ ა ხ უ - ქ ი, ტორა შური ქიუხთუ II 250₂₁ „მკვდარი თავს ასწევს?“ — უთხრა და სცემა. ხოჯას იმდენი სცემა, რომ კინაღამ სუ-ლი გააცხებინა („სული ამოუვიდა“)...

ამ ძირს თავკიდური **ბ**-ს წინ **მ-** შეიძლება ჰქონდეს განვითარებული:

მ-ბახ- (იხ. ზემოთ მაგალითები არქაბული ტექსტებიდან). ჭანურში ამ ზმნას უფრო ფართო გამოყენება აქვს, ვინემ მეგრულში. ამ უკანასკნელში ზოგადად ცემის მნიშვნელობით ლ ა ხ უ ა (ქართ. გა-ლახ-ვა) იხმარება: გ ო ლ ა ხ უ — „გალახა“.

8. ჭან. **ბერგ**-: დო-**ბერგ**-უ თოხნა, გამარგვლა, полоть мотыгой
მეგრ. **ბარგ**-: დო-**ბარგ**-უ „ „ „
ქართ. [**მარგ**-] (?)

ეჩი ნდღაშ-კულე არ-კატი დ ო ბ ბ ე რ გ ი, ხოლო ვით დღაშ-კულე ჟურ-კატი დ ო ბ ბ ე რ გ ი II 270_{36} ოცი დღის შემდეგ ერთ-გზის გავთოხნე, კიდევ ათი დღის შემდეგ მეორეჯერ გავთოხნე... ო ბ ე რ გ უ ქოგჲევოჭი, ა კატი ობერგუ დოვოჩოდინი... ვით ნდღაშ ოკაჩხე მაჟუანი ო ბ ე რ გ უ ქოგევოჭი II 339_{2} თოხნა დავიწყე, ერთგზის თოხნა გავათავე... ათი დღის უკან მეორედ გათოხნა დავიწყე (ლაპარაკია თამბაქოს გათოხნაზე)...

არქაბელები და ართაშნელები (ათინელებიც) ო ბ ე რ გ უ-ს ხმარობენ, სარფში ჩაწერილ ტექტსში სხვა სიტყვა გვაქვს: ...არ კათი ქ ო გ ო ვ უ - მ ე რ თ. ხოლო ვიტოხუთ დღა'ჭკულე ჟურ კათი ქ ო გ ო უ მ ე რ თ I 515_{28} ერთ-გზის შემოვაცლით. კიდევ ხუთმეტი დღის შემდეგ მეორეჯერ შემოვაცლით... (იგულისხმება ბალახი). ქ ო გ ო ვ უ მ ე რ თ — აორ. ქ ო გ ო - ვ უ დ ი — მეგრ. გ უ (ვ) უ დ ი (ითქმის, მაგალ., დაგუბებულ წყალზე).

დ ო ბ ე რ გ უ (მან გათოხნა) ნასახელარი ზმნაა, ნაწარმოებია **ბერგ**-ისაგან (იხ.). მეგრულში ფუძისეული **-ე-** შეცვლილია **ა**-თი: ბ ა რ გ უ ნ-ს. ეს აახლოებს ამ სიტყვას ქართ. მ ა რ გ ვ ლ ა ს თ ა ნ (აკად. ნ. მ ა რ ი მიუთითებს კიდეც ამ ძირზე: შდრ. ქართ. მ ა რ გ ვ ლ ა ს ო — ჭან. გრამ., გვ. 130), მაგრამ ეს ქართ. ძირი **მარგ**-ილ-ს უკავშირდება: მ ა რ გ ლ ვ ა — მარგ-ილ-ით მუშაობა. წარმოშობით **მარგ**- და **ბერგ**- ერთი და იგივე არ უნდა იყოს.

9. ჭან. **ბირ**- სიმღერა, (თამაში), петь, (играть)
მეგრ. **ბირ**- „ „ „ „
ქართ. —

ნანა-მუშიქ დაჰა ი ბ ი რ ტ უ ონწელიში ო ბ ი რ უ I 424_{1} დედა მისი კიდევ მღეროდა აკვნის სიმღერას... არ დღას ნესრუდდინ ხოჯაქ ჰემამის... ი ბ ი რ ე ლ ე რ ე ნ დო აშო თქვერენ: „მუ კაი სერსი მიღუნ-ჲა!“ I $403_{15\text{-}16}$ ერთ დღეს ნესრუდინ-ხოჯას აბანოში უმღერია და ასე უთქვამს: „რა კარგი ხმა მაქვსო“... კაი-კაი იპაამითეს, ისთეეს, იხორონეს, ი ბ ი ე ს II 302_{1} კარგად ისაუბრეს, ითამაშეს, იცეკვეს, იმღერეს... ჰაშო ბიჭეფექ

ი ბ ი რ ე ს. ოკულე ქეისელეს ხორონიშა II 302_{22} ასე ყმაწვილკაცებმა იმღერეს. მერე ადგნენ საცეკვაოდ...

ამ მაგალითებიდან უეჭველი ხდება, რომ **ბირ-** სიმღერას ნიშნავს. მაგრამ როგორც ქართულში „მღერა“ თამაშს ნიშნავდა, ისე ჭანურში ო-**ბირ**-უ თამაშის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო.

მეგრულში დაცულია ო-**ბირ**-ეშ-ი, ადგილი, სადაც ცეკვა-თამაში და სიმღერა იმართება (იხ. ყ ი ფ შ ი ძ ე, მეგრ. გრ., ლექს.: **ბირ-**); მისი პირვანდელი მნიშვნელობა „სათამაშო“, „საცეკვაო“ უნდა ყოფილიყო.

10. ჭან.	**ბონ-**	ბანა, мыть (руки, лицо, но не посуду)
მეგრ.	**ბონ-**	„ „
ქართ.	**ბან-**	„ „

...კოჩი დ ო ბ ო ნ უ I 432_{14} კაცი დაბანა... კაი-თი პიჯი დ ო ი ბ ო ნ ი, ნუნკუ დოიბონი, გჲარი ქოპჭკომი I 478_{23} კარგადაც პირი დავიბანე, „სახე“ დავიბანე, საჭმელი ვჭამე... ხე ი ბ ო ნ ს I 399_{30} ხელს იბანს... ხოჯაქ დ ო ბ ო ნ უ მ ს ჯინაზე II 304_{1} ხოჯა დაბანს მიცვალებულს... კატუ ჰაწი დოხედუნ ჰაშო..., პიჯი ი ბ ო ნ ს II 246_{2} კატა ახლა დაჯდება ასე..., პირს იბანს... დ უ მ ბ ო ნ უ... უ მ ბ ო ნ ა მ ტ უ... თი უ მ ბ ო რ ტ უ - შ ა II 351_{14} დაბანა... ბანდა... სანამ თავს ბანდა...

ბონ- კანონზომიერი შესატყვისია **ბან-** ძირისა. ათინურში **ბონ-** ძირს თავკიდური **ბ**-ს წინ განვითარებული ავქს **მ-** (იხ. აქვე); **ბონ-** შეიძლება **ბორ**-ის სახითაც შეგვხვდეს (იხ. აქვე ზემოთ), თუ ეს ინდივიდუალური მოვლენა არ არის. აკად. ნ. მ ა რ ს არა აქვს ნაჩვენები **ო-მ-ბონ-უ**, მაგრამ პროფ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ი ს ჩანაწერებში ვხვდებით **ომბონუ**-ს ათინურზე მითითებით.

11. ჭან.	**ბრუწ-** ‖ „**ბრიწ-**“ M	დახევა, დაფხრეწა, разодрать,-ся разорвать,-ся
მეგრ.	**ბურიწ-**	„ „ „
ქართ.	**ფრეწ-** ‖ **ფხრეწ-**	„

არ ფარა გევობური, დ ო ბ რ უ წ უ, ხოლო გევობური, ე-თი ბ რ უ - წ უ... I 495_{28} ერთხელ დავაკერე, გაიხა, კიდევ დავაკერე, ესეც გაიხა... „თერზი, თერზი! დოლოქუნუ ე ლ ა მ ი ბ რ უ წ ა - შ ი, მემიჭაფ-ი-ა?“ I 411_{5} თერძო, თერძო! ტანისამოსი რომ გამეხეს, ამომიკერავო ?..

მეგრ. დ ო ბ უ რ ი წ უ — დაფხრიწა, ქართ. ფ რ ე წ ა, ფ ხ რ ე წ ა,

ჭან. ბ რ უ წ უ — ერთი და იგივე ძირი ჩანს, ხმის მიმბაძველობითი წარმოშობისა. ჭანურში ვნებითი გვარი გვხვდება, მეგრულსა და ქართულში მოქმედებითი გვარიც ჩვეულებრივია.

12.	ჭან.	**ბუცხ-**	ფოცხვა, собирать граблями
	მეგრ.	**ბუცხ-**	” ” ”
	ქართ.	**ფოცხ-**	” ”

ე-ნა ხაჩქან ყონა, ბუცხითე დ ო ბ უ ც ხ უ ფ ა ნ: ჩაეფე, კორდეფე ვა იყვენ დო ემუშენი ბ უ ც ხ უ ფ ა ნ I 517_{23} ყანას რომ მოხნავენ, ფოცხით მოფოცხავენ: ბალახი, „კორდები“ არ იქნება [მერე] და იმისათვის ფოცხავენ...

ბ უ ც ხ უ ფ ს, ცხადია, ნაწარმოებია სახელისაგან **ბუცხ-ი** (იხ.), რომელიც ამავე სახითაა მოცემული მეგრულშიც. იგივე ძირია ქართულში **ფოცხ-** ← **ბოცხ-**.

13.	ჭან.	**ბუძგ**: უ-**ბუძგ**-უ-ნ	დაბუჟება (მაგ., ფეხისა), отсидеть ногу
	მეგრ.	**ბუძგ-ა**	ეკლები წაბლის ნაყოფზე, иглы на каштановом плоде
	ქართ.	**ბუძგ**-ი	„პატარა ძღარბი“ (ს ა ბ ა), маленький еж

კოჩის კუჩხე-ნა უ ბ უ ძ გ ა ს, კუჩხე აშო გჲუნთხას ე-დო თქვას: „ბ უ ძ გ უ, ბ უ ძ გ უ, ბუჩილაჲ! ნანა სქანი ვოჩილაჲ“... ეკულე ჩქვათი ვა უ ბ უ ძ გ უ ნ I 509_{16} კაცს ფეხი რომ დაუბუჟდეს, ფეხი ასე გაწრთხას (გამართოს) და თქვას: „ბუძგუ, ბუძგუ, ბუჩილაჲ! დედაშენი გავათხოვო („ცოლად შევრთო“!)... მერე არ დაუბუჟდება...

ერთის შეხედვით, არაფერია საერთო ფეხის „დაბუჟებასა“ და ზღარბს, ანდა წაბლის ნაყოფის ეკლებს შორის, მაგრამ ეს ორი უკანასკნელი რომ ერთმანეთს დაუკაშვირდეს, სავსებით ბუნებრივი იქნებოდა; დაბუჟება ისეთ განცდას იწვევს, თითქოს „ბუძგები“ ესობოდეს დაბუჟებულ ნაწილში. ამრიგად, უ ბ უ ძ გ უ ნ — უბუჟდება ნასახელარი ზმნა გამოდის: **ბუძგ**-ი || **ბუძგ**-ა (ეკალი, ზღარბი) — ის სახელია, რომლისაგანაც ნაწარმოებია ეს ზმნა.

14.	ჭან.	**ბღ-** :	ქოდო-**ბღ**-უ	დაყრა, сыпать,-ся, падать во множестве
	მეგრ.	**ღვ-**:	ქოდა̄-**ღვ**-უ	” ”
	ქართ.	**ღვ-**:	და-**ღვ**-არ-ა	лить,-ся

ოკულე არ ვით თანე დაჰა გზას... ქოდობღუ I 459_1 მერე ერთი ათი ცალი კიდევ გზაზე... დაყარა... ექ ყონა დოტახეს დო არ ჸეის ქოდობღეს I 492_{20} იქ სიმინდი („ყანა“) დატეხეს და ერთ ადგილას დაყარეს... ქაფშია **ფ**ელუკას დოლობღეს I 535_{23} ხამსა (თევზი) ნავში ჩაყარეს... მანგალითენ ჩალა დოპჭკიუფთ; ხეში-ხეში ქოდოობღაფთ ეშო I 516_{38} ნამგლით ჩალას მოვჭრით, ხელეულ-ხელეულებად დავყრით ისე... ლაზმა გებღუ-ში რენ-ნა, ქოგჸობღამან კალათითე... ქოკობღამან ონტულეს ჰექ-ჰაქ... ოკულე ბერგითე ქოგოშობღამან... II 296_{27} ნაკელი თუ დასაყრელია, დააყრიან კალათით... ერთად დაყრიან ბოსტანში იქა-აქ... მერე თოხით მიმოფანტავენ (შიგნით აყრიან)...

ეგევე ძირი მეგრულში **ღვ**-ს სახით გვაქვს; მაგალ.: ქოდჷღვუ ქუა — დაყარა ქვა... ქართულში **ღვ**- (**ღვ-არ**-) სითხის მიმართ იხმარება, მაგრამ იგივე ძირი უნდა იყოს. ქართული და მეგრული ერთსა და იმავე **ღვ**-ს იძლევა, ჭანურში **ბღ**- ამ **ღვ**-საგანაა მიღებული **ვ**- ‖ **ბ**-ს შენაცვლებითა და გადასმით.

მეგრულსა და ჭანურს „დაღვრის“, „დასხმის“ აღსანიშნავად „დობუმა“ რომ არ ჰქონდეს, **ღვ**- ძირი, საფიქრებელია, მეგრულში (და ჭანურში) მნიშვნელობას არ შეიცვლიდა.

15. ჭან. **-გ-**: მო-**გ**-უ [მოიგო, выиграл]
მეგრ. **-გ-**: მჷ-**გ**-უ „ „
ქართ. **-გ-**: მოი-**გ**-ო „

ლაზუტი გამაჩეს დო ფარა მოგეს I 441_9 სიმინდი გაყიდეს და ფული მოიგეს... სი ტუ**ფ**ელი... გინონ-ი? ...ქეგიჭოფათ დო გოხთი!.. მუ მოგარე?! II 265_{24} შენ თოფი გინდა? გიყიდით და იარე!.. რას მოიგებ?!..

მეგრულს გამოთქმებში : ფარა მჷგუ... მუ მჷგი? — ფული მოიგო... რა მოიგე? იგივე ძირია, ისევე გაფორმებული, როგორც ქართული და თითქმის ისევე აგებული, როგორც ჭანური: შდრ. ქართ. მო-ი-**გ**-ო, მეგრ. მჷ-**გ**-უ (← მო-ი-**გ**-უ) და ჭან. მო-**გ**-უ (← მო-ო-**გ**-უ).

ქართულში და მეგრულში ეს ძირი მეტად ფართოდ არის გამოყენებული : ფული მოიგო, წააგო... ხალიჩა დააგო, სახლი ააგო... ამბავი გაიგო... ასევეა მეგრულშიც : ფარა მჷგუ, წჷგუ (ფული მოიგო, წააგო)... ღუმუ ქოდჷგუ (ღომი დააგო)... ცუდე გეჸოგუ (სახლი ააგო)... ამბჷ ქიგჷგუ (ამბავი გაიგო)...

ჭანურში ასეთი ფართო გამოყენება ამ ძირისაგან ნაწარმოებ ფუძეებს არა აქვს.

მაგრამ ეგევე ძირი უნდა გვქონდეს ზმნაში: ჭან. გ ჲ ა გ უ — მეგრ. ქ ო გ ი ა გ უ — დაეჩვია...

16. ჭან. -**გ**-: მეშა-**გ**-უ — შეხვედრა, встретить
მეგრ. -**გ**-: მეშა-**გ**-უ — მოხვედრა, попасть
ქართ. -**გ**-: შემე-**გ**-ებ-ა — встретить, выйти, встречать

გზას ემედენი ია მთუთი ქ ო ნ ა გ უ I 433$_8$ გზაზე უცებ ის დათვი შეხვდა... დაღის არ თილქი ქ ო ნ ა რ გ უ I 435$_4$ ტყეში ერთი მელა შეხვდა... ცარ თუთა ციტუ, არ დერე ნ ა გ უ II 367$_{29}$ ერთი თვე იარა, ერთი მდინარე შეხვდა... ჰექ ოხორეფე მ ე გ ა გ ა ნ ო რ ე ნ ლაზიში II 291$_{19}$ იქ ლაზის სახლები შეგხვდებათ... დაჰა იდუ-სი, ...კოჩი ნ ა გ უ II 363$_{32}$ კიდევ რომ იარა, კაცი შეხვდა... გზას ნიტე-ში, ...ფირალეფე ნ ა გ ე ს II 286$_{26}$ გზაში რომ მიდიოდენ, ...ყაჩაღები შეხვდათ...

მეგრულში გარკვეულს გამოთქმებშიღა გვაქვს ეს ძირი: ბიგაქ მ ე მ ა - გ უ ხეს — ჯოხი მომხვდა ხელში...

ქართულში ეგევე ძირი უნდა იყოს მ ი გ ე ბ ე ბ ა-ში, სადაც -**ებ**- სუფიქსები მაწარმოებელია; „შეხვედრა“ და „მიგებება“ მნიშვნელობით ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია (შდრ. ძვ. ქართ. შ ე ე მ თ ხ ჳ ა „შეხვდა“ და ახ. ქართ. „რა შეემთხვა?“, ე. ი. რა „შეხვდა“).

17. ჭან. **გ**-: -ნ-**გ**-ამ-ს || **გ**-აფ-ს — ჰგავს, быть похожим
მეგრ. **გ**-: **გ**-უნ — „ „ „
ქართ. **გ**-: **გ**-ავ-ს — „ „

სქანი კულანი სინ დიდო მ ე გ ი ნ გ ა ფ ს I 423$_{28}$ შენი ქალი შენ ძალიან გგავს... არ ჩქვა ათმაჯას ნ უ ნ გ ა ფ ს I 533$_{3,4}$ ერთი სხვა[ც] მიმინოს ჰგავს... სესი სქანი, თოლი სქანი, ოძიცინუ სქანი, ოსინაფუ სქანი, თელი ჩილი ჩქიმის ნ უ ნ გ ა მ ს II 260$_{11}$ შენი ხმა, შენი თვალი, შენი სიცილი, შენი ლაპარაკი, ყველაფერი ჩემი ცოლისას ჰგავს... კაი გჲარი ივენ, ელამჭუხერი (მეგრელეფეში ხარშოს ნ უ ნ გ ა მ ს) II 310$_{28}$ კარგი საჭმელი იქნება, მოცხარო (მეგრელების ხარჩოს წააგავს)...

ამ ძირს ჭანურში -**ამ**- || -**აფ**- სუფიქსი დაერთვის ქართულის -**ავ**- სუფიქსის შესაბამისად. მეგრულში კი — ვნებითობის მაწარმოებელი -**უ**- გვაქვს (-**ნ** პირის ნიშანია). -**ნ**- ჭანურში ფონეტიკური დანართია.

18. ჭან. **მ-გარ**-||**ბ-გარ**- ტირილი, плакать
მეგრ. **გარ**- " "
ქართ. **გლ**-ოვ- оплакивать

ნანაქ დიდო ი მ გ ა რ უ I 480_{17} დედამ ბევრი იტირა... ბერეფექ ბაბა მუთეფეში ოდაშა ამახთეს დო დიდო ი მ გ ა რ ე ს I 440_{24} შვილები თავის მამის ოთახში შევიდენ და ბევრი იტირეს... ოკულე დიდი ჯუმაქ თქუქი „აწი ვ ი მ გ ა რ ი თ, ვ ი მ გ ა რ ი თ, დუბაღუნ!“ I 440_{26} მერე უფროსმა ძმამ თქვა, რომ „ახლა ვიტირეთ, ვიტირეთ, კმარა!“... ბერეფე მუშიქ „ბაბა ჩქიმი“-ა დო დიდო ი მ გ ა რ ა ნ I 510_{26} მისმა შვილებმა „მამა ჩემო“-ო და ძალიან ტირიან... ი ბ გ ა რ უ დო ხოლო მეჲოჩუ ოხორჯაქ II 258_{3} იტირა და კიდევ დაწყევლა („გადასცა“) ქალმა... ბერექ... ვა ი ბ გ ა რ უ II 329_{13} ბავშვმა არ იტირა... ბოზო ხენ დო ი ბ გ ა ს ს II 275_{12} ქალიშვილი ზის და ტირის... ჩილი მუში ი ბ გ ა ჲ, ნანა მუში ი ბ გ ა ჲ... II 349_{26} ცოლი მისი [მიცვალებულისა] ტირის, დედა მისი ტირის... დერემენჯი დო (ო)ხორძა მუში სერი-ნდღალეი ი ბ გ ა რ ა ნ II 335_{18} მეწისქვილე და მისი ცოლი დღე-და-ღამ ტირიან...

ამ ზმნის ძირს ჭანურში წინ განვითარებული აქვს **მ**- (ხოფურში), **ბ**- (ათინურსა და არქაბულში). მეგრულსა და ქართულთან შედარება ამჟღავნებს, რომ ეს **მ**- || **ბ**- ფონეტკიური დანართია (ამის გაუთვალისწინებლობის გამო აკად. ნ. მ ა რ ს ეს ძირი **მ**-ზე აქვს შეტანილი: **მგარ, ბგარ** — იხ. ჭან. გრ., ლექსიკ., გვ. 166).

ჭანურთან და მეგრულთან შედარება გვიჩვენებს, რომ ქართულში გ ლ ო ვ ა-ს ხმოვანი აქვს დაკარგული; უნდა ყოფილიყო: **გელ**-ოვ-ს.

მნიშვნელობით „გ ლ ო ვ ა“ უფრო ფართოა, ვინემ ჭან.-მეგრ. გ ა რ-ა: „გლოვა ...არს სამწუხაროსა საქმესა ზედა ვაებით, ტირილით და შეწუხებით ყოფა“ (ს ა ბ ა); ამრიგად, ჭანურსა და მეგრულში ამ ძირის მნიშვნელობა დავიწროებულა: გ ა რ ა მხოლოდ ტირილის აღმნიშვნელად ქცეულა.

19. ჭან. **გზ**-: ქოდო-**გზ**-უ დანთება ცეცხლისა, разводить огонь
მეგრ. **რზ**-: ქოდō-**რზ**-უ " " " "
ქართ. **გზ**-: აღა-**გზ**-ნ-ო: „გზება — ცეცხლის აღნთება“ (ს ა ბ ა)

მემედიქ დაჩხირი ქ ო დ ო გ ზ უ I 479_{5} მემედმა ცეცხლი დაანთო... ნანაქ ...დაჩხიი ქ ო დ ო გ ზ უ I 493_{3} დედამ ცეცხლი დაანთო... დაჩხიი-ნა ო გ ზ ა ფ ა ნ ჲერის კირა ქოგოლაბდვი I 526_{27} ცეცხლს რომ ანთებენ, იმ ადგილას, კერა დავდევი... ჟინ ქუკუტი... ქ ო გ ჲ ო გ ზ ა ფ ა ნ I 522_{31} ზედ (სიმინდის) ნაქურჩალს დააგზებენ... ჭიტა ენვერიქ ბითთუმ კოჩი-ნა

ძიატუ, ნენა გამანთხიპტუ, თოლეფე გამუგზაპტუ დო ოწკერტუ I 486_{11} პატარა ენვერი ყოველთვის კაცს რომ ნახავდა, ენას გამოუყოფდა, თვალებს გამოკარკლავდა („გამოუნთებდა“) და უყურებდა... დიშქა მოღით, დაჩხუი ოგზით! II 332_{38} შეშა მოიტანეთ, ცეცხლი (და)ანთეთ! დაჩხური-ნა ნოგზუნ ჲერი — ოდაჩხურე II 309_{16} ცეცხლი რომ ანთია, (ის) ადგილი — საცეცხლე... მა დაჩხური ქოდობოჯი... რიზა — ქოდვოჯუ II 348_{27} ცეცხლი დავანთე... რიზამ — დაანთო...

ძირეული **გზ-** მეორდება ქართულსა და ჭანურში, მეგრულში მის ად-გილს იჭერს **რზ-** (იხ. **გზ-ალ-**); ართაშნულში ამ ძირს **-ზ-** აკლია და **გ-** შეცვლილია **ჯ**-თი: ქოდობოჯი, ქოდვოჯუ...

ახალ ქართულში **გზება**-ს ნაცვლად ნთება იხმარება, მაგრამ ძვ. ქართულში ეს ზმნა იხმარებოდა ისევე, როგორც ჭანურში ამჟამად („...აღხუაგზნე ცეცხლი ბჭჩთა ი˜ჩმისათა“: ივ. ჯავახიშვილი, ხანმეტი ტექსტები, ტფილ. უნივ. მოამბე, ტ. II, 373).

20. ჭან. **გზ**-ალ-||-**ზ**- M: ი-**გზ**-ალ-უ — სვლა, გამგზავრება, идти, отправляться в путь
მეგრ. [-**რზ**-ოლ-]
ქართ. **გზ**-ავ-: გაემ-**გზ**-ავ-რ-ა — „ „
სვან. ლი-**ზ**-ი — წასვლა, „ „

ხოჯა გეხედუ გიინის დო ოხოიშა იგზალუ. ჲაჭუდის-თი მუთუ ვა ახვენუ დო მუში ოხოიშა იგზალუ I 398_{8} ხოჯა შეჯდა სახედარზე და შინ წავიდა. ებრაელმა ვერაფერი გააწყო და თავის სახლში წავიდა... არ საატი'ჭკულე ბეეფე ონჩუუშა იგზალეს I 402_{7} ერთი საათის შემდეგ ბავშვები საბანაოდ („საცურაოდ“) წავიდნენ... ფარა მუში ქეუჭოფუ... ოხო-რი მუშიშა იგზალუ II 360_{10} მისი ფული გამოართვა... თავის სახლში წავიდა... უკულე გამახთეს დო იგზალეს ცავჯილუღიშე II 313_{20} მერე გამოვიდნენ და წავიდნენ სანადიროდ... „გუგული კრიუ-დეი, ბოგზა-ლათ!“ II 350_{1} გუგულმა დაიძახაო, გავუშვათ“ („გავამგზავროთ“, „გზას გავუყენოთ“)...

იგზალუ ნასახელარი ზმნაა, ნაწარმოებია **გზ-ალ-** სახელის ფუძი-საგან (იხ.); ფართოდაა გამოყენებული ჭანურში; მეგრულმა ამგვარი ზმნა არ იცის; თვით სახელიც (**გზალ-**) მხოლოდ ნაწარმოებ ფუძეშია შემონა-ხული (**ო-რზ-ოლ-**ი — საგზალი); თავის დროზე, ალბათ, მეგრულშიაც ისევე ხშირი იყო ამ ფუძის ხმარება, როგორც ჭანურსა და ქართულში.

ი-**გზ-ალ**-უ ზმნის მნიშვნელობა ოდნავ განსხვავდება ქართულში იმავე

ფუძის მნიშვნელობისაგან: ჩვეულებრივ იგი წ ა ვ ი დ ა-ს გაგებით იხმარება.

ათინურში აკად. ნ. მ ა რ ს დადასტურებული აქვს ვ ი ზ ა ლ ი, ი ზ ა ლ ი, ი ზ ა ლ უ... ე. ი. ეს ძირია **გ**-ს დაკარგვით. კითხვა ისმის: ამავე გზით არის მიღებული სვან. ლი-**ზ**-ი, თუ აქ სხვა ძირი გვაქვს? ან იქნებ **გზალ**-ში **გ**- მერე დართულია (ფორმანტია!) და სვანურს აქვს შემონახული წინანდელი მარტივი სახე ამ ძირისა, რომელსაც დაემთხვა ათინურის გამარტივებული, მეორეული თავისი წარმოშობით, ვარიანტი?! აქ საკითხს ღიად ვტოვებთ.

21. ჭან. **გიბონ-** გორება (დიდი რისამე), скатиться
მეგრ. **გიბონ-** სიარული დიდი უშნო რისამე, передвигаться (про неуклюж. большой предмет)

გზაში ორთას არ დიდი ქვა ძიტუ... მეგერე მუშაფექ-ნა ლაღუმი ისთოლეს, გზაშა ქ ა გ ი ლ ი ნ გ ი ბ ო ნ ე რ ე ტ უ I $476_{22,23}$ ზედ შუა გზაზე ერთი დიდი ქვა იდო... თურმე მუშებმა რომ ლაღუმი ისროლეს, გზაზე ჩამოგორებულიყო.

ტექსტებში ეს სიტყვა სხვაგან არაა დადასტურებული. არც ნ. მ ა რ ს აქვს აღნიშნული ლექსიკონში.

მეგრულშიც ეს სიტყვა იშვიათია, მაგრამ მაინც გვხვდება: გ ი ლ ე - გ ი ბ ო ნ უ — დიდი უშნო რამ მიმოდის (დაგორავს?)...

ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს მეგრულის ლექსიკონში არა აქვს.

ქართულში ეს ზმნა არა ჩანს.

22. ჭან. **გნ-** : ო-**გნ**-უ, ნა-**გნ**-უ, ში-**გნ**-უ... გაგონება, გაგება, მიგნება, услышать, (понять)
მეგრ. **გონ-**||**გინ-**: გე̄-**გონ**-უ... ქი̄-**გინ**-უ გაგონება, შეგრძნება, услышать, почувствовать
ქართ. **გონ-**||**გნ-**: გაი-**გონ**-ა... შეი-**გნ**-ო... მია-**გნ**-ო услышать, понять

სერსი ჩქინი ო გ ნ უ - ში I $540_{21,22}$ ჩვენი ხმა რომ გაიგონა... ჯამიშიში საჰიბიქ ქ ო გ ნ უ... II 253_{31} კამეჩის პატრონმა გაიგო... ჰემ კოჩიქ ვარ ო გ ნ უ, ხოლ' დიშქა ჩითომს II 314_{19} იმ კაცმა ვერ გაიგონა, კიდევ შეშას აპობს... დივეფექ ჰაწი ოკისინაფამან „ჰაჲას-ჲა მუ ბოღოდათ ჩქუ“-ჲა?! ჰაწი ჰემ გუნძე ცუჯონიქ ოხოიშე ო გ ნ ა მ ს II 276_{38} დევები ახლა ლაპარაკობენ ერთმანეთში „ამას ჩვენ რა ვუყოთო?!“ ახლა ეს გრძელ-ყურიანსაც შინიდან („სახლიდან“) ესმის... „სი-ა, მა-ნა გიწუმე, ვა ო გ ნ ა მ-ი-ა?!“

II 276_{14} შენო, მე რომ გეუბნებიო, არ გესმისო?!... მა თოლითე ოკობიწერ... ცუჯითე ბ ო გ ნ ა მ II 346_{17} მე თვალით ვხედავ... ყურით — გავიგონებ... ჰაწი ქომოჯი მუშიქ ქ ო გ ნ უ... II 271_{26} ახლა მისი ქმარი მიხვდა (ქმარმა გაიგო)... ცირ ხოლო ქ ო გ ნ ე ს დო ჩქვა ვარ მაჲლუ II 314_6 სულყველამ გაიგო და მეტი ვერ მოვკალი (ირემი)...

ბაბას-თი ბაშკაკალა მთიი (მთირი) უწუმესს დო ოხოის—ბაბა. მუშენი—ქოგიჩქინ-ი? ბაბა ჩქიმი-ა, თქვას-ნა, ბაშქაქ ვა ნ ა გ ნ ე ფ ს დო ემუშენი მთიი ზოპონს I 503_{26} მამასაც გარეშეებთან მამამთილს უძახის და შინ — მამას. რატომ — იცი? მამა-ჩემოო, რომ თქვას, გარეშე პირი („სხვა“) ვერ გაიგებს (მიხვდება) და იმიტომ მამამთილს ამბობს... მა-ჲა, კათთა დულჲა მ ე ა გ ნ ე ფ, ზოპონს-ჲა! I 416_{30} მეო ყოველგვარ საქმეს გავიგებო (მივხვდებიო), ამბობსო... ე-ნა ნ ა გ ნ უ, კოჩის დუჯოხუ I 417_7 რომ მიხვდა, იმ კაცს დაუძახა... კითხუ : „სი-ა აჲა მუთე ნ ა გ ნ ე ფ“-ჲა? ჭკულე უწუ-ქი „ლაზეფეკალა გოხთა-ნა-ჲა, სინ-თი ქ ო ნ ა გ ნ ე ფ-ჲა!“ I 417_9 ჰკითხა: „შენო, ამას რით ხვდებიო (გებულობო)? მერე უთხრა, რომ, ლაზებთან თუ ივლიო, შენც მიხვდებიო (გაიგებო)... მცხული-ნა ფათხუპტუ დო სესი იყუ, ჯოღოეფე უნკაპეს, საები მუშიქ-თი ქ ო შ ი გ ნ უ I 419_{32} მსხალს რომ „ფერთხავდა“ და ხმაურობა რომ შეიქნა, ძაღლები გაიქცნენ, მისმა (მსხლის) პატრონმაც გაიგონა...

ეგევე ძირი უნდა გვქონდეს ზმნაში — ქ ო მ ო ნ გ ო ნ უ (მოუგონა): „ანდღა ემკათა შეი-ა მა ქ ო მ ო მ ი ნ გ ო ნ უ-ჲა, ჭუმენ სი დაჰა დიდი შეი ქ ო მ ო გ ი ნ გ ო ნ ო ფ ს-ჲა!“ I 416_{35} დღეს ამგვარი საქმე მე მომიგონაო, ხვალ შენ კიდევ უფრო დიდ საქმეს მოგიგონებსო (ნ. მ ა რ ს გარჩეული აქვს **გნ-** და **გონ-** ძირი; იხ. ჭან. გრ., ლექს., გვ. 135).

ქართულში — „გაიგონა“, „მოიგონა“, „შეიგნო“ ზმნები **გონ-** ძირისაგანაა ნაწარმოები (შდრ. **გონ**-ს მოვიდა... **გონ**-ება... **გონ**-ობა...).

მეგრულში გვაქვს **გონ-** (გე̄-**გონ**-უ — გაიგონა, მო̄-**გონ**-უ — მოიგონა...) და **გინ-** (ი-**გინ**-უ — იგრძნო, ვე̄-**გინ-**უ — ვერ იგრძნო, ვერ გაიგო). **გინ-** უნდა იყოს მიღებული **გონ**-ი-საგან: **გონ-** → **გუნ-** → **გინ-**...

ჭანურში **გნ-** ძირი უხმოვნოდაა წარმოდგენილი მაშინ, როდესაც მეგრულში მას ხმოვანი გააჩნია (**გონ-**, **გინ-**); ამ მხრივ ჭანური ქართულის ერთ-ერთ ვარიანტს მისდევს (შეი-**გნ**-ო, მაგრამ: გაი-**გონ**-ა).

მნიშვნელობა ამ ზმნისა ჭანურში ერთგვარად მერყეობს: არქაბულში ო გ ნ უ — „გაგონებასაც“ ნიშნავს და „გაგებას“, „მიხვედრასაც“...

ხოფურში „გაგების“, „მიხვედრის“ მნიშვნელობით ნა-**გნ**-უ გვაქვს, „გაგონებისათვის“ — „ში-**გნ**-უ“; ძირი ყველგან ერთი და იგივეა, იცვლება თავსართები.

23. ჭან. **გორ-**||**გრ-** გორვა, валяться, катиться
მეგრ. **გორ-გოლ-** „ „
ქართ. **გორ-** „ „

მუქ-თი გამინგორუ I 427_{37} თვითონაც წამოგორდა... ჯა ისურინენ, ქვა ინგრინენ II 306_{10} ხე შეიძლება გასრიალდეს, ქვა გაგორდება... ხირსუზეფექ კარვანი მეტკოჩეს, იმტეს. კარვანი ინგრინუ, გოტროხუ II $286_{26,27}$ ქურდებმა სკა გადააგდეს, გაიქცნენ, სკა გაგორდა („იგორა“), გატყდა...

ჭანური **გორ-** იგივეა, რაც იმავე მნიშვნელობის ქარული **გორ-** ძირი. **გრ-** უხმოვნო ვარიანტია იმავე ძირისა.

მეგრული **გორ-გოლ-**ში **გორ-**ძირის გამეორებაა მოცემული: ქუაქ მიდეგორგოლუ — ქვა გაგორდა; მეორე ძირის **რ-** დისიმილაციის გამო **ლ-**დ არის ქცეული. ამ მხრივ ყველაფერი რიგზეა, მაგრამ კითხვა ისმის: არის კი ეს **გორ-** იგივე, რაც ჭანური და ქართული ზემოხსენებული ძირები, თუ აქ სხვა ძირი გვაქვს, ბგერითად მსგავსი?! ამას გვაფიქრებინებს პარალელური წარმოება მიდეკორკოლუ — თითქმის იმავე მნიშვნელობისა („გაგორდა პატარა მრგვალი რამ“).

24. ჭან. **გ-ორ-** M : ო-**გორ-**უ გინება (ვაგინე), ругать
მეგრ. **გ-ორ-** : ო-**გორ-**უ „ „ „
ქართ. **გ-ინ-**(?) : ა-**გინ-**ა „ „

ეს ძირი ჩაწერილ ტექსტებში დადასტურებული არ არის; ნ. მარს ლექსიკონში შეტანილი აქვს ვიწურზე მითითებით და გ. როზენის მაგალითის ხსენებით, ამჟამად „გინების“ მნიშვნელობით ხოფურშიც, არქაბულშიც იხმარება გე-კითხ-უ (იხ. **კითხ-** ძირი). მეგრულში **გორ**-აფა „გინების“ აღსანიშნავი ძირითადი სიტყვაა: მა ვოგორი — მე ვაგინე; თიქ მოგორუ — იმან მაგინა...

ქართ. **გინ-**ება თითქოს იგივე ძირია, მაგრამ **-ორ** (**გორ-**) და **-ინ** (**გინ-**) ძირეულად არ მიიჩნევა; ასეთი ანალიზის დასაბუთებისათვის საჭირო მასალა ამჟამად არ ჩანს, მაგრამ ზოგად მოსაზრებათა მიხედვით, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი არაა **-ორ-** და **-ინ-** სუფიქსებად დავსახოთ.

25. ჭან. **გორ-** : **გორ-**უ ძებნა, искать
მეგრ. **გორ-** : **გორ-**უ „ „
ქართ. —

ჯოლოიქ დო ზერდევაქ ონჯირუშ ჲერი გორეს I 456_{9} ძაღლმა და ციყვმა დასაძინებელი ადგილი ძებნეს... ქოთუმექ დიდო გორუ, ვა აძირუ I 461_{5} ქათამმა ბევრი ეძება, ვერ იპოვა... დურსუნიქ... გინძე თოკი დოგორუ I 492_{6} დურსუნმა... გრძელი თოკი მოძებნა... „ბერექ-ნა გორუფს, ია მუშენი ვა მეჩაფ"-ჲა I 464_{5} რასაც ბავშვი ეძებს, იმას რატომ არ მისცემო... „მუ გორუმთ ჰექ"-ჲა?.. „სადიკ-ჩაუში ბგორუმ!" II $54_{18\text{-}20}$ „რას ეძებთ იქაო?" — „სადიკ-ჩაუშს ვეძებ!".

მეგრულში: **გორ**-უ, **გორ**-უნ-ს — „ეძება", „ეძებს", მა-**გორ**-უ̄ — „მძებნელი" ერთადერთი სიტყვებია ამ მნიშვნელობით.

ქართულში შესატყვისი ძირი არა ჩანს (**ძებ**-ნ-ა სულ სხვა ძირია).

კითხვა ისმის: რა მიმართებაშია **გორ**- ძირი „ძებნის" მნიშვნელობით **გორ**- ძირთან „გინების" მნიშვნელობით? სად „გინება" და სად „ძებნაო", ვერ ვიტყვით, მას შემდეგ, რაც „კითხვა" ძირი გამოყენებულია („გე-**კითხ**-უ") „ლანძღვის", „გინების" აღსანიშნავად (იხ. **კითხ**-).

26. ჭან.	**გუბ**-||**გიბ**||**ჯიბ**:		ხარშვა, (მოდუღება),
	დო-**გუბ**-უ||დო-**გიბ**-უ		варить, (кипятить)
მეგრ.	**გიბ**-	: დო-**გიბ**-უ	ხარშვა (აბრეშ. ძაფისა), кипятить щелк. нить
ქართ.	**გბ**-	: შეა-**გბ**-ო	„გბობა—ხარშვა" (საბა), варить, кипятить
სვან.	ლი-**ჯӓბ**		,, ,,

ბეეფეჟ თიკანი ქანოჭკიჲეს... დო დოგიბეს I 402_{6} ბავშვებმა ბატკანი დაკლეს... და მოხარშეს... ჟურ ოდა... ართეღის გჲაი... გიბუფან I $505_{23,24}$ ორი ოთახი... ერთში საჭმელს ხარშავენ... კაი პეტმეზი იყვენ ხურმაში... ბგიბუფთ, ბგიბუფთ დო იშია-ში, პეტმეზი იყვენ I $536_{39,30}$ კარგი ბექმეზი კეთდება („იქნება") ხურმისა... ვადუღებთ, ვადუღებთ („ვხარშავთ", „ვხარშავთ") და როცა ჩაშრება, ბექმეზი იქნება... ჭუკი ქოგეშადგუსდორენ დაჩხუის ე-დო... ხორცი გუბუმან II 274_{10} ქვაბი შეუდგამთ ცეცხლში და... ხორცს ხარშავენ... არ დიდი ჭუკითე... ფილავი გუბუმს II $276_{6,7}$ ერთი დიდი ქვაბით ფლავს ხარშავს... ხორცი დოპკვათუმთ, ...დოფჩხამთ, ...დობგუბუმთ II 347_{15} ხორცს დავჭრით, გავრეცხავთ, მოვხარშავთ... ხოწი იჯიბენ მორდერი ჭუკანითე II 332_{30} ხორცი იხარშება დიდი ქვაბით... ოკაჩხე ხოწი დიჯიბუ II 333_{7} მერე ხორცი მოიხარშა... მჟა ოგუბუშენი დაჩხურის გებდგი II 312_{12} რძე მოსადუღებლად ცეცხლზე შევდგი...

ეს ძირი ყველა ქართველურ ენაში გვაქვს; ყველაზე მდიდარი მისი ჭა-

ნური ვარიანტებია: **გუბ**-||**გიბ**-||**ჯიბ**... ამათში უძველესია **გუბ**-, მისგან **უ**-ს შეცვლის გზით მიღებულია ხოფ. **გიბ**-; ათინური **ჯიბ**- ამ უკანასკნელის შემდგომი სახეცვლაა. საინტერესოა, რომ სვან. ლი-**ჯა̈ბ** — „ხარშვა“ **გ**-ს ნაცვლად **ჯ**-ს გვაძლევს (შდრ. ეჯა — იგი, „ეგა“). მეგრული **გიბ**- ხოფური ვარიანტის გამოერებაა. რაც შეეხება ქართულს, აქ ძირი უხმოვნოა, მაგრამ ჭანურის, მეგრულისა და სვანურის ჩვენება ცხადყოფს, რომ ქართულშიაც უნდა ყოფილიყო ხმოვანი და ის დაკარგულია (სუფიქსის ზეგავლენით). ჭანურისა და სვანურის ვითარება გვაფიქრებინებს, რომ ქართულში დაკარგული ხმოვანი **-ა-** უნდა ყოფილიყო; ძირი, ამგვარად, **გაბ**- იყო; **გაბ**-ობ-ა → **გბ**-ობ-ა — „ხარშვა“, უმ-**გბ**-არ-ი — მოუხარშავი, მ-**გბ**-არ-ი — მოხარშული.

ამისდა კვალად, ამ ზმნის ძირი იყო: ქართ. **გაბ**-, ზანურში **გობ**- → **გუბ**-, სვან. **ჯა̈ბ**-...

აღსანიშნავია, რომ ამ ზნმის ადგილი ახ. ქართულში დაიჭირა „ხარშვა“-მ, მეგრულში — „ხაშუა“-მ და მხოლოდ სვანური და ჭანური, ერთის მხრით, ძვ. ქართული, მეორე მხრივ, **გბ**-||**გუბ**-||**გიბ**- ძირს ხმარობენ.

მეგრულში ეს ძირი ზოგიერთ გამოთქმაშიღა შემოგვენახა; ასე მაგალითად, აბრეშუმის პარკზე (||ძაფზე) „გ ი ბ უ ა“ ითქმის და არა „ხ ა შ უ ა“, აგრეთვე „აბედის მოხარშვის“ შესახებ იტყივან: „ობედი დ ო გ ი ბ უ“ — აბედი მოხარშა.

27. ჭან. **გუმ**-: **გუმ**-უმ-ს — მომკა (ღომისა) და ფეტვის თავთავის
жать, снимать колосья гоми и проса
მეგრ. **გიმ**-: **გიმ**-უნ-ს — „ „
ქართ. —

გუმათუთას გ უ მ უ მ ა ნ ბრინჯი, ქურუმი II 306_{27} ოქტომბერში („ მკათათვეში“) მკიან ბრინჯს, ღომს... გუმათუთას ნჩხვარი გ უ მ უ მ ა ნ II 312_{24} ოქტრომბერში ღომს მკიან...

სარფულ ტექსტში გვაქვს: ბრინჯი... მანგალითე ჭ კ ი რ უ ფ ა ნ I 517_{26} ბრინჯს ნამგლით ჭრიან...

არქაბული ტექსტები ადასტურებენ ამ ძირის ზმნას **გუმ**-; რომ ის ყველა ჭანურ კილოკავში იხმარებოდა, ჩანს „**გუმათუთა**“-დან (იხ.), რომელიც „ოქტომბერს“ ნიშნავს და სიტყვასიტყვით „მკათათვე“-ს უდრის: „პურის მკის“ თვე („მკათა-თვე“) ივლისი გამოდის, ღომის მკისა კი — ოქტომბერი...

ქართულში ეს ძირი არა ჩანს.

მეგრული **გიმ**- მიღებულია **გუმ**-ისაგან.

საკითხავია, ხომ არ უკავშირდება ეს ძირი სვან. **გიმ**-ს „მიწას“, „ქვეყანას“ რომ აღნიშნავს?!

28. ჭან. **გურ-** : დი-**გურ**-უ — სწავლა, учиться
მეგრ. **გურ-** : დი̄-**გურ**-უ — „ „
ქართ. **გულ-** : ი-**გულ**-ვ-ა: — „გულვა — გულის-ჴმის ყოფა“ (ს ა ბ ა), замыслить, уразуметь

ფიცარი ოხერხუ ქ ო დ ი გ უ რ უ I 454_{11} ფიცრის ხერხვა დაისწავ-ლა... ჟურ საათიშა ჭუმანინერი ღერსეფე ჩქინი ვ ი გ უ რ ა ფ თ I 506_{3} ორ საათამდის ხვალინდელ ჩვენს გაკვეთილებს ვსწავლობთ... ოჭარუ-თი ბ ი გ უ რ ა მ ტ ი, ოკითხუ-თი ბ ი გ უ რ ა მ ტ ი II 265_{10} წერასაც ვისწავლი-დი, კითხვასაც ვისწავლიდი... ქ ო დ ო გ უ რ ე ს. ქ ო დ ო გ უ რ ე ს -ის, მუქ-თი ქომეხთუ II 258_{10} (მი)ასწავლეს. რომ ასწავლეს, თვითონაც მივიდა... არ გზა ქ ო დ ო მ ო გ უ რ ი დო მა ვიგზალა II 334_{2} ერთი გზა მასწავლე და მე წავალ...

ქართული „სწავლა“ სულ სხვა ძირია; მაგრამ „იგულვა“, „გულისხმაყო“ და სხვ. (იხ. **გურ-** სახელი) მოწმობს, რომ ქართულშიც „სწავლების“ აღმნიშვნელი სიტყვა უნდა ყოფილიყო ნაწარმოები **გულ**-ისაგან.

მეგრულში ამგვარადვე იხმარება: ქოდი̄**გურ**უ — ისწავლა, ქოდა**გურ**უ — ასწავლა, ი**გურ**უანს — სწავლობს, ო**გურ**უანს — ასწავლის...

ჭანურშიცა და მეგრულშიც ეს ზმნა ნასახელარია — ნაწარმოებია **გურ-** სახელისაგან (**გულ**-ს ნიშნავს).

ჩანს, ახალმა სიტყვამ „სწავლა“ გამოდევნა ხმარებიდან **გულ**-ისაგან ნაწარმოები სათანადო ზმნა ქართულში, ჭანურსა და მეგრულში შემოგვენახა წინანდელი მდგომარეობა.

29. ჭან. **დარდალ-** — ცახცახი, трепетать
მეგრ. **დარდალ-** — შემაწუხებელი მრავალმეტყველება, надоедливая болтовня

„ოდარდალუ“ ათინურზე მითითებით შეტანილი აქვს ლექსიკონში ნ. მ ა რ ს. ობიექტური წყობისაო — „მ ა დ ა რ დ ა ლ ე ნ“—მაცახცახებს.

მეგრულში დ ა რ დ ა ლ ი ნიშნავს მოსაბეზრებელ, მოუსვენარ ლაპა-რაკს: ბრელი მ ი დ ა რ დ ა ლ უ̄ — ბევრს მელაპარაკა (მოსაბეზრებლად)...

ერთი და იგივე ძირი უნდა იყოს.

ქართულში შესაბამისი არაფერი ჩანს.

30. ჭან. **დგ**-: ||**დგ**-უთ||**გ**-უთ- — დადგმა, დადგომა, ставить ч.-л., стоять
მეგრ. **დგ**-: **დირ**თ- — „ „
ქართ. **დგ**-: **დგ**-ამ-ს—**დგ**-ებ-ა: — „

სუფრა დოხაზიუ, ქოდოდგუ, ჩხომი ქოგედგუ სუფრას I 410$_{14}$ სუფრა გამოაწყო, დადგა, თევზი ზედ დადგა... ყურძენი დოწილეს ე-დო გზას ქოდოდგეს I 415$_{2}$ ყურძენი მოკრიფეს და გზაზე დადგეს... თილჩიქ სთოლი ქოდოდგუ II 334$_{14}$ მელამ მაგიდა დადგა... სუფრა ქოდოდგუ II 350$_{30}$ სუფრა დადგა... მეგერემ ჩქუ-ნა დომოდგინეს კოჩიქ... უწუდორენ II 291$_{13}$ თურმე ჩვენ რომ დაგვაყენა („დაგვადგინა“), იმ კაცს უთქვამს... ოსმანიქ არაბა ქოდოდგინუ I 489$_{1}$ ოსმანმა ურემი დააყენა („დაადგინა“)... კიში დოდგითუ I 433$_{21}$ ზამთარი დადგა... დუმანი ქოდოდგითუ I 501$_{5}$ ნისლი დადგა... გზას გედგითუ დო ნიტუ... I 50$_{26}$ გზას დაადგა („გზაზე დადგა“) და მიდიოდა... „ჰაქ ვარ დიდგითუ, მეკილუ-ჲა“... II 257$_{24}$ აქ არ გაჩერდა („დადგა“), გაიარაო... ჰიმ სერი ქოდოგუთუ II 355$_{39}$ იმ ღამეს დადგა... ქორბა ვა დოგუთუ II 360$_{32}$ მუცელი არ დაწყნარდა („დადგა“)... ოქლიმუშა ქუგამახთუ, ცარ აღაში-ჲანი ქოდოგუთუ II 358$_{8}$ ფულის საშოვრად წამოვიდა, ერთ დამქირავებელთან („აღასთან“) დადგა...

ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ დოდგუ — გარდამავალი ზმნის ფორმაა („მან დადგა“), დოდგუთუ — გარდაუვალისა („ის დადგა“); პრევერბები შეიძლება სხვაც იყოს (გედგუ, ნუდგუ...). ათინურში ძირეული **დ**- არა ჩანს: დოგუთუ, მაგრამ ეს მეორეული მოვლენა უნდა იყოს; იქვე ვხვდებით: „ვარ დიდგინენ“ II 358$_{17}$ არ დაიდგომება, — გარდაუვალი ზმნაა, **დ**- კი შერჩენილი აქვს.

მეგრულში გარდამავალი სახეობის ზმნა — დოდგუ, გედგუ — არაფრით განსხვავდება აორისტში ჭანურის სათანადო ფორმებისაგან, გარდაუვალი კი — დო-დირთ-უ, — ერთი შეხედვით, განსხვავდება ჭან. დო-**დგით**-უ-საგან, მაგრამ იგივეა, ფონეტიკურად სახეცვლილი: **გ**- შეცვლილია **რ**-თი და ეს უკანასკნელი გადასმულია (შდრ. ქართ. სა-**გზ**-ალ-ი — მეგრ. ო-**რზ**-ოლ-ი... ჭან. **გ**-ჭარ-უმ-ს — მეგრ. **რ**-ჭარ-უნ-ს... ჭან. ი-**ქთ**-ე-ნ — მეგრ. ი-**რთ**-უ̄-ნ... ქართულისა და ჭანურის **გ**-ს ენაცვლება **რ**- მეგრულში); ამგვარად:

დო-**დგით**-უ → დო-**დრით**-უ → დო-**დირთ**-უ.

საყურადღებოა, რომ -**ით** სუფიქსს შესატყვისი ქართულში არ მოეპოვება: მან დადგა, შენ დასდგი, მე დავდგი — ის დადგა, შენ დასდეგ, მე დავდეგ...

მეგრულშიც, ჭანურშიც ამ ძირს ხმოვანი დაკარგული აქვს, ქართულში კი მეორესა და პირველ პირში გამოაჩნდება (გარდაუვალ ფორმას) -**ე**-: და-ს-**დეგ**, და-ვ-**დეგ**. ეს **დეგ**- არის ძირი.

მნიშვნელობა ამ ძირს ჭანურშიც, მეგრულშიც, ქართულშიც ერთნაირი აქვს.

31. ჭან. **დვ**-: დო-ბ-**დვ**-ი (და)დება, класть, положить

მეგრ. **დვ**-: დო-ბ-**დვ**-ი „ „ „

ქართ. **დევ**-: და-ვ-**დევ**-ი „

(ფოთინეფე) ობას მოთ მ უ ლ ი დ ვ ი, თუდე ქ ო დ ო დ ვ ი! I 402_{19} (ფეხსაცმლები) უბეში რად ჩაიდევი, ძირს დადევი!.. მენდილი მუში-თი ქჲუზდუ; მუში მენდილი ქ ო დ უ დ უ II 275_{4} მისი მანდილი აართვა; თავისი მანდილი დაუდო... არ ბოჭკა გ ე დ უ დო მენდილუ ნოღაშე II 282_{4} ერთი ბოჭკა დადო ზედ და წაიღო ქალაქში... ჲალი ოვლეს გ ე დ ვ ე ს II 288_{5} ერბო „ოვლეზე“ დადვეს... დაჩხური ნუგზეს-შ-კულე, ა დ უ დაჩხური დო ოხორი-თი დიჭუ II 288_{16} მას შემდეგ, რაც ცეცხლი შეუნთეს, მოედო ცეცხლი და სახლიც დაიწვა... (ბინჯი) გობის გ ე დ უ მ ე ლ ა ნ II 138_{16} ბრინჯს გობზე დებენ... ჩქუ ჲალი... ოვლეს გ ე ბ დ უ მ ე თ II 288_{4} ჩვენ ერბოს... „ოვლეზე“ ვდებთ... ოხოიშა იდუ დო ჩაფულაფე ქ ო მ უ ი დ უ I 466_{32} შინ წავიდა და წუღა ჩაიცვა („მოიდვა“)...

ზმნის ძირი ჭანურშიც და მეგრულშიც **დვ**- არის; მომდევნო **უ**-ს წინ -**ვ**- იკარგება: გ ე **დ** უ — გ ე **დ ვ** უ (იხ. აქვე, ზემოთ); აწმყო დროში ჭანურში ეს ზმნა დაირთავს -**მერ**-||-**მელ**- სუფიქსს (იხ. „ჭანურის გრამატ. ანალიზი“, § 47, გვ. 173).

ქართულში ეს ძირი ხმოვნიანია: **დევ**-[1]; ჭანურსა და მეგრულს, ცხადია, შესატყვისი ხმოვანი ჰქონდა და დაკარგული აქვს. **დევ**- ძირი, ამრიგად, არის ამოსავალი.

მნიშვნელობა ამ ძირისა ერთნაირია — ქართულშიც, მეგრულშიცა და ჭანურშიც. ყველგან ეს ძირი დაირთავს მარტივსა და რთულ სხვადასხვა პრევერბს.

ჭანურისა და მეგრულისათვის თავისებურია **მო**- პრევერბის დართვა **ი**- მაქცევრის წინ: ჭან. მ ო - ვ - ი - დ ვ - ი || მ ო - ბ - ი - დ ვ - ი — მეგრ. მო̄-ბ-დვ-ი, რაიც ითქმის ფეხსაცმლის, წინდების, შარვლის თუ ქვედატანის სხვა სამოსის ჩაცმისას: ჭან.: ჩაფულა, წინეკი მ ო ვ ი დ ვ ი... (იხ. ერთი მაგალ. აქვე, ზემოთ); მეგრ.: შალვარი მ ო̄ ბ დ ვ ი, ჩექმა მ ო̄ ბ დ ვ ი — შარვალი ჩავიცვი, ჩექმა ჩავიცვი... აქედანვეა ნაწარმოები: მეგრ. კ უ ჩ ხ - მ ო - დ ვ ა ლ ი — ფეხსაცმელი („ფეხზე მოსადები“)...

32. ჭან. **დრიკ**- დრეკა, гнуть

მეგრ. **დირიკ**- „ „

ქართ. **დრიკ**- „

---

[1] შეიძლება ძირეულად მხოლოდ **დ**- იქნეს მიჩნეული, მაგრამ ამასთან მთელი რიგი საკითხია დაკავშირებული და ამიტომ ამ შესაძლებლობას აქ არ ვეხებით.

ტექსტებში ეს ზმნა არ შეგვხვედრია. ამოღებულია ნ. მარის ლექსიკონიდან, სადაც ნაჩვენებია, რომ ეს სიტყვა იხმარება ათინასა და ვიწეში.

საგულისხმოა, რომ ჭანურში მხოლოდ ერთი **-ი-**ა მაშინ, როდესაც მეგრულში დ ი რ ი კ-უნ-ს (დრეკს) გვაქვს.

ჭანურისა და მეგრულის **-ი-** არის გამეორება ქართულის **-ი-**სა აორისტში; სპეციალურ ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ ფუძედრეკადი ზმნები იჩენენ მიდრეკილებას აორისტის **-ი-** გადაიტანონ აწმყოში და დაირთონ სუფიქსი: გრიხა — გრიხავს (უნდა ყოფილიყო: გრეხს), დაწრიტა — დაწრიტავს (ნაცვლ. წრეტს) და სხ. (იხ. ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ფუძედრეკადი ზმნები ქართულში: ტფილ. უნივ. შრომები, III).

ამგვარი მოვლენა ხშირია დასავლურ კილოებში (მაგ. იმერულში), ბოლო ხანებში შემოდის სალიტერატურო ქართულშიც. ამგვარი **ი**-ანი ფუძე **დრიკ-** წარმოდგენილია ჭანურში და, მეორე **ი**-ს დართვით, მეგრულში.

33.	ჭან.	**დუნ-**‖**დინ-**	დაკარგვა, терять,-ся
	მეგრ.	**დინ-**	„ „
	ქართ.	**დნ-**	დნობა, таять

ბაბა ჩქიმიში ჲერი გ ო ნ დ უ ნ უ ‖ 263_{25} მამაჩემის ადგილი დაიკარგა...ჩარჩის სუმ ნეკნა უღუტუ; ამაფთით-შ-კულე გ ო მ დ უ ნ ი თ ‖ 290_{16} ბაზარს სამი კარი ჰქონდა; რომ შევედით, დავიკარგეთ... ზუღა გ ო მ დ უ ნ ი... ‖ 365_{34} ზღვაში დავიკარგე... მომოლაფი ჰეჲალეტა, გ ო მ დ ი ნ ი! ‖ 322_{12} დამაყარე ეს მიწა, დავიკარგე! (ლექსიდანაა!)...

ჭანურში **დუნ-** და **დინ-** ერთმანეთს ენაცვლება, უკანასკნელი პირველისაგან არის მიღებული.

მეგრულში მხოლოდ **დინ-** არის: მე-**დინ**-უ — დაიკარგა; **დინ**-უ-(ნ) — იკარგება; ო-**დინ**-უ-ანს — კარგავს; მი-ო-**დინ**-უ̄ — დაკარგა...

ქართულში ამ მნიშვნელობის მქონე **დინ-** ძირი არ ჩანს. საფიქრებელია, ეგევე ძირი იყოს **დნ**-ობ-ა-ში: თოვლი დადნა — ე. ი. გაუჩინარდა, დაიკარგა.

ასეთი ვარაუდი აქვს ვ. თ ო ფ უ რ ი ა ს: იხ. ფონეტ. დაკვირვ. II. გვ. 11 (300).

34.	ჭან.	**დღვ**-ალ-	არევა, перемешать
	მეგრ.	**დღვ**-აბ-: დინა-**დღვ**-აბ-უ	ტყაპანი გაადინა, плеснуться в воду
	ქართ.	**დღვ**-ებ-	сбивать масло

მჭიფე-მჭიფე ხორცი დოპიტოლარ, ...ფრინძი უნტალარ, ...პრასა უნტალარ, ვროსი დომდღვალარ II 347$_{17,18,19}$ ხორცს წვრილ-წვრილად დავჭრი, ...ბრინჯს ავურევ, ...პრასას ავურევ, კარგად ავურევ („ავდღვებ“).

ძირი საერთოა; ძირითადი მნიშვნელობაც ერთნაირია.

35. ჭან. **დღ-ულ-** დნობა, таять

მეგრ. **დღ-ულ-** ” ”

ქართ. [**დღ**-ე ?] [день?]

ჯუმუ-თი მთელი დონდღულუ-ში, ეშშელი ქაგამახთუ I 457$_{27}$ მარილიც მთლად რომ დადნა, ვირი გამოვიდა... ჲალი დონდღულუნ I 520$_{16}$ ერბო გადნება... ეშშელის სონქერიშენი-თი ნდღულუნ-ჲა, უჩქიტუ I 457$_{32}$ ვირს ეგონა, რომ ღრუბელიც გადნებოდა... ჯუმუ დონდღულუ, თიფი ჲეხთუ II 261$_{27}$ მარილი გადნა, ბალახი (თივა) ამოვიდა... მჟუა ქაგამახთუ დო მთვირი ონდღულაპტუ I 480$_{28}$ მზე გამოვიდა და თოვლს ადნობდა...

ქართულში შესატყვისი ძირი არა ჩანს (თუ დღ-ე-ს არ დავუკავშირებდით: დნობა, თოვლისა, უპირატესად დღისით ხდება).

მეგრული: დონ-**დღულ**-უ — დადნა, ნ-**დღულ**-უ-ნ — დნება, ო-ნ-**დღულ**-უ-ან-ს — ადნობს — სავსებით ემთხვევა ჭანურს.

როგორც ჭანურში, ისე მეგრულში ამ ძირს თავში განვითარებული აქვს -**ნ**-; -**ულ**- ძირეული არ უნდა იყოს (შეუძლებელი არაა, ეს ძირი **დღ**-ალ-თან („დღე“) იყოს კავშირში).

ნ. მარს ჭანურის ლექსიკონში ნაჩვენები აქვს ნდღულურს და ხსნის როგორც перезреваю, прокисаю (მაგალითები არ მოჰყავს). ამგვარ გაგებას ტექსტები არ ამართლებენ.

სხვა ძირი ხომ არ არის?!

36. ჭან. **ვალ-** ელვა, сверкание молнии

მეგრ. **ვალ-** ” ” ”

ქართ. **ელ-** ” ”

ღომამჯი ვალუმტუ, ხონცუტუ II 305$_{12}$ წუხელ ელავდა, მეხი ვარდებოდა...

მეგრული: ვალუნს — ელავს, გოვალუ — გაიელვა... ვალუა — ელვა; გადატანით: ხეს უვალუანს — ხელს უქნევს, ხეს ქუდუვალუ — ხელი დაუქნია; თოლიში გოვალაფას — თვალის დახამხამე-

ბაში... ეს უკანასკნელი მოგვაგონებს სომხ. **վաղ-վաղակի**-ს, რაიც ნიშნავს „დაუყოვნებლივ“, „მეყვსეულად“, „თვალის დახამხამებაში“... ძირი **վաղ** ხვდება ჩვენს ვ ა ლ-ს: ეს ძირი ჩვენი ენების მასალა უნდა იყოს სომხურში.

ჭან. **ვალ**-უმ-ს, მეგრ. **ვალ**-უნ-ს ნასახელარი ზმნაა, იწარმოება **ვალ**-ისაგან; ეს უკანასკნელი ქართულ **ელ**-ს შეესატყვისება, თავკიდური **ვ**- რომ არ აკლდეს. მართლაია, ნ. მ ა რ ს ჳ-**ალ**-უ აქვს შეტანილი ლექსიკონში, ათინურზე მითითებით, იქვე მოჭყავს ხოფ. **ვალ**-უფ-ს, მაგრამ ეს შეიძლება მეორეული მონაცემი იყოს: **ვ**- დაკარგული იყოს **ჳ**-ს შემდეგ.

37. ჭან. **ულ**- (← **ვულ**-), **იდ**-(← **ვიდ**-) სვლა, **итти, ходить**
მეგრ. **ულ**- (← **ვულ**-), **იდ**- (← **ვიდ**-) „ „ „
ქართ. **(ვ)ალ**-, **(ვ)ედ**- ‖ **(ვ)იდ**- „ „

გიინი ვა უ ლ უ ნ I 397_{21} ვირი არ (მი)დის („ვალს“)... მა ჭუჲ ბ უ - ლ უ რ II 359_{27} მე ახლა (მი)ვდივარ („ვალ“)... ია-თი ნ უ ლ უ ნ I 403_{22} ისიც მიდის („მივალს“)... დუგუნჯი მ უ ლ უ ნ II 333_{22} მექორწილე მოდის („მოვალს“)... ნოღამისა მ უ ლ უ ნ II 301_{22} პატარძალი მოდის („მოვალს“)...

სხვა პრევერბებთან მივიღებთ: ჲ უ ლ უ ნ II 245_{32} ადის, გ უ ლ უ ნ — გადის, ა მ უ ლ უ ნ — შედის, გ ა მ უ ლ უ ნ — გამოდის და სხვ.

ხოჯა ადანაშა ი დ უ I 398_{10} ხოჯა ადანაში წავიდა („ვიდა“)... ი დ ე ს, ი დ ე ს დო I 447_{24} იარეს, იარეს და... იდეს, იდეს, იდეს, არ ჲეის არ ქარმატე ქოძიეს II 274_{1} ი ა რ ე ს, ი ა რ ე ს, ი ა რ ე ს, ერთ ადგილას ერთი წისქვილი ნახეს... მან დო ბაბა-ჩქიმი ყონაშა ვ ი დ ი თ I 483_{10} მე და მამაჩემი ყანაში წავედით... ართეღიში ჲეინემა ბ ი დ ი II 263_{31} ერთის ნაცვლად მე წავედი... ოთხო ბიჭი ბერე დო არ ბოზოთე ბ ი დ ი II 264_{23} ოთხი ვაჟიშვილითა და ერთი ქალით წავედი... ნაშქვით, სო ი დ ა ს! II 357_{30} გაუშვით („მიუშვით“), სად წავიდეს!..

ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ ა მ ჟ ა მ ა დ ჭანური ზემოხსენებული ზმნების ძირებად **ულ**- და **იდ**- გვევლინება.

ასევეა მეგრულში:

მა მე**ული**, სი მე**ული**, თინა მე**ურ**ს — მე მივალ, შენ მიხვალ, ის მივალს. უთავსართოდ იგივე ზმნა იხ. ცნობილ სიმღერა-ლექსში:

სი ქო**ული** ბატა, მა დომიტალენქო (ი. ყიფშიძე, მეგრ. გრ., ქრესტ., გვ. 142) — შენ: მიხვალ, („კი ხვალ“) ბატა, მე მტოვებ?..

ასევე: მა ვ ი დ ი, სი ი დ ი, თიქ ი დ უ — მე ვიარე, შენ იარე, მან იარა... („მე ვიდი, შენ ხვიდი, იგი ვიდის“...).

ეგევე პროცესი დიდი ხანია, რაც ქართულშიც დაიწყო: **ვალ** (მი-ვ ა ლ, მო-ვ ა ლ, წა-ვ ა ლ), **ვედი** (მი-ვ ე დ ი, მო-ვ ე დ ი, წა-ვ ე დ ი) ერთი **ვ**-ინით იწერება, უნდა ყოფილიყო კი ორი; ერთი — პირის ნიშანი, მეორე — ფუძისეული... ასეა ეს ჯერ კიდევ ძვ. ქართულში. მაგრამ მეორესა და მესამე პირში ფუძისეული **ვ**- ისევ მკვიდრადაა (მი-ხ-ვ ა ლ, მო-ხ-ვ ა ლ... მი-ხ-ვ ე - დ ი, მო-ხ-ვ ე დ ი...); დაწყებული პროცესის ლოკალიზაცია მოხერხდა პირველ პირში, — საფიქრებელია, სამწერლო ენის გავლენით, — ჭანურსა და მეგრულში კი ფუძისეული თავკიდური **ვ**- ამ ზმნას დაეკარგა: ა რ ც ე რ თ პ ი რ შ ი ი ს ა რ ა ღ დ გ ე ბ ა.

თუ ამ ცვლილებას მხედველობაში მივიღებთ, ჭან. და მეგრ. **ვულ**- და **ვიდ**- ქართ. **ვალ**- და (**ვედ**-) ‖ **ვიდ**- ფუძეთა კანონზომიერი შესატყვისი აღმოჩნდება: **ვულ** ← **ვოლ**-; **ვიდ**-[1] კი იმეორებს ქართული ფუძის იმ სახეობას, რომლეიც აორისტის მესამე პირში (მხოლ. და მრავლ.) და მთელს ნამყო ხოლმეობითში გვაქვს.

აქ არ ვეხებით **ვულ**- და **ვედ**- ფუძეთა შედგენილობის საკითხს, ე. ი. იმის საკითხს, თუ რა ურთიერთობაშია **ვალ**- და **ვედ**- ერთმანეთთან (ამაზე — სხვაგან); ჩვენთვის საკმარისია, რომ ერთიცა და მეორეც წარმოდგენილია ჭანურსა და მეგრულში.

მნიშვნელობის მხრივ **ვიდ**- → **იდ**- ჭანურსა და მეგრულში ერთგვარ გადახრას იძლევა ქართულთან შედარებით: უსრული ასპექტის აღმნიშვნელი გამოდის (ხშირად): „იარა“... „იარეს“... და არა: „წავიდა“, „მივიდა“, „მოვიდა“...

-**იდ**- ა რ ც ჭ ა ნ უ რ შ ი დ ა ი რ თ ა ვ ს პ რ ე ვ ე რ ბ ე ბ ს და ა რ ც მ ე გ რ უ ლ შ ი (ქართულში პრევერბებს იგუებს: წავიდა, მივიდა, მოვიდა, გავიდა, შევიდა, ავიდა, გამოვიდა...); ამ პრევერბიანი ფორმების გადმოსაცემად ჭანურში იხმარება -**ხთ**- ძირი (მეგრ. -**რთ**-): მენდა**ხთ**უ, ქომო**ხთ**უ, გამა**ხთ**უ... მეგრ. მიდა**რთ**უ, ქომო**რთ**უ... (იხ. -**ხთ**- ძირი).

38.	ჭან.	**ზ**-: **ზ-ამ**-ს ‖ **ზ-აფ**-ს:	დო-**ზ**-უ	ჭყლეტა, раздавить
	მეგრ.	**ზ**-: **ზ-ან**-ს	: დო-**ზ**-ჷ	ზელა, мять
	ქართ.	**ზ**-: **ზ-ელ**-ს	: და-**ზ**-ილ-ა	„

მა-ჲა ემკათთა დულჲა ვიქიფ-ჲა? მა-ჲა დიმჭკუ ვა ბ ზ ა ფ-ჲა! I 416$_{33}$ მეო ამისთანა საქმეს ჩავიდენო? მეო ჯინჭველას არ გავჭყლეტო („ვზელო“)!.. ბაბა ჩქიმიქ... ვიწეშა მენდიმოჩქუ-ქი, ჰაწი ჰაქ მუარებე ივასენ,

[1] **ვიდ**- ჭანურში დროთა მეორე (და მესამე) ჯგუფში იწარმოება, **ვულ**- დროთა პირველ ჯგუფში, მაგრამ შეიძლება აორისტის ჯგუფშიც შეგვხვდეს: გ უ ლ უ ლ უ I 409$_{18}$ გაუარა... გ უ ლ ი ლ ე ს I 422$_{15}$ გაიარეს... მ ე შ ი ლ ე ს II 285$_{4}$ შევიდენ...

მუარებს თქვან დ ი ზ ა თ ე ნ II 263_{17} მამაჩემმა... ვიწეში გამგზავნა, რომ ახლა აქ ომი იქნება, ომში თქვენ გაიჭყლიტებით... „ჩარჩის კოჩი მოთ გოიტანს! ბერეფე მოთ გოიტანს! დ ი ზ ა ნ ო რ ე ნ“ II 282_{36} „ბაზარში კაცი ნუ გაივლის! ბავშვები ნუ გაივლიან! გაიჭყლიტებიან“ (დოლი ეწყობოდა — ა. ჩ.)...

ამ ზმნის ძირი საერთოა ქართულში, მეგრულში, ჭანურში; ამ ორ უკანასკნელში აწმყოს ფუძე **-ამ** || **-აფ** || **-ან** სუფიქსს დაირთავს, ქართულში კი ზმნას ფუძის ალტერნაცია ახასიათებს: ზ**ე**ლს — ზ**ი**ლა. თუ მეგრულისა და ჭანურის ჩვენებას დავუჯერებთ, ქართულში **-ელ** || **-ილ** სუფიქსად უნდა დავსახოთ, მაგრამ მეგრულში გვაქვს ზ ა ლ ა = ზელა, და ეს გვაფიქრებინებს, რომ ძირეულად მარტო **ზ**-ს გამოყოფა მეორეული მოვლენა უნდა იყოს, მეგრულსა და ჭანურში უნდა ყოფილიყო ძირი **ზალ**- ქართულ **ზელ**- ძირის შესაბამისად.

ამ ძირს ჭანურში მნიშვნელობა ერთგვარად შეცვლილი აქვს: ჭ ყ ლ ე - ტ ა-ს აღნიშნავს, ძირითადად. მეგრულში კი შენარჩუნებული აქვს „ზელის“ მნიშვნელობა. ნ. მ ა რ ს ეს ძირი ლექსიკონში შეტანილი არა აქვს.

39. ჭან. **ზდ**-: ე-**ზდ**-უ — აღება, აწევა, ზიდვა, брать, поднять, таскать
მეგრ. **ზინდ**-: ე-**ზინდ**-უ — ზიდვა, ჭიმვა, таскать, тянуть
ქართ. **ზიდ**-: ა-**ზიდ**-ა — таскать

ჰამუქ... ე ზ დ უ ჭუკი, ჭუკი ე ზ დ უ დო... იდასენ ჰაწი II $274_{10,11}$ ამან აიღო ქვაბი, ქვაბი აიღო და... უნდა წავიდეს აწი... ხოჯა თი ქ ე ზ - დ უ II 250_{17} ხოჯამ თავი ასწია („აზიდა“)... ჰე ვით ბაკლავაშე შქით ქ ე ზ დ უ დო ხოლო ქომეჩუ ჰე ოხოიში კოჩეფეს II 301_{6} იმ ათ „ბაკლავადან“ შვიდი აიღო და კიდევ მისცა იმ სახლის კაცებს... ე ზ დ ე ს თილქი დო ჩხომეფეში ორთას ქოგოშადვეს II 253_{3} აიღეს მელია და თევზების შუაში ჩადვეს... ოხორჯაში ქომოჯიქ სუმ თოლი-ქოორი ო ე ზ დ უ დო იცონამს II 258_{38} ქალის ქმარმა სამი ბრმა აიყვანა („აიღო“, „აზიდა“) და მიჰყავს... ემ დღას ტოფეღი ო ე ბ ზ დ ი თ დო ავჯობაშა ვიგზალით I 480_{30} იმ დღეს თოფი ავიღეთ და სანადიროდ წავედით... მა ბძირი, მა ო ე ბ ზ დ ი I 469_{32} მე ვიპოვე, მე ავიღე... ნუსა ო ე ზ დ უ მ ა ნ დუღუნითე, ქომოჯი მუშიში ოხოიშა მენდიონამან II 270_{23} რძალს აიყვანენ („აიღებენ“) ქორწილით, თავის ქმრის სახლში წაიყვანენ... ნოღას წკაი მიგ-ზ დ ა ს ე ნ?! წკაი ზ დ ი მ ტ უ, ბედიავა გოუბამტუ II $320_{2,3}$ ქალაქში წყალს ვინ მოიტანს („ზიდავს“)? წყალს ეზიდებოდა მუქთად უსხამდა!.. თოჭი ზ დ უ მ ს უ II 352_{30} თოკს ეწევა... ბიჭი... დიზგინი მ ო ი ზ დ ა მ ს

II 352_{15} ბიჭი ლაგამს მოსწევს... ხოჯი უონუტუ, არაბა იონუ დო დ ო ზ - დ უ ჯალეფე II 282_{12} ხარი ჰყავდა, ურემი წაიყვანა და ჩამოზიდა ხეები... ჩალა დოპჭკორი, დ ო ბ ზ დ ი... II 271_{17} ჩალა მოვჭერი, მოვზიდე... ჭუჭული ჭიტა ტას-ში, ქურიქ დო ათმაჯაქ ჲ ე ზ დ ი ფ ს, მინდიყონოფს დო ქუიმხოსს I 542_{27} როცა წიწილი პატარაა, ქორი და მიმინო იტაცებს („ასწევს“, „აზიდავს“), წაიყვანს და შეჭამს...

ქართულში, მეგრულში, ჭანურში ერთი და იგივე ძირია: **ზიდ**-; შენახულია ის ქართულში; ჭანურში მას დაკარგული აქვს -**ი**- (**ი**-ს რ ე დ უ ქ - ც ი ა!), მეგრულში -**ი**- შენახულია და **ნ**- განვითარებულია **დ**-ს წინ.

ამ ზმნის მნიშვნელობა მეგრულში ერთგვარად განსხვავდება ქარულისაგან: გ ი ლ უ ზ ი ნ დ უ (ნ) — ეზიდება, მაგრამ: ზ ი ნ დ უ ნ ს — სწევს, ჭიმავს, გ ო ზ ი ნ დ უ — გაჭიმა, გასწია... ჭანურში ეს სხვაობა უფრო შორს მიდის: აქ ამ ზმნის ძირითადი მნიშვნელობაა „აიღო“, „ასწია“ (იხ. მაგალითების პირველი წყება), მაგრამ შენარჩუნებული აქვს წინანდელი მნიშვნელობაც: ჯალეფე დ ო ზ დ უ — ხეები ჩამოზიდა (იხ. სხვ. მაგალითები აქვე, ზემოთ).

40. ჭან. **ზუმ**- || **ზიმ**- ზომვა, мерить
მეგრ. **ზიმ**- „ „
ქართ. **ზომ**- „

„ჰამუს ნაკო ალთუნი უღუტუ-ქი, ფარა დ ო ზ უ მ უ დო ხოლო ოზუმაშეში ჩინარეფეს სუმ-ოთხო ალთუნი ქოდოსქუდუ“ II 331_{31} „ამას რამდენი ოქრო ჰქონია, რომ ფული დაზომა და კიდევ სამი-ოთხი ოქრო დარჩა საზომის ნაპირას“... „ჰამუქ ჰიკო ოფშა ფარა სო ძირუ-ნა, ოზუმაშეთე ზ უ მ ა ს ე რ ე?“ II 331_{24} „ამან ასე ბევრი ფული სად იპოვა, რომ საზომით ზომოს?“..

ძირი **ზომ**- საერთოა შესადარებელი ერთეულებისათვის, ოღონდ ჭანურში **მ**-სთან **ო** დავიწროებულია **უ**-დ; ხოფურში ამ **უ**-ს ენაცვლება **ი**, ხოლო ამგვარივე სახეობაა დამკვიდრებული მეგრულში.

მნიშვნელობა ყველგან ერთია: ზ ო მ ვ ა.

41. ჭან. **თ**-: **თ**-ან- თენება, светать
მეგრ. **თ**-: **თ**-ან- „ „
ქართ. **თ**-: **თ**-ენ- „

მაჟუანი დღას-ნა თ ა ნ უ, ქისელუ ოხორჯა I 430_6 მეორე დღე რომ

გათენდა, ადგა ქალი... თ ა ნ უ-ში, იგზალეს I 492_{23} რომ გათენდა, გაემგზავრნენ (წავიდენ)... ტარონი-ნა გ ო თ ა ნ უ I 443_{15} „ამინდი გათენდა“, ე. ი. გამოიდარა... დ ო თ ა ნ უ I 437_{1} გათენდა... დ ო თ ა ნ უ. ბოზომოთა ვა გოკუცხუ II 357_{18} გათენდა. ქალიშვილმა არ გაიღვიძა... თ ა ნ უ-შ-ქულე არ კოჩ ქოგეხთუ II 313_{32} ამას შემდეგ, რაც გათენდა, ერთი კაცი ჩამოვიდა... მენდრაშენ უშქიი ძიეს; მჭითა-მჭითა თ ა ნ უ ტ უ I 455_{3} შორიდან ვაშლი შენიშნეს („ნახეს“); წითლად „ნათობდა“... **ფ**ენერის ქონუდვინუ დო გემიჯეფეს ნ უ თ ა ნ ე ფ ს I 535_{20} ფარანს მოუკიდა და მენავეებს უნათებს...

თ-ან- ნასახელარი ზმნაა; სათანადო სახელია ჭან. **თ-ე** (იხ.) — სინათლე, ნათელი; ეს სახელი უმარტივესი სახით ჭანურშია წარმოდგენილი; მეგრულში გვაქვს ს ი ნ - თ - ე (სინათლე), ქართულში ს ი ნ ა - თ - ლ - ე, ნაწარმოები ნ ა თ ე ლ-ისაგან (ეს უკანასკნელიც ნაწარმოებია: ნა-**თ**-ელ).

ჭან. გ ო თ ა ნ უ || დ ო თ ა ნ უ-ს უდრის მეგრ. გ ო თ ა ნ დ უ, ქართ. გ ა თ ე ნ დ ა... ვნებითის **-დ-** მეგრულში ქართულის ზეგავლენას მიეწერება.

მეგრულში ამ ზმნის მასდარია თ ა ნ ა ფ ა, რაიც „აღდგომის“ დღესასწაულის სახელად იხმარებოდა. შდრ. ხოფ. თ ა ნ ა ფ ა — გათენება: „მჯვე დო აღნე ღურელეფე, მემისიმინით! ცას ჯამე იქიფან ე-დო არ დოლონის ოჩალიშუ გიღუნან!.. მითხანი აღნე ღურელი რეთ, ჟუროშ-ჟუროშ თუღულა იღაგინონან!.. თ ა ნ ა ფ ა შ ა ჲემალუ ოჩოდინაგინონან. დ ო - თ ა ნ ა-ში-თი, ე-ნა ტით'სთერი ხოლო ინჯირაგინონან!“ I 429_{35-39} ძველო და ახალო მიცვალებულებო, ყური დამიგდეთ! ცაში მიზგითს აგებენ და ერთი კვირის სამუშაო გაქვთ... ვინც ახალი მიცვალებული ხართ, ორასორასი აგური უნდა წაიღოთ... გათენებამდის ატანა უნდა დაამთავროთ! როცა გათენდება, როგორც იყავით, ისე უნდა დაწვეთ...

42. ჭან.	**თ**-: დო-მ-**თ**-უ	თოვა,	снегопад
მეგრ.	**თ**-: დო-**თ**-უ	”	”
ქართ.	**თ**-: და-**თ**-ოვ-ა		”

დიდო მთვირი დ ო მ თ უ 480_{35} დიდი თოვლი დადო („დათოვა“)... კიშის მთვიი მ თ უ ფ ს I 538_{18} ზამთარში (თოვლი) თოვს... ორა კაი ივენ: მჭიმს დიდო, მ თ უ ფ ს... II 246_{3} ამინდი ცუდი იქნება: ბევრს წვიმს, თოვს...

ჭანურში ყველგან მეორდება თავკიდური **მ-**, მაგრამ ის ძირეული არ არის. მეგრულთან და ქართულთან შედარება არკვევს, რომ **მ-** აქ განვითარებულია ფონეტიკურად. შეიძლებოდა კაცს ეფიქრა მ თ ვ ი რ-იდან ხომ არ მოდის ეს **მ**-ო; მაგრამ მ თ ვ ი რ ი თვითონ ნაზმნარი სახელი ჩანს და,

ესეც რომ არ იყოს, **მ-** მთვირ-შიაც ფონეტიკურ დანართს წარმოადგენს.

ქართულში ამ ზმნას **-ოვ-** სუფიქსი აორისტშიც გადაჰყვება, ჭანურსა და მეგრულში აორისტი მარტივ ფუძეს იძლევა.

მნიშვნელობა ყველგან ერთნაირია.

43. ჭან. **თათ-**: **თათ-**უ — დაბინძურება, დასვრა, გათათხვა, загрязнить
მეგრ. **თართ-**: ეკო-**თართ-**უ — „ „
ქართ. **თათხ-**: გა-**თათხ-**ა — „

კადიქ ქჲუფის მოწკუ დო არ ხე დილიღუ, ამმა ხე ფისლუღითენ დვათათუ I 440_{33} ყადმა ქვევრს თავი მოხადა და ერთი ხელი ჩაყო, მაგრამ ხელი განავალით დაესვარა...

„ხე დვათათუ“ — „ხელი გაესვარა“; **თათ-** ძირია; ეს იგივე ძირი უნდა იყოს, რაც ქართულშიც გვაქვს: **თათხ-**: გათათხა — „გალანძღა“-ს მნიშვნელობით და რაც მეგრულში იხმარება: **თართ-**: „ირიფელი ეკოთართუ“ — მოსვარა, გათითხნა ყველაფერი; ეკოთართილი — დასვრილი, გათითხნილი. უკანაენისმიერ **ხ**-ს შენაცვლება **რ**-თი მეგრულში არაფერს უჩვეულოს არ წარმოადგენს (ჭან. მოხთუ — მორთუ, ჭან. იქთენ (ქართ. იქცევის) — ირთუ̄(ნ)... თვით ქართულში ეს **-ხ-** შეიძლება ფონეტკიურად განვითარებული იყოს.

44. ჭან. **თას-**: დო-**თას-**უ — თესვა, сеять
მეგრ. **თას-**: დო-**თას-**უ — „ „
ქართ. **თეს-**: და-**თეს-**ა — „

ცონა დოფხონარ, თასი დოფთასარ... II 349_{4} ყანას დავხნავ, თესლს დავთესავ... თუთუნიშ თასი ჯევოთასარე II 340_{2} თამბაქოს თესლს დავთესავ...

ქართ. **თეს-**[1] ძირს გადმოგვცემს ჭანურშიც და მეგრულშიც **თას-**; ხმოვანი **-ა-** შეესატყვისება ქართულ **-ე-** ხმოვანს; **ს**-ს შესაბამისად უნდა გვქონოდა **-შ-** : **თაშ-**, მაგრამ **-ს-** რჩება. **თას-** ერთ-ერთი ნიმუშია ნაწილობრივი შესატყვისობის შემთხვევებისა, რომელთაც ჭანურსა და მეგრულში ვხვდებით.

მნიშვნელობა ამ ძირს ჭანურს ადა მეგრულში იგივე აქვს, რაც ქარ-

---

[1] ეს ძირი — **თეს-** ქართულში საერთოა სახელისათვის (თ ე ს - ლ - ი) და ზმნისათვის (თ ე ს - ა ვ - ს).

თულში, ოღონდ ეს კია, რომ ჭანურში ჩვეულებრივად ამბობენ არა „სიმინდი დავთესე“, „ღომი დავთესე“, „ბრინჯი დავთესე“, არამედ: „ლაზუტი დოფხაჩქი“, „ბრინჯი დოფხაჩქი“ და სხვ. **ხაჩქ**- ძირი მეტოქეობას უწევს **თას**- ზმნის ძირს.

45. ჭან. **თვ**-: გი-**თ**-უ — დახურვა, надевать ч.-л. на голову
მეგრ. **თვ**-: გჷ-**თ**-უ — ” ” ” ”
ქართ. **ცვ**-: წამო-ა-**ცვ**-ა — ”

თი გ ი თ უ-სი... II 361_{10} თავზე რომ დაიხურა... თის-თი ჭუბრიში რენგი ფაფახი გჲოთუნ II 244_{17} თავზედაც წაბლისფერი „ფაფახი“ ახურავს... ჲუსუფ-ზადეში ჯა ჩქიმი ფორთოკალეს გ ჲ ო თ უ ნ... I 482_{17} იუსუფ-ზადეს ხე ჩემს ფორთოხლის ხეს ჩრდილავს („ახურავს“)... მანიშა ხოლო ფალთო მუიწკუ დო თილქის ქ ო მ ო თ უ I 425_{16} სასწრაფოდ პალტო გაიხადა და მელიას დაახურა... საჯი ქ ო მ ო თ უ მ ე ლ ა ნ კიცის ჟინ I 520_{6} თუნუქს ახურავენ ზევიდან კეცს... კერემიდი-ნა მ ო თ უ ნ I 524_{15} კრამიტი რომ ხურავს (ზევიდან)... კაფესი ნუკუს მ ო ი თ უ მ ე ლ ა ნ... ბუტკუჯი-ნა მოხთასენ, ვარ ნაჭკომენ II 310_{7} ბადეს პირისახეზე იკეთებენ („იცვამენ“)...: ფუტკარი რომ მოვა, ვერ უკბენს... ტკაცუ ბაროთი. ბერექ ხეფე პიჯის მ უ ი თ უ დო ლეტას მელუ I 452_{10} იფეთქა თოფისწამალმა, ბავშვმა ხელი სახეზე აიფარა („მოიცვა“) და მიწაზე დაეცა...

ზმნის ძირი **თვ**- ჭანურშიც და მეგრულშიც კარგავს **ვ**-ს **უ**-ს წინ: ჭან. ჰემუქ ქ ო მ ო - **თ** - უ, მაგრამ: სი ქ ო მ ო - **თ ვ** - ი, მა ქ ო მ ო ვ ო - **თ ვ** - ი... (იმან დაახურა, შენ დაახურე, მე დავახურე).

მეგრ.: თიქ გჷ-**თ**-უ, მაგრამ: სი გჷ-**თვ**-ი, მა გჷბ-**თვ**-ი (მან დაიხურა, შენ დაიხურე, მე დავიხურე)...

ჭანურშიაც და მეგრულშიაც ზმნა უმარტივესი სახით მოცემულია აორისტში, აწმყოში კი ზმნა დაირთავს სუფიქსებს: ჭანურში -**მერ**-‖-**მელ**-ს (თუ გარდამავალია), მეგრულში — -**ან**-ს: ჭან. გჷთუ**მელ**ს, მეგრ. გჷთვ**ან**ს...

ქართული **ცვ**- ძირი ფონეტიკურად სახეცვლილი **თვ**- უნდა იყოს (შდრ. ჭან. და ქართ. **თ**იკანი — ქართ. **ც**იკანი, ჭან., მეგრ. კოჩი-**თი** — ქართ. კაცი-**ც**...).

მნიშვნელობა ჭანური ძირისა ნაწილობრივ განსხვავებულია: არც ტანზე ჩაცმისათვის, არც ფეხზე ჩაცმისათვის -**თვ**- ძირი არ იხმარება, ქართულში კი -**ცვ**- იხმარება ორივესათვის; მართალია, „თავზე ახურავსო“ იტყვიან (და არა: „თავზე აცვიაო“), მაგრამ ზოგ პრევერბთან ამ შე-

მთხვევაშიც შეიძლება ვიხმაროთ ეს ზმნა: „თავზე წამოიცვა“...

ქართულში გაფართოვდა ამ ძირის მნიშვნელობა თუ ჭანურსა და მეგრულში დავიწროვდა იგი? ჩვენ უფრო პირველი შესაძლებლობა მიგვაჩნია სინამდვილესთან ახლოს. არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მნიშვნელობის გაფართოება უფრო ჩვეულებრივია, დავიწროება კი — ნაკლებ ხშირი; არის სხვა გარემოებაც: **თვ-** ძირი „თავის“ აღმნიშვნელ **თი**-სთან უნდა იყოს კავშირში.

46. ჭან. **მ-თინ-**: დო-**მ-თინ**-უ — გამართვა, გასწორება, выпрямить
მეგრ. **თინ-**: გო-**თინ**-უ — „ „
ქართ. —

თილქიქ, არაბაფე ძირუ-შ-კულე, კუჩხეფე დ ო მ თ ი ნ უ დ ო რ ე ნ II 252_{33} მელიამ, მას შემდეგ, რაც ურმები ნახა, ფეხები გაჭიმა...

ეს ნასახელარი ზმნაა; ქართულში შესატყვისი ძირი არ ჩანს. მეგრულსა და ჭანურში ეს ზმნა ერთნაირი სახითაა მოცემული, ოღონდ ჭანურში **მ-** არის განვითარებული (იმ სახელში, რომელიც ზმნას საფუძვლად დაედო; იხ. **მ-თინ**-უ).

47. ჭან. **თირთ**-ინ-ი — კანკალი, თრთოლა, трепетать
მეგრ. **თირთ**-ოლ-ი — (ჩქარი) უთავბოლო ფაცა-ფუცი, бестолково суетиться, трепетать
ქართ. **თრთ**-ოლ-ა — „ „ „

კაპულას ფალთო, თის ბაშლუღი გოკირტუ'ჭკულე ჰემდი ხოლო ყინითენ თ ი რ თ ი ნ ტ უ I 486_{29} ზურგზე პალტო, თავზე ბაშლაყი ჰქონდა შემოკრული ჰემდის და მაინც სიცივით კანკალებდა... ოხორჯას ბაშქა ბერე-ნა ვა უყოუნტუ-შენი, ემუშ ჟინ თ ი რ თ ი ნ ტ უ I 463_{29} რადგანაც ქალს სხვა ბავშვი არ ჰყავდა, მას [ე. ი. ერთადერთ ბავშვს] ზედ დაკანკალებდა...

ნ. მ ა რ ს ეს ზმნა „ობიექტური წყობისად“ ე. ი. ინვერსიულად მიაჩნია: მ ი თ ი რ თ ი ნ ე ნ და მსგავსი ფორმები მოჰყავს (იხ. ჭან. გრ., ლექსიკ., გვ. 147: **თირთ**-).

მეგრულში ი - თ ი რ თ - ო ლ - უ(ნ) ითქმის ჩქარ, უთავბოლო ფაცაფუცზე (ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს ლექსიკონში შეტანილი არა აქვს).

თირთ- ძირი იგივე ქართ. **თრთ-** არის, ოღონდ **ი-** ხმოვანია განვითარებული (სხვა შემთხვევაში ჭ ა ნ უ რ ს ა და მ ე გ რ უ ლ შ ი **ი-**

ვ ი თ ა რ დ ე ბ ა ქართ. რ-ს ბადლად; იხ. **კუთ**-).

ამ ძირის მნიშვნელობა ქართულსა და ჭანურში ერთმანეთს ხვდება, მეგრული იძლევა გადახრას, რომლის ახსნა შეუძლებელი არ არის: მოუსვენრობის მომენტი აქაც არის.

48. ჭან. **თორ**-||**თურ**-||-**თირ**-: დო-ბ-**თორ**-ი ზიდვა, თრევა, таскать
მეგრ. **თირ**-||-**ნ-თირ**-: გე-ფ-**თირ**-ი „ „
ქართ. **თრ**-: ჩამო-ვ-ა-**თრ**-ი-ე „

(თუთუნი)... ქომოვიდი, მაღაზაშე დ ო ფ თ ო რ ი II 339_{5-7} (თამბაქო) მოვიტანე, საწყობში ჩავზიდე... არ თანექ წარი თ ო რ უ მ ს II 338_{21} ერთი წყალს ზიდავს... ცხენიქ-ნა თ ო რ უ მ ს... ხოჯის ვა ა თ ო რ ე ნ - ქი II $246_{26,27}$ ცხენი ზიდავს... ხარი ვერ ზიდავს... ჯოღორეფექ თილქის კუდე-ლის გჸაკნეს დო ქ ა გ ა მ ა თ ი რ ე ს I 435_{25} ძაღლები სწვდენ მელიას კუდში და გამოათრიეს... ეკო ჩხომი ამახთუ მოსას-ქი, ზორითენ გ ა მ ა - თ ი რ ე ს I 424_{18} იმდენი თევზი ამოჰყვა ბადეს, რომ ძლივს გამოათრიეს... თქვან იდით დო კაი ფადი ჸერიშენ წკაი თ ი რ ი თ დო ჭურკის დოლო-ბით I 510_{35} თქვენ წადით და კარგი სუფთა ადგილიდან წყალი ზიდეთ და ქვაბში ჩაასხით... მან ბაზიქერე ბაბაშ კარზინკა ფ თ ი რ უ პ ტ ი I 450_{24} მე ზოგჯერ მამის კალათას ვეზიდებოდი...

ამ ზმნის ძირი ჭანურში სამ ვარიანტს იძლევა: **თორ**-, **თურ**- და **თირ**-; ამოსავალია პირველი, მისგანაა -**ო**-ს დავიწროებით -**უ**- მიღებული, -**უ**-ს კი შემდეგ შეენაცვლა -**ი**- ხოფურში. ეგევე -**ი**- გვაქვს მეგრულში. ქართულში ამის მიხედვით უნდა გვქონოდა ხმოვანი; გარდაუვალ ზმნაში ქართულს შემონახული აქვს -**ე**- (ის გაეთრა, შენ გაეთ**ე**რ, მე გავეთ**ე**რ...); გარდამა-ვალში ჭანურის მიხედვით -**ა**- უნდა გვქონოდა: ა - თ რ - ი - ა ← ა - თ **ა** რ - ი ა (თუკი ჭანურში -**ო**- სხვა ხმოვნიდან არ არის მიღებული).

თირ- ძირს მეგრულში შეიძლება თავში განვითარებული ჰქონდეს -**ნ**-; იგი ძირს არ ეკუთვნის.

მნიშვნელობა არსებითად ერთია ჭანურში, მეგრულში, ქართულში: მა ფ თ ი რ ი, სი თ ი რ ი, თიქ თ ი რ უ — მე ვზიდე (ვათრევ), შენ ზიდე (ათ-რიე), მან ზიდა (ათრია)... ხეთი ვ ი ლ უ ნ თ ი რ უ (ნ) — ხელით დაათრევს...

49. ჭან. **თ-ქვ**-: **თ-ქ**-უ თქმა, говорить
მეგრ. **თ-ქვ**-: **თ-ქ**-უ „ „
ქართ. **თ-ქვ**-: **თ-ქვ**-ა „
სვან. ლი-**ქვ**-ისგ „ „

ჩქინი არქადაშიქ... თქუ I 474_{14} ჩვენმა ამხანაგმა თქვა... აჲა თილქინა ძიეს, აშო თქვეს I 458_{31} ეს მელია რომ იპოვეს, ასე თქვეს... არ თუთას ჰიჩ მცუდი ვარ თქუ II 251_{16} ერთ თვეს სრულებით არ თქვა ტყუილი... ჰე-თი ითქვენ II 246_{25} ისიც ითქმის... ოხრასქირი მუშის ონჯღორე ავუ დო ვარ ათქუ II 259_{4} მის მაზლს შერცხვა და ვერ თქვა... „სკირეფე ჩქიმი“ ნანას დო ბაბას ათქვენ II 306_{33} „ჩემი სკირეფი (შვილები)“ დედას და მამას შეუძლია თქვას...

ამ ზმნის ძირს ისევე, როგორც სხვებს (იხ. ზემოთ) ბოლოკიდური **-ვ-** ეკარგება მომდევნო **უ**-ს წინ (თქუ — თქვუ). სხვა ხმოვნების წინ ეს **-ვ-** შენახულია. გარდამავალი სახეობა აწმყოს ჯგუფის დროებში არ გვხვდება, გარდაუვალი (ვნებითი — პოტენციალისი) აწმყოშიც იხმარება: ითქვენ — ათქვენ (იხ. ზემოთ). ასევეა მეგრულშიც, ქართულშიც.

ამ ზმნის ძირი მხოლოდ **-ქვ-** უნდა იყოს (შდრ. სვ. ლი-**ქვ**-ისგ და ჰ-რ-ქუ-ა || რ-ქუ-ა ძვ. ქართულისა).

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა ჭანურშიც, მეგრულშიც, ქართულშიც.

50. ჭან. ნ-**თხ**- გაშლა, გაჭიმვა; კვრა, დაცემა, ხელის მოკიდება, разомкнуть, вытянуть, ударить, (на)пасть; брать за руку

მეგრ. (ნ)-**თხ**- დაცემა, დავარდნა; ხელის მოკიდება, напасть; упасть; брать за рукру

ქართ. რა-**თხ**- გაშლა, გაჭიმვა, разомкнуть, вытянуть

მსვაეფე გონთხუ დო ზოი დიყურუ I 468_{8} ფრთები გაშალა და ძლიერ დაიყვირა... თემბელი კაველას ქოგინჯირუ ე-დო თი-ყალი ქაგონთხუ I 429_{27} ზარმაცი „კველაზე“ გაწვა და თავ-კისერი გაჭიმა... კუჩხე სქანი ჲოლანიში ოლაგჲურა გონთხი I 448_{15} შენი ფეხი საბნის შესაბამად გაჭიმე („განირათხ“)... მარტიში თუთას... გონთხიმს ფუქური II 320_{18} მარტის თვეში გაშლის ყვავილს... დოქიმინან-ჭკულე... ქაგონთხიფან სინის: თითხუ იყვენ I $522_{23,24}$ დაზელის შემდეგ... გაშლიან (გააბრტყელებენ) სინზე: თხელი იქნება... ცხენიქ... თეფნე ნუნთხუ დო მგეი ქაკონაყვილუ I 458_{14} ცხენმა... წიხლი კრა და მგელი დაარეტიანა... ხოჯიქ... მთხას არ ზორი ქრა ქონუთხუ I 460_{9} ხარმა თხას ერთი მაგრა რქა კრა... თეფნე მემინთხუ I 485_{18} წიხლი მკრა... კუჩხეს ნონთხამან, ხორონამან II 302_{23} ფეხს ჩაკრავენ, ცეკვავენ... მიზრაღი ლეტას... გჲუნთხუ I $502_{21,22}$ კვერთხი მიწას კრა... მთუთი ძირუ-შ-კულე ჯოღორი... ნანთხუ დორენ II 308_{31} დათვი რომ უნახავს, ძაღლი სცემია... ქურიქ წიპილი ჭოფუმს; გჲანთხენ გულიტა-ში

II 310_{32} ქორი წიწილს იჭერს; დაეცემა, რომ დადიოდეს, მაშინ... კუჩხე გჲუსტუ, გჲუსტუ დო გჲანთხუ I 477_{26} ფეხი დაუსხლტა, დაუსხლტა და დაეცა... ჯინაზე გოშა ნთხუ-შ-კულე, აშკუინუ II 272_{18} მკვდარი რომ ჩამოვარდა (წყალში), შეეშინდა... მჭკუდის ხე მენთხუ, ალთუნ'დივუ II 285_{18} მჭადს ხელი მოჰკიდა, ოქროდ იქცა... ხე მენთხუ-შ-კულე, დოლურუდორტუნ II 313_{32} ხელი რომ მოკიდა, მომკვდარიყო... ჭიტა ენვერიქ... ნენა გამანთხიპტუ I 186_{10} პატარა ენვერი... ენას გამოყოფდა ხოლმე...

ამ ზმნის ძირს ჭანურში ყველგან **ნ-** დაერთვის თავში, მაგრამ ეს ძირეული არ არის: ქართული (და ნაწილობრივ მეგრული) ამას მოწმობს.

მეგრულში ამ ზმნას გამოყენების ასეთი ფართო არე არა აქვს: ქირქ წიწილას ქეგიათხუ — ქორი წიწილს დაეცა... აბრაგენქ ქეგიათხეს — ავაზაკები დაესხნენ... ხე ქიმეთხუ — ხელი მოჰკიდა, წაავლო... ქოდა̄ნთხუ — დავარდა... გეგილა̄ნთხუ — ჩამოვარდა... ეკანთხეს — შეიბნენ...

ხე გონთხუ, კუჩხი გონთხუ... მეგრულად არ ითქმის: „გაშლა“, „განრთხმა“-ს მეგრულში ეს ზმნა არ ნიშნავს; უცხოა მისთვის აგრეთვე „კვრა“-ს მნიშვნელობა (წიხლი ჰკრა, რქა ჰკრა... იხ. ზემოთ მაგალითები).

ქართულში კიდევ მცირეა ის გამოთქმები, სადაც ეს ზმნა იღებს მონაწილეობას; ძვ. ქართულში ჩვეულებრივი იყო: განირათხ ჴელი შენი! (გაშალე, გამართე ხელი!). შდრ. ჭან. გონთხი ხე, გონთხი კუჩხე! მაგრამ ახლა ვიტყვით: ხელი გაშალეო (ჩვეულებრივ ხმარებულია: განრთხმული). ქართულში ეს ზმნა ლამის არის ხმარებიდან გამოვიდეს. **რა-** ამ ზმნაში ძირეული არ არის (შდრ. მეგრ.-ჭანური).

51. ჭან. **თხ-**: **თხ-**უ — თხოვა, просить
მეგრ. **თხ-**: **თხ-**უ̄ — „ „
ქართ. **თხ-**: ს-**თხ-**ოვ-ა — „

„არ თოკი დომოხმარაფი“, თხუ II 251_{6} ერთი თოკი მათხოვე „მახმარებინე“), სთხოვა... ნე-თი გამაბითხვაფურ-ჲა, ნე-თი ბგორუმ ქომოჯი-ა! II 319_{28} არც გავთხოვდებიო, არც ვეძებ ქმარსაო...

ეს ზმნა მეგრულში ისევე ფართოდ არის გამოყენებული, როგორც ქართულში: ქოთხუ̄ — სთხოვა... ქა̄თხუ̄ — ათხოვა... გა̄თხუ̄ ოსურსქუა — გააათხოვა ქალიშვილი... გე̄თხუ̄ — გათხოვდა... დე̄თხუ̄ — დაეთხოვა, მოსცილდა... მი̄თხუ̄—მოითხოვა და სხვ.

ჭანურში კი „თხოვა“-ს მნიშვნელობით იხმარება „კვან-დ-“ ძირი.

პირველი ზემოთ მოყვანილი მაგალითი (თხუ) შემთხვევითის შთაბეჭდილებას დატოვებდა, რომ ლექსში არ გვქონდეს: გამაბითხვაფურ (გავთხოვდები)... ეს გვაფიქრებინებს, რომ **თხ-** ძირი უფრო ფართოდ უნდა ყოფილიყო წინათ ჭანურში გამოყენებული.

52. ჭან. **თხ-** ← **თუხ-** ძაფის დართვა, прясти
მეგრ. **თუხ-** ,, ,, ,,
ქართ. —

აიშექ იაფადი ტარადის ქოგეჩუ, დოთხუ დო ოსმანიშენი წინეკი დოშუ I 488_9 აიშემ მატყლი დაჩეჩა, დაართო და ოსმანისათვის წინდა მოქსოვა... მონტკოი... საჩეჩელის ქოგეჩაფან, ფხენითენ დოთხუფან... I $543_{20,21}$ მატყლს დაჩეჩენ, თითისტარით დაართავენ...

მეგრულში ამ ზმნის ძირში **-უ-** გვაქვს: თუხუნს — ართავენ... დოთუხუ — დაართო... ქიმიოთუხუ ბამბე̄ მონტყორს — „მიართო“ ბამბა მატყლს...

ქართულში **თუხ-** ძირი ამ მნიშვნელობით ცნობილი არაა. ა-**რთ**ავ-ს რომ მეგრულში გვქონოდა და **თუხ-** ‖ **თხ-** ქარულში, შესატყვისი ძირები გვექნებოდა, მაგრამ **-რთ-** ქარულშია და **თუხ-** ‖ **თხ-** მეგრულსა და ჭანურში. ამრიგად, ქართული შესატყვისი ძირის საკითხი ღიად რჩება.

53. ჭან. (ნ)-**თხოზ-** დევნა (სდევს), გამოდგომა (გამოუდგა), гнать, гнаться, преследовать
მეგრ. **თხოზ-** ,, ,,
ქართ. —

„სალახანა, იგზალი“-ა დო ათხოზუ I 447_8 „(შე), სალახანა, წადიო“ და გამოუდგა („სდია“)... ციდუ-სი, ასლანი დო კაპლანი ანთხოზუ II 354_{23} რომ წავიდა, ლომი და ვეფხვი გამოუდგა... ანთხოზეს ჰანი II 363_{32-33} გამოუდგენ ესენი... „ჰაიდე იგზალი, აქონაში მო დგირ“-ჲა დო კოჩის ათხოზუ I $411_{2,3}$ „აბა, გასწი, აქ ნუ დგახარო“ და კაცს გამოუდგა... ავჯი დო ჯოღორეფე თილქის გჲოთხოზუტეს I 425_{15} მონადირე და ძაღლები მელას მისდევდენ...

მეგრ.: გამა̄თხოზუ (ჯოღორქ ღეს) — გამოუდგა (ძაღლი ღორს)... ჯოღორი კვარს გეთხოზუ(ნ) — ძაღლი კვალს მისდევს... გამუ̄თხოზინე̄ — გამოადევნე...

ქართულში ეს ძირი არა ჩანს.

მეგრულსა და ჭანურში ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვს.

54. ჭან. (ნ)-**თხორ**- თხრა, ხვნა, копать, пахать
მეგრ. **თხორ**- თხრა, копать
ქართ. **თხარ**- „

ლეტა დონთხორუ II 272_{7} მიწა გათხარა... მთელი ყონა დონთხორეს დო ხოლო მუთუ ვა მოშახთუ I 441_{6} მთელი ყანა გადათხარეს და მაინც არაფერი ამოვიდა... ნოდერი იქუმან დო ბელითე დონთხორუმან II 296_{27} ნადს გამართავენ და დაბარავენ („ბელით“ დათხრიან)... ხოჯიქ — თხორუმს ლეტა II 245_{7} ხარი ხნავს („თხრის“) მიწას... ბადი კოჩიქ საფანითე ხოჯეფეს ლეტა ონთხორაფამს II $244_{24,25}$ მოხუცი სახნისით ხარებს მიწას ახნევინებს („ათხრევინებს“)...

თხორ- ძირს თავკიდური დანართი **ნ**- ხშირად არა აქვს. ძირეული ხმოვანი -**ო**- ჭანურსა და მეგრულს ყოველთვის აქვს, მისი შესატყვისი -**ა**- ქართულში მომდევნო სუფიქსეული ხმოვნის ზეგავლენით აწმყოს ჯგუფის დროებში არა ჩანს: ვთხრი, თხრი, თხრის... მაგრამ აორისტში გვაქვს: ვთხ**ა**რე, თხ**ა**რე, თხ**ა**რა...

მნიშვნელობა ამ ზმნისა არსებითად ერთი და იგივეა, ოღონდ: 1. მეგრულში „დოთხორუ“ „გათხარა“-საც ნიშნავს და „დაასაფლავა“-საც: ღურელი დოთხორუ — მიცვალებული დაასაფლავა; „ჩქიმი მათხორალი“ — „ჩემი დამასაფლავებელი“ (— დედა მიმართავს შვილს მოფერებით).

ჭანურში ეს ზმნა ხვნის მნიშვნელობითაც იხმარება: ლეტა დოთხორუ — „მიწა დაბარა“, „მიწა მოხნა“, ორივეს უპირისპირდება „ლეტა დოხაჩქუ“ — მიწა მოთოხნა, „თოხით დაამუშავა“.

55. ჭან. **კათ**- გარევა, გაყოლა, вмешаться; сопровождать
მეგრ. **კათ**- შეგროვება, გარევა; მივარდნა, собирать; вмешиваться
ქართ. — „

დიკაში მქიის წკაი გილუბუფან, ჯუმუ უკათეფან I 523_{28} პურის ფქვილს წყალს დაასხამენ, მარილს უზამენ („შეურევენ“)... ლუყუს უკათეფან: პიპეი, ჯუმუ... I 521_{29} კომბოსტოს უზამენ („შეურევენ“): პიმპილს, მარილს... (ქვეის) წკაი ბუკათარე II 245_{14} (ფქვილს) წყალს დავასხამ („წყალს ავურევ“)... მქვერის მჭიფე ჯუმუ ქობუკათამთ II 298_{25} ფქვილს წვრილ მარილს გავურევთ... ჰე-თი ქელაკათუ II 258_{37}

ესეც გაჰყვა... „მოხთი-ა ელამაკათი-ა დო!“ ილიკათუ დო... მინდიყონუ I 417_2 მოდიო, გამყევიო-და! გაიყოლა და... წაიყვანა...

მეგრულში ეს ძირი გაცილებით უფრო ფართო მნიშვნელობისაა: დოკათუ̄ — შეაგროვა... დიიკათუ — შეგროვდა... ჩექ ქააკათუ — ჭაღარა გაერია, შეერია... ქემიაკათუ — მიუვარდა... ქგმაკათუ — მოუარა (ავადმყოფობამ)... (არა გვაქვს: ელაკათუ — „გაჰყვა“, ჭანურისა)... ბურგონი გინიკათუ̄ — ბრაგვანი გაადინა.

შესაბამისი ძირი ქართულში არა ჩანს.

მეგრულში ამას უკავშირებენ **კათა-** სახელს: ბოში-კათა — ყმაწვილკაცები, ქომოლი-კათა — მამაკაცები... (იხ. ი. ყიფშიძე, მეგრ. გრამ., ლექსიკ., გვ. 250).

ნ. მარს ჭან. გრ.-ში „აკათენ“ თარგმნილი აქვს седеет; ეს შეცდომა შენიშნა ჯერ კიდევ ი. ყიფშიძემ (იხ. მეგრ. გრამ., ლექსიკ., გვ. 250).

56. ჭან. **კაკ-ალ-** გამომარცვლა, обмолоть стручковых
მეგრ. **კაკ-ალ-** „ „
ქართ. **კაკ-ალ-** „ნიგოზთა და ხულთა ხილი“ (საბა), орех

ჰაწი ხაჯი პკაკალუმთ; ჰაჲა ოკაკალონი ენ... კაკალაში, კაკალი გამიმესს... II 309_{26} ამ ლობიოს „ვმარცვლავთ“; ეს „გამოსამარცვლავია“; როცა გამოფშვნი, მარცვალს გამოიღებს...

მეგრ. კაკალანს — „მარცვლავს“, დოკაკალუ — მარცვალი გამოაცალა, გამომარცვლა. აქედანვეა: ქი̄კაკალუ — იხემსა, მსუბუქად ისაუზმა.

კაკალუმს ნასახელარი ზმნაა; ნაწარმოებია კაკალ- (იხ.) სახელიდან.

57. ჭან. **კალ-**: **კალ-**უ მოკალვა, лудить
მეგრ. **კალ-**: მო-**კალ-**უ „ „
ქართ. **კალ-**: მო-**კალ-**ა „

ზმნა ტექსტებში დადასტურებული არა გვაქვს. შეტანილი აქვს ნ. მარს ლექსიკონში (იხ. **კალ-**: ჭან. გრამ., გვ. 151).

ეს ზმნა ნაწარმოებია **კალა-** სახელისაგან. წარმოებაც და მნიშვნელობაც ერთნაირია ქართულში, ჭანურში, მეგრულში.

58. ჭან. **კალ-**: გო-ნ-**კალ-**უ წასვლა(?), გადახვეწა, уходить (?)
მეგრ. **კალ-**: გი̄-**კალ-**იფ-უ ხელცარიელი დარჩენა, остаться с пустыми руками
ქართ. —

მი-თი ვარ დოსქუდუ, გოინკალეს დუგუნჯიფე. კონაღის დოსქუ-დუ დერემენჯი, დერემენჯიში ოხორჯა II 334_{19} არავინ დარჩა. წავიდენ მე-ქორწილეები. ოთახში დარჩენ მეწისქვილე, მეწისქვილის ცოლი...

მეგრ.: გōპკალიფი — ხელცარიელი დავრჩი... გოკალიფერი — ხელცარიელი...

სიტყვა იშვიათია ჭანურშიც, მეგრულშიც (არც ნ. მარის ჭან. ლექ-სიკონშია, არც იოს. ყიფშიძის მეგრ. ლექსიკონში).

ქართული შესატყვისი არა ჩანს.

59. ჭან. **კანკ**-: დო-**კანკ**-უ — ნაყვა, კაკუნი, толочь, стучать
მეგრ. **კაკ**- დო-**კაკ**-უ — „ „ „ „
ქართ. **კაკ**-: დაუ-**კაკ**-უნა — კაკუნი, стучать

ჯუმუ, ლერი დო პეპერი დოკანკუფან I 519_{24} მარილს, ნიორსა და პიმპილს დანაყავენ... კაი-ნა დიგიბას [ლუყუ], ლაფიათე დოკანკუ-ფან I 521_{30} კარგად რომ მოიხარშება [კომბოსტო], ლაფერით და-ნაყავენ... გამახთა-ში, კუზითე სახან ბუკანკა-ში, ჯას ქოგვაბღენ დო ოპჭოფუმ II 317_{19} რომ გამოვა, კოვზით საინს რომ დავუწყებ კაკუნს („და-ვუკაკუნებ“), ხეს დაცვივა (ფუტკარი) და დავიჭერ... ოკანკონი იკანკენ ქვას; იკანკა-ში... ლაზუტი ქვაში ხურხის დოლაბღენ II $298_{8,9}$ სარეკელა („საკაკუნებელი“) კაკუნებს ქვაზე; რომ იკაკუნებს..., სიმინდი ქვის ღრუში („ყელში“) ჩაცვივა...

მეგრ.: ჯიმუ დო ზაფანა დოკაკუ — მარილი და პიმპილი დანაყა... ჯას უკაკუანს კიდუ — ხეს უკაკუნებს კოდალა... კაკაფი ირჩქი-ლე(ნ) — კაკუნი ისმის...

ნ- **კანკ**-ში ძირეული არაა (შდრ. მეგრული, ქართული); ის ფონეტიკუ-რი დანართია.

ქართულში ამ ზმნას მხოლოდ კაკუნის მნიშვნელობა აქვს ; „ნაყვას“ ის არ აღნიშნავს. „კაკუნი — ფიცარზე რეკის ჳმაჲ“ (საბა). კაკუნი — ფი-ცარზე დაკაკუნების ხმა ყოფილა. ალბათ ნაყავდნენ ფიცარზე ან ქვის ქვა-სანაყში (სოფლად ახლაც ქვისაა ქვასანაყი). აქედან: კაკუნი = ნაყვა.

60. ჭან. **კანწ**-. ი-**კანწ**-უ-ნ — ქანაობა (ზევით-ქვევით), качаться (вверх и вниз)
მეგრ. **კანწ**-: ი-**კანწ**-უ-(ნ) — „ „
ქართ. —

ჲაშიკი ო კ ა ნ წ ო ნ ი ქოგჲოკიდამან... ოთხო კოჩი დოლოხედასენ, ი კ ა ნ წ უ რ ა ნ ო რ ე ნ II $312_{3,4}$ [ზევით-ქვევით] საქანელ ყუთს ჩამოკიდებენ... ოთხი კაცი ჩაჯდება, იქანავებენ (ზევით-ქვევით)...

მეგრ.: ფიცარი ი კ ა ნ წუ(ნ) — ფიცარი ქანაობს (ზევით-ქვევით)... სათანადო ქართული ფუძე არა ჩანს.

61. ჭან. მ-**კას**-: გო-**კას**-უ — დატენა, набивать, заряжать
მეგრ. **კას**-: გო-**კას**-უ — ,, ,, ,,
ქართ. —

,,...ბაოთითე დ ო მ კ ა ს ი თ-ჲა ტოფელი" I 498_{28} თოფის წამლით დატენეთო თოფები... ბეექ ობა გ უ ი მ კ ა ს უ... უშქიითე I 455_{7} ბავშვმა უბე გაიტენა ვაშლით...

მეგრ.: თოფი დ ო კ ა ს უ — თოფი დატენა... ტომარე დ ო კ ა ს უ — ტომარა დატენა...

ჭანურში **მ-** ფონეტიკური დანართია; ძირია **კას**-.
ქართულში მისი შესატყვისი არაა ცნობილი.

62. ჭან. **კვათ**-: **კვათ**-უ — ჭრა, კვეთა, резать, рубить
მეგრ. **კვათ**-: **კვათ**-უ — ,, ,, ,, ,,
ქართ. **კვეთ**-: **კვეთ**-ა — ,,

...კ ვ ა თ უ, კ ვ ა თ უ დო ყა მეტუხუ I 402_{27} ჭრა, ჭრა და ტოტი მოტყდა... ჯალეფე მთელი დ ო კ ვ ა თ უ I 524_{13} ხეები სულ დაჩეხა (,,დაჭრა")... ჯაეფე დ ო კ ვ ა თ ე ს დო დიშქა დოყვეს I 462_{14} ხეები დაჩეხეს და შეშად აქციეს... მთელ დ ო კ ვ ა თ უ II 272_{27} სუყველა დაჩეხა... ცონა ღერი დ ო ბ კ ვ ა თ ი II 270_{32} ყანაში [სიმინდის] ღეროები დავჭერი... ჩალა დ ო კ ვ ა თ უ მ ა ნ II 315_{17} ჩალას მოჭრიან... ქესერი'სთერი მუშიკელე კ ვ ა თ უ მ ს II 305_{4} ეჩოსავით თავისკენ თლის (,,ჭრის")... ბიჭი ხამითე ჭუვალი გ ა მ ა კ ვ ა თ უ II 353_{24} ბიჭმა დანით ტომარა გამოჭრა... ბაბამუშიქ-თი ფუჯი, კოჲნი ნ ო კ ვ ა თ უ II 278_{10} მამამისმაც ძროხა, ცხვარი დაკლა... კოჲნი ნ უ კ ვ ა თ უ, ხოჯი ნ უ კ ვ ა თ უ, ფუჯი ნ უ კ ვ ა თ უ II 332_{27} ცხვარი დაუკლა, ხარი დაუკლა, ძროხა დაუკლა... ჰაქ ჯეხედუ დო ოკაჩხე მ ე კ ვ ა თ უ მ ს II 323_{4} აქ დაჯდა და უკან ჭრის...

მეგრ.: ხამი კ ვ ა თ უ ნ ს — დანა ჭრის... შქას გ ო კ ვ ა თ უ — შუაში გაჭრა... დუდი მ ე კ ვ ა თ უ — თავი მოჭრა... ჯა გ ე გ ი ნ ო კ ვ ა თ უ — ხე გადაბელა (,,გადაჭრა")... კიბირი მ ე კ ვ ა თ უ — კბილი მოკვეთა... ჯგი-

რი ნოკვეთი — კარგი ნაკვეთი... კვათიერი ხამი — მჭრელი დანა...

ქართულშიც არა ერთი გამოთქმა გვაქვს, სადაც „კვეთა“ ჭანურ-მეგრულისებურად იხმარება: კბილი მომკვეთა (ე. ი. მომჭრა), მიცვალებულის გვამის განკვეთა... სასოწარკვეთა... გაუკვეთა — გაუჭრა; აქედან: გაკვეთილი (საბა: გაუკუეთდიან — გაუჭრიდიან)... კვეთი, საკვეთელი — რაც შედედებას („აჭრას“) იწვევს...

ამრიგად, მნიშვნელობით **კვეთ-** და **კვათ-** ძირები გარკვეულ ნაწილში ერთმანეთს ფარავენ: მეგრული და ჭანური უფრო მეტად, ქართული — ნაკლებ.

აღსანიშნავია, რომ **კვეთ-** ძირს ჭრ(ა)- ძირი მეტოქეობას უწევს და ავიწროვებს ახალ ქართულში; ძვ. ქართულში მაგ. იხმარებოდა „იოანე ნათლისმცემლის თავის მოკუეთა“; ახლა ვიტყვით: „თავის მოჭრა“ და არა „მოკვეთა“... შემთხვევითი არაა ამიტომ, რომ „სასოწარკუეთა“, „განკვეთა“, „გაუკუეთა“ — ძვ. ქართულიდან მომდინარეობს, ძვ. ქართულის ნამემკვიდრებია.

საინტერესოა, რომ „ნოკვათუ“ „დაკლას“-ს მნიშვნელობით მხოლოდ ჭანურს ახასიათებს, მეგრულმა ასეთი გამოთქმა არ იცის.

აგებულებით **კვათ-** და **კვეთ-** ერთმანეთის ზუსტი შესატყვისია.

63.	ჭან. (რ)-**კვან-**	თხოვა, просить
	მეგრ. რ-**კვან-**	” ”
	ქართ. —	

ნანა-მუშიშა იდუ დო ჭიტა ყვალი დო მჭკიდი აკვანდუ I 487_3 თავის დედასთან მივიდა და ცოტა ყველი და მჭადი სთხოვა... აწი სიჯას აკვანან ბაჩხიში... ნოღამისაში კოჩეფექ, ჯუმალეფექ აკვანან ბაჩხიში I 513_{30} ახლა სიძეს სთხოვენ საჩუქარს... პატარძლის მომყოლნი, ძმები სთხოვენ საჩუქარს... მა ჟურენეჩ ასთანი მუშენი გაკვან, გიჩქინ-ი? I 413_3 იცი, ორმოც ასთანს რატომ გთხოვ?... ჰემუში ქარტალი ქომჩი! მუსტენდიკიქ მაკვანს II 268_{24} იმის ქაღალდი მომეცი! გამომძიებელი მთხოვს (მოითხოვს)... არ ვი(თ)-ნდღაშკულე კონქში მუში მოხთუ დო ჭურკი აკვანდუ II 250_{29} ერთი ათი დღის შემდეგ მისი მეზობელი მოვიდა და ქვაბი სთხოვა...

მეგრულში ეს ძირი იშვიათია, მაგრამ მეგრულისათვის უცხო არ არის: ნარკვანი — ნანატრი („ნათხოვარი“) ახლაც იხმარება.

ქართულში ეს ძირი ცნობილი არაა.

სვანური „ხე-კუ̂უად“ „უნდოდა“ ამ ძირისა უნდა იყოს. თუ ეს ასეა, მაშინ ეს ძირი დაუკავშირდება ხა-**კუ-** ზმნას სვანურში და **ო-კო-**ნ ზმნას („უნდა“) ჭანურსა და მეგრულში. მართალია, „უნდა“ ჭანურად არის

„უნონ“ და არა „ოკო-(ნ)“, მაგრამ პირობითი კილოს საწარმოებლად ჭანური ხმარობს ო-**კო**-ს: ბ-კვათი-**კო**-ნ (იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 42 ბ, გვ. 152); აქედან ჩანს, რომ ეს ზმნა ჭანურისათვის უცხო არ არის.

64. ჭან. **კიბ**-ინ: გჲა-**კიბ**-ინ-უ — კბენა, кусать
მეგრ. **კიბ**-: დო-**კიბ**-ირ-უ — „ „
ქართ. **კბ**-ენ: უ-**კბ**-ინ-ა — „

არ ყვაროჯი თილქიში კაპულას ქონოხედუ, არ ზორი ქოგჲაკიბინუ I 456$_{25}$ ერთი ყვავი მელიას ზურგზე შეაჯდა, ერთი ძალიან უკბინა... კორღონი-თი... კოჩის გჲაკიბინს I 494$_{26}$ კოღო კაცს კბენს... ვაჲ, ვაჲ! მო გემაკიბინ მურიია! I 485$_{9,10}$ ვაჲ, ვაჲ! ნუ მკბენ, მურიია!

ძირი ამ ზმნას საერთო აქვს **კიბ**-ირ-თან (კბილ-თან). ქართული „კბენა“ და ჭან. „გეკიბინუ“ ერთმანეთის სრული ანალოგონია. მეგრულში „კბენის“ მნიშვნელობით იხმარება „ჩამინი“: აჩამუ — უკბინა („ცემა“-ძირია გამოყენებული). მაგრამ მეგრულში იხმარება ზმნა: დოკიბირუ: გერქ თხა დოკიბირუ̄ — მგელმა თხა დაკბინა (არ კი გაუგლეჯია!). ეს ზმნა ქართულ „კბენა“-ს და ჭან. „გეკიბინუ“-ს მიჰყვება წარმოებითაც და მნიშვნელობითაც.

საყურადღებოა, რომ არქაბელები არ ხმარობენ „გეკიბინუ“-ს („მეჭკომუ“-ა გამოყენებული ამისათვის!): ეს ხოფურიაო (იხ. II 246$_{16}$); ნ. მარს თავის ლექსიკონში მოჰყავს მებაკიბინამ — кусаю — ვიწეზე მითითებით.

65. ჭან. **კიდ**-: ქო-მო-**კიდ**-უ — აკიდება, вешать; навьючить
მეგრ. **კიდ**-: ქგ-მო-**კინდ**-უ ხე — მოკიდება, браться рукой
ქართ. **კიდ**-: მო-**კიდ-ა** ხელი — აჰკიდა ტვირთი, навьючить

ეშშელის ქომოკიდუ ჟუენეჩ ოკა დიკა I 404$_{24}$ სახედარს (ვირს) აკიდა ორმოცი ოყა პურის ფქვილი... მოიკიდუ დო ოხოიშა ნიმეს II 313$_{6}$ მოიკიდა და შინ მიაქვს... ტიკინა მობიკიდი II 316$_{16}$ კალათა მოვიკიდე... თუთუნი ფცონარე, მაშინას გებოკიდარე... მაღაზას ამაბოკიდარე II 304$_{33}$ თამბაქოს ავაცმევ, „მანქანაზე“ გავკიდებ... საწყობში დავკიდებ... მძი(რ)ეს-შ-კულე, (ც)ალის დოლომაკიდეს, იბგარუ II 291$_{29,30}$ რომ გვნახა, ყელზე ჩამოგვეკიდა, იტირა... ჟუი-თი ოკვაკიდეს I 409$_{33}$ ორნიც წაიჩხუბნენ... მოხთი დო აქ ოკვაკიდათ-ჲა... I 417$_{24}$ მოდი და აქ შევიბნეთო... მგერი დო ჯოღორი ოკვაკიდეს II 288$_{27}$ მგელი და ძაღლი შეიბნენ... მელე სარფულეფექ, მოლე მაკრიალურეფექ

ოკვაკიდეს II 262_{15} გაღმა სარფელები, გამოღმა მაკრიალელები წაი-ჩხუბნენ...

მეგრ.: ხე ქგმოკინდუ — ხელი მოჰკიდა... ხეშა ქი̄კიდუ̄ — ხელში იგდო... ჯიმაქ ჯიმას წე̄კიდუ — ძმა ძმას წაეჩხუბა... წაკიდებული რენა(ნ) — უბრად არიან, ნაჩხუბარი არიან...

ქართ.: ტვირთი აჰკიდა... ხელი მოჰკიდა... ზურგზე აეკიდა... ჩამოეკიდა... გამოეკიდა... და სხვ.

მნიშვნელობითაც და აგებულებითაც ეს ძირი არსებითაც მომენტებში ხვდება ერთმანეთს.

ჭან. ოკვაკიდუ (წაეჩხუბა), მეგრ. წეეკიდუ (წაეჩხუბა) ნ. მარს და ი. ყიფშიძეს ცალკე გამოყოფილი აქვთ. საამისო საფუძველი არა გვაქვს — მნიშვნელობის სხვაობა პრევერბებთან არის დაკავშირებული.

66. ჭან. **კითხ-** კითხვა, спросить, читать
მეგრ. **კითხ-** " " "
ქართ. **კითხ-** " "

ჭკულე კითხუ I 417_{9} მერე ჰკითხა... ოხორჯა მუშიქ კითხუ II 283_{22} მისმა ცოლმა ჰკითხა... ჰაწი კითხუმს ბოზოში ბაბას II 299_{35} ახლა ეკითხება („ჰკითხავს“) ქალის მამას... მუსთენდიკიქ კითხუფს I 409_{30} გამომძიებელი ეკითხება... ჟურ კოჩი ქომოხტეს... იკითხეს — „მი ცორერთ?“ II 364_{4} ორი კაცი მოვიდა... იკითხეს — „ვინ ხართ?“... თქვან ჰაწი, ჰეშო ბოგნამ-ქი, იკითხამთ, ბეეფე ჩქიმი II 266_{9} ისე მესმის, რომ თქვენ ახლა სწავლობთ, „კითხულობთ“, ჩემო შვილებო... უკითხუ კოჩი II 245_{26} უსწავლელი კაცი... ჰარუნიში ჯუმა მოთ იკითხუმ? II 244_{13} ჰარუნის ძმას რად კითხულობ? უკითხეს-ქი „სი მი ცორე?“ II 367_{6} კითხეს, რომ „შენ ვინ ხარ?“... მუთხა ბუკითხარე II 367_{33} რაღაცას ვკითხავ... აქ-ჲა მიქ იკითხუფს-ჲა დო მიქ ისიმინს-ჲა I 419_{34} აქაო ვინ (წა)იკითხავსო და ვინ გაიგონებსო... მამული ღობეის ჲეხთუ დო ოყიუთენ ფათიშაის გჲოკითხუ I 418_{21} მამალი ღობეზე აფრინდა და ყივილით ხელმწიფეს შეაგინა... ხოლო-თი ფათიშაის გჲოკითხუ I 418_{27} კიდევ ხელმწიფეს აგინა...

ყველა ეს მნიშვნელობა აქვს ამ ზმნას მეგრულშიც, ქართულშიც: მეგრ. **კითხუ** — ჰკითხა, იკითხუ — იკითხა, კითხულენს — კითხულობს... უცხოა მხოლოდ უკანასკნელი მნიშვნელობა; ჭან.

გ ჲ ო კ ი თ ხ უ — აგინა... ესაა ამ ზმნის მნიშვნელობის თავისებურება ჭანურში.

აგებულება ზმნის ძირისა ერთნაირია. აღსანიშნავია ათინური „უკითხეს“ (იხ. მაგალითები) = ჰკითხეს...

67. ჭან. **კ-ნ-** ხელის წავლება, хватать рукой
მეგრ **კ-უნ-** ‖ **კ-ინ-** დაჭერა, წევა, держать, тянуть, поднимать
ქართ. **კ-ავ-** держать, задерживать

...მანიშა ტეფსის გ ჲ ა კ ნ უ, გოქთუ I 400_{13} სწრაფად დაავლო ხელი ტაფას, მოატრიალა... ა კ ნ ი კუდელიშე დო ოტოჩი... II 334_{26} წაავლე ხელი კუდში და გადააგდე... სენდული ხე ა კ ნ უ II 357_{31} ზანდუკს ხელი წაავლო... აღაქ ხანუმის ხეს ქ ო გ ჲ ა კ ნ უ II 251_{30} ბატონი ქალბატონს ხელში ეცა...

მეგრული სათანადო ძირი **კუნ-** ‖ **კინ-** მნიშვნელობის მხრივ უფრო მრავალფეროვანია: ხეს ქ ი დ ჷ კ ი ნ უ — ხელში დაიჭირა, „დაიკავა“, ე უ კ ი ნ უ — ასწია, დ ჳ კ ი ნ უ — დასწია, კ ი ნ ჳ კ ი ნ უ — უკან დასწია, წ ი მ ი კ ი ნ უ — წინ წაიწია, წ ი მ უ კ ი ნ უ — წინ წასწია... უ კ ე ბ უ (ნ) — უჭირავს („უკავია“), ქ ო დ ა კ ე ბ ა ფ უ — დააჭერინა, დააკავებინა (მაგ. ხელში)...

აქედან ირკვევა, რომ ძირეულია მხოლოდ **კ**-, **-ინ-** ‖ **-უნ-** აფიქსია; ამ აფიქსის ნარჩენია ჭან. **-ნ**: კ-**ნ** (ა-კ**ნ**-უ...); წინა ხმოვანი (-**ი**- ‖ -**უ**-) დაკარგულია (-**ი**, -**უ**-ს რედუქცია!).

ქართული **კავ**-ება თითქოს **კავ-** სახელისაგან ნაწარმოები ზმნაა; მაგრამ ეს არ აბრკოლებს **კავ-** ძირის **კუნ-** ‖ **კინ-** ძირთან დაკავშირებას[1].

68. ჭან. **კოდ-** ‖ **კიდ-**: დო-**კოდ**-უ ‖ დო-**კიდ**-უ აგება, строить
მეგრ. **კიდ-**: გო-**კიდ**-უ გატიხრა, перегородить
ქართ. **კედ**-ელ-ი стена

ოხორი დ ო კ ო დ ე ს II 310_{35} სახლი ააგეს... უსთაქ ოხორი დ ო კ ო დ უ II 244_{3} ოსტატმა სახლი ააგო (ააშენა)... ფურუნი კ ო დ უ მ ტ უ II 252_{10} ფურნეს აგებდა (აშენებდა)... წიფრიში ფიცაითე ოხორი ი კ ო დ ე ნ, ი კ ო დ ე ნ, ამმა კაი ვა რენ II 245_{20} წიფლის ფიცრისა

---

[1] ნ. მ ა რ ს გ ა - ვ ა კ ნ ი თარგმნილი აქვს я узнал (და უდარებს **გნ**- ძირს). ტექსტებში ეს მნიშვნელობა არ ჩანს.

სახლი აიგება, აიგება, მაგრამ კარგი არ არის[1]... მანძაგერექ... დაჰა კაი ოხორი დოკიდუ I 470_{15} მეზობელმა კიდევ უკეთესი სახლი ააგო... რაკანი ჲეის კალივი დოპკიდუფთ I 516_{4} მთიან ადგილას კარავს ავაგებთ...

მეგრულში ეს ზმნა „აგების“ მნიშვნელობით აღარ იხმარება; რომ იხმარებოდა, იქიდან ჩანს, რომ ხმარებაშია გამოთქმა: ცუდე შქას გოკიდუ — სახლი შუაში გატიხრა...

აქედანვე ჩანს, რომ ეს ძირი უკავშირდება **კიდ**-ა ძირს („კედელ-ი“). **კიდ**- ძირი „აგების“ „შენების“ აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო; საგულისხმოა საბას განმარტება: „**კედელი** — ნაგები“ (გვ. 165)... „**კედელი** — კირითა და ქვით ნაგები“ (იხ. **ყორე**, გვ. 286).

ამ სიტყვის მნიშვნელობა, ჩანს, ჭანურში გაფართოებულა: გადაუტანიათ ხის ნაგებობაზეც — ადგილობრივი ვითარების შესაბამისად — საშენ მასალად ხე-ტყის ფართოდ გამოყენებასთან დაკავშირებით.

კედ- ძირს ჭანურში **კად**- უნდა მოეცა; ალბათ, აქედანაა მიღებული **კოდ**-; ეს უკანასკნელი ქცეულია **კიდ**-ად (ისევე, როგორც **კორ** → ***კურ** → **კირ**. და ბევრი სხვა).

69. ჭან. **მ-კომ**- კვამლვა, дымать
მეგრ. **კუმ**- „ „
ქართ. **კუმ**-, ძვ. ქართ. **კუმ**-ოდ-ა „

კურკაში კომა მებუმკომამ (ბუტკუჯის) II 317_{6} ნაქურჩელას კვამლს „მივუკვამლებ“ (ფუტკარს)...

ეს **კომა**- სახელისაგან ნაწარმოები ზმნაა; მეგრულში ამჟამად ასეთი ზმნა არ იხმარება; რომ იხმარებოდა, ჩანს ნაზმნარი სახელიდან **ო-კუმ**-აფ-უ — საკუმეველი (ზმნის ფუძე ყოფილა: კუმ-აფ-).

ძვ. ქართულში ჩვეულებრივია კუმ-ი-ს, კუმ-ო-დ-ა... ახალ სალიტერატურო ქართულში გვაქვს: უ-კმ-ევ-ს გუნდრუკს...

ზემოთ მოყვანილი მებუმკომამ (ნუმკომამ, ნუმკომამს) პირდაპირ გადმოიცემა ქართ. ვუკმევ-ით.

70. ჭან. **კურ**- || **კირ**-: დო-**კურ**-უ (შე)კვრა, связать
მეგრ. **კირ**-: დო-**კირ**-უ „ „
ქართ. **კარ**-: შე-**კრ**-ა „

მამუდიქ მთუთი დოკირუ დო არაბას ქოგედუ I 435_{20} მამუდმა

[1] ჭანებში წაბლის ხის სახლებია მიღებული.

დათვი შეკრა და ურემზე დადო... კუჩხეფე დუკირუ (მჩხურის) I 488_{5} ფეხები შეუკრა (ცხვარს)... ბუტკათე დოპკიუფთ I 516_{39} ფოთლით შევკრავთ... ჩალა დოჭკორუმან, ხეში დოკორუმან II 297_{23} ჩალას მოჭრიან, „ხელეულს“ შეკრავენ... დოკორუმს ძიგარა II 263_{4} დაახვევს („შეკრავს“) პაპიროსს... გალე-ნა ნოკორს გურუნი... II 249_{23} გარეთ რომ აბია ვირი... გიინი ხოლო ექ ნოკისს I 404_{12} ვირი კიდევ იქ აბია... გალენდონ მსიჯი გოკირს I 497_{24}—498_{1} გარედან სურო ახვევია („შემოკრული აქვს“)... წოხლე-ნა გოწოკირს, ემუს გოწაკირუ ვუწუმეთ I 529_{22} წინ რომ ქვევით აკრავს, იმას წინსაფარს („წინსაკრავს“) ვეტყვით...

მეგრ.: ჭა დოკირუ — ჩალა შეკრა... ბარგის კირუნს — ბარგს კრავს... ცხენი ოდიარეს გეკირუ(ნ) — ცხენი საძოვარზე აბია... ხოჯი ჯას მიკოკირუ(ნ) — ხარი ხეზეა მიბმული.

ამ ზმნის ძირია ქართულში **კარ**- (შე-ვ-**კარ**, შე-ჰ-**კარ**); მისი შესატყვისია **კორ**- ათინური და ვიწე-არქაბული კილოკავებისა; ამ **-ო**-ს ენაცვლება **-ი**- ხოფურში, მეგრულში (**-უ**-ს მეშვეობით).

მნიშვნელობა არსებითად ერთი და იგივეა.

71.	ჭან.	**კორ**-	უნდა, სჭირია, хотеть, нуждаться
	მეგრ.	**კორ**-	უნდა, хотеть, желать
	ქართ.	—	

ბაგენი ვა ივუ. დიდო მიკორემს II 246_{21} სასიმინდე არ გათავდა („არ იქნა“). ძალიან მჭირია („მინდა“)... თქუ-ქი „ჰაკო ქოთუმეს არ მამული უკორემს“ II 255_{34} თქვა, რომ ამდენ ქათამს ერთი მამალი სჭირდება...

მეგრ.: კორინება: ვე̄კორინუ — არ ისურვა, არ ინდომა... ოკო-(ნ) — უნდა, სურს... ვა̄კო(ნ) — არ უნდა, არ სურს...

ჭანურში ოკო(ნ) მხოლოდ მეშველ ზმნადაა გამოყენებული პირობით კილოსთან, დამოუკიდებლივ არ იხმარება; მეგრულში მეშველ ზმნადაც იხმარება და დამოუკიდებლივაც.

ზემოხსენებული ზმნები უკორუმს, ოკონ კავშირში უნდა იყოს **კვან**- ‖ **კვან-დ**- ძირთან (იხ.).

72.	ჭან.	**კორ**-ობ- ‖ **კო**-ობ-	კრეფა, გროვება, собирать
	მეგრ.	**კორ**-ობ-	„ „ „
	ქართ.	**კრ**-ებ-	„

კ ო რ ო ბ უ ნოყაზეფე I 452_{3} აგროვა („კრიბა“) ნაფოტები... ჩხომეფე დ ო კ ო რ ო ბ უ II 350_{4} თევზები შეაგროვა („აკრიფა“)... კჲაფუქ, ე-ნა მე-ლას, ია კ ო ო ბ უ ფ ს I 536_{22} ტურა იმას აკრეფს, რაც ჩამოცვივა... სი ჲეხთი-ა დო ფათხი-ა, მა პ კ ო ო ბ ა-ჲა (გიკოობუფ) თუდე-ჲა! I 419_{31} შენ ზედ ადიო და ჩამოფერთხეო, მე ავკრეფ-ო (აგიკრეფო)... ბოზომოთა... ცას-ქერეფე დ ო კ ო რ ო ბ უ II 368_{26} ქალიშვილმა ჯარისკაცები შეაგროვა...

მეგრ.: უშქური დ ო კ ო რ ო ბ უ — ვაშლი აკრიფა, შეაგროვა... უშქუ-რი გ ჷ კ ო რ ო ბ უ — ვაშლი აკრიფა... ე კ ო კ ო რ ო ბ უ — მოაგროვა (ნაცვენი)... ქ ე დ ჷ ნ ა კ ო რ ო ბ უ — ჩაკრიფა (დაცვივნული); შდრ. ქ ე დ ნ ა წ ჷ ლ უ — ჩაკრიფა (მონაწყვეტი)...

ქართულში ამჟამად გარჩეულია: კ რ ე ბ ა და კ რ ე ფ ა: ჯარი შ ე-კ რ ი ბ ა — ვაშლი მ ო კ რ ი ფ ა, გადასახადი ა კ რ ი ფ ა... დიფერენცია-ცია მეორეული, შედარებით ახალი ფაქტია (ს ა ბ ა უკვე განასხვავებს: **კრება** — შეყრილობა, **კრეფა** — ხილთ მოწილვა გინა ყუავილთ მოწყუე-და: გვ. 176).

მეგრული და ჭანური **კორობ**- ცხადყოფს, რომ ქართულში 1. **კრეფ**-მიღებულია **კრებ**-ისაგან და 2. **კ**-სა და **რ**-ს შორის ხმოვანი უნდა ყოფი-ლიყო. მართლაც, ძვ. ქართულში გვაქვს: შე-ჰ-**კრებ**-ით. ჭანურში ამის შე-საბამისად უნდა გვქონოდა: **კა-რა-ბ**-, მაგრამ **ბ**-ს მეზობლობაში მივიღეთ **კარ-ობ**- და აქედან ასიმილაციით: **კორობ**-...

ძირეულია თუ არა უკანასკნელი მარცვალი? აქ ამას არ ვეხებით.

73. ჭან. **კო-რო-ცხ**- ‖ **კო-რე-ცხ**- თვლა, აღრიცხვა, считать
მეგრ. **კო-რო-ცხ**- „ „ „
ქართ. **რა-ცხ**- ‖ **რი-ცხ**- „

ფარაფე კ ო რ ო ც ხ უ I 473_{14} ფულები თვალა... კ ო რ ო ც ხ უ-ში, ოთხენეჩდოვიტონჩხოვრო ლირა ენ I 396_{31} რომ დათვალა, ოთხმოცდა-ცხრამეტი ლირაა... ოთხენეჩდოვითოჩხორო ლირა დ ო კ ო რ ე ც ხ უ II 248_{34} ოთხმოცდაცხრამეტი ლირა დათვალა... ჲეზდუმს დო კ ო რ ე-ც ხ უ მ ს II 248_{33} იღებს და თვლის... ჟურ სუა უღუნ. ბ უ კ ო რ ე-ც ხ ა თ! II $310_{30,31}$ ორი ფრთა აქვს. დავუთვალოთ... მა ვა პ კ ო რ ე-ც ხ უ მ... ჰემუ ვა კ ო რ ე ც ხ უ ჲ II 348_{17} მე არ ვთვლი... ის არა თვლის...

მეგრულში ამ მნიშვნელობით ჩვეულებრივი სიტყვაა ე რ კ ე ბ ა: გ ე ი-ა რ კ უ — დათვალა... მაგრამ ჯერ კიდევ ცოცხალია კ ო რ ო ც ხ უ ა: დ ო კ ო რ ო ც ხ უ — დათვალა, კ ო რ ო ც ხ უ ნ ს — თვლის...

ქართულში „აღრაცხვა“ და „აღრიცხვა“ იხმარებოდა ძველად. ახლა მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევაში იხმარება (აღრიცხვა — учет), გაბატონ-

და — „თვლა“...

კო-როცხ- შეესაბამება **რაცხ**-ს, -**კო-რეცხ**- — **რიცხ**-ს: **კო**- სხვა ფუძეა (**აკა** — ერთი).

თვით **რაცხ**- ‖ **რიცხ**-ში ძირეული უნდა იყოს -**ცხ**-, **რა**- ‖ **რი**- თავსართები უნდა იყოს, მაგრამ ამაზე აქ არ ვჩერდებით.

74. ჭან.	**კრ**-: **კრ**-ი-ამ-ს	ყივილი, ყვირილი,	кричать
მეგრ.	**რკ**-: **რკ**-ი-ან-ს	კივილი, ყივილი,	„
ქართ.	**კ**-: **კ**-ივ-ი-ს		„

მამული კ ი ა მ ს ‖ 244_2 მამალი ყივის („კივის“)... ჩარჩიშა იდუ-სი, არ კოჩი კ რ ი ა მ ს ‖ 367_{32} ბაზარში რომ წავიდა, ერთი კაცი გაკივის... ოწედი, გუგული ვარ ონ!.. ცა ბერე კ რ ი ა მ ტ უ ‖ 359_9 ნახე, გუგული არაა!.. ეს ბიჭი კიოდა... „მუ მეგჩა-დეი?“ კ რ ი ო ‖ 353_{26} „რა მოგცეო?“ იყვირა... კატუ კ რ ი ა ჲ ‖ 348_4 კატა კნავის (!?)...

მეგრ.: ოსური განწარებულო რ კ ი ა ნ ს — ქალი გამწარებით კივის... ოსურქ მ ი ო რ კ ი ო უ — ქალმა დაიკივლა... მუმული რ კ ი ა ნ ს — მამალი ყივის (იხმარება აგრეთვე: მუმული ც ი ა ნ ს — მამალი ყივის)...

ს ა ბ ა ს განმარტებით: **კივილი** — მაღლის ხმით ზახილი... ახლა ვამბობთ: ქალი კივისო, მაგრამ ძველად კაცზეც ითქმოდა: კივისო:

„კ ი ო დ ე ს იგი ლაშქარნი, ჴმა მათი არ გაწყდებოდა“ ვეფხ. ტყაოს. კ. ჭ ი ჭ ი ნ ა ძ ი ს გამოც., ხ. 1101.

„ზახილი მესმა, შევხედენ; მოყმე ამაყად ყ ი ო დ ა“ იქვე, ხ. 636.

კ ი ვ ი ლ ი და ყ ი ვ ი ლ ი სინონიმები გამოდის.

ქართული **კივილი**-ს შინაარსი გასაგებს ხდის ამ ზმნის მნიშვნელობას მეგრულშიც და ჭანურშიც: კივილი, ყვირილი და ყივილი „ხმამაღლა ძახილს“ შეიცავს...

ძირეული ყველგან **კ**- უნდა იყოს; **რ**- მეგრულში ფონეტიკურად განვითარებული თავკიდური ბგერა ჩანს, ჭანურში **რ**-ს მეტათეზისი გვაქვს.

75. ჭან.	**კროხ**- ‖ **კოხ**- ‖ **კლჲუხ**-	კრუხუნი,	кудахтать (про наседку)
მეგრ.	**კუხ**-	„	„
ქართ.	**კრუხ**-		„

მონჭა კ რ ო ხ ა მ ს ‖ 244_{21} კრუხი კრუხუნებს... მონჭვაქ კ ო ხ ა მ ს ‖ 312_6 კრუხი კრუხუნებს... კროხი... ქორმე კ ო ხ ნ უ ჲ ‖ 348_{30} კრუხი ქათამი კრუხუნებს... მონჭვექ კ ლ ჲ უ ხ უ მ ს ‖ 246_{31} კრუხი კრუხუნებს...

მეგრ.: მოჭვა კუხა̄ნს — კრუხი კრუხუნებს... ქოთომქ მი̄კუხუ̄ — ქათამმა კრუხობა დაიწყო (ე. ი. კვერცხის დება მიატოვა და კრუხუნი იწყო)...

კუხა̄ნს, ცხადია, მიღებულია კრუხანს-ისაგან — **რ**-ს დაკარგვით **კ**-ს შემდეგ. ამგვარი უ-**რ**-აეო ვარიანტი ჭანურშიც გვხვდება: კოხნუჲ (იხ. აქვე, ზემოთ).

ჭანურში ისევე, როგორც ქართულსა და მეგრულში, ზემოხსენებული ზმნა **კრუხ**- სახელისაგანაა ნაწარმოები. მეგრულში და ჭანურში ამჟამად მონჭვა ‖ მოჭვა იხმარება კრუხის აღსანიშნავად; მაგრამ ეტყობა, „კრუხიც“ იხმარებოდა. ართაშენელ მუსა გულაბერ-ოღლის თქმით ჩაწერილ ტექსტებში ეს სახელი მართლაც გვხვდება.

-ო- ჭანურში (კროხ-, კოხ-) მეორეულია (შდრ. მეგრ. კუხ-, ქართ. კრუხ-).

76. ჭან. **კუთ-** — დაფრთხობა, вспугнуть, испугаться
მეგრ. **კუთ-** — სუნთქვის შეკვრა, прерывисто дышать; вспугнуть, испугаться
ქართ. **კრთ-**

ქერვანი ემკუთუ დო იმტუ II 250_{18} ქარავანი დაფრთხა („შეკრთა“) და გაიქცა... ნოხაპულე მეკაჯინამან დო ტოროჯი ემკუთუნ, ულუნ, მოსას მაჭკიდენ II 320_{9} ნაფოტს ესვრიან და მტრედი „დაფრთხება“ („შეკრთება“), წავა, ბადეს მოაწყდება...

ეს ძირი მეგრულში გამოყენებულია ზმნაში ეკუთუ: შურქ შეეკუთუ — სუნთქვა შეეკრა... შური ეკუთებუნ — სუნთქვა ეკვრის... შურიში კუთუა — სუნთქვის შეკვრა...

ქართული შესატყვისი ძირია **კრთ**-: — **კრთ-ომა**, რომელიც საბას განმარტებით „მცირე შეხლტომას“ ნიშნავს; **განკრთომა** — შეშინება (ანაზდი შიში მცირე); **განკრთა** — შეშინდა.

ეს გასაგებს ხდის ჭანურ გამოთქმებს: „ქერვანი ემკუთუ“ (იხ. ზემოთ), „ტოროჯი ემკუთუ“ და მეგრულს: შურქ შემეკუთუ (ე. ი. სუნთქვა დაუბრკოლებლივ კი არ წარმოებს, არამედ წყვეტილად, „ნახტომებით“)...

ი. ყიფშიძე ამ „კუთუა“-ს უდარებს ქართ. „ხუთვა“-ს. სულ სხვა ძირია.

ნ. მარს ძირად **-მკუთ-** მიუჩნევია და **მ**-ზე შეუტანია; ქართულთან და მეგრულთან შედარება არკვევს, რომ **მ**- ფონეტიკური დანართია. მერე: ნ. მარი განმარტავს: ემკუთინუ — приходить в ярость (?!). სამწუხა-

როდ, განმარტებას გამოთქმები (ფრაზები) არ ახლავს...

77. ჭან. **კუს-** კვნესა, стонать
მეგრ. **კუს-** „ „
ქართ. **კვნეს-**, ძვ. ქართ. **კუნეს-** „

თემბელი დოჭკინდინერი რენ დო კ უ ს ა ფ ს I 429_{10} ზარმაცი დაღლილია და კვნესის... აჭუნტუ დო კ უ ს ა პ ტ უ I 455_{23} ტკიოდა და კვნესოდა...

მეგრ.: ლეხი კ უ ს ა ნ ს — ავადმყოფი კვნესის...

კუს- ძირი არ არის **კვნეს-** (|| **კუნეს-**) ძირის კანონზომიერი შესატყვისი: ეს ი გ ი ვ ე ძირია, ფონეტიკურად ოდნავ სახეცვლილი (გამარტივებული).

78. ჭან. **კუცხ-** ღვიძება, будить, просыпаться
მეგრ. **კურცხ-** „ „
ქართ. **მ-კვირცხ-** || **„მ-კჳრცხ-ე“** (ს ა ბ ა) бодрый, бодрствующий

ე-ნა გ ო კ უ ც ხ უ, არ ქოთუმე ქოჭკომუ I 428_{28} რომ გაიღვიძა, ერთი ქათამი შეჭამა... ოხოიში საჰები ნჯირიშენ ქ ა გ ო კ უ ც ხ უ I 412_{22} სახლის პატრონმა გამოიღვიძა („ძილისაგან გამოფხიზლდა“)... დოთანუ; ბოზომოთა ვა გ ო კ უ ც ხ უ. იქინდი დიცუ — ხოლო ვა გ ო კ უ ც ხ უ II 357_{18} გათენდა; ქალიშვილმა არ გაიღვიძა. სამხრობამ მოაწია — კიდევ არ გაიღვიძა... პაპული წარი გობუ დო გ ო კ უ ც ხ ი ნ უ II 367_{22} მოხუცმა („პაპამ“) წყალი დაასხა და გააღვიძა... ბოზო ვა გ ო კ უ ნ ც ხ ი ნ უ II 275_{1} ქალიშვილი არ გააღვიძა...

მეგრ.: გ ო კ უ რ ც ხ უ — გააღვიძა... გ ა̄ კ უ რ ც ხ ი ნ ჷ̄ — გააღვიძა... კ უ რ ც ხ ე რე(ნ) — ღვიძავს...

აქედან ჩანს, რომ ზემოხსენებული ზმნა ნასახელარია; ნაწარმოებია ის კ უ რ ც ხ ე-საგან: კ უ რ ც ხ ე — ფხიზელს ნიშნავს; ესაა ქართულში ხმარებული: მ კ ჳ რ ც ხ ე. მართალი უნდა იყოს ს ა ბ ა, როცა შენიშნავს: მ კ ჳ რ ც ხ ე და მ კ ჳ რ ც ხ ლ- სხვადასხვაა, მათ „განკრძალვით გარჩევა უნდა, ვიეთნი მწერალნი არ დაჰკჳრვებიან“ (იხ. ს ა ბ ა: **მკჳრცხე**). ს ა ბ ა განმარტავს: მკჳრცხლ... „ესე არს ქვეითი ფრჳივ მავალი“... მისი ძირი იგი-

ვეა, რაც „კუარცხლბეკ“-ში გვაქვს, და **„ფეხ**-ს“ აღნიშნავს (იხ. **კუჩხ**-ე-სთან), მკჳრცხე კი „ფხიზელს“ აღნიშნავს (საბას განმარტება ამ სიტყვისა არაა ზუსტი). აქედან: მეგრ. კურცხე რე(ნ) — ფხიზელია, ფხიზლობს, არა ძინავს... გოკურცხუ — გაიღვიძა (ე. ი. „გაფხიზ-ლდა“), გააკურცხინუ — გააღვიძა („გამოაფხიზლა“). ძირეული **კურ**- ‖ **კჳრ**- აქ „თვალზე“ უნდა მიუთითებდეს (იხ. ნ. მარი).

79. ჭან. **ლ**-: მე-**ლ**-უ ვარდნა, падать
მეგრ. **ლ**-: დო-**ლ**-უ „ „
ქართ. —

დოიყურატიკონი... ჲეშქურდუტუ დო მელაპტუ I 444$_{33}$ რომ და-მეყვირა, შეშინდებოდა და ჩამოვარდებოდა... თუთა მუჭო მელამს? ‖ 283$_{24}$ მთვარე როგორ ჩამოვარდება?.. ცა მელამს, ბიმტათ! ‖ 284$_{11}$ ცა ვარდება, გავიქცეთ!..

მეგრ.: ჭირქაქ ქგდოლუ — ჭიქა დავარდა... ჭირქაქ ქგდომიო-ლუ — ჭიქა დამივარდა... ბირცხაქ მელუ — ფრჩხილი მოვარდა... კარ-დილას ქიდნოლუ — ქვაბში ჩავარდა... წყარს გელუ — წყალში გადავარდა, ჩაეშვა... ფოსვიქ გეშალუ — ფესვი ამოვარდა... გეშა-გიოლუ ფოსვიქ! — ამოგივარდა ძირი! (წყევლა; შდრ. ჭან. ქჲოქი მოგასთვას! — „ძირი მოგიგლჯეს!“)... ჯაშე გეგილალუ — ხიდან ჩამოვარდა და სხვ. ეს იმ ზმნათაგანია, რომელიც თითქმის ყველა მარტივ და რთულ პრევერბს იგუებს...

ქართულში ეს ძირი არა ჩანს.

80. ჭან. **ლალ**-: ყეფა, лаять
მეგრ. **ლალ**-: „ „
ქართ. **ლალ**-:(?) ლალვა — შუღლი (საბა), враждовать

ულალუ მურიაქ I 485$_{8}$ უყეფა მურიამ... კოჩის... ულალუპ-ტეენ... I 481$_{15}$ კაცს უყეფდა თურმე... ლაჭი ლალოჲ (‖ ლალომს) ‖ 348$_{4}$ ძაღლი ყეფს..

მეგრ.: ჯოღორი ლალუნს — ძაღლი ყეფს... ჯოღორქ ლალუ — ძაღლმა იყეფა... ჯოღორქ მეულალუ — ძაღლმა დაუყეფა.

კითხვა ისმის: ხომ არ უკავშირდება ამას ქართული „ლალვა“, „შუღლს“, „მტრობას“ რომ ნიშნავს?

მეორე მხრივ, ძალაუნებურად იქცევს ყურადღებას აფხაზური **ა-ლა** — ძაღლი.

81. ჭან. **ლირ-** — თვლემა, дремать
მეგრ. **ლურ-** ‖ **რულ-** — ძილი, спать
ქართ. **ლულ-** ‖ **რულ-** „მიერულა — მიეძინა“ (ს ა ბ ა), дремать

ნჯირი ქომუხთუ დო ლ ი რ ტ უ I 471_{29} ძილი მოუვიდა და თვლემდა...

მეგრ.: ლ უ რ ს — ძინავს... მაგრამ: ქ ი დ ი რ უ ლ უ̄ — დაიძინა... ქ გ დ ა რ უ ლ უ — დაეძინა... ლ უ რ ე ნ ჯ ი — მძინარე...

ს ა ბ ა ს განმარტებით: „**რული**—მცირე რამ ძილი“, „**მიერულა**—მიეძინა“ და კიდევ: „**ლული**—ძილის ლური (რული B)“. ამის მიხედვით „რული“ მნიშვნელობით უფრო ახლოსაა ჭანურ „ლირ“-თან, ვინემ მეგრულ „ლურ“-თან, თუმცა არც ერთს არ ხვდება მთლიანად, გარდამავალ საფეხურს გვიჩვენებს. ხოფური კილოკავის **ლირ-** მიღებულია **ლურ**-ისაგან, რომელიც შემონახული აქვს მეგრულს. ქართული **რულ-** დისიმილაციის წესით უნდა იყოს მიღებული **ლულ**-ისაგან (შდრ. რბილი ← ლბილი... სრული ← სლული...).

82. ჭან. **ლობ-** ‖ **ლიბ-**: დო-**ლობ**-ინ-უ — ლბობა, увлажнять делать мягким
მეგრ. **ლიბ-**: დო̄-**ლიბ**-არ-უ — „ „
ქართ. **ლბ-**: და-ა-**ლბ**-ო — „

(ტები...) დ ო ბ ო ლ ო ბ ი ნ ა მ თ II 347_{28} ტყავს დავალბობთ... ხომბულა იყვენ, წკაის ქ ო გ ჲ ო ლ ი ბ ი ნ ა ფ ს I $543_{4,5}$ გამხმარი იქნება, წყალში დაალბობს... დოხაკარუ, დ ო ლ ი ბ ი ნ უ დო ჯუმადი მუში ჯემალის მინდულუ I 488_{21} გაფხიკა, დაალბო და თავის ბიძას ჯემალს წაუღო...

მეგრ.: დ ა ა ლ ი ბ ა რ უ — დაალბო... ა ლ ი ბ ა რ ე ნ ს — ალბობს...
ეს ზმნა ნასახელარია: მეგრ.: ლ ი ბ უ — „რბილი“, მიღებულია ლ ო ბ-უ-საგან (შუა საფეხურია ლ უ ბ-უ); ქართულ **ლბ-** ძირში, როგორც ეს ჭანური და მეგრული შესატყვისი ძირებიდან ჩანს, დაკარგულია ხმოვანი (მოსალოდნელი იყო **ლაბ-**): ა - ლ ბ - ო ბ - ს, ლ ბ - ე ბ - ა, დ ა ა - ლ ბ - ო, დ ა - ლ ბ - ა — ყველგან კარგავს ამ ხმოვანს მომდევნო სუფიქსისეული ხმოვნის ზეგავლენით.

83. ჭან. **ლოკ-** ‖ **ლოსკ-** — ლოკვა, лизать
მეგრ **ლოტკ-** — „ „
ქართ. **ლოკ-** — „
სვან. ლი-**ლა̈კ**-ე — „ „

გიშერაქ ბოჩოლა ლოკუპტუ I 485_{16} გიშერა ბოჩოლას ლოკავდა... პიჯი ილოკუპტუ I 468_{12} პირს ილოკავდა... კატუქ ლოსკუმს მუ-ში კუჩხე... კუჩხე ილოსკამს, პიჯი იბონს II 246_{1} კატა ლოკავს თავის ფეხს... ფეხს ილოკავს, პირს იბანს...

მეგრ.: გოლოტკუ || გოლონტკუ — გალოკა, „მონერწყვა“...

აუხსნელი რჩება **ს**- ჭანურში (ლო**ს**კ-) და **ტ**- მეგრულში (ლო**ტ**კ-)... მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

84. ჭან. **ლუმჯ**-: დო-**ლუმჯ**-უ — დასაღამოება, დაბნელება, вечереть, стемнеть
მეგრ. **ონჯ**-: ეკი-**ონჯ**-უ — „ „
ქართ. —

დოლუმჯუ, ბადი, დოლუმჯუ! მწკუფის გალენ-ი ეკულე (ახჩა-მი’ჭკულე სეი-თი იყვენ, მწკუფი იყვენ) I $503_{19,20}$ დაღამდა, მოხუცებულო, დაღამდა („დასაღამოვდა“)! მერე ბნელში შეგიძლია იარო (საღამოს შემდეგ ღამეც იქნება, ებნელება, სიბნელეც იქნება)... დოლუმჯუ; ოხორიშა ქომოხთე, დინჯირეჲ II 355_{27} დაღამდა („დასაღამოვდა“); შინ მოვიდენ, დაიძინეს...

მეგრ. ეკი-ონჯ-უ̄ — საღამო დადგა...

დოლუმჯუ ლუმჯი-საგან (იხ.) ნაწარმოები ზმნაა.
ქართული შესატყვისის შესახებ იხ. **ლუმჯ**-ი.

85. ჭან. **მონკ**- — დამძიმება, отяжелеть
მეგრ. **მონკ**- || **მოკ**- — „ „
ქართ. [**მაკ-**ე]

ეშშელი ღალის ქოდოლოლუ, ამმა სონქერი ეკო ჩქვა დიმონკანუ I $457_{33\text{-}34}$ ვირი მდინარეში (ნაკადულში) ჩავარდა, მაგრამ ღრუბელი კიდევ უფრო (ერთი „სხვა იმდენი“) დამძიმდა...

მეგრ.: ამონკანს — ამძიმებს... დო̄მონკუ — დამძიმდა...
ეს ზმნა მონკა- („მძიმე“) სახელისაგან ნაწარამოები ზმნაა (იხ. **მონკა**); იქვე ქართული შესატყვისის შესახებ.

86. ჭან. **მჟარ**-: დი-**მჟარ**-უ დამჟავება, солить мариновать
მეგრ. —
ქართ. **მჟავ**-: და-**მჟავ**-დ-ა „

სუმ-ოთხო დღას ეშო დიყვენ, კაი დ ი მ ჟ ა რ ე ნ I 519_{21} სამ-ოთხ დღეს ისე იქნება, კარგად დამჟავდება... ოთხო დღა'ჭკულე დ ი მ ჟ ა რ ე ნ I 519_{25} ოთხი დღის შემდეგ დამჟავდება...

ძირი იგივეა, რაც მ ჟ ა ვ ე სახელში; ქართულიდან შეთვისებული ჩანს ჭანურში; მეგრულში არც ეს სახელი, არც მისგან ნაწარმოები ზმნა არ იხმარება.

87. ჭან. **მ-ტ**- იხ. -**ტ**-.

88. ჭან. **მურგვალ**- დამრგვალება, округлить
მეგრ. **რგვალ**- „ „
ქართ. **მრგვალ**- „

ოკულე კაი დოპტკაპუმთ სარღას, დ ო ბ ო მ უ რ გ ვ ა ლ ა მ თ II 298_{27} მერე კარგად „დავტკეპნით“ გობზე, დავამრგვალებთ...

მეგრ.: დ ა ა რ გ ვ ა ლ უ — დაამრგვალა... დ ა ვ ა რ გ ვ ა ლ ე ნ ქ — დავამრგვალებ...

ეს ზმნა ჭანურში **მურგვალ**- სახელისაგან ნაწარმოები ზმნაა (იხ. **მურგვალ**-). ქართულთან და მეგრულთან შეფარდების შესახებ იხ. იქვე.

89. ჭან. **მქვ**-: დო-**მქ**-უ დაფქვა, молоть
მეგრ. -**ქ(ვ)**-: დო-**ქ**-უ̄ „ „
ქართ. **ფქვ**-: და-**ფქვ**-ა „
სვან. **ფექ**- ფქვილი, мука

ქარმატიში მენდებიღი... დ ო მ ქ ვ ი II 349_{18} წისქვილში წავიღე, დავფქვი... ქარმატეშა მედებიღი, დ ო ბ ო მ ქ ვ ი ნ ი II 271_{6} წისქვილში წავიღე, დავაფქვევინე... მქვერი მ ქ უ მ ს II 298_{10} ფქვილსა ფქვავს... ლაუზტი მსქიბუს მ ქ უ ფ ა ნ I 300_{2} სიმინდს წისქვილში ფქვავენ... მქიი დ ო მ ქ უ ფ ს I 523_{32} ფქვილს დაფქვავს... ლაზუტი... ქოგიუდუმენან ქარმატეს, ო მ ქ ვ ა ფ ა მ ა ნ II 297_{34} სიმინდს დაუდებენ წისქვილს, აფქვევინებენ...

მეგრ.: სიმინდი დ ო ქ უ̄ — სიმინდი დაფქვა... ჭვეს ქ უ ნ ს — ჭვავს ფქვავს... ქობალი დ ო ვ ო ქ უ ა ფ ე̄ — ხორბალი („პური“) დავაფქვევინე...

ამ ზმნის ძირია **ფექ-** სახელი, რომელიც სვანურში გვაქვს შემონახული და „ფქვილ“-ს ნიშნავს; „ფ ქ ვ ა ვ ს“ ე. ი. „ფექ“-ად (ფქვილად) აქცევს. ეს ძირი ქართულში ყველგან კარგავს ხმოვანს.

ჭანურში თავკიდური **მ-** ფონეტიკურად განვითარებული კი არ არის, არამედ **ფ**-ს ბგერინაცვალია.

ფუძისეული **-ვ-** ჭანურს ეკარგება **უ**-ს წინ, მეგრულს **ი**-ს წინაც. მეგრულში **ფქ-** კომპლექსი გამარტივებულია: **ფ-** დაკარგულა და **ქ**-ღა გვაქვს: ძირი აქ ყველაზე უფრო გაცვეთილია.

90. ჭან. **ნახ-**: დო-**ნახ**-უ გარეცხვა, стирать (напр., белье)
მეგრ. **ნახ-**: დო-**ნახ**-უ „ „
ქართ. —

ელბისეფე მუში დ ო ნ ა ხ უ ll 332_{12} თავისი ტანისამოსი დარეცხა... ფორჩაფე... ბაშლუღი, წინეკი... ცირ ხოლ’ ანდღა მ ნ ა ხ უ მ ll 318_{18} პერანგებს... ბაშლაყს, წინდებს... ყველაფერს დღეს ვრეცხავ... მაჟვარა ოდას ბერეფეში ღოლოქუნეფე ნ ა ხ უ ფ ა ნ l 505_{24} მეორე ოთახში ბავშვების ტანისამოსებს რეცხავენ... მონტკოი ჲეზდიფან, კაი დ ო ნ ა ხ უ ფ ა ნ... l 543_{20} მატყლს აიღებენ, კარგად გარეცხავენ...

მეგრ.: ონახვალი დ ო ნ ა ხ უ — სარეცხი დარეცხა... ოსარე გ ო ნ ა - ხ უ — პერანგი გარეცხა... ბაშლაყის ნ ა ხ უ ნ ს — ბაშლაყს რეცხავს...

მეგრული და ჭანური არც აგებულებით განსხვავდება, არც მნიშვნელობით. ქართული შესატყვისი ძირი არა ჩანს.

91. ჭან. **პეტელ-** კიკინი, блеять
მეგრ. **პეტელ-** „ „
ქართ. —

მჩხურიქ პ ე ტ ე ლ ა ფ ს l 543_{23} ცხვარი „კიკინებს“... თიკანი? ემუქთი პ ე ტ ე ლ ა ფ ს l 543_{18} თიკანი? ისიც კიკინებს... შურონი პ ე ტ ე - ლ ა ჲ (ll პ ე ტ ე ლ ა მ ს), კოინი (ll მშქური) პ ე ტ ე ლ ა მ ს ll 348_{3} თხა კიკინებს, ცხვარი კიკინებს... გენიქ პ ე ტ ე ლ ა ფ ს l 543_{18} ხბო „კიკინებს“(!)...

მეგრ.: თხა პ ე ტ ე ლ ა ნ ს — თხა კიკინებს... ქაცარქ მ ი ო პ ე ტ ე -

ლ უ — თიკანმა დაიკიკინა... გერქ თხა გ ე ჲ ო პ ე ტ ე ლ უ — მგელმა თხა „ააკიკინა“ (ე. ი. პირი წაავლო და კიკინი დააწყებინა)...

ხოფელის თქმით (იხ. აქვე, ზემოთ) „ხბო კიკინებს“; ნ. მ ა რ ი ს ჩვენებით არქაბელებიც ძროხისათვის „პეტელ“-ს ხმარობენ (იხ. ჭან. გრ., გვ. 179: **პეტელ**-).

პ ე ტ ე ლ- ხმის მიბაძვითი სიტყვა ჩანს; ქართულში ის არ იხმარება.

92. ჭან.	მ-**პონ**-:	გჲო-მ-**პონ**-უ	მყნობა, прививать (раст.)
მეგრ.	**ცონ**-:	გიო-**ცონ**-უ	„ „ „
ქართ.	მ-**ყნ**- ‖ მ-**ყენ**-:	დაა-მ-**ყნ**-ო	„

არ ბადი კოჩიქ ბაღის მცხული გ ჲ ო მ პ ო ნ ა პ ტ უ I 472$_{26}$ ერთი მოხუცი ბაღში მსხალს ამყნობდა...

მეგრ.: მებაღექ სხული ქ ი გ ჲ ო ც ო ნ უ — მებაღემ მსხალი დაამყნო... ნ ა ც ო ნ ა ბინეხი — ნამყენი ვაზი („ვენახი“)...

ქართულში ამ ზმნას ძირეულ ხმოვნად **-ე-** მოუდის: მე დ ა ვ ა მ ყ ე ნ ი, შენ დაამყენი... მეგრულსა და ჭანურში **-ო-** (მოსალოდნელი **ა**-ს ნაცვლად): ან **-ონ-** და **-ენ-** სუფიქსებია და მათ შორის მხოლოდ მორფოლოგიური შესატყვისობაა, ანდა მეგრულსა და ჭანურში **-ო-** მიფებულია **-ა**-საგან... მესამე შესაძლებლობა (ნაკლებ მოსალოდნელი): ქართულში იყო „დავამყან“ და „გიოცონუ“ მას შეეფერება (შდრ. „გავჭერ“ და დიალექტური, სახელდობრ, გურული — „გავჭ**ა**რ“)...

გარდა ამისა ჭანური **პ**- მოითხოვს ახსნას; ეს უნდა იყოს **ყ**-ს შენაცვლებული (აკუსტიკურ ნიადაგზე!) **პ**-; **მ**- **პ**-ს წინ ფონეტიკური დანართია.

93. ჭან.	ო-**რ**-:	ო-**რ**-ე-ნ	ყოფნა, быть
მეგრ.	ო-**რ**-:	ო-**რ**-ე-ნ	„ „
ქართ.	ა-**რ**-:	ა-**რ**-ი-ს	„
სვან.	ა̈-**რ**-:	ა̈-**რ**-ი	„ „

ჭანურსა და მეგრულში -ო- ამ ზმნას შერჩება ხოლმე პირველ პირში: ჰაწი რახატი ბ ო რ ე II 264$_{36}$ ახლა მოსვენებული ვარ... დიდო ნოსეი კოჩი ვ ო ე I 399$_{28}$ ძალიან ჩჭკვიანი კაცი ვარ...

სხვა პირებში **-ო-** ჩვეულებრივ არა ჩანს: სი მუფერი კოჩი რ ე? I 401$_{6}$ შენ რანაირი კაცი ხარ?.. მითხანი... რ ე თ I 429$_{37}$ ვინცა ხართ... ფარა ჩქიმი... რ ე ნ I 398$_{25}$ ფული ჩემი ...არის... კოჩეფე რ ე ნ ა ნ I 433$_{32}$ კაცები არიან... ვა რ ტ უ I 393$_{30}$ არ იყო... შეიძლება **რ**-ც მიიჩქმალოს: რადიფე დიდო ძაბუნი ტ უ I 442$_{20}$ რადიფე ძლიერ ავად იყო... კაი ტ უ

II $252_{14,18}$ კარგი იყო... ჩქიმი ენ! მორო მიში ე ნ? II 249_{28} აბა ვისია? ჩემია...

მეგრ.: მა ვ ო რ ე ქ — მე ვარ, მაგრამ: სი რ ე ქ, თინა რ ე (ნ)... მა ვ ო რ დ ი — მე ვიყავი, სი რ დ ი — შენ იყავი, თინა რდუ — ის იყო... მი რ ე || მი ე? — ვინ არის?...

ქართულს **-ი-** მხოლოდ მესამე პირში აქვს (ის არის, ისინი არიან), სხვა პირებში არა აქვს (შენ ხარ, მე ვარ; თქვენ ხართ, ჩვენ ვართ); არა აქვს ახლა, ჰქონდა ძვ. ქართულში (თუმც იშვიათად): ხარ**ი** შენ, ვარ**ი** მე...

ამრიგად: **ა-რ-ი**-ს **ო-რ-ე** ერთმანეთს კანონზომიერად შეესატყვისება... სვანური **ა̈რი** კი იმეორებს ქართულ **არი**-ს (**ა**-ს გაუმლაუტება სვანურის ნიადაგზეა მომხდარი)...

არი- || **ორე**- ფუძეთა ძირი **-რ-** უნდა იყოს.

ამ **-რ-** ძირისაგან უნდა იყოს ნაწარმოები **-რ-ინ-** ფუძე ჭანურისა: არიქ მოზარი დ ო რ ი ნ უ, მაყუანიქ — ხოჯი I 543_{13} ერთმა ფური მოიგო, მეორემ — ხარი... მჩხუიქ-ნა დ ო ი ნ ა ფ ს... I 543_{27} ცხვარი მოიგებს... „აჲა ჭურკი სქანიქ დ ო ი ნ უ"-ჲა I 405_{25} ეს შენმა ქვაბმა მოიგოო (შობაო)... დ ი რ ი ნ უ-შ-უკულე არ... ქირმატე უძირამუნ II 332_{32} მას შემდეგ, რაც დაიბადა, ერთი... წისქვილი უნახავს [მეწისქვილეს]... გირინიში თაჲ ვა დ ო გ ა ი ნ ე ს-ნა-ჲა, დოღურუთ-ჲა! I 499_{25} ჩოჩორი თუ ვერ დაბადეთო, მოკვდებითო!... „სი ვა დ ო გ ა რ ი ნ უ-ი?" „ვარ, ...მა ვა დომაინუ!"... I 499_{27} „შენ ვერ დაბადე?" „ვერა... მე ვერ დავბადე!"...

ეს ფუძე **ო-რ-ე**- ფუძის კაუზატივს უნდა წარმოადგენდეს. ეგევე **რინ**-მეგრულში მოცემულია „ყოფნა"-ს მნიშვნელობით: რ ი ნ ა, რ ი ნ ი — ყოფნა; სხვადასხვა პრევერბებით: გ ე-რ ი ნ ა — დგომა, მ ო-რ ი ნ ა — მხარის დაჭერა, გ ი მ ა-რ ი ნ ა — მაღალ რამეზე ყოფნა... და სხვა.

94. ჭან. **რგ**- რგვა, сажать ч.-л.
მეგრ. **რგ**- " "
ქართ. **რგ**- "

მამუდიქ კარტოფი ქ ო დ ო რ გ უ I 434_{35} მამუდმა კარტოფილი დარგო... მობილი დო დ ო ბ ო რ გ ი II 316_{17} მოვიტანე და დავრგე... არ თანეთი-ქ დ ო რ გ ა მ ს II 338_{22} ერთიც დარგავს... фიდე ქ ო დ ო ვ ო რ გ ი თ II 338_{22} ნერგი დავრგეთ... მუთხანი ო რ გ ა ფ ტ უ I 449_{17} რაღაცას რგავდა...

მეგრ.: უშქური ქ გ დ ა რ გ უ̄ — ვაშლი დარგო... თუთუნს ო რ გ უ ა ნ ს — თამბაქოს რგავს... ო რ გ ა შ ე — ნერგი („სარგავისი“)...

ძირეული **-რგ-** მეორდება ქართულში, ჭანურში, მეგრულში: იგი საერთოა. მნიშვნელობაც ერთი და იგივე აქვს შესადარებელ ერთეულებში.

95. ჭან. **რდ-** ზრდა, расти, растить, воспитывать
მეგრ. **რდ-** „ „ „ „
ქართ. **რდ-** ‖ ზ ა რ დ- „ „ „

ჰეა დაღის ი რ დ უ... II 274_2 ის ტყეში გაიზარდა... ბულეკი დ ი რ დ უ I 433_3 ბოლოკი გაიზარდა... ბოზუმოთა დ ი რ დ უ II 356_{20} ქალი(შვილი) გაიზარდა... „დ ვ ო რ დ ი!“ „ბ ო რ დ ა რ ე!“ II 354_{15} „გაიზარდე!“ „გავზრდი“...ბერე დ ი რ დ უ II 354_{16} ბავშვი გაიზარდა... მზოღა ი რ დ უ I 480_{20} ზღვა აღელდა („გაიზარდა“)...

მეგრ.: ბაღანაქ მ ჷ რ დ უ — ბავშვი გაიზარდა... ძიძექ ბაღანა მ ო რ დ უ — ძიძამ ბავშვი გაზარდა... სიმინდი მალას ი რ დ უ̄(ნ) — სიმინდი მალე იზრდება... ვა რ დ ე ლ ე დ ა! — ნუმც გაზრდილხარ! (წყევლაა!)... მ ო რ დ უ̄ — გამზრდელი...

სალიტერატურო ქართულში ამ ზმნის ძირად **-ზრდ-** გვევლინება, მაგრამ ქართულსა და კახურში **-რდ-** გვხვდება იქ, სადაც **ზ-** უშუალოდ უძღვის **რდ**-ს (გ ა რ დ ი ს, გ ა რ დ ი ლ ი...), მაგრამ, თუ ხმოვანია შუაში, **ზ-** რჩება (გ ა ზ ა რ დ ა... „დედამ რომ შვილი გაზარდოს“)...

უფრო საფიქრებელია, რომ ზ ა რ დ- ფუძეში ზ ა- არ არის ძირეული, ვინემ ის, რომ ჭანურსა და მეგრულში **ზ-** (თუ მისი ეკვივალენტი **ჟ-**) დაკარგული იყოს.

96. ჭან. **რთ-** გაყოფა, разделить, отделить
მეგრ. **რთ-** „ „ „
ქართ. ვ-**ლთ-** ‖ **რთ-** „

აჲა ღალიქ კახეთი ო კ ო რ თ უ ფ ს ორთა ჲერის I 421_2 ეს მდინარე კახეთს ყოფს ორ ნაწილად... აჲა სირთეფექ ო კ ო რ თ უ ფ ა ნ კახეთი დაღისტანიშენ I 421_5 ეს გორაკები ყოფენ კახეთს დაღესტნისაგან... ფარა ქომომჩი, გვერდი ქ ა კ ო გ ი რ თ უ ფ! I 483_{30} ფული მომეცი, ნახევარს გაგიყოფ!..

მეგრ.: შქას გ ო რ თ უ — შუაზე გაყო... შქას გ ი ი რ თ უ — შუაზე გაიყო (ვნებ.)... შქას რ თ უ ნ ს — შუაზე ყოფს... შქას ი რ თ უ̄ (ნ) — შუაზე იყოფა... ო რ თ უ̄ შარა — გზათ-გასაყარი, გზა-ჯვარედინი...

ქართული „გაყოფა“ „გა“- პრევერბიანი „ყოფა“-ა და, მაშასადამე, სულ სხვა ძირია, ვინემ **-რთ-** ჭანურისა და მეგრულისა.

ამ **-რთ-**ს შესატყვისი ძირი მოეპოვება ძვ. ქართულს; ესაა -ვ-**ლთ**-: გ ა ნ ვ ლ თ ო ბ ა; ს ა ბ ა ს განმარტებული აქვს; **განევლთა** — განყოფა... (უნდა იყოს: „განეყო“).

იგივე ძირია, ალბათ, გამო-**რთ**-ვაში („შერთვის“ საწინააღმდეგო მნიშვნელობისა რომ არის).

97. ჭან. **რჩ-** დაგება, დაფენა, постлать
მეგრ. **რჩ-** „ „ „
ქართ. **რეც-** „დ ა რ ე ც ა—დაფენა“ (საბა), „

კაი ორჯერე ქ ო ნ უ რ ჩ უ I 447_{22} კარგი საწოლი დაუგო... ლიმხონათი ქ ო მ ე ო რ ჩ ა ფ თ I 516_{5} გვიმრას დავაგებთ... აჲა თუდე ნ ო რ ჩ ა ფ ა ნ I 529_{28} ამას ქვეშ აგებენ... გინკანა, გონჯირარე! ქჩე მბელა გ ე გ ი რ ჩ ა რ ე II 295_{1} დაგარწევ, დაგაძინებ! თეთრ ნაჭერს დაგიგებ!..

მეგრ.: ნორჩალი ქ გ დ ა̄ რ ჩ უ — სარეცელი დააგო („გაშალა“)... ნორჩალს ო რ ჩ ა ნ ს — სარეცელს აგებს... ნ ო რ ჩ ა ლ ი — სარეცელი, ქვეშაგები...

შესატყვისი ქართული ძირია **რეც**-; ს ა ბ ა ს განმარტებით „**დარეცა**—დაფენაა“. აქედანაა „სარეცელი“, რომელიც დღემდის იხმარება სალიტერატურო ქართულში. დ ა რ ე ც ა ძვ. ქართულში ჩვეულებრივი სიტყვაა.

აღნიშვნის ღირსია, რომ ქართულში **რეც-** ძირს შერჩა ხმოვანი (**-ე-**), ჭანურსა და მეგრულში მისი შესატყვისი დაიკარგა! მოსალოდნელი კი იყო პირუკუ.

98. ჭან. **რჩხ- → ჩხ-** რეცხვა, мыть
მეგრ. **რჩხ-** „ „
ქართ. **რცხ-** „

კიზი... ხამი... ჩ ხ ი ფ ს I 505_{28} კოვზს... დანას რეცხავს... ხორცი... დ ო ფ ჩ ხ ა მ თ II 347_{15} ხორცს გავრეცხავთ...

მეგრ.: კიზის, ხამის რ ხ ჩ უ ნ ს — კოვზს, დანას რეცხავს... ხორცი

გ ო რ ჩ ხ უ — ხორცი გარეცხა... ნ ა რ ჩ ხ ი — ნარეცხი... უ რ ჩ ხ უ — გაურეცხავი... ო რ ჩ ხ ა ლ ი — გასარეცხი...

ახალ ქართულში ჩვეულებრივია რ ე ც ხ ვ ა; მაგრამ ძვ. ქართულმა იცის -**რცხა**-ც; ს ა ბ ა აღნიშნავს: „**რცხა**—გარცხა“... **სარცხელი**—გასარე-ცხელი... **ნარცხი**—ნარეცხი....

ს ა რ ე ც ხ ე ლ-ის ზუსტი ზანური შესატყვისია ო რ ჩ ხ ა ლ-ი, ნ ა რ ც ხ-ის კიდევ — ნ ა რ ჩ ხ-ი...

მეგრულთან და ქართულთან შეპირისპირებით ირკვევა, რომ ჭანურს დაკარგული აქვს თავკიდური **რ**-: **ჩხ**- ← **რჩხ**-.

99. ჭან. **სვ**-: დომი-**ს**-უ — წასმა, мазать, проводить (рукою, напр., по лицу)
მეგრ. **სვ**-: ქომი-**ს**-უ — „ „ „
ქართ. **სვ**-: წამი-**სვ**-ა — „ „

ექიმიქ კუჩხე მემიკირუ, ჭამი-თი დ ო მ ი ს უ I 477_{29} ექიმმა ფეხი შე-მიკრა, წამალიც წამისვა... ია ჭამი ბაბა-ჩქიმიქ ბითუმ მ ი ს უ მ ე რ ტ უ I 477_{31} იმ წამალს მამა-ჩემი სულ მისვამდა... „პიპეი ნუსვი-ა, ამუს“-ჲა... პიპეი ნ უ ს უ-შ-კულე I 404_{27} „პიმპილი წაუსვიო, ამასაო“... პიმპილი რომ წაუსვა... მან-თი ქ ო მ ე ი ს ვ ა-ჲა... I 404_{29} მეც წავისვაო... აჲა ჟურ თომა ართიკართის ნ უ ს ვ ი I 425_{2} ეს ორი ბეწვი („თმა“) ერთმანეთს წაუსევი... ჩხვინდი მუში ენთეფეში ჩხვინდის ნ უ ს უ I 448_{23} თავისი ცხვირი მათს ცხვირს წაუსვა [ჭიანჭველამ]... ხე გ ე ლ ე ს უ-შ-კულე, ჰე-თი ალთუნ დივუ II 285_{20} ხელი რომ მოუსვა, ესეც ოქროდ იქცა...

მეგრ.: წამალი ქ უ̄ ს უ — წამალი წაუსვა... მა დუს ხე გ ი ნ უ ს ვ ი — მე თავზე ხელი გადავუსვი... გ უ უ ს უ დო მიდართუ ტყვიაცალო — გაუსვა და წავიდა ტყვიასავით...

ძირეული -**ვ**- იკარგება მომდევნო **უ**-ს წინ; სხვა ხმოვნების წინ შენახულია ჭანურშიც და მეგრულშიც.

სვ- ძირი საერთოა; მისი მნიშვნელობა ჭანურში, მეგრულში, ქართულში ერთმანეთს ხვდება.

100. ჭან. **სვარ**-: აწმ. **სვარ**-უმ-ს — რიგზე დაწყობა, ставить в ряд
მეგრ. **სვარ**-: კილე-**სვარ**-უნ-ა(ნ) — დალაგებულად, მწყობრად მოძრაობა, двигаться, ходить по порядку
ქართ. —

ეჩ კოჩი ქოგოლონსვაუ... ფაშაქ ასკეეფე I 498_{31} ოცი კაცი დააწყო... ფაშამ ჯარისკაცები („ასკერები“)...

ეს მაგალითი ხოფურს ეკუთვნის; ათინურსა და ვიწურზე მითითებით ნ. მარი ასე განმარტავს ამ სიტყვას: „ფსვარუმ — **ставлю в ряд**“, აორ. დოფსვარი; ლიტერატურაში ბათომზე მითითებით მოჰყავთ „დობსვარი“... მერე მოსდევს: გამისვარი — **дай мне понять...** ი. ყიფშიძეს ნ. მარის ამ განმარტებათა გასწვრივ მიწერილი აქვს: დოსვარერი ქვა — დაწყობილი [ქვა]...

მეგრულში ეს სიტყვა იშვიათია (ი. ყიფშიძის ლექსიკონშიც ის არ არის); გვხვდება გამოთქმაში: გიმონწყილი კათა გილესვარუნა (ნ) —გამოწყობილი კაცები მიმოდიან მწყობრად...

ქართულში სათანადო ძირი არა ჩანს.

101. ჭან. **სთვ-** გაწყდომა, (გა)სხლტომა, **рваться, выскальзывать, скользнуть**

მეგრ. —

ქართ. [**სთვ-**]

ღვედი ვა უღუტან-ში, კინაფითენ ხოლო ჭაფან, ამმა ორდო დოსთუნ I 543_{7} როცა ღვედი არა აქვთ, „კანაფითაც“ კერავენ, მაგრამ მალე დაგლჯება... სანიჷექ ბაბაწა თიშენ ქოდიქაჩუ, კაკიჯექ-თი—კუჩხეშენ: ემუქ მუშიკელე მუიზდუ, ამუქ-თი—მუშიკელე-ში, ბაბაწა ქაკოსთუ I 487_{18} სანიემ დედოფალას თავში მოჰკიდა ხელი, კაკიჯემ—ფეხებში: იმან როცა თავისკენ გასწია, ამან—თავისკენ, დედოფალა გაგლიჯა... ეშო დიდო იქიფან დო ნეჭაჷეთი ბინჯის კაბული ქაგოსთუნ I 518_{9} ასე დიდხანს აკეთებენ და ბოლოს ბრინჯს ქერქი („ტყავი“) გასძვრება... კუჩხე გჷუსტუ, გჷუსტუ დო გჷანთხუ I 477_{25} ფეხი დაუსხლტა, დაუსხლტა და დაეცა... მუიზდუ თელი, ხოლო ვა მუსთუ... ოკულე მუსთუ თელი, ნა-მადვეეტუ ჷეის I $401_{24,25}$ მოსწია მავთული, კიდევ არ მოგლიჯა (არ მოსძვრა)... მერე მოსძვრა მავთული იმ ადგილს, რომელსაც მოსდებოდა... გჷონური კოჩის-ჷა ქჷოქი მასთვას-ჷა I 499_{4} გონიელ კაცსო ძირი ამოუვარდესო („ფესვი მოწყდესო“)... სთველი ჰემუშენი უწუმელან — მთელი დიჩოდუ: მცხული გიოსთველუ, ფავრი გიოსთველუ... მუთხანი-ნა დიბღენ, მთელიშენ ითქვენ — გიოსთველუ II $312_{25,26,27}$ სთველს იმიტომ ეტყვიან — ყველაფერი გათავდა: მსხალი გაიკრიბა, ფოთოლი დაცვივდა... რაც რომ შეიძლება დაცვივდეს, ყველაფერზე ითქმის „გაისთველა“ („გიოსთველუ“)... თოკი მესთუ: მებიზდი, მესთუ... ცალის ზენჯირი გეისთვინუ, ზინჯირი ცალის გჷუსთუ. მებიტი-ში, კუჩხე გემისთუ, ჰემუს კუჩხე გჷუსთუ... II $312_{28\text{-}30}$ თოკი გაწყდა, გავწიე — გაწყდა...

ყელიდან ჯაჭვი „აიძვრინა“... ყელიდან ჯაჭვი „აუძვრა“... რომ მივდიოდი, ფეხი დამისხლტა... იმას ფეხი დაუსხლტა...

სთვ- ძირი, ამგვარად, ნიშნავს: „გაწყდა“, „გასძვრა“, „დაუსხლტა“, და მასთან არის დაკავშირებული „სთველი“ — დრო, როცა ყველაფერი (ხის ნაყოფი,; ფოთოლი) „მესთუნ“ — მოწყდება და ცვივა.

ამ ძირს ბოლოკიდური **-ვ-** ეკარგება **უ**-ს წინ: მ ე ს თ უ, გ ჲ უ ს თ უ, ქ ა კ ო ს თ უ, ქ ა გ ო ს თ უ ნ... მაგრამ სხვა ხმოვნების წინ **-ვ-** შენახულია: ქჲოქი მასთ**ვ**ას... ზენჯირი გეისთ**ვ**ინუ...

ეს **-სთვ-** ძირი ქართულში **„სთვ-ელ**“-ს აქვს. ამ სიტყვის ეტიმოლოგია „მოწყდომას“ და (შემდეგ) „მოწყვეტას“ გულისხმობს.

„რთველი“ „სთველის“ შემდგომი ვარიანტია.

მეგრულში ეს **სთვ-** ძირი არა ჩანს.

ნ. მ ა რ ს მოჰყავს: **სტვ-**: ო ს ტ ვ ი ნ უ — скользить... გ ო - მ ი - ს ტ უ ნ — выскальзывает у меня из рук... მ ე - მ ი ს ტ უ ნ — у меня скользит... ნენა მ ე - მ ი ს ტ უ — у меня сорвалось слово (იხ. ჭან. გრ., გვ. 186); მიუთითებს ათინასა და ვიწეზე; **სთვ-** ვარიანტადაც კი არაა მოხსენებული.

102. ჭან. **სთოლ-** || **სტოლ-** სროლა, стрелять
მეგრ. —
ქართ. **სროლ-** „ „

ახმედიქ ტოფელი დ ი ს თ ო ლ უ I 418₂ ახმედმა თოფი გაისროლა; ლაღუმი ი ს თ ო ლ ე ს I 476₂₂ ლაღუმი ისროლეს... ტოფელი ის ტ ო მ ე - ლ ა ნ I 513₂₈ თოფს ისვრიან... მგეის ტოფელი ა ს თ ო ლ უ I 457₂ მგელს თოფი ესროლა... ართიკართის ტუფელეფე ოტკოჩეს („ა ს თ ო - ლ ე ს“ — ხოფუი ნენა ენ!) II 262₁₆ ერთმანეთს თოფები „სტყორცნეს“ („ასთოლეს“ — ხოფური სიტყვაა!)...

როგორც უკანასკნელი მაგალითიდან ჩანს, სროლის მნიშვნელობით ს თ ო ლ- ფუძის ხმარება ხოფურს კილოკავსლა ახასიათებს.

ამ ფუძეში ქართ. **სროლ-** ფუძე უნდა გვქონდეს.

არაა ცხადი **თ-** || **ტ**-თი შენაცვლება **რ**-სი!

საინტერესოა, რომ მეგრულმა ისევე არ იცის ეს **სთოლ-** ფუძე, როგორც ჭანურის კილოკავებმა — ვიწურ-არქაბულმა, ათინურმა.

103. ჭან. **სიმ-** სმენა, გაგონება, слышать
მეგრ. **სიმ-** „ „ „
ქართ. **სმ-** || **სემ-** ძვ. ქართ. „

მიქ ი ს ი მ ი ნ ს-ჲა I $419_{34,35}$ ვინ (მო)ისმენსო... არქადაშეფექ ვა მ ე - მ ი ს ი მ ი ნ ე ს I 478_{28} ამხანაგებმა არ გამიგონეს... მო იმხორ, ბუწვი, — ვა მ ე მ ი ს ი მ ი ნ უ II 261_{14} ნუ ჭამ, ვუთხარი, არ გამიგონა... ოხორჯაქ ჰიქ ვა ნ უ ს ი მ ი ნ უ I 494_{9} ქალმა სრულებით არ გაუგონა... მუელიმი თქვანის ნ უ ს ი მ ი ნ ი თ II 266_{10} თქვენს მასწავლებელს გაუგონეთ...

მეგრ.: რაგადი მ ა ს ი მ ე (ნ) — ლაპარაკი მესმის... გ უ̄ ს ი მ უ — ხმა დაუგდო... ქ ი დ ნ ა ს ი მ ი ნ უ — დაასმინა...

მეგრულში ეს ზმნა შედარებით უფრო იშვიათია; „გ ა გ ო ნ ე ბ ა“ იხმარება იმ შემთხვევათა უმეტესობაში, რომლებიც ზევით ჭანური მეტყველებიდან არის მოყვანილი. მაინც **სიმ**- ძირის გამოყენება ფაქტია თანამედროვე მეგრულში.

ქართულში ამ ძირს ამჟამად უხმოვნოდ ვიცნობთ **სმ**- (ი ს მ ი ს, ე ს - მ ი ს, ვერ შ ე ა ს მ ი ნ ა, მ ო უ ს მ ი ნ ა, ი ს მ ე ნ ს...); ძვ. ქართულში **სემ**- ძირი გვხვდება გარკვეულ შემთხვევებში: შ ე გ ე ს ე მ ი ნ ჩემი! — შეგესმას ჩემი!..

სემ- || **სიმ**- ძირი საერთოა ქართულისა და ზანურისათვის (ჭანურისა და მეგრულისათვის). **ე**-ს **ი**-დ დავიწროება ზანურ ნიადაგზეა მომხდარი.

104. ჭან.	**სტვ**- || **სთვ**-:	დუ-**სტვ**-ინ-უ	სტვენა, свистнуть
მეგრ.	**რ-შვ**-:	დუ̄-**რშვ**-ინ-უ	” ”
ქართ.	**სტვ**-	და-უ-**სტვ**-ინ-ა	”

გამახთუ დო მუქ-თი დ უ ს ტ ვ ი ნ უ I 465_{27} გამოვიდა და თვითონაც დაუსტვინა... მამუდიქ ჯოღოეფე მუშის დ უ ს თ ვ ი ნ უ I 434_{14} მამუდმა თავის ძაღლებს დაუსტვინა... ჯუმა მუშიქ ჰაშო — ჰჰჰვი! უ ს ტ ვ ი ნ უ II 287_{31} მისმა ძმამ ასე — ჰჰჰვი! დაუსტვინა...

მეგრ.: მუქითი დ უ̄ რ შ ვ ი ნ უ — მანაც დაუსტვინა... რ შ ვ ი ნ უ ნ ს — სტვენს... მ ე რ შ ვ ი ნ უ ნ ს — სტვენით მიდის...

ქართულში „სტვენის“ გარდა „შტვენა“ (და „ფშტვენა“-ც) არის დიალექტებში (მაგ. გურულში) მოცემული.

მეგრ. **რშვ**- უნდა იყოს **სტვ**- → **სვ**-ს შესატყვისი (**ტ**-ს დაკარგვა **ს**-ს შემდეგ დასავლურ ქართულ კილოებში და მეგრულში ბუნებრივია: სტუდენტი → სუდენტი...), **რ**- კი დართული ჩანს (ფონეტიკური დანაზარდია).

სტვ- კი საერთოა ქართულისა და ჭანურისათვის.

მნიშვნელობის მიხედვით **სტვ**- || **რშვ**- ძირი ქართულსა და ზანურში სხვაობას არ იძლევა.

105. ჭან. **სქვ**-: **სქვ**-ან- შვენება, украшать
მეგრ. **სქვ**-: **სქვ**-ამ- „ „
ქართ. **შვ**-: **შვ**-ენ- „

სარი ფორჩას კაი მ ე გ ო მ ს ქ უ ქემერი II 321_5 ყვითელ ხალათზე („პერანგზე“) კარგად გშვენის ქამარი... დ ო მ ო მ ს ქ ვ ა ნ უ, პუდრი-თი დომისუ II 292_{23} გამალამაზა („დამამშვენა“), პუდრიც წამისვა...

მეგრ.: მა ათე ქუდი მ ო ს ქ უ (ნ) — მე ეს ქუდი მშვენის... ენა სი ვა გ ო ს ქ უ (ნ) — ეს შენ არ გშვენის... გადატანით: ეს შენ არ გეკადრება... ირიფელი დ ა̄ ს ქ ვ ა მ უ — ყველაფერი დაამშვენა...

სქვ- ძირი კარგავს -**ვ**-ს **უ**-ს წინ...

მეგრულში გარდამავალი ზმნა იყენებს **სქვამ**- ფუძეს, ე. ი. ნასახელარი ზმნაა, — ნაწარმოები **სქვამ**- („ლამაზი“) ფუძისაგან. გარდაუვალ ზმნაში წარმოდგენილია ფუძე **სქვ**-: მო-**სქ**-უ-(ნ) ← მო-**სქვ**-უ-(ნ)... მო-**სქ**-უ-ტ-უ... (მშვენოდა)...

ჭანურში პირველ შემთხვევაში **სქვამ**- ფუძის ადგილს იჭერს ს ქ ვ ა ნ-, კანონზომიერი შესატყვისი ქართ. **შვენ**-ისა (ამ ქართულ და ზანურ ძირთა შედარება იხ. **მ-სქვ**-ა-სთან).

106. ჭან. **სქვ**-: ქოდო-**სქ**-უ კვერცხის დადება, нести яйца
მეგრ. **სქვ**-: ქო-**სქ**-უ „ „
ქართ. **შვ**- || **შევ**-: **შვ**-ა рождать,-ся (про человека)

ქორმე მაქვალი ქ ო დ ო ს ქ უ II 348_{11} ქათამმა კვერცხი დადო... ქორმე მაქვალი დ ო ს ქ უ ჲ II 348_{10} ქათამი კვერცხს დებს... ქოთუმექ ჟურენეჩ მარქვალი ქ ო დ ო ს ქ უ ფ ს... I 541_{26} ქათამი ორმოც კვერცხს დადებს... თითო მარქვალი ქ ო დ ო ს ქ ვ ი თ I 396_4 თითო კვერცხი დადეთ... ჩქუნ თითო მაქვალი ქ ო დ ო ფ ს ქ ვ ი თ II 255_{32} ჩვენ თითო კვერცხი დავდევით...

მეგრ.: ქოთომქ კვერცხი ქ ო ს ქ უ̄ — ქათამმა კვერცხი დადო... ქოთომი კვერცხის ს ქ უ ნ ს — ქათამი კვერცხსა დებს... მ ა ს ქ უ ა ლ ი ქოთომი — ქათამი, რომელიც კვერცხსა დებს...

სქვ-ს ძირეული -**ვ** ეკარგება **უ**-ს წინ.
ამავე ძირისაა ს ქ ი რ-ი (იხ.), ს ქ უ ა[1] (იხ.) — შვილი.

---

[1] ს ქ უ ა-ს უკავშირებს ს ქ უ ა ლ ა-ს ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე (მეგრ. გრ., ლექსიკ., გვ. 321).

სქვ- ძირი კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. **შევ**- ძირისა (მან შვა, შენ ჰშევ, მე ვშევ...).

მნიშვნელობის მხრივ სხვაობაა ამ ძირებს შორის: ზანურში იგი (**სქვ**-) აღნიშნავს „კვერცხის დადებას“, ქართულში — „შობას“ (ვშევ „ადამიანის დაბადებაზე“ ითქმის).

107. ჭან. **სქუდ**- ‖ **სქიდ**- (‖ **სკუ/იდ**-) დარჩენა, რჩენა, ცხოვრება, оставаться (оставить), жить, кормить

მეგრ. **სქიდ**- დარჩენა (მორჩენა), оставаться, оставить, вылечить, вылечиться

ქართ. **შთ**- оставаться

სვან. ოთ-**სედ**-ნი „ „

ქომოჯი დოლურუ, შილა დოსქუდუ ‖ 336_{25} ქმარი მოკვდა, ქვრივი დარჩა... სუმ-ოთხო ალთუნი ქოდოსქუდუ ‖ $331_{31,32}$ სამი-ოთხი ოქრო დარჩა... ოხორჯა ხვალა ქოდოსქიდუ კარავის ‖ 258_{6} ქალი მარტო დარჩა გემზე... მთუთი აწი-თი უმუთელი ქოდოსქიდუ | 433_{17} დათვი ახლაც უარაფროდ („ურამეოდ“) დარჩა... გელაგიხთი, გელაგიხთი, მუთუ ვარ დოსქიდუ | 410_{34} დაგიკელი, დაგიკელი, არაფერი დარჩა... ჰუს კონქშეფე გალე ქოდოსქუდეს ‖ 325_{17} ახლა მეზობლები გარეთ დარჩნენ... „ბაბა სქანიშე მუ დოგოსქუდუ?“ „ცარ საღანი დომოსქუდუ!“ ‖ 361_{24} „მამაშენისაგან რა დაგრჩა?“ „ერთი თეფში დამრჩა!“... არ ქუნცხი ვა დუსქიდუ უგორუ | 456_{18} ერთი ჩირგვი არ დაურჩა დაუძებნელი... ოშკომუ, მოსკუდუ, ხოლო ეზდუ, ‖ 330_{30} შეჭამა, [რაც] დარჩა, კიდევ აიღო... მოსკუდუ მუში-თი კალიდორეფეს ქოგ/ჯევობი ‖ 339_{18} მისი ნარჩენიც („დარჩა მისიც“) დერეფნებში გავკიდე... ბაშლუღი... ქოდომოსკუდუ, გომოჭონდრუ ‖ 345_{24} ბაშლაყი... დამრჩა, დამავიწყდა... ჯამუში დომოსქიდუ ‖ 294_{3} კამეჩი დამრჩა... მა-ნა მომოსკუდუ ჯჲარი, ჰაჲ ებზდი... ‖ 330_{27} მე რაც მომრჩა საჭმელი, აქ ავიღე... ჭუტა დოსქიდუ, ომჭკომეს ჯოღოეფექ ‖ 293_{27} ცოტა დააკლდა („დარჩა“), [კინაღამ] შემჭამეს ძაღლებმა... ემ ვახტი'ჭკთულე ბერე დო ბაბა-მუში... რახატ-რახატი სქიდეს | 427_{14} შვილმა და მამამისმა იმის შემდეგ მოსვენებით იცხოვრეს... ჰაქ ბიჩალიში დო ბერეფე ჰეშო ბოსქედინი ‖ 264_{34} აქ ვიმუშავე და ბავშვები ასე დავარჩინე (ვაცხოვრე)...

მეგრ.: ქომონჯქ დოლურუ, ქვრი̄ქ ქოდოსქიდუ — ქმარი მოკვდა, ქვრივი დარჩა... ბაშლაყიქ თექ ქგდაასქიდუ — ბაშლაყი იქ დარჩა (მას)... ლეხიქ დოსქიდუ — ავადმყოფი მორჩა („დარჩა“)... სქუა დი-

დას ოსქილიდუანს — შვილი დედას არჩენს... დოხთური ლეხის ოსქილიდუანს — ექიმი ავადმყოფს არჩენს (კურნავს)... დოხთურქ დაასქილიდუ ლეხი — ექიმმა ავადმყოფი მოარჩინა... ათე კოჩი მუთუნს ვა მაასქიდუ(ნ) — ეს კაცი ვერაფერს გაიმეტებს (შეელევა)... სქუა მუმას ეკə̄სქიდუ(ნ) — შვილი მამას დაურჩება (მის შემდეგ, „უკან“ დარჩება)...

ძვ. ქართ.: დაშთა — დარჩა... ნაშთი — ნარჩენი... ავადმყოფი მორჩა (ავადმყოფს ექიმი არჩენს)... შდრ. სადილი მორჩა — სადილი გათავდა — აღმ. საქართველოში!.. პირველს შემთხვევაში „მორჩა“ ნიშნავს „კიდევ არის, დარჩა“, მეორე გამოთქმაში („სადილი მორჩა“) რისამე დარჩენის საკითხი უარყოფითად წყდება...

ძირითადი მნიშვნელობა ზანურშიაც და ქართულშიაც ერთია: **რჩენა** (|| **რჩომა**): დარჩენა, მორჩენა...

აგებულების მიხედვით ყურადღებას იქცევს შემდეგი.

ჭანურში ხან -**ქ**- გვაქვს, ხან **კ**- (ს**ქ**უდ- || ს**კ**უდ-); პირველადია **ქ**, მას ენაცვლება **კ**. შემდეგ: ხან -**უ**- ხმოვანია (ათინურში, ვიწურში, არქაბულში), ხან -**ი**- ხმოვანი (ხოფურში და არა იშვიათად, არქაბულშიც!); ამათგან ამოსავალია -**უ**- (სქ**უ**დ-), მისგანაა მიღებული -**ი**- (სქ**ი**დ-)...

-**ი**- აქვს მეგრულსაც (ვარიანტით **გ**: სქიდ- || სქგდ-). ამგვარად, **სქუდ**- არის ამჟამად ძირითადი სახე ამ ძირისა ჭანურისა და მეგრულისათვის.

ამის შესაბამისი ქართულში უნდა ყოფილიყო -**უ**- ანდა -**ა**, რაკი სხვა ბევრი მაგალითია იმისა, რომ ჭანური **უ** ← **ო**.

რომ ქართულში სწორედ **ა**- უნდა ყოფილიყო, ამას მოწმობს სვან. -**ე**: **სედ**-. ესე იგი, ზანურში გვქონდა **სქოდ**-, ქართულში **შად**- ← **სად**-; ხმოვნის დაკარგვის შემდეგ -**დ** იქცა -**თ**-დ (**შად** → **შდ** → **შთ**) **შ**-სთან ასიმილაციის შედეგად.

რას მოასწავებს სვან. **სედ**-ის თავკიდური **ს**-? ალბათ, იმას, რომ ამ ძირს ქართველურ ენებში (ქართულში, ზანურში და სვანურის ქართველურ ფენში) **ს**- ჰქონდა: ქართ. **შად**- ← **სად**-...

ეს **ს**- შეინარჩუნეს ჭანურმა და მეგრულმა, განავითარეს რა ამ **ს**-ს შემდეგ -**ქ**; ქართულში **ს**- იცვალა **შ**-დ, ხოლო სვანურში შეგვენახა **ს**-:

ქართ. **სად**- → **შად**- → **შთ**-
ზან. **სად**- → **სქოდ**- → **სქუდ**-
სვან. **სედ**- . . . . **სედ**-.

ეს უკანასკნელი სამი: **შთ**-, **სქუდ**-, **სედ**- რეალურია ამჟამადაც.

ამ საკითხის შესახებ იხ. შესავალი, გვ. 27—29.

შთ- ← **შდ**-ს შესახებ იხ. ვ. თოფურია, ფონეტ. დაკვირვ. II, გვ. 14 (303).

108. ჭან. **სქურ-** ‖ **სქირ-**:	მე-**სქურ**-უ	შრობა, ქრობა, сохнуть, гаснуть
მეგრ. **სქირ-**:	დო-**სქირ**-უ	შრობა, сохнуть
ქართ. **შრ-**:	და-**შრ**-ა	„

ლამბა მესქურუნ II 245_{34} ლამპა ქრება... დერე მესქურუ! ქომეჲოვთა!“ II 364_{31} „ხევი დაშრა! გადავალ!“... მჟუა დო კალაში ქაგამათხეს დო ღალი მთელი დოსქირინეს I 462_{15} მზე და ქარი გამოვიდენ და მდინარე სულ დააშრეს... „...კალაშიქ დო მჟუაქ სინ დოგოსქირინაფს“-ჲა I 462_{12} „ქარი და მზე შენ დაგაშრობსო“... გჲოლი დო ხცაფერი ტიბაფე დოვოსქირინათ! I 494_{24} გუბეები და დამპალი ტბები დავაშროთ!.. კოჩეფე ქუკუიბღეს დო დაჩხირი ქანოსქირინეს I 475_{9} კაცები შეგროვდენ და ცეცხლი დააქრეს... ფუჯიქ მჟა ქანისქირაფს I 508_{20} ძროხას რძე გაუშრება („რძეს გაიშრობს“)...

მეგრ.: შოლირი ტანისამოსის ოსქირუანს — სველ ტანისამოსს აშრობს... ჭვიმას ნანახვა ვასქირუ (ნ) — წვიმაში სარეცხი არ შრება... გოლოფას წყურგილექ დოსქირუ — გვალვაში წყარო დაშრა... საათი გეჲოსქირუ̄ — საათი აართვა (მოულოდნელად)...

ჭანურში **სქურ-** → **სქირ-**; ეს უკანასკნელი გვაქვს მეგრულშიც. ზანურის ჩვენებით, ქართულშიც უნდა ყოფილიყო ხმოვანი **შ-** და **რ**-ს შორის; მისი დადასტურება არ ხერხდება არც დიალექტებში, არც ძვ. ქართულში; მოსალოდნელი იყო **-ა-** (შეიძლებოდა ყოფილიყო **ე**-ც).

ქართ. **შ-** და ზანურ **სქ**-ს შესახებ იხ. შესავალი, გვ. 27—29.

მნიშვნელობის მხრივ **შრ-** ‖ **სქურ-** ‖ **სქირ-** ძირი ეთრმანეთს ხვდება მთლიანად ქართულსა და მეგრულში. ჭანურიც ამათ მისდევს, მაგრამ აქ მნიშვნელობა ფართოვდება. თუ ქართულსა და მეგრულში ეს ძირი „შრობა“-ს აღნიშნავს (წყალს ეხება), ჭანურში „ქრობა“ „შრეტა“-საც ნიშნავს (ცეცხლსაც ეხება).

109. ჭან. მ-**ტ**-:	ი-მ-**ტ**-უ	გაქცევა, бежать
მეგრ. რ-**ტ**- ‖ ნ-**ტ**-:	ი-რ-**ტ**-უ ‖ ი-ნ-**ტ**-უ	„ „
ქართ. ვ-ლ-**ტ**-:	ი-ვ-ლ-**ტ**-ო	„ „

ოხორჯა გამაცხონტუ დო ი მ ტ უ I 400_8 ცოლი გამოხტა და გაიქცა... მკიაფუფე ი მ ტ ე ს I 403_8 ტურები გაიქცნენ... მონჭვა გიათხოზენ, ...ქური ი მ ტ ე ნ I 542_{30} კრუხი გამოუდგება, ...ქორი გაიქცევა... დივი მღორინერი-მღორინერი ი მ ტ ე ნ II 277_{21} მდევი ყვირილ-ყვირილით გარბის... ე-დო კადიქ ო მ ტ ი ნ უ იაჰუდი II 249_{32} ჰო-და ყადმა გააქცია ებრაელი... ექ-თი გეჩეს, ო მ ტ ი ნ ე ს II 279_{26} იქაც სცემეს, გააქციეს... ალის-თი ომტინუ უნტუ, ამმა ჰუალიში მონკათენ ვა ა მ ტ ი ნ უ I 469_5 ალის გაქცევა უნდოდა, მაგრამ ტომრის სიმძიმის გამო ვერ გაიქცა... წკარი გებჩამ დო ვარ ა მ ტ ი ნ ე ნ II 317_{20} წყალს დავასხამ და ვერ გაიქცევა...

მეგრ.: ტურაქ ი რ ტ უ — ტურა გაიქცა... ჯოღორქ ტურა ო რ ტ ი ნ უ (‖ ო ნ ტ ი ნ უ) — ძაღლმა ტურა გააქცია... ზისხირი მ ი ი რ ტ ი ნ უ — სისხლი მოიდინა... ჩხვინს ზისხირი მ უ უ რ ტ ი ნ უ — ცხვირში სისხლი ადინა...

ჭანურსა და მეგრულში ძირეული **ტ-** უნდა იყოს; **მ**-ცა და **რ-** ‖ **ნ**-ც ძირეული არ ჩანს.

ქართული შესატყვისი ზმნაა ძვ. ქართულის — „ივლტოდა" — „ევლტოდა", — რომელთაგან პირველი აღნიშნავს „გარბოდა"-ს და მეორე „გაურბოდა"-ს (მეგრ. „ირტებუდუ", „ერტებუდუ"); ახ. ქართულში იხმარება ამ ფუძისა „ლტოლვა" და „ლტოლვილი" ; უკანასკნელის მნიშვნელობა სწორად ესმით ხოლმე : „ლტოლვილი" — „გამოქცეული" (беженец), „ლტოლვა" კი ჩვეულებრივ „მისწრაფების" მნიშვნელობით ხმარობენ, რაც, რა თქმა უნდა, შეცდომაა (იხ. ნ. ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი ს „სული ობოლი": „მას ე ლ ტ ვ ი ა ნ სიამენი სოფლისა"—„მას გ ა უ რ ბ ი ა ნ ამქვეყნიური სიამენი"...).

„ლტოლვასა" და „ოტებას" ერთი და იგივე ძირი უნდა ჰქონდეს; ესაა **-ტ-**: ა ო ტ ა — გააქცია, მ ე ო ტ ი — გაქცეული, ვინც გარბის.

ძვ. ქართ. ს ი - ვ ლ ტ ო ლ ა-ში **ტ**-ს წინ უძღვის **ვლ-**; ო ტ ე ბ ა-ში **ტ**-ს წინ **ო-** გვაქვს. ამათი საკითხი გასარკვევია.

110. ჭან. **ტ-ალ-** ტოვება, оставить, покинуть
მეგრ. **ტ-ალ-** ‖ **ტ-ევ-** „ „ „
ქართ. **ტ-ევ-** „ „

ხარმანი-ნა ტახან, სერ ექ ქ ო დ ი ტ ა ლ ე ფ ა ნ I 420_{17} სიმინდს რომ მოტეხენ, ღამე იქ დატოვებენ... გიშერა დონჭვალეს დო ბოჩოლას ჰიტა მჟა ქ ო დ უ ტ ა ლ ე ს I 485_{15} გიშერა მოწველეს და ბოჩოლას ცოტა რძე დაუტოვეს... ჰენთეფე(!) ბულდუჯინის ათმაჯანა ნ უ ტ ა ლ ე მ ტ ე ს, „მა-თი

ქ ო მ ე ბ უ ტ ა ლ ა“-და დო ნ უ ტ ა ლ უ II 253_{27} ისინი მწყერზე რომ მიმინოს მიუშვებდენ („მიუტევებდენ“) „მეც მივუშვაო“ და მიუშვა („მიუტივა“)...

მეგრ.: ცუდეს ქ ო დ ი ტ უ̄ — შინ დატოვა.. ჭარუა ქ ი მ ი ო ტ უ̄ — წერა მიატოვა... ფარა გ ი̄ ტ უ̄ — ფული შეირჩინა („თავისთვის დატოვა“)... ფარა ქ გ დ უ ტ უ̄ — ფული დაუტოვა... მინდორიშა გ უ̄ ტ უ̄ — მინდორში გაუშვა („გაუტევა“)... შური გ უ̄ ტ უ̄ — „სული განუტევა“ (ე. ი. გაუშვა)... ღურას გ ი ნ ა ტ უ̄ — სიკვდილს გადაარჩინა...

აქ ყველგან **ტ-ევ-** ფუძეა გამოყენებული: ცუდეს ქ ო დ ი ვ ტ ე̄ (← ქოდივ-ტ ე ვ ე); ხმოვანთა შორის **ვ**-ს ამოვარდნის შემდეგ ვღებულობთ გრძელ **ე**-ს, რომელიც მეგრულის საერთო თვისებისდა კვალად ყოველთვის არ გამოირჩევა ჩვეულებრივი **ე**-საგან.

ტევ- ფუძის გარდა მეგრულში იმხმარება **ტალ**-იც: „სი ქოული, მა დ ო მ ი ტ ა ლ ე ნ ქ ო? სქანი ოხვენს მა გ ე მ ი ტ ა ლ ე ნ ქ ო? ჭოფილი ვორექ, თოკილი ვორექ, ვა გომიტალენქო“ (ცნობილი ძველი მეგრული სიმღერიდან: იხ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, მეგრ. გრამ., ქრესტ., გვ. 142) — „შენ მიდიხარ [და] მე მტოვებ? შენს საჯდომ ადგილას მე დამტოვებ? დაჭერილი ვარ, გათოკილი ვარ — არ გამიშვებ („არ გამიტევებ“)?... შდრ. აქ ხმარებული: დ ო მ ი **ტ ა ლ** ე ნ ქ და ჩვეულებრივად ხმარებული დ ო - მ ი ტ ე̄ ნ ქ, გ ე მ ი **ტ ა ლ** ე ნ ქ და — გ ე მ ი ტ ე̄ ნ ქ, გ ო მ ი **ტ ა ლ** ე ნ ქ და გ ო მ ი ტ ე̄ ნ ქ!

ამგვარად, ჭანურში ფუძე ამ ზმნისა არის **ტალ-**, ქართულში — **ტევ-**, მეგრულში — ორივე: **ტალ-** და **ტევ-** (უპირატესად **ტევ-** თანამედროვე მეგრულში).

მეგრულში ამ ზმნის ფუძე დაირთავს სხვადასხვა პრევერბს და ამისდა კვალად ვიღებთ ამ ფუძის მრავალგვარს გამოყენებას; ამ მხრივ მეგრულს შეიძლება მხოლოდ ძველი ქართული შევუპირისპიროთ (მაგ.: გ უ̄ ტ უ — გაუშვა, ძვ. ქართ. გ ა ნ უ ტ ე ვ ა...); რადგანაც რთული პრევერბებით მეგრული უფრო მდიდარია, ვინემ ქართული, ამიტომ ამ ფუძის გამოყენებაში მეგრული ქართულსაც წააჭარბებს.

ჭანურში ამ ფუძის გამოყენება შედარებით შეზღუდულია. ძირითადი მნიშვნელობა ქართულშიც, ჭანურშიც და მეგრულშიც ერთნაირია.

ტ-ევ- ‖ **ტ-ალ-** ფუძეებში ძირეულია **ტ-**.

111. ჭან. **ტალახ**-:	დი-**ტალახ**-უ	ტალახში ამოსვრა, выпачкаться в грязи
მეგრ. —		
ქართ. **ტალახ**-:	და-**ტალახ**-იან-და	

ხენდეკის... ქოდილიჯინუ დო დიტალახუ I 453_{11} თხრილში... ჩაწვა და ტალახში ამოისვარა...

დი-ტალახ-უ ნაწარმოებია სახელისაგან **ტალახ**-ი (იხ.).

მეგრულში არც სახელი ტალახ-ი გვაქვს და არც მისგან ნაწარმოები ზმნა.

112. ჭან. **ტახ-** — ტეხა, ломать
მეგრ. **ტახ-** — „ „
ქართ. **ტეხ-** — „

მამუდიქ ყონა დოტახუ I 434_{27} მამუდმა სიმინდი მოტეხა („ყანა მოტეხა“)... გემი დოტახუ II 364_{8} გემი დაამტვრია („დატეხა“)... გვერდიქ კუზი მეტახუ II 302_{5} ნახევარმა კოვზი გატეხა... ომგარინუ ქეტახეს I 510_{29} ტირილი ატეხეს... ტოφელი ასთოლუ დო მგეის კუჩხე ქანოტახუ I 457_{2} თოფი ესროლა და მგელს ფეხი მოტეხა... ჩქინ ხურმა პტახუფთ; ბაშქა ჲეეფეს ვატახუფან... შათხუფან I $536_{13,14}$ ჩვენ ხურმას ვტეხთ; სხვაგან ხურმას არ ტეხენ... „ფერთხავენ“...

მეგრ.: ჭირქა გოტახუ — ჭიქა გატეხა... სიმინდი დოტახუ — სიმინდი მოტეხა... გერს კუჩხი ქიმიოტახუ — მგელს ფეხი მოტეხა... ჩხუბი გე̄ტახუ — ჩხუბი ატეხა (წამოიწყო)...

ქართ. **ტეხ-** ძირს ფონეტიკურად სავსებით შეესატყვისება ჭანური და მეგრული **ტახ-**. ძირითადი მნიშვნელობაც ერთია.

ტეხა-ს ვნებითი ასეთ შეფარდებას იძლევა:

112 a. ჭან. **ტროხ-**|| **ტრუხ-** || **ტუხ-** — ტყდომა, ломаться
მეგრ. **ტრიხ-** || **ტირხ-** — „ „
ქართ. **ტყ-დ-** ← **ტხ-დ-** — „

ჩანაღი დოტუხუ I 471_{11} ჯამი გატყდა... კარავი-თი დოტუხუ I 501_{6} გემიც დაიმტვრა... ომგარინუ ქეტრუხუ I 510_{20} ტირილი ატყდა... ჭიტა წკაითე დოშოლაფან — ვატრუხას-ჲა დო... I 534_{19} ცოტა წყლით დაასველებენ — არ დაიმტვრესო და... დიდო ჩიჩქუ ტუ დო კუზი მეტრუხუ II 302_{9} ძალიან რბილი („ჩვილი“) იყო და კოვზი გატყდა... კარვანი ინგრინუ, გოტრუხუ II 286_{27} სკა დაგორდა, გატყდა...

ჭანურში ვნებითის ერთ-ერთი მაწარმოებელი არის **-უ-** სუფიქსი (ტუბ-**უ**-ნ—თბება); ეს **-უ** არის გამოყენებული აქ; ოღონდ განსხვავება იმაშია, რომ ტ უ ბ - უ - ნ „პირველადია“, გარდამავალი „ო ტ უ ბ ი ნ - ა მ -ს“ ნაწარმოები; აქ კი პირუკუ გამოდის: ამოსავალია გარდამავალი **ტახ-**, ვნებითი **ტრუხ-** ‖ **ტუხ-** კი ნაწარმოებია.

გაუგებარია ოღონდ, რა როლს ასრულებს **-რ-**, რა წარმომავლობისაა ის; უ-**რ**-აეო ფორმაა („დოტუხუ“) ამოსავალი თუ **რ**-აეიანი...

რაც შეეხება ხმოვნების მონაცვლეობას ისევე, როგორც სხვა ანალოგიურ შემთხვევებში **ო → უ → ი**.

ქართულ ტ ყ დ ა-ში ვნებითობას **-დ-** აწარმოებს, უფრო ზუსტად -ედ-: **ტეხ-ედ**-ა → **ტხ**-დ-ა... **ტხ-** კომპლექსი, როგორც უჩვეულო ქართულისათვის, იცვლება ბუნებრივი **ტყ-** კომპლექსით (ტ ყ დ ა-ს ახსნა იხ. ა შ ა ნ ი ძ ე ს თ ა ნ: „ქართული გრამატიკა I. მორფოლოგია“, გვ. 11).

113. ჭან. **ტკ-**: აწმ. გო-**ტკ**-უ-ნ შემორტყმა, опоясывать
მეგრ. **ტყ-**: გო-რ-**ტყ**-უ-(ნ) „ „
ქართ. **ტყ-**: ა-რ-**ტყ**-ი-ა
„

შქას-ნა გ ო ტ კ უ ნ — თორი ენ I 529_{22} წელზე რომ არტყია, — „თორია“...

ძირი **ტყ-** მოცემულია ქართულსა და მეგრულში, ჭანურში სათანადო ფონეტიკური წესების (იხ. ჭან. გრ. ანალ., § 6, გ., გვ. 17) თანახმად **ტყ** → **ტკ**...

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

114. ჭან. **ტკვაც-** გასკდომა, აფეთქება, разорваться, взорваться
მეგრ. **ტყვაც-** მეხის გავარდნა, удар молнии
ქართ. **ტკაც-** ტკაცანი, трещать
სვან. ლი-**ტყც-ან**-ე ცემა, бить

ჭოლოში კაკალი ტ კ ვ ა ც უ II 310_{2} ჭყინტი სიმინდის მარცვალმა ტკაცანი გაადინა [ცეცხლზე წვისას]... ეგერ ია თოზი დაჩხირის გოშალასნა, ტ კ ვ ა ც უ ნ დო კოჩი დიჭვენ I 452_{5} თუ ის მტვერი (თოფის წამალი) ცეცხლში ჩავარდა, იფეთქებს და კაცი დაიწვის... ჩიჩქუ ქვა რენ, დაჩხირის ვა ტ კ ვ ა ც უ ნ — რბილი ქვაა, ცეცხლში არ გასკდება... ქორბა მ ი ტ კ ვ ა ც უ ნ-ჲა II $279_{8,9}$ მუცელი მისკდებაო... ფიცარი... მ ა ტ კ ვ ა ც ე ნ, სერსი გამულუნ II 308_{27} ფიცარი... ეცემა, ხმას გამოსცემს... თიკანის ნ ა ტ კ ვ ა ც უ I 454_{1} თიკანს ეცა... ნანა მუშის უწუ-ქი „ნანა, მა გუი

მიტკვაცუ“-ჲა I 499_1 თავის დედას უთხრა, რომ „დედა, მე გული გამისკდა“-ო...

„გასკდა“, „აფეთქდა“ („ეცა“) — ასეთია ამ ზმნის ძირითადი მნიშვნლობა. მეგრულში ხმარებული: ტყვაცუნს, გოტყვაცუ — მეხი ვარდება, მეხი გავარდა — იმავე ფუძეს **-ტყვაც-** უნდა შეიცავდეს (ჭანურში **ტყ-** → **ტკ-**... კანონზომიერად)...

ქართულში ამ ძირს უახლოვდება ტკაცან-ი, მაგრამ თუ ეს ასეა, აუხსნელი რჩება, რატომ არ არის **ტყაცან**-? **ტყ-** კომპლექსი ხომ ქართულისთვის ბუნებრივია! შეიძლებოდა გვეფიქრა: ეს ფუძე ხმის მიმბაძველობითია (და ამიტომ ქართულში შეიძლება **ტკაც-** ყოფილიყო)... მაგრამ მაშინ შედარების საკითხი იხსნება.

მერე: ტკაცან-ში **ვ-** გვაკლია; ესეც აძნელებს **ტკაც**-ან-ისა და ტყვაც-ის გაიგივებას...

სვან. **ლი-ტყც-ე**-ში — „ცემა“ ეგევე ტყვაც- ძირი უნდა გვქონდეს.

115. ჭან. **ტკ-ობ-** — დამალვა, მიპარება, скрываться, подкрадываться

მეგრ. **ტყ-ობ-** — „ „

ქართ. **ტყ-ე** — лес

„მა სქანი არაბაში თუდე დოპტკობუ!“... მთუთი არაბაში თუდე დოტკობინუ I 433_{39}, 434_1 „მე შენი ურმის ქვეშ დავიმალები“... დათვი ურმის ქვეშ დამალა... ბიჭი-თი კალათიშე ქეშკახთუ, დონტობუ II 359_{16} ბიჭიც კალათიდან ამოვიდა, დაიმალა... ექ დოტკობუ... დაღის I 423_9 იქ დაიმალა... ტყეში... მამულის-თი უტკობუნ-ჲა! I 415_{17} მამალსაც კი ემალებაო... ნოტკობუ, ნოტკობუ, ბეეფეში ჲანიშა ქომეხთუ... I 455_{13} მიეპარა, მიეპარა, ბავშვებთან ახლოს მივიდა... ჯას მუკუტკობუტუ I 484_4 ხის უკან იმალებოდა...

მეგრ.: თუნთიქ ურემიშ თუდო დი̄ტყობუ — დათვი ურმის ქვეშ დაიმალა... თუნთი და̄ტყობინუ — დათვი დამალა... თუნთის ქიმიოტყობუ — დათვს მიეპარა... ჯას მიკოტყობუდუ — ხის უკან იმალებოდა...

ჭანური და მეგრული ერთმანეთს მიჰყვება: ფუძის აგებულებაცა (**ტკ**-ს შესახებ იხ. ჭან. გრამ., ანალ., § 6 გ, გვ. 17) და მნიშვნელობაც ერთნაირია...

ქართულში შესაბამისი ძირის მქონე ზმნა არა გვაქვს, მაგრამ შეიძლე-

ბა მივუთითოთ იმ სახელზე, რომელიც ჭან. და მეგრ. ზემოხსენებული ზმნის ძირს წარმოადგენს: ესაა **ტყ**-ე... ტ ყ ო ბ ე ნ ‖ ტ კ ო ბ ე ნ ნიშნავს ტ ყ ე შ ი ა; აქედან: იმალება... (მერე ეპარება)...

116. ჭან.	მ-**ტკ**-ორ-:	დიმ-**ტკ-ორ**-უ	გაველურება, одичать
მეგრ.	**ტყ**-არ-:	გჷ-**ტყ-არ**-უ	„ „
ქართ.	**ტყ**-ე	—	лес

ემუში უკულე დ ი მ ტ კ ო რ უ II 307_2 ამის შემდეგ. (იქით) გველურ-და („გატყიურდა“)...

მეგრ.: ღეჯქ გ ჷ ტ ყ ა რ უ — ღორი გაველურდა („გატყიურდა“, შინა-ური იყო და გარეთ დარჩენილი, გაველურდა).

ფუძე ამ ზმნისა არის: ჭანურში მ-**ტკ-ორ**-, რაიც „ტყიურს“, „ველურს“ ნიშნავს, მეგრულში — **ტყ-არ**-; იმავე მნივშნელობისაა.

ამრიგად, ეს ზმნა ნასახელარია (იხ. **მ-ტკ-ორ**-ი)...

117. ჭან.	**ტკოჩ**-	გადაგდება, სროლა, бросить, кинуть, стрелять
მეგრ.	—	
ქართ.	**ტყორც**-	бросить, кинуть

ხინჯიშე მ ე ტ კ ო ჩ უ II 273_{17} ხიდიდან გადაისროლა („გატყორცნა“)... მ ე ტ კ ო ჩ უ II 286_{31} გადააგდო... მა ჲებზდი დო ბ ო ტ კ ო ჩ ი II 347_2 მე ავიღე და გადავაგდე... ართელ დოპილი; ა’ჩქვა ქ ო ბ ო ტ კ ო ჩ ი — ა’ჩქვა დოპილი II 314_{16} ერთი მოვკალი; ერთი კიდევ ვესროლე — ერთი კიდევ მოვკალი... კოლის აწი ტოფელი ნოღირამან, ვა ა ტ კ ო ჩ ე ნ ა ნ, კო-ლი იმტენ! II 261_{33} კალიას ახლა თოფს დაუმიზნებენ, ვერ ესვრიან, კალია გადახტება („გარბის“)... ვა მ ე მ ტ კ ო ჩ ა..., გჲელინი ჩქიმი II 370_{15} არ მი-მატოვო, ...ჩემო რძალო!.. ვიტოხუთ ფარა ნ უ ტ კ ო ჩ უ I 411_{21} თხუთმე-ტი „ფული“ გადაუგდო...

მეგრულში ეს ძირი არა ჩანს.

ქართულში ხმარებული „ტყორცნა“ იმავე მნიშვნელობისაა: ქვა გასტყორცნა, ისარი გასტყორცნა[1]... ს ა ბ ა ს განმარტებით „ტყორცა“ — „შორს გასროლა“...

---

[1] მაგრამ ქართულად არ ითქმის „თოფი გასტყორცნა“-ო, ჭანურად კი — ათინურად და ვიწურ-არქაბულად — მხოლოდ ასე ითქმის, ხოფელები ამბობენ „ისთოლუ“-ო (იხ.).

ქართ. „ტყორც-“ **-რ**-ს დაკარგვით წარმოდგენილია ჭან. ტკოჩ-ში... **ტყ** → **ტკ** ცნობილი წესია; ათინურში ტკ → ტ: ტკოჩ- → ტოჩ-: ოტოჩუ — გადაისროლა...

აწმყოს ფუძე ამ ზმნას განსხვავებული აქვს: მე-ტკომერ-ს — აგდებს...

118. ჭან. ნ-**ტ-რ**- — დატევა, поместиться
მეგრ. **ტ-ირ**- — „ „
ქართ. **ტ-ევ**- — „

ინტრენ-ი ექ? I 502$_2$ ეტევა იქ?...

მეგრ.: დჷნტირენო თექ? — დაეტევა იქ?.. თექ ქიდინტირი! — იქ დაეტიე!..

ძირეული მხოლოდ **ტ**- ჩანს; **-ირ**- მეგრულისა მაწარმოებელი აფიქსი უნდა იყოს ისევე, როგორც **-ევ**- ქართულში.

119. ჭან. **ტუბ**- ‖ **ტიბ**- — თბობა, греть, греться
მეგრ. **ტიბ**- — „ „ „
ქართ. **ტფ**- (ძვ. ქართ.). — „ „
სვან. **-ტებ**-: ლი-**ტბ**-იდ-ე — „ „ „

...წკაი-თი დოტუბუნ II 298$_{25,26}$ წყალიც გათბება... წკარი-თი დოტიბუ I 511$_{5,6}$ წყალიც გათბა... დაჩხუი დუგზეს დო კაი დოტუბინეს II 274$_{26}$ ცეცხლი შეუნთეს და კარგად გაათბეს... დაჩხურის ბოტუბინამ დო ლუქუნა ბიქომ II 317$_{12}$ ცეცხლზე ვათბობ და სანთელს „გავაკეთებ“...

მეგრ.: წყარქ გოტიბუ — წყალი გათბა... წყარი გჷტიბუ — წყალი გაათბო... თის ღორონთი უტიბუ (ნ) — მას ღმერთი სწყალობს...

ჭანურში ამ ზმნის ძირი ორი სახითაა მოცემული: **ტუბ**- ‖ **ტიბ**-; უკანასკნელი მიღებულია პირველისაგან; **ტიბ**- ხოფურს ახასიათებს, **ტუბ**- ვიწურ-არქაბულსა და ათინურს; **ტიბ**- გვაქვს მეგრულში...

ჭანური **ტუბ**- გვავარაუდებინებს ქართულისათვის **ტაბ**-ს. ამას ადასტურებს სვან. **ტუბ**- (ქართ. **-ა**- — სვან. **-ე**-).

ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვისას **ტაბ**-ს დაუკარგავს **ა**-; უნდა მიგვეღო **ტბ**-; აქედან ასიმილაციით(!) მივიღეთ **ტფ**- (ძვ. ქართულში გვქონდა **ტფ**-ილ-ი, გან-**ტფ**-ა...).

საინტერესოა ანალოგიური ძირის არსებობა ინდოევროპულ ენებში: იხ. **ტუბუ || ტიბუ**.

საფიქრებელია, რომ ჯერ კიდევ მცირე აზიაში ურთიერთობამ გან-საზღრა ეს შეხვედრა.

120. ჭან. **ტუც**-ან- გაცხელება, разогреть, сделать горячим
მეგრ. **ტუც**- გაპუტვა (ღორისა) опалить
ქართ. —

წკაი... ჭურკის დოლობით ე-დო დაჩხირის ქონოკიდით დო დიტუცანას I 510_{36} წყალი... ქვაბში ჩაასხით და ცეცხლზე ჩამოკიდეთ და გაცხელდეს...

მეგრ.: ტუცა წყარი — მდუღარე, მეტად ცხელი წყალი... ღეჯი გოტუცუ — ღორი გაპუტა... ხე დუღას ქოტუცუ — ხელი მდუღარეში ტუცა...

ეს ზმნა ჭანურში ნასახელარია; იწარმოება სახელისაგან **ტუც**-ა...

121. ჭან. **ფათხ**- ფერთხვა, ბერტყვა, трусить, выколачивать
მეგრ. **ფართხ**- „ „ „ წმენდა, чистить
ქართ. **ფერთხ**- трусить, выколачивать

ბადიქ-თი ოფათხუს ქოგოჭკუ; ფათხუ, ფათხუ-ში, სუზგის კუნ-დი ქოგიბღუ... I 419_{17} მოხუცმა გაბერტყვა („ფერთხვა“) იწყო... რომ ბერტყა, ბერტყა, საწურზე განავალი დაცვივდა... ხჩინიქ-თი ოფათხუს ქოგოჭკუ. ფათხუ, ფათხუ, ლირათე გობი იიფშუ I 419_{20} დედაბერიც შეუდგა ბერტყვას... ფერთხა, ფერთხა, ლირებით გობი აივსო... ქაეფა-თხუფან (საჯი ქაეფათხუფან). დოლოხე მჭვეი მჭკიდი იყვენ... I 520_{8} „აფერთხავენ“ (თუნუქს აფერთხავენ), შიგნით გამომცხვარი მჭადი იქნება...

მეგრ.: წოლა გეგილაფართხუ — მჭვარტლი ჩამოფერთხა... ტომარე გოფართხუ — ტომარა გაბერტყა...

ფათხ- შეესატყვისება ქართ. **ფერთხ**-ს; ჭანურში **-რ-** გვაკლია, რომე-ლიც შეუნახავს მეგრულს.

მნიშვნელობა — „ფერთხვა“, „ბერტყვა“ — ერთნაირია...

122. ჭან. **ფათქ**-ალ- ცემა მაჯისა, биение пульса, пульсировать
მეგრ. **ფართქ**-ალ- ფართხალი, трепетать
ქართ. **ფეთქ**- пульсировать, вспыхивать

მ ი - ფ ა რ თ ქ ა ლ - ა მ ს (ვიწ.) — მაჯა მიცემს... ფ ა თ ქ ა ლ ს (იგივე, არქაბ.)...

მეგრ.: ჩიტის გური უ ფ ა რ თ ქ ა ლ ა ნ ს — ჩიტს გული უფართხალებს...

ამ ზმნათა ძირია ჭან. **ფათქ**- || მეგრ. **ფართქ**-; იგი უდრის ქართ. **ფეთქ**-ს (სისხლმა ი ფ ე თ ქ ა... ს ა ფ ე თ ქ ე ლ ი...).

ძირითადი მნიშვნელობა საერთოა.

123. ჭან. **ფაცხ**-ალ- ფართხალი, трепетать
მეგრ. **ფერცხ**-ალ- გორვა (ფეხებით ზევით), кувыркаться
ქართ. —

მეხთუ-ში... საღი ჩხომი ფ ა ც ხ ა ლ ა ფ ს I 409_{17} რომ მივიდა, ცოცხალი თევზი ფართხალებს...

მეგრ.: დიხას ō ფ ე რ ც ხ ე ლ უ (ნ) — მიწაზე გორავს (ფეხებით ზევით)...ლაკვიქ დიხას ქ ი დ ი ფ ე რ ც ხ ე ლ უ — ლეკვი მიწაზე გაგორდა (ზურგზე)...

ქართული შესატყვისის საკითხი ღიად რჩება.

124. ჭან. **ფინ**- გაფენა, გაშლა, разостлать
მეგრ. **ფინ**- „ „ „
ქართ. **ფენ**- || **ფინ**- „

შქვით ჩქვა ხოლო ჟინ ქ ო გ ჲ ო მ ფ ი ნ ა ფ ა ნ I 522_{37} შვიდ სხვას კიდევ ზედ დააფენენ... „თოკის ფქვერი მ ე ბ უ ფ ი ნ ი დ ო რ ე ნ"!... „თოკის ფქვერი ქ ო გ ი ფ ი ნ ე ნ-ი?" II 251_7 „თოკზე ფქვილი გაფენილი მაქვს!"... „თოკზე ფქვილის გაფენა შეიძლება?"...

მეგრ.: ნანახვა გ ო ფ ი ნ უ — სარეცხი გაფინა... ხეს უ ფ ი ნ უ ა ნ ს — ხელებს შლის... ნოხი ქ გ დ ō ფ ი ნ უ — ხალიჩა გაშალა...

მნიშვნელობა ამ ზმნისა — „გაფენა", „გაშლა" — ჭანურსაც ახასიათებს, მეგრულსაც და ქართულსაც.

რაც შეხება აგებულებას, ჭანური და მეგრული იმეორებს ქართ.

აორისტის ფუძეს: **ფინ**- (რადგანაც ამ ზმნას ფუძისეული ხმოვნის მონაცვლეობა ახასიათებს, აწმყოს ფუძეც — **ფენ**- — მოვიყვანეთ და აორისტისაც -**ფინ**-; საერთო წესის თანახმად მხოლოდ უკანასკნელი უნდა წარმოგვედგინა).

125. ჭან. **ფს**- ფსმა, мочиться
მეგრ. **ს**- „ „
ქართ. **ფს**- „

ნა-დოსქიდუ [ყურძენი], ემუს ქოგოფსეს დო მიკილეს I 415_3 რაც დარჩა [ყურძენი], იმას დააფსეს და გაიარეს...

მეგრ.: სუნს — ფსავს... ქგდოსუ — მოფსა...

ძირი ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში ერთი და იგივეა, ოღონდ მეგრულში **ფს**- კომპლექსში დაკარგულია **ფ**-: გვრჩება **ს**-.
მნიშვნელობა — იგივეა.

126. ჭან. მ-**ფულ**-: დი-მ-**ფულ**-უ დამალვა, прятать,-ся скрыть,-ся
მეგრ. **ფულ**-: დი̄-**ფულ**-უ „ „
ქართ. **ფალ**-: დაი-**ფლ**-ა увязнуть в ч.-л.

კოლი ოფუთხუ დო ჩაის დიმფულუ I 461_5 კალია აფრინდა და ბალახში დაიმალა... დერემენჯი... დიმფულუ I 330_{32} მეწისქვილე... დაიმალა...

მეგრ.: მეწისქვილექ დი̄ფულუ — მეწისქვილე დაიმალა. მეწისქვილექ დოფულუ — მეწისქვილემ დამალა... საფულჷ — საფლავი...

ქართული შესაბამისი ძირი **ფალ**- (დაჰფალ შენ ის) კარგავს **ა**-ს მომდევნო სუფიქსისეული ხმოვნის ზეგავლენით (დაფლა... საფლ-ავ-ი...).
ჭანურსა და მეგრულში **ფალ**-ის შესაბამისად უნდა გვქონოდა **ფოლ**-, რომელმაც **ფულ**-ის სახე მიიღო (**ო** → **უ** **ფ**-ს შემდეგ).
ჭანურში განვითარებულია თავკიდური **მ**- (**მ-ფულ**-).
ეს ძირი ჭანურსა და მეგრულში ნიშნავს „დამალვას“ (ნ. მარის ჩვენებით ათინასა და ვიწეში, აგრეთვე ხოფაში — „დამარხვასაც“: იხ. ჭან. გრ., გვ. 195).

ძვ. ქართულში „დაფლვა“ „დამარხვის“ მნიშვნელობით ჩვეულებრივი იყო. აქედანაა „საფლავი“, ე. ი. „სამარხი“. ამგვარად, ჭანურსა და მეგრულში ამ სიტყვის მნივშვნელობა ძველი ქართულისასთან უფრო ახლოსაა, ვინემ ახალ ქართულში სათანადო ფუძის მნიშვნელობასთან.

127.	ჭან. **ფუნ**-	დუღება, დუღილი,	кипятить, кипеть
	მეგრ. **ფუნ**-	” ”	” ”
	ქართ. **ფუვ**-	” ”	” бродить

„წკარ დომიფუნი“-ა II 313_{30} წყალი ამიდუღეო...

მეგრ.: წყარი დომიფუნე-ა — წყალი ამიდუღეო... წყარი ქə̄ფუნუ̄ — წყალი აადუღა, წყარს ოფუნუანს — წყალს ადუღებს... ონტკას ოფუნუანს — არაყს ხდის... წყარი ფუნს — წყალი დუღს... მაჭარი ფუნს — მაჭარი დუღს... ნაფუნეფი — ნადუღი (რძის პროდ.)...

ქართულში შესაბამისი ძირია ფუვ-, გა-ფუვ-ებ-ა, გა-ფუვ-და... ცომი გაფუვდა (მაგრამ: მაჭარი ადუღდა)... გაფუვებაც იგივე დუღილია: არსებითად ამ ორ პროცესს შორის სხვაობა არც არის...

ამგვარად, „ფუვება“-მ ჭანურსა და მეგრულში უფრო ფართო მნიშვნელობა მოიპოვა: ზოგადად დუღილის აღმნიშვნელი გახდა.

საინტერესოა, რომ ცომის აფუებისათვის ეს ძირი (**ფუნ**-) არ იხმარება. მეგრულად იტყვიან: გə̄დირთუ ქობალქ — „ადგა ცომი“ („პური“).

128.	ჭან. **ფურჩ**-ოლ-	ჩურჩული,	шептать
	მეგრ. **ფურცქ**-ინ ‖ **ფუცქ**-ინ	”	”
	ქართ. **ფუჩ**-უნ-		”

ოხორჯა მეხთუ დო ქიმოლი მუშის ილუფურჩოლუ I $429_{28,29}$ ცოლი მოვიდა და თავის ქმარს ჩაუჩურჩულა... მგეიქ თილქის ილუფურჩოლუ I 457_{14} მგელმა მელას ჩასჩურჩულა...

მეგრ.: ფურცქინუნს — ჩურჩულებს... გერქ მელას ელაფურცქინუ — მგელმა მელიას ჩაუჩურჩულა... გილაფურცქინუნს — ჩურჩულით დაიარება (დაიარება და ჩურჩულებს)...

შესაბამისი ძირი უნდა იყოს ქართ. ზმნაში ფუჩ-უნ-ებ-ს მოცემული. მეგრულსა და ჭანურში მას -**რ**- აქვს განვითარებული.

საინტერესოა, რომ მეგრულს -**ცქ**- მოუდის იქ, სადაც ჭანურს -**ჩ**- აქვს: ასეთი შეფარდება ქართულსა და ზანურს შორისაა მოსალოდნელი. ამგვარად, საფიქრებელია, რომ ჭანურში ი გ ი ვ ე **ფუჩ**- ძირი გვაქვს, რაც ქართულში, მეგრულმა კი ზანურში შ ე ს ა ძ ლ ო ვარიანტი შეგვინახა.

129. ჭან. **ფუჩ**- ფიცი, клясться
მეგრ. **ფუჩ**- " "
ქართ. **ფუც**- ‖ **ფიც**-

მოგვყავს ნ. მ ა რ ი ს მიხედვით; მას დასახელებული აქვს: მასდარი — ო ფ უ ჩ უ; აწმ. პირვ. პირისა: დ ო ფ უ ჩ უ მ (ვიწ.), დ ო ფ უ ჩ უ ფ (ხოფ.), აორ. დ ო ფ უ ჩ ი, დ ო ფ უ რ ჩ უ (ათინ.), მყოფ. დ ო ფ უ ჩ ა რ ე (ათ., ვიწშ.-არქ.), დ ო ფ უ ჩ ა მ ი ნ ო ნ (ხოფ.).

მეგრ.: დ ī ფ უ ჩ უ — დაიფიცა (ძვ. ქართ. „ჰფუცა“)... დ ა ა ფ უ ჩ ū — დააფიცა... ი ფ უ ჩ უ ა ნ ს — ფიცულობს... ო ფ უ ჩ უ ა ნ ს — აფიცებს... ფ უ ჩ ი — ფიცი...

ჭანურსა და მეგრულში მოცემული **ფუჩ**- ძირი კანონზომიერი შესატყვისია ძვ. ქართულის **ფუც**-ისა („ფიც“-ი მეორეული ხასიათისაა: **ფუც**- → **ფიც**-).

130. ჭან. **ფუცხ**-ოლ- ჭექა, разрывать, скрести когтями
მეგრ. **ფუცხ**-ონ- ზედაპირის ფხეკა, скрести (поверхность) когтями
ქართ. **ფუცხ**-ვ-ი(?) ‖ **ფოცხ**-ი(?) „კავეული რკინა ქვაბით ჴორცთა ამოსაღებელი“ железное приспособление с крючками для доставки мяса из котла

ექ ჲაქინის ჭუჭულეფეა ნოქოსეს ფ უ ც ხ ო ლ უ პ ტ ე ს I $485_{26,27}$ იმ მახლობლად წიწილები ნაგავს ქექდნენ...

მეგრ.: კატუ დიხას **ფუცხონუნს** — კატა მიწას „ფხაჭნის“, ბრჭყალებით ზედაპირს ფხეკს, „ფოცხავს“...

სათანადო ზმნა ქართულში შეიძლებოდა ყოფილიყო **ფოცხ**-ავ-ს, — ეს იქნებოდა **ფოცხ**-ისაგან ნაწარმოები (ნასახელარი) ზმნა (ს ა ბ ა: **ფოცხი** —

ესე არს ჴნულთ ასაოშავი თითებიანი კაბდოსავით...). მაგრამ ამას ერთი რამ აბრკოლებს: ფ ო ც ხ-ი ჭანურსა და მეგრულში **ბუცხ**-ის (იხ.) სახით წარმოგვიდგება და, საბოლოო ანგარიშში, **ბუცხ-ა**-სთან („ფრჩხილთან“) არის კავშირში (იხ. **ფოცხ**-). მართალია, შეიძლებოდა გვევარაუდებინა, რომ **ფუცხ**- პირვანდელი სახეა მისი და ის ამ ზმნაში (ფ უ ც ხ - ო ლ -) შემოგვენახა, მაგრამ მაშინ ბ უ ც ხ ა-სთან დაკავშირება გამოირიცხებოდა.

ამიტომ უფრო შესაძლებლად მიგვაჩნია ფ უ ც ხ-ოლ- ზმნასთან დაკავშირებით მოვიგონოთ ქართ. **ფუცხ**-ვ-ი; ს ა ბ ა ს განმარტებით ესაა კავებიანი რკინა ქვაბიდან ხორცის ამოსაღებად... მაგრამ აქ მაინც ისმის კითხვა: რა მიმართებაშია ეს ფ უ ც ხ ვ-ი ფ ო ც ხ-თან? ამ საკითხს ღიად ვტოვებთ და ფ უ ც ხ ვ ი ს ფ უ ც ხ - ო ლ -თან შედარებას აქ პირობით ვტოვებთ.

131. ჭან.	**ფშ**-:	ჲო-**ფშ-**უ	ავსება,	наполнить,-ся
მეგრ.	**ფშ**- ‖ შ-:	იო-**ფშ**-უ	„	„
ქართ.	**ვს**-:	აა-**ვს**-ო		„

მამუდიქ არაბა დიშქათენ ჲ ო ფ შ უ I 434_{12} მამუდმა ურემი შეშით დატვირთა („აავსო“)... საღრა ო ფ შ უ II 279_{19} გობი აავსო... საღრა ო ი ფ შ უ II 279_{15} გობი აივსო... ჲაშიღი ō ფ შ უ II 339_{35} ყუთი აივსო... ლირათე გობი ი ი ფ შ უ I 419_{21} ლირებით გობი აივსო...

მეგრ.: კალათი ი ო ფ შ უ — გოდორი აავსო... კოკას ი ო ფ შ ა ნ ს (‖ იოშანს) — კოკას აავსებს... კოკა ე ფ შ ა რე(ნ) — კოკა სავსეა...

ძირი **ფშ**- კანონზომიერად შეეფერება **ვს**-ს, ოღონდ **ვ** → **ფ** (ნაწილობრივი ასიმილაცია!).

მეგრულში **შ**-ს წინ **ფ**- შეიძლება გაუჩინარდეს. ამ ძირს მნიშვნელობა ყველგან ერთი და იგივე აქვს. ამ მხრივ სხვაობას ქართულსა, მეგრულსა და ჭანურს შორის ადგილი არა აქვს.

132. ჭან.	**ქაჩ**-	(ხელში) დაჭერა,	держать (в руках), хватать
მეგრ.	**ქანჩ**-	ხელის წავლება, გაწევა,	схватить, тянуть
ქართ.	**ქაჩ**-	„	„

ნა-დ ი ქ ა ჩ უ კუზი, ალთუნი დივუ II 285_{17} რომ დაიჭირა კოვზი (ხელში), ოქროდ იქცა... მკულე [ბიგა] მუქ ქ ო დ ი ქ ა ჩ უ II 287_{19} მოკლე (ჯოხი) მან დაიკავა... ართეიქ ხოჯი დ ი ქ ა ჩ ე ფ ს I 517_{30} ერთი ხარს (ხელში) დაიჭერს... „ხეს-ჲა მუ გ ო გ ო ქ ა ჩ უ ნ“-ჲა? მა ბუწვიქი „ლული მ ო ქ ა ჩ უ ნ“-მა II 293_{29} „ხელში რა გიჭირავსო?“ მე ვუთხარი, „ლელვი მიჭირავს-მეთქი“...

მეგრ.: ხე ქას ქ ო ქ ა ნ ჩ უ — ხელი რქაში წაავლო... ხოჯქ დ ი ი - ქ ა ნ ჩ უ̄ — ხარმა ერთბაშად გაიწია... თოკის უ ქ ა ნ ჩ უ ა ნ ს — თოკს ეწევა (ხანგამოშვებით) ერთბაშად...

ქართ.: მოჩხუბარი გ ა ქ ა ჩ ე ს... იმერული: რას ი ქ ა ჩ ე ბ ი, თუ იცი?... თვალები გ ა მ ო ქ ა ჩ ა...

ძირი საერთოა; მეგრულში -**ჩ**-ს წინ მას **ნ**- განვითარებია. სხვა მხრივ ცვლილება ამ ძირს არსად ემჩნევა.

მნიშვნელობის მხრივ სხვაობა ცხადია: (ხელში) „დაჭერა“, — დაკავება — ჭანურში, „ხელის წავლება“, „გაწევა“ — მეგრულში ერთმანეთთან კავშირშია, მაგრამ ერთი და იგივე არ არის, ქართული კი ამ მხრივ მეგრულთან უფრო ახლოსაა. აღსანიშნავია, რომ წიგნის ქართულში ეს ძირი თითქმის არ იხმარება.

133.	ჭან.	**ქთ-**	ტრიალი,	ქცევა,	вертеть,-ся,	вернуть,-ся
	მეგრ.	**რთ-**	„	„	„	„
	ქართ.	**ქც-**			„	„

ჰაწი გ ო ი ქ თ უ II 251_{23} ახლა გაბრუნდა („უკუნიქცა“)... გ უ ი ქ - თ უ დო იგზალუ I 398_{26} გაბრუნდა და წავიდა... დელიკანეფე... გერი გ უ ი ქ თ ე ს I 422_{10} ვაჟკაცები უკან გაბრუნდნენ... ჟინ ქვა ჲოძინ დო ი ქ თ ე ნ II 298_{1} ზედ ქვა აძევს და ტრიალებს („იქცევის“)... ხამი გეიქთუ. ბაკლავაქ ვარ ო ქ ა ჩ უ II 301_{2} დანა წაიქცა. ნამცხვარმა არ დაიჭირა... ხოჯაქ-თი გ ო ქ თ უ I 399_{21} ხოჯამაც მოაბრუნა... ქონობღაფან დო ოკულე ო ქ თ ა ფ ა ნ I 516_{25} ჩაყრიან და მერე ატრიალებენ... ჩოსტრა ხეთე ბ ო ქ თ ა რ II 348_{22} სალესავს ხელით ვატრიალებ... ხოჯი ვ ო ქ თ ა... I $443_{20,21}$ ვხნა („ხარი ვაბრუნო“)... დივის ნუკუ გ ა ქ თ უ II 276_{31} დევს ყბა („პირისახე“) მოექცა... ნუნკუ კიბლეკელე გ ო ქ თ ა ფ ე ს I 511_{25} პირი აღმოსავლეთისკენ უქნეს („უქციეს“)... დიკა მქიის ო ხ ო ვ უ ქ თ ა ფ თ I 519_{2} პურის ფქვილს გავურევთ... თი გ ო მ ა გ თ უ II $366_{23,24}$ თავბრუ დამეხვა („თავი დამიტრიალდა“)...

მეგრ.: ცუდიშა დ ჷ რ თ უ — შინ გაბრუნდა... ჯაქ ე კ ჷ რ თ უ — ხე წაიქცა... ურემიშ ბორბალი ი რ თ უ̄(ნ) — ურმის თვალი ტრიალებს... ხოს ო რ თ ი ნ უ ა ნ ს — „ხარს აბრუნებს“ (ე. ი. ხნავს)...

ჭან. **ქთ-** და ქართ. **ქც-** ერთი და იგივე ძირია: **ქთ-** უწინარესი სახეობაა, **ქც-** მეორეული. მეგრულს **ქთ**-ს ნაცვლად **რთ-** აქვს; რადგანაც **რ-** მე-

გრულში **ხ**-სა და **ქ**-ს გარდა **გ**-საც ენაცვლება (სა**გ**ზალი — ო**რ**ზოლი, **გ**ზე-ბა — დო-**რზ**ამა...), კითხვა ისმის, ხომ არ იყო ამ ზნმის ძირში **გ**-, ე. ი. ხომ არ არის **ქთ**- მიღებული **გთ**-საგან? ამ თვალსაზრისით მეტად საინტე-რესოა ზემოთ მოყვანილი ერთი შემთხვევა (ათინური!), სადაც **გთ**- გვაქვს („გომა**გ**თუ“).

რაც შეეხება მნიშვნელობას, „ტრიალის“ მნივშენლობით „ქცევა“ ახალ ქართულში იშვაითია, ძვ. ქარულში კი ჩვეულებრივი იყო: „უკუნიქცა“ — გაბრუნდა, „მოიქცა“ — მობრუნდა („მოქცევაჲ ქართლისაჲ — ქრისტიანო-ბისაკენ „მობრუნება ქართლისა“), „მახჳლი იქცევისი“ — მახვილი, რომე-ლიც ტრიალებს, "вертящийся меч"... ეგევე მნიშვენლობა გვაქვს ახ. ქართუ-ლის: „ყოფა-ქცევა“-ში, გამოთქმაში: „როგორ იქცევა“...

134. ჭან. **ქთ-ურ-** ცვლა, менять
მეგრ. **თ-ირ-** „ „
ქართ. —

მაწკინდი-ნა უქთურუ II 275$_{19}$ ბეჭედი რომ უცვალა... მაწკინდი... დომიქთურესდორენ-ჲა II 275$_{13}$ ბეჭედი შემიცვალეს... თესქერეფე გებოქთურაფი II 292$_{27}$ პასპორტები გამოვაცვლევინე...

მეგრ.: გობთირე̄ — გავცვალე... თირა̆ნს — ცვლის... ხოჯი ცხე-ნიშა გეგინობთირე̄ — ხარი ცხენზე გადავცვალე...

ძირეული ამ ზმნაში **ქთ**- უნდა იყოს; წინა **ქთ**- ძირთან დაკავშირება შესაძლებელი იქნებოდა, რომ მეგრულის ჩვენება აქ არსებითად განსხვავე-ბული არ იყოს: აქ **თ-ირ**- გვაქვს, იქ **რთ**- (იხ.).

ქართული შესატყვისი ძირი არა ჩანს.

135. ჭან. **ქინ**-: მუ-ნ-**ქინ**-უ ქნევა, махнуть, замахнуться
მეგრ. **ქირ**-ინ-: მუ-**ქირ**-ინ-უ „ „ „
ქართ. **ქნ**-: მო-უ-**ქნ**-ია „

თეფნე მუნქინუ I 484$_{31,32}$ წიხლი მოუქნია... მოსა ღალის გუ-ლინქინუ I 328$_{17}$ ბადე წყალში გადაისროლა („გაიქნია“)... მთხაქ... ქრა დულუნქინუ, ემუქ-თი დულუნქინუ... I 449$_{4}$ თხამ რქა „მო-უქნია“, იმანაც მოუქნია... შეიტანიქ ბიგა... მუნქინუ-შ-კულე, თავანის ქონანთხუ II 287$_{20}$ ეშმაკმა ჯოხი... რომ მოუქნია, ჭერს მოხვდა...

მეგრ.: ბიგა მუქირინუ — ჯოხი მოუქნია... ბიგას უქირინუ-ანს — ჯოხს უქნევს...

ქართ. **ქნ-** და ჭან. **ქინ-** ერთი და იგივე ფუძეა, ქართულში ხმოვანი ამოვარდნილია და ფუძე შეკუმშულია; ჭანურს ხმოვანი შენარჩუნებული აქვს. თავში განვითარებული აქვს **ნ-**, მეგრულში **ქირ-** გვაქვს **ქინ**-ის ნაცვლად; კაუზატივის **-ინ-** შემდეგ დაერთვის.

მნიშვნელობა ერთნაირია.

136. ჭან. **ქინჩ**-ოლ- — გალეწვა, დაწეწვა, молотить хлеб, теребить лен
მეგრ. **ქინჩ**-ოლ- — ქიჩავი, тянуть, теребить
ქართ. **ქიჩ**-ავ- — „ „

მამუდიქ დიკა დოჭკიუ, დ ო ქ ი ნ ჩ ო ლ უ... I $433_{15,16}$ მამუდმა პური მომკო, გალეწა...

მეგრ.: ჸოღორქ ღეს ქეკაჭიშუ დო ცუს უ ქ ი ნ ჩ ო ლ უ ა ნ ს — ძაღლი ღორს დაეწია და ყურებში ექაჩავება...

ქ ი ნ ჩ-ში **ნ-** განვითარებულია; **ქიჩ-** საერთოა ჭანურში, მეგრულში, ქართულში. მნიშვნელობა თავისებურია ჭანურში: ლეწვა პურისა, დაწეწვა სელისა... უფრო ზოგადია მეგრულში და ქართულში; ძირითადი მომენტი ყველგან მეორდება („წეწვა“).

137. ჭან. **ქომ-** || **ქუმ-** || **ქიფ-** — ქმნა, კეთება, делать
მეგრ. **ქიმ-** — „ „ „
ქართ. **ქმ-** || **ქამ-** — „
სვან. ლი-**ჩუ̂მ**-ე — „ „ „

ბოზოქ-თი ნუსობალიკა ი ქ ო მ ს II 271_{24} ქალიც „პატარძლობას იქმს“... [ბურღული] ჩქინ ჲერეფეს დიდო ვა ი ქ ო მ ა ნ, ჭუტა იქომან დო წიწილეფეს დუბღამან II 298_{19} ღერღილს ჩვენს ადგილებში ბევრს არ „იქმენ“, ცოტას „იქმენ“ და წიწილებს უყრიან... ღობერი ჰაშო ბ ი ქ უ მ თ II 349_{2} ღობეს ასე ვაკეთებთ... ხოპე — ლეტა ფთხორათე-დეი — ი ქ უ მ ა ნ II 338_{2} ბარს მიწის სათხრელად აკეთებენ... სი აქ მუ ი ქ ი ფ? I 412_{10} შენ აქ რას აკეთებ?... ჩაფულაფე ი ქ ი ფ ა ნ I 504_{23} წუღებს კერავენ („იქმენ“)...

მეგრ.: მუს ი ქ უ ნ ს? — რას იზამს? („რას იქმს“)... მუ ქ ი მ ი ნ უ? — რა ქმნა?... მუ ქ ი მ ი ნ ა ს? — რა ქნას?... მუთუნი ვ ა ა ქ ი მ ი ნ ე (ნ) — ვერაფერს იზამს... თეში მ ა ქ ი მ ი ნ ა ლ ი — ამის ჩამდენი („მქმნელი“)... ო ქ ი მ ი ნ ა ლ ი — გასაკეთებელი, საქმნელი...

ჭანურისათვის ამოსავალია **ქომ**-; მისი ვარიანტებია: **ქუმ**- || **ქიფ**; მოსალოდნელი **ქიმ**- მეგრულში გვაქვს.

ქომ- გვაგულისხმებინებს ქართულისთვის **ქამ**-ს; მთიულურში ახლაც იხმარება ი ქ ა მ (რას ი ქ ა მ?); სალიტერატურო ქართულში გვაქვს ხმოვანდაკარგული **ქმ**-: რედუქციას **ი**- წინსართი იწვევს!

ჭანურში ეს ფუძე დროთა აწმყოს ჯგუფში იხმარება; აორისტში მას ენაცვლება **ყვ**- ფუძე (იხ.): **ყუ** („ყო“). აწმყოში -**უმ** გაგებულია სუფიქსად და ხოფურის ნორმების თანახმად შეცვლილია -**უფ** → -**იფ**-ით.

საგულისხმოა, რომ ახალ ქართულშიც ეს ზმნა კარგავს **მ**-ს: „მუშაობა გარდაქმნა“, მაგრამ: „რა ქ ნ ა“, „რა ქ ნ ა ს“... არის მიდრეკილება მნიშვნელობითი ნიუანსიც შეექმნა ამ განსხვავებულ ვარიანტებს.

ძვ. ქართულში **ქმ**- უ**მ**ანოდ არა გვაქვს არც აწმყოში, არც აორისტში; მეგრულში **ქიმ**- ვგაქვს, სვანურის ლ ი - ჩ უ̂ მ - ე აგრეთვე **მ**-ს ძირეულობას მოწმობს.

მეგრულში აწმყოში ამ ზმნას ამჟამად ცვლის სხვა ძირი: მუს ორთუქ?[1] — რას შვრები?.. ქართულშიაც რასა იქმ?“ უფრო იშვიათია, ვინემ „რას შვრები?“.

ჭანურში არის ძლიერი ტენდენცია ამ ზმნის მეშველ ზმნად გამოყენებისა აღწერითს წარმოებაში: „ინანი ვა იქომს“ — „დაჯერებას არა იქმს“, „ნუსობალიკობა იქომს“ — „პატარძლობას იქმს“...

სხვა მხრივ სხვაობა არ არის; ძირითადი მნიშვნლობა ამ ზმნას შენარჩუნებული აქვს ჭანურშიც, მეგრულშიც.

138. ჭან. **ქომ-ოჯ**- || **ქიმ-ოჯ**- — გათხოვება, выдать замуж, выйти замуж
მეგრ. [**ქომ-ონჯ**-] — ქმარი, муж]
ქართ. [**ქმ-არ**-] — „

ეკულე დ ო ქ ი მ ო ჯ ე ს, არ კაი ბერეს ქომეჩეს I 424_7 მერე გაათხოვეს („დააქმრიანეს“), ერთ კარგ ბიჭს მისცეს... ჲეთიმი ბერე ონუ, ნანა მუში დ ი ქ ო მ ო ჯ უ II 336_{21} ობოლი ბავშვია, დედა-მისი გათხოვდა... ბოზო ი ქ ო მ ო ჯ ე ნ II 243_{25} ქალი თხოვდება („ქმრიანდება“)...

ეს ზმნა ნასახელარია; მისი ფუძეა მიმღეობა: ო ქ ო მ ო ნ ჯ ო ნ ი ბოზო ვარ მიჲონუნ II 270_5 გასათხოვარი ქალი არა მყავს... მასდარი: ო ქ ო მ ო ჯ უ შ ვახთი ვარ გულილაპტუ II 378_{31} გათხოვების დრო არ გადავიდოდა... ოჩილუ — ო ქ ი მ ო ჯ უ... II 377_7 ცოლის შერთვა — გათხოვება...

[1] სიტვასიტყვით: რას „იქცევი?“

139. ჭან. **ქორ**- || **ქირ**- გაგრილება (ცხელისა), охладить
მეგრ. **ქირ**- გაშეშება, обомлеть
ქართ. **ქრ**- || **ქერ**- გაქრობა, исчезнуть

„წკარ დომიფუნი-ა, გალე დოდგი-ა დო დ ო ქ ო რ ა ს“-ჲა! უკულე წკარ ქ ო რ უ-ში, დოლუბუ დო ქამულუ || 313_{30} წყალი ამიდუღეო, გარეთ დადგიო და გაცივდესო! მერე, როცა წყალი გაცივდა, დაუსხა და შემოუტანა... აწი ია ტუცა იყვენ, ორდო ვა აჭკომენან დო ტეფსი წკაის ქაგოშადგიფან. ე-ნა დ ო ქ ი ა ს, გედგიფან სინის დო გვაზღენან დო იმხონან | 522_{33} ახლა ის ცხელი იქნება, მალე ვერ ჭამენ და „ტაფას“ წყალში ჩადგამენ. რომ გაცივდება. „სინზე“ დადგამენ და შემოუსხდებიან და ჭამენ... ტუცა ტა-ში, გობაფან. ოდას ქოდოდგიფან დო დ ო ქ ი უ ნ | $524_{1,2}$ როცა ცხელი იქნება, დაასხამენ [შერბეთს]. ოთახში დადგამენ და გაცივდება...

მეგრ.: დ ო ქ ი რ უ — გაცივდა (ითქმის მოხარშულ ფხალზე, ცივ წყალს რომ დაასხამენ)... გ ო ქ ი რ უ — გაშრა (მოულოდნელი უსიამოვნო ამბის გაგებისას)...

ქირ-, ცხადია, მიღებულია ქ ო რ-ისაგან. ხოფური და მეგრული აქაც ისევე, როგორც მრავალ სხვა შემთხვევაში, **ი**-ან სახეობას გვაძლევს.

ჭან. **ქორ**-ს შეესატყვისება ქართ. **ქარ**-: ა-ქრ-ობ-ს... გაა-ქრ-ო... ქრ-ებ-ა — გა-ქრ-ა... ქ რ ე ბ ა ზმნას -**ე**- აქვს (გაქ**ე**რ — გააქ**ე**რ), ჭანურისა და მეგრულის მიხედვით ქართულში უნდა გვქონოდა -**ქარ**-; ნამდვილად კი გვქვს -**ქერ**- (გ ა ქ ე რ ი — გ ა ა ქ ე რ ი); ასეთ პირობებში ან ჭანური და მეგრული ემყარება -**ქარ**- ვარიანტს, რომელიც ქართულში დიალექტურად უნდა არსებულიყო (შდრ. გაჭ**ე**რი და გურ. გაჭ**ა**რი) ან ამოსავალია -**ქერ**-, და ჭან., მეგრ. **ქორ**- ← **ქარ**- თვით ზანურ ნიადაგზეა მიღებული (რატომ?), ანდა -**არ**- || -**რ**- || -**ორ**- აფიქსებია და შესატვისობა ფუნქციონალურია. უფრო სარწმუნოა ეს უკანასკნელი შესაძლებლობა.

მნიშვნელობა ჭანურში გადახრას იძლევა; ეს გადახრა მნიშვნელობის დავიწროებასა და კონკრეტიზაციას იძლევა: „გაქრობა“ კი არა — „ს ი თ - ბ ო ს გაქრობა“...

მეგრულში გარდამავალი მდგომარეობა გვაქვს.

140. ჭან. ნ-**ქ-ორ**- მთქნარება, зевать
მეგრ. **ქ-ილ**- || **ქ-ირ**- „ „
ქართ. მთ-**ქ-ნ-არ**- || **ფ-ქ-ნ-არ**- „

ხჩინიქ მჭკიდის უკითხუპტას-ში, ა ნ ქ ო რ ე ნ | 508_{22} დედაბერი რომ მჭადს ულოცავდეს („უკითხავდეს“), ამთქნარებს...

მეგრ.: მ ა ქ ი ლ ო ნ უ ა ფ უ (ნ) — მამთქნარებს, „მემთქნარება“... ქ ი - ლ ო ნ ი, „ქ ი ო ნ ი“, „ქ ი რ ო ნ ი“ (ეს ორი უკანესასკნელი მოჰყავს ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს: მეგრ. გრ., ლექს., გვ. 344) — მთქნარება... „ფ ქ ი - რ ო ნ გ ნ ქ“ — ვამთქნარებ (ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, იქვე, ჯვარულზე მითითებით).

ჭანურის **-ო-** მეგრულში (ჯვარულში) **-ი-**თაა წარმოდგენილი; თავკიდური **-ნ-** ჭანურში განვითარებულია.

ქართულში **მთქნარება**-ს პარალელურად მოიპოვება ფ ქ ნ ა რ ე ბ ა (ს ა ბ ა); ამ უკანასკნელში თავკიდური **ფ-** ისევეა განვითარებული, როგორც **-ნ-** ჭანურში; რაც შეეხება ქართ. **-ნ**-ს (-**ქ-ნ-არ**-), ის მართლდება იმით, რომ ქართულში ეს ფუძე მოქმედებითი გვარისაა (ჭანურსა და მეგრულში ვნებითისაა — ინვერსიული წყობისაა).

ამგვარად, ისტორიულად ძირეულია მხოლოდ **ქ**-; **-ნ-** და **-არ-** ქართულში, **-ორ-** ჭანურში, **-ირ-** || **-ილ-** — მეგრულში აფიქსები უნდა იყოს.

141. ჭან. **ქოს-** — წმენდა, чистить

მეგრ. **ქოს-** — წმენდა, დაგვა, ხვეტა, чистить, вытирать, подметать

ქართ. **ხოც-** — მო-ხოც-ა, წარ-ხოც-ა вытирать, подметать...

ქონთრაში, ე-ნა ვა ი ქ ო ს ე რ ე ნ, ჲერეფე ფქოსუფ... I 463_{23} ფეხსაცმლის იმ ადგილებს, რომლებიც არ არის გაწმენდილი, ვწმენდ... ფოთინი ო ქ ო ს უ ს ქოგჲოჭკუ I 463_{17} ფეხსაცმლის წმენდა დაიწყო...

მეგრ.: ოთახი გ ო ქ ო ს უ — ოთახი დაგავა... ოზეს ქ ო ს უ ნ ს — ეზოს გვის... სტოლი გ ე გ ე ნ ო ქ ო ს უ — მაგიდა გადაწმინდა... პიჯი გ ი̄ ქ ო ს უ — პირი შეიხოცა... ჩხვინდი მ ი̄ ქ ო ს უ — ცხვირი მოიწმინდა („მოიხოცა“)... დიხას გ ჷ̄ ქ ო ს უ — მიწიდან აწმინდა („აღხოცა“)... ქირქ წიწილა დ ო ქ ო ს უ — ქორმა წიწილი გაიტაცა („გააქრო“, „აღხოცა“)... პ ი შ - ქ ო ს ა ლ ი — პირსახოცი...

ძვ. ქართ.: წარ-ჴოცა... აღ-ჴოცა (=აღგავა)... ახ. ქართულის: ხელპირის შეხოცა, პირსახოცი... იმავე ძირის იმავე მნიშვნლობით გამოყენებას გვაჩვენებენ, რაც მეგრულში და, ნაწილობრივ, ჭანურში გვაქვს.

ჭანურისა და მეგრულის ჩვენებათა მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართ. **ჴოც-** ← **ჴოს-**...

საგულისხმოა ქართ. **ჴ**-ს შესაბამისად ჭანურსა და მეგრულში **ქ**-ს გამოვლენა (აგრეთვე: **მჴცე** — ჭან. **ქჩე** (იხ.).

142. ჭან. **ქოტ-** || **ქიტ-** — დახვევა (პაპიროსისა), свертывать папироску

მეგრ. **ქიტ-** — შეხვევა, შემოხვევა обматывать, повязать

ქართ. —

ჰეში მოთ ქოტუმ? სი ვა გიჩქინ ოქოტუ, მა დოგიქოტა! დოფქოტი დო, აჰა, ოშვი II 305$_{19}$ ისე რად ახვევ [თამბაქოს]? შენ არ იცი დახვევა, მე დაგიხვევ! დავხვიე და, აჰა, მოსწიე! (შდრ. „დოკორუმს ძიგარა“ — „დაახვევს პაპიროსს“ II 263$_{4}$).

მეგრ.: კუჩხიშა ქიგიქიტჷ̄ — ფეხზე შემოიხვია (ნაჭერი)... გექიტალი — ფეხზე შემოსახვევი (წინდის მაგიერ ანდა წინდის გარეთ)...

ხოფური **ქიტ-** მიღებულია **ქოტ-**ისაგან (იხ. ზემოთ სხვა მსგავსი მაგალითები); ხოფურს მიჰყვება მეგრული: **ქიტ-**.

მნიშვნელობა მეგრულში უფრო ფართოა, ვინემ ჭანურში (ჩვენი მაგალითის მიხედვით).

ნ. მარს მოჰყავს **ქოტ-** — ათინურისათვის, **ქიტ-** — ხოფურისათვის და განმარტავს მის მნიშვნელობას ასე: сложить (plier) — ე. ი. მიმატება. სამწუხაროდ, სათანადო გამოთქმები მოცემული არ არის. დღესდღეობით გამოქვეყნებული ტექსტები ამგვარ მნიშვნელობას არ ადასტურებს.

ქართულში ეს ძირი არა ჩანს.

143. ჭან. **ქუ-ნ-**: ქოდოლო-**ქუნ**-უ — ჩაცმა, одевать,-ся

მეგრ. **ქუ-ნ-**: ქიმგკა-**ქუნ**-უ — ჩაცმა, დახურვა, одевать,-ся, покрывать, накрывать

ქართ. **-ქვ-**: (სარ-რ-**ქვ**-ელ-ი) — „სახურავი“, покрышка (винного кувшина)

სვან. ä̈თ-**ქû-ემ** — ჩაცმა, одеваться

გალე-ნა დოლოქუნს — ფორკა I 529$_{21}$ გარეთ რომ აცვია — „ფორკა“... ოხორჯა ნა-ენ, ვა უჩქინან: ქომოლიში დოლოქუნუ დოლოქუნს II 258$_{14,15}$ ქალი რომ არის, არ იციან: ქმრის ტანისამოსი აცვია... აჰა, ქურქი, ქოდილიქუნი I 397$_{18}$ აჰა, ქურქი, ჩაიცვი... ქოდილიქუნუ მუში ოხორჯაქ ხჩე დოლოქუნი I 429$_{34}$ ჩაიცვა მისმა ცოლმა თეთრი ტანისამოსი...

მეგრ.: პალტო მიკჷქუნს — პალტო აცვია... ოსარე დინჷქუნს — პერანგი აცვია (შიგ)... ნაბადი ქიგნჷ̄ქუნუ — ნაბა-

დი წამოისხა... ცხენს ნაბადი ქ ი გ ნ ა̆ ქ უ ნ უ — ცხენს ნაბადი გადააფინა... ლეხი ჯგირო დ ო ქ უ ნ უ — ავადმყოფს კარგად დახურა...

ქართ. ს ა რ ქ ვ ე ლ ი: „სარქუელი — ჭურის პირსაფარი“...

სვან.: ლ ე რ ე ქ უ̂ — ტანისამოსი... ა̈ თ ქ უ̂ ე მ — ჩაცმა...

ამგვარად **ქუ̂-** ძირი ყველა ქართველურ ენაში დასტურდება; ოღონდ ყველაზე ნაკლებ ის ქართულშია გამოყენებული (ყველაზე მეტად — მეგრულსა და ჭანურში). ქართულში მის მაგივრობას ეწევა **ცვ-** || ძვ. ქართ. **ცუ-** ძირი.

ქუ-ს ძირითადი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო „ხურვა“: „ხურავს“, „ახურავს“ (ე. ი. აცვია კაცს, ხურავს ჭურს.. და სხვ.).

144. ჭან. **ქურჩ**-ოლ- სიმინდის დაფშვნა, молотить кукурузу
მეგრ. **ჩიჩ**-ოლ- „ „
ქართ. **ქურჩ**-: [ნა-**ქურჩ**-ალ-ი]

ლაზუტი... დოხომა-წ-კულე, სერენთიშე გეიმელან დო დ ო ქ უ რ ჩ ო ლ უ მ ა ნ... დ ო ქ უ რ ჩ ო ლ უ მ ა ნ — ხეთე, დონჩხვარუმან — ონჩამურეთე || 297_{26-27} სიმინდი რომ გახმება, სასიმინდიდან ჩამოიტანენ და დაფშვნიან... „დ ო ქ უ რ ჩ ო ლ უ მ ა ნ“ (დაფშვნიან) — ხელით, „დონჩხვარუმან“ (დაცეხვავენ) — „ონჩამურე“-თი („საცემარით“)...

სიმინდის ფშვნისათვის რომ ქართულშიც უნდა გვქონოდა ამავე ძირის (**ქურჩ**-) ზმნა, ჩანს სიტყვიდან: „ნა-**ქურჩ**-ალ-ი“ — სიმინდის ტაროს შიგნითა ნაწილი, რაზედაც მარცვლებია...

მეგრული **ჩიჩ**-ოლ- იმავე **ქურჩ**- ძირს უნდა შეიცავდეს: **ქუჩ**- — **ქიჩ**- → **ჩიჩ**-... **უ** → **ი** მეგრულისთვის ბუნებრივია; **ქ** → **ჩ** შეიძლება ასიმილაციის ნიადაგზე წარმომდგარიყოს...

რაც შეეხება **რ**-ს (ქუ**რ**ჩ-), უფრო საფიქრებელია ჭანურსა და ქართულში ის განვითარებული იყოს, ვინემ მეგრულს დაჰკარგვოდეს... ამის სასარგებლოდ ისიც ლაპარაკობს, რომ ქართულში უ-**რ**-აეო ვარიანტიც მოგვეპოვება (ნა-**ქუჩ**-ალ-ი).

145. ჭან. **ქჩ**-ინ-(|| **ხჩ**-): დი-**ქჩ**-ინ-უ გაჭაღარავება, გათეთრება, поседеть, стать белым
მგერ. **რჩ**-ინ-: დო̄-**რჩ-**ინ-უ დაბერება, состариться
ქართ. მ-**ჴც**-ე ჭაღარა, седина

ბადი იას-ი — დიქჩინენ, ქჩე იენ II 346_{11} რომ დაბერდება („მოხუცი რომ გახდება“), გაჭაღარავდება, გათეთრდება („თეთრი გახდება“)... ბინჯი დინჩხვაუ, დიხჩანუ (ხჩე დიყვუ...) I 518_{9} ბრინჯი გაიცეხვა, გათეთრდა (თეთრი გახდა...).

მეგრ.: თე კოჩქ დი̄რჩინუ — ეს კაცი დაბერდა... თიში ოსურქითი დი̄რჩინუ — მისი ცოლიც დაბერდა...

იქჩინენ — ნასახელარი ზმნაა; მას საფუძვლად უდევს ქჩინ- სახელის ფუძე (იხ. **ქჩინ-**), რომელიც, თავის მხრივ, **ქჩე-** || **ჩხე-**ს ემყარება (იხ. **ქჩე**).

ჩხე- || **ქჩე-**ს შესატყვისია მჳცე, მაგრამ ამისაგან ნაწარმოები ზმნა ქართულში არა გვაქვს.

ზემოხსენებულ ნასახელარ ზმნას მეგრულში გადატანითი მნიშვნელობა აქვს („დაბერებას“ აღნიშნავს), ჭანურში პირვანდელი მნიშვნელობა შეუნარჩუნებია („გაჭაღარავება“, „გათეთრება“). „გაჭაღარავება“ ჩვეულებრივ დაბერების ნიშანია; გასაგებია ამიტომ, მეგრულში ამ ზმნის მნიშვნელობა როგორ იცვალა.

146. ჭან.	**ღ-**:	ი-**ღ**-უ	ღება, ტარება, нести
მეგრ.	**ღ-**:	ი-**ღ**-უ	” ” ”
ქართ.	**ღ-**:	ი-**ღ**-ო	”

მაჟუა ბოჭკა-თი იღუ, ჰე-თი ჰეში ქოგამაჩუ II 282_{5} მეორე ბოჭკაც წაიღო, ისიც ისე გაყიდა... ფარა მუში იღუ დო გერი ქომეჩუ II 254_{26} მისი ფული წაიღო და დაუბრუნა... ხამი ბიღი დო... ქომეშაბდვი II 259_{9} დანა წავიღე და... შევდევი... მა ჩხომი ბათომიშა ბიღამ II 246_{33} მე თევზს ბათომს წავიღებ (ბათომში მიმაქვს)... ბათომიშა ბიღამტი-შაქის... II 267_{29} სანამ ბათომში წავიღებდი... მენდიღუ ნოღაშე II 282_{4} წაიღო ქალაქში (ბაზარზე)... ქოთუმე-თი მინდიღუ I 428_{27} ქათამიც წაიღო... ჰაწი ქომოიღუ II 248_{32} ახლა მოიტანა... მაღაზაში საჰებიქ... კუმი ქომუღუ I 439_{3} მაღაზიის პატრონმა... სილა მოიტანა... თილქიქ... ნენა ვარ იშიღუ I 456_{26} მელამ ხმა არ ამოიღო („სიტყვა არ ამოიღო“)... მუამედიქ ქეშიღამს ტაბაკა II $263_{3,4}$ მუჰამედი ამოიღებს თამბაქოს... თუდე ქაგიღეს I 414_{26} ძირს ჩაიტანეს... მგეიქ თი ამიღუ II 253_{18} მგელმა თავი ამოყო („ამოიტანა“, „მოიღო“)... ჯებეს ხე დილიღუ დო ვით ასთანი ქიშიღუ I 403_{10} ჯიბეში ხელი ჩაიყო („ჩაიტანა“, „ჩაიღო“) და ათი „ასთანი“ ამოიღო... კოჩეფეს ფარა გუწუღუ I 414_{29} კაცებს ფული გამოართვა... არგუნი გუწუღუ I 462_{31}

ნაჯახი გამოართვა...

მეგრ.: იღუ, იღუ დო მუჭოთი რდგ-ნი ქიმიღუ — ატარა, ატარა („იღო, იღო“) და როგორც იყო, მიიტანა... მა ჩხომს ვიღანქ — მე თევზს წავიღებ... მიდჷღუ დიშქა — წაიღო შეშა... ქგმჷღუ ქობალი — მოიტანა პური... გეშჷღუ ღვინი ლაგვანიშე — ამოიღო ღვინო ჭურიდან... თხორილიშა გედნჷღუ — თხრილში ჩაიტანა... ფარა გეგიწუღუ — ფული გამოართვა... ფარა მიდჸღუ — ფული წაართვა... ჭვიმაქ გინჷღუ — წვიმამ გადაიღო და სხვ.

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, ქართული რიგ შემთხვევაში იყენებს იმავე (-**ღ**-) ძირის ფუძეს, როგორც ჭანურში (წაიღო, ამოიღო, გადაიღო...), მაგრამ ზოგჯერ სხვა ფუძეებს მიმართავს (მოიტანა, გამოართვა...).

აღსანიშნავია, რომ ძვ. ქართულში „მოიტანეს“-ის ნაცვლად იხმარებოდა „მოიღეს“, „წაართვეს“-ის წილ — „წარუღეს“... ამგვარად, ამ შემთხვევაში ძვ. ქართული უფრო ახლოს იდგა ჭანურთან და მეგრულთან **ღ-** ძირის ხმარებაში, ვინემ ახალი ქართული.

ღ- ძირისაგან ნაწარმოები ფუძეები ჭანურში თითქმის ყოველთვის დროთა მეორე (და მესამე) ჯგუფში იხმარება; აწმყოს ჯგუფში სხვა ფუძეა (მოვი-**მერ**, ეშავი-**მერ**, მენდავი-**მერ**...) გამოყენებული. მხოლოდ აქა-იქ ვიწურ-არქაბულში ვხვდებით აწმყოს ჯგუფშიც **ღ-** ძირისაგან ნაწარმოებ ფუძეს (იხ. ზემოთ მაგალითები).

მეგრულში აწმყოს ფუძეც **ღ**-საგან იწარმოება: მემიღუ(ნ) — მიმაქვს, მომიღუ(ნ) — მომაქვს, ეშამიღუ(ნ) — ამომაქვს, მიდვუღანქ — ვართმევ... და სხვ.

ეგევე ძირი **ღ-** უნდა გვქონდეს ზმნაში უ-**ღ**-უ-ნ — აქვს (იხ. ქვემ.).

147.	ჭან.	უ-**ღ**-უ-ნ	აქვს, имеется то у него
	მეგრ.	უ-**ღ**-უ-(ნ)	„ „ „ „
	ქართ.	—	
	სვან.	ხუ-**ღ**-უ̂-ე	„ „ „ „

(მარქვალის) ხეჭეპა ხჩე უღუნ, ...ცილი ხჩე უღუნ I $541_{23,24}$ კვერცხს ნაჭუჭი თეთრი აქვს, ...ცილა თეთრი აქვს... ღემირჯეფეს-ნა უღუნან, ორსი ჯოხონს II 305_{15} მჭედლებს რომ აქვთ, გრდემლი ჰქვია... კაი სკირაფი უღუტუ II 292_{22} კარგი სამართებელი ჰქონდა...

სხვა პირის ფორმები (გიღუნ, მიღუნ... გიღუტუ, მიღუტუ...) იმდენად ჩვეულებრივია და უცვლელად იხმარება, რომ მა-

გალითებით ილუსტრაცია ზედმეტად მიგვაჩნია...

მეგრ.: ჭკადუს უ ღ უ (ნ) — მჭედელს აქვს... ჭკადუენს უ ღ უ ნ ა (ნ) — მჭედლებს აქვთ... სი გ ი ღ უ (ნ), მა მ ი ღ უ (ნ) — შენ გაქვს, მე მაქვს... ჭკადუს უ ღ უ დ უ — მჭედელს ჰქონდა... სი გ ი ღ უ დ უ, მა მ ი ღ უ დ უ — შენ გქონდა, მე მქონდა...

შდრ. სი გ ი ღ უ (ნ) — შენ გაქვს — და: სი მ ე გ ი ღ უ (ნ), მ ო - გ ი ღ უ (ნ), ე შ ა გ ი ღ უ (ნ), დ ი ნ მ ო გ ი ღ უ (ნ) — შენ მიგაქვს, მოგაქვს, ამოგაქვს, ჩაგაქვს (რაღაცაში)... ყველგან იგივე „გვაქვს“-აა სხვადასხვა პრევერბით მეგრულშიც და ქართულშიც.

აუხსნელი რჩება: 1. რატომ არ არის ასეთივე მდგომარეობა სვანურში, რომელიც „ქონა“-ს მნიშვნელობით სუ-**ღ**-ჷ-ე-საც ხმარობს, და 2. რატომ ქართულში **ღ**- ძირი, საერთოდ, გამოყენებულია, მაგრამ „ქონა“-ს მნიშვნელობით არა! სვანურს „ქონა“-ს მნიშვნელობით სხვა ზმნებიც აქვს, „ხუღუე“ ზანურიდანაა, ალბათ, შეთვისებული (და მისთვის ძირითადი არ არის); ქართულშიც **ღ**- ძირისაგან ნაწარმოები ფუძეების გამოყენების შეკვეცა იმას უნდა მოასწავებდეს, რომ ეს ძირი მხოლოდ გარკვეული კილოს კუთვნილება იყო და იქაც ისე ფართოდ გამოყენებული არ ყოფილა.

ყოველ შემთხვევაში **ღ**- ძირს ჭანური და მეგრული ყველაზე ფართო სარბიელს უქმნიან.

148. ჭან. **ღარ**- M ხაზვა, чертить, проводить линии
მეგრ. **ღარ**- დაღარვა, бороздить
ქართ. **ღარ**- бороздить

არქაბულზე მითითებით მოჰყავს ნ. მ ა რ ს; გამოთქმები არ ახლავს განმარტებას.

ძირი საერთოა; მნიშვნელობა ოდნავ განსხვავებული.

149. ჭან. **ღარღალ**-ი ლაპარაკი, говорить (сказать)
მეგრ. **ღარღალ**-ი მოსაბეზრებელი ლაპარაკი, надоедливый разговор
ქართ. **ღარღილ**- „მცირე რამ ჰაზრი“ (ს ა ბ ა), "незначительная мысль"
სვან. **გა̈რგლა** ლაპარაკი, разговор

არ საატი კონარი ვახთის ღ ო ღ ა ღ ა ლ უ და მუშიკალა დო იგზალუ I 438$_{28}$ დაახლოებით ერთი საათის განმავლობაში ილაპარაკა თავის

დასთან და წავიდა... ექ ჭიტა ღ ა ღ ა ლ უ I 448_{34} იქ ცოტა ილაპარაკა (იმუსაიფა)... გჷაი იმხორტა-ში, მო ღ ა რ ღ ა ლ ა ფ-ჷა... I 507_{7} როცა საჭმელს ჭამ, ნუ ლაპარაკობო... მა მუშენ მ ი ღ ა რ ღ ა ლ ჰამ დულჷას? II $315_{5,6}$ მე რატომ მელაპარაკები ამ საქმეს...

ეს ზმნა თითქმის მხოლოდ ხოფურ კილოკავში იხმარება; სხვა კილოკავში შემთხვევით თუ გამოჩნდება (ერთი მაგალითი არქაბულიდან იხ. აქვე ზემოთ: მ ი ღ ა რ ღ ა ლ...).

იშვიათია ის მეგრულში ამჟამად, თუცმა ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს შეტანილი აქვს ლექსიკონში (გვ. 349); განმარტავს, როგორც „ყბედობას“, „უთავბოლო“, „მოსაბეზრებელ ლაპარაკს“; მოჰყავს: აწმ. ვ ღ ა რ ღ ა ლ ა ნ ქ — აორ. ვ ღ ა რ ღ ა ლ ე და იგონებს ჭან. ო ღ ა რ ღ ა ლ უ ს.

სვანურში იგივე ზმნა **გ**-ს შეიცავს **ღ**-ს ნაცვლად: გ ა̆ რ გ ლ ა: და ჩვეულებრივს ლაპარაკს ნიშნავს: სი იმ გ ჷ ა რ გ ლ ი? — შენ რას ლაპარაკობ?..

არც სვანურში, არც ჭანურში დაწუნებითი შინაარსი ამ სიტყვას არა აქვს.

სხვა კავკასიურ ენათაგან იხმარება: ხუნძურში — გ ა́ რ გ ა დ - ი ზ ე || გ ა რ გ ა - ზ ე (ინფინიტ.) — ყბედობა, ლაპარაკი; გ ა რ გ ა́ რ (მასდარი) — ლაპარაკი... (იხ. Услар, Авар. яз., ლექს., გვ. 60).

150. ჭან. **ლაფ-** ღებვა, красить
მეგრ. **ლაფ-** „ „
ქართ. **ღებ-** „

მემიხირუ ფორკა დო ე ბოჷათე დ ო ღ ა ფ უ II 375_{11} (ხოფ.). მომპარა „ფორკა“ და ამ საღებავით შეღება...

მეგრ.: ჩოხა დ ო ღ ა ფ უ — ჩოხა შეღება... ჩოხას ღ ა ფ უ ნ ს — ჩოხას ღებავს... ს ა ღ ა ფ ე ლ ი — საღებავი...

აგებულება ამ ძირისა ჭანურსა და მეგრულში კანონზომიერად შეეფერება ქართულს, — ოღონდ ბოლოკიდური **ბ-** შეცვლილია ყრუ ფშვინვიერი **ფ**-თი (შდრ. ქართ. დასავლური კილოების ვაკეთე**ფ**, აკლე**ფ** და სხვ.).

მნიშვნელობა ერთნაირია.

151. ჭან. **ღვარ-** M დასველება, промокать, мокнуть
მეგრ. **ღვარ-** „ „ „
ქართ. **ღვარ-** лить,-ся обильно

ეს ზმნა ნ. მ ა რ ს მოჰყავს ათინურზე მითითებით (ჭან. გრ., გვ. 200); ზემოხსენებულის გარდა ის თურმე ნიშნავს „გაახალგაზრდავება“-ს, „მწვანეობას“ "молодеть, быть свежим, зеленеть". გამოთქმები ავტორს ნაჩვენები არა აქვს. ჩვენ აქ ვიღებთ ამ სიტყვის მნიშვნელობის ერთს მხარეს („დასველება“)[1].

მეგრულში „გ ჷ ღ ვ ა რ უ“ ნიშნავს „გაიწუწა“, ღვარში მოხვდა; ქართულში „დაიღვარა“ „ღვარ“-ისაგან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნაა.

„ღვარ-“ ჭანურისა, მეგრულისა და ქართულისათვის საერთო გამოდის. მნიშვნელობის მხრივაც არსებითი ერთიანობაა.

152. ჭან. **ღირ-** რისამე მოღერება, ч.-л. замахнуться
მეგრ. **ღერ**-ი ღერო, стебель
ქართ. **ღერ-** || **ღირ-** მოღერება, замахнуться

ტოფეღი ნ ო ღ ი რ ა მ ა ნ II 261$_{33}$ თოფს უმიზნებენ, „უღერენ“... ნ ო ღ ი რ უ ტუფეღი II 262$_{1}$ „მოუღირა“ თოფი.

ცხადია, ეს იგივეა, რაც ქართ. **ღერ-** || **ღირ-** ზმნა (მ ო ღ ე რ ე ბ ა — „ჴელის გინა ჯოხის საგუემრად დაღერება“ ს ა ბ ა). ამ ფუძეს ხმოვნის მონაცვლეობა ახასიათებს: აწმყოში — **ე**: **ღერ-**, აორისტში — **ი**: **ღირ-**; ჭანური ამ უკანასკნელი სახეობის ფუძეს იყენებს.

მ ო ღ ე რ ე ბ ა ღ ე რ ო ს ა-გან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნა ჩანს. (შდრ. ჯოხი მ ო უ ღ ი რ ა... ყელი მ ო ი ღ ი რ ა... ყელი მ ო უ ღ ე რ ე ბ ი ა...); ამდენად, **ღერ-** || **ღირ-** ძირი სამივე შესადარებელ ერთეულში გვაქვს. ამ ძირიდან ზმნა იწარმოება ქართულსა და ჭანურში; მისი მნიშვნელობა ერთნაირი იქნება.

153. ჭან. **ღოდ-**: დო-**ღოდ**-უ ქმნა (უქნა, დაემართა), делать к.-л. ч.-л., случаться с к.-л. ч.-л.
მეგრ. **ღოლ-**: ქო-**ღოლ**-უ ,, ,,
ქართ. —

დუშმანობა ო ღ ო დ უ არაპიქ II 257$_{2}$ უმტრო („მტრობა უქნა“) არაბმა... „ჰეას მუ ბ ო ღ ო დ ი, ქოგიჩქინ-ი“-ა? II 272$_{28}$ იმას რა ვუყავი, იციო?... ჰაშო ბ ო ღ ო დ ი თ ჩქუ ორჭაეფექ II 288$_{16}$ ასე ვუყავით ჩვენ ორჭელებმა... „ჰაჲას მუ ბ ო ღ ო დ ა თ ჩქუ“-ჲა?! II 276$_{37}$ ამას რა ვუყოთ ჩვენაო?... ქეთოს ეკო კაი ო ღ ო დ ე ს-ქი... I 422$_{20}$ ქეთოს ისე კარგად მო-

[1] რა აქვს საერთო "мокнуть" და "молодеть"-ს?

ეპყრნენ („იმდენი კარგი უყვეს“)... ჩხე ა ღ ო დ ე ს, იძაბუნეს II 260_{29} ციე-ბა დაემართათ, დაავადმყოფდენ... მიწვი, მუჭო გ ა ღ ო დ უ? II $248_{4,5}$ მი-თხარი, როგორ დაგემართა?... ია კუჩხეფეს მ უ გ ა ღ ო დ უ? I 455_{25} იმ ფეხებს რა დაემართა („ფეხებში რა მოგივიდა“)?... არ კოჩის... მუ დულჲა ა ღ ო დ უ დ ო რ ე ნ... II 289_{2} ერთ კაცს... რა დამართვია... ხოშ გელდუნ-ჲა, ო ღ ო დ ე ს II 277_{10} მობრძანდიო, უთხრეს... თილჩი ვა ღურუ, ამმა ოინი ო ღ ო დ ა მ ს დერემენჯის II 335_{29} მელია არ მოკვდა, მაგრამ ოინს უშ-ვრება მეწისქვილეს...

მეგრ.: თენა თიქ ღ ო ლ უ — ეს იმან უქნა... წამალო თენა ქ ო ღ ო ლ ი! — წამლად ეს უყავი... მუთუნი ქ ო ღ ო ლ ი! — რამე უყავი!... ვა ღ ო ლ ა! — ნუ შვრები! (არა ქნა!)... მუქ ა ღ ო ლ უ — რა დაემართა... მუ ა ღ ო ლ ე (ნ) — რა დაემართება... მუს ღ ო ლ ა ნ ს — რას უზამს...

ჭანური **ღოდ-** და მეგრ. **ღოლ-** ისეთსავე მიმართებაშია ერთმანეთთან, როგორც ქართ. მ ო ხ ვ ე დ ი და მ ო ხ ვ ე ლ ი: **-დ-** || **-ლ-** დიალექტური ვარიაციაა.

ნ. მ ა რ ი ს ჩვენებით ო ღ ო დ უ ხოფურია; ზემოთ მოყვანილია მაგა-ლითები ამ ფუძის ხმარებისა არქაბულსა და ათინურ ტექსტებშიც[1].

ქართულში შესატყვისი ფუძე არა ჩანს.

154. ჭან. **ღორ-**: ქო-დი-მ-**ღორ**-უ ყვირილი, ბღავილი, реветь, мычать
მეგრ. **ღორ-**: მი-ო-**ღორ**-უ̄ „ „
ქართ. **ღრ-**: და-ი-**ღრ**-იალ-ა реветь

„ცაჰ“-ჲა დო ქ ო დ ი მ ღ ო რ უ II 313_{23} ცაჰ-ო და დაიყვირა... ეშ-შედიქ არ ქ ო დ ი მ ღ ო რ უ I 457_{22} ვირმა ერთი დაიყროყინა („დაიყვი-რა“)... მგეიქ... კოჩის ქონაკაპუ: კოჩიქ მ ღ ო რ უ II 288_{29} მგელი კაცს ეცა: კაცმა ყვირილი მორთო... ჰაწი ხოჯაქ მ ღ ო რ ა მ ს II 272_{21} ახლა ხო-ჯა ყვირის... ფუჯიქ მ ღ ო რ ა ფ ს I 543_{18} ძროხა ბღავის (ბღავილი იცის)...

მეგრ.: კოჩქ ღ ო რ უ̄ — კაცმა ყვირილი მორთო... მიგგდგარენი ღ ო რ ა ნ ს — ვიღაც ყვირის... ჩხუ (|| ჩხოუ) ღ ო რ ა ნ ს — ძროხა ბღავის...

ქართულ დ ა ი ღ რ ი ა ლ ა-ში იგივე ძირი გვაქვს, უხმოვნო; მომდევნო სუფიქსის ზეგავლენით დაკარგულია ძირეული ხმოვანი.

---

[1] აქ ო ღ ო დ უ ზოგჯერ „უთხრა“-საც ნიშნავს.

მნიშვნელობა ყველგან არსებითად ერთია („ღრიალი — უკაფიო ყვირილი“ — საბა); მაინც ჭანურში ეს მნიშვნელობა უფრო ზოგადია, ვინემ მეგრულში; ქართულში — კიდევ უფრო, ვინემ ჭანურში (არც ძროხის, არც ვირის შესახებ არ ითქმის „ღრიალებსო“: ძროხა ბღავის, ვირი ყროყინებს)...

155.	ჭან.	**ღორ**-	მოტყუება, обмануть, быть обманутым
	მეგრ.	**ღორ**-	„ „ „ „
	ქართ.	**ღორ**-	„ „ „
	სვან.	ლი-**ღრ**-ოვ-ი	„ „ „ „

ბერე კითხერი-ვა რტუკონ-ნა, მოღორდა სუნტუ, ჰამმა ბერე კითხერი-ნა ტუ-შენი, **ფ**ურუნჯის ვა მაღერდინუ... **ფ**ურუნჯი ქამოდორღუ I 411$_{29-31}$ ბავშვი რომ ნასწავლი არ ყოფილიყო, მოტყუვდებოდა, მაგრამ იმიტომ, რომ ბავშვი ნასწავლი იყო, მეფურნემ ვერ მოატყუა... მეფურნე მოტყუვდა... მა მსქვანას მობღორდი II 260$_{4}$ მე სილამაზეზე მოვტყუვდი... ხოჯაფექ-ნა... მილლეთის ოღერდინაპტეს I 495$_{11}$ ხოჯები ქვეყანას ატყუებდენ...

მეგრ.: ბაღანა და̄ღორუ — ბავშვი მოატყუა... ბაღანაქ დე̄ღორუ — ბავშვი მოტყუვდა... ბაღანა აღორენს — ბავშვი ატყუებს...

ქართულში „მოტყუება“ იხმარება ამ მნიშვნელობით, მაგრამ „ღორება“-ც არ არის უცნობი; საბას ლექსიკონში შეტანილი აქვს: „**მოღორება** — მოტყუება“.

სვანურშიაც იხმარება ეგევე ძირი.

ჭანურშიც, მეგრულშიც ვნებითი გვარი **ღორ**-ს იყენებს ძირად (ვნებითი მეგრულში **ი**- პრეფიქსითაა ნაწარმოები, ჭანურში -**დ** სუფიქსით), მოქმედებითი გვარისათვის **ღერ**-აა ჭანურში გამოყენებული. ეს იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ -**ორ**- || -**ერ**- ძირეული არაა, აფიქსია.

156.	ჭან.	**ღურ**-	კვდომა, умирать
	მეგრ.	**ღურ**-	„ „
	ქართ.	—	
	სვან.	და-**გრ**-ა	სიკვდილი, смерть

კოჩი... ღურუნ I 509$_{9}$ კაცი კვდება... კოჩი დოღურუ I 510$_{19}$, II 349$_{22}$ კაცი მოკვდა... ბაბა დომიღუუ... I 398$_{31}$ მამა მომიკვდა... სქი-

რი, ბ ღ უ რ უ რ ‖ 354_{19} შვილო! ვკვდები... სი ქოგიჩქინ, მა მუნდეს ბ ღ უ რ ა რ ე ‖ 250_{11} შენ კი იცი, მე როდის მოვკვდები... „სქანი გური დო ჯიგერი ეშაგიმერ დო დ ო გ ო ღ უ რ ი ნ ა ფ“-ჲა | 431_{28} შენს გულსა და ღვიძლს ამოგაცლი და „მოგკლავო (მოგაკვდენო“)....

მეგრ.: ლეხი ღ უ რ უ (ნ) — ავადმყოფი კვდება... ლეხიქ ვა ღ უ რ უ — ავადმყოფი არ მოკვდა... მუმაქ ღ ჷ̄ ღ უ რ უ — მამა მოუკვდა... ღ უ რ ე ლ ი — მკვდარი... მ ა ღ უ რ უ უ — მომაკვდავი... მ ო ღ უ რ უ უ — დასუსტებული, დაჩიავებული... უ ღ უ რ ჷ̄ — უკვდავი... ღ უ რ ა-დღა — სკივდილის დღე... ღ უ რ ჷ̄ — სიკვდილი, „სიკვდილის ანგელოზი“...

სვან. და-**გრ**-ა-ში ძირეულია **გარ**-: ხჷი-დ-**გარ**-ი — ვკვდები... **ა**-ს და-რბილება **ი**- სუფიქსითაა გამოწვეული. -**გარ**-ში **გ**- გვაქვს ჭანური **ღ**-ს ადგილას (შდრ. ჭან. **ღ**არ**ღ**ალ-ი და სვ. **გ**ა̈რ**გ**ლა...). თავკიდურ **და**- ნივთის კატეგორიის ნიშანი უნდა გვქონდეს (**და**- ‖ **ნა**- ‖ **სა**-)... ქართულში **ღურ**- ‖ **გარ**- ძირი არ მოგვეპოვება.

თვით ჭანურში, მეგრულსა და სვანურში ეს ძირი შეიძლება შეთვისებული იყოს.

157. ჭან. **ყვ**- ‖ **ჴვ**- ‖ **ჲ**(**ვ**)- ქმნა, „ყოფა“, делать
მეგრ. **ჴვ**- ” ” ”
ქართ. **ყვ**- ‖ **ყავ**- ”

ხ ო ფ:: ართეის უწუ’ჭკულე, ვა ყ უ | 420_{21} ერთს რომ უთხრა, არა ქნა („არა ყო“)...ფურუნი დ ო ყ უ | 399_{10} ფურნე გააკეთა... სესი ი ყ უ | 419_{26} ხმაურობა შეიქნა... მუ ი ყ უ? | 409_{31} რა იყო? („რა მოხდა?“)... მუქ რაზი ვა ი ყ ვ უ-ნა... | 507_{18} თვითონ თუ თანახმა არ გახდა... ხაზინაში კუმანდაი ია ი ყ ვ ა ს! | 439_{23} ხაზინის უფროსი ის იყოს... ჲალი ფარჩა-ფარჩა დ ი ყ უ | 449_{5} სარკე დაიმტვრა („ნაჭერ-ნაჭერ იქცა“)... ბადის ონჯღოჲე ა ყ უ | 419_{19} მოხუცს შერცხვა („სირცხვილი ეყო“)... თამამ ვიტოხუთ ლია დ ვ ა ყ უ | 399_{3} სრული ხუთმეტი ლირა გაუხდა (შეუგროვდა)... მცუდი ეშო ი ყ ვ ე ნ | 399_{6} ტყუილი ასე იქნება... ვ ი წ.- ა რ ქ. და ა თ ი ნ.: „ჰა მიქ ვ უ, დომიწვით“-ჲა ‖ 275_{22} ეს ვინ ქნა („ყო“), მითხარით... ბერე ჯურ წანერი დ ი ჴ უ | 354_{3} ბავშვი ორი წლისა გახდა.:.. ონდღე დ ი ჴ ვ უ ‖ 243_{13} შუადღე „შეიქნა“, „გახდა“... ქორბა დ ვ ა ჴ უ ‖ 356_{14} დაორსულდა („მუცელი შეექმნა“)... უკულე სუმ ბიჭი დ ვ ა ო ‖ 352_{17} მერე სამი ბიჭი ეყოლა... ბოზომოთა თოლეფე ვორსი დ ვ ა ჲ უ ‖ 328_{18} ქალიშვილს თვალები კარგი გაუხდა (გამოუმთელდა)... თოლი ქო-

განწკუ, კაი დ ი ვ უ ‖ 259_{28} თვალი აეხილა, „კარგი გახდა“... ბჯახა-ის, ჩუჩქუ ი ვ ე ნ ‖ 244_{30} როცა დავბეგვავ [აბედს], რბილი იქნება... დიდო მჭიმა-ში, ჭანჭახი ი ვ ე ნ ‖ 306_{5} როცა ბევრს იწვიმებს, ტალახი იქნება... ოხრასქირი მუშის ონჯღორე ა ვ უ ‖ 259_{4} მის მაზლს შერცხვა...

მეგრ.: მუქ ი ჸ უ? — რა იყო? რა მოხდა?.. სო ი ჸ ი (ნ) (‖ იჸე(ნ)—ჯვარ.) — სად იქნება?.. სიმინდქ ა ჸ უ — სიმინდი მოუვიდა, სიმინდის მოსავალი ჰქონდა... ჸანჭიქ ა ჸ უ — აბრეშუმის ჭიამ პარკი გააკეთა, არ გაუფუჭდა... ნარაგადუ ი ჸ ი — ნათქვამი იქნება... ნარაგადუ ა ჸ ი — ნათქვამი ექნება... თინა თექ ი ჸ უ ა ფ უ (ნ) — ის იქ იქნება...

ახ. ქართულში „ქმნის“ მნიშვნელობით **ყო-** ზმნა იშვიათია; „რა ყო“, „რა ყოს“ — ახლა არ ითქმის; მისი ნაცვალია: „რა ქნა“, „რა ქნას“... შეგვრჩა მხოლოდ საობიექტო ქცევის ფორმები: შეხე, რა უყო იმას, რა მიყო მე, რა გიყო შენ... (ე. ი. რა უქნა მას, რა გიქნა, შენ, რა მიქნა მე...), მაგრამ აწმყოში: რას უშვრება, რას გიშვრება, რას მიშვრება... პრევერბების (**მი-**, **გა-**) დართვისას **-ყო** მნიშვნელობას იცვლის: ხელი მ ი ჰ ყ ო... შუაზე გ ა ყ ო...

ვნებითი გვარის — ი ყ ო: რა იყო? სად იყო? — ახალ ქართულში სემასიოლოგიურად სრულებით მოწყვეტილია ყ ო-ს და ვ ა რ- ზმნის ნამყოს როლს ასრულებს. ე ყ ო კიდევ სხვა მნიშვნელობისაა: იმას ე ყ ო...

ძვ. ქართულში ჰ ყ ო ფ ს და ი ყ ო ფ ვ ი ს, ყ ო და ი ყ ო უფრო ფართოდ არის გამოყენებული, ვინემ თვით ჭანურში: ჭანურში აწმყოში სხვა ძირი ენაცვლება ამ ზმნას (**ი-ქომ-**), ძვ. ქართულში კი აწმყოშიც იგივე ძირი გვაქვს: ჰ ყ ო ფ ს... შემდეგ, აწმყოსაგან ნაწარმოებ დროში: ჰ ყ ო ფ - დ ა... ჰ ყ ო ფ დ ე ს...

აწმყოში მოქმედებითი გვარის წარმოებისას **ყვ-** ‖ **ჸვ-** ძირს მეგრულიც გვერდს უვლის, სხვა ზმნები — ო რ თ უ (ნ), ქ ი მ ი ნ უ ნ ს — არის ხმარებაში, აორისტშიც — ეგევე ზმნები თანდათანობით ავიწროებენ **ყვ-** ‖ **ჸვ-** ძირს (ვნებითის წარმოებისას კი **ჸვ-** ძირის უფლებები დაცულია).

ძვ. ქართულის ჩვენება, მეგრულისა და ჭანურის ტენდენციები იმას მოწმობენ, რომ ჭანურშიცა და მეგრულშიც წ ი ნ ა თ **ყვ-** ‖ **ჸვ-** ძირი ისევე ფართოდ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული, როგორც ძვ. ქართულში...

ამ ძირის გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ ი ს ა რ ს ი ს ა და მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ი ს შესახებ აქ ამას შეიძლება დავჯერდეთ.

რაც შეეხება ა გ ე ბ უ ლ ე ბ ა ს, ყველაზე მეტ ვარიაციებს იძლევა ჭანური; სახელდობრ: ხოფურში ვგაქვს: **ყვ-** (**უ**-ს წინ—**ყ-**); ვიწურ-არქაბულსა და ათინურში: **ჸვ-** ‖ **ვ-** ‖ **Ω** (იხ. მაგალითები ზემოთ). ზოგჯერ ძირეუ-

ლი მასალა სულ იჩრდილება: ა ე ნ ← ა-ცვ-ე-ნ[1]...

მეგრული **ცვ-** იმეორებს ვიწ.-არქაბულ ძირითად ვარიანტს. **უ**-ს წინ **ვ-** აქაც იკარგება.

ქართული **ყვ-** ← **ყავ-**: მე ვყავ, შენ ჰყავ; მან ყო ← ყვა ← ყავ-ა.

აღსანიშანვია, რომ ამ ძირთან: ხმოვანი არც მეგრულს გააჩნია, არც ჭანურს — ქართულს კი ზოგ ფორმაში შერჩა.

-ავ, **-ევ** ქართულში აფიქსებია — სახელებში... ეს კითხვის ქვეშ აყენებს ყ ა ვ-ში **-ავ**-ს. ეს კი ნიშნავს: ძირეულად **ყ-** უნდა დავსახოთ ქართულში, **ყ-** ‖ **ც-** ჭანურსა და მეგრულში.

ამ **ყ**-ს გვერდში ამოუდგება **ყ-** აფხაზურისა (სგ-**ყ**-ოუპ — მე ვარ), მაგრამ ამასთან ერთად სხვა საკითხებიც დაისმის და ამიტომ აქ **-ავ**-ის საკითხს ღიად ვტოვებთ.

ძირია თუ ფუძე, **ყავ-** ‖ **ყვ-** ქართული და **ყვ-** ‖ **ცვ-** ჭანურ-მეგრული ე რ თ ი დ ა ი გ ი ვ ე ო დ ე ნ ო ბ ა ა.

158. ჭან. **ყვარ-** — დაკოდვა, холостить
მეგრ. **ყვარ-** — „ „
ქართ. **ყვერ-** — testiculum

ჯოღოი ყ ვ ა რ უ ფ ს... I 399_{29} ძაღლს კოდავს... ხოჯი ყ ვ ა რ უ ფ ა ნ I 543_{16} ხარს კოდავენ...

მეგრ.: ღეს, ცხენს ყ ვ ა რ უ ნ ა (ნ)... ხოს, ოჩის კ ი დ უ ნ ა (ნ) — ღორს, ცხენს კოდავენ... ხარს, ვაცს კოდავენ.

ჭან. ყ ვ ა რ უ ფ ს, მეგრ. ყ ვ ა რ უ ნ ს ნასახელარი ზმნაა. ამჟამად ამ სახელის ფუძეა: ჭან. კ ვ ა ჯ-, მეგრ. ც ვ ა ჯ-, ზმნაში კი გამოყენებულია ყ ვ ა რ- (შდრ. ქართ. ყ ვ ე რ-). **რ** → **ჯ**, ჩანს, მოერეული მოვლენაა.

159. ჭან. **ყვილ-** ‖ **ცვილ-** ‖ **ცილ-** ‖ **ჲილ-** ‖ **-ილ-** — კვლა, убивать
მეგრ. **ცვილ-**
ქართ. **კლ-** ‖ **კალ-** — „

„ახმედი, მსქვერი დ ო ყ ვ ი ლ ი-ი-მა?“ ახმედიქ — „დ ო პ ი ლ ი“-ა... ახმედიქ-ნა ყ ვ ი ლ უ, მსქვერიშა ვიგზალი I 481_4 „ახმედ, ირემი მოკალი, მე-

---

[1] ძირის მასალა იკარგება აგრეთვე S! პ-ს უშუალო მეზობლობაში; პცი → პი... პცა → პა...

თქი?“ ახმედმა — „მოვკალიო“... წავედი იმ ირმისაკენ, ახმედმა რომ მოკლა... კოჩიქ ლივეითე ოხორჯა დ ო ყ ვ ი ლ უ ე-დო იმტუ I 415$_{26}$ კაცმა რევოლვერით ცოლი მოკლა და გაიქცა... ალაში ჯუმალეფე დ ო ი ლ ე ს... ჟურენეჩი კოჩი დ ი ი ლ უ II 252$_{5}$ ბატონის („ალას“) ძმები მოკლეს... ორმოცი კაცი მოიკლა... ართელი კოლი ვარ ა ჲ ი ლ ე ს II 261$_{34}$ ერთი კალია ვერ მოკლეს... ავჯი მთუთი ც ი ლ უ ჲ... ავჯი... მთუთი დ ო ი ლ უ II 345$_{10}$ მონადირე დათვს კლავს... მონადირემ დათვი მოკლა...

მეგრ.: ირემი დ ო ც ვ ი ლ უ — ირემი მოკლა... ირემს ც ვ ი ლ უ ნ ს — ირემს კლავს... ირემი დ ო პ ი ლ ი — ირემი მოვკალი... თუნთიქ ვა ა ც ვ ი ლ უ — დათვი ვერ მოკლა... გერი ა ც ვ ი ლ ე (ნ) — მგლის მოკვლა შეუძლია...

ჭან. **ყვილ-** ხოფურს ახასიათებს, **ცილ-** || **ილ-** ვიწ.-არქ. და ათინურს. მეგრული **ცვილ-** არქაბულ ნორმებს მიყვება.

ქართული **კალ-** იგივე ძირი უნდა იყოს, მაგრამ აუხსნელი რჩება **კ-** და **ყ**-ს შეფარდება[1]; აგრეთვე: რა უდრის ქართულში ჭან.-მეგრ. **-ვი**-ს? გამოდის, რომ **კალ**-ში **-ალ-** ძირეული არ არის.

160. ჭან. **ყი(ვ)-** ყივილი, крик петуха
მეგრ. **ცი(ვ)-** „ „ „
ქართ. **ყივ-** „ „

ემ ვახთის მამულიქ ქ ო დ ი ყ ი უ I 508$_{5}$ ამ დროს მამალმა დაიყივლა... მამულიქ-ნა ოხოიშა ა მ ა ყ ი ა ს, მუსაჶიი მულუნ-ჲა I 509$_{6}$ მამალი რომ სახლს შემოაყივლებს, სტუმარი მოდისო... მამულიქ ყ ი ა ფ ს (ო ყ ი უ უჩქინ) I 542$_{15}$ მამალი ყივის (ყივილი იცის)...

მეგრ.: მუმულქ მ ო ი ც ი ო უ — მამალმა დაიყივლა... მუმული ც ი ა ნ ს — მამალი ყივის...

ძირი ქართულში, მეგრულში, ჭანურში საერთოა: **ყივ-**; ხოფური, სადაც ეს ძირი შენახულა, თავისი ნორმების მიხედვით ინარჩუნებს **ყ**-ს (იხ. ჭან. გრ. ანალ., § 6ა, გვ. 136); მეგრული — აქცევს **ც**-დ; ბოლოკიდური **-ვ** ეკარგება ორივეს ხმოვნის წინ.

მნიშვნელობა ერთი და იგივე აქვს შესადარებელ ერთეულებში.

საინტერესოა, რომ მეგრულში გვაქვს **ყია**-ც: ჟვაბუ ყ ი ა ნ ს — ბაყაყი „ყვირის“ (იტყვიან იმ ხმაზე, რომელსაც გველის მიერ დაჭერილი ბაყაყი

[1] აკუსტიკური მომენტის მიხედვით შეენაცვლა?!

გამოსცემს). ალბათ, ეს **ყ**-იანი ვარიანტი შედარებით ახალი შეთვისებულია ქართულიდან.

161. ჭან. **ყინ**-: — გაყინვა, замерзать
მეგრ. **ცინ**-: — „ „
ქართ. **ყინ**-: — „

ყინი დვაყვენ დო დიყინენ I 487$_{28}$ შესცივა და გაიყინება...

მეგრ.: ამდღა ცინუნს — დღეს ყინავს... წყარი გოცინუ — წყალი გაყინა... წყარქ გიცინუ — წყალი გაიყინა.. წყარი გიცინუ (ნ) — წყალი გაიყინება...

ჭანურში ეს ზმნა ნაწარმოებია სახელისაგან **ყინ**- (იხ.).

162. ჭან. **ყომ**-ინ- ‖ **ომ-ინ**- ‖ **მბ-ინ** — წყურვილი, жаждать
მეგრ. **ცუმ**-ენ- — „ „
ქართ. სი-**ყმ**-ილ-ი — სიმშილი, голод

ჩქინ წკაი მაშვენან (დომაყომინეს) I 502$_{9,10}$ ჩვენ წყალი გვწყურია („წყალი გვესმევის“), მოგვწყურდა... ასკერეფეს წკაი დვაყომინეეტეს I 501$_{26}$ ჯარისკაცებს წყალი მოწყურებოდათ... წკაი მაომინუ II 245$_{31}$ წყალი მომწყურდა... წარი ამბინუ II 326$_{23}$ წყალი მოსწყურდა...

მეგრ.: ცუმენს — წყურია... ქგმაცუმენგ — მოსწყურდა..

ძვ. ქართულში ამის შესატყვისია სი-**ყმ**-ილ-ი; ძირეულ **ყმ**-ს მომდევნო ხმოვნის ზეგავლენით დაკარგული აქვს, ეტყობა, ხმოვანი (საფიქრებელია **-ა-**).

სიყმილი შიმშილს ნიშნავს; ამგვარად, ერთი და იგივე ძირი ქართულში შიმშილზე მიუთითებს, ჭანურსა და მეგრულში წყურვილზე; საჭმლის საჭიროება, ერთ შემთხვევაში, შეცვლილია სასმლის (წყლის) საჭიროებით მეორეში.

163. ჭან. **ყ-ო(ვ)**- ‖ **ცო(ნ)**- ‖ **ჲ-ონ**- — ყოლა, иметь (про живые существа)
მეგრ. **ც-უნ**- ‖ **ც-ვენ**- — „ „
ქართ. **ყავ**- — „ „

აბდულის ნანა, ბაბა ვარ უ ყ ო უ ნ I 489$_{23}$ აბდულს დედა, მამა არა ჰყავს... მემედის არ კაი ნოსერი ჯოღორი უ ყ ო უ ნ ტ უ I 473$_{27}$ მემედს ერთი კარგი ჭკვიანი ძაღლი ჰყავს... მა ართელი ხალაჸელი (ხეზმექჸაი) მ ი ც ო ნ უ ნ II 257$_{32}$ მე ერთი მოსამსახურე ქალი მყავს... არ ბერე უ ც ო ნ უ ტ უ II 259$_{8}$ ერთი ბავშვი ჰყავდა... ბაბა-ნა ვარ უ ჸ ო ნ უ ნ II 336$_{21}$ მამა რომ არა ჰყავს...

მეგრ.: მუმა ც უ ნ ს — მამა ჰყავს... დიდა ვა ც უ ნ ს — დედა არა ჰყავს... შხური ც უ ნ ს — ცხვარი ჰყავს... მუთუნი ვა ც უ ნ დ უ, ირფელი ც უ ნ ს — არაფერი ჰყავდა, ყველაფერი ჰყავს... მ ო ც ვ ე ნ ჯ ი — მხლებელი, თანმხლები... გ ე ც ვ ე ნ ჯ ი ჯ ი მ ა — მომდევნო ძმა (ასაკით)...

ხოფ. უ ყ ო უ ნ მიღებულია უ ყ ო ვ უ ნ-ისაგან; ე. ი. ხოფურში ამ ზმნას ფუძედ აქვს **ყოვ-**, კანონზომიერი შესატყვისი ქართული ფუძისა **ყავ-**, ვიწურ-არქაბული **ცონ-** || **ჸონ-**ს მისდევს მეგრული **ცუნ-**, რომელიც **ცონ-**ისაგან უნდა იყოს მიღებული; ამ **ცონ-**ის ვარიანტი **ცვენ-** წარმოდგენილია მიმღეობებში — მ ო ც ვ ე ნ ჯ ი, გ ე ც ვ ე ნ ჯ ი (იხ. ზემოთ).

ცონ- || **ჸონ** ვიწურ-არქაბულისა და ათინურისა ქართული **ყვან-** ფუძის შესატყვისია. სახელდობრ:

164. ჭან. **ყონ-** || **ცონ-** || **ჸონ-** || ონ- (წა)ყვანა, вести
მეგრ. **ცონ-** " "
ქართ. **ყვ-ან-** "

...ხოჯეფე გ ა მ ი ყ ო ნ უ-ში I 443$_{16}$ ხარები რომ გამოიყვანა... ბერეფე არ ოდაშა მ ი ნ დ ი ყ ო ნ უ I 490$_{8}$ ბავშვები ერთ ოთხაში წაიყვანა... ხექიმიშა მ ე ნ დ ა მ ი ყ ო ნ უ I 477$_{29}$ ექიმთან წამიყვანა... გიინი... ოხოი მუშიშა ნ ი ყ ო ნ ო ფ ს I 404$_{2}$ ვირი თავის სახლში მიჰყავს [„მიიყვანებს“]... თიკანიში... ახმედიში ჸანიშა ქ ო მ უ ყ ო ნ უ I 454$_{1}$ თიკანი ახმედის ახლოს მოიყვანა... დოსქიდეს ჸეთიმი. აქ ქ ო მ ო ბ ი ც ო ნ ი მა II 269$_{31}$ დარჩენ ობლები. აქ მოვიყვანე მე.... სუმ თოლი-ქჸორი ჸეზდუ დო ი ც ო ნ ა მ ს II 258$_{38}$ სამი ბრმა აიღო და მიჰყავს („მიიყვანებს“)... მამული ქ ო გ ე ი ც ო ნ ე ს II 279$_{15}$ მამალი ჩამოიყვანეს... უკულ მ ო ჸ ო ნ ე ს ჰემ სერიშ მუსაჶირი II 314$_{38}$ მერე მოიყვანეს იმღამინდელი სტუმარი... აჰა, სიჯა ქ ო მ ო ბ ჸ ო ნ ი თ ჸანი ჩქუნიშა II 302$_{33}$ აჰა, სიძე მოვიყვანეთ ჩვენს ახლოს... ჰუს ი ჸ ო ნ ა მ ს ფადიშაჸ ოხორიშა [დერემენჯის თილჩიქ] II 332$_{12}$ ახლა მიჰყავს ხელმწიფის სახლში [მეწისქვილე მელიას]... ჯამუში... ოხოი მუშიშა მ ე ნ დ ი ო ნ უ II 253$_{30}$ კამეჩი თავის სახლში წაიყვანა... არაბა ი ო ნ უ II 282$_{12}$ ურემი წაიყვანა...

ამ მაგალითებში მოცემული **ყონ-** || **ცონ-** || **ჲონ-** || **ონ-** ვარიანტები **ყონ-** ფუძისა, რომელიც იგივეა, რაც ქართული **ყვან-** ფუძე: **ყვან-** → **ყონ-** → **ჲონ** → || **ონ-**...

ხოფურში არის გარკვეული შემთხვევები, როცა **ყონ-** გამოდის **ყო(ვ)-** ფუძის მაგივრად: ..გზა მუთეფეშის ნ ა ყ ო ნ ე ს I 444_{25} თავის გზას გაუდგენ („გაჰყვნენ")...

ვიწურ-არქაბული და ათინური **ყავ-**ისათვის ხმარობდა **ცონ-** || **ჲონ-** ფუძეს; ხოფურშიც ეს ორი ფუძე ერთმანეთს უკავშირდება. მეგრული **ცუნ-** და **ცვენ-** ჩვენ **ცონ-**ს დავუკავშირეთ. მართალია, მეგრულში სამივე ვარიანტი ერთად გვაქვს, მაგრამ ეს არ გამორიცხავს იმას, რომ **ცონ-** იყოს ყველასათვის ამოსავალი.

მეგრ.: მ ი დ ე ც ო ნ უ — წაიყვანა (მ ე ც უ ნ ს — მიჰყავს)... მ ი დ ა ც უ ნ უ — წაჰყვა... ქ ო მ ი ც ო ნ უ — მოიყვანა (ქ გ მ ა ც უ ნ უ — მოჰყვა)... გ ე შ ე ც ო ნ უ — ამოიყვანა... მ ო ლ ე ც ო ნ უ — წამოიყვანა... მ ო ლ ა ც უ ნ უ — წამოჰყვა... წ ა ც ო ნ უ — წაახდინა („ქვევით წაიყვანა": წა = „ქვევით"!)...

ამგვარად, ხოფური: **ყონ-** ქართულ **ყვან-**ს უდრის, ხოფ. **ყოვ-** ქართ. **ყავ-**ს

ვიწ.-არქ., ათინ.: **ცონ-** || **ჲონ** || **ონ-** ქართ. **ყვან-**ს შეესატყვისება, მაგრამ **ყავ-** ფუძის როლსაც ასრულებს.

მეგრული **ცუნ-** || **ცვენ-** და **ცონ-** ქართული **ყვან-** ფუძის შესაბამისია, მაგრამ **ყავ-**ის მაგივრობასაც ასრულებს; სახელდობრ, პირველი ორი **ყავ-**ს ენაცვლება, უკანასკნელი **ცონ-** — **ყვან-**ს...

ზემოთქმული გასაგები იქნება, თუ მოვიგონებთ, რომ ქართულში **ყვან-**ს საფუძლად უდევს **ყავ-**; შდრ.: ძმაჲ ჰ ყ ა ვ ს, მაგრამ ძმანი ჰ ყ ვ ა ნ ა ნ... ცოცხალი მეტყველების: ჰ ყ ა ვ ს — ჰ ყ ვ ა ნ დ ა...

165. ჭან. **ყო-ნ-დ-** დაცდა, დაყოვნება, ждать, замедлить
მეგრ. —
ქართ. **ყოვ-ნ-** "

დ ი ყ ო ნ დ ი, ბოჩოლა, სო ნულუ? I 484_{29} დაიცა, ბოჩოლა, სად მიდიხარ?.. ვით დეკიკეს ქ ო დ ი ყ ო ნ დ ი-ა I 446_{17} ათ წუთს დაიცადეო... მციქა დ ო მ ი ყ ო ნ დ ი I 503_{26} ცოტა დამიცადე... ნანასქანიქ... მუშენი დ ო გ ო ყ ო ნ დ ი ნ უ I 446_{23} დედა-შენმა რატომ დაგაყოვნა...

ეს ქართული დ ა ყ ო ვ ნ ე ბ ა უნდა იყოს (**ვ-** დაკარგულია **ნ-**ს წინ);

ამას ისიც მოწმობს, რომ ვნებითი **დ**-თია ნაწარმოები, როგორი წარმოებაც არც ჭანურს ახასიათებს და არც მეგრულს (იხ. ჭან. გრ. ანალ., § 33, გვ. 111).

166. ჭან. **ყორ-** ‖ **ჸორ-** ‖ **ორ-** სიყვარული, ყვარება, любить
მეგრ. **-ჸორ-** „ „ „
ქართ. **-ყვარ-** „

ბერეფექ [ჲეთიმი] აბდულის დიდო ყ ო რ ო ფ ა ნ I 489_{25} ბავშვებს [ობოლი] აბდული ძალიან უყვართ... მა დო ჩქიმი ოხორჯაქ ეშო პ ყ ო რ ო ფ თ ემუს-ქი, მჟურა ამუშ ჟინ ჲემიხთეფან-ჲა. ქეთოქ-თი მ ყ ო რ ო ფ ა ნ, მუჭო ნანას დო ბაბას I 422_{31} მე და ჩემ ცოლს ისე გვიყვარს ის, რომ მზე მაგაზე ამოგვიდის. ქეთოსაც ვუყვარვართ, როგორც დედა და მამა...

ერთი და იგივე ძირია (თუ: ფუძე?): **ყვარ-**; ჭანურსა და მეგრულში **ვა** → **ო**; თავკიდური **ყ-** ჭანურის ნორმათა მიხედვით მხოლოდ ხოფურს აქვს შენარჩუნებული.

ეს ფუძე ყველაზე უფრო ჭანურის ხოფურ კილოკავშია ხმარებული. ათინურში სხვა ფუძე ბატონობს: ა ლ ი მ ბ უ — შეუყვარდა.

მეგრ.: სქუას დიდა დო მუმა უ ჸ ო რ ს — შვილს დედ-მამა უყვარს... „ჸ ო რ ო ფ ა ს ირო ბ ჭ ყ ა ლ ე“ — „სიყვარულს მუდამ ვწყევლი“ (ხალხური ლექსი)...

ხოფურის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ აქ ეს ზმნა გარდამავალია: ყ ო რ ო ფ ს ემუქ ია — სიტყვა-სიტყვით ესაა: „ყვარობს ის მას“, და არა: „უყვარს მას ის“. ამ უკანასკნელის კონსტრუქცია ქართულის გარდა მეგრულსაც ახასიათებს: იქაც ეს ზმნა ინვერსიულია.

167. ჭან. **ყურ-** ყვირილი, кричать
მეგრ. **ჸურ-** ყმუილი, выть (про собаку)
ქართ. **ყვირ-** кричать

„აჲა კოჩი დოლუ“-ჲა, ყ უ უ ოხორჯაქ I 409_{25} ეს კახცი გაგიჟხდაო, იყვირა ცოლმა... ოხორჯაქ უ ყ უ რ უ I 431_{9} ცოლმა უყვირა... მან დაღიშა ვულუ დო დიდო პ ყ უ ა ფ I 433_{31} მე ტყეში წავალ და ძლიერ ყვირილს ავტეხ („ვიყვირებ“)... ეშშეღის... დიდო კაი აწონუ დო... დ ი ყ უ რ უ I 457_{31} ვირს ძალიან მოეწონა და დაიყროყინა („დაიყვირა“)...

მსვაეფე გონთხუ დო ზოი დ ი ყ უ რ უ I 468_9 ფრთები გაშალა და ძლიერ დაიყვირა...

მეგრ.: ჯოღორი ჸ უ რ ა ნ ს — ძაღლი ყმუის... ჯოღორქ ირიათო ჸ უ რ უ̄ — ძაღლმა სულ იყმუვლა...

ქართული ყ ვ ი რ- ფუძის **ვი**- **უ**-დაა ქცეული ჭანურსა და მეგრულში; **ყ**- ხოფურში და **ჸ**- — მეგრულში ნორმალურია.

მნიშვნელობა ფუძისა ქართულში და ჭანურში არსებითად ერთი და იგივეა; მეგრულში კი — დავიწროვებულია: იგი მხოლოდ გარკვეული სახის ყვირილს — „ყმუილს“ — აღნიშნავს.

168. ჭან. **ჸუჯ**-: აწმ.: უ-**ჸუჯ**-ამ-ს მოსმენა, слышать, выслушать
მეგრ. [**ჸუჯ**-]
ქართ. **ყურ**-: უ-**ყურ**-ებ-ს смотреть

გუნძე ჸ უ ჯ ო ნ ი ქ ოგნამს... ჸ უ ჯ ე ფ ე ჰაშო ქონუდგუ დო უ ჸ უ ჯ ა მ ს II 277_3 გრძელ-ყურა ისმენს... ყურები ასე „მიუდგა“ და უსმენს („უყურებს“)...

ნასახელარი ზმნაა; სათანადო სახელის ფუძეა: **ჸუჯ**- (იხ.), ქართ. **ყურ**-... განსხვავება მნიშვენლობაშია: უ ჸ უ ჯ ა მ ს — უსმენს, სიტყვა-სიტყვით: „უ-ყურ-ებ-ს“... ეს უკანასკნელი ქართულში ამჟამად თვალის ფუნქციაზე მიუთითებს და არა ყურისაზე: გარე-სამყაროს მოვლენებში გარკვევისათვის ყურის საქმიანობაც მნივშნელოვანია და თვალისაც და ერთი მეორესთან მჭიდროდაა დაკაშვირებული. ერთის მეორით შენაცვლება ორდინარული სემასიოლოგიური პროცესია

169. ჭან. **შვ**- ← **შუ**- სმა, пить
მეგრ. **შვ**- ← **შუ**- „ „
ქართ. **სვ**- ‖ ძვ. ქართ. **სუ**- „

ყინი წკაი ქ ო შ უ I 435_{30} ცივი წყალი დალია... წარი ო შ უ II 136_{31} წყალი დალია... ასკერეფექ ო შ ვ ე ს I 502_{23} ჯარისკაცებმა დალიეს... კავე-თი ო შ ვ ე ს II 278_{12} ყავაც დალიეს... ო ფ შ ვ ი დო ოპჭკომი II 292_9 დავლიე და შევჭამე... მა წარი ფშუმ II 343_{17} მე წყალს ვსვამ... წყაი ო შ უ ფ ს I 541_{30} წყალს დალევს... ბერექ ბუძი უ შ უ მ ს II 329_6 ბავშვი ძუძუს სწოვს [„უსვამს“]... ძიგარა შ ვ ა ს ე ნ II 263_6 პაპიროსი მოსწიოს („დალიოს“)... შექეიში ჩაი შუფან... თოფუიში ჩაი ვა ი შ ვ ე ნ I 537_2 შაქრით ჩაის სვამენ.... თაფლით ჩაი არ დაილევა...

მეგრ.: წყარი გეშუ — წყალი დალია... ღვინი ბრელი შუ — ღვინო ბევრი სვა... ვა შვა! — არ დალიო... ბჟას შუნს — რძეს სვამს... ღვინით კოჩი იშუმჷ̄(ნ) — ღვინით კაცი თვრება... მენძელი სუმარს ოშუმუანს — მასპინძელი სტუმარს ათრობს... სუმარქ დი̄შუმუ — სტუმარი დათვრა... შუმილი — მთვრალი... თის ღვინი ვააშვე(ნ) — მას ღვინო არ დაელევა, ან : ღვინოს ვერ დალევს...

უ-ს წინ **ვ**- ჭანურსაც ეკარგება და მეგრულსაც; **შვ**- შეესატყვისება ქართ. **სვ-**ს; **სვ**- ← **სუ**-; ძვ. ქართ. შე-**სუ**!

მეგრულში აწმყოს ფუძისაგან შუნს (← შუმს) იწარმოება ო-**შუმ**-უ-ან-ს — „ათრობს“, ი-შუმ-ჷ̄(ნ) — თვრება... დი̄-**შუმ**-უ — დათვრა... ამით განსხვავდება მნიშვნელობის მიხევდით მეგრული. მაგრამ ქართულშიც ანალოგიური სემასიოლოგიური ვითარება გვაქვს: ა-**თრ**-ობ-ს ზმნის ძირი -**თრ**- „სმას“ ნიშნავს; სვან. ლი-**თრ**-ე — სმა.

170. ჭან. **შ-ვ-** ქსოვა, ткать
მეგრ. **შ-ვ-** ‖ **რ-შვ-** „ „
ქართ. **ქს-ოვ-** „

აიშექ... წინეკი დოშუ I 488_9 აიშემ... წინდა მოქსოვა... მხჩუიში თომაში წინეკი შუფან I $529_{13,14}$ მატყლისა („ცხვრის თმისა“) წინდას ქსოვენ... ეშოთე დოშუფან [კალათა] I 528_{14} ასე მოქსოვენ [კალათას]... კალათი აშო შუფან I 528_5 კალათს ასე ქსოვენ...

მეგრ.: თათმანს შუნს — წინდას ქსოვს... დიშჷ̄ — მოქსოვა... ოშუალი — საქსოვი... მაშუალი — მქსოველი... ორშუანს — ქსელავს... დორშვილირე — დაქსელილია... (ი. ყიფშიძეს ვშგნქ-ის პარალელურად ბრშუნქ-იც მოჰყავს... იხ. მეგრ. გრ., ლექსიკ., გვ. 358: **შუალა**...).

ძირეული **ქს**-ს შესატყვისად მოველოდით **ქშ**-ს; ჭანურში **ქ**- დაკარგულია; მეგრულშიც ჩვეულებრივად ამ ფუძეს არა აქვს. მაგრამ დაჩნდება ნაწარმოებ ფუძეში — ორშუანს — „ქსელავს“ (იხ. ზემოთ) **რ**-ს სახით. ამგვარად, ამ **რშ**-ში მოცემულია კიდევ ერთი მაგალითი ქართული **გ**- ‖ **ქ**-ს შესატყვისად მეგრულში **რ**-ს გამოვლენისა.

171. ჭან. **შვ-აჯ-** დასვენება, отдыхать
მეგრ. **შვ-ანდ-** ‖ **სვ-ანჯ-** ‖ **სვ-ანდ-** „ „
ქართ. **სვ-ენ-** „

ქოდოხედეს, ქამუიშვაჯეს I 502$_9$ დასხდენ, დაისვენეს... ორდო-ორდო მოიშვაჯამან II 279$_4$ მალ-მალე ისვენებენ... მანთი მოვიშვაჯე-ჲა I 462$_{26}$ მეც მოვისვენებო... მთელიქ მუიშვაჯეფტეს I 462$_{27}$ ყველაფერი ისვენებდა...

მეგრ.: მუშოობაში უკული ქიმისვანჯუ — მუშაობის შემდეგ დაისვენა... სვანჯუ (ნ) — ასვენია... ღურელი გესვანჯუ — მიცვალებული ასვენია... ხოჯი ქჷმა̄სვანჯუ̄ — ხარი დაასვენა... ღურელი გეგჷმასვანჯეს — მიცვალებული გამოასვენეს... მოსვანჯელო — მოსვენებით, მოსვენებულად...

ქართული ძირეული **სვ-** კანონზომიერად არის წარმოდგენილი **შვ**-თი ჭანურში; მეგრულში ახლა **სვ-** არის გავრცელებული, მაგრამ **შვ-** (**შვ-**ანდა) ჯერ კიდევ ხმარებაშია; ი. ყიფშიძის ლექსიკონში **შვანდ-** **სვანდ**-ის პარალელურად არის წარმოდგენილი... **ნ-** მეგრულში ფონეტიკური დანართია. **დ**-იანი ვარიანტი (სვანდ- || შვანდ-) **ჯ-**იანისაგანაა მიღებული; ასე, რომ ჭანურსა და მეგრულში **-აჯ-** სუფიქსი **შვ-** ძირს; ქართულისათვის ეს გვაგულისხმებინებდა **-არ-** || **-ერ-** სუფიქსს, გვაქვს კი **-ენ-** სუფიქსი იმავე ფუნქციისა, როგორიცაა **-არ-**. ამრიგად, ქართულში ფუძის საწარმოებელი სუფიქსი სხვაა და ჭანურსა და მეგრულში — სხვა. ძირი კი ერთია, მნიშვნელობაც — ერთი.

172.	ჭან.	**შუ-** || **შვ-ელ-** || **შოლ-**	დასველება, мокнуть, мочить
	მეგრ.	**შოლ-**	,, ,,
	ქართ.	**სვ-ელ-**	,,

ემ ვახთიშ-კულე წკაითე დოშოლაფან — ვა ტრუხას-ჲა დო! I 534$_{19}$ იმის შემდეგ წყლით დაასველებენ [ჩურჩხელას], — არ გატყდესო-და!... [მთვიიში] მურუცხი მუჰამედიში ხეს გჲოლუ დო ხე დუშოლუ I 486$_7$ თოვლის ვარსკვლავი (კრისტალი) მუჰამედის ხელზე დაეცა და ხე-ლი დაუსველა... უკულე ტუცა წკაითე შველარე [მქვერი] II 266$_{26}$ მე-რე ცხელი წყლით დაზელ ფქვილს („დაასველებ“)... მქვერი საღრათე დოშოლუ II 271$_8$ ფქვილი გობზე მოზილა („დაასველა“)... ოშუვონი მჭიმა II 311$_3$ „დასასველებელი წვიმა“...

მეგრ.: ჭვიმას დი̄შოლუ — წვიმაში დასველდა... ჭვიმაქ დოფშოლუ̄ — წვიმამ დამასველა... შოლირი — დასველებული... შჷ (← შუ) — სველი...

მეგრ. და ჭან. **შოლ-** ← **შველ-**; ეს უკანასკნელი შედგება **შვ-** (**შვ-** ← **შუ-**) ძირისა და **-ელ-** სუფიქსისაგან; **შვ-** შეესატყვისება ქართულ **სვ**-ს, **-ელ-** — საერთოა (შდრ. ტეხ-**ს** || ტახ-უმ-**ს** || ტახ-უნ-**ს**: **-ს** საერთოა, ძირი კი კანონზომიერ შესატყვისობას გვაძლევს)...

მნიშვნელობის მხრივ განმარტებას მოითხოვს ჭან.: **შველ-** — ზელა. ნ. მ ა რ ს ო-**შველ**-უ — месить ცალკე აქვს გამოყოფილი (მიუთითებს ვიწეზე); ეს იგივე **შოლ**-აა, უკეთ რომ ვთქვათ, ის, რისგანაც **შოლ-** არის მიღებული; ამას მოწმობს **შოლ**-ის ხმარება იმავე მნიშვნელობით, რაც **შველ**-ს აღმოაჩნდა (მაგალ. იხ. ზემოთ).

სველ- || **შველ-** || **შოლ-** ფუძეებში ძირად გამოვყავით **სვ-** || **შვ-** ← **შუ**; **სვ-** ქართულში არა გვაქვს ცალკე, **შვ-** კი ჭანურშიც დასტურდება და მეგრულშიც **შუ**-ს სახით (მეგრულში — დასავლ. ვარიანტი **შგ** — „სველი“... იხ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, მეგრ. გრ., ლექსიკონი: **შოლ-**, გვ. 358).

ჭანურში ამ **შუ**-საგან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნაა: ა შ უ ვ უ — დაუსველდა: კუდელი დ ა შ უ ვ უ-ი ჲოქსე ვარ? სარფულეფექ თქვეს-ქი „კუდელი ვა ა შ უ ვ უ, ხუმბულა ტუ“-ჲა! მაკრიალურეფექ თქვესქი „ვარ, დ ვ ა შ უ ვ უ“-ჲა II 262_{11-13} კუდი [მელიას] დაუსველდა თუ არაო? სარფელებმა თქვეს, „კუდი არ დაუსველდა, მშრალი იყოო !“ მაკრიალელებმა თქვეს — „არა, დაუსველდაო!“... კიშის... ი შ უ ა ფ უ ტ უ II $294_{7,8}$ ზამთარში სველდებოდა (ინამებოდა)...

შგ-საგან მეგრულში ზმნა არ იწარმოება.

ჭანურ-მეგრულში **შვ-** ქართ. **სვ**-ს შეესატყვისება; ეს **შვ-** ← **შუ-**; ქართ. **სვ-** ← **სუ-**.

კითხვა ისმის: რა ურთიერთობაშია ეს **სუ-** (ს ვ ე ლ-ის ძირი) **სვ-** (|| **სუ-**) ძირთან (**სვ**-ამ-ს, **სვ**-ა — ძვ. ქართ. **სუ**-ა-მ-ს, **სუ**-ა)? უნდა იყოს ერთი და იგივე: **-ელ-** სუფიქსის დართვით ქ ა რ თ უ ლ შ ი იგი თვისების აღმნიშვნელი სიტყვაა: ს უ - ე ლ - ი → ს ვ - ე ლ - ი, სახელია; **-ამ** სუფიქსის დართვით მისგან ზმნას ვიღებთ (**სუ**-ამ-ს...) აწმყო დროში; აორისტში კი მხოლოდ პირის ნიშანთა დართვა გვჭირდება: ვ-**სუ**, ჰ-**სუ**, **სუ**-ა...

173. ჭან. **შვ-ელ-** || **შოლ-** დახმარება, შველა, помогать
მეგრ. **შვ-ელ-** წყლულის მორჩენა, заживает рана
ქართ. **შვ-ელ-** помогать

ჭამიქ მურადის მუთუ ვა უ შ ო ლ უ I 494_{12} წამალმა მურადს „არაფერი უშველა“... ემუქ-თი მ ე მ ი შ ო ლ უ I 476_{28} იმანაც მიშველა... მეჭკირუს ვა მ ე მ ი შ ვ ე ლ ი თ, ამმა ონსუს ოჭკომუს მ ე მ ი შ ვ ე ლ ი თ I 393_{18} დაკვლაში არ დამეხმარეთ, მაგრამ ჭამაში მაინც შემეშველეთ...

ოხორჯას-თი ნ ი შ ო ლ ს I 430_{10} ცოლსაც შველის... ქომოხთა-ნა, დ ი შ - ვ ე ლ ე ნ გურიშ ჲარა II 379_{26} თუ მოხვალ, მორჩება გულის იარა... ვარ ი შ ვ ე ლ ე ნ ჲარა ჩქიმი, სევ-გჲული II 379_{28} არ მთელდება (რჩება) ჩემი იარა, სატრფოვ...

მეგრულში ამ მნიშვენლობით მე-**ხვარ**-ა-ა (ქართ. და-ხმარ-ება) გამოყენებული; მაგრამ -**შველ**- ფუძე ერთადერთია წყლულის, სატკივრის მორჩენის მნიშვნელობით (შდრ. ზემოხსენებული ჭანური მაგალითებიდან ორი უკანასკნელი): ასე ვა მაჭუ(ნ), მ ე შ ვ ე ლ უ — ახლა არ მტკივა, მო-მირჩა... აჭუ(ნ), მარა მალას ე შ ვ ე ლ ე ბ უ (ნ) — ტკივა, მაგრამ მალე მო-ურჩევა... ს ა შ ვ ე ლ ი — საშველი (გამოთქმაში: „საშველი არ დაადგა!“), უ ს ა შ ვ ე ლ ე — უსაშველო, უშველებელი (ე. ი. რასაც არ ეშველება)...

ჭან. **შოლ**- ← **შველ**- ; ეს იგივეა, რაც ქართული **შველ**-, — აგებულე-ბითაც, მნიშვნელობითაც.

174. ჭან. **შიკ-ინ**- სლოკინი, икать
მეგრ. **შიკ-ინ**- „ „
ქართ. **სლოკ-ინ**- || **სლუკ-სლუკ**-ი[1] „

მ ა შ ი კ ი ნ ე ნ! გ ა შ ი კ ი ნ ე ნ, მუფეი გოგოშინენ II 310_{9} მასლოკი-ნებს! გასლოკინებს, რაღაც გაგახსენდება!..

ძირეული **შიკ**- ქართ. **სლოკ**- || **სლუკ**-ის შესატყვისია : **ლ**- დაკარგუ-ლია, **უ** → **ი**.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

175. ჭან. **შ-ინ** || **შ-უნ**- მოგონება, ხსომება, вспомнить помнить
მეგრ. **შ-ინ**- || **შ-უნ**- „ „ „
ქართ. **ხს-ენ**- || **ხს-ოვ**- „ „

აწი გ ო მ ა შ ი ნ უ II 348_{30} ახლა გამახსენდა... ოხორიშა ბიტიშა, ქ ო გ ო მ ა შ ი ნ უ II 345_{22} სანამ შინ მივიდოდი, გამახსენდა... ვისიმადა დო ელე ჩქვა გ ო მ ა შ ი ნ ა ს I 519_{33} მოვიფიქრო და სხვაც გამახსენდე-ბა... ბელქი ქ ო გ ვ ა შ ი ნ ა ს-ჲა, ამმა ქეთის მუთუ ვარ გ ვ ა შ ი ნ უ I 423_{23} ეგების მოაგონდესო („გაახსენდესო“), მაგრამ ქეთის არაფერი მოა-

[1] ს ლ უ კ - ს ლ უ კ ი „გულამოსკუნილისაგან სულდაუღებლად ტირილი“ — ს ა ბ ა (იხ. **ტირილი**).

გონდა... შუი მშინე ჯუმა ჩქიმის სელამი ოღოდი! მანა გომიშინას, ენთეფეს... I 503$_{7}$ საყვარელ („სულის სახსოვარ“) ჩემ ძმას სალამი გადაეცი! მე რომ მომიგონოს („მომიხსენოს“), იმათ... პატი შინაფან I 542$_{26}$ ცუდად ახსენებენ... ორდო მოხთი, ნა შური მიშინარე II 321$_{7}$ ადრე მოდი, ძვირფასო („სულს რომ მიხსენებ“)... სი-ნა მიწვი, ნენაფე ქოგ-შუნ-ს-ი? I 434$_{10}$ შენ რომ მითხარი, სიტყვები, გახსოვს... გოწონერი მთვიი ვარ შუნტუ I 486$_{1}$ შარშანდელი თოვლი არ ახსოვდა...

მეგრ. : ასე გომაშინუ — ახლა გამახსნედა, მომაგონდა... მა გოვოშინი — მე გავახსენე... მგვოშინი — მოვახსენე... გჷვში-ნი — მოვიგონე („მოვიხსენე“)... შინჸნს — ახსენებს : მიგიდგარენი, ფშინჸნს — ვიღაცა მახსენებს (იტყვიან, როცა ასლოკინებს ვისმე)... ამავე ძირისაა : **შუ**(ნ) — ახსოვს, **რშუ**(ნ) — გახსოვს... ვა **შინერს** — აკრძალულია! (სიტყვასიტყვით: სახსენებელი არაა!)...

ქართ. **ხს**- (ძვ. ქართ. **ჴს**-) ძირის თავკიდური უკანაენისმიერი თანხმოვანი ჭანურშიც დაკარგულია და მეგრულშიც; **-ინ** მაწარმოებელი სუფიქსია.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა. მართალია, ახალ ქართულში მეტწილ შემთხვევაში ჩვეულებრივ „მოგონება“ ზმნაა გამოყენებული, მაგრამ **ხს**- ძირიც იხმარება; ძვ. ქართულში **ჴს**- ისევე იხმარებოდა, როგორც ახლა **შ-ინ**- ჭანურსა და მეგრულში: მომიჴსენე მე — მომიგონე მე... მოიჴსენა — მოიგონა...

176. ჭან. **შირ**- გაცვეთა, დალევა რისამე, износиться выпариться...
მეგრ. **შირ**- „ „ „ „
ქართ. **სრ**- || **სარ**- уничтожить

ჰემუში ნუკუს დემირი... მოჭკადამან, — მოთ იშირაფუტას-ჲა დო! II 297$_{30}$ იმის პირზე რკინას აჭედავენ, — არ დაილიოსო და... წკაი წუკალის ქოგეიშირუ II 312$_{13}$ წყალი (პატარა) ქვაბში ჩაილია (ჩაშრა)...

მეგრ.: ხამიქ დჷშირუ — დანა დაილია... წყარქ ქიგჷშირუ — წყალი ჩაშრა (ზედმეტი დუღილისაგან)... ქეთშჸხოლუ დო ლეკურით ქიანაში კოჩი ეკოშირუ — შევარდა („ჩაერია“) და ხმლით „ქვეყნის ხალხი“ გაწყვიტა, დახოცა... გურქ მემაშირუ — გულზე მომივიდა, გული წამივიდა, „გული მომელია“...

ამ ძირს ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ქართ. ც რ ე ც ა-ს უკავშირებს (იხ. მეგრ. გრ., ლექსიკ.: **შირ-** || **შგრ-**, გვ. 357). საქმის ვითარებას უფრო შეეფერება, ჭან.-მეგრ. **შირ**-ში ქართ. ს რ - ვ ა სიტყვის **სრ-** ძირის კანონზომიერი შესატყვისი ვპოვოთ. ძირეული აქ **სარ-** უნდა იყოს (მო**სარ**!) ჭანურში ამას უნდა მოეცა **შორ-**; ეს არც ჭანურში გვაქვს, არც მეგრულში, მაგრამ ერთშიაც და მეორეშიც მრავლადაა შემთხვევები, როცა **ო** → **უ** → **ი**; ამრიგად: **შირ-** ← **შურ-** ← **შორ-**...

მნიშვნელობა ჭანურში ერთგვარ გადახრას იძლევა, მაგარმ „მოსპობის“, „დალევის“ მომენტი მას „სრვა“-სთან აერთიანებს; მეგრულში ხომ „მოსრვის“ მნიშვნელობაც დღემდის აქვს შერჩენილი ამ ძირს (იხ. ზემოთ: ე კ ო შ ი რ უ...).

177.	ჭან. **შურ-**	სუნის გამოცემა, სუნვა, пахнуть, нюхать
	მეგრ. **შურ-**	სუნვა, нюхать
	ქართ. **სულ**-ი	душа

ეს ზმნა ნაწარმოებია **შურ-** სახელისაგან. ნ. მ ა რ ს მოჰყავს ამ ზმნის ფორმები: ფ შ უ რ ა მ ათ., ფ შ უ რ ა ფ ხოფ. — სუნსა ვცემ, ვ ი შ უ რ ა მ — ვსუნავ (ხოფ. ვ ი შ უ რ ა ფ); ი შ უ რ ა მ ს — სუნს იღებს (ძაღლი)... ვ ო შ უ რ ა მ — სუნს გამოვაცემინებ (მაგ. თამბაქოს, შენახვით)... ვ ო შ უ რ ა ფ ა მ — ათ., ბ ო შ უ რ ა ფ ა მ — არქ., ვ ო შ უ რ ა ფ ა ფ — ხოფ. — სუნს ვაღებინებ ძაღლს ნადირობის დროს... ვ ა შ უ რ ე ფ — ხოფ. — ვუსუნებ... ჯოღორი ა შ უ რ ს — ხოფ. — ძაღლი სუნავს... (იხ. ჭან. გრამ., გვ. 207).

შურ- **სულ**-ის კანონზომიერი შესატყვისია.

178.	ჭან. **შქვ-**	(გა)შვება, მიტოვება, пустить, оставить
	მეგრ. **შქვ-**	„ „
	ქართ. **შვ-**	„

ეკული ქ ა ნ ა შ ქ უ... I 420_{24} მერე გაუშვა... ია პატი ადეთი ნ ა შ ქ უ I 486_{21} ის ცუდი ზნე მიატოვა... მსქიბუში ოხვენუს ქ ა ნ ა შ ქ ვ ე ს I 501_{12} წისქვილის კეთებას თავი დაანებეს (ხელი უშვეს)... ბოზომოთა დო დერემენჯი ჰიქ მ ე ვ ა შ ქ ვ ი II 334_{19} ქალი და მეწისქვილე იქ დავტოვე... აში თუთერი ნანაქ ღეთიმი მ ე მ ა შ ქ უ II $263_{13,14}$ ექვსი თვისა დედამ ობლად დამტოვა... ნოღამისა ნ ა შ ქ ვ ე ს ბიჭიშ ოხორის II 303_{28} პატარძალი

დატოვეს ვაჟის სახლში... ნოღამისა სქანი მის ნ უ შ ქ ვ ი... II 371_{2} შენი პატარძალი ვის დაუტოვე... გუ-პიჯის მოძინ: ჲემთუმანი იშიტა-ში, ეჲერი ოკაჩხე ვა ნ ა შ ქ უ მ ე ს I 531_{8} გულმკერდზე აძევს [ცხენს]: აღმართზე რომ ადიოდეს, უნაგირს უკან არ უშვებს... მითი ვა ა მ ო შ ქ უ მ ე ს-ჲა II 273_{23} არავის არ უშვებსო (შიგ.)... მწილახუმ დო თოფური გ ა მ ა ბ ო შ - ქ უ მ ე II 317_{2} გავწურავ და თაფლს გამოვუშვებ... ო ხ ო მ ი შ ქ ვ ი-ა! ამუს ო ხ უ შ ქ უ I $404_{10,11}$ ამიშვიო! ეს აუშვა...

მეგრ.: გ ე ი ა შ ქ უ — აუშვა (მაგ. დაბმული ხარი)... გინი ქ გ მ ი - ა შ ქ ვ ი! — ხბო მიუშვი (დედასთან)... ქ გ დ ჷ შ ქ უ მარკინექ — დასცა მოჭიდავემ... მასარი ქ გ დ ჷ შ ქ უ — მესერი დაასო („დაუშვა“)... ჯოღორქ ვა მ ჷ შ ქ უ — ძაღლმა არ მოუშვა... ჩხუ მ ი ა შ ქ ვ ი ოდიარეშა — ძროხა მიუშვი საძოვარზე... ტუკი გ ჲ ა შ ქ უ — კეტი დაჰკრა...

შქვ- ძირი კარგავს ბოლოკიდურ **ვ**-ს **უ**-ს წინ... **შქვ**- იგივე **შვ**-ა, რაც ქართულში გვაქვს, ოღონდ **ქ**- არის განვითარებული **შ**-ს შემდეგ...

მნიშვნელობა ამ ძირისა ჭანურში ერთგვარ გადახრას იძლევა: „გამოშვება“, „ამოშვება“ და მსგავს ფუძეთა გარდა გვაქვს „მიშველა“ — „მიტოვების“ მნიშვენლობით, რაც სავსებით გასაგებია; შდრ. ქართ. „ხელი უშვა“ — „მიატოვა“...

179. ჭან. **შქვიდ**- || **შქიდ**-: დო-**შქვიდ**-უ ღრჩობა, душить, топит, тонуть
მეგრ. **შქვი-დ**-: დჷ-**შქვიდ**-უ̄ „ „ „
ქართ. **შთ**-: მოა-**შთ**-ო „ „ „

კატუქ ნანკაპუ [მთუგიშ] მოთას დო დ ო შ ქ ვ ი დ უ I 462_{3} კატა ეცა [თაგვის] წრუწუნას და დააღრჩო... ხოჯა ქ ო დ ი შ ქ ი დ უ II 325_{14} ხოჯა დაიღრჩო [წყალში]... თელი ზღუაქ(!) გექოსუ გჲუვერთას, დ ი შ ქ ვ ი - დ ე ს II 258_{5} ყველა ზღვამ აღგავა გემბანიდან, დაიღრჩვნენ.:. აწკალდი დ ო ვ ი შ ქ ვ ი დ ი თ I 478_{33} კინაღამ დავიღრჩვით...

მეგრ.: კატუქ ჭუკი დ ჷ შ ქ ვ ი დ უ̄ — კატამ თაგვი დააღრჩო... ჯოღორი მუნჩქვის ო შ ქ ვ ი დ უ ა ნ ს — ძაღლი მაჩვს აღრჩობს... წყარს დ ჷ შ ქ ვ ი დ უ — წყალში დაიღრჩო...

ჭანურში ამ ფუძეს შეიძლება **ვ**- აკლდეს (ეკარგება!) — გვექნება: **შქიდ**... შეიძლება **ქ**-ს ადგილი **კ**-მ დაიჭიროს: შ კ ვ ი დ-, შ კ ი დ-; ძირითადია — შ ქ ვ ი დ-. ის ისევე, როგორც მეგრული შ ქ ვ ი დ-, მიღებული უნ-

და იყოს შქუდ-ისაგან; ეს უკანასკნელი ქართულისათვის გვავარაუდებინებს **შუდ**-ს; ეს დადასტურებულია ძვ. ქართულში: შიშუდილ იბა (იხ. ვ. თოფურია, ფონეტ. დაკვირვ., I, მიმოძხ., 216) (მომდევნო სუფიქსის ზეგავლენით **უ-** ხმოვანი ამოვარდნილია და შემდეგ **შ**-ს უშუალო მეზობლობაში **დ** → **თ**: **შუდ-** → **შდ-** → **შთ-**); აქედან: **შიშთ-ვლ-ი**, საბას განმარტებით, „სარჩობელი“, და-შთ-ობა — დარჩობა (საბა) და სხვ.

180. ჭან. **შქ-ორ-** ‖ **შქ-ირ-** შიმშილი, быть голодным
მეგრ. **შქ-ირ-** „ „
ქართ. მ-**შ**-[**ი-ლ-**] „

გჲაი ამშქოინუ II $326_{18,19}$ პური მოშივდა... დიდო მშქირონს... I 432_5 ძალიან მშია... გჲაი ორდო მეჩი-ქი-ა, ბელქი შქირონს-ჲა... I 507_{12} საჭმელი მალე (ადრე) აჭამე, ეგების შიაო..

მეგრ.: ბაღანას ვა შქირენს — ბავშვს არ შია... მეშარეს ქგმჷშქირენუ — მგზავრს მოშივდა... შქირენი — შიმშილი... შქირენული — მშიერი...

ძირეულია **შქ-** ჭანურსა და მეგრულში; იგი შეესატყვისება ქართ. **შ**-ს. ფიქრობენ., რომ ქართულში **მ**-ც ძირის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო (შდრ. ში-**მშ-**ი-ლ-ი), მაგრამ O_1 **მ**-სთან აღრევის გამო უნდა იყოს დაკარგული (ა. შანიძე: S_2 და O_3 ქართ. ზმნებში, გვ. 73). ასეთივე მიზეზის გამო **მ-** შეიძლებოდა ჭანურსა და მეგრულშიც დაკარგულიყო: ათინურის მშქირონს-ში **მ-** ახალი წარმოშობისაა, ფონეტიკურადაა განვითარებული.

რაც შეეხება ფუძის მაწარმოებელ სუფიქსებს, **-ორ-** უნდა მივიჩნიოთ ამოსავლად ჭანურისა და მეგრულისათვის: ხოფ. **-ირ-**, მეგრ. **-ირ-**ისგანაა მიღებული.

ქართულში ანალოგიური მაწარმოებელი ამ ზმნას არა აქვს: **მში**-ა-ს **-ი-** სხვა დანიშნულებისაა.

181. ჭან. **შქ-ურ-** ‖ **შკ-ურ-** შინება, бояться, напугать
მეგრ. **შქ-ურ-** „ „
ქართ. **შ-ინ-** „

ანთეფე-ნა ძირუ. დიდო აშქურინუ I 468_5 ესენი რომ ნახა, ძალიან შეეშინა... ბაბა მუშიშა აშქურინუ, ძიგარა ვა ნადვუ II 348_{26} თავის

მამისა შეეშინა, პაპიროსს არ მოუკიდა... ხოჯას... აშკუინუ II 272_{18} ხოჯას შეეშინა... ჭინკა მომხვადუ დო ქოდოფშქურდი I 509_{2} ჭინკა შემხვდა და შევშინდი... სანქის ვოშქურინი I $450_{6,7}$ მოდი შევაშინო... ამუთენ ვოშქუინათ I 498_{30} ამით შევაშინოთ...

მეგრ.: ძალამი აშქურინუ — ძალიან შეეშინა... მუმაშა ოშქურუდუ — მამისა ეშინოდა... დააშქურინუ — შეაშინა... დოვოშქურინუათ — შევაშინოთ...

ჭანურსა და მეგრულში ძირეულია **შქ**-; იგი კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **შ**-ს; -**ურ**- სუფიქსი მეგრულისა და ჭანურისა მხოლოდ ფუნქციონალურად შეეფარდება ქართ. -**ინ**-ს, რამდენადაც ორივე ეს სუფიქსი ფუძის საწარმოებელია(?).

შქ- → **შკ**- ჭანურის ნიადაგზე გვაქვს (სპორადულად).

ყურადღებას იქცევს -**დ**-თი წარმოებული ვნებითი ჭანურისა (ხოფური კილოკავისა): დოშქურდუ („დაშინდა“, შეშინდა...), სადაც -**დ**- უშუალოდ **შქურ**-ს მოსდევს მაშინ, როდესაც მეგრულში (დოშქურ-**ონ**-დ-უ) -**ონ**- სუფიქსია დართული -**ურ**-ს.

მნიშვნელობის მხრივ სხვაობას ადგილი არა აქვს.

182. ჭან.	**ჩ**-	ცემა, მი-, მო-, გადა-..., გაყიდვა,	дать, продать
მეგრ.	**ჩ**-	„ „ „ „ „	„ „
ქართ.	**ც**-		„ „

ჟინ ქარტო ქოდოსქიდუნ; ია ფუჯეფეს ფჩაფთ I 516_{18} ზევით ქატო დარჩება; იმას ძროხებს ვაძლევთ („ვცემთ“; შდრ. ძვ. ქართ.: ესავ სცა (ე. ი. მისცა) იაკობს პური)... ფუჯის ქოჩაფან I 508_{22} ძროხას მისცემენ... მან-თი ქომჩაფან ჩხომი I 459_{8} მეც მაჭმევენ („მომცემენ“) თევზს... ეკულე ბაბა მუშიქ ჯევაბი მეჩუ I 467_{12} მერე მამამისმა უპასუხა („პასუხი მისცა“)... გოწონერი კიშის ამუს არ რახატი ვარ მეჩეს I 448_{8} შარშან ზამთარს ამას მოსვენება არ მისცეს... არ სტიკანი წარი ქომეჩუ II 326_{28} ერთი ჭიქა წყალი მისცა... ფარა მუში გერი ქომეჩუ II $254_{26,27}$ მისი ფული დაუბრუნა („უკუ მისცა“)... არგუნი გეჩუ დო მთუთი დოხეცქინუ I 435_{21} ნაჯახი დაჰკრა და დათვი მოკლა... ბიგა ხეს ქოდიქაჩუ დო კაზეფეს არ ზორი ქოგეჩუ II 255_{20} ჯოხი ხელში დაიჭირა და ბატებს ძლიერ დასცხო („დასცა“)... ოხორჯა მუშიში მანწკინდეფე... ქაგამაჩუ I 448_{11} თავისი ცოლის ბეჭდები გაყიდა... ა ბადიქ ა ფურქი გამაჩამს II 328_{6} ერთი მოხუცი ერთ ყვავილს ყიდის... მუში ჲოღურთი მთელი ქაგამაჩუ I 473_{14} თავისი მაწონი სულ გაყიდა... ჰემუქ მე-

ყ ო მ ჩ უ II 260_1 იმან დამწყევლა („გადამცა“)... ჰე-თი მეყოჩუ II 258_{24} ისიც დაწყევლა („გადასცა“)...

მეგრ.: ჭას ჩხულენს ფ ჩ ა ნ თ — ჩალას ძროხებს ვაძლევთ... ოჭკომალი ქ ო ჩ უ — საჭმელი აჭამა („სცა“)... ჯიმას ფარა ქ ი მ ე ჩ უ — ძმას ფული მისცა... ფარა ქ ო მ უ ჩ უ — ფული მომცა... ცხენი გ ე გ გ მ ო - ჩ უ — ცხენი გაყიდა („გამოსცა“... შდრ. დიალექტური გამოთქმა: მაგის გამომცემელი = მაგის გამყიდველი)... ხატის გ ი ნ ო ჩ უ — ხატზე გადასცა...

როგორც ზემოთ მოყვანილი გამოთქმების თარგმანიდან ჩანს, **ც-** ძირი ქართულშიც ასევე გამოიყენება: მ ი ს ც ა, მ ო მ ც ა, გ ა დ ა ს ც ა... ძვ. ქართულში იყო აგრეთვე: ს ც ა „აჭამა“-ს მნიშვნელობით...

ამრიგად, ძირი **ჩ-** მნიშვნელობითაც და აგებულებითაც ქართულის **ც-** ძირს შეესაბამება... ეს ძირი აორისტში გვაქვს; აწმყოს ფუძე დაირთავს **-ამ-** || **-აფ-** სუფიქსებს (იმისდა მიხედვით, თუ რომელ კილოკავთან გვაქვს საქმე).

183. ჭან. **ჩალ-** ჩალის მოჭრა, убирать кукур. стебли
მეგრ. [**ჩალ-**: ნა-**ჩალ**-ი]
ქართ. [**ჩალ**-ა]

ლაუზტი-ნა დოტახან, დ ო ნ ჩ ა ლ უ ფ ა ნ I 517_{19} სიმინდს რომ მოტეხენ, ჩალას მოჭრიან...

ეს ზმნა ნაწარმოებია სახელისაგან **ჩალა-** (იხ.).

184. ჭან. **ჩა-ნ-** ხარობს, აბია, ასხია, расти, произрастать, урожаться
მეგრ. **ჩა-ნ-** „ „ „
ქართ. **ც-ენ-** „

ია მთხიი ჲენ. ჯას ი ჩ ა ნ ე ფ ს(?)... I 534_{14} ის თხილია. ხეზე ასხია („ცენობს“)... კავი წიფრის ი ჩ ა ნ ე ნ II 244_{28} აბედი წიფლის ხეზე გამოდის („ცენობს“)... ბინეხი იმორდასენ, ცურძენი ი ჩ ა ნ ა ს ე ნ... II 343_{11} ვაზი გაიზრდება, ყურძენს გამოისხამს... ბინეხი ცურძენი ნ ი ჩ ა ნ უ II 343_{17} ვაზმა ყურძენი გამოისხა... მამულის კუჩხეს ე ლ ა ჩ ა ნ ს (|| ელოჩანს) კაჩა I 531_{16} მამალს ფეხზე აქვს დეზი („ფეხზე გვერდით ცენობს“).

მეგრ.: თაქ სიმინდი ჩანს — აქ სიმინდი ხარობს („ცენობს“)... თის ორტინს ხვარხვი უჩანს — მას ბოსტანში ხახვი უთესია („ცენობს“ მის ბოსტანში)... ხოს დუს ქა გეჩანს — ხარს თავზე რქა აქვს... უშქური მიკოჩანს — ვაშლი (ზე) აბია, ასხია...[1]

ჩ-ან- არის კანონზომიერი შესატყვისი ქართ. **ცენ**-ისა: **ცენ**-ობს, მ-**ცენ**-არ-ე.:. ძირითადი მნიშვნელობაც ერთი და იგივეა.

185. ჭან. **ჩახ**- — თქვეფა, დღვება, пахать
მეგრ. **ჩახ**- — ნჯღრევა, взбалтывать
ქართ. —

მაქვალი ქოგეტახუფან საღანის დო დონჩახუფან I $523_{8,9}$ კვერცხს დაახლიან საინზე და ათქვეფენ... ჩქუ ჲალი დომჩახუმთ II 288_4 ჩვენ კარაქს ავდღვებავთ... არიანი დომჩახუმთ ომჩახულეთე II 347_{10} „არიანს“ ავდღვებავთ სადღვებლით...

მეგრ.: დოჩახვი! — დაანჯღრიე!.. ჩახუნს — ანჯღრევს... იჩახვალუ (ნ) — ჯანჯღარებს (ნაკლული)...
ქართულში შესაბამისი ძირი არა ჩანს.

186. ჭან. **ჩვ**- : გო-**ჩ(ვ)**-უ — გაცარცვა, ограбить
მეგრ. რ-**ჩვ**-: გო-რ-**ჩ**-უ — „ „
ქართ. ძა-რ-**ცვ**-: გა-ძა-რ-**ცვ**-ა

ენთეფეში ოხორი... ქაგოფჩვათ I 442_{30} იმათი სახლი გავცარცვოთ... ეშკჲაფექ გომჩვეს, ფარა მენდემიღეს II 332_{19} ყაჩაღებმა გამცარცვეს, ფული წამართვეს... ალიქ თქუ-ქი „თუ! ქაგოიჩვით!“ ველიქ — „სი ქაგუიჩვი! ჩქიმდა მუ“-ჲა! I 469_4 ალიმ თქვა „გაგვცარცვეს („გავიცარცვეთ)“! ველიმ — „შენ გაგცარცვეს („გაიცარცვე“) მე რა“-ო...

მეგრ.: აბრაგიქ მეშარე გორჩუ — ყაჩაღმა მგზავრი გაცარცვა... თქვა აბრაგენქ გორჩვეს — თქვენ ყაჩაღებმა გაგცარცვეს... აბრაგი რჩუნს — ყაჩაღი ცარცვავს... მარჩუალი — მცარცველი...

ჩვ- კარგავს **ვ**-ს **უ**-ს წინ; **ჩვ**- მიღებულია **ჩუ**-საგან.
ძირეული **ჩვ**- ჭანურისა შეესატყვისება **ცვ**-ს ქართულში: ძა-რ-**ცვ**-ა; ამ

---

[1] **„ა-სხ-ია“** — **„მე-შხ-უ“** — ჯვარული თქმის მიხედვით.

უკანასკნელში **ძა-** ფუძეს შეხორცებული აფიქსი უნდა იყოს; შდრ. მეგრ. ი-**ძი-ც**-უ, ჭან. ი-**დი-ც**-უ — ქართ. ი-**ც**-ინ-ა... ქართ. **ცვ-** ← **ცუ-**...

რ- ქართულსა და მეგრულში ფონეტიკური დანართი ჩანს. ამ ძირის მნიშვნელობა ქართულშიც, ჭანურშიც, მეგრულშიც — ერთი და იგივეა.

187. ჭან. **ჩვ-** ლოდინი, დაცვა; ждать, охранять
მეგრ. **ჩვ-** დაცვა,; შენახვა, сохранить, защищать
ქართ. **ცავ-** „ „

მგეიქ მჩხუი ჩუ, ჩუ, ამმა მჩხუი ხოლო ვარ მოხთუ I 458$_8$ მგელმა ცხვარს უცადა, უცადა, მაგრამ ცხვარი კიდევ არ მოვიდა... დელიყანეფეში ქომოფთი, მციქა დოფჩვი დო გეფხედით... II 292$_{30}$ დილიყანებთან მოვედი, ცოტა დაველოდე და დავსხედით... ა'მციქა დაჰა დოფჩვა II 364$_{24}$ ცოტა კიდევ ველოდო... ა ხაფთას მჩვი-ა II 278$_2$ ერთ კვირას მელოდეო... „მა ფჩუმერ დო გამახთა-ში, ოპჭოფუმ!“ I 82$_{18}$ მე ვდარაჯობ და, რომ გამოვა, დავიჭერ... ჲეხთა'ჭკულე ვიტოხუთ დღა დოფჩუმერთი I 515$_{27}$ ამოსვლის შემდეგ ხუთმეტ დღეს ვაცლით... ბაბა მუშიში ჲერინე მჩხუი ჩუმეს... I 454$_6$ მამამისის ნაცვლად ცხვარს უდგას („სცავს“)... თიკანიქ... — „ვიდა დო, ჩქინ-ნა მჩუმელან, მურა ჯოლორის დოვუჯოხა“-ჲა I 456$_3$ თიკანმა — „წავიდე და, ჩვენ რომ გვიცავს, იმ მურა-ძაღლს დავუძახოო“... „სი ვით უჩუმერ დო ხუთ მუჩუმერ!“ I 399$_{32}$ შენ ათს აძლევ და ხუთს იღებ... ოქინჩოლუში ვახთის ფაცხის გეფხეტი ე-დო ხოჯეფე მეუჩუმეტი I 465$_{15,16}$ ლეწვის დროს კევრზე ვიჯექ და ხარებს ვერეკებოდი... ფუჯი მენდუჩუ II 359$_{21}$ ძროხა გადენა... აწი ფუჯი ქომოუჩვა, ბაკის ქომეოკია I 506$_{25}$ ახლა ძროხას მოვდენი, ბოსელში დავაბამ...

ძირია **ჩვ-** ← **ჩუ-** (იხ. აწმყოს: ჩუ-მერ-ს); ძირეული **-ვ** იკარგება **უ**-ს წინ.

მეგრ.: ფარა დოჩუ — ფული შეინახა... ხამი დოჩვი! — დანა შეინახე... ჩუანს — ინახავს („ცავს“)... ოჩუალი — შესანახი... მაჩუალი — შემნახველი...

ძირია **ჩვ-** ← **ჩუ-**... ძირეული **ვ** იკარგება **უ**-ს წინ.

„დაცვა“, „შენახვა“ — ის მომენტია, რომელიც აკავშირებს ამ ძირის ორ ძირითად მნიშვნელობას ჭანურში („ელოდება“ — „იცავს“, და, შემდეგ, ერთის მხრივ, ჭანურსა და მეგრულში, მეორე მხრივ, ჭანურსა და ქართულში.

აღსანიშნავია, რომ ჭანურისებური მრავალფეროვნება ამ ძირის მნიშ-

ვნელობას მეგრულში აღარ ახასიათებს. აგებულების მხრივ აღსანიშნავია ხმოვნის შენახვა ქართულში (**ცავ**-) მაშინ, როდესაც ჭანურსა და მეგრულში ამ ძირს ხმოვანი დაკარგული აქვს.

187. ჭან. **ჩ-ვირ**- ცურვა, плавать
მეგრ. **ჩ-ურ**- „ „
ქართ. **ც-ურ**-

ხჩე ენ, გინძე ყალი დო კიბირი უღუნ. ზოღას ი ნ ჩ ვ ი რ ს I 533_2 თეთრია, გრძელი ყელი და ნისკარტი („კბილი“) აქვს. ზღვაში ცურავს... დერეში ქინაის ი ნ ჩ ვ ი ს ს II 272_{16} მდინარის ნაპირას ცურავს... ართილქი... დერეს ნადგუ, ი ნ ჩ ვ ი რ უ დო ქომეკახთუ... II 262_{10} ერთი მელია მდინარეს მიადგა, შეცურდა და გადავიდა...

მეგრ.: კვატა წყარს ჩ უ რ უ ნ ს — იხვი წყალში ცურავს... წყარს გ ე ჩ უ რ უ — წყალში შესცურა...

ჭან. **ჩვირ**- ← **ჩურ**- (შდრ. მეგრ.): **უ**-ს **ვი**-დ დაშლით... სხვა მხრივ შესაეტყვისობა სრულია: **ც**- || **ჩ**-, -**ურ**- საერთო სუფიქსია.

189. ჭან. **ჩით**-: მუ-**ჩით**-უ აცთენა (ხიფათისა), გადარჩენა
спастись; отвратить опасность
მეგრ. **ჩირთ**- || **ჩილით**-: ი-**ჩირთ**-უ ცთენა, ცთომა,
ошибиться; ввести в заблуждение
ქართ. **ცეთ**-: ა-ს-**ცთ**-ა „ „

„ჯეჰენემიშენ ვა მ უ ჩ ი თ უ-ჲა, სი-ა!“ I 416_{40} ჯოჯოხეთს არ ასცდებიო, შენა-ო!.. ძაბუნი რენ...: თემბელი კოჩიში გუი ოჭკომაფით ე-დო ქ ა - მ უ ჩ ი თ უ ნ-ჲა I 428_{37} ავად არის...: ზარმაცი კაცის გული აჭამეთ და გადარჩებაო („ასცდებაო“ სიკვდილს)... ქეშახთუში მ უ ჩ ი თ უ II 294_{15} რომ ამოვიდა, გადარჩა...

მეგრ.: შარას გ ე ჩ ი რ თ უ — გზას ასცთა... თეს მ ე ჩ ი რ თ უ — ამაში შესცდა..ართი დღაქ გ ო ჩ ი რ თ უ — ერთი დღე გაცდა... თინუ შარას გ ი ო ჩ ი ლ ი თ უ — სწორ გზას ააცდინა... საქვარს მ ო ჩ ი ლ ი - თ უ — სამუშაოს მოაცდინა.. სუმი დღა გ ო ჩ ი ლ ი თ უ — სამი დღე გააცდინა... ჩ ი ლ ა თ ი რ ი — ამცთარი, აცთენილი... უ ჩ ი ლ ა თ უ — უმცთარი, შეუმცთარი...

ძვ. ქართ.: შ ე ს ც თ ა იგი... შ ე ს ც ე თ შენ...

ქართ. **ცეთ**- და ჭან. **ჩით**- ერთმანეთის შესატყვისია; **რ**- მეგრ. **ჩირთ**-ში ფონეტიკურად განვითარებული ჩანს...

ამავე ჭან. **ჩით**-ს უნდა უკავშირდებოდეს **შლეთ**- ‖ **ჩულეთ**- (იხ. ნ. მ ა რ ი ს ჭან. გრ., ლექსიკ., გვ. 212) — „ხსნა“ (ე. ი. ხიფათის თავიდან ა ც თ ე ნ ა).

190. ჭან. **ჩ-ილ**-: დი-**ჩილ**-უ ცოლის შერთვა, დაცოლიანება, жениться
მეგრ. **ჩ-ილ**-ი ცოლი, жена
ქართ. **ც-ოლ**-ი: ,,

ასკეეფექ ექ, გონიას, ოხოეფე დოყვეს დო დ ი ჩ ი ლ ე ს I 498_{11} „ასკე-რებმა“ იქ, გონიაში, სახლები „გააკეთეს“ და „დაცოლიანდენ“... ბიჭი ი ჩ ი ლ ე ნ, ბიჭი დ ი ჩ ი ლ უ II 243_{25} ვაჟი ცოლს თხოულობს („ცოლიან-დება“), ვაჟმა ცოლი შეირთო... ჰაქ ოხორი დობოხვენაფი ე-დო ჰაჲა დ ო-ბ ო ჩ ი ლ ი II 269_{34} აქ სახლი „გავაკეთებინე“ და ცოლი შევრთე („დავა-ცოლიანე“)...

ეს ზმნა ნასახელარია; ფუძეა **ჩილ**- (იხ.).

არც მეგრულსა და არც ქართულში ამ სახელის ფუძიდან ნაწარმოები ზმნა არა გვაქვს.

ზმნიდან **ი-ჩილ**-უ ნაწარმოები სახელია ო-ჩ ი ლ-ო ნ-ი — „დასა-ცოლიანებელი“...

191. ჭან. **ჩ-ინ**- ‖ **მ-ჩ-ინ**-: დუ-**მ-ჩინ**-უ დაბარება (დაუბარა), შეთვლა, наказывать, поручить
მეგრ. **ჩ-ინ**- ‖ ჩ-ენ-: დუ-**ჩინ**-უ ,, ,,
ქართ. **ჩ-ინ**- = ჩ-ენ-: გან-უ-**ჩინ**-ა დაწესება, установить

ბიჭიქ ბაბა მუშის ხაბეი ნ უ მ ჩ ი ნ უ II 278_8 ბიჭმა თავის მამას ამბა-ვი შეუთვალა... ხოფურში ჩვენ გვაქვს დ ო ჩ ი ნ ა დ უ: ალაქ დ ო ჩ ი ნ ა-დ უ მუში ხეზმექჲარის I 437_{37} ბატონმა დაუბარა თავის მოსამსახურეს...

მეგრულის მიხედვით ვიწურ-არქაბული ვარიანტი სავსებით ბუნებრივი ჩანს; მეგრ.: დ უ ჩ ი ნ უ — დაუბარა... მ ე უ ჩ ი ნ უ — შეუთვალა...

შეიძლებოდა ეს მეგრ. ზმნები ი-**ჩინ**-უ-სთან („იცნო“) დაკავშირებით განგვეხილა, მაგრამ მაშინ არ იქნებოდა გარჩეული: **ჩინ**- (დ უ̄ ჩ ი ნ უ — დაუბარა...), რომელიც იგივეა, რაც ქართული **ჩინ**- (გ ა ნ უ-ჩ ი ნ-ა...). და

ჩინ- (ი ჩ ი ნ უ — იცნო), რომელსაც ქართული **ცან-** (იხ.) შეესატყვისება.

192. ჭან.	**ჩინ**-დ-:	დი-**ჩინ**-დ-უ	დაცხიკვება, ცხვირის დაცემინება, чихнуть
მგერ.	**ჩიონ**-:	გო-**ჩიონ**-უ	,, ,,
ქართ.***ცვ**-ირ- →		**ცხვ**-ირ-	

ჭუტა ბერეს ჟურ-სუმ **ფ**არა დ ა ჩ ი ნ დ უ II 304$_{29}$ პატარა ბავშვს ორ-სამჯერ დაასხიკვებინა, ცხვირს დააცემინა... ბოზომოთაქ არ ქ ო დ ი - ჩ ი ნ დ უ II 327$_{33}$ ქალიშვილმა ერთი დაასხიკვა... დ ი ჩ ი ნ დ უ კ ო, პიჯი-შე ფურქი დვაბღეტუ II 327$_{13}$ რომ დაასხიკვებდა, პირიდან ყვავილი გამო-უცვივდებოდა...

მეგრ.: ჩ ი ო ნ ი — ცხიკვება... ჩ ი ო ნ უ ნ ს — აცხიკვებს... გ ა ა ჩ ი - ო ნ ა ფ უ — დაასხიკვებინა...

ეს **ჩინ-** იგივე უნდა იყოს, რაც **ჩხვინდ**-ში გვაქვს; ამ უკანასკნელში **ჩ**-სთან **ხ**-ა განვითარებული (და იქნებ **ვ**-ც; წინააღმდეგ შემთვხევაში **-ვ-** დაკარგულად უნდა დავსახოთ **ჩინდ**-ში; ჭანურისთვის ეს ბუნებრივია, მე-გრულისათვის კი — არა).

ასეთ შემთვხევაში ქართულ **ცხვირ**-ში **ხ-** აგრეთვე ფონეტიკური და-ნართი იქნება...

აღსანიშნავია ჩ ი ნ დ- ზმნასთან ხმარებულ კონსტრუქციათა სხვაობა: ხოფურში დ ა ჩ ი ნ დ უ ორპირიანი გარდაუვალი (ინვერსიული) ზმნაა : ბერეს დ ა ჩ ი ნ დ უ — ბავშვს დაასხიკვებინა... ათინურში დ ი ჩ ი ნ დ უ გარდამავალი ზმნაა: ბოზომოთაქ დ ი ჩ ი ნ დ უ — ქალიშვილმა „დაასხიკ-ვა“... პირველ შემთხვვაში **-დ-** შეიძლება ვნებითის მაწარმოებლად მივიჩნი-ოთ, მეორეში — ასეთი შესაძლებლობა გამორიცხულია.

მეგრ. ჩ ი ო ნ უ ნ ს — „იგი აცხიკვებს“ გარდამავალი ზმნაა. გ ა ა ჩ ი - ო ნ ა ფ უ კი — დაასხიკვებინა მას — კაუზატივია.

193. ჭან.	**ჩინ**- :	ი-**ჩინ**-უ	ცნობა, узнавать к.-л.
მეგრ.	**ჩინ**-:	ი-**ჩინ**-უ	,, ,,
ქართ.	**ცან**- ‖ **ცნ**-:	ი-**ცნ**-ო	,,

ია ბერე ი ჩ ი ნ უ I 473$_{33}$ ის ბავშვი იცნო... ჰიმ დორა ჯუმა მუშინა ცორთუ, ი ჩ ი ნ უ II 351$_{27}$ მაშინ იცნო, რომ მისი ძმა იყო... ვარ ბ ი ჩ ი - ნ ი, ნამუ რენ სიჯა II 302$_{30}$ ვერ ვიცანი, რომელია სიძე... ბაბა მუში ვა ი ჩ ი ნ ა მ ს, ნანა მუში ასლანი ი ჩ ი ნ ა მ ს II 273$_{10}$ თავის მამას არ იც-

ნობს, თავის დედას, ლომს, იცნობს... სი მან მიჩინოფ-ი? II 447_{27} შე მე მიცნობ?... ფილიჯი მამული დო დადული ვა იჩინობენ I 542_{7} „ვარია“ მამალი და დედალი არ „იცნობება“...

მეგრ.: თი ბაღანა ქო̄ჩინუ — ის ბავშვი იცნო...სი მა მიჩინენქო? — შენ მე მიცნობ?... ვარაცია დადული დო მამული ვე̄ჩინებე (ნ) — ვარია მამალი და დედალი არ გაირჩევა („გამოიცნობება“)... დუდი გააჩინებაფუ — თავი გააცნო... ჩინებული დო უჩინებუ — ნაცნობი და უცნობი...

ქართ. **ცან-** მომდენო სუფიქსის ზეგავლენით კარგავს **ა**-ს: ცნო, ცნეს, მაგრამ: ვცან, ცან...

ცან-ის შესატყვისი ზანურში უნდა ყოფილიყო **ჩონ-**, მაგრამ: **ო** → **უ** → **ი** და მივიღეთ: **ჩინ-**.

194. ჭან. **ჩ-ოდ-** მოცლა, გათავება, иметь досуг, кончать

მეგრ. **ჩ-ოლ-** ‖ **ჩ-ოდ-** მოცლა, დაცლა, иметь досуг, опорожнить

ქართ. **ც-ალ-** ‖ **ცლ-** „ „ „

ჩქვა დოჩოდუ I 404_{33} სხვა გათავდა („დაიცალა“)... დაჰა მუთუ ვაონუ, დიჩოდუ. ჰამ ჰეჩჲა დიჩოდუ II 321_{30} მეტი არაფერია, გათავდა. ეს ზღაპარი („ამბავი“) გათავდა... მამუდის... დიშქა დვაჩოდუ I 435_{2} მამუდს შეშა გაუთავდა... ახმედის... ვაჩოდუტუ I 490_{25} ახმედს არ ეცალა... ყურძენიშო-თი ვარ მაჩოდენან I 492_{3} ყურძნისათვის არ გვეცლება... დულჲა მთელი დოჩოდინუ I $431_{30,31}$ საქმე სულ გაათავა... ობირუ დოჩოდინეს II 303_{27} სიმღერა გაათავეს...

მეგრ.: ურემი გოჩოლუ̄ — ურემი დაცალა... ურემს ჩოლა̄ნს — ურემს ცლის... ჩოლამირი — მოცლილი... ამდღა თის ჩოდუ (ნ) — დღეს მას სცალია... გოღა მა ბჩოდუტუ, ჭუმე ვა მაჩოდე (ნ) — გუშინ მე მეცალა, ხვალ მე არ მეცლება...

ქართ. **ცალ**-ს შეპირისპირებულია ჭან. **ჩოდ-** (შდრ. მოხვე**დ**ი — მოხვე**ლ**ი...). მეგრულში **ლ-** ვარიანტიც არის და **დ**-ც: **ჩოლ-** ‖ **ჩოდ-**. მნიშვნელობა ამ ფუძისა მეგრულსა და ქართულში ორ რასმე გულისხმობს: „დაცლასა“ და „მოცლას“: ორივე **ცალ**-თანაა დაკავშირებული; მეგრულში „დაცლა“ **ჩოლ**-ს იყენებს, „მოცლა“ **ჩოდ**-ს; ჭანურში ისევე, როგორც ქართულში ერთი ვარიანტი გვაქვს: **ჩოდ-**; მნიშვნელობაში აქაც ორი მომენ-

ტია წარმოდგენილი: „მოცლა“ და „გათავება“, ე. ი. „დ ა ც ლ ა რისამე“...

195. ჭან. **ჩქ**-: **ჩქ**-უ-ნ || **ჩქ**-ი-ნ: ქე-**ჩქ**-ინ-დ-უ ჩენა, გაჩენა, виднеться, появиться
მეგრ. (**რ**)-**ჩქ**-: **ჩქ**-უ-(ნ): ქე-რ-**ჩქ**-ინ-დუ „ „
ქართ. **ჩ**-: **ჩ**-ა-(ნ)-ს : გა-**ჩ**-ნ-დ-ა „

მჩხოფა მუშა კოჩის ნ ო ჩ ქ ი ნ ს I 494_{17} ციება მუშაკაცს ემართება („გამოაჩნდება“)... კუბალაჯი მანიშა ხოლო ჲანი მუშის ქ ე ჩ ქ ი ნ დ უ I 426_{19} წერო სასწრაფოდ მის ახლოს გაჩნდა... ციდუ-სი, სუმოში ლირა დ ო ჩ ქ ი ნ დ უ II 359_{35} რომ იარა, სამასი ლირა „დაჩნდა“...

მეგრ.: გოლა ქ ო ჩ ქ უ (ნ) -— მთა ჩანს... ცუდე ვა ჩ ქ უ დ უ — სახლი არ ჩანდა... წყარქ ქ ო რ ჩ ქ ი ნ დ უ — წყალი დაჩნდა (ჭის თხრისას)... ლეტაქ გ ჷ რ ჩ ქ ი ნ დ უ — ტალახი გაჩნდა...

ქართული ძირეული **ჩ**- წარმოდგენილია ჭანურსა და მეგრულში **ჩქ**-თი: **ქ**- განვითარებულია ფონეტიკურად. რაც შეეხება **ა**-ს — **ჩ-ა-(ნ)**-ს, — მისი კორელატია **უ** ← **ო**.

ჩქუნ- საშუალო გვარისაა, **ჩქ-ინ-დუ** — ვნებითისა; ვნებითობას **დ**- გამოხატავს. -**ინ**- ჭანურში და მეგრულში, -**ნ**- — ქართულში ერთი და იგივე ოდენობა ჩანს (-**ინ**- → -**ნ**-); ფუნქცია ცხადი არაა.

ეგევე **ჩქუნ**- || **ჩქინ**- საობიექტო ქცევის ნიშნებით გვაძლევს ზმნას — **მი-ჩქ-უნ**, **გი-ჩქ-უნ**, **უ-ჩქ-უნ** (იხ. ქვემოთ), რომელიც „ცოდნას“ გამოხატავს და სიტყვასიტყვით გადათარგმნისას ნიშნავს : „მიჩანს“, „გიჩანს“, „უჩანს“ — ე. ი. ჩემთვის ჩანს, შენთვის ჩანს, მისთვის ჩანს, დასანახია, ცხადია.

196. ჭან. უ-**ჩქ**-ი-ნ || უ-**შქ**-უ-ნ || უ-**შკ**-უ-ნ იცის, (знает) знать
მეგრ. უ-**ჩქ**-უ-(ნ) „ „
ქართ. „უ-**ჩ**-ა-(ნ)-ს“ მისთვის ჩანს, შესაცნობია, ему видно

ფადიშაჲს ვარ უ შ ქ უ ნ, დერემენჯის არ ქარმატე უღუნ II 333_{1} ხელმწიფემ არ იცის, რომ მეწისქვილეს ერთი წისქვილი აქვს... ბაბა შქიმის-თი უ შ ქ უ ტ უ-ჩი II 335_{11} მამაჩემსაც ეგონა („მამაჩემმაც იცოდა“)... მუჭო მოგოჩქუმეს, მუს-თი ვარ უ ჩ ქ ი ნ... I 437_{25} რისთვის მოგაგზავნის, თითონაც არ იცის... მა-ნა მებლატი, უ ჩ ქ ი ტ უ ჰემ კოჩის, მა-ნა ბღურარე, უ ჩ ქ ი ნ ჰემ კოჩის II 250_{8} მე რომ ჩამოვვარდებოდი, იცოდა იმ კაცმა,

მე როდის მოვკვდები, [ესეც] იცის იმ კაცმა... ხოჯას ჩ’ქა მუ ა ჩ ქ ი ნ ე ნ-ქი I 395$_{16}$ ხოჯას რა ეცოდინება...

უ შ ქ უ ნ (ზოგჯერ: უ შ კ უ ნ)— ათინურია, ხოლო უ ჩ ქ ი ნ — ვიწურ-არქაბული და ხოფური. განმარტება იხ. აქვე, ზემოთ.

197. ჭან. **ჩქვ-** ‖ **შქვ-**:	მენდო-**ჩქ**-უ	გზავნა, посылать	
მეგრ. **ჩქვ-**:	მიდჺ-**ჩქ**-უ	,,	,,
ქართ. **ციქვ-**:	[მო-**ციქ**-ულ-ი]		[посланный]
სვან. **-ციქჷ-**			

ჩილი მუში მ ე ნ დ ო ჩ ქ უ... კონქში მუშიშა II 250$_{27}$ თავისი ცოლი გაგზავნა... თავის მეზობლისას... ცარ ჯაზი ოხორზა მ ე ნ დ ო შ ქ უ II 351$_{8}$ ერთი ეშმაკი დედაკაცი გაგზავნა... ჩინობერი ლეზგეფე ნ ო ჩ ქ უ ნაიბიშა I 423$_{3}$ ნაცნობი ლეკები მიაგზავნა ნაიბთან... ოხორჯას-ჲა გუი ქ ო მ ო - უ ჩ ქ ვ ი ნ ა-ჲა I 407$_{20}$ ცოლსაო გული მოვაყვანინოო („გული მოვაგზავნინოო“)...

მეგრ.: ბაღანა მ ი დ ჺ ჩ ქ უ — ბავშვი გაგზავნა... მოციქულო ქ გ მ ი - ო ჩ ქ უ — მოციქულად მიაგზავნა... მოციქული ქ გ მ ე უ ჩ ქ უ — მოციქული მიუგზავნა... ო ჩ ქ ვ ა ნ ს — აგზავნის...

ბოლოკიდური **-ვ-** (**ჩქვ-**) იკარგება მეგრულშიც და ჭანურშიც **უ**-ს წინ: **ჩქუ-** ← **ჩქვუ-**.

ჩქვ- ძირს ქართულში შეესატყვისება: **ცქვ-** ‖ **ციქვ-** ‖ ძვ. ქართ. **ციქჷ-**. ეს ძირი წარმოდგენილია ქართ. მ ო - ც ი ქ - უ ლ-ში, რაც „გაგზავნილს“ ნიშნავს.

სვანურში **ციქჷ-** ამჟამადაც იხმარება ზმნის ფუძედ.

198. ჭან. **ჩხ-**		რეცხა, мыть	
მეგრ. რ-**ჩხ-**		,,	,,
ქართ. რ-**ცხ-**			,,

ეკულე ყინი წკაითე დ ო ჩ ხ ი ფ ა ნ I 521$_{34}$ მერე ცივი წყლით გარეცხვენ... წკაიშა იმელან დო კაი დ ო ჩ ხ ი ფ ა ნ I 522$_{7}$ წყალზე წაიღებენ და კარგად გარეცხვენ...

მეგრ.: სენი დო ჭირქა გ ო რ ჩ ხ უ — თეფში და ჭიქები გარეცხა... ნისორს რ ჩ ხ უ ნ ს — გობს რეცხავს... ნ ა რ ჩ ხ ი — ნარეცხი...

ქართ. რ-ც ხ-ა (იხ. ს ა ბ ა) არის **რ-ჩხ**-ს შესატყვისი. მნიშვნელობაც

იგეთივეა. ჭანურში თავკიდური **რ-** დაკარგული უნდა იყოს (თუ მეგრულ-შია განვითარებული? უკანასკნელ შემთხვევაში თავკიდური **რ-** ქართულში-აც განვითარებული იქნებოდა).

199. ჭან. ნ-**ჩხვარ**-: დო-ნ-**ჩხვარ**-უ — სიმინდის, ღომის გაცეხვა, обломот проса и кукурузы

მეგრ. **ჩხვარ**-: დო-**ჩხვარ**-უ — ღომის გაცეხვა, обломот проса

ქართ. —

(ლაზუტი) სერენთიშე გეიმელან დო დოქურჩოლუმან ჲა დოჩხვარუმან: დოქურჩოლუმან — ხეთე, დონჩხვარუმან — ონჩამურეთე II 297_{26} სიმინდს სასიმინდიდან გამოიტანენ და „დაფშვნიან" ან „დაცეხვა-ვენ": „დაფშვნიან" — ხელით, „დაცეხვავენ" — საცეხველით („ონჩამურე"-თი)... ბინჯი დინჩხვაუ I 518_{9} ბრინჯი დაიცეხვა...

დონჩხვარუ ნასახელარი ზმნაა; იწარმოება ნ-**ჩხვარ**-ისაგან (იხ.) მეგრულში: დოჩხვარუ მხოლოდ ღომსა და მჭადზე ითქმის (სიმინდზე — არა!), ჭანურში ეს ზმნა უფრო ფართო მნიშვნელობისაა: ღომი, ფეტვი, ბრინჯი, სიმინდი — ყველაფერი ეს „ინჩხვარენ", თუ ხელით არ ფშვნი-ან...

ქართულში ეს ძირი არა გვაქვს.

200. ჭან. **ჩხ-ვ**-ინ- || **ჩხ**-უნ-: ო-**ჩხვინ**-აფან — გაცხელება, разогреть

მეგრ. რ-**ჩხ**-ი-ელ-: ა-რ-**ჩხ**-იელ-ენ-ა(ნ) — გაცხელება, разогреть

ქართ. **ცხ**-ელ-: ა-**ცხ**-ელ-ებ-ენ — „

ტეპსის ჲალი ქოგედუმელან დო დოჩხვინაფან I 522_{25} ტაფაზე ერბოს დაადებენ და ადნობენ... ღემიში წკილი იყვენ, დაჩხიის მეშადუმე-ლან დო ოჩხვინაფან I 528_{16} რკინის შანთი („წკილი") იქნება, ცე-ცხლში შედებენ და აცხელებენ...

ათინურისათვის ნ. მარს მოჰყავს ვო-**ჩხუნ**-ამ — „ვათბობ", ვ-ი-ნ-**ჩხუნ**-ამ — „მცხელა"... ვიწურისათვის ბო-მ-**ჩხვინ**-ამ — „რკინას ვაცხე-ლებ"...

ძირი ამ ზმნას საერთო აქვს **ჩხე**-სთან (იხ.); ნასახელარი ზმნაა. ჭან. **ჩხვინ**- ← **ჩხ-ივ-ინ**; მეგრ. **რჩხიელ**- ← **რ-ჩხ-ივ-ელ**-... (ეს **-ივ-** ქართულს აკლია). ათინ. **ჩხ-უნ**- ← **ჩხ-ვინ**-...

201. ჭან.	დი-**ც**- ‖ ძი-**ც**-ინ:	ი-ძი-**ც**-უ	სიცილი, смеяться
მეგრ.	ძი-**ც**-:	ი-ძი-**ც**-უ	,, ,,
ქართ.	-**ც**-:	ი-**ც**-ინ-ა	,,

კოჩიქ... ი ძ ი ც უ I 398_{23} კაცმა... იცინა... ჰემ კოჩიქ არ დ ი ძ ი ც უ, ხოჯაქ-თი არ დ ი ძ ი ც უ II 252_{22} იმ კაცმაც ერთი გაიცინა, ხოჯამაც გაიცინა... ო ძ ი ც ი ნ უ შ ი ენ დო ბ ი ძ ი ც ი თ II 304_{25} სასაცილოა („სიცილისაა“) და ვიცინეთ... სიჯა მუშის-თი... ა დ ი ც ი ნ უ II 328_{13} მის სიძესაც გაეცინა... დ ი ც ა მ ს! ჰექ ქომოლახედუ ოხორის-დო! II 338_{4} იცინის! იქ დაჯდა სახლში-და!...ბოზუმოთა ა ძ ი ც ი ნ უ II 357_{5} ქალს გაეცინა... მუსთი ა ძ ი ც ი ნ ე ნ... II 263_{6} თვითონაც ეცინება... ხჩინიქ ნ ო ძ ი ც უ ბადის I 419_{18} დედაბერმა დასცინა ბერიკაცს...

მეგრ.: ბრელი ი ძ ი ც უ — ბევრი იცინა... გ ა ა ძ ი ც ი ნ უ — გაეცინა... გ ა ა ძ ი ც ი ნ უ̄ — გააცინა... გ ი ა ძ ი ც უ — დასცინა... ა ძ ი ც ი ნ ე (ნ) — ეცინება.

ძირეულია -**ც**-[1]; ის საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის. მეგრულში ამ ძირს შეხორცებია **ძი**-, ჭანურში — **ძი**- და **დი**- (იხ. ზემოთ მაგალითები ართაშნელ მუსა გულაბერ-ოღლის ნათქვამიდან); **ძი**- მიღებულია **დი**-საგან და ფუნქციის მიხედვით უდრის ქართულ **სი**-ს: **სი**-ც-ილ-ი; ამისდა კვალად „მა-ძი-ც-ინ-ე-ნ“ იქნებოდა „მე-სი-ც-ინ-ებ-ა“...

ქართული **ც-ინ**- ‖ **ც-ილ**-ში -**ინ**-ს ენაცვლება -**ილ**-; ქართ.: -**ინ**-: ა-**ც-ინ**-ებს — ე-**ც-ინ**-ებ-ა — ი-**ც-ინ**-ი-ს — კაუზატივებისათვის დამახსიათბეელი აფიქსია.

იგი ჭანურშიც გვაქვს და მეგრულშიც: ჭან. **ა-დი-ცი-ნუ** — ჭან.-მეგრ. **ა-ძი-ც-ინ-უ**...

202. ჭან.	**ცად**-	ნახვა, გამოცდა, посмотреть, испытать
მეგრ.	**ცად**-	,, ,,
ქართ.	**ცად**-	,,

[1] ნ. მ ა რ ს (ჭან. გრ.) და ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს (მეგრ. გრ.) ეს ზმნა შეტანილი აქვთ **ძ**-ზე: **ძიც**-. ეს მოწმობს, რამდენად საძნელოა ძირების მიხედვით სიტყვების გარიგება ლექსიკონში.

„გინონ-ნა, იდი დოფ **ცადი**-ა!“ „მუჭო **ცადი**“-ჲა? I 415_{20} „თუ გინდა, წადი და ნახეო“ („ცადეო“)... „როგორ ვნახოო“ (ვცადოო)?... ბაბაში ნენე დოფცადა-ჲა I 407_{9} მამის ნათქვამი („სიტყვა“) გამოვცადოო... „ბაბა-ჩქიმიში ნენა ოცადუშენი თხა მეოჭკიი-ა... ფაათი... აღნე ძიომელის ოცადუშენი გოწაუღია !“ I 407_{35}, 408_{1} მამა ჩემის სიტყვის გამოსაცდელად თხა დავკალიო... ფულიც ახალ გაცნობილს („ნაცხულს“) საცდელად გამოვართვიო...

მეგრ.: ენა ფცადი, მარა მუთუნქ ვეგგშართუ — ეს ვცადე, მაგრამ არაფერი გამოვიდა... ფცადენქ — ვცდი... ოცადუ (ნ) — ცდილობს...

ცად- საერთოა ქართულისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის. მნიშვნელობაც არსებითად ერთი აქვს. ჭანურში თავისებურია მნიშვნელობის ერთი მომენტი — „ნახვა“. აქ ჭანურს შემოუნახავს ამ სიტყვის ძველი მნიშვნელობა : ძვ. ქართულში „ცადა“ — „ნახა“-ს ნიშნავს („ლაშქარი განიცადა“ — ჯარი დაათვალიერა). „**განცდა** — დანახვა“-ო, ამბობს საბა (სჯულის წიგნზე მითითებით „განცდა — გამოცდა“-დ აქვს აგრეთვე განმარტებული. ჩანს, ეს მეორე მნიშვნელობა ძველთაგანვე განუვითარდა ამ ზმნას: „ნახა“ — „გამოსცადა“; ამ ორში მაინც პირველადია „ნახვა“, „შეხედვა“)...

ძირეულია თუ არა -**ად**- (**ც-ად**- ?), ამაზე აქ არ შევჩერდებით. კითხვის დასმა კი კანონიერია.

203. ჭან. **ციგ**- დარჭობა, აცმევა, втыкать (мал. пред.), нанизывать
მეგრ. **ციკ**- ამოშვერა (პატ. რისამე), торчать (про мал. пред.)
ქართ. —

გზაეფეს დაძეფე ოციგაფს I 398_{17} გზებზე ეკლებს არჭობს... ოთხო კაზუღი ქოდოციგაფან I 527_{12} ოთხ სვეტს დაარჭობენ... ეკულე ნოკეფეთე დოციგუფან I 434_{20} მერე ძაფზე აცმევენ... ნოკეფეთენ ციგეი-ნა მიღუნან, ფაფას დოლოონწამინონან სუმ ფაა I 534_{21} ძაფზე აცმული რომ გვაქვს, ფელამუში („ფაფაში“) უნდა ამოვავლოთ („ჩავაწოთ“) სამჯერ...

მეგრ.: ბიგა უციკანს — ჯოხი (პატარა) უჭირავს (გაშვერით)... კითი უციკანს — თითი აქვს გაშვერილი... გ̄ციკინანს — დგას (პატარა, წვრილი)...

მეგრ. **ციკ**- იგივე **ციგ**- უნდა იყოს, ბოლოკიდური **გ**- დაყრუებულია. ქართულში შესაბამისი ძირი არა ჩანს.

204. ჭან **ც-ონ**- || **ც-უნ**- ჩასობა, დარჭობა, აცმა, вонзить, нанизать
მეგრ. **ც-უნ**- ბლანდვა, დარჭობა, აცმა, шить на живую нитку; вонзить, нанизать,
ქართ. **ც-ვ**- || **ც-უ**- надеть, нанизать, ч.-л. на ч.-л.

ოწკედუ-შ-კულე, დემირიში კაფეფე ჰექ ო ც ო ნ ს || 275_{17} რომ შეხედა, რკინის ლურსმნები იქ არჭვია („აცვია")... ჸინ თის ფირფიტა გ ჲ ო ც ო ნ ს || 297_{39} ზევით თავზე ფირფიტა აქვს „წამოცმული"... ლურნის ლულა ნ ო ც ო ნ ს || 297_{37} ღარს მილი („ლულა") აქვს წამოცმული... კაფრეფე მჯიხითე გეჩუ დო დუვარეფეს დ ო ც ო ნ უ || 274_{38} ლურსმნებს მჯიღი დაკრა და გალავანში ჩაასო... მთელი ჰეშო კაფრი დ ო ც ო ნ უ დუვარის || 274_{34} ასე სულ ლურსმანი დაასო გალავანს... უნკაპას-შ-კულე თუდე კაფრის ქ ო მ ა ც ო ნ ე ნ || 274_{37} როცა გადახტება, ქვეშ ლურსმანს წამოეგება („წამოეცმევა")... მასარი დ ო ბ ც ო ნ ი, ჭეფხე ქობოლოკორი, დივუ ღობერი || 308_{19} სარი დავასევი, წკნელი გადავაკარი, შეიქნა ღობე... ჰუს ჰაქ ქელაფხერ დო თუთუნი ფ ც ო ნ უ მ || 330_{11} ახლა აქ ვზივარ და თამბაქოს ვაცმევ... ჸურ მტკოშ მენდრა-მენდრა დ ო ც უ ნ ა მ ა ნ || 311_{12} ორი მტკავლის სიშორეზე დაასობენ... დირეღეფე დ ო ც ო ნ ა მ ა ნ || 312_3 სვეტებს დაასობენ... მჭიფე ლემში გურის ქ ო მ ე მ ა ც ო ნ უ || 319_5 წვრილი ნემსი გულში გამერჭო...

მეგრ. ც უ ნ უ ნ ს — ბლანდავს (შორი-შორს კერავს)... გ ე ლ ა ც უ - ნ უ — ამოკერა ბლანდვით... ქობარს გ ე ც უ ნ უ (ნ) ხამი — პურზე არჭვია დანა... მასარს ქ გ მ ა ა ც უ ნ უ — მესერს წამოეგო... ბიგას ქ გ მ ა - ც უ ნ უ̄ უშქური — ჯოხზე წამოაგო ვაშლი...

ძირეულია ყველგან **ც**-; ის საერთოა; ჭანურში ეს ძირი დაირთავს -**ონ**- სუფიქსს, რომლისაგანაც არის მიღებული -**უნ**-. ქართულში მას ფუნქციონალურად შეესაბამება **ვ** || **უ** ← **ევ**(?).

205. ჭან. ნ-**ც-ორ**- || **ც-ირ**- ცრა, просевать сквозь сито
მეგრ. **ც-ირ**- ,, ,, ,, ,,
ქართ. **ც-ერ**- ,, ,, ,,

ნანაქ მქვერი ონცორუთე დ ო ნ ც ო რ უ || 271_7 დედამ ფქვილი საცრით გაცრა... სარღა ეწებუდგამთ დო დ ო მ ც ო რ უ მ თ || 298_{24} გობს

ქვეშ შევუდგამთ და გავცრით... მქირი დინცირენ დო ხაზირი დიყვენ... მქირი მთელი დინცირუ I 430$_{30,31,32}$ ფქვილი გაიცრება და მზად იქნება... ფქვილი სულ გაიცრა... ონკაპინუშ ვახთიშ მქიი-თი დიცირენ I 428$_{4}$ სირბილის დროს ფქვილიც გაიცრება...

მეგრ.: ქვირს ცირუნს — ფქვილს ცრის... ქვირი დოცირუ — ფქვილი გაცრა... ცირილი — გაცრილი...

ძირი საერთოა; მეგრული **ცირ**- (ისევე, როგორც ხოფური **ცირ**-) **ცორ**-ს ემყარება (**ცურ**-ის მეშვეობით).

როგორია შეფარდება ამ **ცორ**-სა და ქართ. **ცერ**-ს შორის? თქმა იმისა, **ცორ**- ← **ცარ**-, ეს უკანასკნელი კი **ცერ**-ს შეეფერებაო, არ შეიძლება: იგივე **ც**- გვაქვს, შესატვისობის საკითხი მოხსნილია.

რჩება მეორე შესაძლებლობა: -**ორ**- სუფიქსია ისევე, როგორც -**ერ**- ფუნქციონალურად -**ორ**- უდრის ამ -**ერ**-ს, ფონეტიკურად კი — არა. თუ ეს ასეა, ამას მნიშვნელობა აქვს სხვა ანალოგიური შემთხვევებისათვის (იხ. მაგალ. **ქორ**- || **ქირ**- ძირი ზმნებში).

საგულისხმოა, რომ -**ერ**- ქართულში გარდამავალ ზმნას — გავ-**ცერ**-ი — აღმოაჩნდა...

206. ჭან. **ცხანკ**- — კენკვა, ნისკარტის ჩაცმა, клевать
მეგრ. **ცხაკ**- — ნისკარტით ცემა, бить клювом
ქართ. —

მონჭვა გჲათხოზუ ყვაოჯის, კიბირი ნოცხანკუ დო თოლი ქჲოი დუხვენუ I 485$_{28}$ კრუხი გამოუდგა ყვავს, ჩაჰკრა ნისკარტი და თვალი ამოსთხარა („ბრმა გაუხადა“)... ჰექო ქოდოფუთხუ, ლირა დონცხაკუ, ოჭკომუ II 278$_{28}$ იქ დაფრინდა, ლირა აკენკა, შეჭამა (მამალმა)...

მეგრ.: წიწილა იცხაკუ (ნ) — წიწილი ნისკარტსა სცემს (გამოჩეკისას კვერცხის ნაჭუჭს)... ქოთომი უცხაკუანს — ქათამი ნისკარტსა სცემს...

მეგრულსა და ჭანურში ეს ფუძე საერთოა — **ცხაკ**-; ჭანურში **კ**-ს წინ განვითარებულია -**ნ**.

ქართულში შესაბამისი ძირი არა ჩანს.

207. ჭან. **ცხონტ**- || **ცხოტ**- — ხტომა, прыгнуть
მეგრ. **ცხოტ**- — კაფვა (ხისა), обрубить ветви дерев.
ქართ. **სხლეტ**- — скользить, проскользнуть

ოხორჯა გამაცხონტუ დო იმტუ I 400$_{8}$ ცოლი გამოვარდა

(„გამოხტა“) და გაიქცა... ბირდემბირ ქეთო ჲეცხონტუ დელი’-სთერი I 424_2 უცებ ქეთო წამოვარდა („წამოხტა“) გიჟივით... არ ჲეფცხონტი, ქოგეფხედი [ცხენის] I 476_{29} ერთი ავხტი, შევჯექ [ცხენზე]... არ კოჩი გალე ნოცხონტინეს I 535_2 ერთი კაცი ნაპირზე („გარეთ“) გადაახტუნეს...

ამავე ფუძის ვარიანტი უნდა იყოს **ცხოტ**-: არ ჯა ქაგოფცხოტუფთ, ჟინ ყა ვა მეუშქუმეთ I 516_{39} ერთ ხეს გადავბელავთ, ზევით ტოტებს არ დავუტოვებთ... ქაფჩა ცხოტუფს — ხამსას თავს გლეჯს...

მართალია, ამ ვარიანტს -**ნ**- აკლია (შდრ. **ცხონტ**- და **ცხოტ**-, ორივეა ხოფურში), მაგრამ ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ იწყება ამ ორი ფუძის სემასიოლოგიური დიფერენციაცია...

მეგრ.: ჯას ცხოტუნს, ჯა გოცხოტუ — ხეს ბელავს, ხე გადაბელა... მეგრულში არის მეორე ფუძე, რომელიც ჭან. **ცხონტს**- უახლოვდება აგებულებით და, ნაწილობრივ, მნიშვნელობითაც: ესაა **ცხვანტ**-ალ-: იცხვანტალუ (ნ) — წრიალებს, მოუსვენრობს; მაგრამ ეს ნასახელარი ზმნაა: ცხვანტ-ი — მატლი (ლეშისა); იცხვანტალუ (ნ) — მოძრაობს შეუსვენებლივ, როგორც ეს მატლი („**ცხვანტ-ი**“)...

თუ ჭანურში **ცხონტ**- და **ცხოტ**- ერთი და იმავე ფუძის ვარიანტებია, **ცხონტ**- და მეგრ. **ცხოტ**- ფუძის ურთიერთობა დადებითად გადაწყდება. მნიშვნელობის მხრივ დაბრკოლება არაა: „ჩამობელვა“ ტოტების „გადახტომას“ იძლევა...

ქართ. **სხლეტ**-თან **ცხონტ**- ფუძის კავშირი ასე წარმოგვიდგება: **სხ**- → **ცხ**- (შდრ. სი**სხ**ლი — ჭან. დი**ცხ**ირი)... **ლ**- დაკარგულია და **ნ**- განვითარებული. რაკი **ცხონტ**- შინაგან კავშირშია **ცხოტ**- ფუძესთან, ამით ივარაუდება, რომ ერთი და იმავე ძირისაა „სხლვა“ და „სხლეტა“.

208. ჭან. **ცხ-უნ**- დარჩევა, очистить от шелухи
მეგრ. **სხ-უნ**- დარჩევა, არჩევა, რჩევა, очищать от шелухи, выбирать, советовать
ქართ. **სხვ-ა** || **სხუ-ა**(?) иной, другой

ხოჯაქ ჭუბური დოცხუნუ I 470_4 ხოჯამ წაბლი დაარჩია... [ლაზუტი] დოფცხუნი II 271_3 სიმინდი დავარჩიე... ბინჯის... დოცხუნუფან I 520_{32} ბრინჯს დაარჩევენ... ლაზუტი დოფცხუნუმთ II 266_2 სიმინდს დავარჩევთ... ნოდეი იქომან სერი დო დოცხუნუმან II

297_{19} მამითადს („ნადს“) გამართავენ ღამე და [სიმინდს] დაარჩევენ...

მეგრ.: სიმინდი დ ო ს ხ უ ნ უ — სიმინდი დაარჩია... ნეძი დ ო ს ხ უ - ნ უ — ნიგოზი დაარჩია... თენა მ ი ს ხ უ ნ უ (ნ) — ეს მირჩევნია... ულა ი ს ხ უ ნ ჳ̄ — წასვლა აირჩია...

ჭან. **ცხუნ-** ← **სხუნ-**, რომელიც მეგრულს მოეპოვება (შდრ. ჭან. დი-**ცხ**ირ-ი და მეგრ. ზი**სხ**ირ-ი)...

მნიშვნელობა ამ ფუძისა მეგრულში უფრო ფართოა: რისამე დარჩევის გარდა აქ ეს ზმნა აღნიშნავს „შერჩევას“, „გამორჩევას“, „რჩევას“ ზოგადად.

ამასთან დაკავშირებით კითხვა ისმის, ხომ არ არის ეს იგივე ძირი, რაც ქართულ ს ხ ჳ̂-ა-შია მოცემული: „დარჩევა“ — რაღაცის გამოყოფა სხვებისაგან... ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ ზოგ ქართულ კილოში, მაგალ., მოხეურში, „**სხვა**“ → „**ცხო**“...

209. ჭან.	**ძ**-:	**ძ**-უ-ნ ‖ **ძ**-ი-ნ	დება, лежать
მეგრ.	**ძ**-:	**ძ**-უ-(ნ)	„ „
ქართ:	**ძ**-:	**ძ**-ევ-ს	„

ძ უ ნ ‖ ძ ი ნ — ძევს... გზაში ორთას არ დიდი ქვა ძ ი ტ უ I 476_{21} შუა გზაზე ერთი დიდი ქვა იდო... ბერჯეფეს-თი საპი ვა მ ო ძ უ ნ II 338_{34} თოხებსაც ტარი არა აქვს („არ ადევს)... კუჩხეფეს-თი ჩაფლა ქ ო მ ო ძ ი ნ II 244_{18} ფეხებზედაც წუღა აცვია („მადევს“)... კითი-ნა მ ო გ ო ზ უ ნ მაწინდრი II 351_{23} თითზე რომ გაქვს („გადევს“) ბეჭედი... ქარმატეს ქვა გ ე ძ ი ნ, ქარმატეში ქვა II 297_{35} წისქვილში ქვა ძევს („ზე ძევს“), წისქვილის ქვა... ჟურ... ჩატალის არ ჯა გ ო ნ ძ ი ნ. არ ჩქვა ჯა ორთა ჸეის ჸა მაჟუანი ჯას გ ე ძ ი ნ I 518_{3} ბოძზე ერთი ხეა გადებული. ერთი სხვა ხე შუა ადგილას ან მეორე ხეზე ძევს...

მეგრ.: თირი ძ უ (ნ) — თოვლი დევს.. ქვა გ ე ძ უ (ნ) — ქვა ძევს... ჯა გ ო ძ უ (ნ) — ხე გადებულია... კუჩხის ჩაფულა მ გ მ ო ძ უ (ნ) — ფეხზე წუღა მაცვია... წყარს ბოგა გ ო ძ უ (ნ) — მდინარეზე („წყალზე“) ბოგაა გადებული... ჯგირი დღა მ ო ძ უ (ნ) — კარგი დღე მოელის...

მოყვანილი მაგალითებიდან ცხადია, რომ **ძ-** საერთო ძირია; ქართ. **-ევ-** და ჭან.-მეგრ. **-უ-** ფუნქციონალურად შეეფარდებიან ერთურთს.

ძევს მიღებულია **დევს**-ისაგან (**დ** → **ძ**); შდრ. ქვა ძევს — თოვლი დევს... თოვლი დადო... **დ**-ს ცვლის მესამე საფეხურია **-ზ-**: **დ** → **ძ** → **ზ**

(იხ. ზემოთ მოგოზუნ — ათინური ტექსტებიდან).

210. ჭან. **ძგვ-** „გარეთ გასვლა“ испражняться
მეგრ. **ძგვ-** „ „
ქართ. **ჯვ-** „

ბიგა გოჭკიდეს-შ-კულე, ჯოღოის გაძგუ II 279_{19} ჯოხი რომ დაჰკრეს, ძაღლს გარეთ გასვლა მოუნდა... კოჩის გაძგუ II 286_{27} კაცს გარეთ გასვლა მოუნდა...

მეგრ.: ნძგუნს — „გარეთ გადის“... დონძგუ — „გარეთ გავიდა“... ანძგუმუაფუ — „გარეთ გასვლა“ უნდა... გაანძგუ — „გარეთ გასვლა“ მოუნდა...

აგებულების მხრივ კანონზომიერი შესატყვისობაა, მნიშვნელობა იგივეა.

211. ჭან. **ძგიფ-** დაგმანვა, законопатить
მეგრ. **ძგიბ-** დატენა, забивать насилу
ქართ. —

ცინი ტა-ში, თვირი მთვა-ში, ღორმა მუში მუთე მენძგიფუმ? II 317_{13} როცა სიცივე იქნება, როცა თოვლს დადებს, ხვრელს [სკაში] რით დაგმანავ?.. მსქვეიქ ბერე კაპულას მუიკიდუ დო შქვით სირთიში ოკაჩხე არ დაღიში კაჲალუღის ქომეშონძგიფუ I 426_{7} ირემმა ბიჭი ზურგზე შეისვა და შვიდი მთის იქით ერთი მთის კლდეებში დამალა („ჩააკვეხა“)...

მეგრ.: ხურჯონი გოძგიბილი რე(ნ) — ხურჯინი დატენილია... ჭვიტეს ძგიბუნს — ნახვრეტს გმანავს... დოძგიბუ — დაგმანა... ჯიბე გōძგიბუ — ჯიბე დაიტენა...

ამ ზმნის ძირი ჭანურსა და მეგრულში ერთი და იგივეა, ოღონდ ჭანურში ბოლოკიდური მჟღერი **-ბ-** ყრუ მშვინვიერი **ფ**-თია შეცვლილი.

ქართულში სათანადო ძირი არა ჩანს.

212. ჭან. **ძ-ინ-**: მა-ნ-**ძინ**-უ მატება, прибавлять,-ся
увеличивать,-ся
მეგრ. **ძ-ინ-**: მō-**ძინ**-უ „ „
ქართ. **ძ-ინ-** || **ძ-ენ-**: შეე-**ძინ**-ა „

ყინის დღაშენ-დღა მანძინუ I 488_{15} სიცივეს დღითი-დღე ემატებოდა („მოემატა“)... ართის დუკლამან, მაჟუანის მუნძინამან II 299_{38} ერთს დაუკლებენ, მეორეს — მოუმატებენ...

მეგრ.: დღაქ ქიმიძინუ — დღემ მოიმატა... დღა აწი იძინანს — დღე აწი იმატებს... დღას ქგმააძინუ — დღეს მოემატა... დაჩხირს ქიწმუძინი — ცეცხლს შეუკეთე („შესძინე“ შეშა)... ჯამაგირს ქუმუძინუ — ხელფასს მოუმატა... ნაძინუ — პროცენტი, სარგებელი...

ძვ. ქართულში „შესძინა“ „მოუმატა“-ს ნიშნავდა...

ქართულში **ძენ**- || **ძინ**- ფუძისეული ხმოვნის მონაცვლეობით ხასიათდება: აორისტში **ი**- გვაქვს; **ი**-ანი ვარიანტი გვაქვს ჭანურში და მეგრულში.

შეიძლებოდა **ძინ**- ფუძე **ძ**- ძირისაგან (ზმნა **ძ-უ-ნ** || **ძ-ი-ნ** ნაწარმოებად მიგვეჩნია, მაგრამ, **ძ**-უ-ნ ზმნის ძირი **ძ**- წარმოშობილია **დ**-საგან (**დ**ევს: **ძ**ევს — იხ. ძ-უ-ნ), **ძინ**- || **ძენ**- კი ასეთი წარმოშობისად ვერ მიიჩნევა.

213. ჭან. (ნ)-**ძირ**- || **ზირ**- || **წირ**-: **ძირ**-უ ნახვა, პოვნა, видеть, находить
მეგრ. **ძირ**-: **ძირ**-უ „ „

ჰემუშენ კაი მუთუ ვარ ბძირი II 285_{30} იმაზე კარგი ვერაფერი ვნახე... ნეკნა ნკილერი ნძირუ I 428_{12} კარი დაკეტილი დახვდა („ნახა“)... კაი ქოგძირი, კაი! I 426_{13} კარგად დაგინახე, კარგად!.. არ ქჲუფი ალთუნეფე-ნა ძირეს I 451_{22} ერთი ქვევრი ოქრო რომ იპოვეს... ჰამ ბერე დალი ბზირი II 284_{30} ეს ბავშვი ტყეში ვიპოვე... მითი ვარ აზირუ II 355_{34} ვერავინ იპოვა... მითის ვა აწიენ II 270_{33} ვერვინ ვერ იპოვის („ნახავს“)... ჰემუს სერი თოლის აძირენ, ორთალუღი ძირომს, მა სერი ვარ მაძირენ! II 280_{36}, 281_{1} ის ღამე თვალში იხედება, ქვეყანას ხედავს, მე ღამე ვერ ვიხედები... თემბელიქ ოხორჯა მუშიში ჭკიელი ოწირუ I 429_{2} ზარმაცმა თავისი ცოლის მომკილი აჩვენა...

მეგრ.: ბრელი მუთუნი ძირუ — ბევრი რამ ნახა... ირფელი ჯგირი ქოძირუ — ყველაფერი კარგი ნახა... თოლისერს ძირუნს — სეირს ნახავს... ლეხი ქიიძირუ̄ — ავადმყოფი ინახულა... დინაფილქ ქიიძირუ — დაკარგული იპოვეს („პოვნილ იქნა“)... ვოძირი — ვაჩვენე... ვოძირანქ — ვაჩვენებ...

არც აგებულებით, არც მნიშვნელობის ძირითადი მომენტების მიხედ-

ვით ეს ძირი ჭანურსა და მეგრულში არ განსხვავდება.

ჭანურ ვარიანტებში ყურადღებას იქცევს **ზირუ**: ძ ი რ უ → ზ ი რ უ — ეს გვაქვს ათინურში. უფრო მოულოდნელია **ძ**-ს შენაცვლება **წ**-თი: მჟღერის შენაცვლება მკვეთრით!

ეს მოვლენა იმავე რიგისა უნდა იყოს, როგორსაც ვხედავთ რ **დ** უ → რ **ტ** უ ‖ **ტ** უ-ში.

214. ჭან. **ძღ**-:	დი-**ძღ**-უ	გაძღება, გაძღომა, насытить,-ся	
მეგრ. რ-**ძღ**:	დი-რ-**ძღ**-უ	,, ,, ,,	
ქართ. **ძღ**-:	გა-**ძღ**-ა	,, ,,	

ჭკომუ, ჭკომუ დო კაი დ ი ძ ღ უ I 458$_{36}$ ჭამა, ჭამა და კარგად გაძღა... გზას ქოდოდგეს დო იმხონან. დ ი ძ ღ ე ს I 415$_{2}$ გზაზე დადგეს და ჭამენ. გაძღენ... ჭკომუდორენ დო კაი დ ი ძ ღ უ დ ო რ ე ნ II 253$_{5}$ უჭამია და კარგად გაძღარა... აშჯიხანაჯიქ ნეჯმი კაი დ ო ძ ღ უ I 451$_{5}$ სასადილოს პატრონმა ნეჯმი კარგად გააძღო...

მეგრ.: ჭკომუ, ჭკომუ დო დ ō რ ძ ღ უ — ჭამა, ჭამა და გაძღა... მალōს ი რ ძ ღ ū(ნ) — მალე ძღება... შქირენული დ ō რ ძ ღ უ — მშიერი გააძღო... ჩხუში ხორცხის ქ ი მ ი ა რ ძ ღ უ — ძროხის ხორცს მიაძღა... ქიანა გ ე გ გ მ ა რ ძ ღ უ — ქვეყანა გამოაძღო...

ძირი საერთოა, მნიშვნელობაც ერთნაირია.

ერთი შენიშვნაც: **რ-ძღ**-ში **რ**- განვითარებულია ფონეტიკურად.

215. ჭან. **წ**-:	დოლო-ვ-ონ-**წ**-ი	ჩაწობა, обмокнуть во ч.-л.	
მეგრ. **წ-ა-წ**-(?):	ქიდნუ-**წაწ**-უ	,,	
ქართ. **წ**-:	ჩა-ვ-ა-**წ**-ე	,,	

ფაფას დ ო ლ ო ნ წ ა მ ი ნ ო ნ ა ნ სუმ фაა I 534$_{21}$ ფელამუში („ფაფაში“) უნდა ამოვავლოთ [ჩურჩხელა] სამჯერ... [თოფუის] მჭკიდითი ვ ო ნ წ ა ფ თ დო იჭკომენ I 537$_{3}$ [თაფლში] მჭადსაც ჩავაწობთ და იჭმება... ქიфიტი გილუსუ დო დახჩიი ქ ო ნ უ ნ წ უ ჩაის I 404$_{16}$ გაჰკრა ასანთს და ცეცხლი წაუკიდა („მოსდო“, „მიაწო“) ბალახს...

მეგრ.: მელანს ქ ი დ ნ უ წ ა წ ū — მელანში ჩააწო (კალამი).... ლებიას მ ი კ უ წ ა წ ū — ლობიოს შეჭამადში [ლუკმა] ჩააწო (კიდეზე)... ლებიას გ ე უ წ ა წ ū — ლობიოს შეჭამადს დააწყო (ლუკმა)...

ჭანურსა და ქართულში ძირი საერთოა: -**წ**-; მეგრულში თითქოს გვაქვს ამ ძირის რედუპლიკაცია: **წ-ა-წ**- (-ა- შემართებელი ხმოვანი?)... ძირითადი მნიშვნელობა ერთნაირია.

ჭან. **წალდ**-

ბრინჯიში ყონა პწალდუფთ... I 515$_{13}$ ბრინჯის ნათესს („ყანას“) წალდით ვჭრით („ვწალდავთ“)...

ეს ზმნა ნასახელარია; ნაწარმოებია **წალდ**- სახელისაგან (იხ.).

216. ჭან.	**წ**-:	**წ**-უფ-ს (ხოფ.)	წოვა, сосать
მეგრ.	**წ**-:	**წ**-უნ-ს	„ „
ქართ.	**წ**-:	**წ**-ოვ-ს	„

ხოფ.: გენიქ ბუძი წ უ ფ ს... გენის არ წანაშა ო წ ვ ა ფ ა ფ ა ნ I 543$_{10-12}$ ხბო ძუძუს სწოვს... ხბოს ერთ წლამდის აწოვებინებენ...

მეგრ.: ძუძუს წ უ ნ ს — ძუძუს წოვს... გენქ ჩხუ გ ე წ უ̄ — ხბომ ძროხა მოწოვა...

ძირი საერთოა; ფუძის საწარმოებელი აფიქსები (-**ოვ**-, -**უნ**-, -**უფ**-) განსხვავებულია. მნიშვნელობა — ერთი და იგივეა...

217. ჭან.	**წათხ**- M	დამარილება, солить
მეგრ.	**წუთხ**-ე	მეტად მლაშე, пересоленный
ქართ.	მ-**წუთხ**-ე	„მეტად მლაშე“ (ს ა ბ ა), „

ეს ზმნა ნ. მ ა რ ს აქვს მოხსენებული ხოფურზე მითითებით: „ო წ ა - თ ხ უ — დამარილება, ბ წ ა თ ხ უ ფ — ვამარილებ, დ ო ბ წ ა თ ხ ი — დავამარილე“...

ზმნა ნასახელარია; სათანადო სახელია მ-**წუთხ**-ე (იხ.).

გასარკვევია ფუძისეულ **ა**- — **უ**-ს ურთიერთობა. საფიქრებელია, რომ ამ ფუძეს ორი ვარიანტი გააჩნია; **წუთხ**- ‖ **წათხ**- ჭანურში გვაქვს; პირველი — სახელში, მეორე — ზმნაში; ქართულშიც მოიპოვება **ა**-ს შემცველი ვარიანტი: **წათხ**-ი; ს ა ბ ა ს განმარტებით ესაა „მლაშე ბალღამი“...

218. ჭან.	**წამ**-	წამება(?), мучить(?)
მეგრ.	**წამ**-	მოწმობა, свидетельствовать
ქართ.	**წამ**-	წამება, мучить

სი კილანენ-ჲა, კ წ ა მ ა ნ ე ნ-ჲა! II 334$_{1}$ შენ მოგკლავენ, გაწამებენ...

მეგრ.: წ ა მ ე ბ ა — ემოწმება... წ ა მ ს (იხ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, მეგრ. გრ., ლექს., გვ. 377).

ეს ზმნა ათინელის მეტყველებაშია დადასტურებული (ერთხელ!)... ნ. მ ა რ ს ნაჩვენები არა აქვს. მნიშვნელობა („წამება“) და აგებულება („წამ“-) ემთხვევა ქართულისას: საერთო ძირია(?).

219. ჭან. **წვ-** ← **წუ-** ვისთვისმე თქმა (უთხრა), **сказать**
მეგრ. **წვ-** ← **წუ-** „ „
ქართ. —

თერზიქ უ წ უ I 410$_{14}$ თერძმა უთხრა... ოგე ნანა-მუშის უ წ უ II 326$_{19}$ თავის დედინაცვალს უთხრა... „ვა მიჩქინან“-ჲა, უ წ ვ ე ს II 275$_{23}$ არ ვიცითო, უთხრეს... „ოწკედი-ა“, კადის უ წ უ მ ე რ ს II 255$_{14}$ შეხედეო, ყადს ეუბნება... „ჩხომი ცონას პჭოფი“, — უ წ უ მ ე ლ ს II 280$_{19}$ „თევზი ყანაში დავიჭირეო“, — ეუბნება... აყდეჰარიში ჯუმალეფეს მოთ უ წ ო - ლ ე მ! ფადიშაჲს-თი მოთ უ წ ო ლ ე მ! II 335$_{6}$ გველეშაპის ძმებს ნუ ეტყვი! ხელმწიფესაც ნუ ეტყვი!.. დერემენჯი-თი-ქ... უ წ ო ლ ე მ ს II 335$_{4}$ მეწისქვილეც ეუბნება... დენგიში-თი გ ი წ ო ლ ე მ II 340$_{15}$ „დენგის“ შე-სახებაც გეტყვი... ნანაში ნანას-თი, ბაბაში ნანას-თი დიდი ვ უ წ ო ლ ე მ თ II 336$_{9}$ დედის დედას, მამის დედასაც „დიდი“-ს ვეტყვით (ვეძახით)...

მეგრ.: ამხანაგიქ უ წ უ̄ — ახმანაგმა უთხრა... სი მუ მ ი წ ი̄? — შენ რა მითხარი?.. მუ გ ი წ უ ა, ჯიმა! — რა გითხრა, ძმაო!... თინა უ წ ი̄ ნ ს — ის გეტყვის, მეტყვის... (ეს ფორმები ნაჩვენები აქვს ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს; იხ. მეგრ. გრ., ლექს. გ.ვ 376: წ); მასვე აქვს ჯვარულისთვის ნაჩვენები: მ ი წ ო უ — მითხრა, ვ უ წ ე ი — ვუთხარი — ჩვეულებრივი მ ი წ უ უ-ს, უ წ ი ი-ს ნაცვლად... გარდა ამისა, ჯვარში (1920 წ.) მე თვითონ გამიგო-ნია შელაპარაკებისას ერთმა მოხუცმა მეორეს რომ მიმართა: „მა ვ ა გ ი წ ო ლ ე-ი-ო (ჩველუებრივი გიწი-ო-ს ნაცვლად), ფუცხოლა?!“ — მე არ გითხარი, ფუცხოლა?!..

აორისტში ძირეულად **წვ-** გვევლინება ჭანურში; **უ**-ს წინ **ვ-** იკარგება; გ ი წ ვ ი — გითხარი, ვ უ წ ვ ი — ვუთხარი... მაგრამ გ ი წ უ — გითხრა, უ წ უ — უთხრა (არავითარი საკომპენსაციო დაგრძელება ხმოვნისა ჭა-ნურმა არ იცის)...

აწმყოში **-მერ** სუფიქსის დართვისას ეს **ვ-** გაიშლება **უ-** ხმოვნად: ვ უ წ **უ** - მ ე რ, გ ი წ **უ** - მ ე რ, მ ი წ **უ** - მ ე რ — ვეუბნები, გეუბნები, მე-უბნები...

აწმყოს წარმოებისათვის დამახასიათებელია -**მერ**- ‖ -**მელ**-ის დართვა; ათინურში კი გვქვს -**ლემ**-: ვუწოლემ (← ვუწუ-ლემ), გიწოლემ, მიწოლემ — ვეუბნები, გეუბნები, მეუბნები... (იხ. ჭან. გრ. ანალ., § 47 დ, გვ. 173).

მეგრულში ძირეული -**ვ**- ამ სახით არ ჩანს: აორისტში ყველგან იკარგება... კავშირებითს მეორესა და პირობითში იგი **უ**-ს სახით დაჩნდება: მიწ**უ**-ა-ს, გიწ**უ**-ა-ს, უწ**უ**-ა-ს — მითხრას, გითხრას, უთხრას... მიწ**უ**ე̄, გიწ**უ**ე̄, უწ**უ**ე̄ — რომ მითხრა, გითხრა, უთხრა...

ათინურის მსგავსი შემონახულია ჯვარში, ოღონდ აქ აწმყოს ფუძისათვის დამახასიათებელი წარმოება აორისტშიაც გადადის: გიწოლემ, გიწოლეი — გეუბნები, გითხარი...

ამგვარად, ჭანურის ათინური კილოკავი და მეგრულის ჯვარული თქმა ერთმანეთს შეხვდენ, ჭანურისათვის დამახსიათებელი არქაიზმი მეგრულის არქაიზმიც აღმოჩნდა. ეს ფაქტი განმხოლოებით არა დგას; სხვა მსგავსი ფაქტებიც მოიპოვება; და ეს მოწმობს: **რაც უფრო ძველი მდგომარეობის გათვალისწინება მოხერხდება**, **მით უფრო ახლოს აღმოჩნდება ჭანური და მეგრული ერთმანეთთან**. სხვანაირად არც შეიძლება იყოს: ჭანური და მეგრული წინათ უფრო ახლოს იყო ერთმანეთთან, ვინემ ახლაა. ათინურს ხომ არ შეეძლო გავლენა მოეხდინა ჯვარულზე და გაეჩინა მსგავსი წარმოება, ანდა, პირუკუ, ჯვარულს მოეხდინა გავლენა ათინურზე... საერთო მოვლენა ძველი ვითარების უკუფენაა. ეს მოვლენა შერჩა ათინურს ჭანურ სინამდვილეში და ჯვარულს თქმას მეგრულში.

წვ- ძირი უცხოა ქართულისათვის.

220.	ჭან.	**წ-ი-(ვ)**-:	(ხოფ.) **წი**-აფს	წივილი, пищать, (писк цыпленка)
	მეგრ.	**წ-ი-(ვ)**-:	**წი**-ანს	,, ,,
	ქართ.	**წ-ივ**-:	**წი**-ვის	,,

ჭუჭულიქ წიაფს I 543_{17} წიწილი წივის... კვინჩეფეს გჲარი შქირონტეს დო წიაფტეს I 480_{29} ჩიტებს შიოდათ და „წიოდენ“...

მეგრ.: წიწილა წიანს — წიწილი წივის...

ძირი ქართულსა, მეგრულსა და ჭანურში საერთოა: **წ**-; შემდგომი -**ივ**- შენახული აქვს ქართულს; ჭანურსა და მეგრულში იკარგება -**ვ**- წინა ი-სა და მომდევნო ხმოვანს (-**ა**, -**უ**-ს) შორის.

ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

221. ჭან. **წილ**-: **წილ**-უ ნაყოფის მოკრეფა,
მეგრ. **წილ**-: **წილ**-უ собирать, срывать плоды
ქართ. **წილ**-: მო-**წილ**-ა „მოწილვა—ნაყოფთ მოკრეფა“ (ს ა ბ ა)

აშო წ ი ლ უ პ ტ უ ბაბაქ ყურძენი ონდღეშა I 493_9 ასე კრეფდა მამა ყურძენს შუადღემდის... უშქიის მა ჲეფთი, მა პ წ ი ლ ი I 455_{10} ვაშლზე მე ავედი, მე ვკრიფე... ჰიმუ-თი ჰიმ ოშქური ნ უ წ ი ლ უ II 361_{34} იმანაც ის ვაშლი მოუკრიფა...

მეგრ.: ცურძენი დ ო წ ი ლ უ — ყურძენი მოკრიფა... ცურძენს წ ი - ლ უ ნ ს — ყურძენს კრეფს... უშქური გ ო წ ი ლ ი! — ვაშლი გაკრიფე!.. მარგულა გ ე მ კ ო წ ი ლ ი — შავი ქლიავი მოკრიფე!..

ახალ სალიტერატურო ქართულში წ ი ლ ვ ა არ იხმარება; მაგრამ ს ა ბ ა ს განმარტება — „მოწილვა — ნაყოფთ მოკრეფაა ო“, ცხადყოფს, რომ იგივე ფუძე ქართულში იმავე მნიშვნელობით იხმარებოდა, როგორც ახლა იხმარება ჭანურსა და მეგრულში.

ეს შემთხვევა საგულისხმოა შედარების ზოგად პრინციპთა თვალსაზრისით: როცა შესადარებელი ერთეულებიდან რომელიმეს არ აღმოაჩნდება[1] სათანადო ძირი, ეს უ თ უ ო დ იმის მაჩვენებელი კი არაა, რომ ასეთი რამ მხოლოდ ზოგი ერთეულის კუთვნილებას შეადგენს და ამიტომ საერთოდ არ მიიჩნევა, არამედ შეიძლება იმით აიხსნას, რომ საერთო იყო, მაგრამ ამ ერთ წევრს დაეკარგა, სხვებს კი — შერჩა (იხ. შ ე ს ა ვ ა ლ ი, გვ. 6).

222. ჭან. **წილ-ახ**- გამოწურვა, (ხელით), выжимать (руками)
მეგრ. **წილ-ოხ**: „ „
ქართ. **წნ-ეხ**- (?) давить, выживать

ვალი ქეჲულუნ... დ ო მ წ ი ლ ა ხ უ მ თ II 347_9 რძე შედედდება („ყველი ამოვა“), დავწურავთ... „ქემეჭეფეს მუ ლოდამ?“ „მ წ ი ლ ა ხ უ მ დო თოფური გათმაბოშქუმე!“ II 317_{10} „ფიჭას რას უშვრები?“ „დავწურავ და თაფლს გამოვადენ!“...

[1] მხედველობაში გვაქვს ისეთი შემთხვევა, როცა რომელიმე წევრს ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ა დ არ აგაჩნია ესა თუ ის ფუძე და არა ისეთი შემთხვევები, როცა მასალის სათანადოდ შეუსწავლელობის გამო ეს ფუძე არა ჩანს.

მეგრ.: შოლირი ბაშლაყუ დოწილოხი! — სველი ბაშლაყი გამოწურე!...

ი. ყიფშიძეს ლექსიკონში შეტანილი აქვს **წილიხ**-უა...

ეს ფუძე **წილ-ახ-** || **წილ-ოხ-** || **წილ-იხ-** ძალიან ახლოს დგას ქართულ წნეხას-თან: **წნ-ეხ-** || **წნ-იხ**: ამ ფუძის **ნ**-იანი ვარიანტი ჩანს. მაგრამ ასეთ გაგებას ერთგვარად ხელს უშლის ის გარემოება, რომ **წნეხ**-ის შესაბამისი **ჭინახ-** მოეპოვება მეგრულს. შდრ. სა-**წნახ**-ელ-ი — მეგრ. ო-**ჭინახ**-უ; „ყურძენს წნეხს“ — ცურძენს ჭახუნს...

ჭანურში **ჭახ-** არაა დადასტურებული, მაგრამ გვაქვს **ჭინახ-**: ურძენი იწილახენ, ოშქური ვარ ჭინახაშა, ვარ იწილახენ — ყურძენი დაიწურება (ხელით), ვაშლი, თუ არ დაიწნიხა, არ დაიწურება... ეს გამოთქმა მოჰყავს ნ. მარს **წილახ-** ფუძის განმარტებასთან დაკავშირებით (იხ. ჭან. გრ. გვ. 219).

223. ჭან. **წინწ-** || **წიწ-** — წევა, тянуть (медленно)
მეგრ. **წვიწვ-** — აგლეჯა თმისა, ბალახისა..., вырывать волосы, траву
ქართ. **წეწ-** || **წიწ-**! — трепать

პარაპათის კოლი წინწუფან I 535_6 „პარაპათის[1] კოლს“ ეწევიან...

ნ. მარს სხვა ავტორის ჩვენებათა მიხედვით მოჰყავს **წიწ-**: წიწუფს — **тянуть.** მასალა ხოფურია.

მეგრ.: წვიწვუნს ოდიარეს — ბალახს ხელით (ან პირუტყვი ძოვისას პირით) გლეჯს... თომა გეეპწვიწვუ — თმა ამაგლიჯა... ნუ უწვიწუა ბაღანას! — ნუ ეწევი, ნუ გლეჯ (თმას) ბავშვს!...

ჭანური **წინწ-** ← **წიწ-**: ამას შეიძლება შევუპირისპიროთ ქართული **წაწ**-ა (ნ. მარს ქართ. **წიწვა** აქვს ნაჩვენები: ჭან. გრ., გვ. 219).
მეგრული **წვიწვ-** იგივე **წიწ-** უნდა იყოს; **-ვ-** განვითარებულია.

224. ჭან. **წკ-** ← **წკვ-** — გახსნა, ახსნა, развязать, снять, вынуть
მეგრ. **წყვ-** — აწყობა, დაწყობა, класть по порядку, смонтировать
ქართ. **წყვ-** — ” ”

[1] დიდი გასაშლელი ბადე, ზღვაში თევზაობისას ხმარობენ.

ოსმანის ნეკნა გ უ ნ წ კ უ I 437$_{20}$ ოსმანს კარი გაუღო („გაუხსნა“)... ჩხომიქ... მუში ქერცელაშენ ჟურ თანე ნ ი წ კ უ I 424$_{25,26}$ თევზმა თავისი ქერცლიდან ორი ცალი ამოიძრო („ამოიხსნა“)... ეკულე, მთვიი მთვა-ში, [ჩალა] პ წ კ ი ფ თ დო ფუჯის, ცხენის ფჩაფთ I 517$_{7}$ მერე, როცა თოვლს დადებს, [ჩალას] ვიღებთ („ვხსნით“) და ძროხას, ცხენს ვაძლევთ... ჰე ბიჭიში ჯუმაქ არ ხამი ქ ე ლ ი წ კ უ II 301$_{1}$ იმ ბიჭის ძმამ ერთი დანა ამოიძრო (ქარქაშიდან)... კუჩხეთე კარდულუმიში ქვა ქ ე წ კ უ [ცხენიქ] II 283$_{5}$ ფეხით ქვაფენილის ქვა ააძრო („ახსნა“) [ცხენმა]... კუჩხეფე ცხენის ქ ო კ უ წ კ ე ს II 283$_{1,2}$ ფეხები ცხენს გაუხსნეს... ელბისეფე მ ო ჲ ო წ ე ს II 332$_{20}$ ტანისამოსი გახადეს...

მეგრ.: ართო ქ გ დ ა ა ნ წ ყ უ̄ — ერთად დააწყო... ჯგირო გ ე გ ი მ ა ნ წ ყ უ̄ — კარგად გამოაწყო... საათიცალო გ ე ი ო ნ წ ყ უ̄ — საათივითააწყო... ხოჯი გ ე̄ ნ წ ყ უ̄ — (დაბმული) ხარი ახსნა... კუჩხის გ ა მ ი̄ ნ წ ყ უ — ფეხზე გაიხადა... ტანს გ ა მ კ ი̄ ნ წ ყ უ̄ — ტანზე გაიხადა... ქ გ დ ა ა ნ წ ყ უ ა ს — დააწყოს... გ ე გ ი მ ა ნ წ ყ უ ა ს — გამოაწყოს. . . გ ე ი ო ნ წ ყ უ ა ს —ააწყოს...

როგორც აქედან ჩანს, ამ ზმნის ძირითადი მნიშვნელობა — გარკვეული პრევერბების ხმარებისას — ერთმანეთს ხვდება ქართულში, მეგრულში, ჭანურში...

ქართულში ფუძისეული **-ვ-** აორისტის პირველსა და მეორე პირში ჩნდება: დავაწყვე, გამოვაწყვე, ავაწყვე... დააწყვე, გამოაწყვე, ააწყვე...

მეგრულში ეს **ვ-** → **უ-** კავშირებით მეორეში დაჩნდება: ქ გ დ ა ა ნ წ ყ უ ა ს... (სხვა მაგალითები იხ. აქვე, ზემოთ).

მაგრამ ეს **-ვ-** ძირეული არ უნდა იყოს. ალბათ, ამიტომ არა გვაქვს ის ზოგ მეგრულ ზმნაში: გ ე ე ნ წ ყ ა ს... (სხვა მაგალ. აქვე, ზემოთ).

ჭანურში ეს **-ვ-**, საერთოდ, დაკარგული ჩანს. ათინურში, სათანადო ნორმების თანახმად **წკ** → **წ**...

225. ჭან.	**წკ-** ‖ **-წ-**	ყურება, შეხედვა, смотреть
მეგრ.	**რ-წყ-**	„ „ „
ქართ.	**წყ-**	„
სვან.	ლი-**წ**-ედ	„

ხოჯა მიკულუნ-მოკულუნ, გიინის ოწკენ I 404$_{12}$ ხოჯა გაივლ-გამოივლის, ვირს უყურებს... პარაპათის ო წ კ ე ს I 535$_{10}$ ბადეს („პარაპათს“)

უყურებს... თოლი ღულა—...არიქ ჩერშემბეშა იწკენ, მაჟუანიქ—ფერჩემბეშა I 530_{24} ბრუციანი — ერთი (თვალი) — აქეთ იყურება, მეორე — იქით... ჭუტა ბეეფექ თოლის მოწკენან II 304_{26} პატარა ბავშვები თვალში გვიყურებენ... მა-თი გალენდო ბოწკერტი II 281_{18} მეც გარედან ვუყურებდი... ოწკედი-ა... კადიქ-თი ოწკედუ... II 255_{15} შეხედეო... ყადმაც შეხედა... ბიდი, ბოწედი II 349_{13} წავედი, ვნახე („შევხედე“, „ვუყურე“)... მედაწკედუ-ში, ხოლო ქოენ I 409_{19} რომ შეხედა, კიდევ არის... ემ ვახთიჭკულე კაი მედაწკეტუ I 419_{22} იმის შემდეგ კარგად მიხედა...

მეგრ.: თინა ორწყე(ნ) — ის ხედავს... თორს შურო ვა̄რწყე(ნ) — თვალში სულ არ იხედება... მა თორს ჯგირო ვორწყექ — მე კარგად ვხედავ... ქაარწყეთ-ო? — ხედავთ?..

მეგრულში თავკიდური **რ-** ფონეტიკური დანაზარდია, ძირეულია ამჟამად **-წყ-** (ი. ყიფშიძეს ძირეულად **რწყ-** მიაჩნია და **რ-**ზე აქვს შეტანილი ეს ზმნა); ჭანურში კანონზომიერად გვაქვს **-წკ-** (ხოფ. და ვიწ.-არქაბ.) და **წ-** (ათინურში).

ქართულში შესაბამისი ძირი **-წყ-** გვაქვს წყემს-ში; **მ-წყ-ემ-ს**-ში ზმნის მესამე პირიანი ფორმაა გასუბსტანტივებული (**მ-** მერმე უნდა დართვოდა; არადა, ზმნის პირველი ობიექტ. და მესამე სუბიექტ. პირები გვექნება!); ამ სიტყვის ეტიმოლოგია „ყურება“, „შეხედვაა“: „მწყემსი“ — „მაყურებელი“, „ვინც რასმე უყურებს“...

თუ მოვიგონებთ, რომ **წყ-** ← **წ-** უნდა ვივარაუდოთ, გასაგები იქნება რატომაა, რომ სვან. ლი-**წ-ედ-** „ნახვას“ ნიშნავს (**-ედ-** ფუძის საწარმოებელი აფიქსი უნდა იყოს).

ამრიგად, ძირეულია ამ ზმნისათვის **წ-** (ისტორიულად); იგი ყველა ქართველურ ენაში დასტურდება; უპირატესად მას მოიხმარს ზანური.

ფონეტიკურ ცვალებათა შედეგად ათინური დაუბრუნდა ამ მარტივ **წ**-ს.

226.	ჭან.	**წკონ**-დ	ძაფის დახვეწა, ссучить нитку
	მეგრ.	**წკონ**-დ	დაწკნდომა; ძაფის დახვეწა, очиститься, стать прозрачным после осаждения мути; ссучить нитку
	ქართ.	**წკნ**-დ	” ”

ნოკეფე ოკონტალუმტა-შ-კულე, უწუმენან — დ ო პ წ კ ო ნ დ ი II 308_{22} ძაფებს რომ ერთმანეთს მიაგრეხენ, იტყვიან — დავხვეწე...

მეგრ.: ძაფი დ ო წ კ ო ნ დ უ — ძაფი „დახვეწა"; წ კ ო ნ დ ა წყარი — დამწდარი წყალი...

იგივე ფუძეა, რაც გვაქვს ქართულ ზმნაში „დაწკნდა": სიმღვრივის დალექვის შემდეგ დარჩა კამკამა სითხე.

ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

227. ჭან. **წკ-უნ-** ტკენა, болеть
მეგრ. **წყ-უნ-** „ „
ქართ. **წყ-ენ-** წყენა, быть вредным к.-л. стать неприятным для к.-л.

მა კუჩხე მ წ კ უ ფ ს, კუჩხეთე ვა მალენ I 397_{19} მე ფეხი მტკივა[1], ფეხით ვერ წავალ... „მა კიბირ მ ა წ კ უ ნ უ"! „ნაკო ნდღა რენ, — კიბირ გ ა წ კ უ ნ უ?" II 318_{23} „მე კბილი ამტკივდა"! „რამდენი დღეა, კბილი [რომ] აგტკივდა"?... კოჩის კუჩხე ა წ უ ნ ე ნ II 342_{10} კაცს ფეხი ეტკივება... ქორბა ა წ უ ნ უ II 360_{8} მუცელი ასტკივდა... თი მ ა წ კ უ ნ ე ნ, ქორბა მ ა წ კ უ ნ ე ნ, კიბირი მ ა წ კ უ ნ ე ნ, ცუჯი მ ა წ კ უ ნ ე ნ II $307_{20,21}$ თავი მეტკინება, მუცელი მეტკინება, კბილი მეტკინება, ყური მეტკინება...

მეგრ.: დუს მ ა წ ყ უ ნ უ — თავი ამტკივდა... მა ვა მ ა წ ყ უ ნ ე (ნ) — მე არ მეტკინება... ო წ ყ უ ნ უ ა ნ ს — ატკივებს... ხეს ი წ ყ უ ნ უ ა ნ ს — ხელს იტკივებს... ხე ო წ ყ უ ნ უ̄ — ხელი ატკინა... ხე ი წ ყ უ ნ უ̄ — ხელი იტკინა...

ამ ზმნის ძირი ჭანურსა და მეგრულში **წყ-** არის; ხოფურისა და არქაბულის ნორმათა მიხედვით **წყ-** → **წკ-**; ათინურში: **წკ-** → **წ-** ... **-უნ-** ფუძის საწარმოებელი აფიქსია (საკაუზატივო!).

ქართულშიც გვაქვს ეგევე ძირი; მას დაერთვის „საკაუზატივო" **-ენ-** სუფიქსი: **წყ-ენ-** — ა-**წყ-ინ-**ა: ავადმყოფს ეს საჭმელი წ ყ ე ნ ს — ამან ა წ ყ ი ნ ა... მას ეს ე წ ყ ი ნ ა... ამ ზმნის ფუძეს ქართულში მნიშვნელობის ერთგვარი განზოგადება ახასიათებს: ს ტ კ ი ვ ა → ს წ ყ ე ნ ს...

[1] ჭანურში „ტკივილის" აღსანიშნავად სხვა ფუძეც გამოიყენება; ესაა **ჭვ-** „წვა". განსხვავებაა ამათ შორის: იხ. **ჭვ-**.

228. ჭან. **წონ-** მოწონება, нравиться
მეგრ. **წონ-** „ „
ქართ. **წონ-** „

ხჩინის კაი ა წ ო ნ უ I 419$_{21}$ დედაბერს მოეწონა („კარგად ეჩვენა“)... სოლენდო კაი ა წ ო ნ ე ტ უ ნეკნა, ჰექოლენ გობუქთატი II 252$_{16,17}$ საით-კენაც მოეწონებოდა კარი, იქითკენ შევატრიალებდი... ხოჯას დიდო კაი ა წ ო ნ უ II 253$_{28}$ ხოჯას ძალიან მოეწონა... იბრაიმიქ ცხენის გოწკედუ ე-დო ცხენი ვა მ ო წ ო ნ დ უ I 467$_{3}$ იბრაიმმა ცხენს გახედა და ცხენი არ მოეწონა... ქოგეპჭაი, ამმა მუელლიმეფეს ვა მ ო წ ო ნ დ ე ს I 490$_{19}$ და-ვწერე [დაფაზე], მაგრამ მასწავლებლებს არ მოეწონათ... მუთხანი ტარონი ვა მ ო მ წ ო ნ დ უ ნ I 478$_{27}$ რაღაც ამინდი არ მომწონს... ჰამ ჸერეფე, კაი ჸერეფე ტუ, მ ო მ წ ო ნ დ უ II 264$_{7}$ ეს ადგილები კარგი ადგილები იყო, მომეწონა... „ჰამ შქიმი სიჯას მუფეი კონაღი უღუნ-ქი შქიმი კონაღი ვარ მ ო წ ო ნ დ უ“! II 332$_{36}$, 333$_{1}$ ამ ჩემ სიძეს რანაირი ოთახი აქვს, რომ ჩემი ოთახი არ მოსწონს...

მეგრ.: თაქიანობა მ ო წ ო ნ ს — აქაურობა მოსწონს... ბინაქ მ ე ე-წ ო ნ უ — ბინა მოეწონა... უ წ ო ნ ე ბ უ (ნ) — ეგულება (შენახული)...

წონ- ფუძე საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის. ერ-თგვარი სემასიოლოგიურად განსხვავებული ნიუანსი აქვს ა-**წონ**-ე-ნ- ზმნას („ეჩვენება“ — აქედან კაი ა წ ო ნ უ... დიდო კაი ა წ ო ნ უ), მაგრამ ძირი-თადი მნიშვნელობა ერთია.

დ-თი წარმოებული ვარიანტი (მო-წონ-**დ**-უ) ნ. მ ა რ ი ს თქმით, მხო-ლოდ ვიწ.-არქაბულსა და ხოფურს ახასიათებს (იხ. ჭან. გრ., .გვ. 221), მაგრამ ათინელთა მეტყველებაშიც გვხვდება (იხ. ზემოთ უკანასკ. მაგალი-თი).

229. ჭან. **წონ-** || **წინ-** აწონა, взвешивать
მეგრ. **წონ-** „ „
ქართ. **წონ-** „

საჸუზის მებუღარე, ბ ო წ ო ნ ა ფ ა რ ე II 305$_{2}$ „კავშირს“ მივუტან [თამბაქოს]... ავაწონინებ... ალთუნეფე-ნა წ ი ნ უ პ ტ ე ს, ქოძირუ I 446$_{6}$ ოქროებს რომ წონიდენ, ნახა... ფარა-ნა პ წ ი ნ ა მ ი ნ ო ნ ა ნ, ვარ უწვა I 446$_{2}$ ფული რომ გვინდა ავწონოთ, არ უთხრა... დ ო პ წ ი ნ ა თ დერდი ჩქიმი დო სქანი II 374$_{14}$ ავწონოთ ჩემი და შენი დარდი... „კარვანის თო-ფური დოფწონი (ხოფ.) — თაფლი გამოვიღე სკიდან“ (ნ. მ ა რ ი, ჭან. გრ., გვ. 221).

მეგრ.: სიმინს წ ო ნ უ ნ ს — სიმინდს წონის... სიმინდი დ ო წ ო ნ უ — სიმინდი აწონა... თე ტომარექ გ ე გ ი ნ ო წ ო ნ უ — ამ ტომარამ გადაწონა... ნოჭკერი ქ ი გ ე უ წ ო ნ უ — ნაჭერი დაუწონა... წ ო ნ უ ა — აწონა; კერძოდ: სკიდან თაფლის გამოღება.

წინ- გვაქვს ხოფურში და მიღებულია **წონ-**ისაგან (ნ. მ ა რ ი ს ცნობით **წონ-** — დო-**წონ**-უ — შენახულია ხოფურში თაფლის გამოღების მნიშვნელობით — იხ. ზემოთ).

წონ- საერთოა ქართულისა, ჭანურისა და მეგრულისათვის.

ეს ფუძე **წონ-** („აწონა") და მეორე ფუძე **წონ-** („მოწონება") ერთი და იგივე უნდა იყოს; სემასიოლოგიურად მეორე უნდა იყოს განვითარებული პირველისაგან. აქ თუ არ გავაერთიანეთ იმიტომ, რომ ჭანური კილოკავები მათ სხვადასხვაგვარად ეპყრობა: პირველი **წონ-** → **წინ-** (ხოფურში), მეორე კი (ა წ ო ნ უ, მ ო წ ო ნ დ უ) ხოფურშიაც **ო**-ს ინარჩუნებს.

230. ჭან. **წორ-** გაწურვა, процедить
მეგრ. **წირ-** „ „
ქართ. **წურ-** „

მჯა დ ო მ წ ო რ უ მ თ სუზგითე II 347_{11} რძეს გავწურავთ საწურით...

მეგრ.: ბჟას წ ი რ უ ნ ს, ბჟა დ ო წ ი რ უ — რძეს წურავს, რძე გაწურა...

ძირი საერთოა; მეგრული **წირ-** ← **წურ-** ← **წორ-**... ქართ. **წურ-** ← **წორ-**.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

231. ჭან. **წოფ-** გაწაფვა, учиться, "мудреть"
მეგრ. —
ქართ. **წაფ-** „ „ „

ეს ზმნა მოჰყავს ნ. მ ა რ ს (იხ. ჭან. გრ., გვ. 221): „ვ ი მ წ ო ფ უ ლ უ რ — „ვსწავლობ, ბრძენი ვხდები"... „ვ ო ნ წ ო ფ უ ლ ა მ ი ნ ო ნ — ვასწავლი, ბრძენად გავხდი"... სიტყვა ვიწურში გვხვდებაო.

ეჭვი არაა, რომ ეს იგივეა, რაც ქართ. ვ ი წ ა ფ ე ბ ი, ვ წ ა ფ ა ვ. **წოფ**-ში **ო**- მიღებულია **ფ**-ს მეზობლობაში **ა**-საგან.

232. ჭან. **წრ-ოდ-** — წვეთა, წვეთ-წვეთად ჩამოდენა, "капать", стекать каплями
მეგრ. **წირ-იდ** — წრეტა, შეშრობა, сохнуть, осущить
ქართ. **წრ-ეტ-** — „

ნ. მ ა რ ს აქვს შეტანილი ლექსიკონში: „წ რ ო დ უ მ ს ვიწ. — წვეთავს, წ რ ო დ უ ფ ს — ხოფ.; ვნებ. გვარი: წროდუნ — „ვიწ.".

მეგრ.: წ ი რ დ უ (ნ) — შრება,; წვეთ-წვეთად ჩამოდის წყალი (სითხე)... შარაქ გ ო წ ი რ დ უ — გზა შეშრა (წყალი არა დგას, მაგრამ გამშრალი არ არის)...

იგივე ფუძეა, რაც ქართ. **წრეტ**-ა-ში; ჭანურისა და მეგრულის ჩვენება ცხადყოფს, რომ ქართულში წრე**ტ**- ← წრე**დ**- (შდრ. წყვეტს ← წყუედს).

ხმოვანთა ვითარება გვაფიქრებინებს, რომ **-ოდ-** || **-იდ-** || **-ედ-** აფიქსებია და „ძირეულია" **წრ-** || **წირ-**; ეს „ძირი" საერთოა. იგი **წურ-** || **წორ-** || **წირ**-ს („წურვა") უნდა უკავშირდებოდეს: **წრეტ-** || **წროდ-** || **წირიდ-** ამ ძირიდან ნაწარმოები ჩანს (**უ**-ს რედუქცია ქართულში! ანდა: **უ-** მეორეულია: **წურ-** ← **წორ-** ეს უკანასკნელი მით უფრო მოსალოდნელია, რომ ჭანურში **წორ-** არის ამოსავალი (იხ. **წორ-**).

233. ჭან. **წუწ-ონ-** — „წოვა", "сосать"
მეგრ. —
ქართ. **წუწ**-(ვ)-ნ- — высасывать

ნ. მ ა რ ს ლექსიკონში (გვ. 222) მოჰყავს ეს ფუძე: „აწმ. ბ წ უ წ ო ნ უ მ — ვიწ. — ბ წ უ წ ო ნ უ ფ — ხოფ. — აორ. ბ წ უ წ ო ნ ი; მყოფ. ბ წ უ წ ო ნ ა რ ე, ბ წ უ წ ო ნ ა მ ი ნ ო ნ" გამოთქმები ამ განმარტებას არ ახლავს და ამიტომ ძნელია იმის გარკვევა, უდრის თუ არა ეს „წოვა"-ს, თუ „ამოწოვა"-ს, „წუწვნა"-ს ნიშნავს.

ყოველ შემთხვევაში ეს იგივე ფუძეა, რაც ქართ. წ უ წ ნ ა.

საინტერესოა, რომ ს ა ბ ა ს წუწნა არა აქვს, მაგრამ მოხსენებული აქვს „წ უ წ კ ნ ა — ბაგით ამოწოვნა".

ეჭვის გარეშეა, რომ ეს იგივე წ უ წ ნ ა-ა, ოღონდ **წ**-ს შემდეგ განვითარებულია **-კ**: **წუწნა** → **წუწკნა**...

234. ჭან. **ჴ-**: დო-**ჴ**-უ — კერვა, шить
მეგრ. **ჴ-**: დო-**ჴ**-ū — „ „
ქართ. —

ემუთე დ ო ჭ ა ფ ს... კინაფითენ: ხოლო ჭ ა ფ ა ნ I $543_{6,7}$ იმით შეკეა-რავს... „კანაფითაც“ კერავენ [ქალამანს]... დ ო პ ჭ ა მ თ, ქომობიდუმთ II 347_{29} შევკერავთ [ქალამანს], ჩავიცვამთ... [ჲაღი] ვა გეჩანში, დიბჟანგენ დო მაქინათე ვა ი ჭ ე ნ II 309_{2} ზეთი რომ არ წაცხონ, დაიჟანგება და მანქანით კერვა შეუძლებელი იქნება... მთვირი... კიშიშენი ლეტას ჲოღანი უ ჭ ა ფ ს I 487_{26} თოვლი საზამთროდ მიწას საბანს უკერავს... ზამანის არ კოჩი დოლოქუნუ ო ჭ უ შ ე ნ ი თერზიშა ქომეხთუ ე-დო დოლოქუნუ დ ო ჭ ა ფ უ (დოჭაპუ). აწი თერზიქ უწუ-ქი „მა დოლოქუნუ სქანი დ ო - გ ი ჭ ი, ჰამმა ო ჭ უ შ ფარა ვარ მომჩა-ში, დოლოქუნუ ვარ მემაჩენ-ჲა“ I 410_{25} ძველად ერთი კაცი თერძთან მივიდა და ტანისამოსი შეაკერინა. ახ-ლა თერძმა უთხრა, „მე შენ ტანისამოსი შეგიკერე, მაგრამ შეკერვისათვის ფულს თუ არ მომცემ, ტანისამოსს ვერ მოგცემო“...

მეგრ.: შალვარი დ ო ჭ უ̄ — შალვარი შეკერა; შალვარი დ უ ჭ უ̄ — შალვარი შეუკერა... ბრელს ჭ ა ნ ს — ბევრს კერავს... უ ჭ ა ნ ს — უკე-რავს... მ ა ჭ ა ლ ი — მკერავი...

ძირის აგებულებაცა და მნიშვნელობაც მეგრულსა და ჭანურში ერ-თნაირია.

ქართულში შესატყვისი ძირი არა ჩანს.

235. ჭან. **ჭ- ‖ ჭ-იშ-** მოწევა, ჩაშვება, ამოღება, достичь (настичь); созреть; спустить; поднять...

მეგრ. (ნ)**ჭ- ‖ ჭ-იშ-** მიწვდომა, გაწვდომა, достичь, настичь, достать (рукой)...

ქართ. **წ-ივ-** „

უკაჩხე ლაზუტი დივუ, მ ო ი ნ ჭ უ II 271_{1} მერე სიმინდი მოიწია (და-მწიფდა)... ფუქური ვა ნოჭკიდაშ-კულე, თუთუნი ვარ მ ო ი ნ ჭ ე ნ II 308_{13} თუ ყვავილი არ მოწყვიტე, ისე თამბაქო არ დამწიფდება („მოიწე-ვა")... უკულე მ ო ი ნ ჭ ა ს ე ნ, პტახათენ II 245_{10} მერე მოიწევა (დამწიფ-დება), მოვტეხთ... ჲონაფე ოტახონი ენ, ლაზუტი ქ ო მ ო ი ნ ჭ უ II 264_{39} სიმინდები („ყანები“) მოსატეხია, სიმინდი მოიწია... არ თელი ქოდიქაჩუ დო ტიბას დ ო ლ ო ნ ჭ უ I $401_{21,22}$ ერთი მავთული აიღო („ხელში დაი-ჭირ“) და წყლის სიღრმეში („ტბაში“) ჩაუშვა... მატორი ქ ე ლ ო ნ ჭ ე ს I 480_{22} მოტორიანი ნავი ნაპირზე ამოიტანეს... ოფიდეფე გ ჲ ო ნ ჭ უ I 403_{28} წარბები შეიკრა („დაუშვა“)... თელი გ ჲ ო ნ ჭ ა ფ ა ნ I 528_{1} მავ-თულს ჩამოუშვებენ... ე-ნა იფაელენან, არის კუჩხეფე დ ვ ა ნ ჭ ე რ ე ნ I 499_{19} რომ გაუნაწილებიათ, ერთს ფეხები ხვდომია წილად...

მეგრ.: თოკიქ ვა გა̄ნჭუ — თოკი არ გაწვდა... ვა გგვანჭი ესხი საქვარს — ვერ გავართვი თავი („ვერ გავწვდი“) ამოდენა საქმეს... ჯაქ ქიმიანჭუ თეიშახ — ხე მისწვდა იქამდის... სახოს ვემიკინჭუ — ახლოს („სიახლოვეს“) არ გაიკარა... დუდიშა ხე მი̄ნჭუ — თავში ხელი წაიშინა („მიიწივა“)... მიანჭუ̄ ცუდეშა — მიუახლოვდა სახლს („მიიწია სახლად“)... ვე̄ლანჭუ — ვერ აწვდა (მასზე მაღალს)...

მეგრულში და ჭანურში ძირეულია **ჭ**; წინამავალი **-ნ-** მეგრულში განვითარებულია ფონეტიკურად, შესატყვისი ქართული ძირი **წ**-თია წარმოდგენილი; აქედან გვაქვს ფუძე **წევ-** || **წივ-** ე-**წევ**-ა — ე-**წივ**-ა — ე-**წი**-ა... ძირითადი მნივშენლობა საერთოა ჭანურში, მეგრულში და ქართულში, ოღონდ პირველ ორში ეს ფუძე ამ მნიშვნელობის მეტს ვარიაციებს იძლევა სხვადასხვა მარტივი თუ რთული პრევერბის დართვისას.

ქართული **-ევ-** || **-ივ-** სუფიქსების შესაბამისად ჭანურსა და მეგრულში უნდა გვქონოდა გარკვეული სუფიქსები, შეიძლებოდა, იგივე **-ივ-**, — მაგრამ ხმოვანთა შორის აორისტში **-ვ-** მეგრულშიც და ჭანურშიც იკარგება, ხმოვნები კი ასიმილაციას განიცდიან, და ერთგვარ კვალს ტოვებენ მეგრულში, ისიც — მერყევს, ანდა უკომპენსაციოდ უჩინარდებიან — ჭანურში: გოვან-**ჭი** ← გოვან-**ჭიი** ← გოვან-**ჭივ**-ი. ასეთი რამ სრულიად რეალური ვარაუდი იქნებოდა, მეგრულში ბოლოკიდური -ი — გოვანჭი — გრძელი რომ ყოფილიყო... გამორიცხული ეს შესაძლებლობა ახლაც არ არის, რადგანაც სიგრძე ხმოვნისა მეგრულში, როგორც ვთქვით, მერყევია...

ჭანურსა და მეგრულში გვაქვს მეორე ვარიანტი იმავე ფუძისა: **ჭიშ**-:

ოხორჯას ქომეჭიშუ || 257_{26} მეგრ.: ოსურს ქემიოჭიშუ̄ — ქალს დაეწია („მიეწია“...... ხოჯა ეკაჭიშუ ჰემუს || $272_{20,21}$ მეგრ.: ხოჯაქ ქეკა̄ჭიშუ̄ თის — ხოჯა დაეწია მას... დივი იდუ დო თუდე გჲანჭუშუ დო ზორი უწუ... || 276_{16} მეგრ.: ნდი̄ქ იდუ დო გიმე გიიკონუ და მანგარო უწუ̄ — მდევი წავიდა და ქვევით დაიწია და მაგრად უყვირა... მთელის ხოლო მებჭიშურ || 253_{14} მეგრ.: ნთერს ხოლო პჭიშუქ — მთელს კიდევ მივწვდები („ვეწევი“)... მუს აჲა ჯაეფე ვა მოჭიშუ, ამმა მა, მუში ბერე-ნა ვორე, მა მომჭიშუ | 470_{23} მეგრ.: მუს ჯალენქ ვა მაჭიშუ̄, მარა მა, მუში სქუა ვორექი-ნი, მა მუმოჭიშუ — მას ეს ხეები არ მოესწრო, მაგრამ მე რომ მისი შვილი ვარ, მე მომესწრო...

ჭიშ- ფუძეში **შ**-იანი სუფიქსი გვაქვს. საიდან? რა უდრის მას ქართულში? ძნელი სათქმელია! ეს კია, რომ ეს განმარტოებით არ დგას;

შდრ. ქართ. ძვ-**ელ**-ი — მეგრ. ჯვ-**ეშ**-ი (იხ. მ-**ჯვე**-)...

236. ჭან. **ჭაბ**- დაწებება, клеить
მეგრ. **ჭაბ**- ,, ,,
ქართ. **წებ**- ,,

კინონი ხეს მაკაინა ნ ა ჭ ა ბ ე ნ II 320_{24} ტალახიან ხელს მაკარონი მიეკვრის („მიეწებება“)...

მეგრ.: მარკა ქ ი გ ი ო ჭ ა ბ უ̄ — მარკა დააწება, წებოთი დააკრა... კიდას ქ ი მ კ ა ჭ ა ბ უ̄ — კედელზე მიაწება... ცვაშა ქ ი მ კ ი ჭ ა ბ ე̄! — შუბლზე „მიიწებე“, მიიკარი!.. კიდა გ ო ჭ ა ბ უ — კედელზე ქაღალდი გააკრა...

ჭანურშიც და მეგრულშიც ეს ზმნა ნასახელარია; იწარმოება სახელისაგან **ჭაბ**-უ (იხ.); ქართულ **წებო**-სთან მიმართება იხ. იქვე.

237. ჭან. **ჭ-ან-დ**-: უ-**ჭან-დ**-უ მოწვევა, приглашать
მეგრ. **ჭ-ან**-: ი-**ჭან**-უ̄ დაბარება (დაიბარა), вызывать, призвать
ქართ. **წ-ოდ**-: მო-უ-**წოდ**-ა ,,

ვით დღაში კულე დამთიე მუშიქ სიჯას უ ჭ ა ნ დ ე ფ ს I 514_{12} ათი დღის შემდეგ მისი სიდედრი სიძეს პატიჟებს („მოუწოდებს“)...

მეგრ.: ჯიმა ქ ი̄ ჭ ა ნ უ̄ — ძმა დაიბარა... ჯიმას ჭ ა ნ ა ფ უ ლ ე ნ ს — ძმას იბარებს... ჭ ა ნ ა ფ ი ლ ი — დაბარებული...

ძირეული **წ**- ქართულისა წარმოდგენილია **ჭ**-თი ჭანურსა და მეგრულში, ფუძის საწარმოებელი სუფიქსები -**ოდ**- || -**ან**- || -**ანდ**- ფუნქციონალურად შეეფერება ერთმანეთს. საფიქრებელია, რომ თავდაპირველად -**ად**- იყო ჭანურში (მეგრული -**ან**-ის ნაცვლად) და -**ნ** ამ -**დ**-ს წინ ფონეტიკურადაა განვითარებული.

238. ჭან. (ნ)**ჭარ**- წერა, писать
მეგრ. **ჭარ**- ,, ,,
ქართ. **წერ**- ,,

კოჩიქ-თი ხეთე ნჭარუმს ქარტალის II 296_{1} კაციც ხელით წერს ქაღალდს... მა მჭარუმ, სი ნჭარუმ, ჰიმუქ ნჭარუმს II 341_{15} მე ვწერ, შენ წერ, ის წერს... ქარტალი ჭარუ, ჭარუ I $479_{7,8}$ ქაღალდი წერა, წერა... ქითაბის ჭარუნ I 483_{1} წიგნში წერია... მუფე მემანჭარეს II 321_{20} რეები გადაგვხდა („რეები გვხვდა წილად, ბედზე“).

მეგრ.: ირო ბჭარი, ირო ბჭარი, დღას ვ̄ეცუ გათებაქ — სულ ვწერე, სულ ვწერე, „აღარ იქნა გათავება“ (იხ. ყიფშიძე, მეგრ. გრ., ქრესტ., გვ. 159)... თექ ჭარუ(ნ) — იქ წერია... მუქ მაჭარუ! — რა მხვდა წილად! რას ველირსე!.. ცვაჸ-ჭარა — ბედი, ბედის წერა („შუბლზე წერა“)...

ფუძის აგებულების მიხედვით ქართულსა და ჭანურ-მეგრულს შორის კანონზომიერი შესატყვისობაა. მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

სხვა შემთხვევათა მიხედვით აქაც დაისმის კითხვა: **-ერ-** ǁ **-არ-** ძირეული მასალაა, თუ დეტერმინანტი სუფიქსია და ფუძეს განეკუთვნება?

239. ჭან.	**ჭვ-**	წვა, ცხობა, ტკივილი,	жечь, печь; болеть
მეგრ.	**ჭვ-**	” ” ”	” ” ”
ქართ.	**წვ-**		жечь

ღობერეფე დოჭუ I 435_{3} ღობეები დაწვა... ოხოის დოჭვეს ჩხომი I 459_{5} შინ („სახლში“) შეწვეს თევზი... კონქშეფე-თი-ქ დაჩხუითე ოხოი ნიში ოჭვეს II 325_{1} მეზობლებმაც ცეცხლით თავიანთი სახლი დაწვეს... დერემენჯიქ გჸარი დოჭუმს II $330_{19,20}$ მეწისქვილე პურს გამოაცხობს... მჭკიდი აშოთე ჭუფან I 520_{9} მჭადს ასე აცხობენ... ეკულე ია მჭკიდი დიჭვენ I $520_{7,8}$ მერე ის მჭადი ცხვება... ჰემუქ დიდო კაი მჭუმს მჭკუდი II 298_{31} ის ძალიან კარგად აცხობს მჭადს... თილქის აჭუ, ლაქინ ჰიჩ ნენა ვა ეშიღუ II 253_{4} მელიას ეტკინა („დაეწვა“), მაგრამ კრინტი არ დაძრა... დომაჭვენ, გემჩა-ნა... ბიგა ეზდა, გემჩა-ში, დომაჭვენ; მუშებურა — მაწკუნენ: თი მაწკუნენ, ქორბა მაწკუნენ... II 307_{21} მეტკინება („დამეწვის“) რომ დამკრა... ჯოხი რომ აიღო, დამკრა, მეტკინება („დამეწვის“); თავისით — მეტკინება („მაწკუნენ“ — „მაწყენს“, „მეწყინების“): თავი მეტკინება, მუცელი მეტკინება... ეკო გუის მემაჭუ I $463_{24,25}$ ისე გული დამწვა... ტავშანის კართალიში ჭანგიშენ აჭუნტუ დო კუსაპტუ I 455_{23} ყურდგელს სტკიოდა არწივის კლანჭებისაგან და კვნესოდა...

მეგრ.: დიშქა დ ო ჭ უ — შეშა დაწვა... ბუხარს დიშქას ჭ უ ნ ს — ბუხარში შეშას წვავს... ჭკიდი დ ო ჭ უ — მჭადი გამოაცხო... ლეხი სინჩხეს ი ჭ ჷ უ (ნ) — ავადმყოფი სიცხით იწვის... დუდი ა ჭ უ (ნ) — თავი ტკივა... კიბირი ა ჭ უ დ უ — კბილი სტკიოდა... ჭ ვ ი ლ ი — დამწვარი, გამომცხვარი... უ ჭ უ — უწვავი, უცხობელი...

მეგრულსა და ჭანურში ძირეული **-ვ-** იკარგება **-უ**-ს წინ. **ჭვ-** კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **წვ-** (← **წუ-**); **ჭვ**-ც ← **ჭუ-**, ჭანურსა და მეგრულში ეს ფუძე „წვის“ გარდა აღნიშნავს „გამოცხობას“, „ტკივილს“ — როცა ეს უკანასკნელი „გარეშე მიზეზით არ არის უ შ უ ა ლ ო დ გამოწვეული“. ასეა ჭანურში. მეგრულში ა ჭ უ (ნ) აწმყოს ჯგუფის დროებშიღა იხმარება (ა წ ყ უ ნ უ — ეტკინა — აორისტისაშია, მაგრამ შეიძლება აწმყოს ჯგუფისაშიც ვიხმაროთ). სხვა მხრივ ჭანურსა და მეგრულს შორის **ჭვ-** ძირის მნიშვნელობის მხრივ განსხვავება არაა.

240. ჭან. მ-**ჭვ-** — წვიმა, "дождить", идти дождю
მეგრ. **ჭვ-** — „ „
ქართ. **წვ-** — „

ვა მ ჭ ვ ი მ ს, დოლანცუ II 245_2 არ წვიმს. მოიწმინდა... ოშუვონი მ ჭ ი მ ა მ ჭ ი მ ს II 311_3 დასასველებელი წვიმა მოდის („წვიმა წვიმს“)... ჲაზის მ ჭ ი მ ა მჭიფს I 538_{19} ზაფხულში წვიმა მოდის... ჰუჲ მ ჭ ი მ ა მ ჭ ი ჲ: მ ჭ ი ჲ-თი ითქვენ, მ ჭ ი მ ს-თი ითქვენ II 348_{11} ახლა წვიმა მოდის... „მჭიჲ-ც ითქმის, „მჭიმს“-აც ითქმის...

მეგრ.: ჭ ვ ი ნ ს უგინულალუო — წვიმს გადაუღებლად... გოლა ირიათო ჭ ვ ი მ უ — გუშინ სულ იწვიმა...

ძირეულია ქართულში **წვ-** (← **წუ-**), მეგრულსა და ჭანურში **ჭვ-** (← **ჭუ-**). ჭანურში ბოლოკიდური **-ვ** ხშირად იკარგება (**ი**-ს წინ)... მეგრული და ჭანური მოწმობს, რომ ქართულში **-იმ-** (წვ-**იმ-**) სუფიქსია (ეს **-იმ-** სუფიქსი ჭანურში გვაძლევს **-იფ-** ვარიანტს, (ხოფურში), მეგრულში — **ინ-** ად იქცევა **-ს**-ს წინ).

ძირეული **წვ-** ‖ **ჭვ-**, ალბათ, იგივეა, რაც სახელში **წვ**-ეთ-ი გვაქვს (იხ.); **წვ**-ეთ-ი ← **წუ**-ეთ-ი... ამგვარად, წ უ ი მ ს ნიშნავდა „წუეთავს“, „წუეთები“ მოდის...

241. ჭან. (მ-)**ჭვ-ალ-** ‖ (ნ)**ჭვ-ალ-** — წველა, доить
მეგრ. **ჭვ-ალ-** — „ „
ქართ. **წვ-ელ-** — „

გიშერა დონჭვალეს I 485_{14} გიშერა მოწველეს... ფუჯი დომჭვალუმთ II 113_{32} ძროხას მოვწველით... თითო თანე ნჭვალუფან I 527_{30} თითოს წველიან... დიდო-ნა ინჭვალს, ფუჯის... I 508_{16} ბევრს რომ იწველის, ძროხას... ფუჯი მჯა ინჭვალენ (|| ინჩვალენ) II $343_{20,21}$ ძროხა რძეს იწველის („ძროხას რძე იწველება“)...

მეგრ.: ჩხუ̄ გეჭვალუ — ძროხა მოწველა... ჩხოუ ბრელს იჭვალს — ძროხა ბევრს იწველის... მაჭვალუ ჩხოუ — მეწველი ძროხა... აკა ჭვალა — ერთი წველა („ყველი)...

ძირეულ **წვ**-ს (← **წუ**-) შეესატყვისება **ჭვ**- (← **ჭუ**-) ჭან. და მეგრ. ჭანურში ეს ძირი დაირთავს **მ**- || **ნ**-ს; ეს ფონეტიკურად განვითარებული მასალაა. სუფიქსი, რომელსაც ეს ძირი დაირთავს, ერთმანეთის შესაბამისია: **-ელ**- — **-ალ**-... მნიშვნელობა — ერთი და იგივეა ქართულში, მეგრულში, ჭანურში.

შესაძლოა ეს **წვ**- (← **წუ**-) იმავე **წუ**-ეთ-ის **წუ**-ს უკავშირდებოდეს წარმოშობით. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა გამოთქმა: ფუჯის მჯა ინჭვალენ — ძროხა რძეს იწველება, ე. ი. მოდის „წვეთად“...

242. ჭან.	**ჭით-ან**-:	გო-ი-მ-**ჭით**-ან-უ	გაწითლება, краснеть
მეგრ.	**ჭით**-ონ-დ-:	გო-**ჭით**-ონ-დ-უ	„ „
ქართ.	**წით**-ლ-დ-:	გა-**წით**-ლ-დ-ა	„

ჰიმდორა კაჲმეკამი გოიმჭითანუ II 363_9 მაშინ კაიმაკამი (ბოქაული) გაწითლდა...

მეგრ.: თიქ გოჭითონდუ, თინა ჭითონდუ (ნ) — ის გაწითლდა, ის წითლდება...

ეს ზმნა ნასახელარია; იწარმოება მ-**ჭითა**-საგან (იხ.) ამ ზმნის ვნებითი გვარი ჭანურში იწარმოება **-ი**- თავსართით, მეგრულში **-დ**- ბოლოსართით, რაც იშვიათია ზანურისათვის.

243. ჭან.	**ჭირ**-	სჭირდება, нуждаться
მეგრ.	**ჭირ**-	„ „
ქართ.	**ჭირ**-	„

სუმ-ოთხო თანე დ ო მ ა ჭ ი რ ს || 338$_{35}$ სამი-ოთხი ცალი დამჭირდება... დემიბაღუნ, დაჰა ვა დ ო მ ა ჭ ი ს ს || 339$_{26}$ მეყოფა, მეტი არ დამჭირდება... თუთუმი დოხომუ, დაჰა ვა დ ვ ა ჭ ი ს || 339$_{15}$ თამბაქო გახმა, მეტი არ სჭირდება...

მეგრ.: სუმი-ოთხი ღერი მ ო ჭ ი რ უ (ნ) — სამი-ოთხი ღერი მჭირდება... გოლა დ გ მ ე ჭ ი რ უ დო ვა მიღუდუ — გუშინ დამჭირდა და არ მქონდა... ის მუთუნი ვა უ ჭ ი რ ს — მას არაფერი უჭირს, უშავს... ოლალეში ეკოლალაქ გ უ̂ ჭ ი რ დ უ — ტვირთის ამოტანა გაუჭირდა...

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, ეს ზმნა ნასახელარია; იწარმოება **ჭირ-** სახელისაგან. ეს სახელი ქართულის გარდა მეგრულსაც აქვს; ჭანურშიაც იხმარებოდა, ალბათ.

ზემოთ მოყვანილი ჭანური მაგალითები ათინურ კილოკავს ეკუთვნის... ნ. მ ა რ ი ათინურისათვის ასახელებს იმავე ზმნის სხვაგვარ წარმოებას: დ ო მ ა ჭ ი რ ე ნ — დამჭირდება... იხ. ჭან. გრ., გვ. 225.

ამ ნასახელარი ზმნისაგან მეგრულში სხვადასხვა პრევერბებით მიიღება რამდენიმე, მნიშვნელობით განსხვავებული ფუძე. ჩვენ ძირითადიღა დავასახელეთ.

244. ჭან. **ჭიტ-ან-**: დი-**ჭიტ**-ან-უ დაპატარავება, уменшаться стать маленьким
მეგრ. **ჭიჭ-არ-**: დე-**ჭიჭ**-არ-უ „ „ „
ქართ. —

მზოლა დ ი ჭ ი ტ ა ნ უ I 483$_{34}$ ზღვა დაწყნარდა („დაპატარავდა“)...
ეს ზმნა ნაწარმოებია სახელისაგან **ჭიტ-ა** || **ჭუტ-ა** (იხ.).

245. ჭან. მ-**ჭიფ-ან-**: დი-მ-**ჭიფ**-ან-უ დაწვრილება, стать тонким
მეგრ. **ჭიფ-არ-**. დე-**ჭიფ**-არ-უ „ „
ქართ. [**წრფ**-ელ-]

ლეტა დ ი მ ჭ ი ფ ა ნ ე ნ I 516$_{27}$ მიწა დაიფშვნება („დაწვრილდება“)...

ეს ზმნა ნასახელარია; იწარმოება მ-**ჭიფ**-ე-საგან (იხ.).

246. ჭან. **ჭკ-** || **ჭ-** დაწყება, начинать
მეგრ. **ჭყ-** „ „
ქართ. **წყ-** „

[თილქიქ]... არ ჲეის თუნელი ონთხორუს გჲოჭკუ I 427_2 მელიამ დაიწყო ერთ ადგილას გვირაბის თხრა... ასლანიშ ბეექ-თი... ოჭკომუს ქოგჲოჭკუ I 277_{16} ლომის შვილმაც... ჭამა დაიწყო... „მუნდეს გჲოჭკი ონახუს“? „საბაჲლა გებოჭკი“ II 318_{12} „როდის დაიწყე რეცხვა?“ „დილას დავიწყე“... ქომეშულუნ დო თოფური-თი ოხენაფუს ქოგჲოჭკამს II $317_{29,30}$ შევა და თაფლის კეთებას შეუდგება („დაიწყებს“)... ჰანთეფე-თი გჲარი ოშკომუ ქოგჲოჭეს II 359_{17} ამათაც საჭმლის ჭამა დაიწყეს... ხუთ-აში დღაში კული დიბთუთუნი ოტახუ (!) გებოჭარე II 339_5 ხუთი-ექვსი დღის შემდეგ თამბაქოს ქვედა ფოთლების შეტეხვას დავიწყებ...

მეგრ.: ულა და̄ჭყუ (II დი̄ჭყუ) — წასვლა დააპირა („დაიწყო“)... ჭარუა დი̄ჭყუ — წერა დაიწყო... ჭვიმას იჭყანს — წვიმას იწყებს...

წყ- მეგრულში წარმოდგენილია **ჭყ**-თი — კანონზომიერად, **ჭყ**- ჭანურში იქცევა **ჭკ**-დ, ათინურში — **ჭ**-დ.

მნიშვნელობა იგივე აქვს, რაც ქართულში.

აღსანიშნავია, რომ ქოგჲოჭკუ ჭანურში მიცემით ბრუნვას მოითხოვს: ოჭკომუს ქოგჲოჭკუ — „ჭამა**ს** დაიწყო“...

247. ჭან. **ჭკად**- II **ჭად**- ჭედვა, ковать
მეგრ. **ჭკად**- „
ქართ. **ჭედ**- „

მერთელის ხარტუმა დოჭკადუფან I $527_{14,15}$ ლარტყებზე ყავარს დააჭედავენ... აწი, ე-ნა ოკოპჭადი, ფაცხას ქოდინჯირით I 492_{22} ახლა დაიძინეთ იმ ფაცხაში, მე რომ გავაკეთე („ერთ-ერთს შევაჭედე“)... დემირი... მოჭკადამან II $297_{29,30}$ რკინას... მოაჭედავენ... ფიცარი ნოჭკადამან II 308_{26} ფიცარს მიაჭედავენ... ცხენიში ტაბანი ნალი კაფრითე ნოჭადამან II 347_{34} ცხენის ქაჩაჩზე ნალს ლურსმნით აჭედავენ...

მეგრ.: ნალი დოჭკადუ — ნალი გამოჭედა... კიდას ქიმგკაჭკადუ — კედელს მიაჭედა... ცხენი დოჭკადუ — ცხენი დაჭედა... ცუდე ჟეშთით გეგინოჭკადუ — სახლი თუნუქით გადაჭედა... ჭკადუ — მჭედელი... ოჭკადურე II ოჭკადგე — სამჭედლო...

ჭკად- ყველა ჭანურ კილოკავში გვაქვს, გარდა ათინურისა; ათინურის ნორმების მიხედვით **ჭკად**- → **ჭად**-...

ჭკად- კანონზომიერი შესატყვისია **ჭედ**-ისა; **ჭ**-ს შემდეგ

განვითარებულია **კ** : **ჭ** → **ჭკ**... მნიშნელობაც იგივე აქვს. **-ედ-**, ალბათ, სუფიქსია.

248. ჭან. **ჭკვეშ-** ‖ **ჭეშ-** დარაჯობა, сторожить
მეგრ. **ჭყეშ-** მწყსვა, пасти
ქართ. მ-**წყეს-** ‖ მ-**წყს**-ვ-ა ,,

ოხორჯა ბერე ოწეჲ; ოხორჯა ჰამ ჭიმა ლაზუტი ა მ ჭ ე შ ე ნ ი ‖ 348_{29} ცოლი ბავშვს უყურებს; ცოლს შეუძლია განა ამ წვიმაში სიმინდს უდარაჯოს („დამწყსოს"?)... ჰელბეთდე ცა მუთხა ქორენ! ცა დ ო მ ჭ ე შ ა! ‖ 366_{9} ალბათ, აქ(?) რაღაც ამბავია („რაღაც არის"). ერთი ვუყურო (დავუდარაჯო)!... „ცარ წანაშა ცარ მულვან!... გ ა მ ჭ ე შ ე-ნა, ჰიმდორა ქომეგჩარე! გ ა მ ჭ ე შ ა ს ე ნ-ი?" „ცარ წანა დეილ, ჰამ ბოზო-მოთაშენი ხუთ წანა დ ო მ ჭ ე შ ა რ ე!"... ბიჭი-თი ცარ წანა დ ო მ ჭ ე შ უ ‖ 135_{33} „წელიწადში ერთხელ მოდიან!... თუ შეგიძლია უდარაჯო, მაშინ მოგცემ! შეგეძლება უდარაჯო?" ...„ერთი წელი კი არა, ამ ქალიშვილისათვის ხუთ წელს ვუდარაჯებ!" ბიჭმაც ერთ წელიწადს უდარაჯა...

მეგრ.: ჭ ყ ე შ უ ნ ს, დ ო ჭ ყ ე შ უ — მწყემსავს, დამწყესა...

დო-მ-**ჭკეშ**-უ — ნასახელარი ზმნაა, იწარმოება მ-**ჭკეშ**-ისაგან (იხ.) დო-მ-**ჭეშ**-უ — ათინური ვარიანტია...

ზემოხსენებულ გამოთქმებში ამ ზმნაში კიდევ ჩანს პირვანდელი მნიშვენლობის — „ყურების" — კვალი; ჭ ყ ე შ უ ნ ს — მეგრულად ნიშნავს „მყწემსავს", აქ კი ჭანურში — „უდარაჯებს", „უყურებს" (იხ. **ო-წკ**-ე-ნ)...

249. ჭან. **ჭკვ-იდ-**: ვნ. **ჭკ-ოდ** ‖ **ჭკ-ორდ-** გაწყვეტა, გაწყდომა, разорвать,-ся, уничтожиться
მეგრ. **ჭყვ-იდ-**: **ჭყ-ორდ-** ,, ,,
ქართ. **წყვიტ-** ‖ **წყვეტ-**, ვნ. **წყ-დ-**;
ძვ. ქართ. **წყ-ჳდ-** ‖ **წყუ-ედ-**

ბეექ შუი ჭ კ ვ ი დ უ პ ტ უ I 495_{18} ბავშვი ძლივს სუნთქავდა (სუნ-თქვა ეკვროდა, „სულს წყვეტდა")... გ ჲ ო ჭ კ ვ ი დ უ ბიგა კაპულას, ხო-ლო ვა ულუნ ეშელი I 404_{26} გადააწყვიტა ჯოხი ზურგზე, კიდევ არ მიდის ვირი... ბიგა გ ო მ ო ჭ კ ი დ ი თ ზოი-ა ‖ 279_{12} ჯოხი დამკარით („გადა-მაწყვიტეთ") მაგრადაო... ბიგა გ ო ჭ კ ი დ ე ს-ჭკული ‖ 279_{14} ჯოხი რომ გადააწყვიტეს...

მეგრ.: ნგერი დო ტურა გოჭყვიდუ — მგელი და ტურა გაწყვიტა... ძაფი მეჭყვიდუ — ძაფი გაწყვიტა („მიაწყვიტა“)... თაში გინოჭყვიდუ — ასე გადაწყვიტა... გეშაჭყვიდუ — ამოწყვიტა... ზერს გამგკოჭყვიდუ — ცომს მოწყვიტა... ჭყვადილი იში მახორობა! — ამოვარდა მისი ოჯახი („გაწყვეტილი მისი ოჯახი“)!

თუ მოვიგონებთ, რომ ძვ. ქართულში იყო წყუედ-ს, წყჳდ-ა, ცხადი იქნება, რომ ჭანური და მეგრული ჭყვიდ- იგივეა, რაც ძვ. ქართ. **წყჳდ-** (ზანური გაბგერებით: **წყ-** — **ჭყ-**); ჩვენ არა ერთი მაგალითი გვაქვს იმისა, რომ ქართულში თუ ზმნა ფუძედრეკადია, ჭანურსა და მეგრულში აორისტისთვის დამახასიათებელი **-ი-** ხმოვანი აღმოაჩნდება ზმნას... ამგვარად, აგებულებით **ჭყვიდ-** || **ჭკვიდ-** კანონზომიერად შეეფარდება ქართ. **წყჳდ**-ს... თვით ჭანურ ნიადაგზე **ჭყვიდ-** → **ჭკვიდ-**; ამ უკანასკნელისაგანაა მიღებული — **ვ**-ს დაკარგვით **ი**-ს წინ — **ჭკიდ-** (ათინური ვარიანტი იქნებოდა ჭიდ-)... ანდა: ჭკუდ- (ვიწეზე მითითებით მოჰყავს ნ. მარს).

ვნებითი ჭანურში გვაძლევს მე-**ჭკოდ**-უ ფორმას („ჩქიმი დულჲა მუჭო მეჭკოდასინონ I 437_5 ჩემი საქმე როგორ გადაწყდება)... შდრ. მეგრ. მეჭყორდუ — „გაწყდა“... ნ. მარს მეჭკორდუ მოხსენებული აქვს ათინურზე მითითებით და თარგმნილი აქვს "оторвал", "разорвал"-ად (ჭან. გრამ., გვ. 226). ი. ყიფშიძეს შეუმჩნევია ეს შეცდომა და კიდეზე მიუწერია „გაწყდა“. თარგმანი სწორია, მაგრამ მეჭკორდუ — არ შეიძლება იყოს ათინური (**ჭკ**-!); ათინურში უნდა ყოფილიყო მეჭორდუ...

კითხვა ისმის: რაა ვნებითის მაწარმოებელი ზმნებში: მეჭყორდუ || მეჭკოდუ || გაწყდა?

250. ჭან. **ჭკინ-დ-** დაღლა, уставать
მეგრ. **წყინ-დ-** მოწყენა, соскучиться
ქართ. **წყინ-დ-** „

ლუმჯიშა დიკა დოჭკირუ, ამმა დიდო დვაჭკინდუ... მედაწყედუში, თემბელი დოჭკინდინერი რენ დო კუსაფს... „აშო მუქ დოგოჭკინდინუ?“ I $429_{10,11}$ დაღამებამდის პური მომკო, მაგრამ ძალიან დაიღალა [ზარმაცი]... რომ შეხედა, ზარმაცი დაღლილია და კვნესის... „ასე რამ დაგღალა?“... ასკერეფეს დვაჭკინდეს... ქამუიშვაჯეს... I 502_8 ასკერები დაიღალნენ... დაისვენეს... ოსმანის დაჭკინდუ („დვაჭკინდუ“ ხოფურეფეში რენ!) II 304_{23} ოსმანი დაიღალა; „დვაჭკინდუ“ ხოფელები-

საა... სიჯას დაჭკინდუ ჰამსენერი ხორონის II 303_{13} სიძე დაიღალა ამაღამდელი ცეკვით... ჰაწი დომაჭკინდუ; ბიგზალარე დო ბინჯირარე II 246_{12} ახლა დავიღალე; წავალ და დავიძინებ...

ჭკინდ- უნდა იყოს ქართ. **წყინდ-**ის შესატყვისი: მოსწყინდა... მეგრულში **წყინდ-** ამავე სახით გვაქვს, როგორც ქართულში (შეთვისებულია)... „დაღლა“ გადმოიცემა სულ სხვა ძირით — შულადა: დოშურდუ (ძირია **შურ-** = **სულ-** ქართ.). **ჭკინდ-** ფორმა ვნებითია. ათინურში გვაქვს: დომაჭინენ (უ-**დ**-ონო წარმოება)... მნიშვნელობა ქართულთან შედარებით გადახრას იძლევა: „მოწყენა“ → „დაღლა“...

251. ჭან. **ჭკომ-** || **შკომ-** ჭამა, есть, кушать
მეგრ. **ჭკომ-** „ „
ქართ. **ჭამ-** „

ე-ნა უნტუ, კონაი ჭკომუ I 473_3 რამდენიც უნდოდა, ჭამა... სუფრას ქოდოხედეს, გჲაი ჭკომეს I 457_9 სუფრაზე დასხდენ, საჭმელი ჭამეს... თემბელიქ... მთელი ქოთუმეფე ქოჭკომუ I 429_{21} ზარმაცმა... ქათმები სულ შეჭამა... „ამ კოლიქ ოჭკომუ ჯუმუ“... II 261_{29} „ამ კალიამ შეჭამა მარილი“... ირი ხოლოქ გჲარი ოჭკომეს II 301_{17} სუყველამ საჭმელი შეჭამა („შეჭამეს“)... ოშკომუ II 330_{31} შეჭამა... „ნანა შკუნი ცილა შკომასენ!“ ჰიმდორა ვა შკომუ... „ცა ლოკმა შკომარე!“ II 355_9 „დედაჩვენი უთუოდ შეჭამს“! მაშინ არ ჭამა... „ერთ ლუკმას შეჭამ“!... ცა ლოკმა ქამიდუ, ოშკომუ II 355_{13} ერთი ლუკმა ჩაიდო [პირში], შეჭამა... ფილავი უთოფუე ვა იჭკომენ I 414_{26} ფლავი უთაფლოდ არ იჭმევა... აწი ვა გინონ-ნა, ჭუმენ ჭუმანიში დაჰა კაი იშთიათენ გაჭკომენ I 453_2 თუ ახლა არ გინდა, ხვალ დილას უფრო მადიანად შეჭამ („გეჭმება“)...

მეგრ.: ოჭკომალი ჯგირო ჭკომუ — საჭმელი კარგად ჭამა... მუთუნს ვა ჭკუნს (← ჭკუმუნს) — არაფერს არ ჭამს... ირფელი აჭკომენ — ყველაფერი ეჭმება... ვე̄ჭკომე(ნ) — არ იჭმება... იჭკომე(ნ) — იჭმება... ოჭკომალი — საჭმელი... ჭკომილი — ნაჭამი... უჭკომური — უჭმელი...

ჭანურში **ჭკომ-** იქცევა **შკომ-**ად ათინურში (ამის შესახებ იხ. ჭან. გრამ. ანალ., § 6 გ, გვ. 38). **ჭკომ-** კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. **ჭამ-**ისა (უნდა ყოფილიყო **ჭომ-**; **კ-** განვითარებულია **ჭ**-ს შემდეგ)... ჭანურში **ჭკომ-** ფუძე აწმყოს ჯგუფის დროებს აწარმოებს ვნებითი გვარისათვის

(ი-ჭკომ-ე-ნ, ა-ჭკომ-ე-ნ — იჭმება, ეჭმევა), მოქმედებითი გვარისათვის სხვა ფუძე გვაქვს (ი-მხორ-ს ‖ ი-ფხორ-ს...)... მეგრულსა და ქართულში ფუძე **ჭკომ-** ‖ **ჭამ-** დროთა სამსავე ჯგუფში გვაქვს, როგორც ვნებითში, ისე მოქმედებითში.

252.	ჭან.	**ჭკ-ონ**-დ- ‖ **ჭ-ონ**-დ- ‖ **ჭ-ონ-დ**-რ-	დავიწყება, забывать
	მეგრ.	**ჭყ-ორ**-დ	„ „
	ქართ.	**ვი-წყ**-დ-	„

მთელი ქ ა გ ო ჭ კ ო ნ დ უ ექონი, მუთუ ვა შუნს I 422_{31} ყველაფერი დაავიწყდა იქაური, არაფერი ახსოვს... აგარას ლაზეფე რენან..., ამმა ლაზური ქ ა გ ო ჭ კ ო ნ დ ე ს II 260_{23} აგარაში ლაზები არიან..., მაგრამ ლაზური დავიწყებული აქვთ („დაავიწყდათ“)... კაი ჯოხო უღუტუ, გ ო მ ო ჭ კ ო ნ დ უ II 269_{10} კარგი სახელი ერქვა („ჰქონდა“), დამავიწყდა... გ ო მ ო ჭ ო ნ დ უ ჭემუში ჲოხო II 327_{11}, 339_{21} დამავიწყდა იმის სახელი... ქოდომოსკუდუ, გ ო მ ო ჭ ო ნ დ უ II 345_{24} დამრჩა, დამავიწყდა...

მეგრ.: გ ა̄ ჭ ყ ო რ დ უ — დაავიწყდა... ვა გ გ გ ო ჭ ყ ო რ დ ა ს — არ დაგვავიწყდეს!... ვ ე გ ი ჭ ყ ო ლ ი დ უ ა! — არ დაივიწყო!

ბოლოკიდური **დ-** ყველგან ვნებითის მაწარმოებელია; ძირეულია **წყ-** ქართულში, და მისი კანონზომიერი შესატყვისი **ჭყ-** ჭანურსა და მეგრულში. თავკიდური **ვი-** ქართულში (**ვი-წყ-**) აფიქსია (საფიქრებელია იმავე ღირებულებისა, როგორიც აქვს **ვ**-ს — **ვაჟ**-ში... თუმცა, საკითხს ართულებს ანალოგიური **ვა- ვა-რცხ-ნ-ა**-ში; შდრ. მეგრ. **რცხ**-ონ-უ-ა)...

გასარკვევია **-ონ-** ‖ **-ორ-** სუფიქსთა ფუნქცია ჭანურსა და მეგრულში (ფუძის დეტერმინანტები?)...

მნიშვნელობა ამ ფუძეს ერთი და იგივე აქვს ქართულსა, ჭანურსა და მეგრულში.

253.	ჭან.	**ჭკორ-** ‖ **ჭკირ-** ‖ **შკორ-**	ჭრა (მკა; დაკვლა), резать (жать; резать скот)
	მეგრ.	**ჭკირ-**	ჭრა, резать
	ქართ.	**ჭარ-** ‖ **ჭერ-**	„

ნანა სქანიქ-ნა ჭკიუ ჩალა I 478_{5} დედაშენმა რომ მოჭრა ჩალა... მამუდიქ დიკა დოჭკიუ I 433_{15} მამუდმა დიკა მომკო („მოჭრა“)... ბრინჯი... მანგალითენ ჭკირუფან I 517_{26} ბრინჯს ნამგლით მკიან („ჭრიან“)... კამათე ქაფჩა დოჭკორუ II 313_{16} ხანჯლით ხამსა დაჭრა... ჩალა დოჭკორუმან II 297_{23} ჩალას მოჭრიან... მციქა დოშკორი თუთუნი II 338_{5} ცოტა დაჭერი თამბაქო... დოშკორი, დოშკორი II 342_{3} დაჭერი, დაჭერი... ხამითე მეშკორუ თოჭი II 334_{7} დანით გადაჭრა („მიჭრა“) თოკი... ფუჯი მემიჭკირაფ-ნა II $432_{11,12}$ თუ ძროხას დამიკლავ... მჩხუი მევოჭკირათ I 395_{12} ცხვარი დავკლათ... მუქ ქანოჭკირუ I 395_{17} თვითონ დაკლა...

მეგრ.: თუთუმი დოჭკირუ — თამბაქო დაჭრა... ქობარს ჭკირუნს — პურს ჭრის... გემგკოჭკირუ — მოჭრა... ქეგიოჭკირუ — დააჭრა... ქინა̄ჭკირუ — ჩააჭრა... გეგინოჭკირუ — გადაჭრა...

შკორ- ათინურია; **ჭკორ**- ვიწურ-არქაბული; **ჭკირ**- ხოფურს ახასიათებს; მიღებულია **ჭკორ**-ისაგან; მეგრული **ჭკირ**- მისდევს ხოფურს...

ჭან. **ჭკორ**- გვავარაუდებინებს ქართულში **ჭარ**-ს; დიალექტურად ასეთი ფუძე ამ ზმნისა ცნობილია: გა-**ჭარ**-ი — (გურულში). სალიტერატურო ქართულის გა-**ჭერ**-ი ე-თი ხასიათდება. ეს კვლავ სვამს საკითხს: -**არ**- ‖ -**ერ**- ძირეულია, თუ აფიქსებს წარმოადგენს? უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს უკანასკნელი შესაძლებლობა უფრო ახლოსაა სინამდივლესთან...

ჭანურსა და მეგრულში **ჭ**-ს შემდეგ **კ** ფონეტიკურადაა განვითარებული. ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა (ჭანურში ახალია „მკა“, „დაკვლა“...).

254. ჭან. **ჭ-ოფ**- ჭერა (აღება, ყიდვა), ловить, поймать; брать (купить)
მეგრ. **ჭ-ოფ**- ჭერა (აღება), ловить, поймать; брать
ქართ. **ჭ-ერ**-(?) ловить, поймать

ყონას ჩხომი პჭოფი I 410_{5} ყანაში თევზი დავიჭირე... ოხორჯა გზას ოპჭოფი II 259_{20} ქალი გზაში დავიჭირე... ბოზომოთა ოჭოფუ, დვოშქიდუ II 368_{33} ქალიშვილი დაიჭირა, დააღრჩო... ორთიჭი ოჭოფუ II 341_{4} მწყერი დაიჭირა... ათმაჯაფეთე ოტრიკე ჭოუფან... ათმაჯა ნაშქუმელან, ოჭოფუფს I $532_{26\text{-}27}$ მიმინოებით მწყერს იჭერენ... მიმინოს გაუშვებენ, დაიჭერს... არენტითე-ნა ეჭოფუ II 289_{32} იჯარით რომ აიღო... „ანდღა ჲა-და ჭუმენ ხინა ქეპჭოუფ!“ „მუთხანი-ნა ლაზიმი ენ, ია ჲეპჭოფათ!“ I 491_{7} დღეს ან ხვალ ქინაქინას ვიყიდი („ავიღებ“)!..

„რაც საჭიროა, ის ვიყიდოთ („ავიღოთ“)!“...

მეგრ.: კატუქ ჭუკი ო ჭ ო ფ უ — კატამ თაგვი დაიჭირა... დიხას ძუდუ დო გ ჲ ჭ ო ფ უ — მიწაზე იდვა და აიღო... ჭ ო ფ უ ნ ს — იჭერს... ჭ ო ფ ი ლ ი — დაჭერილი; ე ჭ ო ფ ი ლ ი — აღებული...

ქართულში შესაბამისი ფუძე უნდა ყოფილიყო **ჭერ**- (ი-**ჭერ**-ს), მაგრამ ეს ფუძედრეკადი ზმნაა (ი-**ჭირ**-ა) და ჭანურში ასეთ შემთხვევაში **ჭირ**-იყო მოსალოდნელი (და არა **ჭოფ**-)!

მაგრამ ეს დაბრკოლება მოიხსნება, თუ ვივარაუდებთ, რომ ძირეულია მხოლოდ **ჭ**-, -**ერ**-, -**ოფ**- კი აფიქსებია ანალოგიური ფუნქციისა, მაგრამ სხვადასხვა აგებულებისა.

ქართულში ხმარებული „ო რ ჭ ო ფ ი“ ჭან.-მეგრ. **ჭოფ**-ის შემცველად მიაჩნიათ: „ორის დამჭერი!“ მაშინ გაუგებარია პირველ ნაწილად „ორ“-ის გამოყენება: ნარევი მეტყვლების ნიმუში?

255. ჭან. **ხაკ-არ**- გაფხეკა (ბალნისა), (გამოწმენდა ნაკელისა...), скоблить с кожи волосы, очищать
მეგრ. **ხაკ-არ**- ტყავზე ბალნის გაფხეკა; скоблить с кожи волосы
ქართ. **ფხეკ**- скоблить

დ ო ხ ა კ ა რ უ I 488_{20} გაფხიკა (ბალანი გააცალა)... თომას ხ ა კ ა - რ უ ფ ა ნ ხამითე I 543_{2} თმას ფხეკენ [საქალამნე ტყავს] დანით... დოპკვათუმთ, დ ო ფ ხ ა კ ა რ უ მ თ ხამითე II 347_{28} დავჭრით, გავფხეკთ დანით... ბაკი ქ ა გ ა მ ა ხ ა კ ა რ უ I 432_{26} ბოსელი გამოწმინდა („გამოფხიკა“)...

მეგრ.: ტყები გ ო ხ ა კ ა რ უ — ტყავი [საქალამნე] გაფხიკა...

შესატყვისი ძირი ქართულში უნდა იყოს **ფხეკ**-; ჭანურში უნდა გვქონოდა **ფხაკ**-; თავკიდური **ფ**- დაკარგულია.

საინტერესოა, რომ მეგრულში გვაქვს **ხეკ**-: გო-**ხეკ**-უ, **ხეკ**-უნ-ს — „გაფხიკ-ა“, „ფხეკს“; ქართულიდან შეთვისებულ ამ ფუძესაც აკლია თავკიდური **ფ**-... ისიც აღსანიშნავია, რომ ეს ფუძე მეგრულში ზოგჯერ ენაცვლება ჭანურ **ხაკ-არ**- ფუძეს; ჭან. ბაკი ქ ა გ ა მ ა ხ ა კ ა რ უ — იხ. აქვე, ზემოთ, უკანასკნელი მაგალითი — მეგრულად იქნებოდა: გ ე გ გ მ ო ხ ე კ უ — „გამოფხიკა“... ჩხუში კუნდი გ ო ხ ე კ უ ძროხის ნაკელი დაგავა („გაფხიკა“)...

256. ჭან. **ხალ-** ხრაკვა, დაგვა, жарить (до обугления)
მეგრ. **ხალ-** ნაკვერჩხლებზე გაცხელება, წვა, поджарить на горящих уголях
ქართ. **ხალ-** || **ჴალ-** (ძვ. ქართ.) „ჴალვა — მარცვალთ შეწვა“ (*საბა*), поджаривать семена

ჭოლო გოქთი, *დიხალასენ* II 330_2 ჭყინტი სიმინდი შეაბრუნე [ცეცხლზე], დაიხრაკება... სი დომჭვი დო *დომხალი*, გული ჩქიმი! II 376_{10} შენ დამწვი და დამდაგე, ჩემო ვარდო! (სატრფიალო ლექსებში ყოველ მეოთხე სტრიქონს ეს სტერეოტიპული ფრაზა შეადგენს ჩვეულებრივად)...

მეგრ.: ღუმუ *დოხალუ* — ცივი ღომი ნაკვერჩხლებზე გააცხელა (ასეთ შემთვხევაში ღომი გარედან შეიხრაკება ხოლმე)... ჯკიდი *დოხალი*! — ცივი მჭადი შეაფიცხე! (ზუსტად: ნაკვერჩხლებზე გააცხელე)... *ი. ყიფშიძეს* *ხალუა* თარგმნილი აქვს жарить, сжигать... შინაარსის ასეთი განზოგადება არ არის გამართლებული.

ქართულში ეგევე ძირია **ჴალ-**; *საბას* განმარტებით „**ჴალვა** — მარცვალთ შეწვა... **ჴალი** — მოჴალული მარცვალი“...

აქედან ჩანს, რომ ჭანურ გამოთქმაში — ჭოლო... *დიხალასენ* (იხ. ზემოთ) მოცემულია ამ ზმნის ისეთი მნიშვნელობა, რომელიც ამოსავალია *საბასთვის*: ჭყინტი სიმინდის მარცვლების მოხრაკვაზეა ლაპარაკი ჭანურ გამოთქმაში.

257. ჭან. **ხ-არ-** გა(მო)ფატრვა, დაგლეჯა, потрошить, рвать
მეგრ. **ხ-არ-** „ „ „ „
ქართ. **ხ-ევ-** рвать

დოხაუფან ქოთუმე... წკაიშა იმელან დო კაი დოჩხიფან I 522_6 გამოფატრავენ ქათამს..., წყალზე წაიღებენ და კარგად გარეცხავენ... ქარტალი ებუჭოფით დო *დოფხარით* II 267_{15} ქაღალდი გამოვართვით და დავხიეთ...

მეგრ.: ქოთომი *გეგგმოხარუ* — ქათამი გამოფატრა... თირი *გოხარუ* — თოვლი გაკვალა (ე. ი. „გაგლიჯა“ მაღალი თოვლი)...

ეგევე ძირი უნდა გვქონდეს ქართ. **ხ-ევ-ა**-ში; **-ევ-** აქ სუფიქსია; ჭანურსა და მეგრულში გვაქვს ანალოგიური ფუნქციისა, მაგრამ სულ სხვა

აგებულების სუფიქსი -**არ**-: -**ხ-არ**-.

258. ჭან. **ხაჩქ-** — ხვნა-თესვა, მიწის დამუშავება (თოხით) сеять, пахать[1], обрабатывать землю (мотыгой)
მეგრ. **ხაჩქ-** — „ „ „ „ „
ქართ. —

მაჟუანი წანას დიკა დოხაჩქუ I 433₁₄ მეორე წელს დიკა დათესა... ეკულე ბერგითე ხაჩქუფან I 517₂₂ მერე თოხნიან (თოხით ამუშავებენ მიწას)... ბერგი ხუჯის მობიდუმელ დო ფხაჩქუმ, ლაზუტი ფხაჩქუმ II 265₂₉ თოხს მოვიდებ მხარზე და ვთოხნი, სიმინდს ვთესავ... ონტულეფე დოხაჩქუმან... II 296₃₂ ბოსტანს დათესავენ... ცონაფეს-თი, ლაზუტი-ნა ხაჩქუმან, ჲერი-თი ქორენ, ქურუმი ხაჩქუმან... ზენის ხაჩქუმან ბრინჯი II 296₃₃,₃₄,₃₅ ყანებში ისეთი ადგილებიც არის, სიმინდს რომ თესავენ, ღომს რომ თესავენ... ვაკეზე თესავენ ბრინჯს...

მეგრ.: ცვანა დოხაჩქუ — ყანა დაამუშავა („მოხნა მიწა“)... სიმინდი დოხაჩქუ — სიმინდი დათესა... ხაჩქუა — ხვნა-თესვა... „ხაჩქეში, ბარგეში!“ — „ხვნა-თესვისა, მარგვლისა!“ (ასე განმარტავენ გუგულის „ძახილს“ სამეგრელოში)... ხაჩქილი — მოხნული... უხაჩქუ — მოუხნავი...

ეს ზმნა მიწის დამუშავებასაც აღნიშნავს და თესვასაც... ზოგადად შეიძლებოდა „ხვნა-თესვა“ გვეხმარა, რომ ხვნა მეგრულად ცალკე სიტყვით — ხონუა — არ გადმოიცემოდეს (ჭანურში შესაბამისი ძირი არა ჩანს... ლეტაში ოთხორუ — „მიწის თხრა“ — ამბობენ ჭანები).

ხონუა, ხვნა (← ჴვნა) ხარით (**ჴ-ან-** სვ., ძვ. ქართ. **ჴ-არ**...) დამუშავებას ნიშანვს... ხაჩქუა **ამჟამად** თოხით დამუშავების შემთხვევაში იხმარება, მაგრამ აქ თოხზე უნდა იყოს გადატანილი სხვა იარაღის სახელი (ბარგუნს — თოხნის — აკი გვაქვს!)...

ამ იარაღის სახელი **ხაჩქ-** უნდა ყოფილიყო... დო-**ხაჩქ**-უ, ამგვარად, ისეთივე წარმოებისა უნდა იყოს, როგორც გა-**თოხ**-ნ-ა, და-**ბარ**-ა...

ქართულში ეს ძირი არ უნდა გვქონდეს...

259. ჭან. **ხ-ედ-** || **ხ**-უნ- — ჯდომა, დასმა, сидеть, садиться; сажа
მეგრ. **ხ-ოდ-** || **ხ**-უნ- — „ „ „ „ „
ქართ. **ს-ხ-ედ** — ჯდომა, сидеть

---

[1] ნ. მარი თარგმნის — "копать": შეცთომაა; ი. ყიფშიძეს ეს შეუნიშნავს და კიდეზე მიუწერია. იხაშქენ — ითესება...

მონჭვა *გეხენ* მარქვალის, ჟინ *გეხენ* I 541_{28} კრუხი ზის კვერცხზე, ზედ აზის... ბაბა მუშიში ჲანის *დოხედუ* I 446_{12} მამამისთან ახლოს დაჯდა... *დოხედეს* დო გჲაი იფხონან II 301_{7} დასხდენ და საჭმელს ჭამენ... ქამახთეს დუგუნჯიფე, *ქოდოხედეს* II 334_{13} შემოვიდენ მექორწილეები, დასხდენ... კატუ ჰაწი *დოხედუნ* ჰაშო II 246_{1} კატა ახლა დაჯდება ასე... *გეფხედი* გემის II 290_{7} დავაჯექ გემს... ჯუმა მუში *გეხედუ* ცხენი დო მენდახთუ II 351_{32} მისი ძმა შეჯდა ცხენზე და გაემგზავრა... ქორბას ხამი *გოხუნეს* II 273_{5} მუცელში დანა ჰკრეს („ჩაუსვეს“)...

მეგრ.: თაქ *ხე*(ნ) — აქ ზის... ცხენს *გეხე*(ნ) — ცხენზე ზის... ცხენს *ქგგედოხოდუ* — ცხენს შეაჯდა... ტყვია გურს *ქგგუხუნუ̄* — ტყვია გულში ჰკრა („ჩაუსვა“)...

ძირეულია **ხ**-; -**ედ**- ‖ -**უნ**- სუფიქსებია; უკანასკნელი — კაუზატივისაა. ქართულში ეს ძირი -**ედ**- სუფიქსით მრავლობითში იხმარება, მასთან წინ **ს**- მოერთვის: ს-ხ-ედ-ან... და-ს-ხ-დ-ენ... ძვ. ქართულში გვქონდა აგრეთვე: *ს-ხ-ენ-ან* ‖ *ს-ხ-ენ-ედ*... (*სხენედ* იგინი სენაკებსა: კიმენი, გვ. 29_{3} — „სხედან ხოლმე სენაკებში).

თავკიდური **ს**- აფიქსია, რომლის ფუნქცია გარკვევას საჭიროებს.

260. ჭან. **ხ-ელ**-: ა-**ხელ**-უ სიხარული (უხარია), радоваться
მეგრ. **ხ-ი-ოლ**-: ა-**ხიოლ**-უ „ „
ქართ. **ხ-არ**-: გა-უ-**ხარ**-დ-ა „
სვან. ლი-**ხ-ი-ად-ე** გახარება, обрадовать

ამერიკალის დიდო *ახელუ* I 447_{14} ამერიკელს ძალიან გაუხარდა... ოსმანის დიდო *ახელუ* I 488_{12} ოსმანს ძალიან გაუხარდა... მუჭო *გახელუ*(ნ)? I 398_{24} როგორ გაგიხარდა?!

მეგრ.: დიდა-დო-მუმას *ახიოლუ* — დედ-მამას გაუხარდა... მა *მახიოლე*(ნ) — მე გამიხარდება... მა *მოხიოლუ*(ნ) — მე მიხარია... მუ *გოხიოლუ*(ნ)? — რა გიხარია?.. *სახიოლო* — გასახარი...

ჭან. **ხ**-ელ- და მეგრ**.** **ხ**-იოლ-ში ძირეულია **ხ**-; ეს საერთოა ქართულისა, სვანურისა, მეგრულისა და ჭანურისათვის. ქართულის -**ელ**- სუფიქსს ჭანურში შეეფერება -**არ**- (მორფოლოგიური შესატყვისობა)... სვან. **ხ-ი-ად**- სუფიქსების მხრივ მეგრულს უფრო უდგება (მეგრ.: **ხ-ი-ოლ**, სვ. ხ-ი-ად-).

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

261. ჭან. **ხვ**- ← **ხჳ**- — დამარხვა, ყრა, ცვენა; გახვრეტა, хоронить; сыпать,-ся; пробуравить

მეგრ. **ხვ**-(?) — შეხვევა... დამხობა... завернуть во ч.-л.; опрокинуть

ქართ. **ხვ**- — „

ბოზომოთა დოლურუ. ჰიქ დ ო ხ უ II 328$_{25}$ ქალიშვილი მოკვდა. იქ დამარხა... ეჭოფი, იჲონი დო ქ ო დ ო ხ ვ ი II 272$_{1}$ აიღე, წაიყვანე და დამარხე... იჲონუ დო ქ ო დ ო ხ უ II 272$_{2}$ წაიყვანა [მიცვალებული] და დამარხა... ბიჲონამ, დ ო ბ ო ხ ვ ა მ, ხოლო მეზარეშე ეშულუნ II 271$_{36}$ მიმყავს, ვმარხავ, კიდევ საფლავიდან ამოდის... ოხოიშ თუდე ქ ო დ ო ხ უ I 407$_{23}$ სახლის ქვეშ დამარხა... კოჩი ლეტას ქ ო დ ო ხ უ კაცი მიწაში დამარხა... ოთხო გზაში ორთას შქაშაქის ოხორჯა დ ო ხ ვ ე ს II 256$_{20}$ ოთხი გზის შესაყარზე ქალი წელამდის ჩაფლეს (მიწაში)... „ვაი, ვაი, ყინი რენ! ვა მინონ!“ დიჯოხუ დო მ ე ხ უ მთვიი I 486$_{4}$ „ვაი, ვაი, ცივია! არ მინდა!“ დაიძახა და გადაყარა თოვლი... ბურეღი დიჭვენ... საჯიშე მახვა მ ე ხ უ ფ ა ნ I 522$_{31,32}$ „ბურეღი“ გამოცხვება... თუნუქიდან ნაკვერჩხლებს გადაყრიან... საჯის ჟინ მახვა ქ ო გ ჲ ო ხ ვ ა ფ ა ნ I 520$_{18}$ თუნუქზე ნაკვერჩხალს დააყრიან... ტიკინა გეჲქთუ, ქაფჩა ნ ი ხ უ II 313$_{14}$ კალათა წაიქცა. ხამსა დაცვივდა... ფარა ნ ი ხ ვ ე ნ II 360$_{38}$ ფული სცვივა... ტარონი ქ ა კ ო ხ უ I 479$_{3}$ ამინდი გაფუჭდა... ტარონი ო კ ო ხ უ მ ს II 308$_{24}$ ამინდი ფუჭდება („ერთად ყრის“)... კალაშიქ ქ ა კ ო ხ უ ფ ს [ხურმა] I 536$_{18}$ ქარი ჩამოყრის [ხურმას]... თოკიშ ჲერი ქ ა გ ო შ ა ხ უ ფ ა ნ, თოკი ქონუკიდამან I 528$_{19}$ თოკისათვის ადგილს გამოხვრეტენ, თოკს გაუყრიან...

მეგრ.: ტუტას ქ ი მ შ ა ა ხ ჳ̄ — ნაცარში შეახვია (ვთქვათ, ცომი)... დაჩხირს ქ ი გ ი ო ხ ჳ̄ კიცი — ცეცხლზე შემოდგა („ზედ დაამხო“) კეცი... ოდგიშით გ ო ხ უ — სადგისით გახვრიტა... გ ე გ ი შ ა ხ უ — გამოხვრიტა...

ქართული შესაბამისი ძირი უნდა იყოს ა-**ხვ**-ევ-ს ზმნაში მოცემული (შე-ა-ხვ-ი-ა, გა-ხვ-ი-ა, და-ა-ხვ-ი-ა)...

შეიძლებოდა დ ა - ა - მ ხ ვ - ე ‖ და-ა-მჴ-ევ- ზმნასთან კავშირის შესახებ გვეფიქრა, — ეს ზმნა მნიშვნელობით ახლოს დგას, — მაგრამ აგებულების მხრივ დაბრკოლებებია.

262. ჭან. **ხვ-ად-** შეხვედრა; მოხვედრა, встречать,-ся, попадать
მეგრ. **ხვ-ად-** „
ქართ. **ხვ-ედ-** „

გზას არ შეიტანი ქომოხვადუ I 440_6 გზაში ერთი ეშმაკი შეხვდა... არ ჯენაზეს ქომოხვადეს I 413_{30} ერთი მიცვალებულის გასვენებას („მიცვალებულს“) შეხვდენ... ჭინკა მომხვადუ I 509_1 ჭინკა შემხვდა... კიშიშ დღას მოფხვადით II 298_3 ზამთრის დღე შეგვხვდა (ცივ ამინდს, „ზამთრის დღეს შევხვდით“)... აწი ბოტკოჩარე — მოხვადუნ კოჩის II 314_{14} — ახლა ვესროლო — მოხვდება კაცს...

მეგრ.: ამხანაგის ქაშეხვადუ — ამხანაგს შეხვდა... მუქ მოხვადუ? — რა მოხდა?.. ტყვიაქ ქგმოხვადუ — ტყვია მოხვდა... შარას ქაახვადუ — გზაში შეხვდა (უცაბედად)... ოში ფუთი სიმინდქ ქოფხვადუ — ასი ფუთი სიმინდი მხვდა...

ხვ-ად- კანონზომიერად შეესატყვისება **ხვ-ედ**-ს; ეს უკანასკნელი ქართულში აწმყოსა და აორისტის ჯგუფის დროებში კარგავს **ე**-ს: შეხვდა, შეხვდი, შევხვდი... ხვდება, ხვდები, ვხვდები... მაგრამ თურმეობითის ჯგუფში გვაქვს: შე-ჰ-ხვედ-რ-ია, შე-გ-ხვედ-რ-ი-ა, შე-მ-ხვედ-რ-ია... შე-ხვედროდა... შე-ხვედ-რ-ოდ-ე-ს...

ადიშის ოთხთავში არის შემთხვევა აორისტში **ე**-ს დაცვისა: შემხუედა: რ͠ მრავალი ჭირი შემხუედა მე (= შემხუ͡და მე; იხ. ტაბ. 61 $в_1$).

ძირეულია **ხვ-** ← **ხუ-**; **-ედ-** || **-ად-** აფიქსია. ძირითადი მნიშვნელობა ყველგან ერთია.

263. ჭან. **ხვ-ალ-** ხველება, кашлять
მეგრ. **ხვ-ალ-** „ „
ქართ. **ხვ-ელ-** ძვ ქართ. **ჴვ-ელ-** „

ყინი(!) ცავუდორენ დო ახვალენ II 245_6 შესცივდა და ახველებს... დიხვალას-ის II 326_5 რომ დაახველოს, როცა დაახველებს...

მეგრ.: გოხვალუ — დაახველა... ხვალუნს, ოხვალაფუანს — ახველებს... ღუმა ირიათო ოხვალაფუ — წუხელ სულ ახველა...

ძირი ერთი და იგივეა: **ხვ**-; ქართ. **-ელ-** სუფიქსი წარმოდგენილია კანონზომიერად **-ალ**-ით ჭანურსა და მეგრულში.

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

ჭან. ა ხ ვ ა ლ ე ნ, ქართ. ა ხ ვ ე ლ ე ბ ს, მეგრ. ო ხ ვ ა ლ ა ფ უ ა ნ ს ინვერსიული წყობის ზმნებია, მასთან უკანასკნელი ორი კაუზატიური წარმოებისაა და გარდამავალია.

264. ჭან. **ხვამ-** ლოცვა, ვედრება
благословлять; молиться; просить
მეგრ. **ხვამ-** „ „ „
ქართ. —

ნანა მუშიქ აწი კულანის... ხ ვ ა მ უ ფ ს I 513_{23} დედა (მისი) ახლა ქალიშვილს... ლოცავს... ჰემუქ თანგრის ა ხ ვ ა მ უ დ ო რ ე ნ II 285_{9} ის ღმერთს შევედრებია... ოხორჯაქ-თი ი ხ ვ ა მ უ II $258_{1,2}$ ქალმაც ილოცა... სი ღომამჯი-ა ი ხ ვ ა მ ე მ ტ ი-ა თანღრის... II 248_{36} შენ წუხელ ევედრებოდიო ღმერთს...

მეგრ.: ირიკოჩი დ ო ხ ვ ა მ უ — ყველა დალოცა... ი ხ ვ ა მ უ — ილოცა... ღვინი ქ გ დ ā ხ ვ ა მ უ — ღვინო გადაულოცა... ოსურიშ თხუალა მ ā ხ ვ ა მ უ — ცოლის შერთვა მოულოცა... ო ხ ვ ა მ ე — ეკლესია, „სალოცავი“...

ქართულში ეს ფუძე არა გვაქვს. საფიქრებელია, რომ ქრისტიანულმა საეკლესიო ნომენკლატურამ განდევნა ის ქართული ლექსიკონიდან...

265. ჭან. **ხვატ-** კვნეტა, грызать, прокусить
მეგრ. **ხვატ-** „ „
ქართ. **ხვეტ-**? сдирать, скоблить(?)

ემუქ ხავლა ხ ვ ა ტ უ ფ ს I 523_{34} ის ხალვას „კვნეტს“...

მეგრ.: შანქარი გ ო ხ ვ ა ტ უ — შაქარი გაკვნიტა... ხ ვ ა ტ უ ნ ს — კვნეტს... ხ ვ ა ტ ა რ ი — მჭრელი (ნათესების მავნებელი)...

შესაბამისი ფუძე ქართულში იქნებოდა **ხვეტ-** (მ ო ხ ვ ე ტ ა, „გუერდების ხუეტაჲ“...), მნიშვნელობის მხრივ რომ არ გვქონდეს სხვაობა („**ხვეტა** — აფხეკასავით“ — ს ა ბ ა).

266. ჭან. **ხვეწ-** ხვეწნა, თხოვნა, просить, умолять
მეგრ. **ხვეწ-** „ „ „
ქართ. **ხვეწ-** „

ოხვეწაფან, ოხვეწაფან ე-დო ქოდოხედუნ სიჯა I 514_5 ეჴვეწებიან, ეჴვეწებიან და დაჯდება სიძე... ჰაშო ახვეწეს II 301_{27} ასე ეჴვეწნენ... ხოლო-თი ახვეწეს II 301_{26} კიდევ ეჴვეწნენ... დიდო მახვეწეს II 290_5 ძალიან შეგვეჴვეწნენ... ახვეწენ II 273_{26} ეჴვეწება...

მეგრ.: ბრელი ეხვეწუ — ბევრს ეჴვეწა... ოხვეწუ (ნ) — ევედრება... თის შევეხვეწებუქ — იმას ვთხოვ, იმას შევეჴვეწები (რომ)...

ფუძე საერთოა, მნიშვნელობა — ერთი და იგივე.

267. ჭან. **ხთ**-:	მო-**ხთ**-უ	სვლა (ვიდა),	ходить
მეგრ. **რთ**-:	მო-**რთ**-უ	,,	,,
ქართ. **ჴედ**-	აღ-მო-**ჴდ**-ა		,,

სოთხალე კავე მოხთუ II 355_{33} საიდანღაც ყავა გაჩნდა („მოვიდა“)... დაღიშე მენდახთუ დიშქაშე II 286_2 ტყეში წავიდა შეშისათვის... ცოდა მუშიშა მენდახტუ II 366_{14} თავის ოთახისაკენ წავიდა... ოდაშა ამახთუ II 353_{32} ოთახში შევიდა... გალე ქაგამახთუ II 258_8 გარეთ გა(მო)ვიდა... ე-ნა ტუ მაღარაშენ ვარ გამახთუ I 414_{12} რომ იყო, იმ სოროდან არ გამოვიდა... ხოლო ჲეხთეს დო ჟინ ქოგობეს I 414_{27} კიდევ ავიდენ და ზევით დაასხეს... ჟინდოლენ... გეხთუ არ კართალი I 455_{21} ზევიდან დაეშვა („დავიდა“) ერთი არწივი... მუშენი ეშახთუ I 535_5 რატომ ამოვიდა?.. ტულუმბაშენ წკაი მოიზდი, გელახთუ I 446_{15} მილს მოვწიე („მილიდან წყალი მოვწიე“), ჩამოვიდა...

მეგრ.: თაქ ქჷმორთუ — აქ მოვიდა... თაურე მიდართუ — აქედან წავიდა... სიმინდქ გჷრთუ — სიმინდი ამოვიდა... ჯაშა ეშართუ — ხეზე ავიდა... გიმე გიმართუ — ქვევით ჩავიდა...

ძირეული **ხ**- ამ ზმნას ჭანურში ეკარგება პირველ პირში (მა ქომოფ-**თ**-ი... მენდაფ-**თ**-ი — მოვედი, წავედი...); სხვა პირებში **ხთ**- დაცულია. ეს ძირი აორისტის ჯგუფის დროებს აწარმოებს...

-**ხთ**-ს ადგილს იჭერს მეგრულში -**რთ**-: **ხ** → **რ**... ზოგ შემთხვევაში მეგრულში ჭირს გარჩევა **რთ**- ← **ხთ**- და **რთ**- ← **ქთ**- (შდრ. გჷრთუ — „აღმოცენდა“, ამოვიდა და დირთუ — მობრუნდა, „მოიქცა“... ჭანურში გვექნებოდა: გეხთუ — სხვა მნიშვნელობით — „ჩავიდა“, „დავიდა“ და გუიქთუ — „მობრუნდა“)...

ქართული შესაბამისი ძირია **ჳედ-** ძვ. ქართულისა: ადჳდა — ავიდა... დაჳდა — დავიდა... აღმოჳდა — აღმოვიდა... გარდაჳდა — გარდავიდა და სხვ.

აღსანიშნავია ძირეული ხმოვნის დაკარგვა ჭანურსა და მეგრულში, როცა ქართულს ის შენახული აქვს.

268. ჭან. **ხინწ-** ქატოს მოწმენდა, მოცილება განიავებისას, удалять шелуху, провеивая рис, пшено
მეგრ. **ხინწ-** „ „ „ „
ქართ. —

[ბრინჯი] გობის გედუმელან დო შათხუფან... ხინწუფან, ხინწუფან... I 518$_{11,12}$ ბრინჯს გობზე დააყრიან („დადებენ“) და ანიავებენ... მოწმენდენ, მოწმენდენ...

მეგრ.: გემნოხინწუ̄ — მოწმინდა (განიავებისას ზედ მოყოლილი ქატო)...

ქართული შესატყვისი ძირი არა ჩანს.

269. ჭან. **ხირ-** ქურდობა, воровать
მეგრ. **ხირ-** „ „
ქართ. —

ცხენი ქანიხირეს დო იმტეს I 477$_1$ ცხენი მოიპარეს და გაიქცნენ... ჰამ ჯჲარი შქიმი მიქ ნიხირუ? II 330$_{28}$ აქ ჩემი პური ვინ მოიპარა?.. ჰამ კოჩიქ მემიხირუ II 324$_{25}$ ამ კაცმა მომპარა... მუ მევიხირა? I 412$_{26}$ რა მოვიპარო?...

მეგრ.: ცხენი მჷხირუ — ცხენი მოიპარა... ცხენი ქიმიოხირუ — ცხენი მოპარა... იხირს — იპარავს... ნოხირი — ნაქურდალი...

შესატყვისი ძირი ქართულში არა ჩანს.

270. ჭან. **ხირხინ-** || **ხიხინ-** ჭიხვინი, ржать
მეგრ. —
ქართ. **ხვიხვინ-** „

ცხენიში ნანაქ მუში თაის უხირხინტუ I 475$_{30}$ დედა-ცხენი თა-

ვის კვიცს „უჭიხვინებდა“... ცხენიქ ხ ი ხ ი ნ ა ფ ს I 543_{18} ცხენი ჭიხვინებს...

მეგრულში ეს ზმნა არა გვაქვს. ჭანური **ხირხინ-** || **ხიხინ-** იგივეა, რაც ქართული **ხვიხვინ-**: ცხენმა დ ა ი ხ ვ ი ხ ვ ი ნ ა... ჭანურში დაკარგულია **-ვ-** (**-ხვი-** კომპლექსში); ჭანურის ერთ-ერთ ვარიანტში **ხ**-ს წინ განვითარებულია **-რ-**: ხ ი რ ხ ი ნ-...

271. ჭან. **ხიტონ-** — ჩხიკინი, ковырять
მეგრ. **ხიტონ-** — ჩხიკინი; გამოხვრა ძვლისა, ковырять; глодать кость
ქართ. —

„ცუჯის ვა ბოგნამ“-და: ცუჯის ი ხ ი ტ ო ნ ა მ ს II 276_{15} ყურში არ მესმისო: ყურში თითით იჩხიკინებს... თუთაში ლანდეს უ ხ ი ტ ო ნ ტ უ I 401_{22} მთვარის ლანდს უჩხიკინებს...

მეგრულშიც გვაქვს იგივე ზმნა: უ ხ ი ტ ო ნ უ ა ნ ს — უჩხიკინებს, ძვარს უ ხ ი ტ ო ნ უ ა ნ ს — ძვალს ხრავს...
ქართულში ეს ფუძე არა ჩანს.

272. ჭან. **ხმარ-**: ი-**ხმარ**-უ — ხმარება, пользоваться
მეგრ. **ხვარ-**: ი-**ხვარ**-უ — ხმარება, შველა, пользоваться, помогать
ქართ. **ხმარ-**:ი-**ხმარ**-ა — „ „

სუმ-ოთხო დღას ი ხ მ ა რ უ I 405_{23} სამ-ოთხ დღეს იხმარა... ქოშინახი, გინტა-ში, ი ხ მ ა რ ი 442_{8} შეინახე, როცა გინდოდეს, იხმარე... „მუთაგას“ ვა ვ ი ხ მ ა რ თ, ჟურ დასტული ვ ი ხ მ ა რ თ I 542_{12} მუთაქას არ ვხმარობთ, ორ ბალიშს ვხმარობთ... უკულე ვარ ი ხ მ ა რ ე ნ II 244_{11} მერე არ იხმარება... ხე ნოტროხუ... ვარ ა ხ მ ა რ ე ნ II 346_{24} ხელი მოტყდა, ვერ ხმარობს (არ შეუძლია იხმაროს)... არ თოკი დ ო მ ო ხ მ ა რ ა ფ ი II 251_{6} ერთი თოკი მათხოვე („მახმარებინე“)...

მეგრ.: ოჭკომალო ქობალი ი ხ ვ ა რ უ — საჭმლად პური იხმარა... მუშოთ მ ō ხ ვ ა რ უ — თავისთვის მოიხმარა... ამხანაგის მ ე̄ ხ ვ ა რ უ — ამხანაგს დაეხმარა... ირო ო ხ ვ ა რ უ (ნ) — მუდამ ეხმარება...

ფუძე ზმნისა საერთოა: **ხმარ-**; მეგრულში **მ-** შეცვლილია **ვ**-თი: **ხმარ-**

→ **ხვარ**-... ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

273.	ჭან. **ხომ**- ‖ **ხომბ**-	ხმობა, შრობა,	сушить,	сохнуть
	მეგრ. **ხომ**-	,,	,,	,,
	ქართ. **ხმ**- ‖ **ჴემ**- ძვ. ქართ.		,,	,,

თუთუნი დ ო ხ ო მ უ II 339_{15} თამბაქო გახმა... დ ო ხ ო მ ბ უ-შ-კულე II 340_{11} მას შემდეგ, რაც გახმა... მციქა დ ო ხ ო მ უ ნ I 521_{1} ცოტათი შეშრება („შეხმება“)... ლიმხანა დოჭკირან-ში, ო ხ ო მ ი ნ ა მ ა ნ II 297_{5} როცა გვიმრას მოჭრიან, ახმობენ... ბგუბარე, უკულე ბ ო ხ ო მ ბ ი ნ ა რ ე, კელემბურის გელაპკიდარე; დ ო ხ ო მ ბ ა ს ე ნ; ხ ო მ ბ ა-შ-კულე, დომჯახარე... II $244_{29,30}$ [აბედს] მოვხარშავ, მერე გავაშრობ; შუა-ცეცხლის ჯაჭვზე დავკიდებ; გაშრება; როცა გაშრება, („გახმება“), დავბეგვავ...

მეგრ.: ჯაქ დ ო ხ ო მ უ — ხე გახმა... დიხაქ გ ო ხ ო მ უ — მიწა გახმა... ჯა დ ა̄ ხ ო მ უ̄ — ხე გაახმო... ო ხ ო მ უ ა ნ ს — ახმობს... ხ ო მ უ ლ ა — ხმელი... ხ ო მ ა ფ ი ლ ი — გამხმარი...

ძვ. ქართულში ამ ზმნის ფუძე იყო **ჴემ**- (გ ა ნ ჴ ე მ — გახმი!); ჭანურსა და მეგრულში უნდა გვქონოდა **ხამ**-, მაგრამ **მ**-ს მეზობლობაში **ა** → **ო**: **ხამ**- → **ხომ**-; ჭანურში **მ**-სთან ზოგჯერ ვითარდება -**ბ**-: **ხომ**- → **ხომბ**- (ათინურში, ვიწურში)...

მნიშვნელობა ერთი და იგივეა ქართულში, მეგრულში, ჭანურში, — ოღონდ ამ უკანასკნელში ეს ზმნა „შრობა“-საც ნიშნავს.

274.	ჭან. **ხონ**-	ხვნა,	пахать
	მეგრ. **ხონ**-	,,	,,
	ქართ. **ხან**-	,,	,,

მა ფ ხ ო ნ ი საფანითე II 343_{29} მე ვხანი კავით...

მეგრ.: მა ვ ხ ო ნ ი — მე ვხანი... ხ ო ნ უ ნ ს — ხნავს...

ჭანურისთვის **ხონ**- ფუძე იშვიათია; ტექსტებში მხოლოდ ერთხელ გვაქვს ეს ზმნა: ჩვეულებრივად იტყვიან „ლეტა ო ნ თ ხ ო რ ა ფ უ“ — „მიწა ათხრევინა“...

ყოველ შემთხვევაში **ხონ**- კანონზომიერად შეესატყვისება **ხან**-ს; მოვხან-ი (-**ჴან**- ძვ. ქართ.) ისეთივე ნასახელარი ზმნა უნდა იყოს, როგორც და-ვ-**ბარ**-ე, გავ-**თოხ**-ნ-ე, **ჴან**- = **ჴარ**- (იხ. **ხარჯ**-).

275. ჭან. **ო-ხორ**-: **ო-ხორ**-ამ-ს სახლობს, селиться
მეგრ. **ო-ხორ**-: **ო-ხორ**-ან-ს „ „
ქართ. **სა-ხლ**-: **სა-ხლ**-ობ-ს „

ჰექ ოხორამტუ II 291_{22} იქ სახლობდა... მეგრ. თექ ოხორანდუ...

ეს ზმნა ნასახელარია; ნაწარმოებია სახელისაგან **ოხორ**- (იხ.)

276. ჭან. **ხორხ**- ‖ **ხერხ**- ‖ **ხეხ**- ხერხვა, пилить
მეგრ. **ხორხ**- „ „
ქართ. **ხერხ**- „

„ჯა ფხორხუმ“-ჲა, უწუ II 250_4 ხეს ვხერხავო, უთხრა... ჯა ექვათუმან, მეხერხუმან II 271_{19} ხეს მოჭრიან, გახერხავენ („მიხერხავენ“)... აიქ... ხეხუფს, მაჟუანიქ — ყაზუფს... I 467_{23} ერთი ხერხავს, მეორე — თლის...

მეგრ.: ჯა გოხორხუ — ხე გახერხა; ჯას ხორხუნს — ხეს ხერხავს...

ძირი საერთოა, — ოღონდ მეგრულში და, ნაწილობრივ, ჭანურშიც ძირეული ხმოვანი **ე** შეცლილია **ო**-თი. ჭანურში მაინც ძირითადია **ხერხ**-, რომელიც **რ**-ს დაჩრდილვა-დაკარგვისას **ხეხ**-ის სახით წარმოგვიდგება.
მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

277. ჭან. **ხოცქ**- ‖ **ხორცქ**- ‖ **ხროსქ**- კვდომა ცხოველისა, околевать
მეგრ. **ხორცქ**- გლეჯა, лопнуть, разорваться
ქართ. **ჴოც**-(?) დახოცვა, перебить, истребить

უკულე [მგეი]... ყინითენ დოხოცქუ I 459_{15} მერე [მგელი] სიცივით მოკვდა... „კაეფე დოხოცქუნ“ I 527_{28} „კარგები დაიხოცება“... „აჲა [ბულდუჯინი] აწი ხოცქუნ-ჲა I 466_5 ეს [მწყერი] ახლა კვდებაო... არჟურ დღაშ-კულე [მგერი]... დოხროცქუ დორენ II 253_{20} ერთიორი დღის შემდეგ [მგელი] მომკვდარა... [ცხენი] მანჯურანი დღა დოხროსქუ II 364_{22} [ცხენი] მეორე ღდეს მოკვდა...
მეგრ.: შქას გოხორცქუ — შუაზე გასკდა, გაგლიჯა; ჩაფლაქ დოხორცქუ — წულა დაგლიჯა... ენა ვა ხორცქუ (ნ) — ეს არა გლჯება (მოქმედ. გვარ.: შქას გოსოფუ — შუაზე გაგლიჯა — სხვა ძირია -**სოფ**-!)...

მეგრული **ხორცქ-** იგივეა, რაც ჭანური **ხოცქ-**, ოღონდ **-რ-** აქვს განვითარებული **ც**-ს წინ: **ხოცქ-** → **ხორცქ-**. ამ უკანასკნელისაგან მეტათეზისის გზით უნდა იყოს მიღებული ჭან. **ხროცქ-** || **ხროსქ-**...

ქართული **ჴოც-** — და-**ჴოც**-ა — ამოსავალი იქნებოდა ჭან. **ხოც-ქ**-სათვის, თუ **ჴოც**-ა (წარ-**ჴოც**-ა) და **ჴოც**-ა (და-**ჴოც**-ა) ორი სხვადასხვა ზმნაა, როგორც ეს საბას აქვს აღნიშნული.

მაგრამ, რადგანაც ეს საეჭვოა, ამიტომ ქართული შესატყვისის საკითხი გადაჭრილად ვერ მიიჩნევა: წარ-**ჴოც**-ა, სა-**ჴოც**-ი, პირ-სა-**ჴოც**-ი... და სხვ. მეგრულში და ჭანურში **ქოხ-** (იხ.) სახით არის წარმოდგენილი.

278. ჭან. **ხრაკ-** ხრაკვა, жарить
მეგრ. **ხირკ-** დახრუკვა, обуглиться
ქართ. **ხრაკ-** жарить

ტაღანის ბინჯი ქოგიობღაფან დო კაი დოხრაკუფან I 522_{11} ტაფაზე ბრინჯს დაყრიან და კარგად მოხრაკავენ...

მეგრ.: დაჩხირს დიხიროკუ — ცეცხლში დაიხრუკა...

ქართ. ხრუკვა ხრაკვას ვარიანტია; **ხრაკ-** იმავე სახითაა მოცემული ჭანურში; **ხრუკ**-ის ვარიანტია მეგრ. **ხიროკ-**.
ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა.

279. ჭან. **ხუტ-ორ-** || **ხოტ-ორ- M** || **ხოჭ-ორ-** თმის გაკრეჭა, стричь волосы
მეგრ. **ხუჭ-ორ-** თმის გაკრეჭა (ძირამდე); стричь волосы (наголо)
ქართ. **ხოტ-რ-** „ „

მაკასითე დუდი იხოტურასენ II $342_{12,13}$ მაკრატლით თმა გაიკრიჭოს...

ნ. მარს მოჰყავს: თომა უხოტორამ (ათინ.) და „ვუხოჭორაფ“ (ხოფ.) — თმას ვპარსავ... ნ. მარი დასძენს: შდრ. „ჭკორ“-ს (ჭან. გრ., გვ. 234). **ხუტ-ორ-** || **ხოტ-ორ-** || **ხოჭ-ორ-** და **ჭკორ-** სხვადასხვა ძირებია.

მეგრულში გვაქვს: დუდი გōხუჭორუ — თავი გაიკრიჭა, გაიხოტრა (თმა სრულებით არ დაუტოვებია, თან უშნოდ გაპარსვის ნიუანსიც შემოდის)...

ძირი ამ ზმნისა უნდა იყოს **ხოტ-** || **ხუტ-**; **ხოჭ-** || **ხუჭ-** ამ პირველთა დერივატებია.

ეგევე ძირი გვაქვს ზმნაში ეშა-**ხუტ**-ონ-უფ-ან: ლეტა ბერგითე ხაჩქუფან, ე შ ა ხ უ ტ ო ნ უ ფ ა ნ, ლაზუტიში ჭკემი დოლოტკომელან I 515$_8$ მიწას თოხნიან, „ამოხოტრავენ“, სიმინდის მარცვალს ჩააგდებენ... **-ორ-** სუფიქსი აქ შეცვლილია **-ონ-** სუფიქსით: **ხუტ-ორ-** || **ხუტ-ონ-**.

280. ჭან. **ხუჯ-**:	მუ-**ხუჯ-**უ	შეფერება, подходить
მეგრ. **ხუჯ-**:	მუ-**ხუჯ-**უ̄	„ „
ქართ. **მ-ხარ-**:	„მი-ე-**მ-ხრ**-ო“	

ჰავა ვარ მ უ ხ უ ჯ უ, ვარ მ უ ხ უ ჯ ა მ ს... II 311$_{5,6}$ ჰავა არ შეეფერა, შეეფერება...

მეგრ.: ნოსაქ დიანთირს ვა მ უ ხ უ ჯ უ̄ — რძალი დედამთილს ვერ შეეგუა...

ეს ზმნა ნასახელარია; მისი ფუძეა **ხუჯ-** (იხ.).

281. ჭან. **ხჩ-ან-** || **ხჩ-ი-ან-**		გათეთრება, сделать белым, стать белым
მეგრ. **რჩ**-ი-ელ-		„ „
ქართ. მ-**ჴც**-ე		ჭაღარა, седина

ბინჯი დინჩხვაუ, დ ი ხ ჩ ა ნ უ I 518$_9$ ბრინჯი გაიცეხვა, გათეთრდა... ცილი... დაჩხიის გოტიბინა-ში, დიკაპეტანენ, დ ი ხ ჩ ა ნ ე ნ I 541$_{25}$ ცილა რომ ცეცხლზე გაათბო, გამაგრდება, გათეთრდება...

მეგრ.: გ ე ე რ ჩ ი ე ლ უ — გათეთრდა... გ ა ა რ ჩ ი ე ლ უ — გაათეთრა...

ეს ზმნა ნასახელარია; მისი ფუძეა **ხჩ-**ე (იხ.). მეგრული **რჩ-ი-ელ-** ისევეა აგებული, როგორც ჭანური **ხჩ-ი-ან-**: **-ელ-** || **-ან-**...

იმავე ძ ი რ ი ს ა ა ი-**ქჩ-ინ**-ებ — ბერდება, ო-**ქჩ-ინ**-აფ-ს — აბერებს... ოღონდ აქ ფ უ ძ ე დ **ქჩ-ინ-** — „ბებერი“, „ჭაღაროსანი“ — არის გამოყენებული.

282. ჭან. **ჯ-ან-** || **ჯ-ირ-** || **ჯ-ინ-**	დაწოლა; ძილი, лежать; спать
მეგრ. **ჯ-ან-** || **ჯ-ირ-**	დაწოლა, лежать
ქართ. **ძ-ილ-** || **ძ-ინ-**	დაწოლა; დაძინება, лежать; спать

თუდე... ბაბა ჩქიმი ჯანს I 456_{12} ქვეშ მამაჩემი წევს... მა ბღური დო ბჯან-ჲა II 250_{19} მე მოვკვდი და ვწევარო... ქიმი ბჯან, ქიმი ბხერ II 305_{6} ხან ვწევარ, ხან ვზივარ... ჯანტუ; გოკუცხატუში, ქოთუმე იმხორტუ I 431_{14} ეძინა; რომ გაიღვიძებდა, ქათამს ჭამდა... ოხოი ჩქიმის ქობჯან I 535_{31} ჩემ სახლში ვწევარ... მანძაგერეფე თელი ხოლო ჯანან I 510_{22} მეზობლები კიდევ სულ წვანან... სძინავთ... ოხორჯა... მედახთუ ოხორიშა დო ქოდინჯირუ ონჯერეს I 430_{5} ცოლი წავიდა შინ და დაწვა საწოლში... ხოჯა... მეზალუღის ქოდინჯირუ II 250_{6} ხოჯა სასაფლაოზე დაწვა... ჰემ სერის აღაქ „ბინჯირი“-ა დო მცუდიში თოლეფე ოდუ II 251_{26} იმ ღამეს ბატონმა („აღამ“) „დავიძინე“-ო და ტყუილად თვალები დახუჭა... მჩხუი დაღის ინჯირს I 527_{29} ცხვარი ტყეში წვება... ქელავინჯირთ, ელავინჯირთ, ამმა ყუჯი ყონაში დოლოხე მაყვენან I 516_{6} წამოვწვებით, წამოვწვებით, მაგრამ ყური ყანისაკენ გვექნება... ემსერი ჭუმანიშაქის ონჯირეს ვარ ანჯირუ II 254_{25} იმ ღამეს გათენებამდის საწოლში ვერ დაიძინა... უნჯირუ ქოდოფსქიდი დო ანდღა... დიდო მანჯირენ I 536_{7} უძილოდ დავრჩი და დღეს... ძალიან მეძინება... ხენდეკის.. ქოდილოიჯინუ დო დიტალახუ I 453_{11} თხრილში გაიშხლართა („ჩაწვა“) და დაისვარა... თილქი ლეტას ქოდოიჯინუ I 456_{23} მელია მიწაზე დაწვა... დოიჯინეს, მოისელეს... II 327_{9} დაწვნენ, ადგნენ... ბერექ კუვეთი-ნა უღუტუ, კონაი ოქოსალეს გჲაჯინუ, ამმა ვა ოკვატახუ I 443_{35} შვილს რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ცოცხს დააწვა, მაგრამ ვერ გატეხა... ნეჰაჲეთი ოხორჯაქ ნეკნას ზოი ნაჯინუ დო ქაგონწკუ I 431_{5} ბოლოს ცოლი მაგრად მიაწვა კარს და გააღო... კარავის ნაჯინეს I 501_{5} გემს მიაწვნენ...

მეგრ.: ლეხი ჯანუ(ნ) — ავადმყოფი წევს... ბაღანაქ ქიდინჯირუ — ბავშვი დაწვა... დიდაქ ბაღანა ქგდანჯირუ̄ — დედამ ბავშვი დააწვინა... ბაღანას ონჯირუანს — ბავშვს აწვენს... კარს ქიმიანჯირუ — კარს მიაწვა... ოქოსარს ქიგიანჯირუ — ცოცხს დააწვა...

ჯან- || **ჯირ-** მეგრულად „წოლას“ აღნიშნავს; ჭანურში კი „წოლასაც“ და „ძილსაც“, უპირატესად — უკანასკნელს (მეტადრე **ჯირ-**); **ჯინ-** კი — „წოლას“ („მიწოლა“, „ზედ დაწოლა“ და სხვ.).

ქართულში **ჯირ**-ს შეესაბამება **ძილ-**; **ჯ-ან-** და **ჯ-ინ-** იმავე ძირს შეიცავს, ოღონდ განსხვავებული სუფიქსებით; **ჯინ-** — ქართ. **ძ-ინ-**: **ძ-ინ**-ავ-ს, და-ი-**ძ-ინ**-ა...

283. ჭან. **ჯახ-** დაბეგვა, колотить
მეგრ. —
ქართ. **ჯახ-** столкнуться

[კავი] ბ ჯ ა ხ ა-ის, ჩუჩქუ ივენ II 244_{30} აბედს რომ დავბეგვავ, და-რბილდება („ჩვილი გახდება“)...

იგივე ძირია, რაც ქართულ და-**ჯახ**-ებ-ა-ში გვაქვს. ს ა ბ ა ს განმარტე-ბით „**ჯაჯა-ჯუჯი** — მრავალჯერ დიდის ტკეცების ჴმა“. მეგრულში შე-სატყვისი ძირი არა ჩანს.

მნიშვნელობის გადახრა ადვილი გასაგებია.

284. ჭან. (რ)-**ჯგ-ინ**- ძლევა; ჯობნება, победить осилить; (быть побежденным)
მეგრ. რ-**ჯგ-ინ**- „ „ „
ქართ. **ჯ-ობ-ნ**- превосходить

კათთაის ო ჯ გ ი ნ ე ე ნ I 417_{19} ყველას მორევია („ყველასთვის უჯობ-ნია“)... ციდუ-სი, გ ი ჯ გ ი ნ ე ნ, ვა ნახონდინე II 368_{32} რომ წავიდა, მარ-ცხდება, ვერ უძლებს... მუთხანიშა ა ჯ გ ი ნ ე ნ, მთელი შეი იმხორს I 541_{5} რასაც მოერევა, ყველაფერს ჭამს... „მითხანი ი რ ჯ გ ი ნ ა ს-ḁა, ქალამანი თერცინე (გოქთეი) მუიდვასუნონ“-ḁა I 417_{20} ვინც დამარცხდესო („იძლიო-სო“), გადმობრუნებული ქალამანი ჩაიცვასო!...

მეგრ.: ართიქ მაყიას ო რ ჯ გ ი ნ უ — ერთმა მეორეს სძლია („აჯო-ბა“)... ხოლო ო რ ჯ გ ი ნ ა ნ ს — კიდევ დაძლევს („აჯობებს“)... ვ ე ე რ - ჯ გ ი ნ ი ნ ე (ნ) — არ შეიძლება დაიძლიოს... ზოთონს ზარხული უ ჯ - გ უ (ნ) — ზამთარს ზაფხული ჯობს...

ძირეულია აქ **ჯგ**-; ეს იგივეა, რაც ქართ. **ჯ**- ძირი, ოღონდ მის შემდეგ განვითარებულია -**გ**-. თავკიდური **რ**- ფონეტიკურად განვითარებული ჩანს — ჭანურში, სადაც ის ყოველთვის არც იხმარება, და მეგრულში, სადაც მას გარდამავალ ფორმასთან ვხვდებით (**უ - ჯ გ** უ ნ — ჯობს — ო - **რ ჯ გ** ი ნ უ... მორფოლოგიურ ფუნქციას — მაგ., კაუზატიობას — ამ **რ**-ს ვერ მივაწერთ, ამას აბრკოლებს საქმის ვითარება ჭანურში და მერე ისიც, რომ საკაუზატივო სუფიქსები სხვა გვაქვს)...

ო-**ჯგ-ინ**-უ — კაუზატივია უ-**ჯგ**-უ-(ნ)-ისა; -**ინ**- ამასთანაა დაკავშირებუ-ლი. ქართული ხმარობს -**ობ**- და -**ნ**- სუფიქსს.

285. ჭან. **ჯერ**-: დი-**ჯერ**-უ დაჯერება, слушаться к.-л.
მეგრ. **ჯერ**-: დი̄-**ჯერ**-უ „ „
ქართ. **ჯერ**-: დაი-**ჯერ**-ა „

ე-დო ვარ დაიჯერუ II 256_{10} ო-და არ დაიჯერა (არ დათანხმდა)... ოხორჯაქ სანქის ქოდიჯერუ I 429_{27} ცოლმა ვითომდა დაიჯერა... ე-ნა დოინუ, ქოდიჯერი დო ე-ნა ღურუ, მუშენი ვა იჯერ? I 406_{1} რომ მოიგო („დაბადა“ დიდმა ქვაბმა პატარა), დაიჯერე და რომ მოკვდა, რატომ არ იჯერებ?...

მეგრ.: მუმაშ ნარაგადუ ართი სქუაქ ქიდე̄ჯერუ, მაჟიაქ — ვედე̄ჯერუ — მამის ნათქვამი ერთმა შვილმა დაიჯერა, მეორემ — არ დაიჯერა... მა დამიჯერი, თენა ქიციდი — მე დამიჯერე, ეს იყიდე... უდუჯერებუ — დაუჯერებელი...

ძირი საერთოა; მნიშვნელობაც ერთია.

286. ჭან.	მ-**ჯვენ**-	დი-**მჯვენ**-უ	დაძველება, стареть
მეგრ.	**ჯვეშ**-	დე̄-**ჯვეშ**-უ	” ”
ქართ.	**ძველ**-	და-**ძველ**-დ-ა	”

„ბაშფორთი დიმჯვენერენ“-ჲა I $479_{13,14}$ პასპორტი დაძველებულაო...

მეგრ.: და-ჯვეშ-ებ-ე-(ნ) — დაძველებულა; დე̄ჯვეშუ — დაძველდა... იჯვეშებუ (ნ) — ძველდება...

დიმჯვენუ — ნასახელარი ზმნაა; იხ. მ-**ჯვეში** — ძველი.

287. ჭან.	**ჯ-ვ-ინ**- ‖ **ჯ-უფ**-	ძოვება, ძოვა, пасти, пастить
მეგრ.	—	
ქართ.	**ძ-ოვ**-	” ”

„ცარ ფუჯი დომჯვინი“! „ბომჯვინა“! II 359_{20} „ერთი ძროხა მოაძოვე“! „მოვაძოვებ“!... ჯუფს თიფი I 542_{17} ბალახს (თივას) ძოვს... არ ტავშანიქ ჩაი ჯუბტუ-ში... I 455_{21} როცა ერთი კურდღელი ბალახს ძოვდა... მჩხურიქ ჩაი ჯუფს I 458_{3} ცხვარი ბალახს ძოვს...

ჭან. **ჯ**-(**უფ**)-სის ძირი კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. **ძ**(**ოვ**)-ს-ის **ძ**-სი. ო-მ-**ჯვ-ინ**-უ — „აძოვა“ — კაუზატივია: **ო**- — **ინ**-...

მეგრულში ეს ძირი არა ჩანს (იდიარს — ძოვს, ოდიარუანს — აძოვებს)...

288. ჭან. **ჯოხ-** ‖ **ოხ-** ძახება, звать
მეგრ. **ძახ-** ‖ **ჯოხ-** „ „
ქართ. **ძახ-** „

მითიქ ვა უ ჯ ო ხ უ II 283$_{31}$ არავინ დაუძახა... არ საათი'ჭკულე მუს-თენდიკიქ ქ ო დ უ ჯ ო ხ უ II 247$_{35,36}$ ერთი საათის შემდეგ გამომძიებელმა დაუძახა... „კიკილიკი“ არ ქ ო დ ი ჯ ო ხ უ II 255$_{34}$ „კიკილიკი“ ერთი დაი-ძახა... ხოჯას დ უ ჯ ო ხ უ I 398$_{13}$ ხოჯას დაუძახა... სუმ-თუთაშ-კულე მ ი - ჯ ო ხ უ II 267$_{34}$ სამი თვის შემდეგ გამომიძახა („დამიძახა“)... ჯამეშენ გ ა მ უ ჯ ო ხ უ I 403$_{20}$ ჯამედან გამოსძახა... უ ო ხ ი თ (უ) მელენცია II 350$_{13}$ დაუძახეთ მილიციას... უ ო ხ უ... არ კოჩი II 350$_{21}$ დაუძახა... ერთმა კაცმა... ართელიქ ზოპონს: „ვანო ჯოხონს“, მაჟუანიქ ზოპონს-ქი „ვანო ვა ჯ ო ხ ო ნ ს“-ჲა I 509$_{20}$ ერთი ლაპარაკობს „ვანო ჰქვია“, მეორე ლაპარა-კობს „ვანო არ ჰქვიაო“... „მუ გ ჯ ო ხ ო ნ ს?“ „ახმედი მ ჯ ო ხ ო ნ ს“ I 497$_{9}$ „რა გქვია?“ „ახმედი მქვია“... „გიშერა“ ჯ ო ხ ო ნ ტ უ I 465$_{30}$ („გიშერა“ ქვია?).

მეგრულში გარდამავალი ზმნა ქართ. **ძახ-** ფუძეს იყენებს (დ უ უ ძ ა - ხ უ — დაუძახა... დ ო მ ი ძ ა ხ უ — დამიძახა... და სხვ.), მაგრამ „ჰქვია“-ს მნიშვნელობით **ჯოხ-** არის შერჩენილი: „თის მუ ჯ ო ხ ო (ნ)“? — მას რა ჰქვია?.. — სი მუ რ ჯ ო ხ ო (ნ)? — შენ რა გქვია?.. მუ ჯ ო ხ ო დ უ? — რა ერქვა?..

ჭანურში ორივე შემთხვევაში **-ჯოხ-** (ათინ. **ოხ-** ← **ჲოხ-**) არის გამოყენებული. ეს **ჯოხ-** კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. **ძახ-**ისა. მე-გრულში **ძახ-**ის დამკვიდრება მეორეული მოვლენაა: წინათ იქაც, ალბათ, ჭანურისებური მდგომარეობა გვექნებოდა.

საინტერესოა, რომ ჭანურში ეს ზმნა ნასახელარია: **ჯოხო-** (იხ.) — „სახელი“; ქართულში **ძახ-** და **სახ-**ელ-ი ერთი წარმოშობისა უნდა იყოს.

289. ჭან. **ჯუმ-ორ-** დამარილება, солить
მეგრ. **ჯიმ-ოლ-** „ „
ქართ. —

ტკების ჯუმუ ქოგობლაფან დოლოხე, ჟურ-სუმ დღას ეშო იყვენ, დო ჯუმუ ქომუიზდიფს, დ ი ნ ჯ უ მ ო რ ე ნ I 542$_{37}$ ტყავს მარილს დააყრიან შიგნიდან, ორ-სამ დღეს ასე იქნება და მარილს შეიწოვს, დამარილდება...

მეგრ.: ცვალი დ ო ჯ ი მ ო ლ უ — ყველი დაამარილა... ჯ ი მ ო ლ უ ნ ს

— ამარილებს...

ქართულის შესახებ იხ. **ჯუმ-უ** (გვ. 183).

290. ჭან. **ჯუნდ-** კოცნა, целовать
მეგრ. **ჯუდ-** „ „
ქართ. —

დიდო ა ჯ უ ნ დ უ ბაბა მუშის-თი I 424_4 ბევრი აკოცა თავის მამასაც... ნანა-ჩქიმიქ გუითენ მ ა ჯ უ ნ დ უ I 490_{22} დედაჩემმაც გულით მაკოცა...

მეგრ.: ქ ა ა ჯ უ დ უ — აკოცა... გ ო ჯ უ დ უ — გადაკოცნა... ჯ უ დ უ ნ ს — კოცნის.

ძირი ერთი და იგივეა ჭანურსა და მეგრულში; ჭანურში **დ**-ს წინ განვითარებულია **-ნ-**...

ქართულში სათანადო ძირი არა ჩანს.

291. ჭან. **ჯლ-ონ-**: უ-**ჯლონ**-უ გაგზავნა, посылать
მეგრ. **ჯლ-ონ-**: უ-**ჯლონ**-უ „ „
ქართ. **ძლ-ვ-ან-**: უ-**ძლვან**-ა || უ-ძლვ-არ-ა „

ნანა სქანიქ უშქირეფე მ ო გ ი ნ ჯ ლ ო ნ უ I 489_2 დედაშენმა ვაშლი გამოგიგზავნა... ჰუქუმეთიშა მ ე ნ დ ა ჯ ლ ო ნ უ II 247_{35} მთავრობასთან გაგზავნა... ოკაჩხე ჩითაბი მ ო მ ი ნ ჯ ლ ო ნ ა რ? II 346_{25} მერე წიგნს გამომიგზავნი?...

მეგრ.: წერილი ქ ი მ ე უ ჯ ლ ო ნ უ — წერილი გაუგზავნა... უ ჯ ლ ო ნ ა ნ ს — უგზავნის... მ ი დ ა ა ჯ ლ ო ნ უ — გააგზავნა... გ ე გ ი ნ ა ჯ ლ ო ნ უ — გადააგზავნა... ხოს უ ჯ ლ ო ნ ს — ხარს უძღვის... ნ ჯ ლ ვ ე რ ი — მძღოლი...

ქართ. **ძლვან-** და მეგრ.-ჭან. **ჯლონ-** (← **ჯლვ-ონ-**) კანონზომიერად შეესატყვისება ერთმანეთს აგებულების მიხედვით. **-ან-** || **-ონ-**ძირეული არ არის.

რაც შეეხება მნიშვნელობას, ამ მხრივ ურთიერთობა ნათლად ჩანს ქართ. წ ა რ უ ძ ღ ვ ა, წ ა რ უ ძ ღ ვ ა ნ ა მაგალითებიდან. აქედან ჩანს, რომ ჭანურ-მეგრულთან ამ შემთხვევაში ძვ. ქართული უფრო ახლოსაა სემასიოლოგიურად (ეს არც პირველი შემთხვევაა და არც უკანასკნელი!)...

დასკვნითი დებულებები

1. ქართველურ ენათა შორის ზანური (ჭანურითა და მეგრულით წარმოდგენილი) შედარებით ყველაზე მონოლითურია:

ძვ. სალიტერატურო ქართულში სულ მცირე ორი დიალექტური ფენა შეიმჩნევა, სვანურში მკვეთრად გამოიყოფა სამი მაინც (ერთი იძლევა ქართულის შესატყვის მასალას, ანდა ხვდება სალიტერატურო ქართულის შესატყვის მასალას; მეორე იმეორებს მეგრულ-ჭანურს; მესამე აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფის ენათა სინამდვილეს უკავშირდება); ჭანური და მეგრული შედარებით ერთფეროვანია.

მართალია, მასშიც დასტურდება ხელშესახები დანალექი აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფის ენების მასალისა, მაგრამ მისი ხვედრი წონა არაა ისეთი, რომ ლაპარაკი შეიძლებოდეს ფენის შესახებ.

2. ჭანურის ლექსიკამ განიცადა უფრო მეტი ცვლილება, ვინემ მეგრულის ლექსიკამ.:

წელიწადის დროთა ჭანური სახელები საბოლოოდ გამქრალი ჩანს; დღეებისა და თვეების სახელები თითქმის მხოლოდ და მხოლოდ ქალების მეტყველებაშია შემონახული; საოჯახო ნივთებისა, საჭმელებისა და ტანისამოსის სახელებში ჭარბობს ნასესხები სიტყვები. ამ დარგების ხაზით კავშირი სხვა ქართველური ენების ლექსიკასთან მინიმალურია. უცხოურმა ძლიერმა გავლენამ ჭანურ ყოფა-ცხოვრებაზე განსაზღვრა ეს ცვლილებები ლექსიკაში.

შედარებით კარგადაა დაცული, როგორც მოსალოდნელიც იყო: რიცხვითი სახელები (რაოდენობითი), ნაცვალსახელები (პიროვნებითი, ჩვენებითი), ნათესაური ურთიერთობის ნომენკლატურა, სხეულის ნაწილთა სახელების, ცხოველთა და მცენარეთა სახელების უმეტესობა (გამონაკლისს ზოგიერთი შინაური ფრინველის — ბატის, იხვის, ინდაურის, — და კულტურულ მცენარეთა — ბამბის, თამბაქოს... — და ბოსტნეულის სახელები შეადგენს).

ამგვარად, უკეთ არის დაცული ის ლექსიკური მარაგი, რომელსაც ბავშვი ითვისებს პირველ წლებში და რომელიც ისე მკვეთრად არ ასახავს მატერიალურ კულტურასა და ყოფა-ცხროვრებაში მომხდარ ცვლილებებს.

3. ზანური (ჭანური და მეგრული) ლექსიკის შედარებითი და ისტორიული მიმოხილვა ცხადყოფს, რომ:

ა) ჭანური და მეგრული ერთმანეთის მიმართ კილოებს წარმოადგენენ: ლექსიკის ანალიზი ამას უფრო ხელშესახებს ხდის, ვინემ ეს ჭანურისა და მეგრულის ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსურ მოვლენათა შედარებიდან ჩანდა.

ბ) ზანური ქართულის დიფერენციაციის[1] პროცესში წარმოიშვა ისევე, როგორც ჭანური და მეგრული ზანურის წიაღში განვითარდა, ოღონდ ზანური დაშორდა ქართულს ენის დონემდე, ჭანური და მეგრული კი ერთმანეთთან ორი კილოს მიმართებაში იმყოფება.

ამიტომაა, რომ, რაც უფრო ახლოს ვეცნობით ჭანურის მასალას, მის ისტორიულ წარსულს, მით **უფრო მეტი სიახლოვე** მჟღავნდება ჭანურსა და მეგრულს შორის და მით უფრო გასაგები ხდება ზანურის (ჭანურისა და მეგრულის) ისტორიული ურთიერთობა ქართულთან.

ეს სრულებით არ გამორიცხავს იმას, რომ ჭანურში და კიდევ უფრო მეგრულში აღმოჩნდეს ქართულიდან შეთვისებული მნიშვნელოვანი მასალა.

ეს ბუნებრივი შედეგია ჭანურისა და, განსაკუთრებით, მეგრულის ქართულთან დაახლოებისა. ეს დაახლოება მეორეული პროცესია; იგი თანდათანობით უფრო ინტენსიური ხდება.

4. ჭანური ლექსიკის მეგრულთან და ქართულთან შედარებიდან ირკვევა, რომ:

ა) ზანურის ორივე კილო (ჭანურიცა და მეგრულიც) ერთსა და იმავე ბგერითს შესატყვისობას იძლევა:

ქართ.:	**ს**	**ზ**	**ძ**	**ც**	**წ**	**ე**	**ა**	(ი)...	შ	ჯ	ჭ	ჩ	(ლ)	(რ)	(ყ)
ჭან., **მეგრ.**	**შ||სქ**	**ჟ**	**ჯ**	**ჩ**	**ჭ**	**ა**	**ო**	(ე)...	შქ||სქ	ჯგ||ძგ	ჭკ	ჩქ	(რ)	(ჯ)	(ჸ)

ბ) ქართულისა და ზანურის (ჭანურისა და მეგრულის) დიფერენციაცია ეხება: თანხმოვანთაგან — მხოლოდ წინაენისმიერ აფრიკატებსა და სპირანტებს; ხმოვანთაგან — **ა**, **ე**, (**ი**)-ს (იხ. აქვე ზემოთ).

[1] ზუსტად რომ ვთქვათ: იმ ენის დიფერენციაციისა, რომლის გაგრძელება ისტორიულად ცნობილ ქართულშია მოცემული..

სხვა თანხმოვნები და ხმოვნები ზანურში იმავე სახითაა დაცული, როგორც ესა გვაქვს ქარულში (გ, კ, ხ, ქ, მ, პ, ტ, დ...).

გ) ზემოხსენებული სხვაობა წარმოშვა არტიკულაციის უკან გადაწევამ: ერთს შემთხვევაში ხშვას ენის წვერი აწარმოებს (**ძ ც წ**), მეორეში — წინაენის ზურგი—ნუნებთან (**ჯ ჩ ჭ**). საფიქრებელია, რომ არტკიულაციის ეს ცვლა ზანურში უცხო ენობრივი გავლენით განვითარებულიყოს.

ამგვარი ცვლა თვით ქართულის ნიადაგზეც შეიძლება მოხდეს: **ჯშვა** და **ჯსვა** ძვ. ქარულისა, **შთ-** ← **სდ** ← **სად-** (იხ. გვ. 312-313) და **ის** — **შენი** (იხ. გვ. 27-28).

ჭანურში ამისავე მაგალითი უნდა გვქონდეს **წუტა** || **ჭუტა**-ში...

ე) ზანურის დაშორების მომენტში ქართულში ყველა ამჟამად ცნობილი ფონემა ჩამოყალიბებული სახისა იყო (გარდა **რ**-სი, **ჴ**-სი და **ს**-სი).

გ) ლექსიკური მარაგის შედარებისას უნდა განვასხვავოთ ის შემთხვევები, სადაც ძირიცა და აფიქსებიც შესატყვისობას ამჟღავნებენ (კაც-ის — კოჩ-იშ) იმ შემთხვევებისაგან, სადაც ძირი კანონზომიერ შესატყვისობას გვაძლევს, აფიქსი — არა: ან საერთოა (ძმ-ა-**ს** — ჯუმ-ა-**ს**), ანდა სულ სხვადასხვაა და მხოლოდ ფუნქციონალურად უდრის ერთი მეორეს (**ცე**-ცხ-ლ-ი — **და**-ჩხ-ურ-ი)... იხ. შესავალი გვ. 23-24

5. ჭანური ლექსიკის შედარებითი ანალიზი ადასტურებს მასში ზოგ არაშემთხვევით სიტყვას, რომლითაც ჭანური მთის კავკასიის ისეთ ენებს ხვდება, როგორიცაა ჩაჩნური (იხ. **ბერ-ე**—შვილი, რომელსაც თითქმის გამოუდევნია ჭანური **სქირ**-ი, შვილის კანონზომიერი შესატყვისი; აგრეთვე: **ლეტა**, ჩაჩნ. **ლატტა** „მიწა“ — გვ.193-194).

ამგვარი ფაქტები გარკვეულ პერსპექტივებს შლის ქართველური ენების უძველესი ისტორიისათვის.

6. ჭანური ლექსიკის შედარებითი ძიების პროცესში ყურადღებას იქცევს შემდეგი მოვლენები:

ა) შემთხვევათა რიგში ჭანური (და ქართული) **ქ**, **ხ**, **გ**-ს ადგილს მეგრულში იჭერს **რ**:

ჭან.: **იქთენ** „იქცევა“ (ტრიალებს) — მეგრ. **ირთუ̄**(ნ) (ტრიალებს)
„ **იგზალუ** (გაემგზავრა) — „ **ორზოლი** (საგზალი)
„ **მოხთუ** („მოჯდა“ (მოვიდა) — „ **მორთუ** (მოვიდა)

ბ) ქართ. **რ**-ს თანხმოვნებს შორის ზოგჯერ ჭანურსა (და მეგრულში)

უდრის (**უ**) ხმოვანი:

ჭან. გუნძე ქართ. გრძელი, მეგრ. გინძე (იხ. გვ. 232)
ჭან. მჭიფე „ წრფელი (იხ. გვ. 233-234)

გ) ზოგიერთი მაგალითები ბადებს საკითხს **ი** (და **უ**-ს) ამოღების შესაძლებლობისა, რაიც ქართველურ ენებში გამორიცხულად მიგვაჩნია:

მაგ.: ქართ. **ზიდ-**, ჭან. **ზდ-** (იხ. გვ. 273-274).

დ) ჭანურსა და მეგრულში დასტურდება ზოგი შეკუმშული ფუძე (მაშინაც კი, როცა შესატყვისი ქართული ფუძე არაა შეკუმშული) და ეს მიუხედავად იმისა, რომ არც ჭანურმა და არც მეგრულმა ფუძის შეკუმშვა არ იცის (ამჟამად):

შდრ. ქართ. **ყავ-**	და ჭან. **ყვ-**	(გვ. 342)
„ **ჴედ-**	„ „ **ხთ-**	(მეგრ. **რთ-**, გვ. 410)
„ **რეც**-ვა	„ „ **რჩ**-აფ	(მეგრ. **რჩ-**, გვ. 305)

ე) დემონსტრაციულ ხასიათს ატარებს **მ**-ს და **ნ**-ს ფონეტიკური განვითარების ფაქტები ჭანურში; უფრო იშვიათად ეგევე მოვლენა მეგრულშიც იჩენს თავს, უპირატესად სიტყვის შიგნით; უცხო არაა ის ქართულისათვისაც.

ჭან.:	მ-ზოღა (ზღვა), მ-თუთი (დათვი), მ-თხა ‖ ნ-თხა (თხა)...
	ნ-დღა (დღე), ნ-ჯა (ხე)...
მეგრ.:	მუნჩქვი (მაჩვი), მონტყორი (მატყლი), სინჯა (სიძე)...
ქართ..:	ნ-ძრევა (შდრ. იძვრის)...

ვ) ჭანურის, მეგრულისა და ქართული ზმნის ფუძეებში დასტურდება ზოგი ისეთი სუფიქსი, რომლებიც სახელთა ფუძის დეტერმინანტებს ეტოლებიან.

ზ) ჭანურსა და მეგრულში მჟღავნდება ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები:

ჭან. **დუ**-ცხუ ცაცხვი (გვ. 140), **დუ**-მჭკუ ‖ **დი**მჭკუ — ჭინჭველი, მეგრ. **ჯგი**-ჯგიტია ‖ ჭკიჭკიტია (გვ. 126-127), ჭან. **დი**-ცხირი, მგერ. **ზი**-სხირ-ი — სისხლი (გვ. 88), **თუ**-თა (ჭან., მგერ.) მთვარე (გვ. 208-209), ჭან. მ-**თუ**-თი, მგერ. **თუ**-ნ-თი — დათვი (გვ. 102-103) და სხვ.

О Б Щ И Е   В Ы В О Д Ы

1. По своему составу занский язык (чанский и мегрельский диалекты) более или менее монолитен:

В древнегрузинском литературном языке явно выступают по крайней мере два диалектных слоя, в сванском языке констатируется наличие, по меньшей мере, трех лингвистических слоев (один из них обнаруживает закономерные соответствия с грузинскими корнями или же совпадает с одним из слоев, фиксируемых в древн.-груз. литер. языке; другой слой восходит к мегрельскому и чанскому диалектам занского языка; третий – к абхазско-адыгейской группе языков); чанский же и мегрельский диалекты занского языка не дают таких расслоений, несмотря на наличие в них определенных отложений абхазско-адыгейского лингвистического материала.

2. Чанская лексика претерпела несравненно большие изменения, чем лексика мегрельского диалекта: чанские названия времен года исчезли из памяти народной; названия дней недели и месяцев бытуют почти лишь в речи женщин; в названиях предметов домашней утвари, яств, одежды, обуви доминируют заимствованные слова; связь с лексикой других картвельских языков в этой области минимальная; иноземные интенсивные влияния на быт чанов обусловили эти изменения в лексике.

Относительно хорошо сохранились, как и следовало ожидать: имена числительные, местоимения и связанные с ними наречия, номенклатура родственных отношений, большинство названий частей тела, названия домашних животных, а также растений (за некоторыми исключениями), т. е. тот запас слов, который усваивается ребенком в первые годы жизни и не в такой степени отражает изменения материальной культуры и быта.

3. Сравнительный анализ лексики чанской и мегрельской со всей ясностью показывает, что:

a) чанский и мегрельский являются по отношению друг к другу диалектами одного и того же языка; этот факт выступает несравненно более наглядно на фоне анализа лексики, чем на основе сравнительного обзора фонетических, морфологических и синтаксических явлений.

b) занский язык обособился в результате дифференциации грузинского языка (точнее: того языка, непосредственным продолжением которого является грузинский язык); в процессе же дифференциации занского языка формировались чанский и мегрельский диалекты занского языка.

Чем глубже проникаем в прошлое этих языков, тем теснее связь между занским и грузинским языками, тем ближе оказываются чанский и

мегрельский друг к другу, причем нередко джварский подговор зугдидского говора (мегр. диалекта) перекликается с пространственно наиболее отдаленным от него атинским говором (чан. диал.), давая поразительные встречи (см. напр. წვ- c̣v-, стр. 380-381), объясняемые архаическими чертами свойственными и джварскому подговору, и атинскому говору.

Процесс дифференциации вовсе не исключает тенденций интеграции (унификации), дающих себя знать особенно сильно в мегрельском диалекте в виде усвоенного из грузинского языка значительного лингвистического материала. Процесс этот, по своему характеру, вторичный; удельный вес его интенсивно возрастает.

4. На основе данных сравнения чанской лексики с мегрельской и грузинской, устанавливается, что:

a) и чанский, и мегрельский диалекты занского языка дают одни и те же звукосоответствия по отношению к грузинскому языку:

гр.	ს s	ზ z	ძ ʒ	ც c	წ c̣	ე e	ა a	(ი i)	შ š	ჯ ǯ	ჩ č	ჭ č̣...
ч. / м.	შ š‖სქ sk		ჟ ž	ჯ ǯ	ჩ č	ჭ č̣	ა a	ო o	(ე e)	შქ šk‖სქ sk	ჯგ ǯg‖ძგ ʒg	ჩქ čk	ჭკ č̣ḳ...

b) расхождение занского яз. (чан., мегр.) с грузинским яз. касается из согласных лишь переднеязычных аффрикат и спирантов, из гласных – лишь ა a ე e (ი i); в отношении остальных согласных и гласных расхождения не наблюдаются (გ g ქ k კ ḳ ხ x მ m ნ n პ p̣ ტ ṭ დ d თ t... груз. языка в дифференцированных основах представлены без изменения).

c) вышеотмеченное расхождение результат изменения артикуляции: переднеязычные аффрикаты и спиранты грузинского языка замещены соответствующими альвеолярными в занском яз.

Не исключена возможность, что данное изменение артикуляции было обусловлено влиянием иносистемных языков.

Отдельные случаи такого изменения можно наблюсти и в грузинском, и в чанском (после дифференциации):

ср.: древнегруз. ყ**ს**ვა ‖ ყ**შ**ვა qsva ‖ qšva "замкнуть", შთ- ← სდ ← სად-št- ← sd ← sad- (см. стр. 312-313), სი si, შენი šeni (см. стр. 27-28)... чан.: წუტა ‖ ჭუტა c̣uṭa ‖ č̣uṭa "маленький" (стр. 235-236).

d) к моменту дифференциации в грузинском яз. были представлены все фонемы, наличные в нем и сейчас (за исключением ჲr ჰh и სs).

e) при сравнении основ следует различить случаи, когда и корневая часть, и аффиксы сравниваемых единиц обнаруживают закономерные звукосоответствия, от тех случаев, когда такое соответствие наблюдается лишь в корневой части: аффиксы же являются или общим, или лишь по функции соответствуют друг другу, будучи различными по происхождению:

ср. груз. კაც-**ის** ḳac-**is** – чан. კოჩ-**იშ** ḳoč-**iš** ("человека")

ср. груз. ძმ-**ა-ს** ʒm-**a-s** – чан. ჯუმ-**ა-ს** ǯum-**a-s** ("брату")

" **ცე**-ცხლ-ი **ce**-cxl-i – чан. **და**-ჩხურ-ი **da**-čxur-i ("огонь")

5. В процессе сравнения (чанской лексики с мегрельской и грузинской) обнаруживаются лексические встречи чанского диалекта с языками чеченской группы (ბერ-ე ber-e "сын", почти что вытеснивший закономерное чанское слово სქირ-ი skir-i – гр. შვილ-ი švil-i; см. также ლეტა leṭa "земля" – стр. 193-194), факт, имеющий немаловажное значение для уяснения прошлого картвельских и других кавказских языков.

6. Из отдельных явлений, вскрываемых в процессе сравнения чанской лексики с мегрельской и с грузинской, следует отметить:

a) в ряде случаев **ქk ხx გg** чанского диал. (и груз. яз.) замещены в мегрельском диалекте звуком **რr**:

чан. იქთენ ikten др.-груз. იქცევის ikcevis "вертится" – мегр. ირთუ̄(ნ) irtūn;

чан. იგზალუ igzalu, груз. გაემგზავრა gaemgzavra – "отправился" – мегр. ორზოლი "пища, которую берут собой в путь";

чан. მოხთუ moxtu (др.-груз. „მოჴდა“ moqda) "пришел" – мегр. მორთუ mortu;

b) груз. **რ r** между согласными соответствует в чанском и мегрельском диалектах гласный звук (**უ u**):

груз. გრძელ-ი grʒel-i "длинный", "долгий" – чан. გუნძე gunʒe, мегр. გინძე ginʒe (стр. 232);

груз. წრფელ-ი c̣rpel-i "ровный", "прямой" – чан. მ-ჭიფ-ე m-č̣ip-e, мегр. ჭიფ-ე č̣ip-e;

c) некоторые факты вынуждают поставить вопрос о возможности выпадения (редукции) **ი i** в основах слов:

ср. груз. **ზიდ**- и чан. **ზდ**- (стр. 273-274).

d) в чанском и мегрельском диалектах засвидетельствованы отдельные факты выпадения (редукции) гласных, что ныне чуждо занскому языку:

ср. груз. ყავ- q̣av- – чан. ყვ- || ჸვ q̣v || ʼv- (стр. 342)
" ქედ- qed- – чан. ხთ- || xt-, мегр. რთ- rt- (стр. 410)
" რეც- rec- – чан., мегр. რჩ- rč- (стр. 305)

e) в чанском демонстративно проявляется наращение **მ m** (и **ნ n**) перед согласными, чаще всего в начале; то же самое явление наблюдается и в мегрельском (чаще всего внутри слова), но не так часто; явление не чуждо и грузинскому языку (наращение **ნ n**):

чан. მ-ზოღა m-zoγa (см.) "море", მ-თუთი m-tuti (см.) "медведь", მ-სქიბუ m-skibu (см.) "мельница", ნ-დღა n-dγa "день" (см.), ნ-კოლი n-ḳoli "кузнечик" (см.), ნ-ჯა n-ǯa "дерево" (см.)...

мегр. გი**ნ**ძე ginʒe "длинный", მო**ნ**ტყორი monṭq̣ori "шерсть", სი**ნ**ჯა sinǯa "зять", სი**ნ**ჩხე sinčxe "жара"...

груз. ნ-ძრევა n-ʒreva "двигать"...

f) в глагольной основе и занского, и грузинского языков устанавливается наличие некоторых суффиксов, которые выступают в именах в роли детерминанта основ;

g) в чанском и мегрельском диалектах обнаруживаются префиксы, обозначающие категорию "вещи" (в отличие от категории "человека", представленной пережиточно особым префиксом в картвельских языках):

чан. დუ-ცხ-უ du-cx-u (см.) "липа"; დუ-მჭკ-უ || დი-მჭკ-უ du-mčḳ-u || di-mčḳ-u (см.) "муравей"; чан. и мегр. თუ-თა tu-ta (см.) "луна"; чан. მ-თუ-თი m-tu-ti, мегр. თუ-ნ-თი tu-n-ti, груз. და-თვ-ი da-tv-i (см.) "медведь"...

R É S U M É

1. Dans sa composition, la langue zane (dialectes tchane et mégrélien) est plus ou moins monolithe: dans l'ancien géorgien littéraîre deux couches dialectales au moins ressortent clairement, dans la langue svane, on constate la présence d'au moins trois couches linguistiques (dont l'une manifeste des correspondances régulieres avec les racines géorgiennes ou bien coïncide avec l'une des couches fixées dans l'ancien géorgien littéraire, l'autre remonte aux dialectes mégrélien et tchane de la langue zane, et la troisième tend vers le groupe lingual abkhaz-adygué); les dialectes tchane et mégrélien de la langue zane ne donnent pas de séparations de ce genre malgré la présence des gisements bien arrêtés du matériel linguistique abkhaz-adygué.

2. Le lexique tchane a subi des changements incomparablement plus considérables que celui du dialecte mégrélien: les noms tchanes des saisons de l'année ont disparu de la mémoire du peuple; les noms des jours de la semaine et des mois ne subsistent que dans le langage de femmes; des mots empruntés dominent dans les dénominations des ustensiles, des aliments, des vêtements, des chaussures; la connection avec le lexique des autres langues kharthvéliennes dans ce domaine est minime; des influences intenses de l'étranger ont occasionné ces changements dans le lexique tchane.

On voit bien conservés, comme on pouvait s'y attendre, les substantifs, les pronoms et les adverbes qui s'y rattachent, la nomenclature des relations de parenté, la plupart des noms des parties du corps, les noms des animaux domestiques et des plantes (excepté les noms des légumes, de quelques plantes culturelles et des quelques oiseaux domestiques), c'est-à-dire le fonds de mots que l'enfant s'approprie dans les premières annès de la vie et qui réfléchit au moindre degré les changements de la culture matérielle et du genre de vie.

3. L'analyse comparée du lexique tchane et mégrélien indique avec toute clarté possible que:

a) le tchane et le mégrélien sont, l'un envers l'autre, des dialectes d'une seule langue, un fait qui se détache infiniment plus en relief sur le fond de l'analyse du lexique que sur la base de l'aperçu comparé des phénomènes phonétiques, morphologiques et syntaxiques;

b) la langue zane s'est individualisée comme résultat de la différenciation du géorgien (plus précisément: de la langue dont le géorgien est la continuation immédiate); le tchane et le mégrélien se formaient suivant la différenciation du zane.

A mesure qu'on pénétre plus profondément dans le passé de ces langues, la connection entre le zane et le géorgien devient plus étroite, le tchane et le mégrélien se rapprochent, et il n'est pas rare de voir que le sous-parler djvare du parler zougdidi (mégrélien) et le parler atine (tchane) qui en est le plus éloigné dans l'espace, retentissent mutuellement, en donnant des rencontres admirables (voir par exemple წვ- çv-, p. 380-381) qui trouvent leur explication dans les traits archaïques propres au sous-parler djvare et pareillement au parler atine.

Le procès de différenciation ne peut point exclure les tendances de l'intégration (unification) qui se font particulièrement sentir en mégrélien en forme des matières linguistiques empruntées au géorgien en quantité considérable. Ce procès-là est secondaire; sa pesanteur spécifique s'accroît avec intensité.

4. En comparant le lexique tchane avec celui du mégrélien et du géorgien, on constate que:

a) Tous les deux dialectes du zane donnent les mêmes correspondances des sons par rapport au géorgien:

géorg.	სs	ზz	ძʒ	ცc	წç	ეe	აa	(ი i)	შš	ჯǯ	ჩč	ჭč̣
tchane, mégr.	შš‖სქsk	ჟž	ჯǯ	ჩč	ჭč̣	აa	ოo	(ე e)	შქšk‖სქsk	ჯგǯg‖ძგʒg	ჩქčk	ჭკč̣ḳ

b) La divergence du zane (tchane, mégr.) et du géorgien ne touche, parmi les consonnes, que les affriquées linguales de devant et les spirantes, parmi les voyelles seulement ა a ე e (ი i); dans le reste des consonnes et des voyelles il n'y aurait pas de divergences (გg ქk კḳ ხx მm ნn პp ტṭ დd თt du géorgien ne changent point).

c) La divergence sus-nommée est le résultat de l'articulation changée: les affriquées et les spirantes a n t é r o - l i n g u a l e s géorgiennes sont remplacées par – a l v é o l a i r e s dans la langue zane.

Il est fort probable que le changement sus-dit de l'articulation ait été causée par l'influence des langues autrement construites.

Des cas isolés de ce changement se font observer en géorgien et en tchane (après la différenciation).

Comparons: anc.-géorg. ჴ**ს**ვა ‖ ჴ**შ**ვა qsva ‖ qšva "fermer" ("à clé"), შთ- ← სთ ← სად- št- ← st ← sad- (voir pp. 312-313), სი si et შენი šeni (voir pp. 27-28).

tchane: წუტა ‖ ჭუტა çuṭa ‖ č̣uṭa "petit" (p. 235-236).

d) Vers le moment de la différenciation tous les phonèmes existant aujourd'hui en géorgien, y étaient représentés (excepté რr ჰh et სs).

e) En comparant les thèmes il faut discerner entre les cas où la partie contenant la racine ainsi que les affixes des unités à comparer manifestent des correspondances de sons régulières, et les cas où cette correspondance ne se fait observer que dans le domaine de la racine tandis que les affixes sont communs ou bien se correspondent d'après leur fonction uniquement, mais diffèrent dans leur origine.

Comparons:

géorg. კაც-**ის** kac-**is** – tchane კოჩ-**იშ** ḳoč-**iš** ("de l'homme")
" ძმ-**ა-ს** ʒm-a-s – " ჯუმ-**ა-ს** ǯum-**a-s** ("au frère")
" **ცე**-ცხლ-ი **ce**-cxl-i – " **და**-ჩხურ-ი **da**-čxur-i ("le feu")

5. Dans le procès de la comparaison du lexique tchane à celui du mégrélien et du géorgien on découvre des rencontres lexiques du dialecte tchane avec les langues du groupe tchétchène ((ბერ-ე ber-e "fils", a presque évincé le mot tchane légitime სქირ-ი skir-i géorg. შვილ-ი švil-i) un fait important pour éclaircir le passé des langues kharthvéliennes et des autres langues du Caucase.

6. Parmi les phénomènes isolés qui s'élucident dans le procès de comparaison entre le lexique tchane et celui du mégrélien et géorgien, les points suivants méritent d'être notés:

a) Dans une série des cas **ქk ხx გg** du dialecte tchane (en géorgien aussi) sont remplacés en mégrélien par le son **რr.** Tchane იქთენ ikten anc.-géorg. იქცევის ikcevis – mégr. ირთჷ(ნ) irtū(n) "se tourne"; tchane იგზალუ igzalu, géorg. გაემგზავრა gaemgzavra – "il partit" – mégr. ორზოლი "aliments qu'on emporte pour un voyage"; tchane მოხთუ moxtu (anc.-géorg. „მოჴდა“ moqda) – mégr. მორთუ mortu "il est venu"...

b) Au géorgien **რ r** entre des consonnes correspond souvent la voyelle **უ u** en tchane et en mégrélien:

géorg. გ**რ**ძელი g**r**ʒel-i "long", tchane გ**უ**ნძე g**u**nʒe, mégr. გინძე ginʒe (p. 232).

géorg. წრფელ-ი ç̣rpel-i "uni", "droit", tchane მ-ჭიფ-ე m-ç̣ip-e, mégr. ჭიფ-ე ç̣ip-e.

c) Quelques faits nous forcent de poser la question sur la possibilité d'une chute (réduction) **ი i** dans les thèmes des mots.

Comp. géorg. **ზიდ**- zid- et tchane **ზდ**- zd- (p. 273-274).

d) En tchane et en mégrélien, on a témoigné des cas isolés de la chute (réduction) des voyelles se qui est étranger au zane.

Comp. géorg. ყავ- q̣av- – tchane ყვ- ‖ ჸვ q̣v ‖ ’v- (p. 42)
" ჴედ- qed- " ხთ- xt-, mégr. რთ- rt- (p. 10)
" რეც- rec- " mégr. რჩ- rč- (p. 305)
" ზიდ- zid- " ზდ- zd- (p. 273-274)...

e) En tchane, il y a à constater un surcroit ostensible de **მ m** (**ნ n**) devant les consonnes, le plus souvent au commencement; on trouve la même chose en mégrélien (le plus souvent au milieu des mots), mais moins fréquemment; la méme apparition n’est pas étrangère au géorgien (surcroit **ნ n**):

Tchane მ-ზოღა m-zoγa (voir) "mer"; მ-თუთი m-tuti (voir) "ours"; მ-სქიბუ m-skibu (voir) "moulin"; ნ-დღა n-dγa "jour"; ნ-კოლი n-ḳoli "grillon"; ნ-ჯა n-ǯa "arbre"... mégr. გი**ნ**ძე ginʒe "long"; მო**ნ**ტყორი monṭq̣ori "laine"; სი**ნ**ჯა sinǯa "gendre"; სი**ნ**ჩხე sinčxe "chaleur"... géorg. **ნ**-ძრევა n-ʒreva "mouvoir"...

f) Dans le thème verbal du zane ainsi que du géorgien, on constate la présence de quelques suffixes qui figurent dans les noms comme déterminatifs des thèmes.

g) En tchane et en mégrélien, on découvre des préfixes qui désignent la catégorie de "chose" (en distinction de la catégorie "homme" qui est représentée dans les langues kharthvéliennes par un préfixe particulier aujourd’hui survivant):

Tchane დუ-ცხ-უ du-cx-u (voir) "tilleul"; დუ-მჭკ-უ ‖ დი-მჭკ-უ du-mč̣ḳ-u ‖ di-mč̣ḳ-u (voir) "fourmi"; tchane et mégr. თუ-თა tu-ta (voir) "lune" etc.

პირთა საძიებელი

აბულაძე ილია, დოც. 84
ახვლედიანი გ, პროფ. 28, 238
ბერიძე ვ., პროფ. 65, 74, 78, 83, 98, 113, 114
ბერძენიშვილი ნ., დოც. 40
ბროსე მ. 107
გორიაევი [Горяев] 239
ევლია ჩელები 219, 221
თოფურია ვარ., პროფ. 96, 103, 169, 241, 269, 313, 358
მალსაგა [Malsaga] 194
მარი ნ., აკად. 30, 31, 44, 46, 65, 76, 84, 85, 87, 90, 102, 103, 107, 108, 110, 112, 113, 119, 121, 123, 126, 134, 137, 142, 143, 146, 147, 150, 151, 160, 161, 162, 165, 168, 169, 175, 177, 183, 192, 193, 195, 206, 207, 209, 212, 219, 245, 249, 255, 259, 261, 263, 270, 284, 289, 290, 337, 339, 340, 364, 369, 370, 379, 387, 389, 405, 415, 418
ორბელიანი საბა სულხან 79, 84, 90, 100, 101, 106, 107, 113, 115, 116, 123, 125, 129, 136, 142, 145, 147, 157, 160, 168, 169, 175, 176, 185, 189, 206, 212, 256, 259, 287, 298, 299, 305, 319, 341, 358, 371, 379, 382, 383, 393, 415
ჟღენტი ს., დოც. 103
როზენი გ. [Rosen Georg] 65, 95, 110, 263
საბა იხ. ორბელიანი საბა სულხან
უსლარი პ. [Услар П.] 78, 181, 194, 338
ყიფშიძე იოს., პროფ. 56, 90, 99, 102, 107, 108, 110, 113, 146, 161, 170, 185, 209, 243, 248, 255, 263, 289, 295, 315, 338, 356, 370, 380, 404

შანიძე აკ., პროფ. 26, 163, 317, 358
ცაგარელი ალ., პროფ. 29
ჭარაია პ. 195
ჯავახიშვილი ივ., პროფ. 43, 99, 127, 136, 144, 151, 152, 157, 180, 182, 208, 209, 212, 260
ჯანაშვილი მ. 218
ჯიქია ს., დოც. 177, 217, 219, 221

სიტყვათა, ფუძეთა და ძირთა საძიებელი

УКАЗАТЕЛЬ СЛОВ, ОСНОВ, КОРНЕЙ

I. ჭ ა ნ უ რ ი

ЧАНСКИЕ СЛОВА, ОСН., КОРНИ

ა 146
ალი 73
აჲა 228
ამდღა ‖ ანდღა 200
ანღდანერი 200
ანთეფე 228
ანტამა 134
ანში 221
ანშოშ 224
არ 217
არგუნი 171
ართი 217
ასკილი 143
ასულ- 56
ასურ- 56
ატამბა 134
აქ 229
აში 221
აშო 229

1. -**ბ**- 251
2. -ბ- 251
    ბაბა 35
    ბად- 252
    ბადი 59
    ბანდალ- 252
    ბარ- 253
    ბაღ- 253
    ბაღუ 161
    ბახ- 253
    ბგარ- 259
    ბერგ- 254
ბერგი 172
ბერე 39
ბერი 163
ბერწეული 136
ბერჯი 172
ბიგა 147
ბინეხი 144
ბირ- 254
ბიჭი 42
ბობოლა 125
ბობონჭვა 125
ბოზო 43
ბოზომოთა 43
ბომბულა 125
ბონ- 255
ბჟა 108
ბჟალვა 108
ბჟაჩხა 211
ბჟოლი 138
ბრუწ- ‖ ბრიწ- 255
ბული 134
ბუმბული 115
ბუნდღა 114
ბურგილი 81
ბურგული 81
ბურღული 180
ბურჭული 171
ბუტკა 147
ბუტკუჯი 127
ბუცხ- 256
ბუცხა 78
ბუცხი 173

ბუძგ- 256
ბღ- 256
ბჯა- 108

1. -**გ**- 257
2. -გ- 258
3. -გ- 258
4. -გ- 256
გენდღანი 200
გენი 98
გზ- 259
გზალ- 260
გიბ- 264
გიბონ- 261
გიინი 94
გიმუა 214
გინძე 232
გირინი 94
გნ- 261
გჲაი 180
გჲარი 180
1. გორ- 263
2. გორ- 263
3. გორ- 263
გოროხი 150
გოწოს 210
გრ- 263
გუბ- 264
გუგული 117
გუდა 107, 175
გუ̂ერი 101
გუთ- 266
გუი 81
გუმ- 265
გუმა 214
გუმა-თუთა 214
გუნძე 232
გურ- 266
გური 81
გურუნი 94

და 47
დადი 48
დადული 111
დამთირე 55
დარდალ- 266
დაჩხიი 167
დაჩხირი 167
დაჩხური 167
დვ- 268
დგ- 266
დიდი 236
დიდი კითი 78
დიკა 151
დიმჭკუ 126
დინ- 269
დინცხირი 88
დიშკა 166
დიშქა 166
დიც- 370
დიცხირი 88
დოლოქუნუ 184
დრიკ- 268
დუდი 62
დუმჭკუ 126
დუნ- 269
დურყუ 75
დუყუ 75
დუცხუ 140
დღა 199
დღალეული 200
დღვალ- 269
დღულ- 270

ეკნა 164
ენთეფე 228
ექ 229
ეჩი 223

ეში 229
ეშო 229

ვალ- 270
ვალი 109
ვით 223
ვითოშ 224
ვიტვაში 221
ვიტოვრო 222
ვიტოთხო 220
ვიტოჟურ 218
ვიტონჩხორო 223
ვიტოსუმ 219
ვიტოშქით 222
ვიტოჩხორო 223
ვიტოხუთ 221
ვიტოჯურ 218

1. -**ზ**- 260
2. -ზ- 272
-ზდ- 273
ზენი 193
ზესკუ 118
ზიმ- 274
ზირ- 377
ზოლა 192
ზუმ- 274
ზულა 192
ზლუა 192

1. -**თ**- 274
2. -თ- 275
თათ- 276
თას 276
თასი 155
თე 206
თვ- 277
თვირი 195
თი 61
თითხუ 241
თიკანი 99
თილა 101
თირ- 279
თირთინი 278
თიფი 143
თოკი 175
თოლი 63
თომა 87
თორ- 279
თოფრი 128
თოფური ‖ თოფუი 128
თოჭი 175
თუთა 208
თუთაჩხა 212
თუთი 102
თუთხუ 241
თურ- 279
თქვ- 279
თქვა 226
თქვან 226
თქვანი 227
1. თხ- 281
2. თხ- 282
თხა 95
თხირი 136
თხოზ- 282
თხომბრი 88
თხომრი 88
თხომუ 140
თხომური 89
თხორ- 283

ია 228
იდ- 271
-ილ- 344
ილი 87
ინი 197
ინჭირა 143

ინჭირი 143
იქიმოჯენ 53
იქომოჯენ 53

კათ- 283
კაკალ- 284
კაკალი 135
კალ- 284
კალ- 284
კალათი 174
კამკულ 124
კამწამი 63
კანკ- 285
კანკულ- 124
კანტაი 153
კანტარი 153
კანწ- 285
კარდალა 176
კას- 286
კატუ 97
კერა 165
კეტი 148
კვა 66
კვათ- 286
კვალი 109
-კვან- 287
კვარელი 114
კვენუი 104
კვენური 104
კვინჩი 122
კიბიი 71
კიბინ- 288
კიბირი 71
კიბრი 71
კიბრი მემჯღონი 71
კიბრი მწკილი 71
1. კიდ- 288
2. კიდ- 290
კიდა 164
კიდი 119
კიზი 177
კითი 77
კითი დიდი 78
კითი ოშქენანი 78
კითი წულუ 78
კითი წუტა, ჭუტა 78
კითი ჭკონი 77
კითხ- 289
კინჩი 122
კირ- 291
კირა- 165
კირბი 71
კირზა 177
კლჲუხ- 294
კნ- 290
კჲაფუ 102
კჲეტი 148
კობალა 245
კობო 245
კოდ- 290
კოდა 164
კოლი 125
კომ- 291
კომა- 170
კომბო 245
კოობ- 292
1. კორ- 292
2. კორ- 292
კორდი 150
კორეცხ- 293
კორზა 177
კორობ- 292
კოროცხ 293
კორღონი 126
კოღონი 126
კოჩი 61
კოჭი 80
კოხ- 294

კრ- 294
კროხ- 294
კუდელი 106
კუზი 177
კუთ- 295
კუმხი 145
კურთა 185
კურკა 154
კუს- 296
კუჩხე 79
კუცხ- 296

ლ- 297
ლადრე 245
ლაზუტი 151
ლაკი 99
ლალ- 297
ლარდე 245
ლაუზტი 151
ლაჭი 99
ლემში 172
ლეტა 193
ლემში 172
ლეში 68
ლეშქი 68
ლიბ- 298
ლიმჯი 203
ლირ- 298
ლობ- 298
ლოკ- 298
ლოსკ- 298
ლუკუმხა 141
ლუმჯ- 299
ლუმჯი 203
ლუმჯუ 203
ლული 133

მა 226
მაანშანი 221
მალაღუდე 120
მალაღურე 120
მალუღე 120
მამული 112
მან 226
მაოვრა 222
მაოთხანი 220
მაჟვარა 219
მაჟურანი 218
მარქვალი 122
მასარი 156
მასუმანი 219
მაფხა 195
მაქვალი 122
მაღალი 244
მაშქვითანი 222
მაწინდი 186
მაწკინდი 186
მახუთანი 221
მბახ- 253
მბინ- 346
მგარ- 259
მგეი 101
მგვერი 129
მგერი 101
მდღოა 200
მდღუა 200
მედრიკონი 77
მელი 103
მემცხვერი 76
მემჯღონი კიბრი 71
მენდიკონი 77
მენდრიკონი 77
მეცხული 76
მზახალი 58
მზესქუ 118
მზოღა 192
მთვიი 195
მთვირი 195

მთინ- 278
მთინი 239
მთირი 54
მთუგი 105
მთუთი 102
მთუჲ 105
მთური 195
მთხა 95
მთხირი 136
მინ 227
მკას- 286
მკჲაფუ 102
მკომ- 291
მკულე 232
მოთა 48
მოთალ- 48
მონკ- 299
მონკა 243
მონტკოი 109
მონტკორი 109
მონჭა 112
მონჭვა 112
მონჭვე 112
მპონ- 302
მჟა ‖ მჟალვა 108
მჟარ- 300
მჟვაბუ 130
მჟაჩხა 211
მჟოა 207
მჟოლი 138
მჟორა 207
მჟუა 207
მჟურა 207
მსვა 115
მსიჯი 142
მსკვალი 233
მსკვერი 105
მსუჯი 142
მსქვა 233
მსქვერი 105
მსქიბუ 163
1. მტ- 300
2. მტ- 313
მტი 128
მტკო 90
მტკოი 248
მტკორ- 319
მტკორი 248
მტკუი 248
მტკური 248
მტუ 90
მტუტა 169
მუ 227
მუგვალი 235
მუმული 112
მუნ 227
მუნჩქი 104
მუნჩხი 104
მუნჭყი 104
მუჲა 227
მურგვალ- 300
მურგვალი 235
მურუნცხა 209
მურუნცხი 209
მურუცხი 209
მუქ 228
მფულ- 323
მქვ- 300
მქვეი 179
მქვერი 179
მქიი 116, 179
მქირი 116
მქირი 179
მშკერი 142
მშქეი 142
მშქერი 142
მშქური 95
მჩვერი 179

მჩინ- 364
მჩხვაფა 196
მჩხოფა 196
მჩხუ 234
მჩხუი 95
მჩხური 95
მცა 207
მციდა 90
მცუდი 242
მცხული 132
მწკირი 129
მწირი 129
მწკიი 129
მწკილი კიბრი 71
მწკირი 129
მწკო 141
მწკოლი 141
მწკუფი 205
მწოლა 170
მწუ 141
მწუთხე 244
მწუფი 205
მჭაჯი 124
მჭეში 109
მჭვ- 394
(მ)ჭვალ- 394
მჭითა 237
მჭიმა 196
მჭიფან- 396
მჭიფე 233
მჭკეში 109
მჭკიდი 181
მჭკონი 139
მჭკუდი 181
მჭონი 139
მჭუ 85
მჭუტა 235
მხუჯი 74
მჯა 108, 132
მჯვაბუ 130
მჯვე 240
მჯვენ- 419
მჯვერი 101
მჯვეში 240
მჯიხი 78
მჯორა 207

ნანა 36
ნანაშანტიში 38
ნან-დიდი 38
ნამუ 229
ნაჲა 199
ნახ- 301
ნდღა 199
ნდღალეი 200
ნდღალერი 200
ნდღურა 200
ნეკლა 164
ნეკნა 164
ნენა 70
ნეკრა 164
ნეძი 135
ნთხ- 280
ნთხა 95
ნთხირი 136
ნთხოზ- 282
ნთხომუ 140
ნთხომბუ 140
(ნ)თხორ 283
ნკოლი 125
ნოკანჩხულე 168
ნოკუჩხენი 79
ნოპინწკალე 167
ნოპიწკალე 167
ნოცინცხალე 168
ნოშქეი 169
ნოშქერი 169
ნოხაპულე 166

ნტრ- 320
ნუკუ 67
ნუნკუ 67
ნუსა 57
ნქორ- 331
ნჩხვაი 152
ნჩხვაირი 152
ნჩხვარ- 369
ნჩხვარი 152
ნცხენი 94
ნცორ- 372
(ნ)ძირ- 377
ნწოლა 170
(ნ)ჭარ- 392
(ნ)ჭვალ- 394
ნჯა 132
ნჯენი 98
ნჯვეში 240
ნჯიხი 78
ნჯუმუ 183

ჲილ- 344
ჲონ- 347
ჲონა 149
ჲოფშა 241
ჲუჯი 64

ობიშხა 214
ობიჩხა 214
ოგე ნანა 38
ოვლე 174
ოვრო 222
ოვროოშ 224
ოთხენეჩ 220
ოთხო 220
ოთხონეჩი 220
ოთხოშ 220
ოთხოში 220
ომბრი 137
ომინ- 346
ომური 137
ონ- 347
ონდღე 200
ონდღერი 200
ონტულე 157
ონჩამუე 174
ონჩამურე 174
ონცირუ 178
ონცორუ 178
ონცხოჯი 187
ოჲორე 157
ორ- 349
ორ- 302
ორდო 205
ორე 157
ორზო 170
ორუბა 190
ორძო 170
ორძუ 170
ოსური 56
ოტკაფუ 186
ოფამფე 118
ოფუტე 160
ოფშა 241
ოქოთუმალე 111
ოქომოჯონი 53
ოქომოჯუ 53
ოში 224
ოშკური 133
ოშქენანი კითი 78
ოშქენონი 247
ოშქური 133
ოცხეჯი 187
ოცხოჯი 187
ოხ- 420
ოხვამბე 162
ოხვამე 162
ოხვამუ 162

ოხოი 160
ოხორ- 414
ოხორასკირი 41
ოხორ-ასულე 42
ოხორა-სქირი 42
ოხორი 160
ოხორ-მანჯე 161
ოხორძა 50
ოხორ-ჭკდურა 161
ოხორჯა 50
ოჭუმე 201

პაპული 34
პეტელ- 301
პიჯი 67
პუტუჯი 127

ჟალვა 108
ჟვაბუ 130
ჟუი 218
ჟურ 218
ჟურენეჩ 218
ჟურნეჩი 218
ჟუროშ 218

-რ- 303
რგ- 303
რდ- 304
რთ- 304
(რ)-კვან 287
რუბა 190
რჩ- 305
რჩიან-
რჩხ- 305
(რ)ჯგინ- 418

საბუცხელი 173
სარღა 178
საღრა 178
საჩხა 213
სეი 200
სერი 200
სერი-ნდღალერი 201
სვ- 306
სვარ- 306
1. სთვ- 307
2. სთვ- 309
სთველი 210
სთოლ- 308
სი 226
სიმ- 313
სინ 226
სიჯა 53
სკანი 227
სკვალინა 233
სკირი 40
სტვ- 309
სტოლ- 308
სუა 115
სუმენეჩი 219
სუმი 219
სუმოში 219
სუჯი 142
სქანი 227
1. სქვ- 310
2. სქვ- 310
სქიდ- 311
სქირ- 312
სქირი 40
სქუდ- 311
სქურ- 313

ტაბანი 80
ტაბუ 80
ტალ- 314
ტალახ- 315
ტახ- 316
ტები 86

ტიბ- 320
ტიბა 191
ტიბუ 239
ტიკანი 99
ტკ- 317
ტკაში ქოთუმე 111
ტკები 86
ტკვაც- 317
ტკობ- 318
ტკოჩ- 319
ტობა 191
ტოოჯი 117
ტოროჯი 117
ტოტი 145
ტოქსეი 201
ტოცხეი 201
ტოცხერი 201
ტროხ- 316
ტრუხ- 316
ტუბ- 320
ტუბუ 239
ტუტა 169
ტუხ- 316
ტუცან- 321

ულ- 271
ურძენი 144
უშქიი 133
უშქირი 133
უშქური 133
უღუნ 336
უჯი 64

ფათქალ- 322
ფათხ- 321
ფამფაი 115
ფამფარი ‖ ფანფარი 115
ფანწალა 83
ფაცხა 161
ფაცხალ- 322
ფაცხი 173
ფაწალა 83
ფენწე 129
ფენწო 129
ფეწე 129
ფეწო 129
ფიბილი 72
ფიმბილი 72
ფიმფილი 72
ფინ- 322
ფინფილი 72
ფიცაი 148
ფიცარი 148
ფორჩა 184
ფს- 323
ფსვა 115
ფსიჯი 142
ფსუა 115
ფსქვალი 233
ფსქვერი 105
ფსქიბუ 163
ფუნ- 324
ფურფუ 83
ფურჩოლ- 324
ფუჩ- 325
ფუცხოლ- 325
ფუჯი 93
ფქვერი 179
ფშ- 326
ფშკერი 142
ფხუჯი 74

ქაჩ- 326
ქაჩაჩი 106
ქერი 158
ქვა 194
ქვალი 182
ქთ- 327

ქთურ- 328
ქია 107
ქიმოლი 53
ქიმოჯ- 330
ქინ- 328
ქინჩოლ- 329
ქირ- 331
ქიფ- 329
ქიტ- 333
ქოვალი 182
ქოთუმე 110
ქოთუმე ტკაში 111
ქომ- 329
ქომოლი 53
ქომოჯ- 330
ქომოჯი 52
ქორ- 331
ქორბა 84
ქოს- 332
ქოტ- 333
ქრა 107
ქუალი 182
ქუდი 185
ქუვალი 182
ქუი 81
ქუმ- 329
ქუნ- 333
ქუნი 63
ქური 81, 116
ქურუმი 152
ქურჩოლ- 334
ქჩე 237
ქჩინ 334
ქჩინი 58

1. **ღ**- 335
2. -ღ- 336
ღალი 189
ღარ- 337
ღარა 150
ღარღალი 337
ღაფ- 338
ღაჭო 121
ღეი 154
ღერი 154
ღერო 154
ღეჯი 96
ღვა 69
ღვარ- 338
ღირ- 339
ღობეი 156
ღობერი 156
ღოდ- 339
ღომა 203
ღომამჯი 204
ღომან 203
ღომანერი 205
ღომასერი 205
ღომი 181
ღომუ 181
1. ღორ- 340
2. ღორ- 340
ღორღოჯი 116
ღურ- 341

ყა 146
ყალი 73
ყვ- 342
ყვა 66
ყვალი 109
ყვაოჯი 121
ყვარ- 344
ყვარელი 114
ყვილ- 344
ყვილი 87
ყი(ვ)- 345
ყინ 239
ყინ- 346

ყინი 197
ყო(ვ)- 346
ყომინ- 346
ყომური 137
ყონ- 347
ყონა 149
ყონდ- 348
ყორ- 349
ყოყორე 157
ყურ- 349
ყურძენი 144
ყუჯი 64

შკა 84
შქა 84
1. შვ- 350
2. შვ- 351
შვაჯ- 351
1. შველ- 352
2. შველ- 353
შიკინ- 354
შინ- 354
შირ- 355
შკომ- 400
შკორ- 401
შკურ- 358
შოლ- 352
შუ- 352
შუმ 219
შუნ- 354
შურ- 356
შურონი 96
1. შქვ- 368
2. შქვ- 356
შქვიდ- 357
შქვით- 221
შქვითოში 222
შქიდ- 357
შქით 221
შქითოშ 224
შქიმი 227
შქირ- 358
შქორ- 358
შქუ 226
შქუნი 227
შქურ- 358

ჩ- 359
ჩალ- 360
ჩალა 155
ჩალამურე 88
ჩან-; 360
ჩაჩხა 213
ჩახ- 361
ჩე 237
ჩელამრე 88
ჩელამურე 88
ჩელტი 148
1. ჩვ- 361
2. ჩვ- 362
ჩვირ- 363
ჩით- 363
ჩილ- 364
ჩილამბრე 88
ჩილამბრი 88
ჩილამრე 88
ჩილ-ბერე 50
ჩილი 49
ჩილ-ქომოჯი 50
1. ჩინ- 365
2. ჩინ- 364
ჩინდ- 365
ჩიჩქუ 244
ჩოდ- 366
ჩუჩქუ 244
1. ჩქ- 367
2. ჩქ- 367
ჩქე 237

ჩქვ- 368
ჩქვა 247
ჩქი 226
ჩქიმი 227
ჩქუ 226
ჩქუნ 227
ჩქუნი 227
ჩხ- 368
ჩხე 238
ჩხვაფა 196
ჩხვინ- 369
ჩხვინდი 65
ჩხიკვი 119
ჩხინდი 65
ჩხოვრო 222
ჩხომი 130
ჩხოროოში 224
ჩხორო 222
ჩხუნ- 369
ჩხური 95

ცა 70
ცა 207
ცად- 370
ცაჩხა 213
ცელა 124
ციგ- 371
ცილა 124
ცილი 124
ცინტალი 100
ცირ- 372
ცომი 183
ცონ- 372
ცუნ- 372
ცქირმუნტური 146
ცხანკ- 373
ცხენი 94
ცხონტ- 373
ცხოტ- 373
ცხუნ- 374

ძ- 375
ძგვ- 376
ძგიფ- 376
ძინ- 376
ძიცინ 370
ძღ- 378

1. **წ**- 379
2. წ- 378
3. წ- 384
წათხ- 379
წამ- 379
წანა 209
წანააღანი 210
წანას 210
წანაშე 210
წარი 189
წვ- 380
წივ- 381
წილ- 382
წილახ- 382
წინ- 387
წინწ- 383
წიპა 85
წიპილა 114
წიპილი 114
წირ- 377
წიფრი 138
წიფუი 138
წიფური 138
წიწ- 383
1. წკ- 383
2. წკ- 384
წკაი 189
წკარი 189
წკინტალი 100
წკონდ- 385

წკუნ- 386
წო 209
წოლა 170
1. წონ- 387
2. წონ- 387
წორ- 388
წოფ- 388
წროდ- 389
წუ 141
წუთხე 244
წუკალი 176
წულუ კითი 78
წუტა 235
წუტა კითი 78
წუტელ 235
წუწონ- 389

1. **ჭ**- 389
2. ჭ- 390
3. ჭ- 396
ჭაბ- 392
ჭად- 397
ჭანდ- 392
ჭარ- 392
ჭაფუ 102
ჭაჭა 145
ჭვ- 393
ჭვალ- 394
ჭეი 165
ჭერელი 238
ჭერი 165
-ჭეშ- 398
ჭეჭა 145
ჭიბრი 71
ჭითა 237
ჭითან- 395
ჭიპი
ჭირ- 395
ჭიტა 235
ჭიტან- 396
ჭიშ- 396
ჭკ- 396
ჭკად- 397
ჭკეშ- 398
ჭკვიდ- 398
ჭკინდ- 399
ჭკირ- 401
ჭკომ- 400
ჭკონდ- 401
ჭკონი კითი 77
ჭკონი 139
ჭკორ- 401
ჭკორდ- 398
ჭჲურჭა 120
ჭონდ || ჭონდრ- 401
ჭოფ- 402
ჭუ 85
ჭუბრი 139
ჭუბუი 139
ჭუბური 139
ჭუკანი 177
ჭუმანი 201
ჭუმე 201
ჭუმენ 201
ჭურჭა 120
ჭუტა კითი 78
ჭუტა 235
ჭუჭული 113
ჭუჭუტა 235
ჭყინტი 153

ხაკარ- 403
ხალ- 404
ხამი 177
ხარ- 404
ხაჩქ- 405
ხე 74
ხეგური 75

ხედ- 405
ხე-დული 75
ხე-დული 75
ხე დო კუჩხე 79
ხე-კუჩხე 75
ხელ- 406
ხერხ- 276
ხეშ-დიუ 75
ხეში 75
ხეში გური 75
ხეში კაპულა 75
ხეჭეპა 123
ხეხ- 414
ხვ- 407
ხვად- 408
ხვალ- 408
ხვამ- 409
ხვალა 229
ხვატ- 409
ხვეწ- 409
ხთ- 410
ხინწ- 411
ხინჯი 192
ხირ- 411
ხირხინ- 411
ხიტონ- 412
ხიხინ 411
ხმარ- 412
ხომ- 413
ხომბ- 413
ხომბულა 246
ხომულა 246
ხონ- 413
ხორცი 86
ხორხ- 414
ხოტორ- 415
ხოცქ- 414
ხოწი 86
ხოჭორ- 415
ხოჯი 94
ხრაკ- 415
ხროსქ- || ხროცქ- 414
ხუ- 220
ხუთ 220
ხუთოში 224
ხუნ- 405
ხუტორ- 415
ხუჯ- 416
ხუჯი 74
ხჩ- 334
ხჩან- || ხჩიან- 416
ხჩე 237
ხჩინი 58

ჯა 132
ჯან- 416
ჯარი 180
ჯახ- 417
ჯვინ- 419
ჯგინ- 418
ჯენი 98
ჯერ- 418
ჯიბ- 264
ჯიგერი 83
ჯინ- 416
ჯირ- 416
ჯირეკი 147
ჯირჯილი 72
ჯოლი 138
ჯორი 96
ჯოლოი 97
ჯოლორი 97
ჯოხ- 420
ჯუმა 44
ჯუმადი 46
ჯუმაჩხა 213
ჯუმოი 184
ჯუმორ- 420

ჯუმორი 184
ჯუმუ 183
ჯუნდ- 421
ჯურ 218
ჯუფ- 419
ჯღონ- 421

ჰათეფე 228
ჰათე(რ)ე 228
ჰამდღა 200
ჰამთეფე 228
ჰამსენერი 201
ჰამსერი 201
ჰამ(უ) 228
ჰამწო 210
ჰანდღა 200
ჰანთეფე 228
ჰანი 228
ჰაჲ 229
ჰაჲა 228
ჰაქ 229
ჰაქო 229
ჰაშო 229
ჰეა 228
ჰეთე(რ)ე 228
ჰეთეფე 228
ჰემთეფე 228
ჰენთეფე 228
ჰეჲა 228
ჰექ 229
ჰექო 229
ჰეშო 229
ჰინი 228
ჰიმ(უ) 228
ჰიქ 229

ჺალი 73
ჺარ 217
ჺეჩ

II. მეგრული. МЕГРЕЛЬСК. СЛОВА, ОСН., КОРНИ

ათაქ 229
ათაში 229
ათენა 228
ათენეფი 228
აკა 78
ამშვი 221
არგუნი 171
ართი 217
ატამა 134
აში 229

1. -**ბ**- 251
2. -ბ- 251
ბაბა 35
ბად- 252
ბადიდი 59
ბანდალ- 252
ბარ- 253
ბარგ- 254
ბატკი 99
ბალ- 253
ბალუ 161
ბახ- 253
ბერ- 39
ბერწული 136
ბიგა 147
ბინეხი 144
ბირ- 254
ბირგული 81
ბირცხა 78
ბობოლია 125
ბონ- 255
ბჟა 108
ბჟა 207
ბრუო 222
ბული 134
ბუმბული 115
ბურდღა 114
ბურიწ- 255
ბურჭული 171
ბუცხ- 256
ბუცხი 173
ბუძგა 256

1. -**გ**- 257
2. -გ- 258
3. -გ- 258
გარ- 259
გენი 98
გერი 101
გგრგნი 94
გვერი 129
გიბ- 264
გიბონ- 261
გიმა-თუთა 214
გინ- 261
გინი 98
გინძე 232
გირინი 94
გირძე 232
გონ- 261
გორ- 263
გორ-გოლ- 263
გუგული 117
გუდა 107, 175
გური 81

და 47
დადე 48
დადული 111

დარდალ- 266
დაჩხირი 167
დგ- 266
დიანთილი 55
დვ- 268
დიარა 180
დიდი 236
დინ- 269
დირთ- 266
დირიკ- 77, 263
დიშქა 166
დუდი 62
დუცი 75
დღა 199
დღვაბ- 269
-დღულ- 270

ეთექ 229
ეთეში 229
ეთინეფი 228
ეთინა 228
ენა 228
ენეფი 228
ეფშა 241
ეჩი 223

ვალ- 270
ვითი 223

-**ზ**- 272
ზარხული 195
ზესქვი 118
ზგსხგრი 88
ზიმ- 274
ზისხირი 88
ზინდ- 273
ზღვა 192

1. -**თ**- 274
2. -თ- 275
თართ- 276
თას- 276
თასი 155
თაქ 229
თაში 229
თენა 228
თენეფი 228
თექ 229
თეში 229
თვ- 277
თინ- 278
თინა 228
თინეფი 228
თინუ 239
1. თირ-279
2. თირ- 328
თირთოლი 278
თირი 195
თიფი 143
თოკი 175
თოლი 63
თომა 87
თოფური 128
თუთა 208
თუთაშხა 212
თუ(ლ)- 101
თუში 61
თუხ- 282
თქვ- 279
თქვა 226
თქვანი 227
თხ- 281
თხა 95
თხითხუ 241
თხირი 136
თხოზ- 282
თხომუ 140
თხომური 89

თხორ- 283

იდ- 271
ინა 228
ინეფი 228
ინჭირია 143

კათ- 283
კაკ- 285
კაკალ- 284
კაკალი 135
კალ- 284
კალათი 174
კარდილა 176
კარი 164
კას- 286
კატუ 97
კგდა 164
კგდალა 164
კეტი 148
-კვან- 287
კვარია 121
კვინორი 104
კვინჩა 122
კიბ- 288
კიბირი 71
1. კიდ- 288
2. კიდ- 290
კიდალა 164
კიდა 164
კიდუ 119
კიზი 177
კითი 77
კითხ- 289
კინ- 290
კირ- 291
კირზა 177
კობუ 245
კოლი 125
კონჭი 80
კორ- 292
კორობ- 292
კოროცხ- 292
კოღონა 126
კუდელი 106
კუთ- 295
-კულე 232
კუმ- 291
კუმა 170
კუნ- 290
კურთა 185
კურცხ- 296
კუს- 296
კუჩხი 79
კუხ- 294

ლ- 297
ლადირი 245
ლაზუტი 151
ლაიტი 151
ლაკვი 99
ლალ- 297
ლატი 151
ლეკუხა 141
ლეტა 193
ლეში ‖ ლეფში 172
ლეჩქვი 68
ლიბ- 298
ლიში 172
ლოტკ- 298
ლურ- 298
ლული 133

მა 226
მალაღური 120
მალულია 120
მარქვალი 122
მარწკინდი 186

მასარი 156
მაღალი 244
მელა 103
მერსხელი 76
მი 227
მიკაქუნალი 184
მინჯე 161
მოთა 48
მოკ- 299
მოკა 243
მონტყორი 109
მონკ- 299
მონკა 243
მოჭვა 112
მუ 227
მუანთილი 54
მუმული 112
მუნჩქვი 104
მურიცხი 209

ნაკვაჩხირი 168
ნამუ 229
ნანა 36
ნაჩალი 155
ნახ- 301
ნახაფული 166
ნეზვი 43
ნგკგ 67
ნეძი 135
ნთირ- 279
ნთხ- 280
ნინა 70
ნოსა 57
ნოშქერი 169
ნოშქვერი 169
ნტ- 313
ნჭ- 390

ობიშხა 214
ოთხი 220
ოკარიე 111
ოლე 174
ონჯ- 299
ონჯუა 203
ო-რ- 302
ორდო 205
ორტვინი 157
ორტილი 157
ორტინი 157
ორტყაფუ 186
ორცხონჯი 187
ოსური 56
ოფოფი 118
ოქოთომე 111
ოში 224
ოშქარი 247
ოჩამურე 174
ოჭიში 86
ოჭუმარე 201
ოხვამე 162
ოხორ- 160, 414
ოხორასქილი 41

პეტელ- 301
პიჯი 67

ჟაშხა 211
ჟვაბუ 130
ჟირი 218

-**რ**- 303
რგ- 303
რგვალ- 300
რგვალი 235
რდ- 304
რზ- 259
რზენი 193
-რზოლ- 260

1. რთ- 304
2. რთ- 327
3. რთ- 410
რკ- 294
რ-კვან- 287
რობუ 190
რტ- 313
რულ- 298
რუო 222
-რქალ- 107
1. რშვ- 309
2. რშვ- 351
რჩ- 305
რჩვ- 361
რჩიელ- 416
რჩინ- 334
რჩინუ 58
(რ)ჩქ- 367
რჩხ- 380
რჩხიელ- 369
რძღ- 378
რწყ- 384
რჯგინ- 418

ს- 323
სარსხალი 76
სარღა 178
საცირი 178
სერი 200
სვ- 306
სვანდ- 351
სვანჯ- 351
სვარ- 306
სი 226
სიმ- 308
სინათე 206
სინთე 206
სინჩხე 196
სინჯა 53
სუა 115
სუმი 219
სურო 142
სქანი 227
სქვ- 310
სქვამი 233
სქვერი 105
სქიბუ 163
სქიდ- 311
სქირ- 313
სხული 133
სხუნ- 374

ტალ- 314
ტახ- 316
ტევ- 314
ტი 128
ტიბ- 320
ტიბუ 239
ტირ- 320
ტირხ- 316
ტკოუ 90
ტკუ 90
ტკუუ 90
ტკუტკარია 127
ტობა 80, 191
ტობო 191
ტორონჯი 117
ტრიხ- 316
ტუც- 321
ტყ- 317
ტყარ- 319
ტყარი 248
ტყვაც- 317
ტყები 86
ტყობ- 318

ულ- 271
უშქური 133

უღუნ- 336

ფართხ- 321
ფართქალ- 322
ფარცხი 173
ფაფარი 115
ფაცხა 161
ფერცხელ- 322
ფერწო 129
ფიჟვი 83
ფიმფი 72
ფინ- 322
ფირტვი 83
ფიცარი 148
ფსუა 115
ფულ- 323
ფუნ- 324
ფურცქინ- 324
ფუჩ- 325
ფუცქინ- 324
ფუცხონ- 325
ფუჯი 93
ფშ-326

ქა 107
ქანჩ- 326
ქერი 158
-ქ(ვ)- 300
ქვარა 84
ქვირი 179
ქილ- 331
ქიმ- 329
ქინჩოლ- 329
1. ქირ- 331
2. ქირ- 331
ქირი 116
ქირინ- 328
ქიტ- 333
ქობალი 182
ქოთომი 110
ქომოლი 53
ქომონჯ- 52, 330
ქონი 63
ქორა 84
ქოს- 332
ქუა 194
ქუდი 185
ქუნ- 333
ქური 81
ქურსი 81
ქურცი 81

1. -**ღ**- 335
2. -ღ- 336
ღალგ 189
ღალი 189
ღარ- 337
ღარი 150
ღაფ- 338
ღერ- 154
ღერი 339
ღეჯი 96
ღვ- 256
ღვა 69
ღვარ- 338
ღობერი 156
ღოლ- 339
1. ღორ- 340
2. ღორ- 341
ღორღონჯი 116
ღუმა 203
ღუმუ 181
ღურ- 341

ყვარ- 344
ყვარილი 114
ყოყორე 157

-შ- 326
შვ- 350
შვ- 351
შვანდ- 351
შველ- 353
შიკინ- 354
შინ- 354
შირ- 355
შოლ- 352
შუმი 219
შუნ- 354
შურ- 356
შქა 84
შქაშ კითი 78
შქერი 142
შქვ- 356
შქვიდ- 357
შქვითი 221
შქირ- 358
შქურ- 358
შხვა 247
შხუ 234
შხური 95

-ჩ- 359
-ჩალ- 360
ჩამური 174
ჩან- 360
ჩანჯი კითი 78
ჩახ- 361
ჩე 237
ჩერტი 148
ჩვ- 362
ჩილამური 88
ჩილ-დო-სქუა 50
ჩილ-დო-ქომონჯი 50
ჩილი 49, 364
ჩილით- 363
ჩინ- 364, 365
ჩიონ- 365
ჩირთ- 363
ჩიჩოლ- 334
ჩოდ- 366
ჩოლ- 366
ჩურ- 363
ჩქ- 367
ჩქვ- 368
ჩქგ 226
ჩქგმი 227
ჩქგნი 227
ჩქი 226
ჩქიმი 227
ჩქინი 227
ჩქიჩქუ 244
ჩხე 238
ჩხვარ- 369
ჩხვერი 152
ჩხვინდი 65
ჩხვიკი 119
ჩხომი 130
ჩხორო 222

-ც- 370
ცა 70, 207
ცად- 370
ცაშხა 213
ციკ- 371
ცილა 124
ცინდა 90
ცინდალი 100
ცირ- 372
-ცუდ- 242
ცუნ- 372
ცქიმუნტური 146
ცხაკ- 373
ცხაცხუ 140
ცხენი 94
ცხოტ- 373

ძ- 375
ძახალი 58
ძახ- 420
ძგვ- 376
ძგიბ- 376
ძმარი 184
ძინ- 376
ძირ- 377
ძიც- 370

წ- 379
წამ- 379
წანა 209
წაწ- 378
წვ- 380
წვიწვ- 383
წი(ვ)- 381
წილ- 382
წილოხ- 382
წირ- 388
წირიდ- 389
წიფური 138
-წკან- 63
წკონდ- 385
წოლა 170
1. წონ- 287
2. წონ- 287
წუთხე 244, 379
წუკალი 176
წყარი 189
წყეი 141
წყვ- 383
წყიი 141
წყინდ- 399
წყირი 129
წყოლი 141
წყუნ- 386

ჭ- 389
ჭაბ- 392
ჭან- 392
ჭარ- 392
ჭანჯი 124
ჭაჭა 145
1. ჭვ- 393
2. ჭვ- 394
ჭვალ- 394
ჭვიმა 196
ჭი 85
ჭითონდ- 395
ჭიპი 85
ჭირ- 395
ჭინჭა 120
ჭიფარ- 396
ჭიფე 233
ჭიშ- 390
ჭიჭარ- 396
ჭიჭე 235
ჭკად- 397
ჭკიდი 181
ჭკირ- 401
ჭკიჭკიტია 126
ჭკომ- 400
ჭოფ- 402
ჭრელი 238
ჭუბური 139
ჭუმანი 201
ჭუმე 201
ჭყ- 396
ჭყეშ- 398
ჭყეში 109
ჭყვიდ- 398
ჭყინტუ 153
ჭყონი 139
ჭყორდ- 401

ხაკარ- 403
ხალ- 404

ხამი 177
ხარ- 404
ხაჩქ- 405
ხე 74
ხე-დო კუჩხი 75
ხე-ფორჩა 184
ხე-შქა-გური 75
ხვ- 407
ხვად- 408
ხვალ- 408
ხვალე 229
ხვამ- 409
ხვატ- 409
ხვარ- 412
ხვეწ- 409
ხიდი 192
ხინწ- 411
ხინჯი 192
ხიოლ- 406
ხირ- 411
ხირკ- 415
ხიტონ- 412
ხოდ- 405
ხომ- 413
ხონ- 413
ხორცქ- 414
ხორცი 86
ხორხ- 414
ხოჯი 93
ხუთი 220
ხუნ- 405
ხუჭორ- 415
ხუჯ- 416
ხუჯი 74

ჯა 132
ჯან- 416
ჯგიჯგიტია 126
ჯერ- 418
ჯვეშ- 419
ჯვეში 240
ჯიკი 147
ჯიმა 44
ჯიმადი 46
ჯიმაია 46
ჯიმოლ- 420
ჯიმუ 183
ჯირ- 416
ჯირგილი 72
ჯიხი 78
ჯორი 96
ჯოდორი 97
ჯოხ- 420
ჯუდ- 421
ჯუმაშხა 213
ჯღონ- 421

ჲა 146
ჲალ- 73
ჲვ- 342
ჲვა 66
ჲვალი 109
ჲვაღ-ჭარა 66
ჲვანა 149
ჲვენ- 346
ჲი(ვ)- 345
ჲინ- 346
ჲინი 197
ჲომური 137
1. ჲონ- 302
2. ჲონ- 347
-ჲორ- 349
ჲუმენ- 346
ჲუნ- 346
ჲურ- 349
ჲურძენი 144
ჲუჯ- 350
ჲუჯი 64

III. ქართული. ГРУЗИНСК. СЛОВА, ОСН., КОРНИ

ადრე 205
ათი 223
ანწლი 143
არ- 302
ასე 229
ასი 224
ასული 56
ასკილი 143
ატამი 134
აქა 229

-**ბ**- 251
ბაბაჭუა 125
ბაბეჲ 35
ბაგე 68
ბად- 252
ბალი 134
ბან- 255
ბანდალი 252
ბერ- 253
ბერ- 39
ბერა 163
ბეღელი 161
ბიძა 46
ბჟოლა 138
ბროწეული 136
ბუმბული 115
ბუნდღა 114
ბურღული 180
ბუტკო 147
ბუძგი 256

1. -**გ**- 257
2. -გ- 258
გბ- 264
გველი 129
გ-ებ- 258
გზ- 259
გზავ- 260
გინ- 263
გლოვ- 259
გნ- 261
გონ- 261
გორ- 263
გრძელი 233
გუგული 117
გუდა 107
გულ- 266
გული 81

და 47
დათვი 102
1. დგ- 266
2. დგ- 266
დედალი 111
დედამთილი 55
დევ- 268
დიდი 236
დიკა 151
იდაყვი 75
დნ- 269
დრეკ- 77
დრიკ- 77, 268
დღე 199
დღვებ- 269

ეგე 228
ეგენი 228
ელ- 270
ენა 70

ერთი 217
ესე 228
ესენი 228
ექვსი 221

(ვ)ალ- 271
ვაშლი 133
(ვ)ედ- 271
ვენახი 144
ვენაჴი 144
(ვ)იდ- 271
ვინ 227
ვირი 94
ვლთ- 304
ვლტ- 313
ვს- 326

-**ზ**- 272
ზაფხული 195
ზიდ- 273
ზომ- 274
ზღვა 192
ზღმარტლი 146

1. **თ**- 274
2. თ- 275
თაგვი 105
თავი 61
თათხ- 276
თაფლი 128
თელი 101
თეს- 276
თესლი 155
თვალი 63
თთუე 208
თივა 143
თითი 77
თიკანი 99
თმა 88
თოვლი 195
თოკი 175
თოლ 63
თრ- 279
თრთოლა 278
თუალი 63
თჳთე 208
თქვ- 279
თქუენა 227
თქუენი 227
თხ- 281
თხა 95
თხარ- 283
თხელი 241
თხილი 136
თხმელა 140
თხრამლი 89

იგი 228
იგინი 228
იდაყვი 75
ისე 229
ისი 228
ისინი 228
იფქლი 180
იქა 229

კ- 294
კავ- 290
კაკ- 285
კაკალ- 284
კაკალი 135
1. კალ- 344
2. კალ- 294
კალათა 174
კალია 125
კარ- 291
კარდალა 176
კარი 164

კატა 97
კბენ- 288
კბილი 71
კედელი 164, 290
კენწერო 153
კერა 165
კეტი 148
კვამლი 170
კვეთ- 286
კვერნა 104
კვერცხი 122
კვნეს- 296
კიდ- 288
კითხ- 289
კლ- 344
კნუტი 100
კოდალა 119
კოვზი 177
კორდი 150
კოღო 126
კოჭი 80
კრებ- 292
კრება 292
კრეფა 293
კრთ- 295
კრთომა 295
კრუხ- 294
კუამლი 170
კჳართი 185
კუდი 106
კუმ- 291
კუმოდა 291
კუნეს- 296
კურკა 154
კუფხალი 145

ლალ- 297
ლალვა 297
ლაში 68
ლბ- 298
ლეკვი 99
ლეღვი 133
ლოკ- 298
ლუკუფხა 141
ლულ- 298

მაკე 243, 299
მალაღური 120
მამალი 112
მამამთილი 54
მან 228
მართვი 113
მატყლი 109
მაჩვი 104
მაღალი 244
მგელი 101
მდადი 48
მე 227
მელა 103
„მელეღვე“ 120
მელი 103
მენ 227
მენა 227
მესერი 156
მზახალი 58
მზე 207
მციდა 90
მთქნარ- 331
მინ 227
მკათათვე 214
მკალი 125
მკვირცხ- 296
მკჳირცხე 296
მკჳრცხლ 79
მკივანი 102
მოკლე 233
მოჭვა 112
მოჭუა 112

მჟავ- 300
მრგვალ- 300
მრგვალი 235
მსხალი 132
მსხვილი 234
მტილი 157
მტკაველი 90
მტრედი 117
მყენ- 302
მყნ- 302
მშვენიერი 233
მშილ- 358
მძახალი 58
მწერი 124
მწუთხე 244, 379
მწყემსი 109
მწყეს- 109
მწყსვა 298
მჭადი 181
მხარ- 416
მხარი 74
მჴარი 74
მხცე 237, 334
მჴცე 237, 416
მჴცოვანი 58
მხოლო 229
მჯიღი 78

ნაცარი 169
ნათელი 206
ნაკვერცხალი 168
ნანა 36
ნაპერწკალი 167
ნაღარი 150
ნაშხირი 169
ნახშირი 169
ნედლი 245
ნეზვი 43
ნემსი 172
ნენა 36
ნენე 36
ნიდაყვი 75
ნიკაპი 67

ობობა 125
ოთხი 220
ოფოფი 118
ოცი 223
ორრ 218
ორი 218

პირი 67

ჟოლა 138

რაცხ- 293
რათხ- 280
რამ(ელ)- 229
რდ- 304
რვა 222
რცხ- 305
რთ- 304
რიცხ- 293
რულ- 298
რქა 107
რძალი 50
რძე 108
რწყილი 129

სად- 312
სავარცხელი 187
სავარძელი 50
სავსე 241
სამი 219
სარ- 355
სარტყელი 186
სარქველი 184
საცემარი 174

საცერი 178
სახლ- 414
სახლი 160
სახსარი 76
საჴსარი 76
საქათმე 111
სემ- 308
სერობა 200
1. სვ- 306
2. სვ- 350
სველ- 352
სვენ- 351
სთვ- 307
სთველი 210
სისხლი 88
სიყმილი 346
სიცხე 196
სიძე 53
სკვინჩა 122
სლოკინ- 354
სლუკ-სლუკი 354
სმ- 308
სრ- 355
სროლ- 308
სტვ- 309
სუ- 350
სული 356
სურო 142
სძალი 50
სძეჲ 108
სხედ- 405
სხვა 247
სხლეტ- 373
სხუა 374

ტალახი 193
ტბა 80, 191
1. ტევ- 320
2. ტევ- 314
ტეხ- 316
ტილი 128
ტკაც- 317
ტოროლა 117
ტოტი 146
ტუტი 169
ტფ- 320
ტფილი 239
ტყ- 317
ტყავი 86
ტყდ- 316
ტყე 248, 318, 319
ტყემალი 137
ტყორც- 319

ფალ- 323
ფარცხი 173
ფაფარი 115
ფაცხა 161
ფაწალა 83
ფეთქ- 322
ფენ- 322
ფერთხ- 321
ფილტვი 83
ფინ- 322
ფიც- 325
ფიცარი 148
ფოცხ- 256
ფოცხი 173, 325
ფრეწ- 255
ფრჩხილი 78
ფრცხილი 78
ფუვ- 324
ფური 94
ფუტი 160
ფუტკარი 127
ფუც- 325
ფუცხვი 325
ფუჩუნ- 324

ფქვ- 300
ფქვილი 179
ფქნარ- 331
ფხეკ- 403
ფხრეწ- 255

ქათამი 110
ქამ- 329
ქაჩ- 326
ქაჩაჩი 106
ქერ- 331
ქერი 158
ქვ- 333
ქვა 194
ქიჩ- ‖ ქიჩავ- 329
ქმ- 329
ქმარ- 330
ქმარი 52
ქნ- 328
ქონი 63
ქორი 116
ქრ- 331
ქსოვ- 351
ქუდი 185
ქურიმა 152
ქურჩ- 334
ქუსლი 81
ქც- 327

1. **ღ**- 335
2. -ღ- 336
ღამე 203
ღაჟო 121
ღარ- 337
ღარღილი 337
ღაწვი 69
ღებ- 338
ღელე 189
ღერ- 339
ღერო 154
ღერღედი 116
ღერღეტი 116
ღვ- 256
ღვარ- 338
ღვიძლი 83
ღირ- 339
ღორ- 341
ღობე 156
ღომი 181
ღორი 96
ღრ- 340
ღრძილი 72

1. **ყ**ავ- 342
2. ყავ- 346
ყანა 149
ყარყარა 157
ყელი 73
ყვ- 342
ყვავი 121
ყვან- 347
-ყვარ- 349
ყველი 109
ყვერ- 344
ყვერული 114
ყვირ- 349
ყვლივ- 87
ყივ- 345
ყინ- 346
ყინელი 197
ყინული 197
ყლორტი 146
ყოვნ- 348
ყუა 66
ყურ- 350
ყური 64
ყურძენი 144

შაშვი 118
შევ- 310
შენ 227
შენა 227
შენი 227
შეშა 166
1. შვ- 310
2. შვ- 356
შველ- 353
შველი 105
შვიდი 221
შვილი 40
1. შთ- 311
2. შთ- 357
შიბი 163
შინ- 358
შრ- 313
შუა 84
შუათანა 247
შქერი 142

ჩ- 367
ჩალა 360
ჩამური 174
ჩელტი 148
ჩემი 227
ჩინ- ‖ ჩენ- 364
ჩუ̂ენა 227
ჩუ̂ენი 227
ჩჩჳლი 244
ჩხიკვი 119

1. **ც**- 359
2. -ც- 370
ცა 70, 207
ცად- 370
ცავ- 362
ცალ- 366
ცან- 365
ცაცხვი 140
ცეთ- 363
ცენ- 360
ცერ- 372
ცეცხლი 167
1. ცვ- 277
2. ცვ- 372
ცილა 124
ცინტალი 100
ციქვ- 368
ცინცხალი 168
ცლ- 366
ცნ- 365
ცოლ- 364
ცოლი 49
ცოლ-ქმარი 50
ცოლ-შვილი 50
ცომი 183
ცრემლი 88
ცუ- 372
ცუდი 242
ცურ- 363
ცხელ- 369
ცხელი 238
ცხენი 94
ცხვარი 95
ცხვირ- 365
ცხვირი 65
ცხიმი 130
ცხოვარი 95
ცხრა 222

ძ- 375
ძარცვ- 361
ძაღლი 97
ძახ- 420
ძევს 135
ძელი 132
ძენ- 376

ძველ- 419
ძველი 240
ძილ- 416
-ძინ- 203
1. ძინ- 376
2. ძინ- 416
ძმა 44
ძმარი 184
ძოვ- 419
ძღ- 378
ძღვან- 421

1. **წ**- 378
2. წ- 379
წაბლი 139
წალდი 171
წამ- 379
წამწამი 63
წაფ- 388
წებ- 392
1. წელი 85
2. წელი 209
წერ- 392
წეწ- 383
წვ- 393
წველ- 394
წვიმა 196
1. წივ- 381
2. წივ- 390
წითელი 237
წითლდ- 395
წილ- 382
-წინდი 186
წიფელი 138
წიწ- 383
წკნდ- 385
წნეხ- 382
1. წონ- 387
2. წონ- 387
წოდ- 392
წრეტ- 389
წრფელ- 396
წრფელი 233
წუთხე 244
წურ- 388
წუწ(ვ)-ნ- 389
1. წყ- 384
2. წყ- 396
წყავი 141
წყალი 189
წყალტუბო 45
წყენ- 386
წყვ- 383
წყვდიადი 205
წყვეტ- 398
წყვიტ- 398
წყინდ- 399
წყუდიადი 205
წყუედ- 398

ჭამ- 400
ჭარ- 401
ჭაჭა 145
ჭედ- 397
1. ჭერ- 401
2. ჭერ- 402
ჭერი 165
ჭიანჭველა 126
ჭინჭრაქა 120
ჭირ- 395
ჭრელი 238
ჭუჭული 113
ჭყინტლი 153

ხალ- 404
ხან- 404
ხარ- 413
ხარი 93

ხევ- 404
ხელი 74
ხელის გული 75
ხელ-ფეხი 75
ხერხ- 414
ხეჭბი 123
ხვ- 407
ხვედ- 408
ხველ- 408
ხვეტ- 409
ხვეწ- 409
ხვიხვინი 411
ხმ- 413
ხმარ- 412
ხმელი 246
ხორბალი 182
ხორცი 86
ხოტრ- 415
ხოც- 332
ხრაკ- 415
ხსენ- 354
ხსნა 76
ხსოვ- 354
ხუარბალი 182
ხუთი 220

ჴალ- 404
ჴარი 93
ჴელი 74
ჴემ- 413
ჴველ- 408
ჴორცი 86
ჴოც- 414
ჴსნა 76

ჯახ- 417
ჯერ- 418
ჯვ- 376
ჯიგარი 83
ჯინჭუელი || ჯინჭველა 126
ჯირკი 147
ჯორი 96
ჯობნ- 418

IV. სვანური. СВАНСКИЕ СЛОВА, ОСН., КОРНИ

ა̈თქჳემ 333
ალა 228
ალია̈რ 228
ა̈-რ- 302
არა 222
ატამ 134
აყა̈რ 157
აშირ 224

-**ბ**- 252
ბარყვენ 137
ბჟოლა 138
ბროწეულ 136

გა̈გო 117
გა̈კ 135
გა̈რგლა 337
გჳი 81
გჳილდ 81
გჳიშგჳე 227

დაგრა 341
და̈დ(ჳ) 111
და̈შდჳ 102
დაჴგლ 95
დეც 207
დგთხელ- 241
დგტ 169
დიმთილ 55
დოშდიშ 212
დოშდულ 208

ერსკა̈ნ 105
ეშხუ 218

ეჯა 228
ეჯი 228
ეჯია̈რ 228

ვენა̈ჴ 144
ვიჯ- 129

ზისხ- 88
ზურალ 43

თა̈კჳ 175

ი-ს- 56
ისგჳე 227
ისგჳი 227
იშგჳიდ 221
იცხ 133

ქვენ 104
კუღუნ 126

ლადედ 199
ლაჴჳა̈მ 162
ლერექჳ 184
ლერტა̈მ 157
ლგგრე 122
ლიზი 260
ლილა̈კე 298
ლიტყცანე 317
ლიქვისგ 279
ლიღროვი 341
ლიჩჳმე 329
ლიც 189
ლიწედ- 384
ლიხიადე 406

ლიჯა̈ბ 264

მა̈ჲ 227
მალ- 103
მამა̈ლ 112
მაფხა 195
მი 226
მიმთილ 54
მიჟ 207
მიშგუ̑ი 227
მიშლადელ 211
მგჟელადელ 211

ნა̈ჲ 226
ნინ 70
ნიშგუ̑ე 227
ნიც 189

ჲერ(ვ) 227
ჲერვეშდ 223
ჲეშდ 223
ჲორი 218

ოთსედნი 311
ოფოფა̈ 118

ჟელ(უ̑) 97

სგა̈ჲ 226
სედ 312
სემი 219
სი 226

ტალა̈ხ 193
-ტებ- 320
ტებდი 239
ტიშ 128
ტუბა 191

უდილ 47
უ̑ებიშ 214
უ̑ისგუ̑ 133
უ̑ობიშ 214
უ̑ოშდხუ̑ 220
უ̑ოხუ̑იშდ 220
უსგუ̑ა 221

ფექ- 179, 300
ფირუ 93

ქათალ- 110

ღულა 81
ღუნ- 98

ყვიჟე 83
ყორ 164
ყურძენ 144

შდიხ 136

ჩხარა 222

ცა̈შ 213
ცაცხუ̑ 140
ცილ- 124
ცინდაუ̑ 100

ძულუ̑ა 192

წიფრა 138

ჭიშხ 79

ხულუ̑ე 336

ჴა̈ნ 93
ჯჷმა̈შ 213
ჯიმილ 44
ჯუ̂ინელ 240
ჰაკვა̈დ 106
ჰებ 134
ჰიჯუ̂ 129

V. რუსული (თარგმ.) РУССКИЕ СЛОВА (в переводе)

Амбар 161

Бабушка 38, 236
балка 189
барсук 104
бежать 311
белый 237
белок 124
биение пульса 322
бить 317
бить клювом 373
благословлять 409
блеять 301
блоха 129
бодрствующий 296
бодрый 296
болеть 386, 393
болтовня надоедливая 266
большой 236
борода 72
борозда 150
бороздить 337
борона 173
бояться 358
брат 44
брат (для сестры) 44
братец 46
братик 46
брать 273, 402
брать за руку 280
браться рукой 288
бродить 324
бросить 319
брус 132
брюхатая 243
будить 296
бузина 143
бук 138
бурдюк 107, 175
бык 93
быть 302
быть голодным 358
быть обманутым 341
быть похожим 258

Валяться 263
варить 264
ваш 227
ввести в заблуждение 363
веревка 175
вернуть 327
вернуться 327
верный 239
вертеть 327
вертеться 327
верхушка
(кукурузы, дерева) 153
вести 347
ветвь 145, 146
ветка 145
вечер 203
вечереть 299
вечеря 200
вешать 288
взбалтывать 361
взвешивать 387
взорваться 317
видеть 377
вид проса 152
виноград 144
виноградник 144
виноградн. выжики 145
висеть на ч. л. 251
вмешаться 283
вмешиваться 283
внук 48
вода 189
волк 101
волос 87
вонзить 372
воровать 411
ворона 121
восемь 222
воскресенье 211

воспитывать 304
вошь 128
враждоваь 297
время сбора плодов 206
вспомнить 354
вспугнуть 295
вспыхивать 322
встретить 258
встречать 258
встречаться 408
втыкать 371
вчера 203
вы 226
выбираь 374
выдать замуж 330
выжимать 382
вызывать 392
выиграл 257
выйти замуж 330
выколачивать 321
вылечить 311
вылечитья 311
вынуть 383
выпариться 355
выпачкаться в грязи 315
выпрямить 278
вырывать 383
высасывать 389
выскальзывать 307
выслушать 350
высокий 244
вытирать 332
выть 349
вытянуть 280

Гаснуть 313
глодать кость 412
глубокая (вода) 80
глубокий 191
глыба (земли) 150
гнать 282
гнаться 282
гнездо (кур) 161
гной 89
гнуть 77, 268
говорить 279, 337
год 209
голова 62
головня горящая 168
голод 346
голубь 117
горло 73
горсть 75
грабли 173
гранат 136
гребешок 115, 187
гребешок петушиный 115
греть 320
греться 320
грива 115
груша 132
грушевое дерево 133
грызть 409
грязь 193
губа 68
гусенок 113
гусь 116

Давить 382
дать 359
два 21
двадцать 223
дверь 164
двигаться по порядку 306
двор 160
деверь 41
дед по отцу или
матери 35
девочка 43
девушка 43
девять 222
делать 329, 342
делать кому-либо ч. л. 339
делать мягким 298
день 199
"день джумы" 213
"день луны" 212
"день неба" 213
"день солнца" 211
дерево 132
держать 290
держать (в руке) 326
десна 72
десять 223
детеныш 48
дикий 248

дитя 39
длинный 233
довольно 253
"дождить" 394
доить 394
дом 160
доска 148
достаточно 253
достать (рукой) 390
достичь 390
дочь 43, 56
древесина 166
дремать 298
дрова 166
дрозд 118
другой 247, 374
дуб 139
дубина 148
дуть 253
душа 356
душить 357
дым 170
дым едкий 160
дымить 291
дышать прерывисто 295
дядя 46
дятел 119

Единичный 229
еж маленький 256
есть 400
ещё 247

Жаба 130
жаждать 346
жара 196
жарить 404, 415
жать 265
ждать 348, 362
желать 292
желоб 150
жена 49, 56, 364
жена и дети 50
жениться 364
женщина 43, 56
жернов мельничн. 163
жечь 393
жир 63, 130
жить 311
жук 125

Завернуть во ч. л. 407
завтра 201
загрязнить 276
задерживать 290
законопатить 376
залог 186
замыслить 266
замычка дверн 80
заноза 148
заряжать 286
замахнуться 328
замахнуться ч. л. 339
замедлить 348
замерзать 346
защищать 362
звать 420
звезда 209
здесь 229
зевать 331
зелень 157
земля 193
змея 129
знать 367
зола 169
золовка 41
зуб 71
зуб коренной 71
зуб передний 71
зяблик 122
зять 53

Иволга 120
иголка 172
играть 254
износиться 355
икать 354
имеется (то у него) 336
иметь 346
иметь досуг 366
инжир 133
"инжирник" (птица) 120
иной 247, 374
искать 263
искры 167, 168
испражняться 376

испугаться 295
испытать 370
истребить 414
исчезнуть 331
идти 260
июль 214

Каблук 81
кальсоны 185
камень 194
капать 389
каплун 114
катиться 263, 2324
качаться 285
каша 181
кашлять 408
каштан 139
кинуть 319
кипеть 324
кипятить 264
кисть початка кукурузы 72
кишки 85
класть 268
класть по порядку 383
клевать 373
клеить 392
клясться 325
ковать 397
ковырять 412
кожа 86
кожица... 123
коза 95
козленок 99
козленок годовалый 99
кол 156
колено 81
колода (дерев.)147
колотить 417
кольцо обручальное 186
колыбельная песня 36
комар 126
конец 62
кончать 366
копать 283
копыто 106
корзина (большая...) 174
корзинка 174
кормить 311
корова 93
короткий 232
корыто 174, 178
корыто (...для молотьбы
кукурузы) 178
косточка плода 154
кость 87
котел 176
котенок 100
который 229
кошка 97
крапивник 120
красивый 233
красить 338
краснеть 395
кресло 170
крик петуха 345
кричать 294, 349
кричащий 102
кровь 88
круглый 235
крушина (ломкая) 141
крыло (птиц, насекомых) 115
крючки у головной
части воза 62
кто 227
кувыркаться 322
кудахтать 294
кузнечик 125
кукуруза 151
кукуруза крупно-мол. 180
кукушка 117
кулак 78
куница 104
курица 110, 111
курочка 111
курятник 111
кусать 288
кушать 400

Лавровишня 141
ладонь 75
ланита 69
лаять 297
легкие 83
лежать 135, 375, 416
лес 248
лесной 248

лето 195
лизать 298
липа 140
лиса 103
лист (древ., бумаж.) 147
лить 256
лить обильно 338
литься 338
литься обильно 338
лихорадка 196
лицо 67
лоб 66
ловить 402
лодыжка 80
локоть 75
ложка 177
ложный 242
лоза виноградная 144
ломать 316
ломаться 316
лопнуть414
лошадь 94
лощина 189
лудить 284
луна 208
любить 349
лягушка 130

Мазать 306
маленький 235
мальчик 42
малый 235
мама 36
мариновать 300
мать 36
махнуть 328
мачеха 38
мед 128
медведь 102
мельница 163
менять 328
мерить 274
месяц 208
"месяц жатвы" 214
мех 175
миг 63
много 241
мозг 63
мой 227
мокнуть 352
молельня 162
молиться 409
молоко 108
молотить кукурузу 334
молотить хлеб 329
молоть 300
море 192
мороз 197
мост 192
мотыга 172
мочить 352
мочиться 322
мрак 205
муж 53, 330
муж и жена 50
мужчина 53
мука 179, 300
муравей 126
муха 124
мучить 379
мушмула 146
мы 226
мысль незначительная 337
мыть 255, 305, 368
мычать 340
мышь 105
мягкий 244
мясо 86
мять 272

Набивать 286
навьючить 288
надевать ч. л. на голову 277
наказывать 364
накрывать 333
нанизать 372
нанизывать 371
напасть 280
наполнить 326
наполниться 326
напрасный 242
напугать 358
наседка 112
насекомое 124
настичь 390
насытить 378

насытиться 378
находить 377
находиться (внутри) 135
начинать 396
наш 227
небо 70, 207
нёбо 70
невестка 50
неокрепший 244
непросохший 245
несозревшая кукуруза 153
неспелый 245
нести 335
нести яйца 310
нива 149
нога 79
ноготь 78
нож 177
нос 65
ночь 200, 203
нравиться 387
нуждаться 292, 395
нюхать 356

Облить 251
обмануть 341
обматывать 333
обмокнуть 378
обмолот стручковых 284
обмолот (проса или
кукурузы) 369
обомлеть 331
обрубить ветви 375
обуглиться 415
обух 66
овраг 190
овца 95
огонь 167
огород 157
ограбить 361
одевать 333
одеваться 333
одежда 184
один 218, 229
одинокий 229
одичать 319
озеро 80
околевать 414
округ 160
округлять 300
октябрь 214
олень 105
ольха 140
он 228
оплакивать 259
опорожнить 366
опоясывать 317
опрокинуть 407
орех 135
орех грецкий 135
ореховое дерево 135
осел 94
осень 210
осилить 418
осколки 167
оставаться 311
оставить 311, 314, 356
остаться с пустыми
руками 284
отвратить опасность 363
отделить 304
отдыхать 351
отец 35
отправляться в путь 260
отсидеть (ногу) 256
отяжелеть 299
охладить 331
охранять 362
очаг 165
очиститься 374
очищать от шелухи 374
ошибаться 363

Падать 297
палец 77
палка 147
папа 35
парень 42
пасти 298, 419
пастись 419
пастух 109
паук 125
пахать 283, 361, 413
пахнуть 356
пашня 149
перебить 414

передвигаться 261
перемешать 269
пересоленный 379
перина 115
персик 134
персиковое дерево 134
перстень 186
пестрый 238
петух 112
петь 254
печь 393
пеший 79
пилить 414
писать 392
пить 350
пища 180
пищать 381
плавать 363
плакать 259
пласт камня 163
плетенка из прутьев 148
плетень 156
плечевая кость 87
плечо 74
плохой 242
плющ 142
побеги 146
победить 418
повязать 333
погода ясная 195
подбородок 67
поджарить семена 404
подкрадываться 318
подметать 332
поднимать 290
поднять 273, 390
подошва ноги 80
подходить 416
поймать 402
покинуть 314
поколотить 253
покрывать 333
полный 241
положить 268
полоть мотыгой 254
пользоваться 412
поместиться 320
помнить 354
помогать 353, 412
понедельник 212
понять 261
попадать 408
попасть 258
поросенок 101
поручить 364
посаженная мать 48
поседеть 334
посланный 368
посмотреть 370
постлать 305
посылать 368, 421
потолок 165
потрошить 404
почка распустившаяся 147
почувствовать 261
пояс 186
поясница 84
правильный 239
прадед 34
превосходить 418
преследовать 282
прибавлять 376
прибавляться 376
прививать 302
приглашать 392
призвать 392
пробуравить 407
проводить линии 337
проводить (рукой...) 306
продать 359
произрастать 360
прокусить 409
промокнуть 338
просевать 372
просить 281, 287, 409
проскользнуть 373
просохший 246
просыпаться 296
процедить 388
пруд 191
прыгнуть 373
прямой 233, 239
прясти 282
прятать 323
прятаться 323
птенец 48

птичка 122
пульсировать 322
пупок 85
пустить 356
пух 114
пуховик 115
пчела 127
пшеница 151, 182
пядень 90
пята 81
пятница 214
пять 220

Равнина 193
радоваться 406
район 160
разводить огонь 259
разговор 337
разговор надоедающий 337
раздавить 272
разделить 304
раздувать 253
разогреть 321, 369
разодрать 255
разомкнуть 280
разорвать 255, 398
разорваться 317, 414
разостлать 322
разрывать 325
рано 205
расти 304, 360
растить 304
рвать 404
рваться 307
реветь 340
редкий 241
резать 286, 401
резец 71
река 189
ресница 63
речка 189
ржать 411
ровный 233
рог 67, 107
рододендрон 142
рождать 252
рождаться 310
роза дикая 143
рог 107
рубаха 184, 185
рубить 286
ругать 263
рука 74
рукав (рубахи) 184
руки и ноги 75
ручей 189
рыба 130

Садиться 405
сажа 170
сажать ч. л. 303
сажать 303
сам 228
самка 43, 93
саранча 125
сбивать масло 269
свадьба 180
свежий 245
свертывать папиросу 333
свет 206
светать 274
свекорь 54
свекровь 55
свидетельствовать 379
свинья 96
свистнуть 309
свояк 58
свояченица 41, 58
сгиб (пальца) 76, 77
сделать белым 416
сдирать 409
седина 237, 334, 416
секира 171
секунда 63
селезенка 83
селиться 414
семь 221
семя 135, 155
сено 143
сердце 81
середина 84
серна 105
сестра 47
сестра (для сестры) 47
сеять 276, 405
сидеть 405

сито 178
сказать 380
скамья 170
скатиться 261
скоблить 403, 409
скоблить с кожи волосы 403
скользнуть 307
скользить 373
скорлупа... 123
скоро 205
скрести когтями 325
скрываться 318
скрыться 322
слеза 137
слива дикая 137
слово 70
случаться с к.-л. ч.-л. 339
слушаться к.-л. 418
слышать 308, 350
смеяться 370
смоква 133
смоковница 383
смонтировать 383
смотреть 350, 384
снег 195
снегопад 275
сноп маленький 75
снять 383
собака 97, 99
собирать 283, 292
собирать граблями 256
советовать 374
созреть 390
сойка 119
солить 300, 379, 420
солнце 207
соль 183
сопровождать 283
сорокопуд 121
сосать 379, 389
соскучиться 399
состариться 334
сотворить 252
сохнуть 313, 413
сохранить 362
спастись 363
спать 203, 416
спросить 289
спустить 390
среда 213
средний 347
срывать плоды 382
ссучить нитку 385
ставить ч.-л. 266
ставить в ряд 306
стареть 419
старик 58, 59
старуха 58
старый 240
стать белым 334, 416
стать тонким 396
стебель 339
стебель кукурузы 154
стебель сухой (кукур.) 155
стекать каплями 389
стемнеть 299
стена 164
стирать 301
сто 224
столкнуться 417
стонать 296
сторожить 398
стоять 266
стрелять 308
стричь волосы 415
стул 170
стучать 285
суетиться бестолково 278
сустав пальца 77
сухой 246
сушить 413
схватить 326
считать 293
сын 39
сыпать 256
сыпаться 256, 407
сыр 109
сырой 245

Так 229
там 229
таскать 273, 279
таять 269, 270
твой 227
те 228
теленок 98

темнота 205
темя 62
теплый 239
теребить (лен) 329
терять, -ся 269
тесто 183
тесть 54
тетка 48
теща 55
ткать 351
толочь 285
толстый 234
только 229
тонкий 233, 241
тонуть 357
топить 357
топор 171
торчать 371
тот 228
трава 143
трепать 383
трепетать 266, 278, 322
трещать 317
три 219
трусить 321
ты 226
тыква 157
тяжелый 243
тянуть 273, 290, 326, 329, 383

Убеленный сединой 58
убивать 344
убирать кукур. стебли 360
увеличивать 376
увеличиваться 376
увлажнять 298
увязнуть в ч.-л 323.
уголь 169
удалять шелуху 411
удар пятой 81
ударить 280
узнавать к.-л. 365
украшать 310
уксус 184
улитка 129
уменьшаться 396
умирать 341
умолять 409
уничтожить 355
урожаться 360
уставать 399
установить 364
услышать 261
утенок 113
утро 201, 205
ухо 64
участок 160
учиться 266, 388
ущелье 190

Хата-плетенка 161
хватать 326
хватать рукой 290
хвост 106
хлеб 180
хлеб (кукурузный) 181
ходить 271, 410
ходить пошатываясь 252
холод, -ный 197
хоронить 407
хотеть 292

Цветок 147
целина 150
целовать 421
церковь 162
цыпленок 113

Частокол 156
человек 61
черешня 134
чертить 337
четверг 213
четыре 220
чистить 321, 332
читать 289
чихнуть 365
что 227

Шакал 102
шапка 185
шататься 252
шептать 324
шерсть (животных) 87
шерсть (овечья) 109
шесть 221

шить 389
шкура 86
штука 135, 254
шурин 41

Щека 69
щелочь 169
щенок 99
щепка 166

Этак 229
эти 228
это 228

Я 226
яблоко 233
яблоня 133
ягненок 99
язык 70
яйцо 122
ястреб 116
ячмень 158

შენიშვნები

„ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ არნ. ჩიქობავას 1937 წელს დაუსრულებია (ლექსიკონი გამომცემლობისათვის 1937 წლის 19 ოქტომბერს გადაუციათ). დაიბეჭდა კი 1938 წელს სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის განკარგულებით ფილიალის გამომცემლობაში (ფილიალის თავმჯდომარე — პროფ. ნ. მუსხელიშვილი). ნაშრომის აწყობა, კორექტირება და ბეჭდვა ერთ წელიწადს გაგრძელებულა. წიგნის რედაქტორია პროფ. ს. ჯანაშია.

ნაშრომში წარმოდგენილი ლაზური მასალის დოკუმენტაცია ავტორის მიერ გამოქვეყნებულ ტექსტებს ემყარება, რომლებიც ორ ნაწილად დაიბეჭდა: პირველი ნაწილი 1929 წელს — ცალკე წიგნად, ხოლო მეორე ნაწილი 1936 წელს „ჭანურის გრამატიკულ ანალიზს“ დაერთო; ამ ტექსტებზე მითითებაც შედარებით ლექსიკონში სათანადოა (შესაბამისად: I და II). ლექსიკონის მეორე გამოცემაში (არნ. ჩიქობავას „შრომების“ წინამდებარე ტომი) მითითება აღნიშნული ტექსტების ახალ გამოცემაზეა (იხ. „შრომების“ III ტომი, 2008 წ.).

ბუნებრივია, არსებითი ხასიათის ცვლილებები ნაშრომის ტექსტში არ შეგვიტანია. გასწორდა მხოლოდ კორექტურული შეცდომები იმ „შეცდომათა გასწორების“ გათვალისწინებით, რომელიც ლექსიკონის პირველ გამოცემას ერთვოდა.

გასწორდა ტექნიკური ხარვეზები, მაგალითად: პირველ გამოცემაში წარმოდგენილ საანალიზო სიტყვებში დეფისით გამოყოფილი სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ხან თეთრი შრიფტით იყო დაბეჭდილი, ხან — შავით. ახალ გამოცემაში ყველგან თეთრია გამოყენებული (შავი შრიფტით სიტყვის ძირი თუ ფუძე გვაქვს).

ნაშრომში შენარჩუნებულია ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი სიტყვები თუ შესიტყვებები (მაგ., რაიც, იცოდენ, შეცთომა, უჯერის, წინააღმდეგს შემთხვევაში, რიცხვის სახელი, შედარებითს ანალიზს...).

შემოკლებათა განმარტებაში არ არის შეტანილი, მაგრამ „წინასიტყვაობაში“ არნ. ჩიქობავა შენიშნავს, რომ ინიციალი M ნ. მარის „ჭანური (ლაზური) ენის გრამატიკაზე“ (1910) მიუთითებს, ხოლო K — ი. ყიფშიძის ნაშრომზე „დამატებითი ცნობები ჭანური ენის შესახებ“ (1911).

თურქი მოგზაურის ევლია ჩელების მონაცემებს ავტორი იყენებს ს. ჯიქიას ნაშრომზე მითითებით (Evl შემოკლებაც ე. ჩელების ეხება).

ნაშრომის რუსულ და ფრანგულ რეზიუმეებში გამოყენებულია ლათინურ ანბანზე დამყარებული და ამჟამად მოქმედი ტრანსკრიფცია, რომელიც განსხვავდება „ჭანურის გრამატიკულ ანალიზში“ წარმოდგენილი ტრანსკრიფციისაგან.

ნაშრომის პირველ გამოცემაში გამოყენებული იყო სხვადასხვა პაგინაცია: რომაული ციფრები — სარჩევსა და წინასიტყვაობაში, არაბული — წიგნის სხვა ნაწილებში; ჩვენ ერთიანი პაგინაცია ვარჩიეთ.

ტომის რედაქტორისაგან

არნ. ჩიქობავას „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი" მჭიდროდ უკავშირდება და ბუნებრივი გაგრძელებაა „ჭანურის გრამატიკული ანალიზისა", რომელიც, ერთი მხრივ, ზანური (მეგრულ-ლაზური) ენის სტრუქტურის საკითხებს განიხილავდა სინქრონიული თვალსაზრისით, ხოლო, მეორე მხრივ, წარმოაჩენდა იმ საერთოსა და განსხვავებულს, რაც ჭანურს მეგრულთან და ქართულთან (ნაწილობრივ — სვანურთან) შედარებით ახასიათებს.

ასევე, შედარებითი ლექსიკონიც ჭანურის ლექსიკას აანალიზებს სხვა ქართველურ ენებთან მიმართებით. ანალიზისას, მეგრულ-ლაზურისა და ქართულის გვერდით, სვანური ენის მასალაც საკმაოდ არის წარმოდგენილი (100-მდე ლექსიკური ერთეული), თუმცა წიგნის სათაურში ამის აღნიშვნა ავტორს საჭიროდ არ მიუჩნევია, რაკი სვანური ლექსიკის იმ მასშტაბით წარმოდგენა ვერ მოხერხდა, როგორითაც — სამი სხვა ენობრივი ერთეულისა (უნდა გავითვალისწინოთ, რომ შედარებით ლექსიკონზე მუშაობის დროს სვანური ენის ლექსიკური მასალა არ იყო სათანადოდ გამომზეურებული).

სახელები შედარებით ლექსიკონში დალაგებულია სემასიოლოგიურ ჯგუფებად — ფუძეების მიხედვით, ზმნა ანბანთრიგზე — ძირების მიხედვით. ანალიზის საგანია როგორც ისეთი შემთხვევები, როდესაც შესადარებელი სიტყვები სამივე ენობრივ ერთეულს (ჭანურს, მეგრულს, ქართულს) მოეპოვება, ისე ისეთებიც, როდესაც შესადარებელი ლექსიკური მასალა მხოლოდ ორ ენობრივ ერთეულში (ჭანურსა და მეგრულში ან ჭანურსა და ქართულში) იქნა მოძიებული. ჭანური მასალა ყველგან დოკუმენტირებულია (ძირითადია ავტორის მიერ გამოქვეყნებულ ტექსტებში წარმოდგენილი ლექსიკური ერთეულები). სულ გაანალიზებულია 300-მდე ჭანური სიტყვა (სხვა ქართველური ენობრივი ერთეულების შესატყვის მასალასთან ერთად).

არნ. ჩიქობავას შედარებით ლექსიკონთან დაკავშირებით საჭიროდ მიგვაჩნია შემდეგ ძირითად მომენტებზე გავამახვილოთ ყურადღება:

1. ნაშრომში ხაზგასმულია, რომ შედარება კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისობებს არკვევს და მას ემყარება.

2. შემეცნებითი ღირებულების თვალსაზრისით და ენის ისტორიისათვის ავტორს უფრო ფასეულად მიაჩნია ისეთი ლექსიკური ერთეულების შედარება, რომლებიც ფონეტიკურად დიფერენცირებულ მასალას წარმოგვიდგენენ, ე. ი. არაიდენტურ შესატყვისობებთან გვაქვს საქმე („დიფერენცირებული“ ამ შემთხვევაში არაიდენტურს გულისხმობს), რადგან იდენტურ შესატყვისობათა პირობებში ძნელი გასარჩევია, საერთო მასალასთან გვაქვს საქმე, თუ ერთმა ენობრივმა ერთეულმა მეორისაგან ისესხა.

აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ავტორი იდენტურ შესატყვისობებზეც არ ამბობს უარს, რასაც მოწმობს მრავალი ისეთი ლექსიკური ერთეულის ანალიზი, რომლებშიც სწორედ ასეთი შესატყვისობები გვაქვს.

3. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ბუნებრივია, ავტორის ყურადღების ცენტრში მოექცა სიბილანტებში და ხმოვნებს შორის არსებული შესატყვისობები. ამასთან დაკავშირებით მან წამოაყენა უმნიშვნელოვანესი დებულება, რომ ეს შესატყვისობანი არტიკულაციაში მომხდარი ცვლილების შედეგია, კერძოდ, **მეგრულ-ლაზურში არტიკულაციის უკან გადაწევა მოხდა**.

4. ავტორის დასკვნით, შესაძლებელია სიტყვის ძირში წარმოდგენილი იყოს კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობანი, მაგრამ ამ ძირთან დაკავშირებული აფიქსური ელემენტები შესატყვისობას არ გვიჩვენებდეს.

5. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ „ზოგჯერ ნასესხებმა სიტყვამაც შეიძლება მოგვცეს მონათესავე ენებში კანონზომიერი შესატყვისობა (თუკი დიფერენციაციამდე იყო ნასესხები). ასეთი „უცხოელის“ გამოცნობა თითქმის შეუძლებელი ხდება...“

6. ბგერათშესატყვისობანი ავტორისათვის **არის ერთ-ერთი** (**და არა ერთადერთი**) **მთავარ საფუძველთაგანი**, რის მიხედვითაც ჭანური და მეგრული ერთმანეთის მიმართ კილოებად უნდა მივიჩნიოთ.

7. ავტორი წარმოგვიდგენს თავის შეხედულებას ქართველურ ენათა სიტყვის (ფუძის) სტრუქტურის შესახებ, კერძოდ, მრავალ ფუძეში გამოყოფილია პრეფიქსული ელემენტები — გრამატიკული კლასის გაქვავებული ნიშნები და სუფიქსური ელემენტები — დეტერმინანტი-სუფიქსები (შემდგომში ქართველურ ენათა სახელის ფუძის აგებულებას სპეციალური მონოგრაფია მიეძღვნა).

8. ავტორის დასკვნით, ჭანურის ლექსიკას განუცდია მეტი ცვლილება, ვიდრე მეგრულის ლექსიკას.

9. ზოგჯერ აღნიშნავენ, რომ არნ. ჩიქობავამ მხოლოდ შეაპირისპირა სიტყვები და ამოსავალი ფორმები — **არქეტიპები**, არ წარმოუდგენია, რაც არ არის ზუსტი. მართალია, ავტორს ვარსკვლავიანი ფორმები არ გამოუყენებია, მაგრამ წიგნის „წინასიტყვაობაში“, „შესავალსა“ და „დასკვნით დებულებაში“ შემოთავაზებული მსჯელობა და ლექსიკურ ერთეულ-

თა ანალიზის მიმართულება ნათლად წარმოაჩენს ავტორის თვალსაზრისს, თუ რა ფორმას ვარაუდობს იგი ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში საერთოქართველური დონისათვის (ამასთან, ავტორი საერთოქართველური სიტყვის არა მარტო ამოსავალ ფონეტიკურ სახეზე, არამედ ამოსავალ მნიშვნელობაზეც მიგვანიშნებს).

10. არნ. ჩიქობავას აზრით, ენათმეცნიერული კვლევა-ძიებისას უმნიშვნელოვანესია ენობრივი ფაქტების განხილვა აზროვნებასა და კულტურის ისტორიასთან კავშირში; ამ თვალსაზრისით სანიმუშოა ავტორის მსჯელობა, რომელსაც იგი ხშირად წარმოგვიდგენს ცალკეული ლექსიკური ერთეულების ანალიზის დროს.

11. ავტორი მიუთითებს, რომ შედარებითი ლექსიკონები დოკუმენტირებულ მასალას უნდა ემყარებოდეს, მაგრამ იმ პირობებში (ლაპარაკია, ბუნებრივია, გასული საუკუნის 30-იან წლებზე), როდესაც ჭანურისა და მეგრულის სრული დოკუმენტირებული ლექსიკონები და ქართული დიალექტური ლექსიკონები (ორიოდე დიალექტურ ლექსიკონს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში), სალიტერატურო ქართულის ისტორიული ლექსიკონი არ გაგვაჩნია, შედარება ძნელდება.

12. მეტად ფასეულია დასკვნა, რაც არნ. ჩიქობავამ ჭანური და მეგრული ფონეტიკის, გრამატიკული სტრუქტურისა და ლექსიკის ანალიზისა და ქართულთან შედარების საფუძველზე წარმოგვიდგინა: ჭანური და მეგრული ერთი ენის ორი დიალექტია და არა ორი ენა, როგორც ეს მანამდე ზოგ მკვლევარს მიაჩნდა; **ზანური (მეგრულ-ჭანური) უნდა მივიჩნიოთ იმ ენის დიფერენციაციის შედეგად, რომლის გაგრძელებასაც ისტორიულად ცნობილი ქართული წარმოადგენს** (ავტორი აქ გულისხმობს, რომ ქართულმა ყველაზე უკეთ შემოგვინახა საერთოქართველურისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი).

არნ. ჩიქობავას „შრომების“ მეოთხე ტომის ტექსტის გამოსაცემად მომზადების პროცესში, კერძოდ, კორექტურის სწორებაში დახმარებისათვის მადლობას იმსახურებენ: **ლ. აზმაიფარაშვილი**, **ს. ბერულავა**, **ლ. გიგლემიანი**, **ო. მემიშიში**, **კ. მითაგვარია**, **ე. საბანაძე**, **ლ. სანიკიძე**, **ნ. ჭინჭარაული**, **რ. ჯანაშია**, **მ. ჯღარკავა**. განსაკუთრებული მადლობა ეთქმის **ე. შენგელიას**, რომელიც ამჯერადაც, როგორც მესამე ტომის მომზადების დროს, ყველაზე მეტად გაისარჯა; მან არა მხოლოდ წაიკითხა მთელი ტექსტის კორექტურა, არამედ შეასრულა მეტად შრომატევადი სამუშაო: ჭანური ტექსტების ძველ გამოცემაზე მითითება ახალ გამოცემაზე მითითებით შეცვალა და საძიებლებშიც საჭირო დაზუსტებები შეიტანა.

მადლობა ეკუთვნით მეოთხე ტომის ტექნიკურ რედაქტორს **ლ. ვაშაკიძეს** და ოპერატორებს — **თ. გაბროშვილს**, **რ. გრიგოლიას**,

რ. რატიანს, **რ. პაპიაშვილს**, რომლებმაც ტექსტის კომპიუტერში შეტანა, კორექტურის სწორება, დაკაბადონება და სასტამბოდ მომზადება უზრუნველყვეს.

არნ. ჩიქობავას „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონის“ პირველი გამოცემა 70 წლის წინ გამოვიდა საკმაოდ დიდი ტირაჟით (1000 ეგზ.), მაგრამ დღეს ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად არის ქცეული, ამიტომ მისი გამოსაცემად მომზადება როგორც „შრომების“ IV ტომისა (III ტომის პარალელურად) სარედაქციო კოლეგიამ საჭიროდ მიიჩნია. ვფიქრობთ, ეს ორი ტომი კარგი შენაძენი იქნება ქართველოლოგებისათვის (საერთოდ — იბერიულ-კავკასიურ ენათა სპეციალისტებისათვის) და დაინტერესებული მკითხველებისათვის.

ვ. შენგელია

2008.15.12

ტექნიკური რედაქტორი **ლ. ვაშაკიძე**

ოპერატორები: **თ. გაბროშვილი**, **რ. გრიგოლია**,
რ. რატიანი, **რ. პაპიაშვილი**